

4 ИСХОДИШТА

ТЕМИШВАР
2018

ИСХОДИШТА ORIGINATIONS

4

Савез Срба у Румунији

Филозофски факултет
Универзитета у Нишу

САВЕЗ СРБА У РУМУНИЈИ
Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ Универзитета у Нишу
ФИЛОЛОШКИ, ИСТОРИЈСКИ И ТЕОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
Западног универзитета у Темишвару

Главни и одговорни уредник:
Проф. др **Михај (Миља) Н. Радан**

Уређивачки одбор:

Проф. др **Снежана Гудурић**, Универзитет у Новом Саду
Проф. **Јања Димитријевић**, Западни универзитет у Темишвару
Проф. др **Марина Јањић**, Универзитет у Нишу
Проф. др **Надежда Јовић**, Универзитет у Нишу
Проф. др **Горан Максимовић**, Универзитет у Нишу
Проф. др **Јордана Марковић**, Универзитет у Нишу
Проф. др **Софија Милорадовић**, Институт за српски језик САНУ, Београд
Проф. др **Радивоје Младеновић**, Универзитет у Крагујевцу
Проф. др **Октавија Неделку**, Универзитет у Букурешту
Проф. др **Михај (Миља) Н. Радан**, Западни универзитет у Темишвару
Проф. др **Срето Танасић**, Институт за српски језик САНУ, Београд
Доц. др **Миљана Радмила Ускату**, Западни универзитет у Темишвару
Доц. др **Данијела Костадиновић**, Универзитет у Нишу

Рецензенти:

Проф. Јања Димитријевић
Проф. др Марина Јањић
Проф. др Надежда Јовић
Проф. др Јордана Марковић
Проф. др Софија Милорадовић
Проф. др Октавија Неделку
Проф. др Жива Милин
Проф. др Михај (Миља) Н. Радан
др Драгана Радовановић
др Биљана Сикимић
др Светлана Ћирковић
Доц. др Миљана Радмила Ускату
Ванр. проф. др Ирена Арсић

У овом броју часописа објављени су радови прочитани
на IV међународном научном скупу *Материјална и духовна култура Срба у
мултиетничким срединама и/или периферним областима*, одржаном на Филозофском
факултету Универзитета у Нишу (13–15. 10. 2017)

САВЕЗ СРБА У РУМУНИЈИ
Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ
ФИЛОЛОШКИ, ИСТОРИЈСКИ И ТЕОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
ЗАПАДНОГ УНИВЕРЗИТЕТА У ТЕМИШВАРУ

ИСХОДИШТА ORIGINATIONS

4

Темишвар / Ниш
2018

UNION OF SERBS IN ROMANIA
Center for Scientific Research and Culture of Serbs in Romania
UNIVERSITY OF NIŠ, FACULTY OF PHILOSOPHY
WEST UNIVERSITY OF TIMISOARA, FACULTY OF LETTERS,
HISTORY AND THEOLOGY

Editor in-Chief:

Prof. dr. **Mihai (Milja) N. Radan**

Editorial Board:

Prof. dr. **Snežana Gudurić**, University of Novi Sad
Prof. **Janja Dimitrijević**, West University of Timișoara
Prof. dr **Marina Janjić**, University of Niš
Prof. dr **Nadežda Jović**, University of Niš
Prof. dr. **Goran Maksimović**, University of Niš
Prof. dr. **Jordana Marković**, University of Niš
Prof. dr. **Sofija Miloradović**, Institute for the Serbian Language SASA
Prof. dr. **Radivoje Mladenović**, University of Kragujevac
Prof. dr. **Octavia Nedelcu**, University of Bucharest
Prof. dr. **Mihai (Milja) N. Radan**, West University of Timișoara
Prof. dr. **Sreto Tanasić**, Institute for the Serbian Language SASA
Lecturer dr. **Miliana-Radmila Uscatu**, West University of Timișoara
Lecturer dr. **Danijela Kostadinović**, University of Niš

Reviewers:

Prof. Janja Dimitrijević
Associate Professor Marina Janjić
Associate Professor Nadežda Jović
Prof. dr. Jordana Marković
Prof. dr. Sofija Miloradović
Prof. dr. Octavia Nedelcu
Prof. dr. Jiva Milin
Prof. dr. Mihai (Milja) N. Radan
Dr. Dragana Radovanović
Dr. Biljana Sikimić
Dr. Svetlana Ćirković
Lecturer dr. Miliana-Radmila Uscatu
Associate Professor Irena Arsić

САДРЖАЈ

Нина В. Аксић КРСНА СЛАВА КАО ЖИВИ ЕЛЕМЕНТ ТРАДИЦИЈСКЕ КУЛТУРЕ СРБА У ДУНАВСКОЈ КЛИСУРИ (РУМУНИЈА)	9
Иван Бирта СРБИ И РУМУНСКЕ КНЕЖЕВИНЕ У СВЕТЛУ ДВА ЦРКВЕНОСЛОВЕНСКА РУКОПИСА ИЗ XVII ВЕКА	29
Мирјана Д. Бојанић Ћирковић АНТЕЈСКИ МОТИВИ ЗБИРКЕ ПРИЧА У <i>ВРТЛОГУ ВРЕМЕНА</i> ИВЕ МУЊАНА	49
Гордана С. Драгин ИЗ АКЦЕНАТСКЕ ПРОБЛЕМАТИКЕ СРПСКИХ КЛИСУРСКИХ ГОВОРА У РУМУНИЈИ	61
Смиљана Ж. Ђорђевић Белић <i>ТОДОРОВЦИ / ТОДОРОНЦИ / ТУДОРОНЦИ: ПРИЛОГ</i> ПРОУЧАВАЊУ ДЕМОНОЛОГИЈЕ СРБА У ДУНАВСКОЈ КЛИСУРИ ...	75
Милина Ивановић Баришић БОЖИЋ КОД СРБА У ДУНАВСКОЈ КЛИСУРИ	89
Мирјана К. Илић ИМЕНИЦЕ НА -ИЈА У <i>АНТРОПОГРАФСКОМ РЕЧНИКУ</i> <i>ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ</i> НЕДЕЉКА БОГДАНОВИЋА	99
Саша Б. Јашин МИТРОПОЛИТ НИШКИ И ЕПИСКОП ТЕМИШВАРСКИ ГЕОРГИЈЕ ПОПОВИЋ	109
Ивана Р. Јовановић О КОМПОЗИЦИЈИ И ТЕМАТСКОЈ СТРУКТУРИ НЕДЕЉНИКА <i>НАША РЕЧ</i> САВЕЗА СРБА У РУМУНИЈИ	117

Јелена Р. Јовановић Симић ВЕРБАТОЛОШКА И ДИЈАТОПИЈСКА СТРУКТУРА <i>ИВКОВЕ</i> СЛАВЕ СТЕВАНА СРЕМЦА	131
Надежда Д. Јовић СТРАНИ ЕЛЕМЕНТИ У ЛЕКСИЦИ ПРЕРАДЕ ПРИМАРНИХ СТОЧАРСКИХ ПРОИЗВОДА У ГОВОРИМА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ	141
Александра Р. Лончар, Ирена Р. Цветковић Теофиловић О АКЦЕНАТСКИМ КАРАКТЕРИСТИКАМА СРПСКИХ ГОВОРА У БАНАТСКОЈ КЛИСУРИ (БЕЛОБРЕШКА)	159
Горан М. Максимовић ЗАБОРАВЉЕНИ ПИСАЦ СИМЕОН ЖИКИЋ ИЗ ПОГРАНИЧНЕ ОБЛАСТИ ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ ПРЕМА РУМУНИЈИ И БУГАРСКОЈ	171
Бранкица Ђ. Марковић ГЕРМАНИЗМИ И ХУНГАРИЗМИ У ВИНОГРАДАРСКОЈ ЛЕКСИЦИ ...	185
Јордана С. Марковић НОМИНАЦИЈА ЧОВЕКА У ЖАРГОНУ	197
Радивоје М. Младеновић ПОЛУГЛАСНИК У ГОВОРУ СЕВЕРНОШАРПЛАНИНСКЕ ЖУПЕ СИРИНИЋ	211
Октавија И. Неделку ИЗДАВАЧКА КУЋА <i>КРИТЕРИОН</i> И СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ	223
Октавија И. Неделку, Лидија В. Чолевић СРБИ У БУКУРЕШТУ (3) СРПСКИ КЊИЖЕВНИЦИ – ДИПЛОМАТЕ У БУКУРЕШТУ: ЈОВАН ДУЧИЋ, ИВО АНДРИЋ И МИЛАН РАКИЋ	243
Дејан Д. Попов СРПСКИ ХОРОВИ И ПЕВАЧКА ДРУШТВА У ТЕМИШВАРУ (1836–2016)	257
Михај Н. Радан, Миљана Радмила Радан Ускату РЕЛИКВИЈЕ ПАГАНСКОГ ПОРЕКЛА У КАРАШЕВСКИМ ВЕРСКИМ ОБРЕДИМА	267

Селена Ч. Ракочевић ИГРАНКЕ У СРПСКИМ СЕЛИМА ДУНАВСKE КЛИСУРЕ У РУМУНИЈИ	293
Биљана Љ. Сикимић ТЕРЕНСКА ИСТРАЖИВАЊА СРБА У КЛИСУРИ 2017: ОБИЧАЈ КУМАЧЕЊЕ	309
Зоран М. Симић НАД СИНТАКСОМ ГОВОРА СРБА У НЕКИМ СЕЛИМА БАНАТСКЕ КЛИСУРЕ	323
Радоје Д. Симић ЗНАЧАЈ КЊИЖЕВНОГ ДЕЛА БОРИСАВА СТАНКОВИЋА ЗА РАЗВОЈ СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА	341
Веселка Тончева ТРАДИЦИОННАТА СВАТБА НА БАНАТСКЕ БЪЛГАРИ В РУМЪНИЈА В МУЛТИЕТНИЧЕН КОНТЕКСТ – СРЪБСКИ ВЛИЈАЊА	349
Татјана Г. Трајковић РАТАРСКА ТЕРМИНОЛОГИЈА СЕЛА БЕЛОБРЕШКЕ У РУМУНИЈИ	361
Ђорђина М. Трубарац Матић ЕЛЕМЕНТИ КУЛТА ПРЕДАКА У СЛАВСКИМ ОБИЧАЈИМА СРБА ИЗ КЛИСУРСКИХ СЕЛА РУМУНСКОГ БАНАТА (БЕЛОБРЕШКА, ДИВИЧ, СТАРА МОЛДАВА)	373
Светлана М. Ћирковић УПОТРЕБА ГЕСТОВА У НАРАЦИЈИ: СЕЋАЊЕ НА ГАЈЕЊЕ И ПРЕРАДУ КОНОПЉЕ У БЕЛОБРЕШКИ (РУМУНИЈИ)	385
Благоје Чоботин ЕЛЕМЕНТИ ТРАДИЦИЈСКЕ КУЛТУРЕ СРБА У СЕЛИМА У ДОЛИНИ МОРИША: ГОДИШЊИ ЦИКЛУС	401

КРСНА СЛАВА КАО ЖИВИ ЕЛЕМЕНТ ТРАДИЦИЈСКЕ КУЛТУРЕ СРБА У ДУНАВСКОЈ КЛИСУРИ (РУМУНИЈА)

Истраживањем три теме традиционалног живота код Срба (Крсна слава, Божић и свадба) на терену Дунавске клисуре, у селима Белобрешка, Дивич и Стара Молдава, сакупљени су подаци о некадашњим и садашњим начинима празновања. У овом раду представљени су начини светковања Крсне славе (свеца) по традиционалним обрасцима, као и њихова трансформација у модерном друштву, али и узроци и последице тих промена. Уочава се велики број промена у прослављању и вршењу славског обреда, али су ипак сачувани његови основни чиниоци, као и његова структура препознатљива у српској традицији. Посебна пажња скренута је на Крсну славу, као на идентитетски елемент Срба у Румунији, уз помоћ кога се и данас препознаје српска заједница и захваљујући коме Срби опстају у мултикултуралној средини.

Кључне речи: Срби, Дунавска клисура, обичаји, Крсна слава, Румунија.

Велику захвалност на свесрдној помоћи у давању података и на гостопримству дугујем мојим саговорницима из села Белобрешка, Дивич и Стара Молдава, а посебну захвалност упућујем господи Горану Стефановићу и Предрагу Деспотовићу на техничкој помоћи на терену и на проналажењу саговорника.

*Саде то се се губи, јено по јено.
Не знам још, како још Свеца славимо.
(Борица Марковић, Дивич)*

Крсна слава представља значајан сегмент традиционалне културе, али и православне традиције. То је „празник посвећен патрону-покровитељу куће, села, рода, цркве или професионалне делатности“ [СМ 2001: *слава, крсно име*]. Слава је настала у знак поштовања предака за које се сматрало

¹ nina.aksic@ei.sanu.ac.rs

² Овај текст је резултат рада на пројекту Истраживање историје и културе Срба у Румунији, у организацији Научног центра при Савезу Срба у Румунији (Темишвар), као и рада на пројекту Интердисциплинарно истраживање културног и језичког наслеђа Србије и израда мултимедијалног интернет портала „Појмовник српске културе“ (ЕДБ 47016), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

да су били заштитници куће и рода. Касније, са доласком хришћанства, Славу је преузела црква и на место предака ставила светитеље који су такође постали заштитници дома и породице која живи у њему. Да она представља важан део српског идентитета, показује и постављање Крсне славе на Унескову листу нематеријалне баштине крајем 2014. године.

У Србији се овај празник најчешће назива Крсна слава или Кућевна слава, док се код Срба у Румунији, на испитиваном терену (Дунавска Клисура), он назива Светац. Као једна од основних идентитетских карактеристика, овај празник заузима значајно место и у животима Срба из Румуније. Прослављањем Свеца, Срби из Румуније чувају свој идентитет, који им помаже да опстану и да се не асимилију у потпуности са Румунима, иако на њиховој територији живе у мањини и у мешовитим браковима.³ Ипак, након више година модернизације друштва, техничког напретка, али и различитих друштвено-политичких догађања, у великој је мери измењен садржај празновања Слава, који ни дотад није био сасвим јединствен у српској традиционалној култури, како закључује и М. Недељковић: „Ништа није тако разговетно народности знак и, по много чему, опредељујуће обележје Срба као што је слава, али је управо ову светковину теже од свих других обичаја подвести под јединствен конач равнања, јер се она тако неуједначено и разнооблично проводи да разлике у томе могу ићи и до потирања“ (Недељковић, 1990: 205). Упркос реченом, славски обред представља један од ретких сегмената традиционалне културе који је своју форму одржао до данас, уистину – са измењеним елементима. Оно што је важно јесте препознатљивост празновања Славе у српском народу, што се очитује и код Срба на територији Румуније, те самим тим доприноси и јачању и очувању идентитета.

За овај рад изабрала сам актуелну антрополошко-етнолошку тему промене празничних обичаја и њиховог садржаја у данашње време, као и уочавања утицаја тих промена на идентитет. Дакле, у прилогу ће бити представљени начини светковања Крсне славе по традиционалним обрасцима у Дунавској Клисури, као и њихова трансформација у савременом друштву, док ће посебна пажња бити посвећена Крсној слави као идентитетском елементу Срба у Румунији. Поред основног питања у вези са начином празновања Славе / Свеца на датом терену данас и предложеног одговора у закључним напоменама, како истиче М. Ивановић Баришић, „истовремено се добија и одговор да ли је у међувремену дошло до значајнијег удаљавања од некада заједничког идентитета српског народа – народа, који се из угла садашњих животних околности Срба у Румунији, може једино посматрати као народ у окружењу“ (Ивановић Баришић, 2015: 130).

Како би се лакше сагледали начини и узроци промена празновања Све-

³ Прослављање празника, а у оквиру њих и Крсне славе, код свих народа, а посебно код народа који живе у расејању, могу се „посматрати као врстом ‘чуvara’ етничке свести који су, поред других чинилаца, српски народ повезивали у целину – етничку, историјску и друштвену заједницу“ (Ивановић Баришић, 2015: 134).

ца, важно је, пре свега, знати да је састав становништва у истраживаним селима некада био готово стопроцентно српски, док данас, поред великих миграција на релацији село—град, те смањења броја становника у сеоским насељима уопште, имамо све већи број мешовитих бракова (са Румунима или Румункама), те тако и знатно процентуално слабљење српске популације. У вези са овим миграцијама, које су се почеле одвијати још током периода социјализма, а које и данас трају, и то са великим интензитетом, јесте и „старење“ села. Све мање је припадника младе популације, па је са тим повезан и све мањи природни прираштај, те и постепено гашење сеоских основних школа, што није једини узрок њиховог гашења, будући да зависи и од заинтересованости родитеља да своју децу упишу у школе на српском језику. Наиме, разлог за то да деца српског порекла, било из мешовитих било из чисто српских бракова, не похађају српску школу, јесте и каснија слабија перспектива у већинској заједници.⁴ Тако је, примера ради, у основној школи у српском селу Белобрешка пре само две деценије било преко две стотине ђака, док их данас има шесторо. Са оваквим друштвеним променама мења се и култура живљења, традиција, а донекле се може изгубити и идентитет, поготово код припадника млађих генерација, што свакако не мора важити за све српске заједнице изван матице.⁵ Самим тим, и традиционална обичајна пракса морала се изменити у складу са свим (не)приликама, али се, на срећу, у целини узев, у значајној мери и одржала, што представља јасан показатељ жеље за очувањем српског идентитета код ове, све малобројније мањине у Румунији. Важан сегмент промена, који је претходио већ поменути, јесу политичка дешавања у Румунији, тј. владавина социјалистичког режима и Чаушескуа након Другог светског рата, па све до деведесетих година двадесетог века, која су значајно изменила и друштвени живот. Дошло је до све већих миграција становништва из села у градове, али и до миграрања из државе у земље Западне Европе ради запошљавања, па самим тим и до великих промена у породичном животу, затим у образовању и статусу жене у породици и друштву, и другог. Све ове промене довеле су до значајног удаљавања од традиционалне културе и дотадашњег начина живота, од некадашње расподеле дневних и годишњих активности и сличног, те је тиме измењен и — нама у овом тренутку посебно важан — начин прослављања традиционалних празника.

Један од најзначајнијих друштвених сегмената за нашу тему јесте српска црквена заједница, која је вековима постојала на територији ових српских села. Са ревитализацијом црквене праксе, почев од деведесетих година двадесетог века, јачала је и свест о српском идентитету код мештана

⁴ Више о овој теми видети у: Ћирковић, 2017.

⁵ Више о односу идентитета, језика и асимилације Срба ван матице, пре свега у Мађарској видети у: Сикимић, 2006 [2007].

ових насеља, уз то поткрепљена и црквеним активностима. Међутим, све већа модернизација друштва, технолошки напредак, жеља за образовањем и миграција ка већим градским центрима условили су садашњу слику села које остаје пусто, старо, без школе, али и са затвореном црквом, чак без свог сталног свештеника – *господина попе*. Овим је угашен још један веома значајан идентитетски сегмент.

У селима Белобрешка, Дивич и Стара Молдава сакупљена су од шест информатора-саговорника, у форми слободног разговора и забележена диктафоном, казивања о ранијим начинима прослављања Свеца, али и о друштвеним и политичким променама које су се дешавале током година и условиле промене празновања.

У овим селима, истог Свеца углавном празнује више породица у селу, или чак готово читаво село. За сам назив *Слава* се у селима Дунавске Клисури најчешће употребљава назив *Светац*, те ће се и у овом раду овај празник тако именовати. Најчешћи Свеци у испитиваним селима који се славе као Кућевне славе јесу: Свети Никола, Свети Аранђел, Свети Димитрије (Митровдан) и Петковача (Света Петка).

Светац се данас слави углавном један дан (*велики дан*), док се раније славило три дана (*навечерје*, *велики дан* и *појутрица*), а понегде је тако и данас. Основни мотив празновања Свеца јесте заштита куће и укућана. Уже гледано, како је Светац један од најсложенијих кућевних празника, по бројним симболима којима се располаже током вршења ових обреда, он „чува мноштво елемената везаних за обезбеђење благостања, добитка у породици, приноса у пољу, плодности стоке и др.“ [СМ 2001: *слава, крсно име*].

*

Навечерје или *навече* је вече пред главни, тј. *велики дан* Славе. Данас се овај дан у већини кућа и не празнује, док је некада имао важну функцију дочекивања Свеца.

Некада:⁶ Све је започињало припремом хране и славског колача, а на овај дан, тј. вече, долазио је и свештеник како би **освештао водицу** и тиме све припремио за почетак прослављања Свеца. „За ту прилику породица треба да има припремљене: кадионицу са тамњаном, свећу, киту босиљка и посуду чисте воде. Све је то окренуто према икони домаће славе“ (Крстић, 2015: 94). За свећење водице припремана је посуда с водом, свећа и кита босиљка, а затим је долазио свештеник да свешта кућу.⁷ Са освећеном водицом некада се месио и славски колач. Постоји још неколико начина на које се освећена водица користила: „Кад уочи свеца дође да ти чита, то све иде у бунар, то не бацамо. Или неки баца на цвет. Ми не правимо, други праву.“

⁶ У вези са компарацијом некадашње и садашње риитуалне праксе више видети у: Ћирковић, 2004.

⁷ Према казивању информатора из Белобрешке.

(Дивич)

Поред свећења водице и доласка свештеника, на овај дан се пажљиво **припремала и храна** за укућане и госте. У клисурским селима углавном се водило рачуна о посту. Поред Великог поста, поштовали су се и посни дани (среда и петак), те је и храна за славу била прилагођена овоме:

„Почим то је пос, Божићни пос, ондак јело посно се праи. Парадајиз супа, ел саде многи почели да прае чорбу од рибе, мислим, знате. Али парадајз супа је била, она је, ондак пребранац и риба се пече, пиринач поред ње, мислим гарнитурa, да. И колачи, пре се праила штрудла, није било слатке колаче. Штудла са маком, са орасима, са рахатом, то је било пре се праило посно. Посно без јаја, или кој оће, може крофне посне да се праву.“ (Белобрешка); „Ако је посно – посно, ако је среда или петак, се спрема све посно, ако су други дани, онда обично. (...) Џабе славиш славу ако није важно, ондак можеш и да не славиш, ако не испоштујеш све то.“ (Белобрешка); „То се зна, Свеца се спремамо из пре, праимо посне сарме, посан пасуљ. Пасуљ је главан, а ова кућа имала рибе. (...) Е у децембар, тринаестог је Свети Андреја, тад датум се не мења. То од кад света, од кад ја памтим, наша фамилија има тога Свеца, и онда како то биде. Овде су били риболовци и ловци. Риба је била стално свакојака. То није био проблем за рибу, се пржила, се пекла у рерну, се сушила на сунце пре, ја ви кажем од пре како ја знам (...), а сад имамо само пржено, ја је не јем никако. (...) Пасуљ – то сви једу, кад дођу сви: еј, дај још пасуља. Се праи црвена супа, а све посно, не сме да биде ту нешто. Ел праим, штудле купим.“ (Дивич); „Није посна. Оно има, многи посту код нас, а ми, наша фамилија је, и моја фамилија овде, и мој отац и мати, тамо ми фамилија, све Свети Врачи, ми не постимо. (...) Па све по реду – супу, сарму, печење. (...) Кажу: нису Свеца кад није супа.“ (Дивич); „Ако је посно, праимо једну парадајиз супу, једну окешицу, знате. Та ситна, та не пасуљ, и пасуљ се праи, а мој деда увек вола ту окешицу. Она, то се мајка, стара моја баба, она то куала, деда то вола да удуби леба, и то то је посно било, и риба и окешица, парадајиз супа, пасуљ то. А кад је мрсно, се клала живина. Се клала живина, се кувала една супа, се праила тако супа, сос, сад ми увек све то не, и једна сарма. (...) И ондаке штудла се праи. (...) Ми смо штудлу са маком, са орасима, праили смо нешто и слатко, ал не за славу тако.“ (Стара Молдава)

Уз припрему хране текла је и **припрема славског колача**, као једног од основних симбола Славе, али и једног од значајних симбола Сунца, који је остао из прехришћанског времена, а који имају „сви округли обредни хлебови (колачи) који се спремају и других дана у години или у облику котура (са шупљом средином), па и они који се спремају за прославу крсног имена“ [СМР 1998: *крсно име*]. Овај колач се у Клисури меси „од пшеничног брашна са квасцем и водом“ (Крстић, 2015: 98). Најважније је било да се колач направи полако и да се лагано пече, и прати док не порумени, како би имао леп изглед:

„Праили, па није било пекарнице. То није било, ал жене су праиле. Тепсије

биле, има фуруна ту доле, имали смо фуруне и лебац се месио, жене месиле лебац, моја мати обично.“ (Дивич); „Све тако као праим као што се праиду колачи, и пекли смо у шпорет, бринули смо да се испече лепо и тако.“ (Дивич) Важно је било и што лепше, али и симболички јасно украсити колач. Од украса су најчешће на колачу биле плетенице, крст, Исусов знак, ружа у средини, поскур, босиљак и друго: „Се праи тесто око, наоко, преко кика, посреди се метне то тесто, и онда среди се окопа мало, се метне доле тесто, се праи једна лепа ружа од теста исто, и се метне ту. У тесто се завуче босиљак.“ (Дивич); „Како се праи крст, тако крс и ондак овде се засече – и одовуд, и одовуд, и одовуд, и на среди се праи ружа, и ту се мете босиљак кад је дође попа, ту се метне босиљак. (...) Е то ми стоји. То стоји до идуће године. Та ружа стоји у кућу.“ (Дивич)

У неким се породицама испечен колач остављао да **преноћи у кући**: „Колач кад се испече, то је само обичај; се испече, ставимо му у среду босиљак, јену грану босиљка, га ставимо на један послужевник и га ставимо у собу, каже: је добро да преноћи у кућу колач, разумете. Да, ко данаске и сутрадан је слава, то је вече“ (Белобрешка), док се у другим кућама **ломио, тј. резао на навече**.⁸ Резали су га сами људи, тј. домаћин и мушки род у кући, пред почетак вечере. У овом случају, када се прави и реже мали колач, правлио се и велики колач за *велики дан*. Постојало је веровање да се у току једне године морао резати или један или три колача, те ако су прављена и резана два колача за Свеца, обично се правлио и резао још један на Божић или на неки други већи празник.

Након свих обреда постављала се **вечера за укућане**: „Родови и туна ближњи, сви су долазили на славу. Значи – Петковача. Слава Петковача. Су долазили одма навечерје. Се држало одма на навечерје. (...) И ондак се сви скупили на навечерје. То је било увек лепо, јако лепо било.“ (Стара Молдава)

У неким се, пак, кућама ишло после свештања водике прво **на гробље**, да би се дало задушју: „Е, и ондак то је, дође на вече дванаестог идемо на гробље. Иде на гроб. Пре се ишло, се носило мало орасе, мало бискуице, нешто, и то тако, знаш, и после се дође кући.“ (Дивич); „Се ишло прво на гробље, се прелили мртви, се однео један букет цвећа и то се носило код мртви, и ондак се увече праило навечерје. (...) На гробљу ништа не остављамо од хране. Цвеће и свећу палимо, и то, а кући после кад дођемо, ми, кажем, праимо ту вечеру, ако је мрсна – мрсна, ако је посна – посна.“ (Стара Молдава)

Данас: Од обичаја за *навечерје* остало је углавном **припремање хране и једног колача**, а још само понегде – **вечера за укућане**. Све остале обредне радње премештене су у *велики дан*, а **одлазак на гробље** се негде изобичајио и остало је само давање задушју на *појутрицу*, док се још само

⁸ „На крсној слави колач се ломи. У Клисури и Пољадји говори се 'реже'“ (Крстић, 2015: 98).

понегде на *појутрицу* одлази на гробље. Ипак, у по којој кући задржао се и стари обичај одласка на гробље на *навечерје*: „На гробље идемо пре Славе. Па после, други дан се одвоји, да, па од хране (за покојне).“ (Белобрешка)

Као једном од основних славских елемената, **прављењу и печењу колача** се и данас посвећује доста пажње у кући: „Предвече ја месим колач кући, је л кажу: ко не меси, [уопћи] не слави славу. И онда у колач стављамо те водице богојављенске, зато што свештеник долази касније баш на славу, а и колач треба да буде умешен. Се помолим Богу, ставим водицу ту и месим колач.“⁹ (Белобрешка) Већ код мешања колача сведоци смо промене дела обреда, која је уследила померањем свећења водице од стране свештеника са *навечерја* на *велики дан*, а што се десило највероватније као последица презаузетости радним обавезама, те скраћивањем славских дана на један главни дан, али и услед емиграције људи из села, те смањењем броја оних који славе Славу, што је проузроковало скраћење њеног трајања. Ипак, неке куће су остале доследне у спровођењу одређених обичаја, те се тако понегде још увек држи обичај да колач треба да преноћи у кући: „Купујемо свећу, спремимо колач, ставимо то преко ноћи поред колача једну чашу вина, испред иконе, и свећу, да.“ (Белобрешка) Једна од најзначајнијих промена, која је уследила као последица модернизације друштва, преласка на коришћење електричних извора енергије (самим тим и избацивање шпорета на дрва и кућне пекаре), те услед промене ритма живљења (ужурбаност због послова у фирмама, немогућност добијања слободних дана и др.) који се увелико одражава и на село, јесте поручивање и куповина славског колача у пекари:

„А то га погодимо. Један Србин, како Србин, напраимо сви. Србин праи. Ја узмем обично два, неки пут узмем два, неки пут један, и на навече ако имам госте, режем и ондак и на Божић. Ако нема нико, само један.“ (Дивич); „Ја не купим, ови сви купу колачи. Даду команду тамо у пекару и се праи хлеб, не ја. Господин наш попа кад дође, о тетка Богдана, Ви увек, Ви једини у село што праите, ретко кој још прави.“ (Белобрешка)

*

Велики дан представља главни дан славе, који се у данашње време највише одржао и коме су углавном прикључени славски обреди из *навечерја*.

Некада: Укућани су рано устајали, облачили се свечано и спремали за почетак *великог дана*. Домаћин је носио **једну свећу у цркву** и тамо је палио, а затим се мало задржавао на литургији. Уместо домаћина, често су „славску свећу односиле девојке из славске куће“ (Крстић, 2015: 94–95).

„И пре први да се не сване, носимо свеће велике, носимо свећу у цркву. Један из куће носи. Носила моја мати и после носила моја снаја, сад они сви умрли, сад сам остала само ја. Није битно кој, али се носи свећа ујутру.“ (Дивич)

⁹ О начинима на које се славски колачи праве и украшавају вид. у прилозима раду.

Када се заврши литургија, деца из славске куће одлазила су по селу, од куће до куће, и **позивала госте** на ручак са замедљаном ракијом и малим хлебчићима које су носили у пртеним торбицама:

„И ондак око подне, ја знам кад сам била дете, моја мама замедља ракију, знате, замедља ракију, и правиле су неке тако колачиће, а све од брашна, лепо се печеду, лепо колачићи, и ондак нам дали торбе оне од вуне, знате, биле торбице мале и за децу, и ту стави колаче, и ондак не тера да вичемо госте. Тако је било пре. Значи, видите, ставите тај колач и и послужи се сас врућом ракијом. Вичеш кумове, брата, мислим пријатеље, кога оћеш, комшију кој нема Свети Николу. (...) И онда код оног ми дођемо, смо долазили овде код деде и бабе да виђемо тако са ракијом, врућа, ондак био снег пре велики, ми деца, ал смо волели знате, то је било, а смо волели да долазимо. И ондак виђеш, тако је било пре.“ (Белобрешка); „Па најмлађи иде сас флашом и... Пре смо носили и колаче. Колач, колико мери имамо да зовемо фамилије, толико колача у торбу, пре торба се носила на раме. У торбу се ставе колачи, флаша ракије и иде, зове се.“ (Дивич)

Слава је отпочињала њеним „подизањем“, тј. паљењем свеће и резањем колача. Светац се славио у посебној **просторији**, која је углавном морала бити до пута, спољашња просторија у којој је стајала и **славска икона**, или икона од великог дана, која се никада није померала са свог места. Икона је, поред славског колача и свеће, један од најважнијих елемената славског обреда. Она је готово искључиво стајала у соби на страни ка путу, у оној соби у којој се резао колач и у којој се славила слава, на њеном источном зиду, а уз њу је стајало и кандило, као и бадњак од Бадњег дана, жито и друго:

„Она стоји где славио славу, у ту просторију. Највећа и с пута, с пута мора да. (...) Па увек стављамо бадњак. Кад идемо на жито, донесемо жито. Кад идемо за Васкрсење, доносимо с Божјег гроба цвеће, то што кад се, то све држимо.“ (Белобрешка); „Слава од Бадње вечери се ставља код иконе.“ (Стара Молдава)

Раније су **велики колач** на **велики дан** **резали** углавном људи из куће. Када се колач прекрши, делио се свима у тањире, али се гледало да круна од колача припадне газди, и та круна стоји са свећом до следеће године.¹⁰ Делић колача се исецка на комадиће, и то „нам служи за преко целе године, ако је нешто потребно да се узме“ (Белобрешка). Оно што остане од колача, мада углавном све буде поједено јер је раније било више гостију, или се даје марви на *појутрицу*, или у неким кућама сам газда поједе на *појутрицу*, док у неким другима пак сматрају да остатке од колача не треба давати живини или кучету, „је л то је славно, је благословен, и ондак треба да се поје све,

¹⁰ Према казивању информатора из Белобрешке.

се поје све. Па и не баца се, и он када је добро испечен и добар, то се поје“ (Белобрешка). И вино којим се прелива колач је благословено, те се оним што остане може залити цвеће.¹¹

Након резања колача газда обично даје **здравицу** – у здравље укућана и свих присутних:

„Па он наздрави за здравље, за срећу, напредак. Да буду деца здрава, кућа да иде добро, шта знам ја, даду. С ракијом, да се праи врућа ракија, ондак зима је, Свети Никола је зима, се медља ракија, врућа ракија.“ (Белобрешка); „Има здравица мала, пожели добродошлицу.“ (Белобрешка)

Након здравице, газда пали **славску свећу**. Упаљена славска свећа у кући,¹² на столу, „означава почетак празновања или његовог главног дела; код Срба пламен славске свеће симболизује живот у кући“ [СМ 2001: *слава, крсно име*]. О великом значају славске свеће и њеној симболици сведочи и **чување свеће током године**, након славе, те и њено паљење у различитим приликама – током падавине града као одбрана, када неко изненада умре и слично:

„И ту свећу мож да је чуваш до друге године, је добро да је упалиш, каже, кад грми, кад овако у кућу. Е ондак кад друга, е ондак може, ми те свеће, ја то све што купимо, ја носим у цркву те свеће, што оће да изгори, носимо у цркву, и они узму после то да се претопи.“ (Белобрешка); „И свећа је иза иконе од великог дана. И кад је баш на тај, и кад је свећа, ја је однесем да је запалим ту, да изгори та стара. Ту гори цело време, гори, у снег је метем, и она гори. Ако неки умре, и ниси знао, брзо, на брзину. Мој брат сас том свећом умро. Тако на брзину, и ондак нисмо знали шта ћу, и ја скочим и узмем свећу, и му дам свећу. Ту свећу. Да тако, то су рекли, и моја снаја исто тако, опет јој запалили ту свећу.“ (Дивич)

На дан славе, тј. на *велики дан*, славска свећа се **палила** у различито време, али је увек газда куће био тај који је палио. Неко је палио пре поднева: „И се пали свећа у једанаест сати, да иде дан напред. Исто је било јако лепо пре, није више сад тако све. Па ко, газда треба да дође да упали свећу.“ (Стара Молдава), док су други палили тек када се резао колач и држали је упаљену све док не прође тасић по селу на који се да неки динар, а затим је чували до следеће Славе.¹³ Свећа се углавном држала током читавог ручка, тј. док не оду гости, а онда ју је домаћин **гасио** умочивши прсте у вино и затим притискајући фитиљ: „Газда упали свећу и та свећа гори док се руча, све до увече она гори. Се стави мало на страну, мислим на сто, да се не

¹¹ Према казивању информатора из Белобрешке.

¹² „Запаљена свећа о крсном имену је супституција огња из прехришћанског времена“ [СМР 1998: *крсно име*].

¹³ Према казивању информатора из Белобрешке.

да... И она гори до увече, и онда кад се угаси увече, се угаси са мало вина.“ (Белобрешка) Паљењем свеће се, дакле, означава почетак ручка и славског дана, а пре приступања столу са храном „неко из породице домаћина, обично су то деца, казују молитву: ’Оче наш’“ (Крстић, 2015: 95).

Гости су долазили у време које је било уобичајено за ручак: „Па се знало. Један сат, пола два, гости се скупу.“ (Дивич) Некада су доносили пиће, мада га је било у свакој кући, (поготову вина јер ово је виноградски крај), новац, воће, а могли су донети и понешто слатко деци (чоколаде, бомбоне): „Шта да вам кажем. Може да донесу опет тако једну чоколаду, или ти ја знам, знате, код нас сад вина, ракије – то има. Може да донесе једну флашу вина ел једну флашу ракије, то није проблем, никад не дође празан, увек понесе нешто, донесу, да.“ (Белобрешка); „Па поклоне. Неки новац, неки леј, неки чоколаду, штогод тако. Било и новац.“ (Дивич) У неким се пак кућама није се доносило ништа.

Као основни део славског обичаја, тј. као „главна структурна компонента овог празника“ [СМ 2001: *слава, крсно име*], издваја се славски, тј. **обредни ручак**, којем присуствују сви позвани гости и укућани. Када гости дођу, пре свега су се служили **житом**, тј. **кољивом**, мада није свака кућа имала овај обичај. Након служења кољивом, уколико га има, следило је изношење хране на сто и служење гостију. Најпре се делио славски колач, који је требало појести како не би остајао за сутрадан:

„Прво се славски колач једе, оставимо то мало што смо рекли за преко целе године. Прво славски колач да не би остало да се стврдне.“ (Белобрешка) Након што се подели славски колач, на сто се износила храна следећим редом уколико је мрсна слава, а ако је посна, само се месо замењивало рибом и додавао се пасуљ уместо печења: „Прво се да супа, месо, сос, то се прво да на ручак, и за тем се да сарма, и за сармом печење.“ (Стара Молдава)

Старији људи памте да је у неким кућама домаћин стајао, тј. **дворио славу**, све док се не преломи колач: „А пре стари нису сели на ручак. Газда стојао на нога док [ни се?] дошао попа да реже колач.“ (Стара Молдава)

Када се руча и попије мало вина или ракије, те слава пође својим веселим током, дешавало се често и да се **запева**. У Клисури се не памте славске песме као такве, којих има по Србији, али су се певале старе народне српске песме: „Моји били певачи. Моји били јако певачи, ја нисам. Из моје стране, а овде у кућу, мој свекар, још гости не стигну на славу, он почне да пева. Неке песме, све старе оне песме, све српске.“ (Стара Молдава)

Када су се **испраћали гости**, давало се понешто од хране, како не би одлазили празних руку кући, а и како би се направио обредни круг добијања и давања:

„Кад испраћамо госте, ондак може да и ставимо, никад не иде се празно. Ставиш неко парче рибе, штрудла, не иде празан кући. За децу па се да бомбоне,

ондак било пре.“ (Белобрешка); „Ми опет тако. Се спреми (...), колаче, сарма, печење у тањир. Па тако слаткише децама, се деси да дођу и деца, а кад само ови старији – тако.“ (Дивич)

Данас: Овај дан је и данас остао као најсвечанији дан у славском обреду, али су се током њега одиграле највеће промене у сегментима празновања.

Јутарње **одлажење у цркву** и **паљење свеће** за здравље задржало се и данас, с тим што у већини кућа данас нема подмлатка нити домаћина, те су старије жене те које су на себе преузеле ову и многе друге обредне радње: „Носила моја мати и после носила моја снаја, сад они сви умрли, сад сам остала само ја. (...) Запалимо, седимо, причамо, моја фамилија, сви дођемо. Нас смо троје, и онда проповедамо, мало ту седимо, и онда дођемо кући.“ (Дивич)

У понеким кућама се још увек задржао обичај да по завршетку литургије газда закити флашу замедљане ракије, коју је домаћица припремила, и иде по селу да **зове госте**, али су се изобичајили колачићи који су се некада носили: „Позивамо наше ближње који стално долазе. Па ми позивамо, правимо врућу ракију. (...) Е, сад колач више се не меси, него идемо само са ракијом и позивамо.“ (Белобрешка) Обичај да деца позивају на славу изгубио се, пре свега зато што српске деце има врло мало у клисурским селима. У већини кућа се позивање на Славу идењем по селу у потпуности изобичајило:

„Позовеш, се губи, али не би требало, би требало родитељи да учиду децу, да за обичаје, и то. (...) Па да, јаву, мислим, сад како сам ја овде, али моја сестра тамо горе у кућу, све Свети Никола, на пример – нема. Моји пријатељи, моја ћерка где је удата у Стару Молдаву, они опет Свети Николу имају, и ондак нема кој да ти, да дође. Акој вичеш неког пријатеља. Викала сам моју сестрицу, она има Свети Стевана, сестра од стрица мојега. Она долазила нам, код нас, и ондак ми идемо на Свети Стевана код ње, смо ишли.“ (Белобрешка); „Не зовем. Па брат ми умро. Сад ми снаја и унуче тунака у кућу ди сам се родила, они опет Свети Аранђео, и тако да се не вичемо.“ (Дивич)

С обзиром на то да домаћини данас имају врло мало гостију, у неким кућама и мање од десеторо, **храна се припрема** углавном на *велики дан*, док је неко од укућана у цркви на литургији. Понегде је опстао обичај да се припреми храна и на *навечерје*, па се само понешто дода на дан славе. У клисурским селима приметно је да се и даље углавном води рачуна о посту, те је и храна за славу прилагођена овоме:

„Ако је посно – посно, ако је среда или петак, се спрема све посно, ако су други дани, онда обично. (...) Цабе славиш славу ако није важно, ондак можеш и да не славиш, ако не испоштујеш све то.“ (Белобрешка); „Почим то је пос, Божићни пос, ондак јело посно се праи. Парадајиз супа, ел саде многи почели да прае чорбу од рибе, мислим знате. (...) Е сад има и праву са маргарином колаче, ове слатке, и то.“ (Белобрешка); „Пасуљ, то сви једу, кад дођу сви: еј,

дај још пасуља. Се праи црвена супа, а све посно, не сме да биде ту нешто. Ел праим, штрудле купим, они све посно, не мету ништа, и правим црвену супу, и сарму посну правим сас овим, како ми кажемо, не мог ти кажем, има ону соја.“ (Дивич)

Као главни састојци ручка, од сланих јела задржало се следеће: сарме, печење, риба, пасуљ, супа и сос-чорба,¹⁴ али су се променили начини припреме, па тако нема више, на пример, печења на жару напољу, а различити су и састојци који се стављају у сарму – уместо мяса или хлеба, када је посно, стављају се соја или печурке. А што се тиче припреме посланица, углавном се и то у потпуности изменило. Ретко ко још прави штрудле или крофне, а њих су заменили – куповни или домаћи – прављени ситни колачи са маргарином, или пак различите торте: „Сад више ове слатке колаче праву младе. Моја праунука, моја, она воли то да праи колачи и то, пре ми нисмо тако.“ (Стара Молдава)

Након позивања по селу навраћањем или телефоном, чека се свештеник који долази у куће да свети водицу и ломи славски колач. Најпре, када се сви укућани окупе у кући и дође свештеник, домаћин **пали славску свећу**: „Свећа што се упали кад се реже колач. Једна се у цркву упали и једна кући кад дође господин попа. Свећу пали газда. Газда упали свећу и та свећа гори док се руча, све до увече она гори. Се стави мало на страну, мислим на сто да се не, да... И она гори до увече, и онда кад се угаси увече, се угаси са мало вина.“ (Белобрешка) У неким кућама у којима више нема мушкарца – газде, жена сама мора да упали и угаси свећу:

„Гасио, па би треба газда, ел има чаша она вина и треба да попије ту чашу вина, угаси у вино свећу и да попије. А ја сам мучно да попијем. Попијем и ја мало из ње, да не будем и ја, бићем грешна и то, али свећу угасим. И оставим свећу, после са свећом се служимо. Се служимо кад Бадњи дан. На Бадњи дан кад идемо кући са свећом. Ел дете носи свећу, ел газда. Мене ми чак зет, човек ми умро има десет година, ал зет – он. Носи и свећу и цак. Ондаке унуче узме свећу, а он носи цак.“ (Дивич)

У овом случају приметна је и замена улога у обреду, као што је домаћин – домаћица или домаћин – зет. Поред промене актера, и време обављања самог обреда се променило, односно – уместо паљења свеће пред почетак ручка, сада се свећа пали када дође свештеник и почне да свети водицу.

Дворење славе је раније постојало у понеким кућама, али се данас у готово свим породицама то изобичајило, најчешће због тога што су у већини кућа остале саме старије жене.

Након паљења свеће отпочиње обред **свећења водике**, који је сада пребачен са *навечерја* на *велики дан*: „Има кадионицу, кади се, прекрсти,

¹⁴ „Кажу: нису Свеца кад није супа.“ (Дивич)

љубимо крст, дође са крстом.“ (Белобрешка); „И онда кад дође свештеник, он прво освешта водицу, спреми воду у чинију и босиљак, освешта водицу и после сече колач, и правимо и кољиво.“ (Белобрешка). Овај обред се није променио у својој структури, изузев што је временски измештен, највероватније због све мањег броја људи који су остали у селима, те самим тим нема потребе да свештеник долази *навече*, већ је могуће да све обави за једно преподне.

Данас се уобичајило **сечење колача** са свештеником, док су некада колач ломили само мушки укућани:

„И онда чекамо попу, кажемо: оће да режемо колач, објавим.“ (Дивич); „На велики дан то попа. Сад ја морам с попом. Они нису ни сваку годину за Свеца кући, не може да дођу, и ондак ја режем сас попом, шта да радим. Је л вичем комшију, сам терала једаред, имамо попу у Живице, ал ни се запопио, није ишо сас попом. Ја кажем Живице: узни ти режи колач, мисим, баба Борице. Он пружи руке, а попа био из Белобрешке, не наш. Каже: не, не, ти режеш твој колач, а он ће реже код њега кући колач. И онај се мануо, Живица после није хтео да реже, после ми се извињаје, каже: Борице, ја нисам крив, попа није дао. Добро, свеједно, режем ја, па шта, није то тако страшно. И тако проведемо и то.“ (Дивич).

И овде је приметна промена актера – прелази улога са домаћина на домаћицу, и уз то се додаје нови актер – свештеник; прва је промена условљена животним околностима, а друга – већим окретањем цркви након политичко-друштвених дешавања у држави (владавина социјализма). Поред резања колача у кући, које се и раније одвијало, са свештеником или без њега, данас је колач почео да се сече и у цркви, али то још увек није узело маха, већ се дешава само у виду појединачних случајева: „Има неки који кућа пала, не знам шта је, иду режу и у цркву.“ (Дивич) Ружа од колача се и даље чува, или се даје марви као некада, а остаци од славског колача дају се гостима, уколико се деси да нешто преостане.

Сви ови обреди одржавају се и даље у **главној соби**, у којој стоји славска **икона**, с тим што се понегде ручак измешта из те собе у другу просторију, што је условљено осавремењавањем друштва, тј. потребом за већим комфором и повећавањем броја просторија у кући: „У собу напред. Ди попа реже колач. (...) Не славио тунак. Имамо горњу, једну велику, тамо слави-мо, али ту само режемо колач и попу. (...) Па тако је било пре, раније, није било ни соба. Има сад камара соба.“ (Дивич)

Долазак гостију на ручак и даље представља главни део славског обреда, али се временски помало изместио. Некада су гости долазили око један, два сата поподне, док данас долазе тек после пет сати, а запараво када ко стигне, што је свакако, као и већина промена, условљено другачијим темпом живљења, тј. модернизацијом начина живота – уласком у социјалистички, а затим и у капиталистички друштвени систем, променом врсте послова – од

пољопривредних ка онима у фабрикама и установама, те наметањем организације дана у складу са радним временом: „Па се знало. Један сат, пола два, гости се скупу. А сад не се скупу у пет, шест, сад нема више то да се гледа.“ (Дивич); „Па не кад се скупимо. Било је пре, пре се знало се, а сад се ради друкше.“ (Дивич) Са повећаним личним дохоцима и стандардом расте и потреба за даривањем, те данас гости доносе и чоколаде и различите куповне посластице за децу, али и поклоне домаћици и домаћину: „Неки мали поклончић, вино – шта знам, пиће неко евентуално.“ (Белобрешка); „Па ми обично носимо поклон.“ (Дивич); „Сад донесају поклоне кумови. Нису пре донесивали ништа.“ (Стара Молдава)

Почетак ручка, постављање хране и пића на сто, а затим и конзумирање, остали су главни сегменти прославе славског обреда. Сегмент који се готово у потпуности изгубио јесте музика, тј. певање: „Раније су неки из другог села долазили са хармоником, ако си хтео да их примиш, да им даш мало пара, али се током времена све изгубило.“ (Белобрешка); „Пре се певало, пре људи певали, а сад не. Се руча и причамо, разговарамо и...“ (Дивич)

На самом крају славског обреда, на *велики дан*, гостима се у неким кућама и даље даје мало хране да понесу: „Кад испраћамо госте, ондак може да и ставимо, никад не иде се празно. Ставиш неко парче рибе, штрудла, не иде празан кући. За децу па се да бомбоне, ондак било пре, а саде су чоколаде и има свакојаке феле слаткиша, и се купи, и није то проблем“ (Белобрешка), док се у другим кућама овај обичај изобичајио. Неке домаћице госте дарују тек на *појутрицу*, када носе *задуш*у на гробље.

*

Појутрица је трећи дан славског обреда. Ово је једини дан Славе током кога су се сачували сви обичаји који су и некада били везани за овај дан и који готово да се нису ни изменили. То је дан намењен мртвима, када се даје *задуш*у у кући или на гробљу, и када се **кади кућа**.¹⁵

„Па се спреми опет мало ручка. Мало и фришкога се да *задуш*у. У кући *задуш*у.“ (Дивич); „На *појутрицу* дамо кући *задуш*у, не идемо на гробље. А има кој иде на *појутрицу*, не иде на навечерје. (...) Ондак опет се купимо сви и праимо, ил је мрсно – мрсно се праи, ил је посно – посно. И праимо те крофне, је ли, праимо нешто, потом се кади, се кади мртвима. То је *појутрица*, трећи дан. Иде (на гробље) кој иде, ми идемо на навечерје.“ (Стара Молдава); „И ту се јело, се пило, и трећи дан се да *задуш*у све што остане. Остане штрудле, обично штрудле се праве и крофне, то је посно, то може да се праи посно. И онда то се да *задуш*у. Кући, кући кадим. Кадимо, метемо кадевеницу и кадим, и се да *задуш*у свима који знамо ми, који су наши мртви, се да *задуш*у, и готово.“ (Дивич)

Овог дана такође могу **доћи** неки **гости** на доручак или ручак, а могу

¹⁵ Према казивању информатора из Белобрешке.

се и **даривати гости храном** по њиховим кућама:

„Па брат ми умро. Сад ми снаја и унуче тунака у кућу ди сам се родила, они опет Свети Аранђео, и тако да се не вичемо. (...) Неки пут тако идемо на појутрицу, ил они дођу тако код мене, ил ја идем мало код њи да видим шта раду, тек да не прође слава да нисмо један код другог.“ (Дивич); „И ондак сутрадан је појутрица, акој оћеш, мож да вичеш и на појутрицу. Да вичеш комшију, ил кога оћеш, да се послужи, није то проблем.“ (Белобрешка)

И даривање храном по селу на овај дан везано је за култ мртвих, поготову када се узме у обзир даривање колачићима, хлебчићима који се зову бабице, а који су обавезни део посмртних обреда:

„Даш колаче, помало им даш штрудле, а волу пасуља, и то им метем, и сарме и рибе и(м) дам, али кад и(м) дам. И дам кад дам задушу. Напуним велику чинију и носим свима. Свима дам. Шта оћу, метнем свакем једнако, колико биду, колико дођу, и... Само моја сестрица, она је у Белобрешку, у друго село, е њојзи спреим на тај дан и ју дам. А овим носим сутридан с котарчетом. Метем котарче и метем једну бабицу, метем рибе, метем пасуља, метем и чорбе и супе, и све, по то се прави више. И ја то све дам. Идем и на крај села, имам једну снају и њојзи носим, ондак има један што ми помаже да радим – и њему носим. Бабица, па не знаш шта је бабица. То је оно уплетено, бриош румунски се каже. Плетеница једна, али знаш како, оно се уплете овако, тако, од теста. А то ни донесу, командујемо, и сад не праим, не праимо то, сад донесе све готово, то само командујеш, они ти донесу. То се да на тај дан, бабице се дају, то мора да даш, и кад умреду, све се праву за то“ (Дивич).

На овај дан се једу и **остаци од славског колача** и остале хране: „Па и не баца се, и он када је добро испечен и добар, то се поје, се поједе све, и тако да нема, да сутрадан, да остане не знам шта много, и ондак то газда поје на појутрицу“ (Белобрешка).

*

Промена Славе и обележавање другог свеца веома је често у случајевима када се купује кућа у којој се претходно славила нека друга слава, а не она коју је домаћин до тада славио. Тако су међу људима и раније постојала различита мишљења, а и данас постоје, у вези са преузимањем Славе, њеном заменом, или пак са слављењем две Славе. Неки сматрају да могу постојати две Славе, тј. кућевна и лична Слава.¹⁶

„Ако се купи кућа од неког другог, све та Слава треба да остане. (...) На пример, и тата кад отишли смо горе, тамо кућу ди смо купшили, тамо је био све Свети Никола, али каже – имаш право, тако и пише и у Библију, да узмеш твоја Свеца, најстарији син који изиђе из куће да узме Свеца његова. На пример, ја и саде кад је четрнаестог фебруара, када је Свети Трифун, ја праим ручак. Мислим, идем у цркву на службу, ал не режем колач. Реже мој братић, је

¹⁶ Према казивању информатора из Белобрешке.

резо. Моја сестрица, што остали у кућу ди смо се ми родили, код мојега деде и бабе од стране тате, знате. А тата је узео, увек Свети Трифун је славио, и Свети Трифуна, али Свети Николу – увек је резао колач и на Свети Николу. Кућу коју си купио је тај Светак, је добро да држиш тај (Свети Никола – кућевна). Ако оћеш ти да држиш и твој Светац, није ништа. И ја, на пример, ето његова ћерка, ја овде немам никакву везу, али ја, Свети Трифун кад је, праим ручак, идем у цркву и дођемо ручамо, не радим тај дан, знам да је Светац мојега тате био, моје бабе, моје то.“ (Белобрешка)

Има и оних који не желе да мењају своју Славу, већ је задржавају, али не желе ни да славе две:

„Па сад то – како кој. Моји су ушли у кућу, ће д иду, купили кућу. У ствари, снаја и ми, био ту плац и они купили, и ко њојзин део, и купила од брата, и праила кућу туна. Е она Свеца слави Светог Аранђела, не да слави, њена је Петковача тунака, ел ми унук не да слави Петковачу. Он каже – слави његовог Свеца. Па сад да л је то добро, да л није, Бог га знао, опет би требо да слави и њу због што живи у кућу, би требали и то. Они носе свећу у цркву само и ручак праиду за њих само.“ (Дивич)

У неким кућама обележавају се и **зимска и летња слава**. Информатор из Белобрешке, на пример, слави зимског Светог Николу, 19. децембра, а летњег само обележи тако што не ради: „А летњег, летњи је Свети Никола у Радину, они, ондак је и заветина њима, и они славу онда. Добро, не радимо ми ни тај дан, ондак је 22. увек падао. Али мисим, на тај дан не радимо јер је летњи Свети Никола и не, није нужда баш да радимо.“ (Белобрешка)

Постоје и они Свеци који се у одређеним селима веома поштују и празнују, иако нису кућевне Славе, али и они који се обележавају зато што се на њихов дан десило нешто важно за укућане, и то се одржало до данашњих дана, с тим што то представља ствар личног избора, а није саставни део колективног идентитета:

„Па свакем је Слава Петковача, славио сви. (...) Па да, за ручак се не ради Петковача, и тако. Па ми не радимо радњу уопште на Петковачу. Нашем селу, и којем су Свеца и којем нису, а и скоро смо сви... Мој деда је био рођен ди је Петковача. Ја славим, и ја, то ми деда био рођен Петковачу, и ја то славим та свеца и не радим. Дам мало задушу деди, починим његово са свећом, и тако. Поштујем тај Светац и Светог Николу тако исто. Светог Николу ми је баба очина, мати рођена у кућу ди је Свети Никола, и ја и то поштујем, и постим тај дан, и све.“ (Дивич)

Сви поменути сегменти у породичним празновањима Свеца постојали су и раније, а углавном се и данас држи до њих. Међутим, са политичким и друштвеним дешавањима, тј. уласком у рестриктивни и репресивни социјализам Румуније у време Чаушескуове владавине, долазило је и до промене кућевног Свеца уколико је дотадашњи падао у пост. До ових промена је највероватније долазило услед репресије и жеље да се Слава одржи,

али да се не примети њено прослављање, мада казивачи имају другачија мишљења: „Многи су променили, имали Свети Николу, за време Чаушеска су променили, су тели [почиве?] Пос, знате, па оће да умесе не знам шта, и ишло им рђаво у кућу. И онда промене, дошли све назад, све тај светац што је био.“ (Белобрешка)

Из прегледане грађе са терена Дунавске Клисуре у Румунији долази се до закључка да Слава, тј. Светац, у традицији Срба у Румунији заузима значајно место, те да представља важан сегмент у очувању идентитета. Међутим, све друштвене промене настале током друге половине двадесетог века, као што су „миграције становништва из села у градове, миграције изван државе из економских разлога, дневно мигрирање становништва на релацији град и његова околина, промене у породичном животу, образовање, промене у статусу жене у породици и шире у друштву, само су неки фактори који су утицали на корените промене не само животних навика већ и схватања, а што је у крајњој инстанци утицало на прихватање нових друштвених и културних образаца и удаљавање од традиционалне културе предака“ (Ивановић Баришић, 2014:46). Па ипак, славски обред представља један од ретких сегмената традиционалне културе који је своју форму одржао до данас, уистину – са измењеним елементима. Оно што је важно јесте препознатљивост празновања Славе у српском народу, која се читује и код Срба на територији Румуније, те самим тим доприноси и јачању и очувању идентитета.

Свакако, под утицајем свих наведених промена, славски обред је мењао своје карактеристике, тј. унутрашње елементе. Највећу промену претрпело је време, тј. **трајање празновања**, што се читује у скраћивању празновања са три дана (*навечерје, велики дан, појутрица*) на два, или чак на само један дан (*велики дан*). Док се раније ломио један мали колач на *навечерје*, долазио свештеник да свети водицу и спрема се вечера за укућане, данас је готово сасвим потиснуто обележавање овог дана, а са њим су се изгубила и два сегмента славског обреда – вечера и резање малог колача, док се свећење водице пренело у наредни, *велики дан*. Дакле, овим временским померањем не само да су нестали одређени елементи славског обреда, већ су они аутоматски замењени другима, као што је нпр. мешање великог колача, који се некада правио са освећеном водицом од навечерја, док је данас то немогуће зато што се колач прави вече пред *велики дан*, а свештеник у кућу долази тек на *велики дан* око поднева.

Други сегмент празновања јесу **учесници**, у оквиру чијих се измена углавном читује неколико друштвених промена: миграције становништва из села у градове, старење села – велики морталитет, промена статуса жене у породици и друштву, ревитализација религијске праксе од деведесетих година двадесетог века, и друго. Тако је, на пример, данас у већини случајева жена та која је остала сама у сеоској кући и која је принуђена да пали и гаси

славску свећу, да реже колач са свештеником и остало. Уместо деце која су некада била позивари за Славу, данас то ради домаћин, и то тамо где се тај обичај уопште и задржао. Дакле, може се приметити да се улога деце као учесника у славском обреду готово сасвим изгубила, а највероватнији узрок томе су знатно смањени прираштај и одлазак младих из села.

Празнични реквизити, као што су славски колач, славска свећа, икона, кандило и друго, углавном су остали непромењени, те су и даље чиниоци овог обреда; међутим смањено се њихов број, па је тако, на пример, изобиљавајући славски колач на навечерје, пре свега због смањеног броја гостију.

Елемент који се најмање мењао јесте **простор**. Он је претрпео промену у смислу измештања собе за гозбу, што се десило услед ширења кућног простора.

Узевши у обзир промену свих елемената славског обреда, на самом крају долази се и до промене **радњи** које су карактеристичне за извођење овог обреда, а које су сачињене из претходно помињаних елемената. Оне су претрпеле велике промене, пре свега у смислу временског измештања, промене учесника и реквизита, па све до потпуног изобиљавања. Једна од најзначајнијих радњи која је остала готово непромењена, изузев временског измештања (са ранијег поподнева на касније поподне, након завршетка радних обавеза), јесте славски ручак на *велики дан*. Ова промена, наизглед мала, ипак представља значајно огледало друштвених промена. Запошљавање у фирмама и по великим местима допринело је промени ритма живљења, поготову на селу, а самим тим – и промени празничног ритма.

Поред наведених, ту је и **промена у начину припремања хране** и славског колача, као и промена у добијању поклона од гостију и у даривању гостију. Припреми славског колача некада се придавало изузетно много пажње, од припреме самог теста, преко украшавања и печења, док се данас, условљено мањком слободног времена, овај колач већ увелико, чак и у селима, купује у пекарама. И код добијања поклона од стране гостију приметна је велика промена, а у складу са већом економском развијеношћу и напретком, у смислу производње разноврснијих слаткиша, на пример, и уопште могућности да се они данас прибаве у селима. Одрасли добијају различите поклоне за славу, док је некада и флаша пића била велики поклон. Када се крене кући – тако је било раније, а углавном је тако и данас – одраслима се давало мало хране од ручка, али се изменио дар који се даје деци, па се тако данас она дарују чоколадама, док су некада једва добијала и по коју бомбону.

Дакле, промена у прослављању и вршењу славског обреда има одиста веома много, али су ипак сачувани његови основни чиниоци, те самим тим структура славског обреда, гледано у целини, и даље остаје препознатљива у српској традицији. Овако чврсто чување славског обреда код Срба у Румунији, који се са мањим или већим изменама упражњавао и током со-

цијалистичког периода, и који и у постмодерном друштву технолошке револуције и глобализације ипак опстаје, одраз је жеље за очувањем сопственог идентитета од стране једне мањинске групе и жеље за опстанком током све значајније асимилације са већинским становништвом. И за сам крај, можда не баш сувише оптимистично, али сасвим прикладно за ову тему и питање које би требало поставити као важно за очување идентитета кроз неговање језика, вере и обичаја, ево размишљања једне баке, наше саговорнице, из села Дивич у Румунији о садашњем стању српске традиције: *Саде то се с(в) е губи, јено по јено. Не знам још, како још Свеца славимо* (Дивич).

Литература

- Ивановић Баришић, 2014: М. Ивановић Баришић, Породична Слава у Срба с посебним освртом на Александровачки крај, у: *Нематеријално културно наслеђе и локална средина: резултати савремених мултидисциплинарних истраживања александровачке Жупе и околних области*. Александровац: Завичајни музеј Жупе, 43–72.
- Ивановић Баришић, 2015: М. Ивановић Баришић, Календарски празници код Срба у Румунији. Темишвар: *Исходишта*, 1, 130–138.
- Крстић, 2015: Б. Ђ. Крстић, *Народни живот и обичаји Клисуреца и Пољадијаца*. Посебна издања, Књига 79, Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Недељковић, 1990: М. Недељковић, *Годишњи обичаји у Срба*. Београд: Вук Караџић.
- Сикимић, 2006 [2007]: Б. Сикимић, Две мањине: Срби и Бањаша у Мађарској, у: *Етнографија Срба у Мађарској* 5, Будимпешта, 101–112.
- СМ, *Словенска митологија енциклопедијски речник*, 2001: (Ред: Толстој М. Светлана и Љубинко Раденковић). Београд: Zepter book world.
- СМР, *Српски митолошки речник*, Друго допуњено издање, 1998: (Шпиро Кулишић, Петар Ж. Петровић и Никола Пантелић). Београд: Етнографски институт САНУ.
- Ћирковић, 2004: С. Ћирковић, Мек љеб ко сунђур да једеш, у: *Liceum* 8. Kragujevac: Centar za naučna istraživanja SANU u Kragujevcu, Univerzitet u Kragujevcu, 85–108.
- Ћирковић, 2017: С. Ћирковић, Настава на српском језику у Поморишју данас, у: *Исходишта* 3 Ниш–Темишвар: Филозофски факултет у Нишу, Филолошки, историјски и теолошки факултет Западног универзитета у Темишвару, Савез Срба у Румунији, 519–536.

Nina V. Aksić

PATRON SAINT LIKE ALIVE ELEMENT OF TRADITIONAL CULTURE OF SERBS IN DANUBE GORGE (ROMANIA)

Summary

By researching three themes of traditional life among Serbs (Saint Patron, Christmas and Wedding), on the field of the Danube Gorge, in villages Belobreška, Divič and Stara Moldava, were collected data on past and present ways of celebration. In this paper, the ways of observing the Saint Patron (Saint) with traditional patterns, as well as their transformation in modern society, are presented, as well as the causes and consequences of these changes. There are a number of changes in the celebration and performing of the celebration, but they are nevertheless preserved its basic factors and its structure recognizable to the Serbian tradition. Special attention has been paid to Saint Patron as the identity element of the Serbs in Romania with the help of which the Serbian community is still recognized today and thanks to which it survives in a multicultural environment.

Key words: Serbs, Danube Gorge, customs, Saint Patron, Romania.

СРБИ И РУМУНСКЕ КНЕЖЕВИНЕ У СВЕТЛУ ДВА ЦРКВЕНОСЛОВЕНСКА РУКОПИСА ИЗ XVII ВЕКА

Рад се бави анализом утицаја Срба у румунским кнежевинама Влашке и Молдавије између XIV и XVIII века, периоду који је обележен масовном имиграцијом Срба у ове крајеве. Анализа српске миграције при крају Средњег века доказује да су већ тада Срби неговали општеевропски хришћански концепт, који је био подржан и уважен од тадашњих румунских власти. Овоме у прилог иде и чињеница да је српски деспот Максим Бранковић основао Влашку митрополију и почетком XVI века понео прво митрополитско звање у Влашкој. Од XV до XVIII века Срби су поред експанзије румунског Баната наставили да насељавају Ердељ (подручје Алба Јулија, Сибињ, Тевиш и друга места), и њихов утицај је до данас остао очуван. Живећи у мору Румуна, Срби су се борили, раме уз раме, против Турака, за слободу и национално ослобођење румунских територија – своје нове домовине. Анализи су подвргнута и два рукописна документа – повеља-пергамент Могиле Војводе (1620.г.) и *Придикованье верницима* (1609.г.?).

Кључне речи: Алба Јулија, Баба Новак, Банат, Бирта, Влашка, Кнез Лазар, Могила Војвода, Срби.

Када је реч о вредновању утицаја Срба у румунским кнежевинама Влашке и Молдавије, а посебно у румунском Банату XIV–XVII века, период који је иначе обележен масовном емиграцијом Срба, српске властеле и српских културних прегалаца који су се преселили и бораве у овим крајевима вековима, онда морамо имати у виду да ове миграције нису имале спорадични карактер, пошто су биле организоване и предвођене од војних или политичких челника. Међу њима се истиче и долазак Никодима Грчића, блиског рођака кнеза Лазара Хребељановића, који је иначе и основао прве румунске манастире у Прислопу, Водици и Тисмани, и Тивадара Бајића, зета Милоша Обреновића I, оснивача српске династије у XIX веку.

¹ arb1.romania@gmail.com

² Овај рад је елабориран у оквиру научног пројекта: „Архив БИРТА - презервирање румунског националног културног идентитета“, пројекат који финансира АРБ Румунија, и научног пројекта Истраживање културе и историје Срба у Румунији Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији, који финансира Савез Срба у Румунији.

³ Научна сарадња: Виктор САВИЋ, САНУ Београд; Душица ГРБИЋ, Матица Српска, Нови Сад; Стеван БУГАРСКИ, независни истраживач, Темишвар; лектор: Ана ВЛАЈИЋ, Београд.

Све то само по себи указује да је још у давнини код Срба постојао општевропски хришћански концепт, наравно, подржан и од влашких, односно европских власти тога времена. Овоме у прилог иде и једна веома важна чињеница, наиме, да је српски деспот Максим Бранковић основао Влашку митрополију и почетком XVI века понео прво митрополитско звање у Влашкој. Од XV до XVIII века Срби, поред досељавања у данашњи румунски Банат, насељавају и области Ердеља (подручје Алба Јулија, Сибињ, Тевиш и друга места), па није ни чудо да је њихов утицај видљив и опипљив и данас.

Српски народ у румунском Банату, Ердељу, Кришани, као и у другим крајевима данашње Румуније, живео је у мору Румуна и борио се, раме уз раме са њима, против Турака, за слободу и за национално ослобођење румунских територија – њихове нове домовине.

Штавише, између XVI и XVII века, српско племство са подручја Влашке zaloжило се за уједињење румунских земаља (Țările Române), у борби коју је у то доба предводио влашки Војвода Михај Витез /Михај Храбри (Mihai Viteazul). У тој борби учествовали су Срби Ђорђе Сланкаменац, Сава Темишварац и др., уз војску коју је сачињавало више хиљада српских војника и чији су успеси у разним биткама у рату за румунско уједињење дубоко урезани у румунском и у српском фолклору. Легендарни Старина Новак (код Румуна познат као Баба Новак), са својим хајдуцима, био је једна од најзапаженијих личности румунске ослободилачке војске и истакнути војсковођа Михаја Храброг, чији су херојски подвизи ушли како у српски, тако и у румунски фолклор. Срби који су населили одређене територије Румуније, сукобили су се са новом културом и новим језиком. Иако православна, ова култура је имала потпуно различити поетски систем, који се код румунских ортодокса већ стотинак година развијао на другим основама и исказивао на романском, а не на словенском језику (који су Срби схватили светим). У новој румунској средини Срби стварају различите облике контаката, мешања и прожимања, укључивши мешовите бракове, како би се и на тај начин прилагодили и успоставили културни склоп, с обзиром на два различита вида културе – словенске и романске. Они морају бити бар једнаки, ако не и бољи, перформантнији од домаћина-прималаца, да би на тај начин могли да успоставе културни склоп који би почивао на оба вида културе – на српској и на румунској култури. Српски имигранти не долазе у колизију са Румунима можда и због тога што су на почетку имали јасно раздвојене друштвене функције (видети аналогију под Ivan BIRTA, *Im Auftrag des Papstes* - у рукопису – белешке о шпанској инквизицији на основу до данас необјављених ватиканских рукописа карашевске архиве – була папе Иноћентија VIII од 30. 3. 1486. године).

С обзиром на претходно речено, учешће Срба у румунско-турским ратовима⁴ морамо посматрати из перспективе, односно чињенице, да су то ратови

⁴ У долини реке Караша, 1832. г. Тивадар Бајић, зет Милоша Обреновића I. (оснивач српске династије), купује од ерара посед Варадију (римско насеље Арцидава/Аргедава,

који су бранили не само Румунију већ и европску хришћанску цивилизацију, а масовна имиграција Срба у нову им домовину у овом историјско-културном ареалу, у коме су нашли нови дом и уточиште управо је узрок те чињенице.

Када већ говоримо о канцеларијској комуникацији Срба са Румунима, први су, између осталог, на румунским територијама имали предност познавања црквенословенског/ српскословенског и/или рускословенског језика, што им је омогућавало да беспрекорно комуницирају са Румунима, староседеоцима, који су још увек као писмени језик користили румунску ћирилицу. Билингвизам и мултилингвизам Срба допринели су да они у овим пределима брзо заузму важне положаје при администрацији румунских кнежевина. Њихов се утицај не може оспорити, он је историјски доказан а томе у прилог иду и трагови у ономастици, топонимији, лексици и у народном мелосу (Бирта, 1993). Нажалост, из разлога о којима нећемо овде говорити, број Срба је задњих стотинак година драстично опао (тенденција у порасту), тако да се данас већина њих, као компактна група, налази још само у десетак села и градова румунског Баната, док су Срби из ранијих историјских провинција Румуније потпуно асимилирани (порумуњени).

Сходно горенаведеним, циљ наших истраживања је доношење нових елемената по питању српске имиграције у ове крајеве и анализа два румунска ћирилична рукописа из XVII века: „Повеља Могиле Војводе“ и „Придиковане верницима“.

1) Могила Војвода, Господар Угровлахијске земље, месеца јула, дана трећег, по Адаму 7128. (ѿ могилавооевода и господињъ вхсое}} земли ѿггrrѿвлахѣнское (м(Ѣ)ѿ(е)ца. юліе гд(ѣ)не. и ѿ[Ѣ] адама. въ лѢто зрки)

Први рукопис - „Повеља Могиле Војводе“ - исписан је полууставним писмом, румунском црквеном ћирилицом српске редакције, дана 3. јула 1620. године.

За боље разумевање румунских рукописа, техничка начела дају се на српском, а начела на румунском језику изоставили смо, без обзира на могући интерес румунских научника за ову тематику. Ова начела биће донесена у једном посебном издању.

античко место које се налази на Списку споменика и археолошких налазишта у Румунији - позиција 11A0124, Code RAN, бр. 54519.04.) и 7. маја 1857.г. добија предикат *od Varadije*, а Милош Бајић добија 1882.г. признање племићког достојанства, односно потврду мађарског бароната (1891. г.). Породица Бајић је веома позната у румунском Банату јер је већ 1788-1789. г. учествовала у аустроугарском рату, када је у околини Београда сопственим лађама осигурала аустријској војсци саобраћај на Дунаву као и допрему соли и других намирница. Из повеље цара Леополда сазнајемо де је Јован Бајић (рум. Iancu Baici), 25. јула 1791.г. награђен племићким достојанством. На румунском подручју, породица Бајић остаје доследна ортодоксизму и православној вери, упркос дешавањима у долини Караша, када већи део Румуна прима унију.

Техничка начела за транслитерацију овог текста била су следећа:

1. Стари текст се транслитерује онако како смо га ми нашли у оригиналу, слово по слово, црквенословенским електронским слогом („фонтом“); овде Монах (а, када је то био случај, користили смо и други црквенословенски фонт).
2. Нестандардне црквенословенске ћириличне облике слова заменили смо стандардним (нпр. „високо јат“ обичним „јат“, „троного т“ обичним „т“). Изузетак су случајеви с правописном вредношћу (нпр. „широко о“ као варијанта „омега“, „широко е“ као варијанта „прејотованог е“).
3. Лигатуре нисмо преносили (растављали), осим стандардних лигатура: [,], { , } E, U.
4. Речи смо раздвајали по смислу, уз консултацију речника.
5. Уобичајено је да се надметнута слова спуштају у ред без посебног обележавања. О томе смо ипак водили рачуна ако је надметање слова био сигнал за скраћивање речи. У овој прилици, изузетно, због задржавања веће везе с оригиналом, надметнута слова се садржавају у експоненту (опција „суперскрипт“).
6. Скраћенице смо разрешавали:
 - а) уз помоћ облик заграда када је скраћеница сигнализирана титлом (безобзира на то да ли постоји и некакво надметнуто слово);
 - б) уз помоћ угластих заграда када нема титла, али постоји надметнуто слово;
 - в) уз помоћ стреластих заграда када скраћивање ничиме није обележено или када се врши каква друга реконструкција.
7. Оштећења у тексту обележавали смо витичастим заградама, и то: а) делимична оштећења (слово се још може назирати) – једним паром витичастих заграда (нпр. {во}ево^{ла}); б) потпуна оштећења – удвојеним заградама (нпр. {{милостію божією, ію могила воевода и господињ вхсое}}).
8. У овој прилици изостављају се надредни знаци (тачке, спирити и акценти).
9. Титле су задржаване само у бројевима: нпр. 0a=0.
10. Редно-надредни пајерак/ ‘ / преносили смо на одговарајућем месту.
11. Интерпункцију доносимо у оригиналу (неретко су ови знаци одвојени од речи иза којих долазе).
12. Стандардно текст се доноси континуирано; нови ред се обележава усправном цртом с бројем у експоненту: нпр. ro|7.
13. Нова страна је обележавана удвојеним усправним цртама с бројем у експоненту. Будући да се овде ради о непагинираним листовима, доноси се фолијација уз одговарајуће ознаке страна (а/б, односно

г/в): нпр. paresq ||16/е. У другим старим рукописима користили смо и другачије обележавање нове стране.

14. Киновар (црвено мастило) обележавали смо масним слогом („бол-дом“).
15. Због лакшег читања, нови редови нису дати континуирано, већ одвојено.

Транслитерација пергамента

1¹ {{милостію божією, ію могила воевода и господињ вхсоє}} зем-ли ω^гт^рр^ωвлахінское. с(ы)нъ великаг(о). и прѣдобраг(о) поко^ннно^мію симео^н(ь) могила {во}єво^{ла}. дават[ь] г[о]с[по]д[ь]ст[во] ми сїе повелѣнїег[о] с[по]д[ь]ст[во] ми .шербанов(и). 1² {с}и^м(и)^нωн⁸ 8 силищѣ пепенеш[и]ло^р(ь). третаго де^л(а). варе елика се^х[ь?]ти^т(ь) {и}бра^т[и] ω^т[ь] по св⁸л[е] и ω^т[ь] на^л[ь] вьсо^м(ь) хотаро^м(ь) .по-старе хотаре. и белѣсе. 1³ {...}}сл{а}про-дала ω^т[ь] шерб(а)^на. и пок⁸пила ω^т[ь] покоиннаго михаи^л(а) воево^л[ы]. И продадош⁸-т?и за доброволю. и ω^т[ь] то^гдадо съдавѣ(и) с⁸л[ь] б(и)^ли на^л[ь] разлога. 1⁴ {...}} в^л(...)мѣ ес(ть) г(оспод)ь б(ог)ь. сь(ь) г[о]с[по]д[ь]ст[во] вїа. и ч(е)титом[ь] ц(а)рюсць(ь)скри^птр⁸ дръжа^в(ь)нїе земле вла^шкое. {прѣ}сто^л(ь) поко^ннно^м(8) ро^пте^л(ю) г[о]с[по]д[ь]ст[во]в[а] ми {{давать.}}А наслѣ^л[ь]нико^м[ь] сїе ви^ш(е) ре^н(е)на^нωн⁸. 1⁵ {...}} г[о]с[по]д[ь]ст[во]в[о] ми. тере плакаш(е)сє . како сє/ес(ть) има^л(ь) прите^снѣнїе ω^т[ь] кь михаил(а) воево^л[ы]. т(ѣ)х(ь)? свободихо^м(ь) г[о]с[по]д[ь]ст[во]в[о] ми. ω^т[ь] прѣ^л[ь] вь(ь) дива^н(ь) г[о]с[по]д[ь]ст[во]в[о] ми. тере ск⁸пова^л(ь) ск⁸л[ь]?. 1⁶ {...} .г⁵.б(е?)с пригото-ви. ?ко^ж(е) да сє/ес(ть) паки ж(е) кнеси . на^л(ь) ωтѣ^ч(ь)ствїа^ми. како ес(ть) {...} ^л(ь) и ω^т(ь)/ и ωи(ь) прѣж^ле врѣме. Се^г(о) ра^лі дадо^х[ь] г[о]с[по]д[ь]ст[во]в[о] ми. шербанов(и). 1⁷трета^г(о) де^л(а) . дѣ^лн⁸ . и вь ωха^б(ь) с(и)ново^м(ь). и вн⁸ко^м(ь) . и прѣв^н8чето^м(ь) . и не ω^т[ь] когож^ло непоколѣби^м[о] по^зримо г[о]с[по]д[ь]ст[во]в[о] ми . Еще^ж(е)заклинанїе по^с(.) {...ав...} г[о]с[по]д[ь]ст[во]в[о] ми . 1⁸ {{и господињ вхсоє}} земле вла^шкои . или ω^т[ь] ср[ь]л[ь]ч[ь]наго плода г[о]с[по]д[ь]ст[во]в[а] ми . или ω^т[ь] сьро^л[ь]ни^к(ь) н(а)ши . или по грѣсє^х[ь] н(а)ш {и} . или ω^т[ь] ин^ноплѣмени^к(ь) . да а^ш(е) п{о^чстн} (?) .г[о]с[по]д[ь]ст[во]в[о] ми. 1⁹ {д}асьхранет[ь] в{....}ѣ его. и а вь будешї^х[ь] вѣце^х[ь]д(8)ша его . А аще л(и) ж(е)не по^ч(ьс)ти^т[ь] . и не понов^т[ь] . и не 8крѣпи^т[ь] .сїе кни^г(е) г[о]с[по]д[ь]ст[во]в[о] ми . а н8ωчев {.....}. 1¹⁰ {...} ω^т[ь] ти^б с(ве)ти о(ть)ци е^ж(е) с⁸л[ь] вь некеи . и да има^т[ь] ч(ь)с^тію сь(ь)і8да . и сь(ь) арїа и сь ин^ними . невѣ^р(ь)нїи і8деи . Се ж(е) 8бо и г[о]с[по]д[ь]ст[во]в[о] ми {{и ж8пань}} . 1¹¹ {{енаки великіи бан кралевски и ж8}}па^н(ь) ива^шкове^л(нкіи) дво{р}(ь)ни^к(ь) . и ж8па^н(ь)папа великіи ло^г(о)фет(ь) . и ж8па^н(ь) фїера

⁵ 3000.

⁶ 318.

ве^л(икѣи) ви^т[иерь] . и жѢпа^н(Ѣ) михо ве^л(нкѣи) спа^т[арь] . и жѢпа^н(Ѣ) миха-
лакѣ ве^л(нкѣи) сто^л(ѣникъ) . и жѢпа^н(Ѣ) {б}уз{и}^н(Ѣ)ка. |¹² { {велнкѣи комисъ
и жѢпанъ владѣл велнкѣи столъникъ и жѢпанъ...} } и ис[правникъ] папа
великѣи ло^г(о)фе^т(Ѣ) . и намаза^х[Ѣ] а^з[Ѣ] леп{а}да^т[Ѣ] ло{гофетъ} въс{тол}
(Ѣ) град {т}р{Ѣ}г{о}в{ище} м(Ѣ)^с(е)ца. юліе г⁷ д(Ѣ)не. и ѿ^т[Ѣ] адама. въ лѢ^{то}
зрки⁸ м(и)л(о)стїю б(о)жїею г(о)^с[по]жїнь⁹.

Српски превод румунског тумачења повеље од 1620. г. извршен 1844. г.

„Копија с тумачењем¹⁰ према оригиналу славонског записа!

С божјом милошћу – їѡ¹¹ Гавријил Могила Војвода¹² и Владар целе
Влашке Кнежевине, син великог и предоброг покојника – їѡ Симеон Моги-
ла Војвода. За моје владавине, ја, Владика, дајем ову наредбу Шербану, са
својом децом, колико ће му Бог подарити, да буде његов трећи део имања у
месту силиште¹³ Пепенешт¹⁴, колико ће лета¹⁵ одабрати, посвуда и од целе
границе, по старој граници и обележјима¹⁶, јер горенаведено имање било
је владарско имање, продато од Шербана, те купљено од покојног Михајла
Војводе, те је добровољно продато: од тада па све до сада припадало је Вла-
давини. Након тога, у данима моје владавине, колико ће ме подарити Бог с
господарењем, те честити краљ са жезлом¹⁷ и владањем Влашком Кнеже-
вином, на столици покојнога оца мога, Владике, а наследник овог горена-
веденог такозваног имања Шербана из Пепенштија, припадајући ологеру¹⁸;

⁷ З.

⁸ Године 7128–5508 (због првог дела године) = 1620 година.

⁹ Апостил; рељефна апликација; краљевски средњовековни печат.

¹⁰ У слободном преводу.

¹¹ їѡ – из грчког „Ιωάννης”, Јахвин (Божји) помазаник којему је сваки верник дужан исказати религиозно поштивање.

¹² Gavrilă Voevod – владар Влашке Државе (Țara Românească), од 1618. до 1620. године).

¹³ Силиште, силишта, им. ж. р., Влашка Држава (каснији Средњи век), место где је смештено село, огњиште села.

¹⁴ Топонимик.

¹⁵ Занавек.

¹⁶ Гранична црта на хатару.

¹⁷ Жезло, жиг.

¹⁸ Оно што припада ологеру, богаљу (?).

он је дошао испред мене жалећи се да је био закинут¹⁹ од стране Михајла Војводе²⁰. Дакле, Моје Господство га је ослободило пред самим собом²¹ и испред свекупног дивана Мојег Господства да је он откупио заувек свој део имања од Мога Господства у противвредности од 3000 аспра²² у готовини; да буде поново власник свог имања, као што је и прије био. Тако да Моје Господство даје Шербану у месту Пепенштију трећи део наследства да буде његово имање и у корист његове деце и његових унука и праунука, те по наредби Мог Господства, ни од кога такнута. Још и клетву изриче Моје Господство, да након смрти Мог Господства, кога изабере Господ Бог да влада Влашком Земљом, био он из плода срца Мог Господства или наше родбине или (по гресима нашим) из других семенки²³ ако буде поштивао, те обновио и ојачао ову књигу Мог Господства, тога Господин Бог да га почаст и очува у својој владавини и његову душу у будућем веку; у случају да не поштује, не обнови и не ојача ову књигу Мог Господства, него је прегазе и разбије и повреди је, тај да буде троструко анатемисан и проклет и осуђен од триста осамнаест светаца отаца, оних који су били у Никеји²⁴; да се придружи Јуди, те Аријејима²⁵ и осталим жидовским неверницима.

Ево прилажем и сведочанство Мога Господства: жупан Енаки, велики бан Крајове, и жупан Ивашко, велики дворник, и жупан Папа, велики канцелар, и жупан Фјера, велики благајник, и жупан Михо, велики наследник, и жупан Михалаки, велики подворник, и жупан Бузинка, велики почини-тељ, и жупан Владул, велики пехарник, и жупан (име изостављено!²⁶), велики постелник. И управитељ Папа, велики канцелар. И написао сам ја, Лепадат, у тврђави Трговиште²⁷, месеца јула, и од Адама године” ||2:„година -Зрки- или 7128- (односно 7128).+ ѿ Гаврил Војвода, с милошћу Бога. По-бијен Жиг. Бр. 562, у Букурешту, године 1844, маја 15, Резиденција Кнеже-

¹⁹ Оштећен; Подвргнут неправди, присиљен.

²⁰ Михај Војвода (Mihai Voevod): 1558–1601, мекедински бан и владар Мунтеније године 1600. Владар трију држава које чине данашњу Румунију: Мунтенија, Трансилванија и Молдавија.

²¹ Преда њ.

²² Турски сребрни новчић, средство плаћања у XVII веку, акцеа. Око 1450. г. тежина је износила 1 грам, касније само 0,13 грама.

²³ Ванбрачно дете.

²⁴ Никеја (грч. Νίκαια; тур. İznik) –стари град у Анадолији, на западу Турске (Мала Азија). Превасходно познат као место одржавања два хисторијска васељенска сабора ране хришћанске цркве (Никејски Сабор и Други Никејски Сабор).

²⁵ Ариус (или Arie): 256–336, хришћански свештеник либијског порекла из Александрије (Египта), познат због сукоба у вези са ерезијом.

²⁶ Име је изостављено, није било додато.

²⁷ Главна тврђава у XVII веку.

вине Румуније. Ова преслика тумачења пренесена је од речи до речи према славонском оригиналу у облику приказа тумачења Комисије за истраживање манастирских докумената и њихове обнове у судском регистру. Власторучним потписом и жигом потврђује се истоветност према славонском оригиналу – Т. Жиг.

Као мера сигурности, истим жигом означен је и славонски оригинал. Број, датум, потпис и жиг, да не би било сумње да је датум промењен са било којом појавом²⁸. Белешка: Од Адама година је 7128.²⁹, она од Криста је 1620. То значи да су до овог тумачења минуле 224 године, то јест од када је изворник дат! – Тумач“.

Вертикално наведена напомена, уз округли печат (потцртана): „Продеканио се је³⁰”

Палеографске напомене и датирање одломка рукописа

Рукопис Могиле Војводе исписан је полууставним писмом, румунском црквеном ћирилицом српске редакције. Рукопис је леп, али се тешко рашчитава, поготово у другом делу. Код следећег рукописа (*Придиковање верницима*) постоји разликовање пуних и танких линија. Слова су типолошки у глобалу устаљена. Више од једног типа има само слово **т**, које је поглавито треног (три вертикална стуба са пречком на врху), ређе једногеног (**т**), али се среће и високо једнострано са украсном цртом на пречки.

Осим високог **т**, других већих слова, карактеристичних за полуустав (широко **с**, **о**, **е**, бубњевито **в**, високо *јат*, високо *јер* и др.), нема. Стуб слова *јат* редовно прелази горњу линију низа, али није право, високо. Постоји само слово **с**, чији се доњи лук завршава савијутком удесно, испод линије реда.

Оба рукописа користе наредна слова. Посебно се истиче надсловно брзописно **м**.

Већина слова, по облику и начину извођења, одговарају рукописима из XV и XVI века, што код рукописа Могиле Војводе иначе произилази из самог датирања при крају пергаментa – јула, дана 3, и од године по Адаму 7128. (јулије г³¹ д(б)не. и ѿ[б] адама. въ лѣто зрки). Од карактеристичних слова за XVI и XVII век издваја се слово **ф**, које има вертикалан стуб са савијутком удесно. У XV веку овај облик се не јавља, користи се само **ф** са стубом, чији је врх савијен улево (Ђорђевић, 1971: 114).

Осим овог облика **ф**, у рукопису се јавља и **ф** са стубом без савијутка на врху, који се потврђује и у рукописима из ранијег времена. По изгледу и начину извођења неких слова, овај други рукопис је настао касније, тј. у XVII веку.

²⁸ Термин у судском поступку.

²⁹ Начин бележења година у средњем веку – стара година, 1620. по Христу.

³⁰ Био је именован деканом – службени представник Цркве у државним телима.

³¹ Три.

дуготрајно био кориштен и на тај начин подвргнут полуцији околине, што је довело и до неких структуралних модификација коже. Велике разлике амбијенталне температуре којима још треба додати и инадекватну влажност којој је органски материјал био подвргнут у току протеклих векова, а поготово услед утицаја биолошких и микробиолошких фактора, имале су као последицу да квалитет пергаментa претрпи супстанцијална оштећења. Мо-рамо навести да су се неки делови непоправљиво распали. Уз компарацију са другим пергаментом који је писан две седмице раније³² у истој господарској канцеларији (дана 19. јуна 1620. године), могли смо да неке дефективне делове реконструишемо/додамо (особна имена, њихов редослед у кутума-ма дипломатије Средњег века, господска титулатура, начин ословљавања у то време, итд.), тако да, уопште узето, било је могуће да распознано око 90% од укупног текста. Од велике користи био нам је румунски превод на латиници, извршен 15. маја 1844. године у Резиденцији Принципата Руму-није, у акцији Комисије за истраживање манастирских докумената, који је доста концизан, иако постоје омашке неких израза, јер се у то доба Румун-ска Држава (Țara Românească) управо налазила у авансираној транзицији за прелаз писања румунске канцеларијске ћирилице на латиницу (прелазак са ћириличне азбуке на латиничну *abeceду* који је уследио транзицијском азбуком, завршен је тек у другој половини XIX века, док је целокупно за-мењивање ћирилице окончано тек 1862. године, доношењем закона владара Александра Јоана Кузе/Alexandru Ioan Cuza, након 400- годишње употребе ћирилице у Молдавији и пола миленијума употребе у Румунској Држави).

Пергамент је видљиво погођен утицајем бактерија и гљивица, процес који смо успели зауставити након предузетих мера, уз научну сарадњу са Центром за конзервирање и рестаурацију старих докумената при румунском Националном музеју из Алба Јулије, на основу закљученог протокола са овом установом.

У оквиру сопствених лабораторија Бирта Груп Калан (*Birta Group Călan*), пергамент је подвргнут и неким спектроскопским анализама ИР (зрачење апсорбовано у домену инфра-црвених зракова, 2.500 –25.000 нм), као и спектроскопије у УВ-ВИ/UV–VI, чији је циљ био да се добију подаци о постојању органских и неорганских компоненти, односно да се установи присуство разних уља и др. као и да се идентификују неки пигменти и боје који су коришћени за писање на овом пергаменту. Анализа материјала до-вела је до констатације да је обрада коже (штављење) извршена највероват-није у XVI веку, а можда и раније, узимајући у обзир извор (порекло) одакле пергамент долази -Господска канцеларија Румунске Кнежевине.

Пергамент произилази из Румунског фонда карашевских архива, а са-чуван је у приватном фонду који сахрањује око 1000 рукописа и артефака-

³² Porunca lui Gavriil Movila Voievod privind satul Mozăceni, județul Vâlcea – Наредба Гаврила Војводе која се односи на село Влашка (архив Румунске Академије Наука у Букурешту).

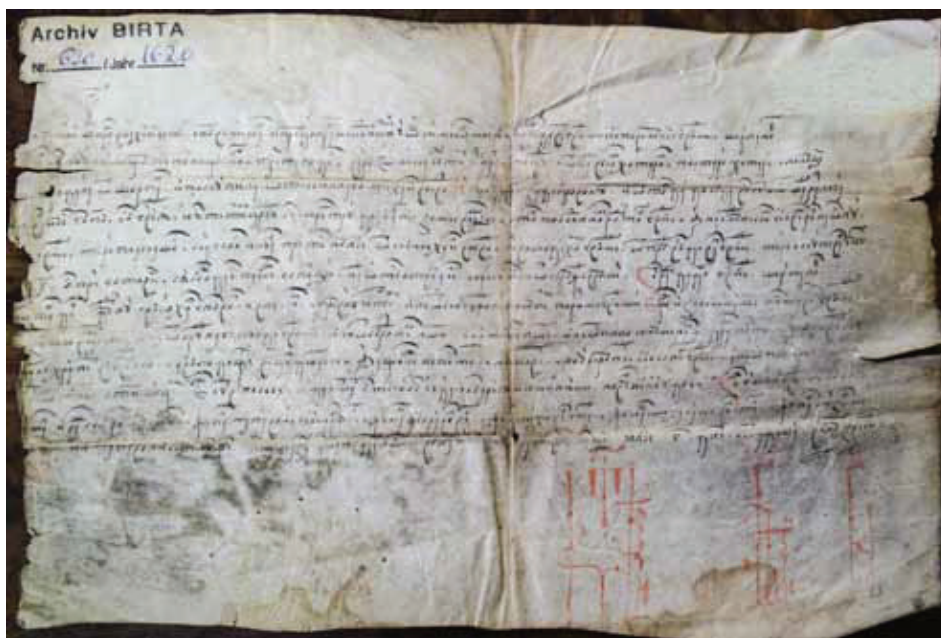
та (XV век пре Христа па све до данас). У овом се фонду, међу осталом, налазе акатисти, антифони, венчанице, декалози, диате, даније, господске земљишне књиге, јектеније, јеванђеља, књиге милости, пресуде, громовници, грегоријански напеви, неумски записи са четири или пет црта, посланице, рукописна јеванђеља, петокњижје, повелје, путни налози, поштанске марке, текстови писани латиницом, ћирилицом, глаголицом, копта, хинду, арамејски, арапски насх и сл., тестаменти, зборници. Такође архиви садрже инкунабуле, папируси, пергаменти, дрвени, бакарни и камени записи и др. (в. www.karasevci.ro).

Рукописи предствљају разне палеографије: амхаричку, арапску, идиш, италијанску, коптску, француску, латинску, немачку, мађарску, руску, шпанску и турску палеографију, ћирилицу разних редакција, хрватску глаголицу, итд. Морамо ипак истаћи да се само један део презервираних докумената односи на културу румунског или српског народа, односно на културу и обичаје карашевске мањине, док огромна већина рукописа има унивезалне конотације, махом европске.

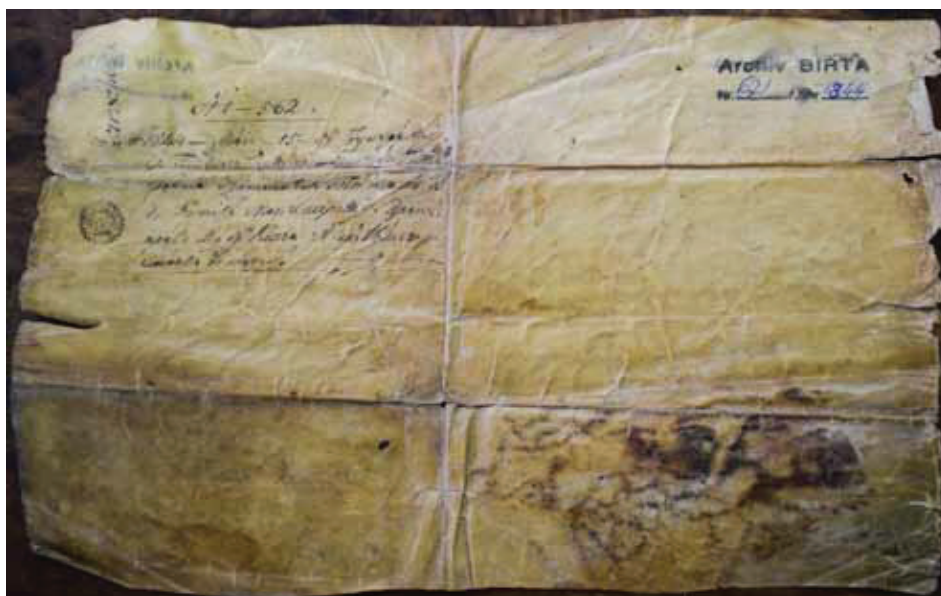
Запис Могиле Војводе писан на велум пергаменту, величине је 20 x 30 cm, и презервиран у већ поменутом архивском фонду под бројем 620/1620 (recto), односно под бројем 621/1844 (verso). Полиран је са обе стране и исписан је такође са обе стране. Рукописање пергаментa на првој страни изведено је црним и црвеним мастилом, а, судећи по глаткоћи и читљивости слова, те по абривијацији у суперскрипту и дијакритичким знаковима који су у рукопису употребљени, вероватно да је рукописац за писање користио перо од гаврана или од роде. Висина слова је једнака - око 1 mm. Текст садржи пуно скраћеница типичних за писање у касном Средњем веку и писан је традиционалном, неререформисаном ћирилицом грађанског типа, на славеносрпском језику. Полеђина пергаментa (стр. 2) писана је 224 године касније, славенско-латинском транзитном азбуком. На истој страни убачен је, у рељефу, господски црни округли жиг, пречника 16 mm.

Релевантност славонског писања за румунску ћирилицу лежи можда и у томе што су само годину дана раније, 1619. г., Турци именовали новог владара у Молдавији – Хрвата Гашпара Грацијана (Gašpar Gracijan, око 1575–1620), рођеног у Бихачу, који је владао од 4. 2. 1619. г. до 20. 9. 1620. године. Грацијан није владао румунским језиком, али је био изврстан тумач за турски, италијански, немачки и енглески језик. Наравно да је владао матерњим језиком – хрватским, и он ће доста допринети досеку одређеног степена политичко-административног комуницирања Молдавије са Румунском Кнежевином, као и са Европом, у смислу ојачања, на овим територијама, улоге и значаја црквенословенског језика разних редакција.

Оригинални пергамент, recto

Оригинални пергамент, verso

Придикованье верницама (на румунском, „Predica către enoriași“)

дмнѣѡшіи тѣлцѣ коу фарисеѡ сѣ лѣпедѣ ¹²
 мѣдрія яра кѡмпѣтѣл сѣ сѣ ¹³
 смераскѣ ши сѣ сѣ покаяскѣ. Къ ¹⁴
 кѡмѣасте смиреніи а тѣю степе ¹⁵
 на кѣтрѣ дмнѣѡшѣ, аша ши мѣ ¹⁶
 дрі яасте тѣю кѣдѣре ѡмѣлѣи. ¹⁷
 къ ши діѣволѣ ди тѣю пенѣрѣ ¹⁸
 мѣдріе кѣсѣ. ши ди тѣерѣ лоуми ¹⁹
 нат сѣ фѣжоу дракѣ тѣвѣкат. пѣ ²⁰
 трачѣ нимѣ[ни] пенѣрѣ боунѣ тѣцилѣ ¹¹
 салѣ сѣ нѣсѣ аибѣ пресинѣ. ши прѣ ал ¹²
 тѣѣ сѣсѣ дѣскѣ. кѣдмнѣѡшѣ челорѣ ¹³
 мѣдри кѣтоатѣ лѣстѣ і помѣ ¹⁴
 ярѣ челоѣ сѣрици лѣдѣ даѣ боу. Къ ¹⁵
 маи [мѣл] юбѣще дмнѣѡшѣ прѣчѣ ¹⁶
 кѣдѣ спокѣяще декѣ прѣчѣ ¹⁷
 рѣпѣ кѣндѣ сѣфѣлѣще. пенѣра ¹⁸
 чѣ вкарѣ шитоатѣ боунѣ[тѣ]цилѣ ¹⁹
 [дѣциѣ]ши тоатѣ боунѣцилѣ ²⁰
 [...] тѣка сѣ поу не мѣдри ²¹
 [...] чѣ сѣ не лѣдѣм, ²²
 [шикѣмѣдріѣ] сѣ не сѣри ²³
 [пожѣм] ²⁴

Dămnăzău și-i înaltă cu fariseul să leapede
 mândria iară cumpă[tă]tul să să
 smerească și să să pocăiască. Că
 cum iaste smerenim a întâiu stepe-
 na³² cătră dămnăzău, așa și măn-
 driia iaste întâiu cădeare omului.
 Că și diavolul din întâiu pentru
 mândrie căzu și din înger lumi-
 nat să facu drac întunecat. Pen-
 tr-a ceea nime[ni] pentru bunățile
 sale să nu să aibă pre sine. Și pre al-
 tul să osândească. Că dămnăzău celor
 mândri cu toate le stă în pomciș³³,
 iară celor smeriți le dă dar bun. Că
 mai³⁴ [mult] iubeaște dămnăzău pre cel păcătoș
 când să pocăiasțe decât pre cel di-
 rept când să fălește. Pen-tr-a
 ceea ocară și toate bună[tă]țile
 [dă ție] și toate bună[tă]țile
 [...] încă să nu ne mândrim
 [...] ce să ne lăudăm,
 [și cu mândrie] să ne smerim și să ne
 [pocăim]

осънди' пресине яра nou [пре алтЪ] ³ часта неѣвацѣ[прѣбѣнѣл дмнъѣ] ⁴ асѣжи де грѣще [кѣвънѣоу ши] ⁵ сиче аша дои вами[ни са доусла] ⁶ бесѣрижъ съсъроаѣ кѣчи [д] ⁷ w[ж]чате девамени съмѣт ѣ [лѣмѣ] ⁸ адекѣ дирепѣи ши пѣжѣтоши ⁹ пентрачѣ каде дои вамени грѣ ¹⁰ ще дмнъѣ пентрѣ дирепѣи . адѣ ¹¹ чѣламижлохъ пре фарисѣѣ [пентрѣ] ¹² кѣ тѣрачѣ вѣрѣмѣфарисѣи ера ¹³ алеши диѣтрача вамени пентрѣ ¹⁴ постоу^а ши пентрѣ дирепѣтата чѣа ¹⁵ ва . ши ера чистиѣи ши ѣѣоудаци ¹⁶ девамени боуни ярѣ пентроу пѣ ¹⁷ кѣто^а адоуче превамѣж^а кѣчи кѣ ¹⁸ вѣмѣжѣ съ кѣма чѣа чѣ [коунѣжѣ] ¹⁹ ѣенитѣ^а домнило^а шиѣе прѣкѣм ²⁰ ши нѣмаи пентрѣ съ даиѣ адѣѣж ²¹ ши съ стрѣ^агѣ моу^агѣ [...] ²² ши асоупресѣоу лоумѣ [пентрѣ кѣ] ¹ иними вѣмѣжѣѣлоуи ѣубириѣ [ну арѣ] ²	osândit pre sine iară nu [pre altul] [a]ceasta ne învață [preabunul dămnăzău] astăzi, de grăiește [cuvântu și] zice așa: doi oameni[ni]³⁵ s-a dus la] besearică³⁶ să să roage, căci [d] o[ă]³⁷ ciate³⁸ de oameni sânt în [lume] adecă dreptții și păcătoșii, pentr-a ceea ca de doi oameni grăie- ște dămnăzău. Pentru dreptții adu- ce la mijloc pre fariseu [pentru] că într-a ceea vriamia farisei era aleși dintr-a cea oameni pentru postul și pentru dreptatea ce avea. Și era ci[n]stiți și lăudați de oameni buni, iară pentru pă- cătoși aduce pre vamaș, căci că vamașu să chema cea ce [cunoaște] cuvenitul domnilor și le precum și numai pentru să daie, adecă și să strângă mult [...] și asupra lumii [pentru că] inima vamașului iubirea [nu are]
[...] ³ [...] ⁴ [...] адекѣ [...] ⁵ лѣиѣедаѣ шѣирѣ [...] ⁶ [кѣм]тѣмѣкѣтрѣневоинѣа чѣ [...] ⁷ ши кѣкѣвънѣѣлѣ ѣдѣмѣж [...] ⁸ съ нѣгрѣжимѣниѣе де трѣнѣл нострѣ [...] ⁹ оуѣ лѣкроу [...] ши трѣкѣтор ѣсте [...] ¹⁰ карѣ лѣкроу не [...] дмнѣсѣж ¹¹ скриптѣрѣдарѣоури [...] ¹² дѣчи пентрѣ [...] ¹³ фолос ши аѣоутор марѣ [...] ¹⁴ ши смирѣнѣѣжѣ е мѣ [...] ¹⁵ де карѣ лѣи ѣсте мѣндѣрѣ[...] ¹⁶ чаши сѣвѣнѣѣа[...] ¹⁷ тѣ пѣсѣ ѣпамѣнѣ [...] ¹⁸ аѣ грѣжит дмнъѣѣ [...] ¹⁹ [фѣ]рисѣѣѣ ши кѣчаѣ[...] ²⁰ стрѣигѣ ши [...] ²¹	[...] [...] [...] адекă [...] [...] lui ne dau știre [...] [căn]tăm cătră nevoieța cea [...] și cu cuvântul ne îndeamnă [...] să nu grijim nice de trupul nostru [...] un lucru [...] și trecător iaste [...] care lucru ne [...] dămnăzească scriptură daruri [...] deci pentru [...] folos și agioutor mare [...] și smerenia iară e mi[...] de carea lui iaste mândria [...] cea și svenția [...] te pus în pamânt [...] au grăit dămnăzău [...] [fa]riseu și cu acea[...] striqă și [...]

³² De prim rang; cel mai important.

³³ Împotriva; potrivnic.

³⁴ Mai mult, cu osebire.

³⁵ Oameni.

³⁶ Biserica.

³⁷ Doua.

³⁸ (pl.) Cete, grupuri, categorii.

[...] ²² [...] оаменїи ¹ мжнтѣмстеасоуприториоу, ши лѣ ² коувжнтѣтваре адекж т ³ ваменї. фѣрж сълбатежмстека ⁴ вамжшѣл коу атитѣ ржѣтжци їмтрж ⁵ вамжшѣл ачела т бесѣ рїж коум сїче ⁶ сфїнта евангелїе дої ваменї їнтрарж ⁷ тбесѣрїж съ съ роаѣ.ши доупж ча ачеша ⁸ ши че ваменї аѣ фост, де ⁹ сїче оунѣл фарїсеѣ ѣрж алтоулвамжш. ¹⁰ ачешїдої їнтрарж съ съ роаѣ лѣи ¹¹ дмнѣѣ пентрѣ пжкателе сале. ¹² дечи аскѣлатїи ши роугалорїтїї. коум фѣ ¹³ фарїсеѣ стжтоу ши съ рѣгж коу мжн ¹⁴ дрїе доамне аша моулцжмскѣ цїе дѣм ¹⁵ неѣѣ мїеѣ къ нѣ съмтѣ каалци ѡ ¹⁶ аменї декжт тоци ваменїи сж фж ¹⁷ коу пре сїне маї бѣн ши декжт тоатж ¹⁸ лоума съ ѣѣдекпре сїне маї сфжнт ¹⁹ [...] ноу сїче къ ноу съмтѣ ка ²⁰ алци ваменїи къ сїче къ їмсте ²¹	[...] [...] oamenii mântuiaște asupritoriu, și lu cuvântătoare, adecă în oameni. Fiiară sălbatecă iaste ca vamășul cu atitea răutăți. Întră³⁹ vamășul acela în besearică, cum zice sfinta evanghelie: doi oameni întrară în besiarică, să să roage. Și după ce aceștia - și ce oameni au fost - de zice unul, fariseu, iară altul, vamiăș. Acești doi întrară să să roage lui dămnăzău pentru păcatele sale. Deci ascultați și ruga lor întâi. Cum fu: fariseu stătu și să rugă cu mândrie: Doamne, așea mulțămescu-ție dum- nezău meu, că nu sânt ca alți o- ameni! Decât toți oamenii să fă- cu pre sine mai bun și decât toată lumea. Să giudecă pre sine mai sfânt! [...] nu zice că nu sânt ca alți oameni, că zice că iaste

³⁹ A intra.

„Придиковање верницима“ (превод са румунског)

[illegible]

[...] [...] [...] адекж [...] лѣинедаѣ шире [...] [към]тжмкътржневоинца ча [...] ши кѣкѣвѣнтѣлне ѣдѣмнж [...] съ нѣгрижимниче дѣ трѣпѣл нострѣ [...] оун лѣкроу [...] ши трекѣтор ѣсте [...] каре лѣкроу не [...] дмнѣсакж скриптѣрждароури [...] дѣчи пентрѣ [...] фолос ши аѣоутор маре [...] ши смѣренїаѣрж є мї [...] дѣ кара лѣи ѣсте мжндрїа[...] чаши свѣнцїа[...] тѣ пѣс ѣ памѣть [...] аѣ гржит дмнѣѣ [...] [фа]рисѣѣ ши кѣача[...] стригж ши [...] [...]	[...] [...] [...] тј. [...] њему да дају до знања [...] За његову невољу [...] и речју нас позива и саветује [...] да не водимо рачуна за своје тело [...] једна ствар [...] која је пролазна [...] која ствар није [...] божанско јеванђеље, дарови [...] дакле, за [...] корист и са велику помоћ [...] и поновно је понизност [...] за коју је он поносан [...] и свештенство [...] стављено у земљу [...] и овако рече Бог [...] [фа]рисеј и тиме[...] викну и [...]
[...] оаменїи мжнтѣѣстеасоуприториоу, ши лѣ коувжнтѣтваре адекжї вамени. фѣрж сѣлбатежѣстека вамжшѣл коу атитѣ рѣѣтжциїмтрж вамжшѣл ачѣлаї бѣсѣрикж коум сичѣ сфинта євангѣлїє дои вамени їнтрарж їбѣсѣрикж сѣ сѣ роаѣ.ши доупж ча ачѣща ши чѣ вамени аѣ фост, дѣ сичѣ оунѣл фарисѣѣ ѣрж алтоуламжш. ачѣшидои їнтрарж сѣ сѣ роаѣ лѣи дмнѣѣ пентрѣ пжкателе салѣ. дѣчи аскѣлѣтаци ши роугалор їтїї. коум фѣ фарисѣѣ стжтоу ши сѣ рѣгж коу мжн дриѣ доамнѣ аша моулѣжмскѣ цїѣ дѣм нѣсѣѣ мїѣѣ кѣ нѣ сѣмѣтѣ каалци w амени декжт тоци ваменїи сж фж коу прѣ синѣ маи бѣн ши декѣт тоатж лоума сѣ ѣѣдекжпрѣ синѣ маи сфжнт [...] поу сичѣ кѣ поу сѣмѣтѣ ка алци вамени кѣ сичѣ кѣ ѣсте	[...] [...] људи Помилуј потлаченог и оне који говоре, тј. људе. Дивља звер је као цариник са толико зла. Уђе онај цариник у цркву, како пише у светом јеванђељу. Уђоше два човека у цркву да се моле. И након тога – какви то све људи бејаху – јер рекоше да један беше фарисеј, а други цариник. Њих двојица уђоше да се Богу помоле за грехе своје. Дакле, слушајте њихову молитву каква бејаше. Фарисеј устаде и охоло се помоли Богу: „Господе, овако ти се ја захваљујем, Боже мој . Јер ја нисам као остали људи.” За разлику од свих људи, направи себе бољим, бољим од свију осталих. Пресуди уместо себи светијим [...]. Не каже он: „Ја нисам као други људи”, већ тврди да је он

Овај други рукопис редигован је на папиру и састоји се од два листа, односно четири странице а писан је recto и verso. Листови рукописа имају величину око 10 x 20 cm и архивирани су под бројем 300 и 301, са презумтивним датумом 1609. године. Ради временског лоцирања узимају се у обзир неке чињенице значајне за поређење са другим рукописима тог доба којих има у карашевској архиви и који су датирани.

Рукопис је писан румунском ћирилицом XVII века и документ није датиран. Садржај са сигурношћу представља предикту верницима и по типу би могао бити ортодоксног (православног) верозакона. Могао би бити извод из књиге за православне предике чије смо листове пронашли у хрпи латинских католичких рукописа. Папир је изузетно оштећен, неки делови дефинитивно фале, тако да је реконституисање текста нажалост остало дефективно.

Садржај није обавезно кохерентан, с обзиром на то да је његова коерцитивна и репетитивна улога *de facto* типична пракса код Румуна (али и другде) у средњем веку.

Литература

Бирта, 1993: I. Birta, Karaševci, Bukurešt.

Ђорђевић, 1971: П. Ђорђевић, Историја српске ћирилице, Београд.

Ivan Birta

THE INFLUENCE OF THE SERBS ON THE ROMANIAN PRINCIPALITIES WALLACHIA AND MOLDOVA

Summary

The subject of these work is to investigate the main characteristics of the influence of Serbs in the Romanian principals of Wallachia and Moldova between the XIV and XVIII centuries, a period marked by the massive immigration of Serbs in these regions. An analysis of Serbian migration at the end of the Middle Ages proves that Serbs already cultivated a common European concept, which was agreed and respected by Romanian authorities.

This is also supported by the fact that Serbian despot Maksim Brankovitch founded the Valachian Metropolitanate and at the beginning of the 16th century brought the first metropolitan profession in Valachia. From the 15th to the 18th centuries Serbs were by far the expansion of the Romanian Banat continued to inhabit Transylvania (the area of Alba Iulia, Sibin, Tevish and other places), and their influence remained preserved to this day. Living in to the sea of Romanian, the Serbs fought, side by side, against the Turks, for freedom and the national liberation of the Romanian territories - their new homeland.

Analyzes were also subject to two manuscript documents:

a) Vellum parchment signed by "Moghila Voivode" (Year 1620);

b) Old paper manuscript "Preaching to the ancestors" (undated, presumptive date 1609).

The enclosed documents are also transliterated, transcribed and translated in Serbian and Romanian language. Both manuscripts are written in Church Slavonic language, in the traditional unreformed civil Cyrillic (Serbian editorial version). To date, work has not been published.

The text of the manuscript is amended with some individual graphemes which mark typical old phonological system. Some text of letters are provided with acronyms. The handwriting vellum parchment (20 x 30 cm) is done with black and red ink, the scribe probably using rags or storks, if we take into consideration the finesse and the accuracy of the letters and the executed signs. The height of the letters is almost united – approx. 1 mm. The parchment, polished on both sides, is a manuscript recto and verso. The text is sprinkled with a multitude of abbreviations, typical of the drafting period of the late Middle Ages. The embossed seal of the ruler of the Walachian country, applied on the parchment, on the back, has a diameter of 16 mm, in black ink. The vellum parchment, is made of animal skin – on the basis of its distinctive quality, perhaps from unborn hides, especially processed to be suitably used. For good preservation, the parchment was covered with a thin layer of cedar or lemon oil. The second document was probably issued in the 16th century, or even in the past. The second manuscript (10 x 20 cm) is made of paper. Both manuscripts are part of the Romanian Carassovian funds, preserved for centuries in the "Birta Archive", a fund containing thousands of ancient and medieval manuscripts and artifacts, part of the universal patrimony, written/manufactured between the years 1500 before Christ – 1923 a.D.

The first manuscript – vellum parchment, two paged, is registered in the above-mentioned fund under file number 620/1620 and 621/1844. The second manuscript, paper, four paged, are registered under file number 300 and 301, presumptive writing year 1609.

Key words: Baba Novac, Banat, Birta, Moghila Voivode, Walachia, Vellum parchment, Serbs.

АНТЕЈСКИ МОТИВИ ЗБИРКЕ ПРИЧА У ВРТЛОГУ ВРЕМЕНА ИВЕ МУНЋАНА

Један од лајтмотива кратке прозе Иве Мунћана јесте мит о Антеју у ширем значењу те речи. На потки овог древног мита и његове снажне симболике изграђен је „вртлог прича“ овог савременог писца, у највећој мери исприповедан кроз доживљајно *ја*, у форми исповести. Предмет овог рада је сагледавање антејских мотива као тематског, структурног и идејног тежишта збирке *У вртлогу времена*, те указивање на специфичну природу и значење поменутих мотива у датом делу. У завршном делу рада указује се на значај „антејске“ прозе Ива Мунћана у контексту српске књижевности усмерене ка поменутој тематици.

Кључне речи: Иво Мунћан, антејски мотиви, кратка прича, исповест.

*Ми смо ти рођени за њиву, па под старост – за башту, за мотику, за ашов или виле.
(Иво Мунћан, Ђаскање на перону)*

1. Мит о Антеју као лајтмотив прозе Иве Мунћана

„Толико је пута речено да је од живота лек сам живот, прост, природан живот, додир са родитељском земљом, одмор на 'материнској грудима', дневни рад који испуњује живот и управља га.“, записао је Јован Скерлић (1971: 206) поводом стваралаштва ретких писаца који су успели да сагледају ону вечну везу која постоји између земље и човека, те да својим делима у читаоцу пробуде осећање укоренености у тло из којег су поникли и из кога упијају снагу и животност. Међутим, Скерлић је још те давне 1914. године, када је настао текст који смо поменули, изнео своје готово пророчко запажање да су такви писци – Антеји ретки. Именом овог античког дива Скерлић је назвао једино песника и прозаисту Вељка Петровића. С друге стране, сам Вељко Петровић је насловом једне од својих родољубивих песама изузетне лепоте наслутио долазак „нових Антеја“ који ће наставити линију стиховног и прозног тематизовања земље као култа сигурности и

¹ mirjana.bojanic.cirkovic@filfak.ni.ac.rs

постојаности и човека који се једино са њеног тла може дићи „оснажен и силан, / ко некад Титан“ (Петровић, 1969: 57). Земља, равница, човек, природа, тежачки рад као најфреквентнији мотиви Петровићевих дела, неретко истицани самим насловима (уп. *Човечја земља, Кад сељак умире, Похвала равници, Земаљски звуци, У жетвене дане*), средишњи су мотиви већине прозних дела Иве Мунћана. У више наврата књижевни критичари су истакли да је Иво Мунћан својим делима успео да дочара равничарско банатско поднебље (Поповић, 1973; Милин, 1977), човекову емоционалну повезаност са широком равницом (Вукадиновић, 1992), али и унутрашње тензије човека укорененог у њу (Клисурац, 1973). Један од наслова романа овог писца (*Сунце на кришке*, 2014) чак непосредно алудира на стих Петровићеве песме *Кад сељак умире*: „Сунце скоро зашло, још остаде кришка“. Следећи паратекстуалне елементе прозних и песничких дела Иве Мунћана, можемо истаћи да је његова средишња стваралачка преокупација човек у видокругу банатске равнице који, услед неумитности клесидре, загладан у кришку сунца граби за даном више; видици његове маште и капија његових жеља непрегледни су што, каткад, Мунћановом јунаку узрокује бесану ноћ. Међутим, јунаци Мунћанове прозе никад не одустају. Ови „жетеоци дуге“ до својих жеља стижу „сунчаним мердевинама“.²

Међу прозним делима Иве Мунћана, чари *домаје*, антејски доживљај свог национа и препознавање коренског у нама на најбољи начин дочарава збирка кратке прозе *У вртлогу времена* (2013). „Свет као свет“ и „Свет мимо света“ нису само целине поменуте Мунћанове збирке, већ предмет дубоке спознаје до које долазе њени јунаци тек у додиру са својом равницом – благом, неизмерном, *гнојном*, јаком.

2. Антејске црте ликова збирке *У вртлогу времена*

Када је у питању форма прича утканих у збирку *У вртлогу времена*, на први поглед уочавамо континуитет на плану технике приповедања³ јер приповедачи ових прича – равничари, повратници, домаћини, паори, старине

² Синтагме које смо инкорпорирали у овај сегмент рада заправо су наслови дела Иве Мунћана: *Клесидра, Видокруг, Један дан живота* (збирке прича), *Бесана ноћ* (микророман), *Видици маште, Капија жеље, Жетеоци дуге, Сунчане мердевине* (збирке песама).

³ Од своје прве збирке приповедака, *Клесидре*, Иво Мунћан негује технику писања у 1. лицу. „Можда је јака страна његовог прозног стваралаштва првенствено у сагледавању равничарског банатског поднебља у добро вођеној нарацији, без уобичајене експозиције, класичног портретисања.“ – запазио је Небојша Поповић у тексту написаном 1973. године поводом Мунћанове прозе. Прозни текстови Иве Мунћана бременити су монолошким исказима, самопосматрањима, интроспекцијама и аутобиографским елементима јер се банатска равница тимешке жупаније често јавља као место радње дела овог писца.

(Чика Сима, Драгослав, Стојан Симић, Михајло и др.) приповедају своју „животну причу: кратку, обичну.“ (Мунћан, 2013: 57).⁴ Мунћанови јунаци итекако умеју да се расприповедају, а прича је главно „оруђе“ њихове борбе. Не устручавају се говора пред незнанцем. Саговорнике траже чак и на станичном перону (као у истоименој причи збирке о којој пишемо). Започињу разговор речју „синовче“, чиме откривају своју снажну жељу за блискошћу са сваким ко крочи на тло њиховог малог места. Међутим, иза ове жеље за блискошћу крије се тешка усамљеност човека у опустелим равничарским селима. Приповедачи се током разговора губе, чкиљавим очима се загледају у сунце, у златну њиву; у детињство, у себе. Иако усамљени, они приповедају без сузе и дрхтавог гласа. Њихова прича је без ламентације и зато њихова реч има одјек, те саговорници (заправо, слушаоци) ових исповести неретко признају: „Ухвати нас старчево казивање“ (31), и закључе: „богатији смо за цео свет“ (36). Тренуци приповедања Мунћановим јунацима, али и слушаоцима, „бокори су радовања“.

Доживљајни и веродостојни, прозни текстови збирке *У вртлогу времена* жанровски су блиски „причи из живота“ о којој је писао Душан Иванић (2015: 5) у истоименом тексту, а у контексту српске прозе 18. и 19. века као кратком, самосталном прозном облику где се извесне животне (документарне) чињенице саопштавају као целовите, сижејно уобличене приповетке/приче. Међутим, поједине Мунћанове приче из живота имају слободнији однос према својим жанровским границама; примера ради, прича „Старац и сунце“ блиска је новинској репортажи, а њена документарна страна ојачана је транскриптом „записа са траке“ насталом у кући једног банатског старине. Своје приче из живота Мунћан мотивише сусретом свога (усамљеног) приповедача са човеком или са природом – јутарњим Сунчевим зрацима, додиром са листом шљиве или јабуке. Међутим, у контексту наративног света збирке *У вртлогу времена*, сусрет са случајним пролазником има карактер Догађаја, док се одлазак у башту или на њиву може назвати правом светковином. И стил Мунћанових приповедака близак је природном, спонтаном језику причања. Његове приче из живота светкују задовољство причања, односно задовољство у причању. Светкују реч, глас и звук као потврду живота. Готово по правилу, заплет прича утканих у збирку *У вртлогу времена* не стиже да се до краја разјасни; читалац никада неће сазнати да ли је старина отишао са свог комада земље, или, пак, да ли је јунак на перону најзад ушао у воз који води ка његовом селу. Позивајући се на Виктора Жмегача, Добривоје Станојевић (1985: 58) је истакао да форма кратке приче у себе упија вечити заплет и бескрајну неизвесност. Стога и не чуди што Иво Мунћан тему вечитог сукоба између својег и туђег, између *овде* и *тамо*, те исконску жудњу за својим комадом земље и Сунца обрадио у

⁴ У наставку рада наводимо само бројеве страна издања збирке *У вртлогу времена* са списка литературе.

форми кратке приче. Иако су усмерене на једну оквирну ситуацију (долазак новинара у село, службено путовање у завичај, долазак на перон, скривање у кукурузишту током једне ратне ноћи...), вештим бирањем детаља око којег ће организовати приповедање (зрак сунца, бора на челу, шуштање кукуруза, хрскава корица врућег хлеба и др.) Иво Мунћан није само допринео квалитету својих кратких прича, већ им је придао симболичку димензију јер сви наведени детаљи семантички корелирају и упућују на комад („кришку“) земље као средишњем мотиву, на симболичкој равни – *својој* земљи.

У свакој од прича збирке *У вртлогу времена* прожимају се прозно и поетско, што нимало не чуди будући да је реч о аутору који се подједнако успешно остваривао као песник. Поједини сегменти прича налик су песмама у прози, а међу најуспелијим можемо издвојити лирску исповест старине у причи „Старац и сунце“ која се својом апологијом овом извору енергије у значајној мери приближава истоименом Дучићевом запису. Мунћанова прича такође дочарава тишину, непомичност и немир, бујицу нијанси боја и упућује хвалоспев тајанственом, чаробном Сунцу као највећем пријатељу равничара. „Мален, сићушан прамен“ Сунца успева да се, попут лопова, прикраде до кажипрста једног ратара и ту се заигра. Старинина прича (односно песма) постепено се разлива у тој бујици боја, одражавајући контраст на којем је грађена поменута „песничка“ слика: у „приповести“ о Сунцу сјединили су се игра зрака, непомичност и немир, односно тренуци старинине радости због присуства саговорника са стрепњом да сваког трена поново може остати сам.

Јунака Мунћанове збирке *У вртлогу времена*, кажу, „има свугде и свакад. И тамо где се нико не нада. Верује се да су стварнији од стварности. [...] Али ко су – знају.“ (6; 5). Испољавају се у хронотопу села равничарског Баната. Затичемо их у сред *високих, високих* кукурузишта: „Овде је земља најбоља за кукуруз“ – кажу. Налазе се искључиво на отвореном простору – у башти, њиви, дворишту, на перону; или у кафани као међу-простору, где жељно ишчекују саговорника како би му приповедали о благој равници и својој топлој и смерној туги. Њихова кућа увек је широм отворених врата. Заправо, њихова кућа свакоме ко у њу сврати нуди се попут дома, а незнанац се поздравља са: „Роде си мој!“ Ликове ових прича покреће земља, тачније жеља да поседују још један педаљ, ма „десет ланаца“ те плодне равнице. Са „ситнежом“ у цепу иду у печалбарство. Често се само са стинежом и врате. А каткад се тежак рад исплати. Њихове њиве су бремените: „Па смо на њиве грабили такорећи између два облака и две кише.“ (22), рећи ће свако од њих.

Јунаци збирке *У вртлогу времена* славе Божић, Нову годину, Светог Саву, Сретење, али ипак не воле зиму јер доноси учмалост и мрзовољу. Они воле рад и посла пуно „да немаш времена ни да умреш“. Ишчекују пролеће и плавичаст пламичак који их враћају животу. Они су – одјек: Саве, Лазара. „Ко жели да буде и остане свој – види их и чује. А шта буде ако искреност

и добронамерност нису на цени? То – већ није њихова, него нека друга прича.“ (7), закључује један од приповедача.

3. Антејска борба

Ликови збирке *У вртлогу времена* антејски се боре. Антејева борба метафорички је садржана у речи из наслова збирке. Мунћанов „Антеј“, чврсто укореењен у равницу, темена врелог од равничарског сунца, бори се у вртлогу времена, са вртлогом времена. Бори се бојама, са бојама: жутозеленом бојом ливаде против сиве боје неба, златном житном против боје облака и олује на намрштеном челу оног „другог сунца“. На фону свакодневице, јунаци се боре са чамотном зимом која их одваја од поља, од саме њихове природе. Мунћанов јунак бори се и звуком – фијуком косе, те одјеком песме против тишине равничарског поља, именом и бројем против безимених и необележених улица. Причом против мука. Бори се са „временом у процепу“, са оним пеломним догађајем (ратом, одласком) до којег, и од којег мери своје време. Јунак Мунћанове збирке стрепи од свог или туђег одласка. На своме/са свог тла бори се да се „опанци врате у бразде“.

4. „Кришка“ земље

Најфреквентнији мотив збирке *У вртлогу времена* јесте земља плодна, банатска. У уводним прозним фрагментима обједињеним насловом „За сто сели зло и горе па повели разговоре“ мотив земље најпре се повезује са огњиштем. Видик јунака збирке *У вртлогу времена* омеђен је оним парчетом земље над којим се моли и које обрађује. Осим иконе, врча воде, чаше ракије, бокала вина, хлеба и соли за путника намерника, Мунћанов јунак иште још једино своју „кришку Сунца“. Семантика мотива земље огњиштем се проширује на прошлост и постојаност. Овакав доживљавај свог комада земље и кришке Сунца над њим приближава се архетипској слици енергије и поновног рођења. Укореењен и окупан снопом зрака свога Сунца, јунак збирке *У вртлогу времена* уздиже се изнад једнократности и пролазности, а његова лична судбина постаје судбина једног нација. Истински је живот једино „у знаку аманета [овог, свог] простора и видика.“ (103), закључује приповедач приче „Мајка“. У поменутој причи, изједначен са мајком, мотив земље још једном се повезује са животом. Она (Земља-Мајка) је срце света, „ћутљива статуа“ (103), „скамењена лавица“ (104); симбол антејске снаге Мунћановог јунака. Банатска, равничарска земља „стајала је као стена док се мимо ње све ковитлало, превирало, плакало, туговало“ (106). Горела је, тресла се, али, одмотавањем клупка времена, њено „стабло“ је расло. До-

живљај земље у збирци *У вртлогу времена* увек је антропоморфизован: она стрепи, нада се; њено лице се озари сваким новим породом на њеном тлу, а запева када се опанци врате у њене бразде. Каткад је јогунаста и ћутљива. Доживљај земље као мајке кулминира у готово полилошком исказу: „Нас је задојила она, тамо на знаном месту. А док је Ње – биће и нас. Амин!“ (110) Поред тога што углавном игра улогу заштитнице, земља у причи „Мајка“ задобија и агоничку конотацију: по упозорењу соколова који се у већини митологија повезују са богом неба као изасланици или ратници, она уме да захучи, да се ковитла и превире.

Мотив земље има важну структурну улогу у збирци *У вртлогу времена*: он је оквир дела „Свет као свет“. Од прве приче овог дела, „Зимског дана“, тематизује се релација уснулоост – буђење, а кулминација идејног аспекта мотива земље налази се у претходно поменутој причи, „Мајка“, позиционираној на рубу дела „Свет као свет“. Земља у аманет оставља не само видике и просторе, већ и памћење. Она чува, брани, рађа. Тај комад земље о коме се приповеда у збирци *У вртлогу времена* физички је омеђен, али је у пренесеном значењу бескрајан јер се простире на вертикали тло – Сунце, а испуњен је успоменама, љубављу, надама. Свет приказан у првом делу збирке *У вртлогу времена* само је наизглед обичан, свакидашњи. Он је, заправо, свесвет.

5. Туђа земља

Јунаци збирке *У вртлогу времена* својим сматрају што у тапијама стоји. Суседово поштују и комшија је увек њихов први род. Излазе из кожа ради спокојства кућног прага. Заповести имају само десет. Туђе небо називају „Оним светом“, земљом без тла у коју се не могу укоренити.

У туђу земљу се иде да би се зарадило и вратило у равницу са капиталом за куповину своје „кришке“. О томе се приповеда у више прича збирке *У вртлогу времена*. Старина из приче „Старац и Сунце“ један је од Мунћанових печалбара, а у контексту о којем говоримо нарочито је упечатљива сцена путовања на лађи. Бљесак зеленог Сунца са дугачким пипцима на палуби лађе, пробудио је печалбареву стрепњу. Кроз зелени облак смењивале су се слике сивог, „чужег“ сокака и разнетог покућства. Мотив зеленог Сунца, као што смо показали у претходном одељку, опет ће се повезати са растанком и конотираће старчеву печал. Наставак ове приче налази се у „Јутарњем возу“. У њој је доживљај „комада земље“ и „кришке“ Сунца дат из угла отшљеника, деда-Живојиновог сина. У варошком хотелу син (уједно, приповедач) жуди за хладом разгранатог ораха у сеоском дворишту и у више наврата понавља: „Нема ти лепшег од сопствене куће.“ (71) Евоцирање слика из детињства, сеоског живота, резултира осећањем приповеда-

чеве дубоке усамљености („Отворим очи, појмим да је све оно што ми се збило био сан јер знам да сам сироче...“ (76)).

С друге стране, у причи „Хлеб“ приповеда се о дошљаку (заправо, бившем становнику банатског предграђа) кога је равница изнова прихватила као свог. Осетивши мирис хлеба, дошљак постаје „гладан“ своје земље, а та глад нарочито је добила на интензитету сценом када он халапљиво једе кору врућег хлеба.

У збирци *У вртлогу времена*, где се радња углавном одвија у хронотопу банатског села, туђом се доживљава и варош. Упечатљив приказ варошке хладноће (у пренесеном значењу) дат је у причи „Ћаскање на перону“. Цела прича израста из жудње усамљеног сељака за причом која би га осоколила, или му бар пружио утеху („неки ослонац, неку тачку“) у њему страној вароши. Са тим циљем јунак ове приче сваке Божје суботе одлази на скучени станички перон како би срео неког „свог“. Сељака је лако препознати: док сви некуда журе, једино сељак застане и седне. Мотив *скученог* перона није случајно изабран. У контексту ове приче, перон још једном подцртава жудњу за блискошћу и топлином која не постоји у породичној релацији у којој се јунак нашао доласком у варош. Парадоксално, он се у својој правој породици осећа усамљено; праву блискост може осетити једино са онима који још увек у себи носе дашак родне земље. Његов син, отшљеник, одавно не мари за кришком своје земље. „Знаш, тако ти је то када човек, домаћин, паорин, наш сељак, ваљда знаш, сигурно и ти имаш деду на селу, остане сам.“ (80) – овако започиње разговор (тачније, исповедни монолог) јунак приче када осети да саговорник дели исту љубав према равничарском селу. У наставку следи приповедање о новим мукама усамљеног човека одвојеног од огњишта, наспрам којих крупна изгледа као пролазна и бледа брига. Озарен зраком Сунца (топлином у речима саговорника), јунак приче „Ћаскање на перону“ евоцира дане истинске среће када ти, од радости што је зрно крупно, дође да на њиви преноћиш. Чести прекиди у приповедању, који су и графички означени, подцртавају јачину сељакове туге и појашњавају да је чаша разговора само тренутно олакшање. „Ја сам тамо оставио себе“ (83), признаје сељак и спорим корацима креће назад ка солитеру, до следеће Божје суботе.

Јунаку збирке *У вртлогу времена* није стран ни доживљај *своје* земље као стране, хладне, туђе. Оваква осећања где год да („рекло би се, из навике“ (37)) крене, са собом носи Сима, средишњи лик приче „Четири чаше на столу“. Сима је типски лик и метонимија је свих оних сељака који су остали у својој равници да са њеног тла сведоче о променама које су је задесиле. Три чаше вина које Сима наручује у кафани сваког четвртог у месецу намењене се онима којих више нема, његовим пријатељима. Иако је остао на плодној равници, под „кришком“ свог Сунца, овај „последњи Антеј“ не напаја се снагом са свог родног тла, већ „дубоко загледио у себе тражи још неке кутке

снаге неопходне да се вине даље...“ (37). Крчма која из дана у дан остаје све празнија сведочи да се снага једино може наћи у реминисценцијама на идиличну прошлост сачињену од слика златне и светлуцаве њиве пуне људи.

„Одабрао сам велеград“ (57) – изговара прекорним тоном Стојан Симић у причи „Вечерњи разговор“. Животна прича овог јунака само је на изглед „кратка, обична“, каквом је сам одређује. Животни пут Стојана Симића, те јунака прича „Јесење ноћи понекад могу бити дуге“ и „Звонце у сну“ заправо су једна тужна повест о отишљеницима који у велеграду остају „гладнији од остале деце“ (58), ћутљивији; изгубљени. Таленат и пут науке ка којем су закорачили предодредили су их за одлазак у град. Међутим, и после неколико деценија, исти ти јунаци траже себе у неким прошлим причама, на угашеним огњиштима. Њихов доживљај „туђег“ неба идентичан је ономе који преовладава у осталим причама: оно је „тмурно, тмурно“, „као да притискује“ (93). У хладном собичку бр. 3/3 некоме од њих учини се да чује звук звона клепетуше или пак школског; тада на тренутак собичак буде испуњен топлином, а срце радошћу. Међутим, тамо се ни мислима не може дуго остати у успоменама јер их одмах распрше бучни разговори на улицама и разуздан смех младих људи; *туђих*.

Доживљају туђе земље као тескобном пандан је доживљај *новог* времена (садашњице) као уклетог. Прича „Уклето време“ најоштрији је контраст иницијалној причи одељка „Свет као свет“. Идиличан зимски дан у равничарском Банату из истоимене приче овде је супституисан хронотопом разрушеног села пред праскозорје, на које пада сенка „зловолно зацерееног месеца“ (85). Сцена једне ратне ноћи у кукурузишту – заклону још једном истиче заштитничку улогу комада *своје* земље и човекову безусловну веру у њену љубав. Међутим, иста сцена је и симболички приказ смака једног света на прагу рата. Прича „Уклето време“ је непосредно дневничко сведочанство војника – равничара. Стрепња и страх су до те мере изнијансирани и упечатљиви да читалац редова ове приче и сам може да осети шуштање кукуруза под корацима непријатеља који се приближава.

6. Мотив Сунца

Један од средишњих мотива збирке *У вртлогу времена* јесте Сунце. О Сунцу се такође приповеда у 1. лицу (из перспективе доживљајног *ја*). Међутим, јунаци Мунђанове прозе, од дечака, до старине, Сунце доживљавају на исти начин, као плавичаст пламичак, ватру, огањ; као оазу светлости и златан сноп. Док приповедају, често испруже длан да осете сунчев зрак. Ликови ове прозе приповедају о обичном, равничарском Сунцу као својој исконској и последњој жељи: (*„Зар је много то што желим: једно сунце? И то не оно са Екватора или оно из Сахаре. Или оно за које кажу да је најле-*

пше и највредносије: са Северног пола. Не. Него једно обично поподневно равничарско сунце. ... Обично сунце. Толико. Па је ли то много?“ (85) И њима је, као Антеју, Сунце извор енергије: оно их мами у поље, да се ногама укорене у земљу; оно их подстиче на причање. Сунце отвара прозоре и врата банатских равничарских домова, а његови зраци светкују се звуком мотика и гласом са снажним одјеком пољем.

Јунаци приповетке „Старац и сунце“, обликоване као исповест старине, тонски забележене на клупи, поред дрвореда шљива, истакнути су насловом. Старинин доживљај сунца је у потпуности аперцептиван (у Јунговом значењу овог појма) јер не само да нам открива старчево интернализовано искуство, већ нас упућује на идентификацију овог јунака са Сунцем: „Не осећате ли да се губите, да губите себе, заправо, у том малом царству спокојства и ненаметљиве игре светлости и шаренила, праве бујице нијанси боја? У том приливу тишине, непомичности и немира? Јер овај мали, за многе неприметан и непостојећи исечак сунца има некакву чаробну моћ. Сложићете се са мном да је све, ама све, у засенку ове тајанствене светлости. Зар не схватате да вас он, тај прамичак, диже увис и спушта у амбис? Та то је Сунце, момци! Сунце!“ (27) Наведени одломак приближава се приказу архетипске слике Сунца као енергије и поновног рођења. У контексту приповетке, идентификација са Сунцем приповедачу помаже у разумевању „вртлога времена“. Готово јунговски, и овај одломак Мунћанове приповетке „говори са хиљаду гласова“, уздиже личну судбину на ниво судбине човечанства, а у слушаоцу ослобађа благотворне духовне снаге које човеку омогућавају да се спаси из свих опасности. Саговорницима је ово била обична „тезга“ и стога нису ни обратили пажњу на још једно сунце о којем приповеда старина. Како одмиче прича, разиграно, златно Сунце постепено поприма нијансе зелене, ђаволје боје. Постаје свемогуће, рогобатно, шиљасто, застрашујуће; почиње да се руга старини. Од таквог сунца старина би да устукне. Преокрет у доживљају Сунца повезан је са стиском руке која се спрема на пут. Стога доживљај зеленог сунца симболички представља старинина осећања према свом сину који је отишао из равнице. Зелено сунце је сунце патње; оно „цијуче, урличе“. Међутим, и под „чопором облака“ старина и даље жуди за својом „кришком Сунца“. Као што смо нагостили у уводу рада, „кришка Сунца“ припада лајтмотивима Мунћанове прозе. Она је, најпре, комплементарна „комаду земље“ за којим жуди Мунћанов антејски јунак. У варијантама мита о Антеју, те и у уметничким приказима овог мита у античкој књижевности⁵ подједнако се инсистира на релацији овог јунака са земљом и са сунцем: поред тога што је снагу добијао од мајке Геје, један од Антејевих епитета јесте црна боја којом се алудира на то да је овај јунак „обојен сунцем (осунчан)“. У додиру са сунчевим зрацима Антеј

⁵ О реинтерпретацијама мита о Антеју у античкој грчкој књижевности опширније в. на сајту <http://www.theoi.com/Gigante/GiganteAntaios.html>.

опет бива непобедив. Старина из приче „Старац и Сунце“, попут митског Антеја, своје саговорнике (новинаре) не пушта у двориште пре него што дуго са њима поразговара; потом, од свих њих, у башту која у овој причи симболизује старинино срце јер управо овај хронотоп иницира његову најбољњу исповест, пушта само једног саговорника коме старинин осећај „није стран“, односно јединог који разуме жудњу и стрепњу за „комадом земље“ и „кришком Сунца“, те безграничну љубав према њима. Ове синтагме, тачније ова осећања и спознаје повезују Мунћанове јунаке: старину, новинара, Симу (из приче „Четири чаше на столу“), Драгослава (из „Идиле на кришке“), Стојана Симића (прича „Вечерњи разговори“), „путника“ који никуда не путује (у причи „Ћаскање на перону“), дошљака из приче „Хлеб“... Кришка земље, односно кришка Сунца над њом у прози Иве Мунћана метонимија је равничарског банатског села, а романом који је овај писац објавио годину дана након збирке *У вртлогу времена* она се, услед рата средишњег догађаја о којем се приповеда у роману *Сунце на кришке* и захваљујући елементима хронике које, пратећи живот сељака банатског равничарског села током пола века, у још већој мери проширује се на целу домовину. „Кришка“ своје земље имплицира снажна родољубива осећања Мунћанових јунака која, као што смо показали у овом одељку рада, попримају митске димензије, а њихов јунак постаје прави антејски борац против нахерених кућа и опустелих авлија, а за своју „зраку“. Стога је, по снази семантике коју носи, овај мотив из збирке *У вртлогу времена* раван *бразди* у приповеци Милована Глишића и „човечјој земљи“ у истоименој песми Вељка Петровића: може се осетити само било срца *своје* земље. „Кришка“ земље се добија муком, често доцкан, али огњиште рођено на њој дуго гори заваљујући онима који ту опстају и остају – старини, Сими и другим јунацима који су, додуше, малобројни у причама збирке *У вртлогу времена*, али ову земљу антејски воле и чувају.

7. Закључак

Силина жудње Мунћанових јунака за „кришком“ земље и Сунца још једном нас одводи до митске идиле у којој се Антеј, након што је победио непријатеље, растапа у природи која га окружује. И у прози Иве Мунћана природа није метафизички култ ван човека, већ је његов саставни део. Антропоморфизована је, те се каткад смеје, чило заигра, а каткад се намршти, полегне, усахне; једино је њена топлина равна оној коју доноси мајчина рука. Међутим, антејски јунаци збирке *У вртлогу времена* чезну за кришком идиле јер је у вртложном времену у којем живе она више него довољна за срећу. У времену када је све „на кришке“, оно мало Сунца и земље довољни су да приме цео свет. Живећи „мимо света“ промовисаним вртложним

временом, Мунђанови јунаци као највећу вредност истичу топлину њихове родне груде. „Такву топлину – убеђен си – ниси више никад доживљавао. А била је то некаква слатка топлина, која не да ти се завлачила у кости, него те обливала одозго, од главе почев и силазила, спуштала се низ рамена, залазила под пазухе, клизила по трбуху...” (97, 98) – закључују и они који су остали, и они који о својој „кришки“ маштају у хладном собичку сивог солитера. У једној од својих песама Иво Мунђан је записао:

„Ако видите оно што нико други не види,
Кад свикнете да ручате снове
[...]
Може се догодити да под вашим прстима
Потече река.
[...]
Ако се ништа од тога не јави само,
Немојте очајавати,
Већ упорно тражите место где тога има
Па, ако Бог да,
Понећете у недра све стране света.“ (Мунђан, 2014: 44).

Ову поетску нит носи и збирка *У вртлогу времена*. Њени јунаци знају које је то место, а чак и када се од њега удаље, у својим недрима носе његову топлину. Ти нови Антеји боре се исконском снагом; увучени у вртлог времена и даље не очајавају. Удаљени од свог места ови „Антеји“ умеју да се о њему распричају, а свака од њихових прича открива лепоту њихове „кришке“ земље, равничарског Сунца и узајамну љубав која напаја и навек спаја. А док је приче, биће и живота.

Литература

- Antaios. *Theoi Greek Mythology*. <<http://www.theoi.com>>. 15. 2. 2018.
- Вукадиновић, 1992: М. Вукадиновић, Рекли су о прози Иве Мунђана, у: И. Мунђан, *У вртлогу времена*. Темишвар: Савез Срба у Румунији [2013], 158.
- Grevs, 2002: R. Grevs, *Grčki mitovi*. Prevod Bobana Veina. Beograd: Altera.
- Иванић, 2015: Д. Иванић, Прича из живота: ка одређењу једне прозне врсте. Ниш: *Philologia Mediana*, год. 7, бр. 7, 15–23.
- Клисурац, 1973: Ч. Ч. Клисурац, Рекли су о прози Иве Мунђана, у: И. Мунђан, *У вртлогу времена*. Темишвар: Савез Срба у Румунији [2013], 156.
- Мунђан, 2013: И. Мунђан, *У вртлогу времена*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Мунђан 2014: И. Мунђан, Ђура Јакшић учи децу да цртају. Темишвар: *Књижевни живот*, год. LVIII, бр. 1 (169), јануар – јун, 44.

- Милин, 1977: Ж. Милин, Рекли су о прози Иве Мунћана, у: И. Мунћан, *У вртлогу времена*. Темишвар: Савез Срба у Румунији [2013], 156.
- Милин, 1999: Ж. Милин, *Одабрани осврти*. Темишвар: Миртон.
- Петровић, 1969: В. Петровић, *Песме; Есеји*. Нови Сад – Београд: Матица српска – СКЗ.
- Поповић, 1973: Н. Поповић, Рекли су о прози Иве Мунћана, у: И. Мунћан, *У вртлогу времена*. Темишвар: Савез Срба у Румунији [2013], 155.
- Скерлић, 1971: Ј. Скерлић, *Критике*. Нови Сад – Београд: Матица српска – СКЗ.
- Станојевић, 1985: Д. Станојевић, *Форма или не о љубави*. Београд: Књижевна омладина Србије.

Мириана Д. Боянич Чиркович

АНТЭЙСКИЕ МОТИВЫ В ПРОЗЕ У ВРТЛОГУ ВРЕМЕНА ИВА МУНЧАНА

Резюме

Одним из леймотивов краткой прозы Ива Мунчана, является миф о Антэе в более широком значении этого слова. На основе этой древней легенды (мифе) и его могучей (сильной) символики создан „водворот рассказов“ этого современного румынского писателя сербского происхождения., в большой мере пересказан в форме исповедени. Тема этого дела соблюдение антэйских мотивов в краткой прозе Ива Мунчана как её тематического, структурального и идейного сосредоточия, затем обращение внимания на специфическую природу и значение этих мотивов упомянутых выше в контексте прозы писателя который именно этим способом, этими мотивами открывает дверь одной более комплексной культурологической (имагологической) проблеме; проблеме вторичности. В закончателном части своей работы указывается на значительность „античэской“ прозы Иво Мунчана в контексте сербской литературы которая направлена к этой упомянутой тематике.

Ключевые слова: Иво Мунчан, антэйские мотивы, краткий рассказ, исповест.

ИЗ АКЦЕНАТСКЕ ПРОБЛЕМАТИКЕ СРПСКИХ КЛИСУРСКИХ ГОВОРА У РУМУНИЈИ

После теренских испитивања говора у Банатској Клисурси на корпусу сакупљеном из села Белобрешка, Дивич и Стара Молдава, представља се акценатски систем клисурских говора. Ради се о једном косовско-ресавком говору са доста иновација, насталих услед свакодневног и непосредног контакта са несловенским, румунским језиком. Непреврела акценатска ситуација са разарањем тонских контраста и почетак успостављања могућег експираторног акцента у свим позицијама наводе на закључак да се ради о говорима чију комплетну анализу треба што пре урадити.

Кључне речи: српски говори у Румунији, Банатска клисура, Дивич, Белобрешка, Стара Молдава, прозодија, косовско-ресавки дијалекат.

1.0. У овом раду биће речи о прозодијским одликама говора Банатске клисуре, а настао је као резултат теренских истраживања обављених првих дана јуна 2017. године у Белобрешки (Б), Старој Молдави (СМ) и Дивичу (Д)³. Осталим фонетским особинама ових говора биће посвећен посебан рад.

1.1. Простор познат под именом Банатска клисура⁴ заузима југозападни део Румуније и обухвата јужно подножје планине Локве, Крак Алмаша и Сретиње према Дунаву. Код Срба који тамо живе овај назив проширио се на цео простор између река Нере и Дунава до Ђердапа. Од давнашњих тридесетак српских насеља, од ушћа Нере до ушћа Черне у Дунав, данас је остало

¹ gordanadragin19@gmail.com

² Рад је урађен у оквиру пројекта Истраживање културе и историје Срба у Румунији, који се реализује уз помоћ Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији.

³ Ради се о суседним селима и на основу сакупљене грађе не налазимо битне разлике између њихових говора па ћу их посматрати заједно, тј. као да се ради о истом говору.

⁴ А. Станојевић, *Монографија Банатске клисуре*, Петровград, 1938 (7-33); М. С. Филиповић (ур), *Банатске Хере*, Посебно издање војвођанског музеја, Нови Сад. 1958 (13-19, 51-52, 370-371) и текст Н. Царић, Институт за географију Нови Сад у Енциклопедији Југославије, Југословенски лексикографски завод, Загреб, 1980.

само половина (15, а по неким изворима 13). С леве стране Дунава налазе се насеља Базјаш, Дивич⁵, Белобрешка⁶, Српска Пожежена, Стара Молдава⁷, Радимна, Маћевић, Љупкова и Свиница. Не зна се тачно када је почело досељавање Срба у ове просторе, али постоје подаци да се то десило још у 15. веку, док је два века касније Аустрија извршила нову колонизацију српског становништва. Од 1920. године, мировним уговором у Трианону, Банатска клисура припала је Румунији. Данас се, очекивано, број Срба у клисурским селима знатно смањио. Депопулација српског становништва почела је нарочито после 1948. године услед познатих политичких збивања. Називи, готово, свих насеља, српског су порекла, што је доказ да су Срби овде најстарији етнички слој. Непосредна веза са Србијом преко Дунава и чињеница да је Клисуре била у саставу Војне границе, разлози су за дуго одржање Срба у великом броју на овом тлу. Дивич (рум. Divici), по попису из 2002. године, од укупног броја становника (382), има 344, односно, 90,05% српске националности. Стара Молдава (рум. Moldova Veche), од 9510 нотираних становника, броји 1411 Срба, тј. 14,8%, а Белобрешка (рум. Belobreșca) од 656 становника има 5656 српске националности што износи 86,10%. Сва три места припадају општини Пожежена и округу Караш–Северин.

2.0. Податке о овим и околним говорима налазимо у два монографија Милета Томића, вишег научног сарадника Института за лингвистику у Букурешту. Године 1984. у Српском дијалектолошком зборнику бр. XXX штампана је његова монографија *Говор Свиничана* (7-265), а три године касније, на истом месту [СД36 XXXIII] и *Говор Радимаца* (303-474). О дијалекатској припадности говора чију акцентуацију анализирам, П. Ивић каже следеће: (...) *говори смедервско-вршачког дијалекта, који се простиру до румунске границе, па и преко ње у Банатској Клисури, која у целини спада овамо* (П. Ивић, 2009: 102). Одмах у следећем одељку Ивић [П. Ивић, 2009: 102-103] предлаже да се у смедервско-вршачке уброје они говори који имају следеће карактеристике: 1. икавизме: (а) у ДЛсг. именица на -а (*жени по води*), (б) у компаративима типа *старији*; (в) у одричном презенту *нисам, ниси, нисмо, нисте, нису*; у, бар факултативно, карактеристичним облицима заменичко-придевске промене (*с овим, мали(х) мојима*); 2. наставак -ом у ДЛсг заменичко-придевске промене ж. р. (*овом жени*) и 3. ка-

⁵ Податке које доносим пронашла сам на интернет страници <https://bs.wikipedia.org/wiki/Divici> (23.3. 2018)

⁶ Податке које доносим пронашла сам на интернет страници <https://sr.wikipedia.org/wiki/Белобрешка> (23.3. 2018)

⁷ Податке које доносим пронашла сам на интернет страници https://sr.wikipedia.org/wiki/Стара_Молдава (23.3. 2018)

новачки акценат. После прегледа сакупљене грађе и прихватајући Ивићеву констатацију да се ради о два ареала кановачког акцента и његову тврдњу да се на банатској страни у југозападнијим говорима (*Ковин и околина*), а такође и на крајњем југоистоку (*Банатска клисура...*) изговара *вѡда*, а у средини дуж вертикале *Вршац – Бела Црква*, господари кановачки акценат (*вѡда*) [П. Ивић, 2009: 122], не би се могло тврдити да су ови говори смедеревско–вршачког типа. За акценат Свинице М. Томић експлицитно каже следеће: *У говору Свиничана акценат је динамичан и експираторан. Нема разлике у квантитету и квалитету акцента и он, углавном, стоји при крају речи* [Томић, 1984: 15]. Када говори о акценту Радимње (клисурског села у непосредној близини села чији акценат анализирамо), М. Томић истиче да је ГР (Говор Радимаца) сачувао само два акцента, краткосилазни и дугосилазни (...) и ова специфичност састоји се у појави тенденције замене краткосилазног акцента румунским динамичним и експираторним акцентом (...) [Томић, 1987: 320]. Рад Софије Милорадовић *И ракију пијем сас медом*, објављен 2000. године, такође, бави се, једним својим делом, акцентом говора Белобрешке [Милорадовић, 2007]. Иако је тамо забележен (само!) један пример са кановачким акцентом, С. Милорадовић, даље, каже следеће: *Са реализацијом кановачког дугоузлазног акцента (преношење краткосилазног акцента са ултима на кратку пенултиму) срећемо у примеру кѡжув, који треба прихватити са резервом због могућег емфатичког предзнака, будући да је реч о обичајном маскирању. Нису, пак, забележени репрезентативни примери тзв. кановачког акцента – сѣстра, јѣзик, као ни примери типа пѡшла, дѡшла* [Милорадовић, 2007: 574]. Дакле, ни овде нема експлицитних помена о кановачком акценту, тј. о преношењу краткосилазног акцента са ултима на кратку пенултиму у виду дугоузлазног акцента. Ни најобимнија студија код нас о смедеревско-вршачким говорима у источној Шумадији, Ж. Бошњаковића [Бошњаковић, 2008, 2012] не утврђује прецизно границе смедеревско-вршачког дијалекта, односно не посматра (спорне) иселеничке говоре у Румунији. На стр. 371 СД36 LIX, у закључном тексту под насловом *Однос С-В и К-Р на примеру наше грађе*, Бошњковић напомиње следеће: *Иако би се, на основу до сада изнесених констатација, могло закључити да је С-В северна периферијска зона К-Р дијалекта (...), ипак би требало испитати и говоре околине Пожареваца и јужног Баната па потом одредити његово место међу српским дијалектима* [Бошњаковић, 2012: 371].

3. 0. Инвентар

Клисурски говори одликују се староштокавском акцентуацијом. Инвентар прозодема подразумева троакценатски систем / 1 2 4 / са сачуваном предакценатском дужином и радикално скраћеним квантитетом иза акцента.

4. 0. Дистрибуција акцената је следећа: 1. краткосилазни се среће на првом и унутрашњем слогу (*дѣска, кѣйѣус, код Молдѣве*), а у мало примера и на затвореној ултими (*дѣйѣ, казѣн, косѣч*), 2. дугосилазни акценат налази се на свим слоговима у речи (*кѣрѣе, излѣчим, ѣакоѣ, Темѣишѣр*), 3. дугоулазни се може наћи само на пенултими, а настаје преношењем краткосилазног са ултима на дугу пенултиму (*кѣѣишѣа, леѣиѣрак*).

4. 1. Краткосилазни акценат

Оптимална позиција краткосилазног акцента је на иницијалном и медијалном слогу у речи, а факултативно среће се и на ултимима.

4. 1. 1. *Финална позиција краткосилазног акцента иза неакцентоване краткоће*

Иза неакцентоване краткоће, само у затвореној ултими, има неколико разнородних примера за појаву старог кратког акцента који се јавља:

- а) као остатак старе ситуације: *белчѹк* (=беочук), *браїѣћ*, *казѣн*;
 б) код прилошких сложених речи: *одозѣдр*, *ѣочѣм*;
 в) при бржем изговору десетичних бројева од 11 до 90: *осамдѣс* и *две*,
ѣесдѣс и *дсам*;
 г) у заменичко-придевској парадигми у мушком роду: *њеѣдѣв*, *ѣоѣдѣв*;
 д) после скраћења: *косѣч* (< *косѣч*), *одозѣдр* (< *одозѣдр*) и
 љ) код позајмљеница: *медикамѣнѣи*, *ѣарадѣјс*, *ѣуѣѣѣн*, *фундамѣнѣи*,
ѣимѣнѣи.

Ипак се, уз ове ретке изузетке, кратки акценат најчешће помера са ул-
тиме на кратку пенултиму.

Тип *СЕСТРА*

*живѡша, кѡња, код мѡмка, мрївайца, ђра, за ђца, їдслу; вечѣра,
вѡда, дѡска, дужина, жѣља, жѣне (Нпл), жѣни, живїна, змїја, на кѡфу,
мѡзла, машину, сѣспиру, слѹжбу, снаја, цвѣкла; дѣца, у дрѣва, дѹѣме,
сѣло, сїрч'е, сїякло, чѣло; Ѧна, Ѧни, шѣби, мѣне,нѣга, нѣму, мѡја, мѡје,
ївѡју; нїје; бїла, бїло, изїшла, їшла, їшли, знѡли, їомѡгла, їѡшла,
рѣкла, ўшли; зелѣно, їокривѣно; далѣко, дѡбро, їѹче, колїко; їѣно, їѣну.*

Само у примеру *ко мѡја дѣца* нотиран је тзв. кановачки акценат (дугузлазни настао преношењем кратког акцента на претходни кратки слог). У питању је била нарација, и после спорног примера, следи набрајање, тако да се не би могло рећи поуздано да је у питању кановачки акценат, већ само продужени изговор кратког. Дакле, на основу само овог једног примера, не може се ни у ком случају говорити о појави кановачког акцента у посматраним говорима.

Тип JE3YK

а́взусі, ба́рјак, бу́бреж, врі́лож, го́сїодин, Ді́виче, ї́звор, ја́сїтук,
јексер, јечам, јорґан, ка́ши, ка́јмак, ка́рґнфил, ко́мїїлук, ко́нац,

[illegible]

4. 2. Дугосилазни акценат

Дугосилазни акценат има слободну дистрибуцију. Посматраћемо како се понаша ван првог слога⁸.

4.2.1. Финална позиција дугосилазног акцента иза неакцентоване краткоће

ТИП СЕСТРÊ (Гсг)

їосô; болїи, ġорїи, додâ, држїи, зовê, идê, крсїиї, ошїириї, пєч'є,
їосїиоїи, їредâ, сєдїи, сїиоїи, ч'ишїа; овâ, овê, овô, онê, ону сôбу, онô, од
овїи, онїи, каквѣ рêч', одозġô, пїакô ;

Поред сачуваног дугосилазног акцента на отвореној ултими, има мало примера и за пренесени у лику краткосилазног⁹, наравно, увек без послеакценатске дужине (*без брѣѣ, о дѣце, до сѣсѣре, од снѣје, ѿвѣје, дѣце, ѿде, ѿду, разнѣсу*).

Тип ЈУНÂК

аїрїл, бейон, бресїїїї, врснѧк, вриѧї, ѓорѸн, дубѧч, дувѧн,
жандѧр, жарѧч, инѓїр (=коњ за приплод), календѧр, комїн, кравѧр,
кромїїр, Лукиїѧн, овчѧр, кисельѧк, козѧр, комїн, комлѧв, комїѧї,
койѧч, младїїї, овч'ѧр, їасѸл, їаїїлиц'ѧн, їейїлїїї, їлафѧн, їловѧн,
їроблѧм, Радмѧн, РумѸн, салициїн, Северїн, свињѧр, славѸї, средњѧк,
їїанїїр, їїелефѧн, у Темишвѧр, їїїгѧн, улѧр, факулїїїї, шофѧр,
їїїанѧїї, їїїанѧїї; седїм, ч'їїїѧм, їмѧш; немѧї; їудлїїв; овѧї, онѧї;
наїрѧд; їеданѧїс, їейїнѧїс, чеїїрнѧїс; їедарѧд.

Дугосилазни се, како се и очекивало, боље чува на затвореној улти-ми, а знатно ређе преноси се као кратки (*астиал, бѡкал, њдем, донѣсем, ондѣсем, разнѣсу, њѣм, шездѣсеи*).

4. 2. 2. Медијална позиција dugosilaznog akcenta iza neakcentovane kratkoće

⁸ Дугосилазни акценат се и овде добро чува иза кратке пенултиме и на то пре свега на ултиме (и отвореној и затвореној), као у свим староштокавским говорима [Ивић 1957: 26; Бошњаковић 61-64, 68-71; Драгин 2015: 56-64]

⁹ У овој позицији дугосилазни је стабилнији и у говорима источне Шумадије [Бошњаковић, 2008: 58-59].

чвѣрци, чѣрка, факултѣйѣа; лѣдна, млѣда, млѣди, цѣлу; кад се вѣло, су дѣли, жѣве, звѣли, ѣошѣукли; бѣло, блѣзо, млѣди, ѣвде, сѣма, сѣми, унѣйѣра, фѣла.

У овој позицији дешава се да се, на месту пренесеног дугоузлазног акцента, јави дугосилазни (' > ^): у айойѣку, сам носйла вѣдра, ѓлѣва, мѣје дѣше, зѣља, са обздѣва, ћѣрка, црвѣћи; брзо сам жѣдна; ѡвде, рѣйко остаља, сам сѣма, сѣраишо.

Обрнута ситуација, тј. да се дугосилазни реализовао као дугоузлазни ($\text{ˆ} > \text{ˊ}$), забележена је само у неколико примера: *ǵlávu*, *rǔke*, *sīrǎnu*, *rumǔnsko*, је *vǔko*. У примеру је *vǔko* финални вокал је настао сажимањем групе *-ao* ($> -o$).

Укидање тонских опозиција, овде само у дугим прозодемама, објашњава се утицајем румунског језика, тј. његовог акценатског система у којем квалитет акцента није релевантан [П. Ивић, 1990: 191-192]. Оваква ситуација забележена је више пута у литератури, а овде наводимо само ону, о српским говорима који су или на територији Румуније (Ченеј, Темишвар), или уз саму границу са србијанске стране (Радојево) (Драгин, 2013: 382; 2006: 52; 2012: 37; Милорадовић, 2007: 575). Ова особина српских говора у румунском окружењу, сматра се једном од карактеристика балканских језика, тј. балканизмом који разара акценатски систем говора са староштокавском или новоштокавском акцентуацијом. Исту појаву забележио је и П. Ивић у говору Галипољских Срба [П. Ивић, 1957: 32] код којих је „тесна симбиоза са несловенским живљем“ одиграла пресудну улогу.

Тип НĀРÒД

У затвореном кратком слогу, после неакцентоване дужине, само у два примера је забележено старо стање (*nārōd*, *rāzbōj*), док се пренесени акценат чешће скраћује, него што се реализује као дугоузлазни. Ево примера који то потврђују: *вāрош*, *врāбац*, *зāвеӣ*, *квāсац*, *комāрац*, *кōнцом*, *лѣвак*, *лōйов*, *мушкāрац*, *нāсий̄*, *ӣесак*, *рāзбој*, *Соколōвац*, *чāмац*; *āсīал*, *вāшар*, *леӣӣрак*, *микрōбус*, *ӣесак*, *ӣāцов*, *рāзред*, *рўч'ак*, *сўӣон*.

Забележена су само два примера са алтернацијом дугих акцената у овој позицији (*зѣјѣиин*, *крѡмѣѣрем*, *лѣдан* вѣздук). О разлозима укидања тонске опозиције в. горе.

4.2.4. Медијална позиција краткосилазног акцента иза неакцентоване дужине

Тип ПЙТ`АЛА

Иза неакцентоване дужине, краткосилазни на медијалном слогу понаша се тројако: 1) чува се; 2) преноси се на претходни дуги слог метатакич-

ки, тј. као секундарно скраћени краткосилазни; 3) врло ретко преноси се на претходну дужину као дугоузлазни.

1) жу́льєви, ко́мийїа, за́вєїине, зє́їїїна, лє́кѡве, мрї́ваїцама, рāзрєда, сї́прїчєви, хрїшћани, ч'лāнкѡви; āвлїа, за́вєїина, јєї́рва, лє́ниїїна, їѡлєдица, їѡ рāдњāма, рāзлїка, ц'їгєрњāча; їāрч'єїа; жївїмо, сє'чємо зїдāју, їрїчāју, разгѡвāрāју, рāзлїкују се, сāнкāју, сєвāју, снївāју, угњївїду; бацїла, бацїли, вїћāли, врāжāју, дāвāла, дāвāло, сарāнїѡ, сакрāнїли, жївєла, жївєли, заврїїли, замєњївāле, замєсїла, занемāрїли, јāвїли, кāзāли, кўїїли, мѡрāла, наїїсāѡ, ожївєла, оїкāљāли, їїїїāли, їлāћāла, їѡмāїāла, їрекоїāвāли, їрїчāла, їрїчāло, рāдїла, рāдїло, рāдїли, сакрāнїли, смāњїло, сїāвāла, сїāвāли, сўїїли, їрāжїѡ, їрāжїле, цāвїїєла, ч'ўвāла; Багāїїєва, Бѡбїћєв крс, їрєсїїўїна, Сāвїна; ѡвдєка, ѡвдєна, їўнїка (поред їўнака); їрїдєсєї.

2) за рѣзбојом, ѿрѣлику, Румѹни; жывела, доливѹи, разгѹварѹи, удѹвиѹи; завѣшила, ѿѹиале, ѿрѣч'ала, рѣдила, рѣдиле, удѹвио, уѹѿѹрѣбили, шѹиале; ѿѹнака (поред ѿѹнѹка) ;

3) *йе̑̄т̑̄о* (< *йе̑̄т̑̄ао*), *бо́лницу*, *фунда́ција*; *одо́зг̑̄оре́на*.

У првом примеру (*yéïŋo*) дошло је до елизије финалне вокалске групе (-*ao>-o*), па се с тога дугоузлазни нашао на пенултими, иначе му је позиција увек, овде, на антепенултими.

4.2.5. Финална позиција дугосилазног акцента иза неоакцентоване дужине

ТИП ГЛ̄АВÊ (ГсГ)

У позицији иза дуге пенултиме дугосилазни остаје на старом месту много чешће него што се повлачи са ултиме на претходни слог¹¹. Однос при мера је овакав: сѣдам-ѡсам дѹишѣ, без зѹбѣи, од свѣи момѣкѣ, од обзѡвѣ (и од обзѡве), до ѡгѣишѣ ме бѡди; вѹчѣ, мѣчѣи, обѹчѹ, ѡмѹзѣ, ѡлѣзи, ѡрѣдѣ, свѹчѣ, ѡлѣзи, цѣвѣишѣ; пѣд милиѡна, од обзѡве (и од обзѡвѣ), до ѡишѣле; блѣји, ѡриѡду, знѡду, рѣсиѣ. Скраћени дуги пренесени акценат забележен је и у овој ситуацији у неколку речи: шѣс месѣци; ѡриѡду, дѡду, јѣмо, жѣве, знѡду, седѡду.

Тип В̄УчÊШ

Када се дугосилазни акценат нађе на затвореној ултими иза дуге пенултима, чешће се задржава старо стање (с *ūōīdm*, *сѣчѣш*, *hŭīyīm*), а ређе

¹⁴ Однос броја забележених примера са регуларно пренесеним акцентом (као дугоузлазним) према онима са старим стањем или скраћеним пренесеним акцентом креће се у односу 7 : 14 : 7. Ове бројке показују да је пренесени акценат (7+7) у истом броју као и непренесени (14) што би могло да значи да су у овој позицији факултативни примери са непренесеним, односно пренееним акцентом.

се јавља пренесени дугоузлазни (с *кѹљом*, *обѹчем*), али запажена је и тенденција скраћивања акцента (*кѹљом*, *сѣћем*). Као и са отворене ултимае, тако и са затворене, једнаком фреквенцијом акценат се задржава на старом месту и преноси се (регуларно или у скраћеној верзији).

4. 2. 6. Медијална позиција дугосилазног акцента иза неакцентоване дужине

Тип ВУЧМО

У овој позицији може да се задржи старо стање (*крѣдѣѣе*, *љѹбљѣње*) или да се акецанат пренесе на претходну дужину па да се скрати (*нарѣсѣѣѣе*, *довѹчемо*, *рѣђање*, *ѡѡѣђање*). У благој предности су примери са пренесеним и секундарно скраћеним акцентом.

5.0. Скраћивање дугосилазног акцента

Дугосилазни акценат на старом месту, на првом слогу, чешће се скраћује него што се чува¹². О односу старог и новог стања сведоче следећи примери:

ба̀римо, бре̑ѣ, ви̑р, вѣ, ѣ̑р, ѣ̑рѣбље, да̑н, ѣ̑ак, ка̀рше, ма̀рву, љ̑уди,
но̀вци, љ̑довка, љ̑до̑и, сви̑ње, снѣ̑ѣ, со̑јка, ч'а̑ѣ; ја̑, њ̑еном, ѣ̑н, љ̑а̑, љ̑ем,
љ̑ѣ, љ̑а̑ѣ, љ̑у̑; ве̑же, вѣ̑и, ду̑ва, зна̑, ка̀жеду, не̑ма, и̑и̑ша; ма̀ли, ц̑р̑нем;
ѣ̑др̑ња, до̑л̑ња, љ̑ра̑во љ̑ме, с̑и̑а̑ро, љ̑ка̑но; два̑, де̑ѣ ст̑ѣтине̑ ку̑ч'а̑, љ̑ри̑;

[illegible]

6. 0. Преношење акцента на проклитику

Акценат се веома ретко преноси на проклитику и када до тога дође увек је онакво како се и очекује у овим говорима, староштокавско. Забе-
лежена су само два примера преношења акцента на одрично речцу *не* са
глагола (*нѐ би, нѐ знам*) и три са именице на предлог (*зѐ душу, њрѐд зору,*
ѹ јесен). Речца *не* редовно носи акценат када се нађе испред глагола са си-

¹² Скраћења овога типа могу се наћи и у нашим староштокавским и граничним говорима [Бошњаковић 2008: 100; Драгин 2015: 100-101]

лазним акцентом на првом слогу са различитом фреквенцијом у свим новоштокавским дијалектима и није случајно што је овде баш та проклитика понела акценат после староштокавског преношења. Поред тога, и синтаксички детаљ да између речце *не* и глагола не може стајати ниједна друга реч, подржава преношење акцента. Важна чињеница је и то да се ради о једносложним речима са којих се најпре акценат преноси на проклитику [П. Ивић и др., 1994: 88-89]. Предлошке конструкције *за̑ души, њред̑ зору* и *у̑ јесен* значе прилошку одредбу и понашају се као пунозначне речи са старим кратким акцентом на првом слогу. У свим осталом случајевима ма преношење акцента изостаје: *не в̑ла, не в̑рујем, не д̑си, не м̑же, не с̑иши, не с̑ивла; у в̑ду, за б̑рдо, њред̑ кућу; код̑ њ; на м̑ре, у њ̑ле; не да̑ј, не њ̑чаш, не ра̑ди.*

7. 0. Дезакцентуација и двојни акценат

7. 0. 1. Ако на њима није тежиште информације, поједине речи изговарају се без акцента. У примерима као што су *баба Љ̑бица, деда М̑лован, с̑и Јов̑н*, ради се о именицама у функцији сталне опозиције које иду уз лична имена у функцији податка о сродству или неке титуле [П. Ивић и др., 1994: 75]. Ту је и *Бела Ц̑ква, у Бела Ц̑кви* где зависан члан синтагме (*бела*) нема сопствени акценат вероватно по угледу на име села преко границе, сложеницу са спојним вокалом, које се деклинира на следећи начин: *Белоб̑шка, Белоб̑шки...*

7. 0. 2. Дезакцентуација је појава супротна дезакцентуацији. Сложенице типа *чук̑нбаба, њ̑ра̑деда, в̑шеб̑јан* имају акценат и на првом и на другом делу сложенице, с напоменом да се може јавити и лик са акцентом само на првом, односно другом делу сложенице (*ѡ̑ра̑баба, ѡ̑рад̑дови*). На сличан начин се понашају и суперлативи: *на̑ж̑лав̑ји, на̑ро̑ђен̑ји, на̑с̑и̑а̑ји, на̑с̑и̑ари̑и.*

8. 0. Отпадањем целог крајњег слога, узлазни акценат може да се нађе на једносложници (*ни̑ б̑ло*) поред редовног *ни̑* се женило, *не̑* да ка̑жу где је акценат на *ни̑*, односно *не̑* кратакосилазни, односно дугосилазни, онакав какав је на пуној речи (*нисам̑, не̑е*).

Закључак

Акценатски систем говора посматраних клисурских места одговара косовско-ресавском говору са много одступања од типичног стања. Овај староштокавски говор у начелу чува старо место акцента, при чему је дуги отпорнији од кратког, тј. са већом фреквенцијом чува своје старо место. Распоред акцената је следећи: 1. краткосилазни се среће на првом, унутрашњем и, ретко, на последњем слогу (*дѣска, кѹйус, код Молдѣве, дѣйѣ, казѣн*); 2. дугосилазни акценат има слободну дистрибуцију (*ка̀рѣе, излѣчим, ѿако̀, Темишвѣр*); 3. дугоузлазни се може наћи само на пенултими, а настаје преношењем краткосилазног са ултима на дугу пенултиму (*кљѣшиѿа, леѿиѿрак*).

Кратки се готово редовно преноси са ултиме на кратку пенултиму метатаксички (*код мѡмка, ѡѡиц*), на медијалном слогу чешће се задржава, него што се метатаксички преноси (*ѡговорѡли, каѡийком : изѡѡбила*). Већу отпорност има дуги акценат и чешће се чува на затвореној него на отвореној ултими (*ѡелефѡн, у Темиѡвѡр : зѡѡ*) као и на медијалном слогу (*ѡробѡдиѡи, ѡроѡѡди*), док се у реѡим случајевима преноси на краткоћу увек метатаксички (*ѡ ѡѡце, ѡѡ сѡсѡре*).

Мање је примера, али их има, да се дуги акценат не помера из медијалног слога, само мења квантитет, тј, скраћује се (*кокѡшкама, објасниду*). На ултими (отвореној или затвореној) иза неакцентоване дужине кратко-силазни се чува само у три примера (*дѣиѣ, нѣрдѣ, рѣзбѣ*). Када се преноси на дугу пенултиму, добија се дугоузлазни или нешто чешће скраћује се (*лекѣри, влѣкно, врѣме*). У овој позицији није ретка ни алтернација $\acute{'} > \hat{}$ (*ѡлава, мѡје дѣиѣ, зѣјиѣин, са кромиѣрем*). Ретко се јавља и обрнута ситуација, $\hat{'} > \acute{}$, (*ѡлаву, рѣке, сѣрану*). Утирање тонских опозиција очекивано је у несловенском окружењу и тумачи се утицајем румунског језика, чији акценат нема тонску дистинкцију.

Кад се нађе у медијалној позицији иза дужине, краткосилазни се понаша тројако: чува се, преноси метатакситички, или се преноси као дугоулазни (*жѡљѣви, Румѡни, бѡлницѡ*).

У финалној и медијаној позицији иза неакцентоване дужине (тип: *ġlāwê, wūčêš, wūčêmo*) дугосилазни акценат 1) остаје на старом месту (од *obzōwê, sêčêš, krādêtše*); 2) повлачи са ултима на претходни слог као дугоузлазни (*bléji, obúčem*),¹³ или се секундарно, после преношења, скраћује (*ġorĩdu, kũľom, rãġaňe*). Битно је напоменути да се на ултими акценат боље чува него на медијалној позицији. И када се нађе на првом слогу, на старом месту, дугосилазни се чешће скраћује него чува (*ddũ'edu, dũva : mårvu, ľũdi*). Као у типичним косовско-ресавским говорима, кратки ак-

¹³ У типу ВЎчÊМО није забележен дугоузлазни после преношења акцента.

ценат је стабилан иза неакцентоване краткоће и дужине у медијаном слогу (4.1.2, 4.2.4), а дуги у свим позицијама (4. 2. 1, 4.2.2, 4.2.5, 4.2.6).

У свим позицијама, и када је на старом месту и када се преноси, дуги акценат се скраћује¹⁴, а краткосилазни се увек преноси метатаксички. Када је на првом слогу, дуги акценат се чешће скраћује, него што остаје дуг. Из овога се може закључити да је акценатски систем почео да се разграђује у правцу једноакценатског система, где ће бити релевантно само место (као у румунском језику), а не квантитет и квалитет као у српском. О појави тзв. кановачког акцента нема ни помена.

Акценат се ретко преноси на проклитику, наравно, увек на старошто-кавски начин и најчешће на одричну речцу *не* кад стоји уз глагол или ако је синтагма предлог и именица се прилошким значењем (*нѐ би, нѐ знам, ѝрѐд зору, љ јесен*).

Забележени су и примери са дезакцентуацијом и двојним акцентом (*деда Милован, сеѝи Јовѝан, ѝраѐдеда, вѝшебѝјан*).

О другим фонетским (и морфолошким) особинама биће речи у радовима који се припремају, па ће се поузданије утврдити место клисурских говора међу српским дијалектима.

Литература

- Бошњаковић, 2008: Жарко Бошњаковић, *Фонетске особине говора источне Шумадије*. - Српски дијалектолошки зборник LV, Београд, 9–321.
- Бошњаковић 2012: Жарко Бошњаковић, *Морфолошке особине говора источне Шумадије*. - Српски дијалектолошки зборник LIX, Београд, 9–381.
- Драгин 2006: Гордана Драгин, Балканизми у банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта на територији СЦГ и Румуније. у: *Probleme de filologie slava*. Timisoara: 44–58
- Драгин 2012: Гордана Драгин, Напомене о говору Радојева у средњем Банату. у: *Зборник за језике и књижевност Филозофског факултета у Новом Саду II*. Нови Сад: 35–40.
- Драгин 2013: Гордана Драгин, Неке фонетске особине говора Ченеја (у Румунији). у: *Језици и културе у времену и простору II/2*. Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет. Нови Сад: 379–384.
- Драгин 2017: Гордана Драгин, Из говора Чакова (акценат) у: *Исходишта 3*. Темишвар/ Ниш :109–117.
- Ивић, 1957: Павле Ивић, О говору Галипољских Срба у: *Српски дијалектолошки зборник*, XII. Српска академија наука, Институт за српски језик. Београд: 1–520.

¹⁴ Готово идентична ситуација је и у говору Чакова, на граници између шумадијско-војвођанског и смедеревско-вршачког дијалекта. О томе в. Драгин, 2017: 114.

- П. Ивић et al. 1994: Павле Ивић, Жарко Бошњаковић и Гордана Драгин, *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (Прва књига: увод и фонетика)*. - Српски дијалектолошки зборник XL, Београд: 1–419.
- Ивић 2009: Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација*. – Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад: 5–221.
- Милорадовић 2007: Софија Милорадовић, И ракију пијем сас медом. Дијалекатска скица Белобрешке (Румунија). у: *Проблеми словенске филологије XV. Timișoara*: 573–580.
- Томић 1984: Миле Томић, Говор Свиничана. у: *Српски дијалектолошки зборник XXX*. Београд: 7–265
- Томић 1987: Миле Томић, Говор Радимаца. у: *Српски дијалектолошки зборник XXXIII*. Београд: 303–474.

Gordana S. Dragin

THE ACCENTUAL CHARACTERISTICS OF SERBIAN GORGE DIALECTS IN ROMANIA

Summary

Based on the field research carried out in the territory of the Danube Gorge in Banat, in the villages of Belobreska, Divic and Stara Moldava, the paper presents an analysis of the prosodic characteristics. It is a kosovsko-resavski dialect with a few innovations formed from the every day and direct contact with a non-slavic Romanian language. The unformed accentual system, along with the deterioration of tonal contrasts, and the beginning of establishing an exhale accent has lead to the conclusion that these dialects are urgently in need of thorough analysis.

Key words: Serbian speeches in Romania, Danube Gorge, Divic, Belobreska, Stara Moldava, kosovsko-resavski dialect, prosody.

ТОДОРОВЦИ / ТОДОРОНЦИ / ТУДОРОНЦИ: ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ДЕМОНОЛОГИЈЕ СРБА У ДУНАВСКОЈ КЛИСУРИ

Рад представља прилог истраживању демонолошког система Срба у Дунавској клисури, са акцентом на његовом функционисању у актуелном тренутку. Анализирана је грађа везана за демонска бића *тодоровци / тодоронци / тудоронци*, будући да је реч о једном од сегмената демонологије који је детектован као вишеструко парадигматичан: са једне стране, показатељ је релација које традицијска култура ове заједнице успоставља са етнички и геокултурно блиским (Срби и Румуни у српском делу Баната, Срби и Власи у североисточној Србији) и директно контактном, већинском румунском културом. Стога је представљена грађа смештена у балкански и јужнословенски контекст. Са друге стране, парадигматичност изабраног примера односи се на место овог демонског бића у субјективном менталном простору саговорника у тренутку када се традицијска култура Срба у Дунавској клисури може оценити и као релативно архаична, али и као култура која пролази кроз процесе трансформације, који, очекивано, доносе и редукцију елемената демонолошког система, нестабилност у описивању њихових атрибута и функција, те и различитост доживљавања на индивидуалном нивоу.

Кључне речи: тодорци, Тодорова субота, демонологија, фолклор, предање, Срби у Румунији, Дунавска клисура.

1. Фолклор у традицијској култури Срба у Дунавској клисури: досадашња истраживања и савремена теренска грађа

Истраживања фолклора Срба у Дунавској клисури нису била бројна. Богата фолклорна грађа донета је у монографији Борислава Ђ. Крстића *Народни живот и обичаји Клисураца и Пољадијаца* (2015). Корпус обухвата низ жанрова: кратке магијске текстове везане за календарске обредно-обичајне праксе, коледарске песме, текстове Вертепа, додолске песме, бајања,

¹ smiljana78@yahoo.com

² Прилог је настао као део рада на пројектима *Истраживање историје и културе Срба у Румунији* Центра за истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији и *Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду* Института за књижевност и уметност, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС (178011).

вербални фолклор везан за животни циклус (свадбу и погребне обичаје), бећарце. Монографија нуди и релативно обиман материјал из домена демонологије, смештен у оквиру етнографских описа, те и у засебно поглавље (Крстић, 2015: 242–248). У контексту овог истраживања незаобилазна су и теренска проучавања Слободана Зечевића, посебно она фокусирана на елементе демонолошког система. Шездесетих година 20. века овај је проучававао забележио веровања и предања у вези са змајем, шумским или воденим духом (*врагом* или *нечисником*, тј. *видром*), демонима судбине (*суделнице*), порођајним демонима (*бабице*), демонима болести (*тејке*), Шумском мајком (*шуминком*) (Зечевић, 1971).³

Теренска истраживања традицијске културе и фолклора Срба у Дунавској клисури⁴ ауторка овог прилога обавила је јуна 2017. у сарадњи са тимом Балканолошког института САНУ (др Биљана Сикимић и др Светлана Ћирковић). Теренски разговори укључили су, осим тема везаних за традицијску културу, и усмену историју, свакодневни живот и сл. Додатно, научна интересовања и примарно подручје истраживања ауторке ове студије условила су интензивније увођење питања везаних за вербални фолклор, те је добијен релативно широк корпус фолкорне грађе у ком доминирају демонолошка предања (у вези са демонским бићима *прикуљши*, *вампир*, *ноћник* / *нотњик*, *тодоровци* / *тодоронци* / *тудоронци*, *суђенице* / *суђене*, *бабице*, персонификованим демонима болести – *тејка* (колера)), сватовске песме (*сватовци* и *сватовске поскочице*), баладе, љубавне песме. Документоване су и успаванке, песме везане за дечији опход на Бадњи дан, различити типови магијских текстова, кратки говорни облици, културноисторијска предања (о пореклу,

³ Музички и плесни фолклор Срба у Свиници и Љупкови били су предмет пажње етнокореолога Селене Ракочевић (Ракочевић, 2012; Rakočević, 2013; Ракочевић, 2017; в. и Mellish, Rakočević, 2015).

⁴ Срби у Дунавској клисури већинско су становништво у насељима Базјаш, Дивич, Белобрешка, Радимна, Српска Пожежена, Мачевић/Маћевица, Стара Молдава, Љупкова и Свиница, смештеним у долинама река или на ободима Јужних Карпата (Ђердапској клисури у ужем смислу припадају само Свиница и Љупкова – Крстић, 2015: 5; в. и Томић, 1989: 5–137). Тим истраживача радио је у три насеља (Дивич/Дивић (рум. *Divici*), Белобрешка (рум. *Belobreșca*), Стара Молдава (рум. *Moldava Veche*)), која припадају округу Караш Северин (рум. *Județul Caraș-Severin*), чији је административни центар град Решица. Према попису из 2011. у Дивичу је живело 236 Срба и 45 Румуна, у Белобрешки 477 Срба и 90 Румуна, а у Старој Молдави, која данас представља тек донекле издвојено насеље, спојено са новосаграђеним радничким насељем Новомолдавског рудничког предузећа, 1016 Срба. У сваком од ових села постоје српске православне цркве које припадају Православној српској епархији темишварској. У Белобрешки функционише четворогодишња школа на српском језику (до 2016. осмогодишња), док је четворогодишња школа у Дивичу затворена због недовољног броја ученика. У Старој Молдави налазе се просторије Савеза Срба у Румунији где се, између осталог, одвијају и активности неформалног културно-уметничког друштва које окупља припаднике различитих генерација, укључујући и младе. На иницијативу Савеза Срба у Румунији у Белобрешки је отворен „Српски културни центар“.

досељавању, добу Марије Терезије и сл.). Оваква слика традиционалног фолклора, особине језика, те неки елементи обредно-обичајног живота везаног за календарске празнике, оставили су на чланове истраживачког тима утисак да је реч о култури која чува низ архаичних елемената.

Истовремено, опажена је и очекивана интерференција са контактном, већинском румунском културом у календарској и обредности везаној за животни циклус (нпр. обичај кумачења⁵, сложена пракса изливања воде за мртве у систему погребних обичаја⁶, укључујући и њено везивање за Велики четвртак, итд.). Контакт култура рефлектује се и у демонолошком систему (нпр. функционисање демонског бића *прикуљииш*⁷, карактеристике демонских бића *тодоровци* / *тодоронци* / *тудоронци*, о чему ће у наставку бити више речи). Додатни правци истраживања могу се развијати и кроз компаративни поглед према германској традицији, будући да су, осим очигледних германских елемената у именовању и неким карактеристикама обредно-обичајне праксе *фашанке* (нем. *Fasching*), или кићења божићне јелке – *крискинд* (нем. *Christkind*), регистровани и елементи демонологије који на оваква прожимања упућују, нпр. у вези са демоном *ноћник* / *нотњик*, које се замишља као антропоморфно биће изразито високог, циновског раста, при чему један од описа упућује и на безглавост:

С: Е, дигла је баба да иде да носи деди на салаш, на брег [...] да носи, па нису гледали, није ни било сатови, није гледала баба, него према месечине. И дигла је унуку, и ајде д-иде она да носи... Кад, каже, да стигне до цркве, па да увати тај сокачић, па се пење уз брег, па да иде после... Она, каже, видла једнога великога човека. А главу му не види. Само велики човек. Она дете, мож да замислите: – А ја, каже, сам страувала, ја напред и он ме прати одовуд, тај човек. – Није ју ништа радио. То је нотњик. – Само, каже, ме пратио, кад сам стигла близо код салаша, пци осетили и почели, каже, да, да лају. И он је нестао, каже. И ја кад сам стигла код деде, каже, ја више мртва него жива. – Па шта је, Ковиљка, шта је? – Каже: – Пратио ме, каже, један човек, а нисам му главу видла, ево до салаша, док нису пци залајали, каже. – Па, каже, то је био нотњик. – Она, каже, видла човека, а главу ни му видела, а висок, не видиш га, каже, колики је висок... Е сад, ја се јежим од то... Она ми приповедала то. Ако она, ја мислим да није лагала, не, то је видла као дете и то ми причала. И то је, каже, то су нотњици... А то сад, иде свет, нема више то ништа. Нико више не прича за то.

(саговорница рођ. 1932. у Соколовцу; Белобрешка, 2. јун 2017)

⁵ О овом обичају код Срба у јужном Банату в. Димитријевић, 1958б: 308; код Влахa у североисточној Србији в. Sikimić, 2005.

⁶ О изливању воде за мртве у српском Банату в. Димитријевић, 1958а: 255–259; о истом обичају на Велики четвртак у селима у околини Неготина, уз упућивање на литературу о проблему, в. Ћирковић, 2005.

⁷ Исто биће регистровано је и код банатских Срба са друге стране границе (Филиповић, 1958б: 284).

Сличан опис нуди и М. Филиповић на основу истраживања јужног Баната у Србији:

Банатске Хере имају и неко посебно ноћно биће. То је нотњик или ноћник. Може да се види само ноћу, особито на раскршћима и ливадама. У облику је великог, огромног човека: велик је као дудово стабло („јагода“), као јавор, као кућа и сл. Нема главу, мушкарац је и у белом је. Уколико му се човек више приближава, он је све већи. Ноћник није опасан: он иде и никог не дира. Али, ни њега не сме нико да дира. Ноћника може да види само лице које је видовито, које је рођено у суботу. Кажу да ноћника више нема, пошто се сада људи више крећу ноћу него раније (Филиповић, 19586: 280).

Архаичност, уз једновремено присуство интеркултурних прожимања, релативно су очекивани елементи слике истраживане културе, будући да је заједница Срба у Клисури до шездесетих година 20. века била је релативно ендогамна, а до извесне се мере може посматрати и као инсуларна. Према подручју североисточне Србије административна граница једноремено је и природна – река Дунав. Иако у геокултурном смислу територија Дунавске клисуре чини континуум са подручјем јужног Баната у Србији, баријеру представља административна граница, чији су положај и природа условљавали и фреквентност и квалитет узајамних веза.⁸

2. Тодоровци / тодоронци / тудоронци / Тодорови коњи: теренска грађа

Планом пројекта истраживања које је наш тим обавио 2017. била су особито фокусирана на елементе предускршње и ускршње обредности, између осталог, и *фашанке*. Будући везане за прву недељу Великог поста, разговори о *фашанкама* наметали су и теме из домена демонологије, спонтано уведене или питањима елицитиране нарације о демонским бићима чија се активност за овај период везује.

Тодорова недеља већ је у истраживању традицијске културе Клисураца издвојена као сегмент календара особито згуснуте обредности:

⁸ У овим оквирима механизам успостављања сепаратног идентитета Срба у Дунавској клисури изузетно је комплексан, будући да обухвата сложен систем (спољашњег и унутрашњег, у дијахронијској перспективи променљивог) одређивања према сународницима из Србије, другим српским заједницама у Румунији, те према суседима – Румунима (о демографским карактеристикама ове области у 18. и 19. веку в. Илић Мандић, 2015; ауторка нуди и обиман списак историографске литературе и извора). Када је о новијој историји реч, спор око територија који је након Првог светског рата (и распада Аустро-угарске монархије) настао између две новостворене државе – Краљевине СХС и Краљевине Румуније, разрешен је на Мировној конференцији у Паризу 1919, када је успостављена граница чији се положај није накнадно мењао. Сећања саговорника сведоче и о интензивнијим прекограничним контактима до политички условљеног затварања границе 1948, који су тек донекле обновљени након 1956.

За Тодорову суботу су везани многи народни обичаји. Готово у свим клисурским и пољадијским селима верује се да у вечерњим и касним часовима по сеоским улицама тумарају „Тодорови коњи“ (у народу познатији под именом Тодоронци). Они ударају копитама по зидовима испод прозора. Родитељи су „тодоронцима“ плашили своју децу да не би ноћу тумарали по селу. Невидљивост и страх од Тодоронаца значи да је народ Тодорове коње сврстао у ред ноћних хтонских демона. Ради заштите од таквих демона људи су проналазили свакојака магијска средства: мазали се белим луком или га носили по џеповима, забадали су кад мрак падне ножеве у оквир кућних врата да им у кућу не уђу Тодорови коњи.

У пољадијским селима (на пример у Соколовцу) на Тодоровој суботи месе домаћице „тодорчиће“. То су једна врста колача од хлебног брашна у облику коњске копите. По народном веровању, колачићи у облику коњске копите намењени су као дар Тодоровим коњима да би их умилостивили и укротили. Исто у пољадијским селима се верује да се на Тодорову суботу не насађује квочка јер ће се излећи само пилићи накази. У Соколовцу се тада маскирају и тако маскирани шетају селом (Крстић, 2015: 169).

У наставку ће кроз транскрипте разговора бити представљена савремена теренска грађа, а потом, на основу постојеће етнографске литературе, смештена у шири балкански и јужнословенски контекст.

[1]

И: А ел има, овај, фашанке овде?

С: Било је пре. Пре смо се правили, фашанке било лепо и волели, ја сам се правила много... И сас девојкама, и сас женама, и свуд сам ишла, сам јако волела... Фашанке. И правили смо се много, сад нема.

И: А како било раније, како се направе, шта?

С: Па направили се, па се скупили људи... Моје девојке вршници, има мушкарци, били многи [сашили]. Они се скупу људи, правиду се [...] попу, носе мртваца преко села, то се пева, се поји, јако било лепо, пре сам волела, шила, а сад [само бринем]...

И: А то на Покладе, или?

С: Па Поклади дођу, Поклади, одма у понедеоник су фашанке, да. Недељу Поклади, у понедеоник фашанке цела недеља дана.

И: Цела недеља дана буде?

С: Јесте. У суботу је Тодорова субота, Тодоров петак, Тодорова субота, се зове та недеља дана...

И: А било на Тодорову, на ту недељу да нешто не сме да се ради, да се не ваља?

И: Па није ваљало да се ради у торник, Тодоров торник и Тодоров петак и Тодорова субота. Дођу тодоровци ако ноћу, увеће седиш да штрикаш, каже се јаву тодоровци, шта ја знам, то све је било, пре старе жене то прићале. Једна баба там на онај крај, каже, седели, дете плакало и она дошла на шалон, па с дететом да прави да му се ућути. И она ћула њина звонца путем, те клепетуше. Ћула де се лупа. И она утекла низ те собе, отишла [...] собу да легне с дететом, каже, тодоровци иду путем. То и ћула, каже. Дал били они, да ли шта

је, главно се ћуло... То прићали они стари пре... Сад то нема... Ноћу се бојимо и сад... Кад је Тодорова недеља се бојим. Не штрикам, не волим да штрикам, оној што знам да то не ваља, и то не радим... А овако се не бојим да идем ноћу, нисам се бојала. Да дођу тодоровци... А и... Биће било пре, куј да зна, биће и се правио неки кој се то [...] да били тодоровци. Ја опет не верујем да то баш ишли тодоровци, ал куј да зна.

И: Они се само чују, те клепетуше?

С: Само, јесте, да, те, њин звук се ћује. Тако та жена ни причала. [...] се уплашила и утекла с дететом, каже, гор ћак у собу да није туна да ћује на пут. И светло де гори, каже, ондак тамо навале они... И мртац, каже, кад ти гори светло, [...] мртац сврати код тебе. За мртаца, то не верујем [...]. Па ја сам овдег на крај, гробље ми туна...

(саговорница рођ. 1940. у Дивичу; Дивич, 1. јун 2017)

[2]

И: И рекли су ми тамо да не ваља се да се ради на Тодоров торник, на Тудоров торник, Тудоров?

С: Да, да. Онда то [...] тодоронци, каже, били, па зато Тодоров торник се не ради. И Тодоров петак и Тодорова субота. Тодоров петак, торник и Тодорова субота, петак и субота, ти три дана се чуваду... И беле недеље пред Покладе, мајка опет није радила... Бели торник и бели четвртак и бели петак. А у Соколовац је био тај обичај на бели четвртак ондак имају девојке улогу да изведу музику, а зетови који су ожењени и удате ћерке иду код таште на ручак, на весеље... Код младине матере. Ондак оне часту зетове и ћерке, матере, таште... [...]

И: Да вас питам, овај, рекли сте, овај, Тодоров торник и петак и субота се чува од тодоровци?

С: Да, од тодоронаца, да.

И: А шта је то?

С: Па то, стари тако казали да то су били неки коњи, Тодорови коњи, каже, с коњи, па то је... Наилазили овако ноћу, идеш кад то њино време, наиђеш, каже, на те коње, бог да зна, не знам да вам кажем, тако стари причали. Зато се чува да се не иде, се чува та три дана, Тодорова субота, Тодоров торник и Тодоров петак и Тодорова субота...

(саговорница рођ. 1932. у Соколовцу; Белобрешка, 2. јун 2017)

[3]

И: А кажите ми на Тодорову недељу, држао се Тодоров торник, Тодорова субота?

С: И Тодоров петак.

И: И Тодоров петак.

С: Да. То се не ради тија дани није се радило

И: А што?

С: Па зато, ти дани, каже, не ваља да се ради... [дуга пауза]

И: Због тодоровци?

С: Молим?

И: Због тодоровци?

С: Па да! Због тодороваца. Кажу да су пре неки радили на те дане, па су све били ко убијени, прошли тодоровци преко њи... Тако да...

И: Да, чула сам то...

(саговорница рођ. 1936. у Ланговету; Белобрешка, 2. јун 2017)

[4]

С: Па, каже, знате кад је било, кад је било воденица, кад је остала, каже, све [...] остало црева на... То су били тудоронци, то је била Тудорова субота.

И: А шта је то?

С: На Тодорову суботу девојка једна отишла у воденицу да меље. И каже се, легенде кажу да, да на Тодорову суботу није добро да се ради, да иде у воденицу да се меље, јер ту тудоронци, то су ти момци који иду на коња се зову. Има велики има, они те превару тако да си, да су момци. И улупали су на, тако кажу легенде, лупали су на воденицу, видели светлост и воденица се окрећала. И они лупали на, на тај мали пенџерић, воденицу, и она је изашла. И каже: – Дал би тела, како се звала она, јао боже, знала сам јој име... – Дал би тела с нама да попричаш? – И она: – Па шта имам ја с вама, ми смо из другог села, где, имамо коње. – И они, она изашла, и они је узели је, ставили је на оне као точак на воденицу да ју нашли цео стомак, црева све ту. То је, каже, било, то су тудоронци ти. То је била Тодорова субота. Тако је легенде кажу да су пре ишли тудоронци, и кад су видели, каже, светлост, у ноћи да се ради, онда су то највише воденичаре те... Ето то сам ви рекла шта ја сам чула те легенде, те, волим све да знам... [смех] Јој, ал сам луда, боже...

(саговорница рођ. 1944 у Старој Молдави; Стара Молдава, 3. јун 2017)

2.1. Перспектива ареалне фолклористике

Демонска бића типа *тодорци* релативно су исцрпно документована у етнографским изворима, а знања о њима у више наврата систематизована (Филиповић, 1950; Зечевић 1974; 1981; Толстој, 2005: 236–244; Раденковић, 2001а; 2001б).⁹ Разматрајући питања генезе обредно-обичајних радњи ве-

⁹ У богатој литератури о овим демонским бићима изнесено је више претпоставки о њиховом пореклу. Једно је мишљење да је реч о старобалканском супстрату, очуваном кроз преношење неких атрибута тзв. трачког коњаника на хришћанске светитеље, између осталог, и на св. Теодора Тирона. Поменути тезу М. Филиповић (1950) поткрепљује подацима о развијености култа ових бића на подручју које су насељавали Трачани. Полемишући са Филиповићем, С. Зечевић (1974) истиче да веровања у митског јахача постоје и ван простора на којима су живели Трачани, те се осврће и на низ типолошки блиских митских фигура у различитим традицијама. Анализом система забрана, веровања и атрибута Тодорових коња, Зечевић утврђује њихову везу са култом предака и хтонски карактер. Не одричући у потпуности палеобалкански супстрат Тодорице, Н. Толстој сматра да је неопходно посматрати је и у контексту целокупне претпролећне и пролећне обредности, указује на замену култа коња другим сточним култовима у неким областима, истиче везу са култом змије, амбивалентну симболику (укљученост у култ предака, али и представе о здрављу и рађању). Аутор је склон мишљењу да је у обликовању представе о св. Теодору Тирону велику улогу одиграла

заних за Тодорову суботу, Н. Толстој као окосницу комплекса види поворке коња и јахача (које се могу манифестовати и као веровања и предања о поворкама невидљивих ноћних јахача), мешање обредних хлебова за коње и прављење кољива. Разматрајући примарно јужнословенску грађу, овај проучавалац издваја ареал за који је Тодорица карактеристична:

Класичан облик обреда Тодорица заузима на Балкану у словенској етничкој средини прилично узан вертикални појас (од севера ка југу) од Баната до Македоније, укључујући крајњи исток српске и крајњи запад бугарске територије, а такође и хоризонтални појас, уз десну обалу Дунава, скоро од Београда до Добруце (Толстој, 1995: 243).

Толстој, међутим, како и сам напомиње, није разматрао румунску грађу, те у том смислу изнесени налаз битно допуњавају грађа и анализе које је у вези са мотивом кажњавања мотањем црева изнела Б. Сикимић (2001), будући да је у аналитички спектар уведен румунски, влашки и грчки фолклор. Веровања везана за ноћне поворке коња потврђена су у Банату и северној Бугарској (Раденковић, 2001: 531), где функционише и мотив кажњавања гажењем због кршења табуа (предења, излажења ноћу, осветљења), а у овај се модел делом уклапа и представљена грађа. Кажњавање мотањем црева (инкорпорирано у наратив у примеру [4]) сасвим је специфичан мотив. Обликује се као претња (у бајањима од змија) или као реализована радња (у бајкама и демонолошким предањима). Региструје се на источном делу Балкана, обухватајући грчки, румунски и источни део јужнословенског простора (Сикимић, 2001: 66). Иако је реч о интернационалном мотиву (AaTh 480), Б. Сикимић истиче балканску димензију која се огледа у ткачком коду и стабилном локусу (воденица). Кажњавање се везује за различита демонска бића: караконцуле, вампира, ђавола, а везивање за тодорке карактеристично је за влашке и румунске примере (исто: 53–54).

Из ове перспективе посматрано, значајном се чини представљена потврда функционисања сижеа (донекле редукованог, између осталог, и изостанком мотива предења/ткања) код Срба у Дунавској клисури ([4]), будући да је реч о једном од ретких бележења у овој етнокултурној заједници. Други је пример из села Златица (област Пољадија), који доноси Крстић:

и византијска иконографија те, имајући у виду све поменуте аспекте, закључује: „Одговор на питање који је супстрат утицао овде на стварање читавог етнолингвистичког и етнокултурног ландшафта: рани – трачки, нешто познији – романски, грчки, или је овде одлучујућу улогу одиграла култура Римске империје, или други чиниоци, на пример сточарске ‘влашке’ миграције на север према Карпатима, моћи ће да буде дат после прикупљања материјала, сличног изложеном“ (Толстој, 1995: 244). На соларну симболику св. Тодора указује О. Хедешан, препознајући аналогију између мотива казне ширењем црева и ткања, и тумачећи га као симболичку регенерацију, тј. космичко сновање природе (1998: 116–117, према Сикимић, 2001: 63). Филиповићевој тези враћа се Н. Љубинковић: „Култ трачког коњаника у спрези са култом знаменитих близанаца, Диоскура, Кастора и Полидеука (у римској варијанти: Кастора и Полукса) утицао је на стварање и обликовање култа тзв. подунавских коњаника, често представљаних на вотивним рељефима у близини Дунава“ (Љубинковић, 2006: 79).

Прђаворски познати свештеник Јовановић забележио је својевремено једну веома занимљиву причу која је кружила у околини Златице: „Девојке се сабраше на једној седељки крај малог млина са краја села. Са собом девојке понеше и своје ручне радове. Онда, после кратког времена, одједном уђе група момака па се помеша међу девојке и свака девојка изабере свога саговорника за то вече. Тада једна девојка примети код свог удварача коњске зубе, те под изговором да мора отићи да донесе још вуне за пређу, извуче се из друштва и бежећи дође кући, па онда закључа сва врата и прозоре и поче с мајком превртати судове са врхом на доле. Остаде неокренут само један земљани лонац који остаде заборављен у углу полице. Онај момак се појави и затражи да разговара с преврнутим лонцима. Али они и даље ћуте. Позове онда и онај стари земљани лонац, а он одговори да хоће. Скочи с полице и разбије се у парампарчад. У том запевахе петли и момак несташе. Сутрадан плач и кукњава по селу: све девојке које су биле на седељки растргнуте, а читава воденица била је обавијена њиховим цревима. Тек тада се дознало да су то учинили „тодорови коњи“ (тодоронци) (Крстић, 2015: 247).

У овом се наративу детектује и мотив уласка у ону кућу у којој нису преврнути судови, који је карактеристичан за румунска демонолошка предања (Сикимић, 2001: 60), али је потврђен и у једном веровању забележеном код Срба у северном Банату (Кнежевић, 1996: 48). Мотив кажњавања гажењем ([3]) (потврђен и у српском Банату – Филиповић, 1958б: 282; Димитријевић, 1958б: 303) до извесне је мере изофункционалан мотиву комадања тела, па га је могуће посматрати у сличном кључу, нарочито с обзиром на чињеницу да се у једној румунској варијанти из Баната појављују здружено (Сикимић, 2001: 70).

2.2. Перспектива антропологије фолклора: путеви трансформације демонолошког система

Наведени наративи указују на низ процеса којима је демонолошки систем захваћен у периоду трансформације традицијске културе, о којима је у литератури већ било речи. Поимање активности демона разликује се, очекивано, у зависности од индивидуалних ставова саговорника, који се (чак и у оквиру истог разговора [1]) крећу од веровања у истинитост изреченог, до блаже или израженије дистанце, а снижавање демонолошког кода смешта демонска бића и у домен дечијег фолклора (Крстић, 2015: 169). Позивање на ауторитет претходних приповедача и/или сведока (оличених најчешће у старијим члановима заједнице), обликовање наратива као фабулато-меморате [1] (Dégh, Vászonyi, 1974), стиче двојаку функцију, будући да функционише и као један од елемената, за предања важне, *реторике истинитости* (енгл. *rhetoric of truth* – Oring, 2008; уп. и Rudan, 2006; Поповић, 2012; Ђорђевић Белић, 2013), али и као део „преговарања око истинитости“, једне од наративних стратегија карактеристичних за саопштавање демонолошких

садржаја у разговору са истраживачем у савременом контексту (Ђорђевић Белић, 2013: 238–240). У том правцу активира се и (еко)демонолошки то-пос *нестанак демона у савремености* (у забележеним примерима уз извесно колебање: *То прићали они стари пре... Сад то нема... Ноћу се бојимо и сад...* [1]; *Тако је легенде кажу да су пре ишли тудоронци* [4]), чије је функционисање у вези са савременом демонолошком грађом у више наврата уочено (в. преглед истраживања у Ђорђевић Белић, 2013: 244). Поменута колебања указују на то да и поред тенденције фолклоризације демона и његовог смештања у прошлост, табуи остају једнако снажни (*Кад је Тодорова недеља се бојим. Не штрикам, не волим да штрикам, оној што знам да то не ваља, и то не радим* [1]; *Зато се чува да се не иде, се чува та три дана* [2]). Забрана плетења, поменута у савременим теренским разговорима, у одређеном је смислу аналогна очекиваној забрани рада са пређом и табуисаности послова везаних за ткање, али и потврда губљења чврсте и јасне везе између функција демонских бића, природе табуа и потенцијалне казне за њихово кршење.¹⁰ Отуда се опстајање табуа и онда када се свест о могућим последицама његовог кршења и представа о (демону) извршитељу казне замагли, може издвојити и као један од путева трансформације, раслојавања и редукције демонолошког система (уз поменуто увођење у домен дечијег фолклора).

У поређењу са подацима из представљене етнографске литературе, теренски налаз нуди шири спектар номинација демонских бића (*тодоровци / тодоронци / тудоровци / Тодорови коњи*) и њихових атрибута (оглашавање звуком, које се у једном опису (Крстић, 2015: 169) везује за ударање коњских копита, допуњено је представом о оглашавању звонима и клепетушама [1]). Осим најшире представе о зооморфном облику (и могућој метаморфози у људски облик са задржавањем неких животињских карактеристика – коњских зуба или копита), описи се посебно фокусирају на мотив кажњавања за кршење табуа, потврђујући хипотезу о функцији као доминирајућем елементу представе о демонолошким ентитетима (Левкиевская, 1999). Изостају подаци о профилактичким радњама и понудама које се демонским бићима намењују, што се може објаснити нарастањем дистанце према демонолошким садржајима, које може бити праћено редукцијом одговарајућих ритуалних пракси.

¹⁰ У српском јужном Банату регистроване су исте промене у систему табуа још средином 20. века („Те седмице жене не раде: не шију, не перу итд.“ – Филиповић, 19586: 282).

Закључна разматрања

На примеру демонских бића *тодоровци* / *тодоронци* / *тудоронци* показало се да традицијска култура Срба у Дунавској клисури, као култура контактне српско-румунске зоне, показује заједничке црте са румунском, културом Срба у јужном Банату, те културом Срба и Влаха у североисточној Србији. Очекиваност оваквог налаза¹¹ не умањује важност даљег рада на овом терену, будући да је, како је већ поменуто, реч о култури која је до сада релативно слабо и спорадично испитивана и документована.

На почетку овог излагања поменути утисак о њеној архаичности формиран је, међутим, примарно на основу разговора са саговорницима старије генерације (од којих неки румунски језик лоше или уопште не говоре), док су контакти са млађим члановима заједнице рефлектовали и другачију слику, која је сведочила о процесу замене језика, који је у току, а праћен је, очекивано, и трансформацијом и озбиљном редукцијом елемената традицијске културе. Оваква слика последица је и промена културних модела у најширем смислу, те се отуда као ургентна намеће потреба за наставком истраживања овог ареала и перманентним праћењем промена и будућих трансформација.

Литература

- Bošković-Stulli, 1975: M. Bošković-Stulli. *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, Zagreb: Mladost.
- Dégh, 2001: L. Dégh, *Legend and Belief. Dialectics of a Folklore Genre*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Dégh, Vászonyi, 1974: L. Dégh, Andrew Vászonyi, Memorates and Protomemorates, *Journal of American Folklore* 87/345, 225–239.
- Димитријевић, 1958а: С. Димитријевић, Обичаји у личном и породичном животу. *Банатске Хере*. Нови Сад: Војвођански музеј у Новом Саду, 232–263.
- Димитријевић, 1958б: С. Димитријевић, Обичаји о празницима преко године, у: *Банатске Хере*. Нови Сад: Војвођански музеј у Новом Саду, 296–313.
- Ђорђевић Белић, 2013: С. Ђорђевић Белић, Савремена теренска истраживања традицијске културе: демонолошко предање, у: *Савремена српска фолклористика I*. Нови Сад: Филозофски факултет, 233–250.
- Зечевић, 1971: С. Зечевић, Народна веровања у Свињици, *Зборник радова Етнографског института САНУ* 5, 89–99.
- Zečević, 1973: S. Zečević, Običaji i verovanja stanovništva limitrofne zone donjeg Dunava, *Rad XVIII kongresa SUFJ u Bovcu 1971*. Ljubljana: SUFJ, 146–148.

¹¹ Слично је запазио већ С. Зечевић: „При истраживању народних веровања у Свињици испитивачу ће пасти у очи да су и веровања у разна митска бића веома слична, па и идентична, са таквим веровањима у источној Србији и јужном Банату“ (Зечевић, 1971: 90; уп. Zečević, 1973).

- Зечевић, 1974: С. Зечевић, Русалке и тодорци у народном веровању источне Србије, *Гласник Етнографског музеја* 37, 109–139.
- Зечевић, 1981: С. Зечевић, *Митска бића српских предања*, Београд: Етнографски музеј.
- Илић Мандић, 2015: Ј. Илић Мандић, Банатска војна крајина у 18. и 19. веку, у: *Усмена традиција Банатске војне границе*. Нови Сад: Матица српска, 17–33.
- Järv, 2000: R. Järv, Old stories in contemporary times – a collecting experience in the Orava village in Siberia, *Folklore* 13, 37–65.
- Karanović, de Blécourt 2012: Zoja Karanović, Willem de Blécourt (eds.), *Belief Narrative Genres*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Кнежевић, 1996: Д. Кнежевић, Веровања о Тиодору у северном Банату, *Раскоvníк* 85–86, 48.
- Крстић, 2015: Борислав Ђ. Крстић, *Народни живот и обичаји Клисуреца и Пољдијаца*, Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Левкиевская, 1999: Елена Е. Левкиевская, Мифологический персонаж: соотношение имени и образа, у: *Славянские этюды*. Москва: Издательство „ИНДРИК“, 243–257.
- Левкиевская, 2006: Елена Е. Левкиевская, Прагматика мифологического текста, у: *Славянский и балканский фольклор. Семантика и прагматика текста*. Москва: Издательство „ИНДРИК“, 150–213.
- Љубинковић, 2006: Н. Љубинковић, Свој и туђ у интеракцији на балканским просторима до почетка 18. века, у: *Слика другог у балканским и средњоевропским књижевностима*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 77–84.
- Mellish, Rakočević, 2015: L. Mellish and S. Rakočević (eds.), *Dance, Field Research, and Intercultural Perspectives The Easter customs in the village of Svinița*. Pančevo: Kulturni centar Pančeva & Selena Rakočević.
- Oring, 2008: E. Oring, Legendry and the Rhetoric of Truth, *Journal of American Folklore* 121/480, 127–166.
- Поповић, 2012: Д. Поповић. „Прилеже мрак на планине” – прилог проучавању времена у демолошким предањима, у: *Belief Narrative Genres*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 101–110.
- Раденковић, 2001а: Љ. Раденковић, Тодорова субота, у: *Словенска митологија. Енциклопедијски речник*. Београд: Zepter Book World, 530–533.
- Раденковић, 2001б: Љ. Раденковић, Тодорци, у: *Словенска митологија. Енциклопедијски речник*. Београд: Zepter Book World, 533–536.
- Ракочевић, 2012: С. Ракочевић, Истраживања музичке и плесне праксе Срба у Дунавској клисури – Свиница и Љупкова, *Гудало: часопис за унапређење музике* 13, 98–108.
- Rakočević, 2013: S. Rakočević, Ethnochoreological research: dance practice of the village of Svinita (Romania), у: *Tradicija kao inspiracija. Zbornik radova sa*

- naučnog skupa "Vlado Milošević: etnomuzikolog, kompozitor i pedagog".* Banja Luka: Akademija umjetnosti – Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, 247–263.
- Ракочевић, 2017: С. Ракочевић, Етнографија намењивања плеса у селу Свиници, *Исходишта* III. Темишвар – Ниш: Савез Срба у Румунији – Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 357–368.
- Rudan, 2006: E. Rudan, Authentication Formulae in Demonological Legends, *Narodna umjetnost* 43/1, 89–111.
- Самарџија, 2011: С. Самарџија, *Облици усмене прозе*, Београд: Службени гласник.
- Сикимић, 2001: Б. Сикимић, Свеци црева мотају, у: Култ светих на Балкану. Лицеум 5, 39–87.
- Sikimić, 2005: B. Sikimić, Etnolingvistički pristup vlaškoj duhovnoj kulturi – običaj „kumačenje“, *Actele simpozionului Banatul, trecut istoric și cultural*. Timișoara – Novi Sad – Reșița 2005, 148–158.
- Sirovatka, 1987: O. Sirovatka, O morfologiji predanja i njegovom katalogiziranju, *Polja* 340, 231–233.
- Sorescu Marinković, 2012b: A. Sorescu Marinković, *Românii din Timok astăzi. Ființe mitologice*. Cluj – Napoca: Argonaut.
- Толстој, 2005: Никита И. Толстој, *Језик словенске културе*. Ниш: Просвета.
- Томић, 1989: М. Томић, *По Дунавској клисури*, Букурешт: Издавачко предузеће Критерион.
- Ћирковић, 2005: С. Ћирковић, Изливање воде на Велики четвртак у селима у околини Неготина, *Зборник Матице српске за славистику* 67, 165–185.
- Филиповић, 1950: М. Филиповић, *Трачки коњаник у обичајима и веровањима савремених балканских народа*. Нови Сад: Матица српска.
- Филиповић 1958а: М. Филиповић, Ко су Банатске Хере, у: *Банатске Хере*. Нови Сад: Војвођански музеј у Новом Саду, 13–14.
- Филиповић 19Н58б: М. Филиповић, Вера и црква у животу Банатских Хера, у: *Банатске Хере*. Нови Сад: Војвођански музеј у Новом Саду, 264–291.
- Hedeșan 1998: O. Hedeșan, *Curs de folclor*, Timișoara: Tipografia Universității de Vest.

Смиљана Джорджевич Белич

ТОДОРОВЦИ / ТОДОРОНЦЫ / ТУДОРОНЦЫ: ОЧЕРК ИЗУЧЕНИЮ ЗЕМОНОЛОГИИ СЕРБОВЪ В ДУНАВСКОМ УЩЕЛЬЕ

Резюме

Дело касається исследовании демологической системы с указанием на его функциональность в актуальном моменте. Проанализирован материал имеющий связь с демонскими существами *тодоровцы* / *тодоронцы* / *тудоронцы*, имея в виду что речь идет о одном из сегментов в демонологии которого дэ-тектовали как многократно парадигматичным с одной стороны является показателем релаций которые традиционная культура этого общества связывает этнически и геокультурно близкими (Сербы и Румыны в сербской части Баната, Сербы и Власы в северо-восточной Сербии) прямо контактной большой мере румынской культуры. По этому представленный материал помещен в балканский южнославянский контекст. С другой стороны, парадигматичность избранного примера относится на место этого демонского существа в субъективный ментальный простор сабеседника в моменте когда традиционную культуру Сербов в Дунайском ущелье можно оценить и как относительно архаичной, но и как культуру проходящую через процессы переображения (трансформации), который как ожидано, приносят (доносят) редукцию элементов демонологической системы, нестабильности в описивании их атрибутов (качеств), и функций, к этому и различность понимания на индивидуальном уровне.

Ключевые слова: тодорцы, Тодоровая суббота, демонология, фолклор, традиция, Сербы в Румынии, Дунайское ущелье.

БОЖИЋ КОД СРБА У ДУНАВСКОЈ КЛИСУРИ

У јуну месецу 2017. године, са истраживачком екипом Етнографског института САНУ, боравила сам неколико дана у Дунавској клисури где сам обавила истраживања на тему Крсна слава и Божић, као учесник пројекта: *Истраживање историје и културе Срба у Румунији*. Том приликом екипа је посетила три села у овој области: Дивич, Белобрешка и Стара Молдава и обавила, у сваком селу, разговор са по неколико мештана. У раду ће бити представљена почетна сазнања о очуваности божићног празновања код Срба у овом делу Румуније – Божића који је у народној култури и хришћанској традицији, још увек, један од најважнијих празника.

Кључне речи: Божић, Срби, теренска истраживања, Дунавска клисура, Румунија.

Захвалност

Аутор овог прилога захваљује мештанима три испитивана села на издвојеном времену и пристанку на разговор о сопственој прошлости:

1. Дивич – Ленка Алексић, Драга Петковић;
2. Белобрешка – Анђа Марков, Аница Гвозденовић, Борислава Панић;
3. Стара Молдава – Стеван Симић.

Неизмерну захвалност екипа Етнографског института САНУ изражава господи – Предрагу Деспотовићу и Горану Стефановићу на њиховој несебичној помоћи током боравка и истраживања у поменутим селима.

У јуну месецу 2017. године, као члан истраживачког тима из Етнографског института САНУ, боравила сам неколико дана у Дунавској Клисури где сам обавила истраживања на тему Крсна слава и Божић, као учесник пројекта: *Истраживање историје и културе Срба у Румунији*. Организатор истраживања је Центар за научна истраживања културе Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији (Темишвар). Том приликом посетила сам три села у овој области: Дивич, Белобрешка и Стара Молдава и обавила, у сва-

¹ milina.barisic@ei.sanu.ac.rs

² Рад је резултат истраживања на пројекту: *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији који финансира овај пројекат и делом на пројекту 177028 који у целисти финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ком селу, разговор са по неколико мештана. У раду ћу представити почетна сазнања о очуваности божићног празновања код Срба у овом делу Румуније.

Божић је још увек један од најважнијих, али и централних празника у годишњем (календарском) циклусу народних светковина. У хришћанској традицији Божић је један од неколико најважнијих празника у години – његово празновање повезано је са рођењем Христа. Због свог места у празновању и важности која му се придаје у народној и хришћанској традицији, божићни празници могу се посматрати неком врстом нулте тачке почетка у кружном годишњем кретању и празновању. Божић се празнује три дана, а празнични садржаји усмерени су ка обезбеђивању благодети и берићета породици и широј кућној заједници. Осим на сам дан празника, многи обичаји се обављају и уочи самог Божића – на Бадње вече, затим на светог Игњата, Туциндан, али је заправо божићно празновање почињало са божићним Покладама, а завршавало се на Богојављење. Обичаја који су део божићног славља било је много више у прошлости него што их је данас очувано. У обичајном смислу уочљива је двојност празновања – видљива (манифестна) и друга мање видљива (латентна). Манифестна страна празновања огледа се у обичајно-обредним радњама које се током Божића обављају с циљем јачања породично-родбинских односа, обезбеђивања плодности стоке и родности поља, затим очувања здравља чланова породичне заједнице као основе за њен напредак; а латентна страна празновања делом се поклапа с митолошком основом празника о чему сведоче различита веровања о невидљивом присуству умрлих душа у кући, активностима нечистих сила и сл. Најважнији елементи празновања Бадњег дана и Божића код Срба у овом делу румунског Баната још увек су очувани и обављају се у значајној мери. Такође, неопходно је напоменути да о неким обичајима који су постојали у блиској прошлости постоји сачувано сећање код саговорника.

* * *

Празновање Божића подразумева:

1. празнике и обичаје који му претходе – празновање почиње са божићним Покладама и завршава се на Бадњи дан,
2. тродневно прослављање Божића,
3. празнике и обичаје који се обављају после Божића, а завршавају се узимањем освештане воде на Богојављење.

Празници који претходе празновању Божића су се, према теренским сазнањима, у значајној мери изобичајили, односно обављају се много мање у односу на раније деценије.

Божићне Покладе. Данас се много мање обележавају. По речима једне од саговорница у Белобрешки Божићне покладе: *Се поштују и сад код неки, код неки не. Тај дан се прави рућак по реду. Газдарица прави рућак по реду,*

се бареду кобасице, бареду се јаја, супа, месо, печење, колачи. Такође, долазе и кумови којима се дају по два барена јаја кад пођу кући.

На Покладе се обавезно припремају и једу барене кобасице и јаја.

Божићни пост. Пун пост се све ређе поштује. Обавезно се пости само Бадњи дан. *Ко може да пости, пости, ко не може не може! Постим само последњу недељу поста, болесна сам.* У посту се најчешће једе барен кромпир, посан пасуљ, и др. Јела се ретко запржавају, али им се може додати мало уља. *Постимо тако, једну недељу дана пре кад оћемо да се причестимо, Кад је Бадњи дан то се зна, то постимо строго (...)* (Дивич).

Свети Игњат. Од Светог Игњата су почињале да се упућују различите врсте честитки за свеукупни просперитет породице и њених чланова, за добру летину, али и за плодност стоке, посебно живине.

Шта се ради на Светог Игњата? *Шта да вам кажем – шта се ради на св. Игњата – се прави јело и се увати како ми кажемо за плот и онда молимо Господа Бога да нам да Господ Бог да и даље држимо св. Игњат, то је опет, велики светак; велики светак... свети Игњат...* (А, зашто се хватате за плот?) *Хватамо за плот зато... и кажемо „Госпode Боже помогни нам и догодине да смо живи и здрави да дочекамо Свети Игњат!“* (Белобрешка).

На св. Игњата се такође пила у шпорет. То ради *ко је најмлађи, да буде пилићи, пловки, прска се кукурузом* (Дивич).

Бадњи дан. Дан који претходи празновању Божића у народу је познат као Бадњи дан. Овај дан карактерише још увек релативно добро очувана празнична структура наслеђена из времена доминације традиционалне културе, односно породичне организације у којој је доминирао традиционални образац њеног унутрашњег функционисања, а у којој су породичне улоге и одговорност били разграничени – њих су морали поштовати сви њени чланови. На Бадњи дан посте и они који не држе цели пост. Још увек је у обичају да се држи целодневни пост без јела и пића (Белобрешка). *На Бадњи дан не јем ништа...* (Дивич).

Празновање Бадњег дана је нераскидиво повезано са самим прослављањем Божића и тешко их је раздвојити и самостално једног од другог разматрати. Ипак, неопходно је нагласити да је у обичајно-обредном смислу Бадњи дан садржајнији у односу на Божић јер је у његовој структури празновања очувано много више архаичних (па и митолошких) елемената у односу на сам Божић у чијем прослављању превладава друштвена компонента празновања.

На дан уочи Божића, односно на Бадњи дан уобичајено је да се припрема простор унутар куће, али и простор дворишта за ваљано обележавање и што угодније прослављање празника. Како је већ напоменуто са Бадњим даном започиње божићно славље и обављање различитих обичаја од важности за породицу у ужем и сеоску заједницу у ширем смислу. Најважније обредно-обичајне радње у посећеним клисурским селима су: мешење об-

редних хлебова, обичаји са бадњаком и сламом, бадња вечера, колиндање деце, кићење јелке као новији обичај.

Обредни хлебови. Веома битно и још увек неизоставно обележје божићног празновања представљају различити фигурални хлебови који се месе на Бадњи дан, а намењени су члановима породице, стоци и плодности поља. Мешење и печење обредних колача, такозваних „закона“ задатак је домаћице. Божићни колачи се израђују од тзв. *киселог теста* – месе се од чистог пшеничног брашна уз додатак квасца. Од замешеног теста домаћица прво парче теста одваја за прављење колача званог „здравље“. „Обавезни украс на овим колачима су две рељефне траке теста, постављене у облику крста по средини колача, истом траком затварају се кружно ивице колача. У средиште колача убада се босиљак (...). На божићни колач су „уписивали“ поскурњак, на коме је обавезно урезан облик крста као и слова ИС ХС НИ КА“ (Крстић, 2015, 182). Овај колач се сече најчешће за време божићнег ручка. Колач сече домаћин или домаћица тако што га најпре *прекрсти* – ножем начини крст над колачем. „Чистим“ деловима колача се служе укућани, док се делови преливени вином дају стоци и живини. Такође, домаћице су месиле већи број *фигуралних хлебова* који су прављени од истог теста као и колач *здравље*. Они су за породицу били важни јер су представљали срећу и здравље њених укућана, затим жељу за богаством у домаћој стоци (квочка с пилићима, на пример); затим су ту и колачи који су представљали чобане, пољопривредне алатке, орача (колач „шака“). У Белобрешки је, на пример, за божићне празнике мешен специјални колачи звани *кијак* у облику плетенице који је нешто већег обима, али исто тако и мањи колач звани *кика* (Крстић, 2015, 183).

На Бадњи дан ујутру кад се дигнемо замесимо колач за Божић и правимо за увече за вечеру, ... се правиду неке законе – „живот“ које тако прво прекрстимо и „здравље“ које се засеца по горњој површини три пута у преко са ножем и попрска сољу. Ондак правимо кућу, марву, краву са јарам – како су пре стари правила, ондак сунце, месец, њиве, краву, крмачу с працима, виноград, кике. То све оправимо, то је све за вечеру, и направимо колач. Праве се и мале лепињице које се други дан Божића деле за душу умрлих (Дивич).

Бадњак. Једно од још увек неизоставних обележја божићног празновања представља сечење, уношење у кућу и паљење за ту прилику специјално припремљеног дрвета званог *бадњак*. Бадњак је дрво које домаћин куће уочи Божића – на Бадње вече уноси у кућу и ставља на ватру да прегори. Углавном се сече на Бадњи дан ујутру (... *сече (се) ујутру рано*), док дан „напредује“. Раније је сваки домаћин сам доносио кући свој бадњак, данас један мушкарац може да донесе и за неколико кућа, а све чешће се узима део од заједничког бадњака који се пали испред цркве и доноси у кућу. За бадњак се обично одсецало тање стабло дрвета – храста или цера. У Белобрешки,

на пример, пошто се „стигне до одређеног места, одреди се дрво за бадњак, а пре него што ће бити одсечено, прелије се вином, домаћин се прекрсти и речима 'Опрости ми, бадњаче!' подиже секиру и покушава да само једним замајцем одсече стабло бадњака. Пажљиво се прати да одсечено дрво падне на 'исток'. Бадњак је у кућу уносио домаћин. Доносиоца бадњака домаћица је дочекивала питањем: 'Шта носиш?' а добијала одговор: 'Доносим срећу и здравље у кућу'. На шта би му домаћица добацила: 'Жив ми и здрав био!'“ (Крстић, 2015: 185). Бадњак се уноси у кућу пре него што почне вечера, а после завршетка „колиндања“ деце. Бадњак је био важан јер је, по веровању, требало да донесе породици срећу, обиље и здравље што је било веома важно у времену потпуне зависности сеоске заједнице и сваке породице унутар ње од сопствене производње и временских услова.

Божихна слама. Елемент без кога бадњеданско празновање не би било потпуно јесте слама. Уношење сламе у кућу и њено растурање по свим просторијама обавља се на Бадњи дан увече. Сламу у кућу уноси домаћин. У ту сврху се обично користи џак. По сламу, иде домаћин, а са њим и деца. Заједнички се одлази по сламу јер се том приликом обавља обичај опхода око куће, дворишних зграда и дворишта. Опход се обавља тако што се домаћин и деца поређају једно за другим у колону – по старешинству, и на тај начин обилазе двориште и око куће пре него што сламу унесу у кућу. „При ношењу сламе домаћин је квоцао, а деца су га пратила пијучући и тако имитирала гласове пилади. Улазећи са сламом у собу, домаћин поздравља укућане речима: 'Добро вече! Христос се роди!', а домаћица одговара 'Ваистину се роди! Жив и здрав био!' Понекад би га домаћица запитала: 'Шта носиш?', а он би одговорио: 'Здравље, весеље и срећу у кућу!'“ (Крстић, 2015, 186). Када се слама растури по кући она остаје – не дира се, до трећег дана Божића. Трећег дана, ујутру рано пре сунца, слама се сачишћава и износи из куће. Обично се односи(ла) у воћњак да би се воћке заштитиле од временских непогода, али и да би боље родиле.

Бадња вечера. Са бадњеданском вечером започиње „право“ прослављање Божића. По правилу јела која се спремају за вечеру су искључиво посна. Пре него што почне вечера тежило се да сви чланови породице буду на окупу. У прошлости је вечера на Бадње вече постављана на поду, мада се у последњим деценијама уобичајава да се служи и на столу. Од јела која се спремају и служе на бадње вече најважнија су *окишица* – врста ситног *пасуља* од кога се кува чорба, затим *риба*, посна сарма, печени дулек, а одређену улогу имају и *ораси*. Они се бацају у сламу да их деца траже, а понегде се бацају и у ћошкове просторије у којој се слави празник. Орахе бацају домаћин или домаћица.

После вечере, обично су мушкарци одлазили на картање или у неки други „провод“ и на тај начин су дочекивали Божић. Кући су се враћали веома касно, често са *свирицима* и мање или више припити.

Колиндање. У клисурским селима уобичајено је да се са падом мрака по селу крећу деца у групама од по њих неколико. Обично у опход иду деца или омладинци, а групе сачињавају двоје, троје или више – само дечака или су групе мешовите – укључене су и девојчице. Они посећују све куће у селу које желе да их приме и том приликом рецитију или певају краће песмице. *Коринђаше* домаћини радо примају у кућу. Ретке су породице које одбијају да их приме. Једино нису улазили у куће које су у жалости. *Деца иду да колиндају, увече, пре вечере.* Овабезни реквизит који приликом колиндања носе су звонца. Кад дођу у „посету“ кући обично изрецитију / отпевају једну до две песмице а заузврат добијају поклоне. Домаћице су им давале суве шљиве, јабуке, бомбоне или орасе. Добијене поклоне учесници опхода су на крају обиласка села делили на подједнаке делове. Напознатија и најраспрострањенија песма која се пева у посећеним селима има следеће стихове:

„Ја сам мали чича Пера,
Ујела ме жута кера;
Кад претрчим преко мора,
Дај ми, газдо, неки ора! Куј један, куј два,
То ћу све да примим ја!
Ако је колач да чекамо,
Ако је жарач да бегамо!“

Шестога иду иду деца преко села, ми чекамо, иду деца да добију неки леј ил којешта. [Шта они раде кад иду преко села?] Вичеду [кад иду преко села], добри јутри добри вече (...) добро вече добри газдо, ми смо дошли да вам јавимо да се родио Јосиф Исус Христа у столици, у јаслици, отуд иду два анђела, носе два камена бела, сазидаше белу цркву, у тој цркви нико нема, свети Стеван свеће пали, а Никола службу служи, који леј који два кој шта има нека да, ако колач да чекамо ако жарач да бегамо. И газда нам да неки леј... ишла сам с мојом унуком док је била мала. Ишла сам са њом. Имам још једну песму: Ја сам мали чича Пера, ујела ме жута кера, ја прескочи два три хора, дај ми газдо неки ора, биће вама фала, да вам биде година жива и здрава, ако колач да чекамо, ако жарач да бегамо. Тако се то каже (Дивич).

Јелка. И у селима у Клисури у последњих неколико деценија све је уобичајеније да се за Божић / Нову годину уноси у кућу зимзелено дрво, обично јела, која се окити различитим предметима који се сада углавном купују. Као што је то случај и у другим крајевима где живе Срби (Србија и другде) тако је и у српским селима у Румунији кићење јелке преузето од католика, првенствено немачких породица са којима су српске породице често кроз историју биле у контакту. Обичај се више прихвата у годинама после Другог светског рата чему је наруку ишла и социјалистичка власт која га је подстицала „гушећи“ на тај начин обичаје који су се обављали у то време, односно обичаје који су се обављали као саставни део прослављања Божића.

* * *

Божих је био у прошлости, а исто је тако и у садашњости, највећи и најзначајнији, не само хришћански, већ и народни празник. Иако су до скорашње прошлости постојале бројне неповољне друштвене, економске, културне и политичке околности, божићно празновање ипак није у потпуности нестало, али је редуковано у појединим сегментима што је тема за посебну врсту истраживања.

У клисурским селима становници славе Рождество Христово (Божих) три дана и овај се празник сматра у народу највећим празником у години. Божих спада у најужи круг најзначајнијих народно-хришћанских светковина чије прослављање пада 25. децембра / 7. јануара. Срби у Банатској Клисури задржали су стари календар тако да Божих славе 7. јануара.

Иако се у садашњем времену празник Христовог рођења углавном посматра као хришћански празник елементи који чине садржај његовог празновања указују да се у обичајима који се данас обављају препознају остаци из претхришћанског времена којих је свакако било много више у прошлости). Бројност обичаја и пригодних радњи чине да се Божих и данас по значају који има у народу издваја од осталих календарских празника. Најважније обележје Божиха, као уосталом и других празника јесте да се не ради, односно да се не обављају уобичајени сеоски послови – рад у пољу, женски радови, чишћење куће и томе слично. Ово правило важи за све дане божићног празновања. Од сва три дана, најважнији и најсвечанији је први дан Божиха. За овај дан везано је неколико значајних народних обичаја које је неопходно обавити: доношење тзв. „неначете“ воде са бунара или извора – у садашњем времену је знатно редуковано јер постоји вода у кућама, мешање чеснице, одлазак у цркву, долажење првог посетиоца – полажајника (није обавезно), божићни ручак, међусобна посећивања и др. Такође, било је важно да се на дан Божиха започну кућни и привредни послови од важности за домаћинство и његове чланове. У том смислу су девојке започињале ручне радове, мушкарци упрезали волове или коње. По веровању започети послови на Божих успешно ће се окончати током године, али би требало да значи и да ће чланови домаћинства вредно радити читаве године. Ипак се у овим пословима није проводило много времена.

Божихне празнике, по веровању, треба(ло је) провести у радости и задовољству. Да би се празник ваљано прославио одређене припреме (чишћење дворишта, куће и сл.) неопходно је обавити пре него празник стигне. На сам дан Божиха одлази се на бунар / извор, с кога се захвата „неначета“ вода за прво умивање, затим домаћица припрема божићни обредни хлеб – чесницу и др. По правилу, рано ујутру на Божих треба први пут појести мрсну храну.

Вода. Одлазак на бунар или на извор по тзв. „неначету“ воду ујутру рано на Божих најважнији је задатак који треба да обави домаћин. „У поје-

диним клусерским местима ту воду називају и 'здравље'“ (Крстић 2015, 192). Домаћин са неначетом водом улази у кућу и поздравља домаћицу која му долази у сусрет речима: „Христос се роди!“. Домаћин одговора: „Ваистину се роди“. Домаћица даље пита: „Шта доносиш?“, а он одговара: „Доносим воду неначету. Нека породица буде жива и здрава!“ Са овом водом домаћица замесује чесницу. Такође, овом водом су се сви укућани умивали на Божић ујутру.

Одлазак у цркву. На први дан Божића већина укућана одлази у цркву да би присуствовали Светој литургији и да би се причестили. Обичај је, такође, да на Божић појединци поклањају паре цркви за срећу и здравље укућана. Тим чином се истовремено опраштају грехови, али се чува и успомена на умрле укућане и сроднике. У цркву не иде једино домаћица. Она остаје код куће да обави припреме око ручка док се укућани врате с Литургије. Божићни ручак је мрсан.

Божићно посећивање. У Старој Молдави особа која прва дође ујутру на Божић у кућу цара ватру и говори: „Господ Бог да да здравља, да има свиња, пилића, говеда“. Приликом разговора саговорници нису знали за термин *полаженик*, али су знали за обичај првог посетиоца ујутру на Божић. С друге стране, у Дивичу на питање: да ли неко долази да цара ватру или пожели срећан Божић саговорница је одговорила – *ако неки дође.. то увек моја свекрва нас терала нас – мене, мужа док нисмо имали децу да на Бадњи дан чапрљамо у шпорет сас дрветом, да, да кажемо... и онда нам круни кукуруз на главу да имамо толико пилића, толико марве колико зрна, и после то радили унучићи...* (Дивич).

Чесница. Као што се на Бадњи дан месе тзв. *фигурални хлебови* за здравље чланова домаћинства, плодност стоке и родност поља, на Божић се у исту сврху припрема *чесница*. То је био један од најважнијих задатака домаћице ујутру првог дана Божића. Чесница се припрема од пшеничног брашна са водом – у смесу се ставља маст, али не и квасац. Могло би се рећи да чесница представља једну врсту погаче која се у прошлости пекла на отвореном огњишту, а са његовим нестанком пече се у шпорету. У сиромашнијим породицама чесница се припрема од кукурузног брашна и више подсећа на *проју*. У чесницу се обавезно ставља метални новац. Некада је у имућним кућама то могао да буде и златник или сребрни новац. Веровало се да ко од укућана пронађе новац у чесници да ће бити срећан те године. Према наслеђеној традицији домаћин или домаћица треба чесницу да ломе на комаде – не треба да је секу. Чесница се ломи пред ручак. Комаде чеснице домаћин даје укућанима по старешинству, а може комаде намењивати и умрлим члановима породице. Занимљиво је напоменути да „у неким клисурским селима у ломљењу чеснице учествују сви чланови породице, кидајући сваки за себе по један комад. Најзанимљивији тренутак при ломљењу чеснице јесте свакако пронаћи комад у коме је скривен метални

новчић. Онај који би нашао новац у свом комаду значило је, према народном веровању, да ће те године бити срећан“ (Крстић 2015: 184). Обично домаћице замесују чесницу кад чују црквена звона (Дивич).

Божихни ручак. Ручак је најсвечанији тренутак првог дана Божића. За божихни ручак припремају се обично следећа јела: говеђа или пилећа супа, месо из супе, сос (обично од парадајза), кромпир, живинско или говеђе кувано месо, сарма и наравно печење – *кад имамо онда прасе на ражањ, ...* Од посластица припремају се разни колачи, а у новије време и торте – *треба да имамо за сва три дана....* Једно од обележја божихног празновања је свакако обилна и разноврсна трпеза.

Током ручка се гатало о благодању куће и здрављу чељади у наредној години. То се радило уз помоћ десне плећке од печенице. Такође, обављан је и низ других гатања: о животу и смрти – по диму из свеће, која гори на Божић; о летини – по напрслинама у обредном хлебу, итд. (Крстић 2015: 185).

На **други дан Божића** постоји обичај који се и данас поштује а посвећен је сећању на мртве. Осим поменутог обичаја, овај дан је посвећен различитим друштвеним активностима у којима учествују претежно млади – друже се на санкању. Раније су старији мушкарци јахали на својим коњима кроз село. У новије време божихни празници обележавају се дружењем, културним приредбама и играма.

Како је напоменуто други дан Божића, током пре поднева, даје се помен за мртве. *Ондак испржимо кобасице, меса, има кад кувамо и питује и ондак све то метнемо опет на сто, колаче, ондак кике, све поређамо и ондак свећице упалимо, и ондак вина, сока, ракије, све то метнемо на астал.* У сваки хлебчић (закон) се уметне по једна мала свећица. Може да се купи и једна велика која гори док окадимо и после можемо да је угасимо. Неизгорели део свеће користи се после у кући према потреби. (Кад се спреми за мртве и упали свећа – шта се ради?) *Се узме мало у кадивницу жара, мало тамјана, и опет се прекрстимо и кажемо „прими Господе у царство небеско ово јело да буде задушу нашим мртвима и кажемо опет имена свима, споменемо све (мртве који се знају, за оне који се не знају, каже се – и свима другима).* Храна која се спрема за ту прилику једе се у кући. Нека врста дељења мртвима за душу практикује се само ако неко дође у кућу – онда му се да да једе и евентуално нешто понесе: *пре смо носили, сад више нигде не идемо, него ако дође неки послужимо.* Припремљена храна се одмах једе. (Дивич)

На **трећи дан Божића** домаћица почисти собе. Сакупљену сламу домаћин носи у виноград да би боље родио и био заштићен од неповољних временских прилика. Исто тако, *на Светог Стевана мушкарци су јахали коње преко села. Мало оките – стави се ћилим преко коња. Сада више нема – нема ни коња. На светог Стевана пере се посуђе од Бадње вечери* (Дивич).

* * *

Резултати истраживања у селима Банатске клисуре који су изложени у овом раду указују на делом очувану празничну структуру прослављања код српског становништва у овом делу Румуније. Уочљива је сличност са очуваним елементима прослављања Божића код Срба у Војводини, првенствено у Банату (називи божићних хлебова, опходи деце и сл.). Резултати истраживања указују и на то да структура празника – у овом случају Божића, још увек је повезујући кохезиони елемент код српског народа на ширем простору који насељавају што ће вероватно потврдити и евентуални наставак започетих истраживања.

Извори и литература

- Крстић, 1987: Б. Ђ. Крстић, *Код Белог Брешка и око њега*. Букурешт: Издавачко предузеће Критерион.
- Крстић, 2015: Б. Ђ. Крстић, *Народни живот и обичаји Клисураца и Пољадијаца*. Друго, допуњено издање. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Теренска грађа. 2017: Белобрешка, Дивич, Стара Молдава.

Milina Ivanović Barišić

CHRISTMAS IN SERBIAN TRADITION IN DANUBE GORGE

Summary

In June 2017, I was staying a few days in Danube Gorge where I conducted research of Patron Saint and Christmas, as a participant of the project: *The research of the history and culture of Serbs in Romania*. On this occasion, I visited three villages: Belobreška, Divič and Stara Moldava. In the paper presented the initial knowledge about the preservation of the Christmas celebration of the Serbs in this part of Romania. Christmas is still one of the most important holidays in folk culture and Christian tradition.

Key words: Christmas, customs, Serbs, Danube Gorge, Romania.

ИМЕНИЦЕ НА -ИЈА У АНТРОПОГРАФСКОМ РЕЧНИКУ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ НЕДЕЉКА БОГДАНОВИЋА

У раду се врши систематизација и опис антропографске лексике српских говора на југоистоку Србије (призренско-тимочка дијалекатска област). Предмет анализе су именице које се завршавају на *-ија*, а могу бити образоване с неколико суфикса: *-ија*, *-лија*, *-чија*, *-џија*. Ови суфикси занимљиви су двоструко: углавном су страног, турског порекла и везују за себе архаичну лексику, али у савременом језику представљају још увек живе и продуктивне моделе.

Кључне речи: српски језик, народни говори, антропографска лексика, суфиксална творба, завршетак *-ија*.

Године 2016. објављен је *Антропографски речник југоисточне Србије* (в. Литературу) и то је пружио могућност да се уоче многе појаве које на лексичком и творбеном плану издвајају једну велику семантичку групу речи којима се, како аутор каже, описује човек на основу личне мотивације (физичка својства, психичка својства, карактерна својства, интелектуална својства), а такође и на основу социјалне мотивације (породични односи, занимање, друштвени статус, порекло) (Богдановић, 2016: 5–6).

Речник садржи именице и придеве који по концепцији аутора имају детерминативну функцију у синтагмама с именицом човек (жена, дете). Наравно, поставља се питање, зашто је ово антропографски, а не антрополошки речник. Сам аутор, професор Богдановић, ову разлику објашњава на следећи начин: „У последње време са појам антролошки проширио и на значења која се тичу не само човека као природног бића већ и човека као социјалног бића (а то је у појму „човек“ гледано са културолошке стране, битно, можда и битније од његове биолошке структуре и појаве), па и на организацију људског друштва – од породице до човечанства, узимајући

¹ mirjana.ilic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је рађен у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* бр. 48001, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

притом не само његову политичку, него пре свега, културну димензију (обичаје, морал, поглед на свет)“ (АНР: 4) и даље: „Будући да су ово речи којима се описује човек, али не само по унутрашњим својствима или по телесним обележјима, већ и по спољашњим околностима (сродство, занимање), нисмо могли искористити термин антрополошки, већ смо узели “антропографски” са значењем “онај што описује човека“ (АНР: 5)“ (СДЗБ. LXIII)

Грађа за овај речник узета је, према речима самог аутора, из сопствених теренских записа из сврљишког краја, са подручја Алексиначког Поморавља, околине Књажевца и Сокобање, али и из дијалектолошке литературе, па и из речника и лексичких збирки југоисточне Србије.

Техничка презентација *Речника*, са обратним регистром, омогућава да се на први поглед уочи велики број именица које се завршавају на -ија. Према нашем бројању (стр. 234, 1. стубац, до 237, први стубац) има их 538. То у односу на укупан број речи – 7500 у азбучнику *Речника* (Богдановић, 2016: 276), износи 7,3%.

Наш је задатак да погледамо да ли се код свих ових речи завршетак речи -ија сматра наставком, а онда каква је репартиција именица антропографске лексике у овом речнику које су изведене наставком -ија.

Код ових 538 лексема, -ија се негде јавља као суфикс, негде као завршетак суфикса: -лија, -/а/лија, а/ј>џ/лија, -чија, -џија.

О именицама које су добијене суфискима -ија, -лија, -џија писали су: Пецо (1987), Радић (2001), Клајн (2003), Ћорић (2008).

Проф. Ћорић (2008) пише о именицама које се завршавају суфиксом -џија и каже: „Историјски гледано, овај лексички слој формирао се и учврстио током вишевековне турске владавине, да би доживео врхунац и имао, у одређеном смислу, завршну фазу у Сремчево време. Већина занимања, називи занимања су основна творбено-семантичка категорија у којој учествује анализирани творбени тип, још увек су, судећи по Сремчевим делима, била присутна у економском жиоту Ниша, а шире гледано и Србије и других балканских народа. Позиција овог творбеног типа ће у наредом периоду почети да слаби, али не толико због одласка турске администрације са српских простора, већ због продора нових техничких достигнућа, због гашења неких старих и појаве нових занимања.“ (Ћорић, 2008: 65)

Реч је о суфиксима страног, турског порекла, и аутори, углавном, наводе лексичко-семантичке групе које се помоћу њих образују. Аутори наводе велики број историзама и архаизма, али и примећују да су ови суфикси и данас у савременом језику доста живи и продуктивни и као доказ наводе неологизме добијене према овим моделима, типа: *филмација*, *камионџија*, *компјутеџија*, *факултетлија*, *универзитетлија*, *пубертетлија*...

Занимало нас је има ли разлике између лексике изведене овим суфискима која је описана у савременој литератури и лексике која је присутна

у Антропографском речнику с обзиром на то да су лексеме изведене овим суфиксима бројне у АнР.

Професор Клајн у својој књизи *Творба речи у српском језику* 2, Суфиксација и конверзија наводи два суфикса: *-ија*¹ (за њега каже да се среће у творби домаћих речи) и *-ија*² (који се среће у творби страних речи).“ Суфикс који се означава са *-ија*¹ у суштини се не разликује од *-ија*²“ (Клајн, 2003:80). То суштинско неразликовање проф. Клајн објашњава чињеницом да су оба суфикса, заправо, страног порекла. „Овај други долази у страним ученим речима (типа педагог-*ија*), али и први је готово увек страног порекла, првенствено од латинског *-ia*, понекад и од грчког *-ia* или *-eia*“ (Клајн, 2003:80). И даље наводи да се са *-ија* граде многи сложени суфикси, а пре свега *-лија* и *-ијија* (Клајн, 2003: *ibid*).

Према професору Клајну наставак *-ија* гради више различитих лексичких категорија и то, пре свега, од именичких, па придевских и глаголских творбених основа.

Од именичких основа суфикс *-ија* образује више различитих значења:

1. Имена земаља и регија (*Србија, Македонија, Славонија, Метохија...* (Клајн, 2003:81);
2. Изведенице настале од назива владара, достојанственика или војних старешина и означавају подручје којим тај дотични влада, његову власт или службу: *банија, жупанија, десоптија, сатрапија, кнежија, кметија...*
3. У црквеној терминологији: *патријаришија, митрополија...*
4. Назив зграде, седишта или установе: *опатија, богословија...*
5. Од именица које означавају занимања на *-ар* имамо: *винарија* (продавница вина), *крзнарија* (крзнарска радионица), *чизмарија* (чизмарска радионица)...
6. Збирно и пејоративно значење: *Циганија* (Цигани), *паорија* (сељаци), *чобанија* (чобани)....

Од придевских основа имамо: *проклетија* (мрски, зли људи) и *поганија* (зли људи, олош)....

Од глаголских основа: *погибија, провалија, недођија, морија* и сл. (Клајн, 2003: 81-82).

За суфикс *-лија* проф. Клајн (Клајн, 2003: 145) каже да је турског порекла и да у односу на мотивну именицу углавном означава носиоца особине или својства: *занатлија, рахметлија, севдахлија, капутлија...* У новије време овај суфикс служи за грађење речи које означавају припадност ономе што је мотивна реч: *факултетлија, универзитетлија, пубертетлија.....* (Клајн, 2003:145-146).

За суфикс *-ијија* (Клајн, 2003:206) каже да је, иако турског порекла и по природи ствари везан за архаизме и историзме, овај суфикс данас изузетно

жив и продуктиван, јер поред речи које бележе речници типа: *давунџија*, *мезулџија* и сл. јављају се и речи: *шаљивџија*, *компјутерџија*, *аутомобилџија* и сл. које су припадају активном лексичком фонду.

О суфиксима *-лија* и *-чија/-џија* пише и Првослав Радић. Он изведенице са овим суфиксом групише у неколико семантичких група и подгрупа. Наиме, разликује пет основних категорија:

1. Прву чине изведенице које значе особу са израженим духовном, психичком особином са неким унутрашњим својством које је често у вези са одређеном (не)вештином, (не)способношћу и сл. (Радић, 2001: 35): *мезетлија*, *параграфлија*, *гурманлија*, *букаџија* (онај које без спреме и права врши неки посао)....;
2. Другу семантичку категорију чине изведенице у значењу особе које се карактерише каквим спољашњим квалитетом, тј. особином која се манифестује у спољашњем виду: *бркаџија* *шуваклија* (који се служи левом руком)....;
3. Трећој семантичкој категорији припадају изведенице у значењу особе са особином потицања: *вилајетлија*, *чарширлија*, *шехерлија* (становник града)....;
4. Четврта категорија укључује изведенице које значе вршиоца радње, понекад и особу са карактерном цртом која из те радње проистиче: *занатлија*, *каматлија*, *ибриклија*, *патлиџанлија* (који тргује патлиџанима), *харачлија*...;
5. Изведенице у значењу етника односно у значењу становника неког места: *Бечлија*, *Нишлија*, *Будимлија*... „Из овога се може закључити да се изведенице са суфиксом *-лија* јављају у српском књижевном језику готово искључиво у класи бића, обично особа, са основним значењем носилаца особина ређе и вршилаца радње“ (Радић, 2001: 35).

За савремени српски језик ове изведенице добијене помоћу суфикса турског порекла занимљиве су из најмање неколико разлога:

1. Чине групу архаизама и историзама у већини случајева са страним, орјенталним творебеним основама;
2. Ови суфукси представљају живе творбене обрасце (примери из колоквијалног, неформалног језика типа *филмџија*, *компјутерџија* и сл.)
3. Велики број некадашњих турцизама се и данас задржао: *комиџија*, *млекаџија*, *говорџија*, *манџија*, *муфтаџија* и сл.

Лексика у *Антрополографском речнику* је по својој природи архаична (архаични српски говори где је једна од лексичких специфичности управо чување великог броја оријентализама), али без обзира на то ових лексема је изузетно много у односу на обим речника, те нам је то привукло пажњу. У вези са овом лексиком покушаћемо да одговоримо на неколико питања:

1. У односу на семантичке категорије које ове изведенице образују, има ли одступање у односу на стање описано у литератури;
2. Има ли особености дијалекатске творбе код изведеница овог типа.

У нашој грађи има 539 лексема што указује на високу продуктивност творбених модела са завршетком *-ија*. Ипак треба имати у виду чињеницу да је један борј лексема који се налазе у АнР у позицији одредничке речи само дијалекатски варијантни лик. Пример за то је: *распија* (173), *ораспија* (185), *ороспија* (185), где заправо лексеме реферирају на неваљалу, опаку, злу жену. Или на пример: *ачија/аичија* (кувар) (25).... Без обзира на извес-тан број дијалекатских варијанти, број лексема са завршетком *-ија* је ве-лики. Већина лексема има страну, турску или оријенталну творбену осно-ву: *териблија* (195), *меракчија* (125), *вакелџија*, *каразлија*, *шебеклија* и сл. Приличан је број и лексема са словенском творбеном основом, што значи да су ови суфикси дуго опстајали у лексичком систему и да су били изузет-но продуктивни. Примери: *меканџија* (125), *грдосија* (60), *срећанлија* (189), *млекаџија* (128)...

У нашој грађи уочавамо више лексичко-семантичких група код имени-ца које се изводе помоћи суфикса *-ија*:

1. Изведенице којима се особа именује према некој физичкој каракте-ристици, према спољњем изгледу: *бећендија* м наочит,, леп момак; *ћокалија* м црномањаст човек (77), *диклија* м наочит млад човек, лепотан (67), *ћузелија* мрвалијавелике вркове, брка (39), *чекерлија* м зрикава, разрока особа (214); *рмбалија* м делија, снажан, крупан човек (176); *развалија* м дебео човек висока раста (172); *арвалија* м висок, незграпан човек (24); *гегалија* м човек који гега при ходу (52); *ћосалија* м човек без браде и/или без бркова (202); ...
2. Изведенице којима се особа именује према некој духовној, пси-хичкој особини: *пустаија* м обестан човек, пуштахија (170), *ше-гобија* м онај који шегује, шаљивџија (225), *гидија/ћидија* м јунак, делија (77), *лудија* м будаласт човек (118), *курдија* м спретан и сна-лажљив човек (112), *ићаварклија* м беспосличар, ленштина (226), *локмаџија* м онај који воли да се гости на туђ рачун (118), *телија* м тврдица (194), *алобија* м пеј. насилник (21); *бегендија* м онај који има укуса, уживалац у нечему (31); *џабалија* м нерадник (220); *кавгалија* м кавгација, свадљивац (96); *севдалија* м заљубљеник у песму и игру (1811); *ићиварклија* м замлата, будала (93); *таврлија* м особа која ваоли да се таври, кицош (93); *роталија* м делија, јуна-чина (177); *криалија* м одметник из турске војске (111); *ћевлија* м човек веселе нарави, припит човек, мерклија (200); ...
3. Изведенице којима се именује нека скупина људи: *балавурдија* м зб. им. олош, лош свет (28), *навалија* ж навала људи, гужва (135),

- олошарија* плт. олош, шљам, талог друштва (149), *ситнурија* зб. им. безначајни људи (184), *брајђија* зб. браћа (38), *босотија* зб. сиромашан свет, сиротиња (38)....
4. Изведенице са пејоративним призвуком: *речлија* м пеј. језичара (175)...
 5. *Nomina agentis*: *занпија* м турски полицајац (87), *беклија* м пољски чувар, пољар (32), *аичија* м кувар (25), *одаџија* м собар (148), *ја-зација* м писар (83), *млекаџија* м млекар (128), *гудација* м гајдаш (51), *калација* м в. блатар (у цигларском занату) (97), *рабаџија* м онај који са коњима или воловима превози робу уз надокнаду (171), *изметлија* м слуга, служитељ, чистач (91); *гочобија* м бубњар у блех оркестру (59); *еснавлија* м власник занатске радње, угледан грађанин (79);
 6. Изведенице којима се именује женска особа: *анђија* ж деверуша на свадби (23), *црквалија* ж цркварка, жена која има неки проблем па се често мота око цркве (210), *оростија* ж роспија, неваљалица (182); *ђувендија* м раскалашна жена (77); *лапардија* ж алапача (114);
 7. Изведенице којима се именује човек или жена уопште: *делија* м одрасла особа у пуној снази (66), *граџанлија* м грађанин, варошанин (60), *господија* ж гопођа (59), *челебија* м господин (215); *ђувегија* м младожења, момак (77);
 8. Изведенице фигуративног значења: *олалија* м фиг. неозбиљан човек (149), *вантазија* фиг. занесењак (43), *пранђија* ж фиг. здрава, једра жена (164), *селвија* ж фиг. витка девојка (182)....
 9. Изведенице неодређеног значења: *градобија* ж град (59);

У групи именица изведене суфиском -џија доминирају *nomina agentis*, али уочавамо и друге лексичко-семантичке групе:

1. *Nomina agentis*: *јазација* м писар (93); *бозација* м човек који прави и продаје бозу (37), *бојаџија* м занатлија који боји пређу за плетиво и ткање (37); *сакаџија* м некадашњи возач бурета с водом за пиће (179); *џакаџија* м онај који са време вршидбе мери на ваги џакове с житом (220); *чукаџија* м онај који због свог посла стално чука, ковач (218); *калација* м в. блатар у цигларском занату) (97); *догрмаџија* м столар (68); *асанџија* м ризничар (24); *басмаџија* м бајач, онај који баје (29); *мумџија* м занатлија који израђује и продаје свеће (133); *маденџија* м кулучар у рудницима (за време турске власти); *спомениџија* м каменорезац који изграђује надгробне споменике (180); *пртениџија* м онја који у ваљавици ваља пртенице (169); *прстенџија* м занатлија који прави прстене (169); *тамјанџија* м човек који се бави тамјаном (193); *табаџија* м занатлија који пре-

- рађује коже (193); *сурунција* м некадашњи гонић поштанских кола (193); *дулумџија* м народни земљомер, који мери земљу на дулуме (75); *фустанџија* м који прави женске фустане (207); *тупанџија* м бубњар (198); *винарџија* м винар (45); *зубунџија* м занатлија који израђује зубуне (90);
2. Учесник у обреду, обичају: *оглаџија* м учесник у обичају огледа (првој посети младој након удаје) (147); *подрумџија* м подрумар, онај који се брине о пићу на свадби (160); *тџмеџија* м просац (199);
 3. Изведенице са значењем физичке, спољне карактеристике: *уњкаџија* м човек који говори кроз нос (205); *дуганџија* м дугајлија (74);
 4. Изведенице за значењем унутрашње, духовне, психичке особине: *дркаџија* м пеј. човек без поверења (71); *мулаџија* м погрд. онај који све узим абесплатно (132); *ајнаџија* м нерадник, ленштина (19); *јамација* м онај који згрће материјална добра, алав човек (93); *суруџија* м немаран, несрећан човек (193); *мукомџија* м подмукла мушка особа (132); *тупација* м тупан (198); *далаверџија* м оговарач, човек који шири разне гласине (64); *илиџија* м варалица, преварант (91);
 5. Са значењем човека уопште: *јабанџија* м непознат, туђинац (93); *таинџија* м најамник који ради за надокнаду у натури (193) итд.

Уколико сагледамо грађу из *Антрополошког речника* професора Недељка Богдановића уочавамо следеће:

- изведенице на *-чија/-џија*, *-лија* семантички се везују за човека (мушкарца и жену) одређујући га по више основа: спољашњем изгледу, физичким карактеристикама, карактерним и духовним својствима, послу који обавља, месту и области у којој живи;
- изведенице на *-лија* и *-џија* у највећој мери су из категорије *nomina agentis*;
- у творбеним процесима учествују глаголске (*чукаџија*), именичке (*гудаџија*, *басмаџија*) и придевске (*босотија*) творбене основе и то страног (*фустанџија*) али и домаћег порекла (*тупација*);
- ретке су сложене именице које се завршавају на *-ија* (*ићиварклија*);
- неке од ових именице и данас су у употреби: *тупација*, *млекаџија*...
- неке су промениле суфиксалну морфему којом су изведене: *дуганџија* (*дугајлија*, *дугоња*);
- неке *nomina agentis* су постале историзми јер су се прилике промениле (*таинџија*).

Велики број изведеница, њих преко пет стотина, као и експресивна обојеност и фигуративна значења упућују на широку распрострањеност и високу продуктивност ових творбених морфема у прошлости;

- занимљиво је да су се изведенице са овим завршетком везивале за образовање именице којима се именује људско биће по некој физичкој, психичкој карактеристици, по ономе чиме се професионално бави, привремено или ритуално обавља неки посао;

- у односу на савремени језик ове творбене морфеме су некада имале шире значење (карактерисање женске особе), фигуративна значења;

- данас се у литератури налази да ови творбени модели представљају још живе категорије, али с обзиром на стање у прошлости о којем сведочи АНР, можда мало смело тводимо да је то пре сећање на живе и продуктивне моделе и аналошка примена на нове и/ или домаће основе (примери типа *филмација, компјутерација*)...

Литература

- Бабић, 1986: С. Бабић, *Творба ријечи у хрватском језику*, Загреб.
- Богдановић, 2016: Н. Богдановић: *Антропографски речник југоисточне Србије*; Београд, СДЗБЛXII, САНУ и Институт за српски језик.
- Жугић, 2006: Р. Жугић, *Придевски деминутиви у говорима призренско-тимочке зоне које се односе на особине ентитета из човековог окружења (семантичко-творбени аспект)*, Зборник Филозофског факултета у Приштини, Приштина, 377-392.
- Жугић, 2010: Р. Жугић, *Пејоративи за мушка лица у јабланичком говору образовани суфиксима -ко, -ља, -оња, -ча*, Зборник радова Филозофаког факултета у Приштини, Приштина, 97-112.
- Илић, 2012: М. Илић, *О једном дијалекатском творбеном моделу*, Годишњак за српски језик, Ниш.
- Клајн, 2003: И. Клајн: *Творба речи у савременом српском језику*. Део 2. Суфиксација и конверзија. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад, Матица српска.
- Пецо, 1989: А. Пецо, *Турцизми у Вуковим рјечницима*, Београд.
- Радић, 2001: П. Радић, *Турски суфикси у српском језику*, Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 17, Институт за српски језик, Београд.
- Савић-Грујић, 2016: Савић-Грујић, Ана: *Творба придева са значењем човекових физичких особина у говорима сврљишког краја*, Зборник радова Филозофског факултета у Приштини 46 (4), Косовска Митровица 2016, 49–65.
- Савић-Грујић, 2017: Савић-Грујић, Ана: *Лексеме за означавање особа специфична хода у југоисточним српским говорима*, *Српски језик*, XXII, Београд 2017, 443–455.
- Станојчић, 2010: Ж. Станојчић, *Граматика српског књижевног језика*, Креативни центар, Београд.

Mirjana K. Ilić

**NOUNS ENDING IN –IJA WITHIN
ANTHROPOGRAPHIC LEXICON OF SOUTH EAST
SERBIA BY NEDELJKO BOGDANOVIĆ**

Summary

The paper deals with the systematization and description of anthropographic lexicon of Serbian speech on the South-East of Serbia (Prizren-Timok dialectological area). The subject of the analysis are nouns ending in -ija and which could also be formed with several suffixes: -ija, -lija, -cija, -dzija. Interest in these suffixes is divided into two directions: they are mostly of the foreign (Turkish) origin and as such represent a bond to an archaic lexicon, and at the same time represent still alive and productive models within the modern language.

Key words: Serbian language, folk speech, anthropographic lexicon, suffix formation, word ending –ija.

МИТРОПОЛИТ НИШКИ И ЕПИСКОП ТЕМИШВАРСКИ ГЕОРГИЈЕ ПОПОВИЋ

Један од најзначајнијих епископа Српске Православне Епархије темишварске, некадашњи митрополит нишки и белоцрквански, Георгије Поповић, остао је запамћен у историји Епархије темишварске као један од највећих ктитора. Његов пастирски рад и градитељски подухвати, поред културне делатности, сврставају га у ред најзначајнијих личности у Банату у XVIII веку.

Кључне речи: Ниш, Темишвар, митрополит, епископ, Георгије Поповић.

Временске одреднице

Насељавање Срба у банатске пределе може се пратити још пре Велике сеобе за време патријарха Арсенија 1690. године, када је српска властела почела организовано да досељава Србе у пределе Арада и Темишвара. Упоредо са досељавањем, српски живаљ био је укључен у сва дешавања свога времена, те је црквена јерархија, као гаранцију поштовања добивених привилегија, почела организовати црквени живот православног народа у Банату. Према опису из 1720 године, дакле, после ослобођења Темишвара (1716) и Баната (1718) од отоманске администрације, граница српског народа простирала се у Банату на северу „поред али изнад Мориша“, од Липове (Шољмоша) до Чанада. Према другом попису, савременом епископу Георгију Поповићу, из 1753. године, *народна граница* православних Срба и Румуна простирала се од Арада према Кнезу Темишвару, Вршцу и Црвеној Цркви. Ту је живело компактно српско и румунско становништво, што је условило да се привилегије простиру и над српским и над румунским становништвом, а српска јерархија да буде гарант поштовања и спровођења тих привилегија. На тој основи функционисала је и Темишварска епархија, која је постојала још у средњем веку, те се њена ингеренција простирала над највећим делом Баната, што је условило да се темишварски епископи у својим титулама ословљавају као темишварски и липовски, а касније великобечкеречки и великокикински (Костић, 1938: 3–4).

Георгије Поповић је рођен око 1701. године у Старом Влаху. Отац му се звао Милош и био је свештеник Старог Влаха, а мајка Ефросинија (Костић, 1938: 10). Највероватније, књизи се учио у дому свога оца, а теолошко обра-

¹ isidora_iasin@yahoo.com

зовање стекао у неком оближњем манастиру. У прилог томе иду и две претпоставке, према којима је Георгије примио монашки чин у манастиру Високи Дечани или у Пећкој патријаршији (Мидић, 2012: 2; Костић, 1938: 10).

Митрополит нишки и белоцрквански

Као прилично млад монах, убрзо се истакао својом ревношћу и преданошћу, те га је патријарх Арсеније IV Јовановић хиротонисао и поставио за митрополита нишког и белоцркванског (куршумлијског) 5. августа 1735. године, о чему сведочи и берат (указ), којег је издао турски султан Махмуд I приликом постављања митрополита Георгија. Између осталог у указу се наводи: „Султан Махмуд, син Султана Мустафе, на предлог патријарха Арсенија 1148. по турском, или 1735. године по каурском, даје берат, у коме препоручује свима турским властима да не чине никакве сметње митрополиту нишком кад би по својој епархији пошао да купи мирију, и дозвољава митрополиту да на томе путу може носити и патарицу епископску“ (Мидић, 2012: 2). У Пећкој патријаршији остао је један запис да се митрополиту Георгију Поповићу на хиротонији проузносило следеће многољетије: „Преосвећеном и словесном оцу и господину нашем, митрополиту Богоспасаване епархије нишке са околним странама, господама господину, господину, оцу и учитељу нашем кир Георгију, многаја лета“ (Мидић, 2012:).

Преузимајући Митрополију нишку, митрополит Георгије морао је презети и дугове које је његов претходник митрополит Јоаникије имао приликом градње саборног храма и епископске резиденције у Нишу. У ту сврху подигао је зајам од 5635 турских талира 1. марта 1737. године од Јеврејина Ели Јосафа Јањалије, иначе хазнадара Бећир-паше (Пузовић, 2013: 172).

Митрополит Георгије је преузео управу Нишко-белоцркванске митрополије у време великог незадовољства српског народа, испољене против турске власти. Уз то, почев од 1735. године, политичке прилике су се знатно промениле. Наиме, татарски одреди су већ поодавно честим улазима нарушавали мир на југу Русије, те је петроградска влада заузела Азов, што ће, почев од 1736. године, значити почетак рата против Турске. Аустрија, као савезник Русије, испрва је покушала да посредује мир, али иако у осетном тешком војном положају, ипак је ступила у рат са Турском. У самој царевини било је много незадовољства, а међу Србима нарочито. Негодовање је било дубоко и у скоро свим друштвеним круговима, иако није долазило до подизања какве буне.

Ипак, незадовољство је прерасло у општеномодно, те је почетком 1737. године одржан састанак између патријарха Арсенија IV Јовановића, митрополита нишког и белоцркванског, Георгија Поповића, рашког епископа Јефтимија Дамјановића, штипског Атанасија и самоковског Симеона, на коме је договорено да се

подигне народни устанак и подржи рат Аустрије и Русије против Турске. Митрополит Георгије је подржавао устанак, чак је његов изасланик Радоје Милаковић обавештавао аустријску војску о стању турске војске (Мидић, 2012:). Већи део Срба решио се и овог пута да буде на аустријској страни. Узроци су јасни. Овог пута биле су у рату против Турске и Русија и Аустрија и Срби су сматрали својом дужношћу да се нађу заједно с њима, у толико пре што је за њих изгледало сигурно, да би удружене те две силе могле учинити крај турској власти.

У својој војној кампањи аустријска војска и српски помоћни одреди, под заповедништвом Станише Марковића Млатишуме, дејствовали су у правцу Ниша и Новог Пазара, те су заузели Ниш 28. јула без борбе, а истог дана и Нови Пазар. За време освајања града Георгије Поповић се налазио у манастиру Светог Јована Крститеља код Горњег Матејевца, где је позивао народ на устанак и верност према Хабзбурзима и помагао Аустријанцима у ратним дејствима. Аустријски војни одреди су се опходили веома уљудно са српским живљем у околини Ниша чија, су *„народна добра, имовина и плодови на сваки начин поштована“*, док су митрополита Георгија Поповића сматрали да је био *„на челу нашег (аустријског) покрета раје у својој епархији“* (Мидић, 2012: 5). Побуне Срба и дејство српске црквене јерархије у првим месецима 1737. године имало је испрва великог одјека. Старовлашки кнез Атанасије Рашковић са својим одредима ослободио је Нову Варош и Пријепоље. Можда би српски успеси били много бољи ако би и аустријски одреди били организованији и боље вођени. Уз то, турска противкампања имала је много више успеха. Они су патријарха Арсенија, кад се вратио од Аустријанаца, били затворили и можда би га уморили, да се није ноћу спасао из Пећи и добегао у Ругову. Његова сабрата, самоковског епископа Симеона, мучили су и најпосле обесили. Из Ругове се патријарх пребацио у Васојевиће.

Крајем јула 1737. године Турци су прибравили своје снаге, што је у знатној мери поплашило Србе и Арбанасе, па се нису у већој мери дизали на оружје. Уз то, аустријска војска претрпела је пораз и пред Видином, те су већ 13/24. августа 1737. године напустили Нови Пазар.

За то време патријарх Арсеније IV Јовановић и митрополит Георгије Поповић су се налазили у Нишу, и после приближавања турске војске, упутили су се према Београду, тим више што је смрћу београдско-карловачког митрополита Вићентија Јовановића 6. јуна 1737. године остала упражњена столица ове митрополије.

Прелазак у Хабзбуршку монархију

Након повлачења Аустријанаца, у страху због турске одмазде, отпочиње Друга сеоба Срба. Ниш је евакуисан 25. октобра 1737. године. Са патријархом Арсенијем у повлачење на север су кренули и митрополит ниш-

ки Георгије, као и епископи: ужичко-ариљски Алексије Андрејевић и рашки Јефтимије Дамјановић. Синђел патријарха Арсенија, Партеније, сликовито је описао бежанију: „Из манастира Студенице дођосмо у Крагујевац и одморивши се мало од пута, отидосмо у град Ниш, који су већ заузели Саксонци и Германи, где смо провели неколико дана, и мислећи да смо се ослободили Турака и да нас више неће гонити, почесмо се гостити и шетати око града. Али, опет приспе глас да долазе Турци и ми смо се опет тако уплашили да смо бежали целу ноћ уочи свете недеље и на саму недељу. И тако журисмо до Београда, бојећи се да нас не сретну на путу безбожни Турци.“ И сам митрополит Григорије је на једном месту записао да приликом бежања „и хаљине једва себи и својима због брзине бекства уграби.“

Након што је прешао у Аустрију, митрополит Георгије је најпре одсео у Сремским Карловцима. Најпре је ту обављао административне дужности и помагао патријарху Арсенију IV, а извесно време био је и члан конзисторије и црквеног суда Карловачке митрополије. Уз то, гроф Секендорф обећао му је да ће издејствовати од аустријске царице да добије епархију у знак захвалности за његову активност за време аустријско-турског рата (Гавриловић, 2000: 181). Желео је да добије епископију на управљање, али је то онемогућавао дуг који је Нишка митрополија имала према зајмодавцима. Дуг је настао тако што се претходни митрополит Јоаникије задужио ради обнове митрополије. Турци су од Аустрије тражили да му се не додели епископија док не измири дуг. Тек након интервенције патријарха, дуг је приписан новом нишку митрополиту (Мидић, 2012: 5). У тефтеру Светониколајевског храма у Нишу остала је забележена преписка митрополита Георгија и турске администрације, у којој он објашњава да стечени дуг није његов лични дуг, већ дуг Нишке митрополије, те према томе, није сходно да се он терети за тај дуг, него да дотичну своту, на име дуга, исплати Нишка митрополија.

Док је боравио у Сремским Карловцима као помоћник митрополита карловачког, обављао је извесне дипломатске дужности. Наиме, у годинама немира и превирања 1742. и 1743. године, када је дошло до врло озбиљних граничарских и сељачких немира у Горњепосавској војној граници и Малој Влашки, као повереник митрополита, а у складу са захтевима Бечког двора, епископ Георгије Поповић боравио је скоро месец дана у овим областима. Из писма које је упутио касније плашком епископу Павлу Ненадовићу 15. маја 1753. године, обавештава га да је у Славонију отишао на захтев Коморске комисије, упућен карловачком митрополиту, да је тамо боравио месец дана и да је за то време мирио народ, како би се граничари вратили својим задужењима, а народ остао привржен аустријској круни (Гавриловић, 1987: 180).

Након смрти лепавинског епископа Симеона Филиповића (1743), патријарх Арсеније је желео да митрополита Георгија постави за новог епископа Лепавинске епархије, али народ се није сложио са овом одлуком

пошто је Георгије био необразован и није знао немачки и латински језик. На тај начин митрополит Георгије је дуже времена остао без епархије.

Епископ темишварски

Након смрти епископа темишварског Николе Димитријевића 1744. године, темишварска катедра остала је упражњена. Аустријска царица Марија Терезија је 24. фебруара 1745. одобрила именовање Георгија Поповића за епископа темишварског, а патријарх је издао свој декрет 15. августа 1745. године. Устоличење у трон епископа темишварског обавио је, у име патријарха српског, епископ арадски Исаија Антоновић, а од стране земаљске управе био је присутан секретар војни Шуберт (Костић, 1938: 13).

У синђелији свештенику Томи Павлову из темишварског предграђа Фабрике, издате 1746. године, Георгије назива себе „Божијом милошћу митрополит белоцрквански, нишки, темишварски и липовски и осталих надлежних дистрикта темишварске митрополије“. У начелу, прихваћено је да је митрополит Георгије, сходно духу времена, у својој титулатури поменуо све оне епископске катедре на којима је столовао. Било је оваквих примера у барокном периоду Карловачке митрополије. Међутим, епископ Георгије је у помињању навео себе као митрополита темишварског, што, наравно додатно скреће пажњу на историју Темишварске епископије. Имајући у виду историјску позадину, можемо рећи да је Георгије Поповић с правом понео титулу темишварског митрополита. Наиме, већ од 1716. године Темишвар се ослободио турске владавине, а Пожаревачким миром 1718. године, Темишвару је осетно побољшано и утврђено административно стање у односу на претећу турску опасност. Београдски митрополит Мојсије Петровић је сматрао да је Београд сувише близу Турској и зато је седиште митрополије пренео у Темишвар и овде свечано устоличен 1721. године. После упокојења карловачког митрополита Викентија Поповића 1726. године, Мојсије Петровић је изабран за карловачког митрополита, чиме је практично почело уједињење Београдско-карловачке митрополије. Дакле, митрополит Мојсије Петровић је прешао на карловачку катедру са темишварске митрополитске катедре. Никола Димитријевић није носио титулу темишварског митрополита. Засигурно је није носио док је у Темишвару био митрополит Мосије Петровић, али сигурно је да је, сходно старим титуларним местима српских митрополита и Георгије Поповић за себе задржао титулу митрополита.

За време његове управе, Темишварска епархија обухватала је велики део Баната, док се мањи део налазио у саставу Вршачке епархије. На северу се граничила са Арадском епархијом, од које је била раздвојена доњим током реке Мориш. Река Тиса, на западу, делила ју је од Бачке епископије, Дунав, на југозападу, од Сремске епархије, а на југу, од Београдске митропо-

лије, која је у његово доба припадала Османском царству. Копнена граница према Вршачкој епископији полазила је од Ковина на Дунаву, пратећи границе Панчевачког, Чаковског, Лугошко-фачетског и Липовског дистрикта, са извесним одступањима. На истоку је допирала до западних обронака Карпатских планина, а потом је, према северу, избијала на реку Мориш, узводно од града Липова.²

Георгија је упознао Доситеј Обрадовић, који га помиње у свом делу *Живот и прикљученија*. Доситеј описује епископа Гергија као философа рационалисту који се у свему држао на достојној висини према вернима и властима, што му је омогућило да постигне велике успехе у својој служби.

Георгије Поповић је преминуо 1. децембра 1757. године у шест часова ујутру. Сахрањен је у темишварској саборној Цркви. По његовој жељи, тело му је балсамовано. Његовој сахрани присуствовали су нећак и сестра, затим епископ арадски Синесије Живановић и вршачки Јован Ђорђевић, као и најугледније личности Темишварски. Темишварско градски парох Стефан Каменски, који је и одржао опроштајну беседу, описао је сахрану епископа Георгија у матичном протоколу Темишварске градске парохије. Од епископа Георгија су се најпре опростила школска деца, која су за време погребца појали *Свјати Боже*. Затим је тело епископа ношено поред српског магистрата и испред фрањеваког манастира и положено у саборни храм испред царских двери 5. децембра 1757. године. Идућег дана поменути архијереји су служили архијерејску литургију и након тога обављен је погреб епископа Георгија. Погребу су, поред свештенства и монашштва, присуствовали и римокатолички епископ гроф Енгел, земаљска администрација на челу са грофом Перлазом и председником генералне команде, грофом Сором, као и већи број официра, чланова магистрата, судија, трговаца и велики број верника (Костић, 1938: 15).

Административно-духовна делатност

Из, до сада, расположиве архивске грађе, уочава се да је епископ Георгије, приликом доласка на престо темишварских архијереја, настојао да среди уставно-правни поредак. Тако је већ 1745. године у две окружнице одредио права и дужности окружних архијерејских намесника. Тако је у првој окружници, под називом *Инструмент*, наложио да будуће проте свој лични доходак добијају од убирања парохијског свештенства. Уједно, овом окружницом установио је и висину црквених такси за разна чинодејства, а приликом годишњих *визитација*, протама је свештенство било дужно исплатити

² [https://sr.wikipedia.org/sr-el/%D0%9B%D0%B8%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B0_\(%D0%A0%D1%83%D0%BC%D1%83%D0%BD%D0%B8%D1%98%D0%B0\)](https://sr.wikipedia.org/sr-el/%D0%9B%D0%B8%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B0_(%D0%A0%D1%83%D0%BC%D1%83%D0%BD%D0%B8%D1%98%D0%B0)), 13. 10. 2017.

путне трошкове (Гавриловић, 2000: 182–183). Вредно је напоменути да су још од тада окружни архијерејски намесници вршили једино надзор повереног свештеничког кадра и нису имали именовање сталног пароха при некој парохији. Отуда је издржавање намесника падало у дужност подручног свештенства. Годину дана касније, то јест 1746. године, епископ Георгије пише *Инструкцију* проти Максиму Миладиновићу. Велика је вероватноћа да је епископ упутио проти Миладиновићу ово писмо приликом његовог постављања јер писмо садржи низ препорука о томе како се прота мора владати и опходити према свештеницима и верницима. Проти Миладиновићу епископ препоручује да у свему буде пример, у речима, животу, љубављу, духом, вером и чистотом, сходно речима апостола Павла. Уједно напомиње да је дужан усавршавати своја знања читањем Светога писма и канона Светих апостола, седам васељенских сабора и девет помесних сабора, да позна до танчина свештеничка правила у црквени устав да би могао исправљати све оне где греше. Такође, препоручио је да се залаже свештенство око духовног живота својих верника, а проти Миладиновићу наложио да посети сваку парохију и установи како свештеници обављају службе, да ли раде на свом усавршавању и како познају црквено појање. Епископ Георгије најстроже је скренуо пажњу проти Миладиновићу да води рачуна о томе да ли свештеници служе Свету литургију недељом и празником и да ли савесно обављају остале црквене потребе. Такође, проти Миладиновићу стављено је у дужност и да надгледа рад сеоских учитеља (Гавриловић, 2000: 184–185).

За време управљања Темишварском епархијом подигнуто је више парохијских цркава и других објекта. Међу парохијским црквама, напомињемо: црква Светог Великомученика и Победоносца Георгија у селу Батрањ (Урсењ) (1746). Међутим, најзначајније дело епископа Георгија јесте изградња епископске резиденције и саборног храма Вазнесења Господњег. Године 1737., за време епископа Николе Димитријевића у Темишвару и околини харала је куга, што је навело главног заповедника Темишвара, генерала Најберга, да наложи саветнику темишварске администрације, грофу Дежану, да спали све зграде, осим саборне цркве и епископског двора. Међутим, пожар који је избио није могао бити заустављен, те је захватио и ова два објекта. Тако је епископ Димитријевић, а касније и Георгије Поповић, од 1737. до 1745. године остао без резиденције и саборног храма, што је навело епископа Георгија да почне зидање Саборног храма и двора. Радови су, изгледа, брзо напредовали јер је саборна црква завршена за само три године (1745–1748), а упоредо са њоме, зидана је и епископска резиденција (1745–1747).

Поред ових значајних постигнућа, епископ Георгије водио је посебну бригу о школству. Можемо чак рећи да је видео еманциповање својих верника и свештенства једино кроз образовање. Неколико месеци пре упокојења добио је одобрење од банатске администрације да зида школске зграде, а 28.

новембра 1757. добио је чак дозволу да у Темишвару оснује богословију у којој би се образовао свештенички подмладак (Костић, 1938: 1).

Литература

- Вуковић, 1996: С. Вуковић (1996). Српски јерарси од деветог до двадесетог века. *Евро, Унирекс, Каленић*.
- Гавриловић, 2000: В. Гавриловић „Две окружнице темишварско-липовског митрополита Георгија Поповића из 1745 и 1746 године” у: *Темишварски зборник*, Нови Сад: Матица српска, Нови Сад, 2000, 181–185.
- Гавриловић, 1987: С. Гавриловић, „Сведочанства о улози православног свештенства у народним бунама у Славонији средином XVIII века” у *Историјски часопис* (34), Београд, 1987, стр. 179–185.
- Костић, 1938: Костић, прота Слободан „Гробови епископа и грађана темишварских у православном српском саборном храму темишварском 1757–1838”, Темишвар, 1938.
- Мидић, 2012: Д. Мидић, (29. 11. 2012). „Георгије Поповић митрополит нишки и белоцрквански и епископ темишварски”. Ниш: *Епархија нишка*.
- Пузовић, 2013: Ј. Пузовић, (2013). „Синђелија Владике Георгија Поповића, издата темишварском свештенику Томи Павлову“. *Археографски прилози*, бр. 35. Београд: Народна библиотека Србије, 169—181.

Saša B. Jašin

METROPOLITAN OF NIŠ AND TIMISOARA GEORGY POPOVIĆ

Summary

One of the most important bishops of the Serbian Orthodox Diocese of Timișoara, former metropolitan of Nis and Bela Crkva, Georgie Popovic, was remembered in the history of the diocese of Timisoara as one of the largest patrons. In addition to his cultural activities, his pastoral work and architectural projects rank him among the most important personalities in Banat in the 18th century.

Key words: Niš, Timisoara, Metropolitan, Bishop, Georgije Popović.

О КОМПОЗИЦИЈИ И ТЕМАТСКОЈ СТРУКТУРИ НЕДЕЉНИКА *НАША РЕЧ* САВЕЗА СРБА У РУМУНИЈИ

Аутор у разматрање узима један број темишварског недељника *Наша реч*, чији је издавач Савеза Срба у Румунији, и посебно се осврће на избор тема, њихову систематизацију по областима, начин њихова обједињавања у рубрике, те и на теоријско-методолошко питање статуса рубрике и новинског жанра у овим новинама.

Кључне речи: недељник, композиција, рубрика, вест, извештај, фељтон.

1. Уводне напомене

1. *Наша реч* је недељник који издаје Савез Срба у Румунији, а ми смо прегледали број 1349-1350, од 8. јануара 2016 [Веб. 17. 04. 2017], и приметили да су теме овде на одређени начин систематизоване по областима, обједињене у рубрике, обрађене у појединим жанровима. Важност информације овде се наглашава не само насловом новинског текста, што ће показати анализа микрокомпозиције, већ се и додатно истиче у наслову рубрике – исп.: *Вести, Ко би рекао, Интервју, Наша тема, Из активности ССР, Догађај, Традиција, Култура, Вести, Сарадња, Православље, Спорт, Честитке, Огласи, Читуље, Акције и манифестације ССР – јануар 2016. године, Србија на дохват руке.*

2. Дневно-политички простор извештавања у *Нашој речи* замењен је друштвено-културним, огласним, простором за грађанске вести српске мањине у Румунији. Пише се хроничарски о догађајима дана или недеље афирмативним и важним за очување матице, па су, сходно томе, уверења и ставови новинара (и других аутора) ненаметљиви, али прагматички добро калибрирани. Пратећи нове културне и друштвене догађаје Срба у Румунији – *Наша реч* је пример како се један тематски, жанровски, вербализацијски и стилски поступак уобличења гласила – може јавити и као национални програм или проглас у публицистичкој форми.

¹ vasdejks@gmail.com

2. Жанровско-родовска и тематска структура недељника *Наша реч*

1. Насловна страна *Наше речи* има организацију тзв. паратекста [исп. Јовановић Симић, 2017: 86-93]:

НАША РЕЧ / БРОЈ 1349/1350 / 8. ЈАНУАР 2016. / ЦЕНА: 0,60 ЛЕЈА / НЕДЕЉНИК САВЕЗА СРБА У РУМУНИЈИ / ХРИСТОС СЕ РОДИ!

ПРЕЛИМИНИРНА СТРАНА ИМА РЕКЛАМНИ КАРАКТЕР:

Магија у срцу Србије! / ЗЛАТИБОР – ИЗБОР ЗА СВЕ! / Специјални попусти за читаоце *Наше речи* / Туристичка организација Златибор / www.zlatibor.org.rs

А након ње следи тзв. најавна страна насловљена *У овом броју* – са издвојеним рубрикама и насловима текстова унутар њих, на које уредништво скреће пажњу читаоцима као на информативне, актуелне и важне теме. Исп.:

Интервју – КАД ТЕМИШВАРАЦ ПОСТАНЕ БЕЧЛИЈА / Милорад Ердџан стр. 4 / Наша тема – ВЕНАЦ / Пети дечији сабор српског фолклора стр. 7 / Догађај – ПЕТ ГОДИНА „СВЕТОГ НИКОЛЕ“ / У Дети стр. 14 / Култура – „У ТОМ СОМБОРУ“... / Представљање стр. 21

На овој страни налази се и једна пригодна ауторизована песма (аутора Славимира Гвозденовића) са баражном поставком. Исп. једну строфу:

Гледам мајку / Чесницу је / Замесила врућу / Подај, Боже, / Напуни јој кућу.

2. Разгледаћемо сада колумне и фељтоне, те вести и друге новинске приче организоване у рубрике.

а) Прву рубрику у недељнику чине *Вести*. Вести у *Нашој речи* нису као и обично везане за актуелна политичка и социјално-економска збивања, нити су критички и негативно интониране према садржају који преносе, већ су из културног, друштвеног и религијског живота Срба у Румунији, и позитивно се и афирмативно односе према теми. У рубрици *Вести* на страни 2 налазимо три текста са следећим насловима: *Савез Срба у Румунији прославио Светог Николу, Награђени најбољи ученици Темишвара, Поклон паке-тићи*. Оне су, заправо, проглас њиховог заједништва, њихових упоришних идеја и лепих догађаја и примера. Погледајмо један пример:

САВЕЗ СРБА У РУМУНИЈИ ПРОСЛАВИО СВЕТОГ НИКОЛУ

Крсна слава Савеза Срба у Румунији је, од оснивања наше кровне организације, Свети Никола, уједно и најраспрострањенија крсна слава у Срба. Тим поводом, 19. децембра, у темишварској Саборној цркви, челници ССР присуствовали су Славској литургији и по окончању приступили су узвишеном чину резања славског колача и благосиљању кољива.

Г.Г.П.

И формом и садржајем овај текст показује отклон од вести као темељног облика новинарског израза, па се у том смислу овде може говорити о прелазној форми, не по квантитету, већ по квалитету и начину излагања садржаја: иако изостаје типично композиционо начело вести названо обрнутом пирамидом, она је присутна овде у категоријама степенованог значаја факата. Капителом или 'главом' текста сматраћемо тематски издвојени део у којем су садржане ударне појединости: *Крсна слава Савеза Срба у Румунији је, од оснивања наше кровне организације, Свети Никола, уједно и најраспрострањенија крсна слава у Срба.*

Уопште узев, како рубрика *Вести* тако и већина тематских одељака, условно названи рубрикама, указују на хроничарски тон извештавања. Због тога недељник више личи на три рубрике рецимо у нашој *Политици* – мислимо на: 'Културу', 'Друштво' и 'Међу нама' – него што у целини пресликава садржај ових дневних новина. Уз то, извештавање је увек везано за друштвено подстицајне и културно пожељне догађаје – те је улога овог недељника јасно одређена и избором тема и начином на који се о тим темама проговара – увек прихватљиво и несензационалистички, а похвално и са dobrим примерима који се постављају као узор друштвеној свести и заједници.

б) На трећој страни недељника налазимо другу рубрику *Ко би рекао*, и у оквиру ње само један текст са насловом *Божјиње срећице*. Тешко је одгонетнути шта се крије иза рубрике док не прочитамо текст под тим насловним окриљем, а тек је после тешко довести у вези текстовни жанр са његовом најавом. Но, текст пред нама представља, конкретно речено, кратку причу – специјалну новинску форму са преплитањем уметничких и публицистичких поступака. Аутор приче је Љубинка Перинац Станков, и ми ћемо овде пренети само неколико исказа баражног дела текста:

Украси су стаклени и операција кићења 'крискиндле' хируршки прецизна... На крају овог митско-пироманског процеса, на јелку су се додавале и божићне бомбоне... Кад поједеш бомбону омот пажљиво исправиш, па га ноктом зацаклиш, док не буде као нов. Тек га онда сместиш у посебну кутију за драгоцености и божићне срећице.

Издвојени део текста представља антиципирани и осамостаљени парцелат из интегралног текста – у коме је новинар пронашао идејно, тематско, па и стилско тежиште. Прича је смештена у контекст божићних ритуала и расположења, испричана интимно, топло, реминисцентно, али са активирањем нижих и једноставних процеса стилизације и естетизације израза, карактеристичних и иначе за естетизовану новинску причу.

в) Следи рубрика *Интервју* на четвртој, петој и шестој страници недељника са насловом *Кад Темишварац постане Бечлија*. Као композиционо правило – појављује се наднаслов са именом личности која се интервјуише

Милорад Ердељан, адвокат, те и са поменутиим насловом, и двама баражним текстовима – један са кратком биографијом адвоката – названим 'Лична карта', и исписаном у административном стилу:

Лична карта: Датум и место рођења: 5. децембар 1987., Темишвар / Студије: Економска гимназија у Темишвару. Правни факултет у Бечу. / Брачно стање: Неожењен / Ради као: адвокат

– и други са експлоатираним адвокатовим репликама-одговорима, интимно-дескриптивно и теоријски-интерпретативно тонираним:

Град је јако леп, али ствари се мењају из основа када се човек пресели у њему. Врло је тешко бавити се правом у другој земљи изузев оне у којој сте студирали. Упркос свему, Срби и Румуни нису тако лоше виђени као Турци, Арапи и остали не-Европљани.

Интервју² је начињен – као што је то медиолошки обичај [исп. Славоковић, 1973: 235-248]³ – са узорном личношћу, и са сврхом не да се толико истакне значај теме, колико да се читаоцима приближе мање познате, а угледне и успешне личности.

г) Рубрика *Наша тема* посвећена је једној културно-уметничкој манифестацији са насловом *Пети дечији сабор српског фолклора и обичаја 'Венац'*, и квантитетски је доминантан управо овај текст у недељнику (исп. 9-13 стр.). Овај прилог има хроничарско-извештајни карактер. Уводни део текста одговара на новинарска питања 'шта', 'када' и 'где':

Последња прошлогодишња, културно-уметничка манифестација Савеза, Дечији сабор српског фолклора и обичаја 'Венац', одржала се 20. децембра 2015. године, у дворани 'Капитол' Банатске филхармоније у Темишвару.

Потоњи делови текста имају експланаторну вредност – њихова је функција дескриптивна, најчешће, али и експликацијска; испоредимо на пример:

Лепоту наших српских народних обичаја, народних српских кола, фолклора и изворне српске песме, показали су на сцени Филхармоније наши увек весели и раздрагани малишани, полазници српских забавишта, основних школа и чланови неколико школица фолклора њих око 500.

А финални део текста има благо пропагандно-рекламни тон:

Сви учесници Дечијег сабора српског фолклора и чланови фолклорних дружина, добили су од представника ССР поклон-пакетиће али прилику да се играју у Мегазону...

² У Речнику САНУ [1971: књ. VII, 784] 'интервју' се дефинише као „разговор новинара с друштвеним, политичким, културним или каквим другим јавним радником“.

³ Исп. и мишљење М. С. Черпахова [1962: 46-47] за кога је интервју друштвено значајан разговор новинара са било којим лицем.

д) У рубрици *Из активности ССР* објављен је један текст са насловом *Седница извршног одбора руководећег савета ССР* (стр. 13). Овај прилог има форму новинског извештаја, и то оног са цитатима, „који сажима изјаве из говора и дискусија, записника или из интервјуа“ [уп. Рус-Мол, 2005: 31]. Почетак текста одговара на питања 'где', 'када', 'шта', 'о чему':

У просторијама Савеза у Темишвару 18. децембра одржана је редовна седница Извршног одбора Руководећег савета ССР на чијем се дневном реду нашло разматрање и усвајање акција и манифестација ССР за месец јануар 2016. године, ребаланс буџета за 2015. годину, разно.

Одмах пада у очи административни начин изношења чињеница, а њега уз то прати и слабија писменост. И у том функционално-писменом маниру написан је и остатак текста.

ђ) Ни по чему се тематски, жанровски и текстолошки, а ни лингвистички не разликује текст *Пет година „Светог Николе“ у Дети* (13-15), у рубрици *Догађај* – од текстова које смо пратили у рубрикама *Вести* (сем што су тамошње форме краће) и *Наша тема*. То говори о недовољно родно и врсно издиференцираним рубрикама, али говори и о доминантности тема из културног и друштвеног живота српске заједнице у Румунији.

Пре три недеље, на дан када је велики део православних верника прославио Светог Николу, истоимено друштво из Дете је на свечани начин обележило петогодишњицу постојања... Вече је закључено наступом румунске фолклорне групе из жупаније Хунедоара, која је представила локалне божићне обичаје.

Намећу се утиску, поред одабира сродне теме – и сличност у избору вербатолошких форми, као и у реализацији текстолошких облика извештавања.

Овоме се регистру сродних тема и рубрика, без великог остатка, придружује и рубрика *Традиција*, са текстом *Духовно, историјско и културно вече. Прослава Материца у темишварској Саборној цркви* (16-17). Већина тема у овом недељнику веже се за друштвени и културни, али и религијски живот Срба као мањинског народа у Румунији. Штавише, већ и сами наслови упућују на чињеницу да се ове вредности не диференцирају довољно, него се доживљавају као једно, али важно упориште социјалног и духовног очувања заједништва. То све, разуме се, одражава се на тематску, композициону и прагматичку структуру *Наше речи*. Но, погледајмо један део из поменутог текста, опет уводни – јер он има општереферишући карактер:

Овогодишња прослава недеље светих Праотаца, када наша Света Црква прославља Старозаветне Праведнике и празник у нашем народу познат као Материце, отпочела је у суботу 26. децембра 2015. године, служењем празничног бденија у Саборној темишварској цркви, после кога је у 18 часова у свечаној сали Владичанског двора уприличено духовно, историјско и културно вече.

Овом тексту, по извештајности тона – сличан је други из исте рубрике, са насловом *Материце у Мехали* (18):

Највећи православни празник мајки и жена, Материце, био је обележен и у Мехалској цркви, где је ... група малишана... спремила пригодни програм.

Од њих се разликује трећи, са насловом *Везивање и дрешење мајки* (18) – који поред извештавања о истом догађају, описује и обредне поступке и тумачи њихов смисао:

Српска православна црква прославила је 27. децембра дан мајки и жена – Материце. Обичај је да деца поране и да, унапред припремљеним концем, марамом, везицом или шалом на препад завежу своју мајку за ноге... Обичај 'везивања' и 'дрешења' представља много више од пуке игре, јер се њиме потврђује веза љубави којом су повезани сви чланови хришћанске породице.

Тако се овде преплићу информативни блокови, са дескриптивним, па и евалуативним, као у последњем исказу.

Још четири текста из рубрике *Традиција*, са истом темом *За дан посвећен мајкама* (19) – поднасловима најављују варијацију: *У Мачевићу*, *У Великом Семиклушу*, *У Дињашу*, *У Малом Бечкереку*. Варијација је овде и тополошка и обредно-изведбена. Иначе, последња четири текста по свему су слична трећем из ове рубрике, и свеукупно гледано – рубрика *Традиција* са седам текстова, на пет страница (16-21), заузима у листу значајно место, ако не и централно.

е) У рубрици *Култура* налазимо само један текст са насловом-цитатом, и асоцијацијама на грађанску поезију: „*У том Сомбору...*“ (стр. 21):

Свега има, каже позната песма. Шта, међутим, није стало у строфама Звонка Богдана, јесте да у граду који је некада био седиште Бачке жупаније има и много разумевања за културу, и много поштовања историје.

Иза овог уводног блока – који није најсрећније компонован ни лингвистички ни стилски – следи параграф у репортажном стилу, сентименталистичког тона:

Кад се у Сомбор први пут дође, човека обухвати нека смиреност и пријатна тишина јер је окружен прелепим црквама, старим зградама са очуваним фасадама које пркосе времену и широким улицама и трговима.

До краја текста смењују се хроничарски и репортажни вербативи – само што је 'посматрачево око' овога пута *делегација Срба из Румуније*, а 'записивачева рука' *Рајко Корња*.

ж) Збуњујуће делује рубрика иза *Културе* са насловом *Вести*, јер смо овом рубриком и почели разлиставати недељник, па се поставља питање њеног поновног јављања. И ова, као и она коју смо анализирали, заузима само једну страницу (22), и садржи само две краће вести. Разлика је једино

у томе што прва вест *Смотра хорова и коледа у Великом Семиклушу* долази из сфере културе, па би јој пре било место у претходној рубрици, а друга *Законски предлози и наша заједница* – заправо је извештај:

Пред крај јесење сесије Румунског парламента, посланик Славомир Гвозденовић је предао три законска пројекта у Дому посланика... Опширније ћемо вас обавестити у једном од наредних бројева када ови пројекти буду изгласани и постану закони.

Својом формом заиста је овај текст најближи извештају, али начин представљања чињеница није само строго објективан, већ је пропраћен и непосреднијим односом према читаоцима, што показује обраћајна форма у завршници текста: *опширније ћемо вас обавестити*.

з) Рубрика *Сарадња* по тематици, и сасвим сигурно по начину извештавања – лако се може атраковати са рубриком *Култура*, јер на једној страници (23), у прилогу са насловом *Сусрет с љубављу* – читамо о једном друштвено-културном догађају, значајном за живот српске заједнице у Румунији:

Белобрешчани су отвореног срца, половином децембра, сачекали своје побратиме из Шумадије, чланове Удружења српско-румунског пријатељства 'Ризница', који већ 23 године проносе пријатељство и љубав између народа две суседне и пријатељске земље.

Сви догађаји о којима се овде под различитим називима и у различитим рубрикама извештава, па и овај последњи – само су релативно актуелни. Ту су се окупили догађаји из последњег месеца претходне године (2015) и првих дана текуће (2016).

и) Рекосмо већ да су друштвена заједница, њена култура и традиција кључне теме овога листа, па се као природна рефлексивна тих чињеница пред нама отвара и рубрика *Православље* (24-26). Овога пута новинар 'уступа реч' патријарху српском Иринеју:

МИР БОЖИ – ХРИСТОС СЕ РОДИ!

„Певајте Господу, благосиљајте име Његово,

Јављајте из дана у дан спасење Његово!

Казујте по народима славу Његову,

По свим племенима чудеса Његова!“

(Пс. 96, 2–3)

Овим речима, браћо и сестре у Христу Господу и драга наша децо духовна, позива нас свети цар Давид на данашњи празник и празнично славље...

Уместо подналова налазимо апликативну форму, тј. цитат из псалтира, те се тиме одређује вербатолошки тон овога прилога. Међутим, тек увидом у текст, чији смо уводни сегмент навели, постаје јасно да се дословно преноси беседа патријарха српског Иринеја, и тиме се директно искорачава из новинарског изражавања у религијски дискурс.

ј) Једна од рубрика јесте и *Спорт* (27-28). Три прилога говоре о фудбалу: *Спас у 'плеј-ауту'*, *Асу Поли на челу до пролећа*, *Звезда јесењи првак*, и три, само успут и укратко, о рукомету, рагбију и кошарци:

- Нисмо погрешили када смо прогнозирали пре месец дана да ће АСУ Поли бити јесењи првак IV серије ако се „држи посла“...
- Са једним од најслабијих напада АКС Поли мора потражити „спас“ у „пуцачима“ прве класе...
- Црвено-бели су приказали најбољу и најефикаснију игру остваривши до сада незапамћену предност од 25 бодова...

Као накнадне анализе спортских догађаја, наши примери показују елементе спортског 'говора' – сасвим удаљеног од изражавања истинских емоција [уп. Шкиљан, 1989: 91].

к) Следе три последње рубрике *Честитке* (29), *Огласи* (30) и *Читуље* (31-40) – које нису праве новинске врсте, већ су им новине медиј за обзнањење различитих садржаја.

к1) Погледајмо, најпре, једну честитку:

Драги наш НИКОЛА, поводом испуњења 8 година, желимо ти да имаш живот пун радости и среће! Мики, мама и тата

Текст је баражно антиципиран, и у њему се у оптативној форми реализује вербатолошки дискурс честитке. Уз то, форма је врло једноставна и одговара на захтеве једне вести – КО (*Мики, мама и тата*), ШТА (*честитају рођендан брату и сину*), КОЈИ (*поводом испуњења 8 година*).

к2) Узећемо сада два примера огласа. Један је комерцијални:

Ресторан ЛОЈД организује дочек СРПСКЕ НОЦЕ ГОДИНЕ, 13. јануара 2016. Гарантован провод уз добру музику из Србије и Румуније. Информације на: 0721.225.115 и 0744.557.151.

Други је тзв. пословни оглас:

САВЕЗ СРБА У РУМУНИЈИ запошљава ОСОБУ ЗА ОДРЖАВАЊЕ ЧИСТОЋЕ у просторијама Српске куће (Улица Мангалија бр. 29). Услови запошљавања и примања биће сходно законским предвиђањима...

Пример нашег комерцијалног огласа истовремено је и пример тзв. услужног – и он је графички уређен пласирањем прве речи понуде. На сличне поступке графичког истицања огласног садржаја наишли смо и код пословног огласа. Напоменућемо још да огласну ноту има и већина текстова у овом недељнику, иако им је основна намена информативног карактера – овде мислимо на различите службене објаве из друштвеног, културног и религијског живота, те и на разна обавештења о неком догађају, о чему је било речи у овој раду.

к3) На реду је последња рубрика *Читуље*. Истаћи ћемо неколико типизираних иницијалних форми, које имају стилску вредност општег места:

С тугом се опраштамо од наше драге ујне... / Преминула је цењена и поштована... / У жалости и са тугом јављамо да је... / Са благодарношћу сећамо се преминуле... / Поводом упокојења госпође професор... / Преселила се у вечност... / С тугом и поштовањем опраштамо се од драгог... / Последњи поздрав пун бола и туге...

In memoriam и некролози за тему – као што можемо видети – добијају не само смрт културно, политички, или спортски познате личности, већ се овде као тема јавља и смрт неке друштвено маргиналне личности.

3. Поред архаизираности, две су још битне тематско-композиционе карактеристике *Наше речи* – а то су фељтонизација и колумнизација. О томе ћемо укратко повести расправу.

3.1. Категорије анализе садржаја којима је могуће утврдити сличности или разлике међу појединим новинским родовима у недељнику који анализирамо – биле су структура написа, теме, језички и новинарски стил, облик и опсег. Структура написа значила је уврстити колумне у постојеће и у литератури (цитираној и у овоме раду) описане новинске родове, те је остављена могућност да се оне које није могуће сврстати ни у један постојећи род, уврстити у 'неразврстане', а могли би се назвати колумном према облику изражавања, а не према простору у листу, ако би имали заједничке карактеристике.

а) Број колумни, важно је приметити, више пута премашује укупан број новинских родова. Ово због тога што се у колумнама објављују различите теме, и што оне зависе од публике којој су новине намењене. Најмање је овде колумни написаних новинарским и разговорним стилем: то су неки прилози из рубрике *Традиција*, *Сарадња* и *Спорт*. Ово, такође, показује да колумне могу бити само простор у којем се објављују различити новински родови, па и дневник, испоредимо прилог *Божјиће срећице* из рубрике *Ко би рекао*.

б) Већ и првим погледом на макрокомпозицију недељника *Наша реч* можемо приметити архаизираност тема, а с тим у вези и рубрика, облика текстовних, и – сходно томе – вербализацијских и општеизражајних форми. Тако велик број рубрика, као што су *Ко би рекао*, *Наша тема*, *Догађај*, *Традиција*, *Сарадња*, *Православље* и *Честитке* – у великој мери подсећају на композиционо стање нашег водећег листа *Политике* од, на пример, 16. 3. 1941. г. – где наилазимо на рубрике: *Забава*, *Предавања*, *Белешке*, *Друштва* и *установе*, *Књиге и часописи* и *Сталешке вести*. Све оне представљају, заправо, у најширем смислу узете – огласе. У њима се извештава о разним догађајима, али се и позива на учествовање, каквих примера имамо и овде анализираних. На другој страни постоје вести које не подразумевају никакву ангажованост читалаца у вези са њима, већ су обавештења у чистом виду,

и таква је већина прилога, а у њих се могу уврстати и текстови из рубрике *Честитке*⁴, *Огласи* и *Читуље*.

3.2. Када је реч о жанровско-родовском одређењу недељника *Наша реч* – даћемо неколико напомена. Најпре, како се облици новинарскога изражавања најчешће у стручној литератури називају жанровима, а како жанр изворно значи род – нема разлога да се облици новинарскога изражавања не називају новинарским родовима и да се они, попут подела у различитим наукама, не деле на врсте. Недељник *Наша реч* јасно потврђује да се колумна сматра обликом новинарскога изражавања, дакле новинским родом, а не рубриком, тј. простором у листу. Друго. Склони смо да већину рубрика овде схватимо као фељтонизирани колумне. А зашто? Старија литература не спомиње колумне [исп. и Врег, 1964: 189-190], док *Наша реч* показује да фељтон, тематски, може разматрати културне, унутрашњополитичке, моралне, етичке, филозофске, религијске и друге друштвене проблеме. По облику, даље, фељтон може бити написан као писмо, као фељтонски портрет, као проблемска медитација, или – што је чешће у нашем недељнику – као скица, запис, или као путописни фељтон.

3.3. О прилозима се, коначно, у *Нашој речи* може говорити и као о колумнизиранима. Нешто слично ономе што се десило фељтону, догодило се и са колумном⁵ у српском новинарству задњих десетак година двадесетог и првих година двадесет и првога века. *Лексикон новинарства* из 1979. не спомиње колумну⁶, постоји само опсежно објашњење коментара (124), док Д. Славковић [1979: 196-197] сматра да поједине прилоге није могуће сврстати у уобичајене облике новинарског изражавања, као што су рубрике о здравственим саветима, лову, риболову, шаху, филателији, аутомобилима, правним саветима. Такви 'неправи' новински производи поглавито структурирају недељник који разматрамо, а што се може видети већ и по називу рубрика.

⁴ Рубрика *Личне и породичне вести*, почела је излазити 30-их година XX века у *Политици*. У њој су се налазиле вести које се тичу кључних догађаја у животу сваког појединца. Тако су започињале прилогом *Рођења*, потом, *Веридбе* и *Венчања*, а на крају су се налазиле *Читуље* и *Помени*. Вести о рођењу, веридби и венчавању губе се из дневних новина након Другог светског рата.

⁵ Бишкуп [1981: 107] у својој теорији новинских жанрова не спомиње колумну, а ни Пленковић [1987: 54-68] у новинарске родове не убраја колумну, за разлику од Ј. Грбеље и М. Сапунара [1993: 144].

⁶ Колумна се не помиње као новински жанр у истраживањима Р. Животића [1993], као ни у лингвистичким и стилистичким истраживањима новинарства Ј. Јовановић [2010]. Такође, описујући намену и одлике појединих новинских родова, – ни Бешкер не спомиње колумну (1996: 157), она за аутора остаје у значењу сталне рубрике, док је за Д. Јуку (2007: 98) колумна новински род.

а) Склони смо да – сходно прегледаној теорији, а посебно увидом у композијску уређеност *Наше речи* – закључимо како колумне (и/или рубрике) откривају да је реч о врло дугом и сталном изражавању у заданоме новинском простору, да тематско подручје може бити врло разнолико, а одређује га сам наслов колумне. При томе, чланци могу бити написани различитим облицима изражавања, те морају бити актуелни и прихватљиви читаоцима којима су намењени. Према различитим управо горенаведеним насловима колумни, отвара се могућност да се оне у *Нашој речи* посматрају и као род.

б) Најближе нам је ипак Маловићево становиште [1995: 93, 117; 2003: 103] када размишљамо о жанровском и врском одређењу прилога у *Нашој речи*. Он се не бави структуром новинских родова, јер се више приклања америчком приступу новинарству који новинске прилоге дели у две главне групе – вести и новинске приче. Управо је новинских прича највише у недељнику који разматрамо, али је њихова специфичност та што су информативно актуелне, те имају подлогу вести. Негдашњи 'чисти' коментари и фељтони губе трку с колумнама, па се ова појава везује и за већину листова⁷ који излазе у Србији.

4. Ако остајемо при тези да су добрим делом прилози о којима смо расправљали и које смо анализирали – заправо колумнизовани, онда овде нећемо говорити о архаизацији (као с почетка наше расправе), већ о новом еволуцијском облику новинских форми, које су замениле новинске коментаре старог типа, где се на поједине појаве осврћу разни новинари, већ према потреби, када се нешто догађа у њиховом друштвеном и духовном амбијенту.

3. Закључне напомене

1. На основу проведене медиолошке, генолошке и текстолошке анализе *Наше речи*, – аутор закључује да, макрокомпозицијски посматрано, многе новинске форме које су се архаизовале у дневним листовима у Србији или су се из њих 'иселиле' у часописе специјализованог карактера – налазимо управо у овом недељнику. У тзв. 'најавама' постављеним на насловној страни – читаоцу се скреће пажња на важност појединих рубрика (исп.: *Интервју*, *Наша тема*, *Догађај*, *Култура*), а потом следи читава палета рубрика, чија сукцесија указује на степен важности и актуелности информација везаних за живот Срба, или за активности и манифестације Савеза Срба у Румунији.

⁷ С. Липовчан [2006: 36-51] у расправи о облицима новинарског изражавања не спомиње колумну нити тзв. новинске приче – ни као посебан род, ни као врсту неког рода.

2. Микрокомпозицијски посматрано, структура новинских прилога у овом листу има својих специфичности по којима би се без много расправе могли сврстати у новинске. Те се специфичности описују тзв. начелом 'обрнуте пирамиде', што значи – концентрације битних чињеница према почетку текста. И то је композиционо правило без обзира на сву жанровску 'нечистоћу' текстова, без обзира на њихову архаизираност или иновираност, колумнизираност, фелџонизираност или било коју другу специфичност одређену природом и сврхом новина на српском језику изван Србије.

Извори

Наша реч, 2016: <http://dbsr.ro/cats/01-novine/nasarec4/2016/nv-nr4-g27b13491350-20160108.pdf>. Веб. Веб. 17. 04. 2017.

Литература

- Анић, 1994: Vl. Anić, Feljton. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Бешкер, 1996: I. Bešker, Vježbanjem do majstorstva izraza. *Uvod u novinarstvo* (ur. Sherry Ricchiardi i Stjepan Malović). Zagreb: Izvori.
- Бишкуп, 1981: J. Biškup, *Osnove javnog komuniciranja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Врег, 1964: F. Vreg, Feljton u listu. *Suvremeno novinarstvo* (ur. Božidar Novak). Zagreb: Stvarnost.
- Грбеља и Сапунар, 1993: J. Grbelja, M. Sapunar, *Novinarstvo, teorija i praksa*. Zagreb: MGC.
- Животић, 1993: Р. Животић, *Новинарски жанрови, штампа, радио, ТВ*. Београд: Институт за новинарство.
- Јовановић, 2010: J. Јовановић, *Лингвистика и стилистика новинског умећа*. Београд: Јасен.
- Јовановић, 2017: J. Јовановић Симић, Нека могућа термилошка разграничења у теорији текста: хипертекст, хипотекст, паратекст, псеудотекст, квазитекст. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 46/3, 86-93.
- Јука, 2007: D. Juka, *Priručnik za novinske novinare*. Mostar · Čitluk: Matica hrvatska · Ogranak Čitluk.
- Липовчанин, 2006: Sr. Lipovčan, *Mediji – druga zbilja?* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Маловић, 1995: St. Malović, *Novine*. 1. izd. Zagreb: Dr. Stjepan Malović.
- Маловић, 1996: St. Malović, *Bogatstvo izražaja. Uvod u novinarstvo* (ur. Sherry Ricchiardi i Stjepan Malović). Zagreb: Izvori.
- Маловић, 2003: St. Malović, *Novine*. 2. izd. Zagreb: Sveučilišna knjižara.

- Маловић, 2005: St. Malović, *Osnove novinarstva*. Zagreb: Golden marketing Tehnička knjiga.
- Обрадовић, 2007: Ђ. Obradović, *Otkrivanje Roteru*. Zagreb: ICEJ.
- Пленковић, 1987: М. Plenković, *Teorija i praksa suvremenog novinarstva*. Zagreb: Grafoimprex.
- РСАНУ, 1971: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Књ. VII. Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Рус-Мол, 2005: Шт. Рус-Мол, А. Ј. Загорац Кершер, *Новинарство*. Београд: Клио.
- Славковић, 1973: Д. Славковић, *Увод у новинарство*. Београд: Просвета.
- Славковић, 1979а: D. Slavković, Komentator. *Leksikon novinarstva*. Beograd: Savremena administracija.
- Славковић, 1979б: D. Slavković, Oblici novinarskog izražavanja. *Leksikon novinarstva*. Beograd: Savremena administracija.
- Черпахов, 1962: М. С. Черпахов: О интервјуу. *Информативни билтен 'Новинарство'*. Бр. 1, 41-47.
- Шкиљан, 1989: Д. Шкиљан, *Лингвистика свакодневице*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.

Ivana R. Jovanović

ABOUT COMPOSITION AND THEMATIC STRUCTURE OF THE WEEKLY *OUR WORD* PUBLISHED BY ASSOCIATION OF SERBS IN ROMANIA

Summary

The author considers the electronic issue of a number of the Timisoara weekly *Our Word*, whose publisher is the Association of Serbs in Romania. Based upon the theory of media and the text analysis carried out earlier, the author concludes that, from the aspect of macrocomposition, many newspaper forms which have been made archaic in Serbian dailies or 'moved out' from them to professional journals – can be found exactly in *Our Word*. In so-called 'headlines' on the front page, the reader's attention is drawn to the importance of some columns (comp.: *Interview, Our Subject, Event, Culture*) and then comes a variety of columns whose succession shows the important and current information about Serbs in Romania or the importance of activities and manifestations of the Association of Serbs in Romania.

Key words: newspaper text, weekly, composition, theme, Alliance of Serbs in Romania.

ВЕРБАТОЛОШКА И ДИЈАТОПИЈСКА СТРУКТУРА *ИВ-КОВЕ СЛАВЕ* СТЕВАНА СРЕМЦА

Стеван Сремац [Сента 1855 – Сокобања 1906] познати је српски реалиста и писац хумористичког профила. „Прву реалистичку приповетку написао је 1893. године под насловом ‘Божићна печеница’, а потом следе ‘Ивкова слава’ [1895], ‘Лимунација на селу’ [1896], ‘Поп Ћира и поп Спира’ [1898], ‘Вукадин’ [1903]...“ [‘Белешка о писцу’, в. извор грађе]. Иако по школовању одличан познавалац књижевнojeзичке нормe, иако је служио и у Београду, Сремац је волео и описивао локалне средине и карактере – бачко-банатске на једном крају српства, и нишке на другом, и то и једне и друге врло успешно. Будући да је поседовао изванредан таленат не само да запази и наслика локални колорит, већ и да га зачини локалном речју, Сремац је – описујући ‘пречанске’ и нишке прилике подједнако успешно – умео да их допуни дијалекатском речи различитих боја. Наш је задатак у овом раду да утврдимо језичке варијације и језичке слојеве у ‘Ивковој слави’, као и како су они укомпоновани у целину приче.

Кључне речи: дијалекат, норма, обичај, идиом: дијатопијски, дијастратски, дијафактички, композиција.

1. Уводне напомене

1. Славски обичај, допуњен јужњачким ‘адетом’ да тога дана домаћин отвори врата и званима и незванима, створио је Сремцу прилику да се нашали не само на рачун домаћег света, већ и свих слојева локалног становништва, различитог порекла, карактерних црта, те општих и језичких навика. То га је подстакло да активира своје изванредно познавање друштвених и језичких прилика како у разним крајевима српског народа, тако исто и у различитим употребама, тзв. функционалним стилевима и жанровима. Из тога је настала шарена панорама жаргонских и жанровских форми која племи како својом живописношћу, тако исто и множином факата уграђених у текст. За потребе наше анализе ми смо ову теоријску проблематику свели на ниво идиома, које смо разврстали по три критерија: дијатопијском (лат.

¹ jelenajo@bitsyu.net

² Овај рад написан је у оквиру пројекта 178006 *Српски језик и његови ресурси*, који финансира Министарство за науку и развој Републике Србије.

topos = место), дијастратском (stratum = слој), и дијафактичком (facio-facere = радити, делати).

2. Одмах ваља рећи да Сремац није само некритички и генерално уносио покрајинизам, социолект, функционални идиом и сл. у свој текст, већ га је варирао према потребама вајања сваког карактера, нијансирајући их по психолошком типу, па и по друштвеном статусу својих јунака. Обликујући говор личности заједно са другим подацима о њима, Сремац је успео да маестрално, каткада овлаш, а каткада управо темељито наслика сваку личност као индивидуу за себе. Четворица, боље рећи петорица његових главних актера у ‘Ивковој слави’ – Ивко, Калча, Смук и Курјак, и с њима ‘Непознати’ – никако немају и једнак језички израз, као што имају узајамно врло прецизно издиференциране заједничке и посебне карактерне црте. Писац их и у истим ситуацијама описује нијансирано, иако најчешће неупадљивим начином, али увек са минуциозном тачношћу.

3. Ми смо се особеностима композиције као лингвистичке и стилистичке појаве бавили у више наврата (Симић, Јовановић, 2002; Симић Јовановић, 2017: 75-93; Симић Јовановић, 2018: у шт.), а у овом раду стало нам је до слагања разнородних језичких варијација и слојева у јединствени поетски текст. Бавићемо се, боље, микрокомпозицијом датог поетског текста. ‘Ивкова слава’ је у првом реду прича о побратимству, обичајима и наравима људи који се узајамно воле и цене, али су у наступу и навикама често претерани, па се из тога могу изродити тренутни неспоразуми. Ивко јорганција слави Ђурђевдан, па се у његов дом слегне званих и незваних, суздржаних људи добрих манира, али и понеко ко нема мере у пићу и граница у весељу. Ивкова тројица побратима, Калчо, Смук и Курјак, којима се придружује и ‘Непознати’, толико се одомаће и осиле, да отерају од куће домаћицу и домаћина и преузму старање о јелу и пићу, уништавајући домаћинову живину, залихе у остави, разбацујући ствари итд. Ивко се обрати председнику општине, који дође да смири госте, па се и сам придружи њима у теревенци, организује женидбу ‘Непознатог’ младом послужитељком, а Курјака њеном мајком итд. Свадба се пресељава из Ивковог домаћинства, али се завршава скандалима које писац не жели описивати јер не трпи у својој причи непријатне ствари.

2. Анализа грађе

1. Прво веће сучељавање међу језичким варијететима настаје у сусрету домаћих са Циганима. Али ту се најпре јављају једно поред другог аутора реч, дијалекат и цигански жаргон локалног нишког говорног типа, са специфичним навикама и узајамним односима, необичним за остали свет:

Међу првима наравно да су били Цигани свирачи да честитају славу. Отсвираше³ неколико српских и турских комада [...], а Ивко их прекиде.

- Доста, де! Несмо глуми у кућу! – па [рече да?] их послуже. Пита их: за што су?
- За рађију, газда! – гракнуше сва шесторица као из једног грла.
- И мало ‘леба и старе ‘аљине, ако имаш, гопсодару, знаш за Циганчики мој [?] пет умрло, осам остало, па све мало и ситно како луле! [...] – добаци један [?] баш гочобија, онај са огромним лабрњама, а ужасна глупост му се читала и са чела и из очију.
- Суз, бре! – викну му чалгици-башија, а после сви, и полетеше песнице и маљице на несрећнога и неспретнога молителја, и измлатише га добро (14) .

После разних перипетија са ‘гочобијом’ и правдања пред ‘газда-Ивком’ да је то ‘Мусуричанин! Селски Циганин!’, најзад се ствар толико драматизује да се Цигани оборе на њега те га истуку. При томе се позивају на ‘газда-Ивка’, еда би се он умешао и ваљда додао коју пару да их умири. Умешају се и комшијски гласови. Ивко се труди да их развади, и тек се онда види о чему је реч:

- Остави де! – викну Ивко љутит, чујући то и видећи сав комшилук како се повешао по зиду па сехири.
 - Јао! Газда Ивко! боли ме, боли за овуј страмоту! – Кој’ га нашаја и довеја , зборите, Цигани.
 - Калакурдија, – рече један и показа га [...]
- А Калакурдија, чим чу име своје, смота ћемане под леву мишку, па наже да бежи; али га други зауставише, да спасу своје Циганчиће.
- Сви показаше тога који га је најмио и... на Калакурдију се сручи сада читав плусак од песница и маљица. Газда-Ивку криво што је било те свађе [...]
- Оставите га! – вели им [...], и они одоше, па заједно са истераним бубњарем, коме вратише инструменте, и бубањ и маљице и прутећ, стадоше пред другу кућу као да пре тога ништа није ни било и засвираше.

Све ја заправо само представа, циганска драматургија срачуната на ефекат и добит, заједно са језичким улогама и свим осталим. Професионални наступ и језичка продукција просјачког слоја, са подељеним улогама. Псовка, клетва, молба, понизна изјава хвале домаћину и тобожње бескрајне захвалности, само су приземни облици тзв. ‘говорних жанрова’ (Јовановић Симић, Симић, 2015). Шаренило израза по себи изазива ефекте саучешћа, сажаљења, и склоности да се ‘беспомоћном’ пружи рука милости; а у крајњој линији – ипак увесељава читаоца. Поред тога се осећа и вештина пишчева да колоризацијом израза и понашања наслика сваки слој за себе,

³ Текст приповетке вероватно је (погоршан) препис неког старијег издања писаног Белићевим правописом (немарно уређен, са пуно грешака које не служе на част издавачу: грешке и пропусте трудили смо се да исправимо, али местимично су видне празнине и измене при преписивању које није било могуће довести у ред без увида у предложак; у Белићев правопис нисмо дирали).

како чисто језичким средствима, тако и описима понашања, које се такође најбоље огледа у употреби језика.

2. Подуга историја сусрета са ‘Швабом’, верглашем, такође има и свој језички заплет. Исмејана је и тежња Ивкова да узвелича српски обичај, као и ‘Швабина’ да му повлађује, али и други моменти:

Отсвирао је неко наше коло, а затим опет неку швапску сентименталну мелодију. И њега је газда Ивко сам собом послужио и обдарио, а осим тога и објаснио му шта је то слава.

- Кол’ко год има кристијани, по сав свет да идеш, па неће’ да га нађеш да славе: сал’ што ми Срби што смо, што славимо, а други кристијани што су – ти не славе, па ако су и кристијани како ми! Тој да знаш: од кристијани само ми, с овој што се крстимо, – па показа три прста. – А ви се па овако крстите! – и показаша шаку. – Знам си ја тој! ама сви смо кристијани.

- О јо, јо, Кристијан, данке! – захваљује Шваба и меће вергл на леђа и једнако захваљује; мило му што му газда Ивко зна име, зна да се зове Кристијан.

Фино је вођен дијалог надмено позиционираног и хвалисавог Ивка, који ‘си зна тој’, и збуњеног ‘Швабе’, који од свега што му Ивко високопарно разлаже разуме само своје име ‘Кристијан’. Но нама је стало и до чињенице да је Ивков монолог саткан у тону аргументативног излагања, као нека врста народног беседништва, пред немумштим ‘Швабом’, који једино може одговорити на свом рођеном језику са ‘данке’.

3. Професионални жаргон својствен је и поменутом ‘Непознатом’, кога Ивко с правом описује као „неки гурбет од панораму, ели пеливан, на ту сорту прилега“. Њему је Сремац посветио читаво поглавље названо ‘Прида’, у којем му даје прилику да развије своје ‘панорамске’ навике и ‘фантазије’, на веселје, али и негодовање његове младе жене: „Издева јој имена, па је зове: ‘Дездемоно моја’, ‘Агнијо моја’, или ‘Миледи’, или ‘Долоро’“:

А он се онда дигне; увуче врат и вуче се као да су га кола прегазила, па вели:

- „Јованка ме издала! Јованка ме је овом лупежу изневерила, Јованка је лорда Талбота наследница – Јованка је за ме изгубљена!“

- Море, несам Јованка, несрећо пеливанска! – брани се женица.

- Шта, одричеш се, одричеш се мога и свога имена! – дере се Светислав, а затим се исправи па рашири руке, па се још јаче раздере: „Сву своју крв за освету! Шта, зар неће моју крв нико да купи? [...]“ [173].

Пасажи из позоришних комада које је својевремено учио напамет, служиће младом мужу и сада општинском писару да иживи своје професионалне инспирације. Истовремено он приказује како изгледа глумац оптерећен позоришним животом и његовим језичким навикама. Театрално понашање у породици приказује га, наравно, у више него смешном светлу.

4. Шарено малограђанско друштво са својим лажно пријатељским и скривено непријатељским односима и оговарањима – насликани су маестрално, како то уме само Сремац, и како је показао у ‘Поп Ћири и поп Спири’. Ту су „и г. Пера, ветеринар, са гопођом, и г. Трифун, лиферант, са својом женом и децом. Ту је и г. Јова, срески писар, са женом у либадету с исеченим рукавима и дијамантским престеном и граном на шамији, испод кога се пружају бестрага дугачке чипке, које се спомињу у једној пакосној песмици заједно са именом господина начелника окружног [...] Г-ђа писарка је све време ћутала и седела као кип, само се једном (заваравши домаћици очи) макнула и превукла преко политираног стола, али се на њену жалост уверила да нема прашине“ [21-22]. А богзна како су сви слаткоречиви. Примера ради, овако се у том друштву беседи, али иза леђа, при одласку после порођице градоначелника. Суптилни, веома вешто вођени тон оговарања свакако представља својеврсни ‘говорни жанр’:

- Не заустављајте нас [...] морамо. Морамо, – рече г-ђа ветеринарка, – имамо још на једанаест места да свратимо. И они нама, већ што кажу, и богзна како, сваке нам године долазе и посјеђују нас; а, што кажу, и више пута преко године, а ми, какви смо, тек сваке друге.

- Море, па и треће [...] – рече домаћин.

- Па, што рекосте, и треће. Ја се, верујте, морам признати да је до мене кривица [...] Док ја у њихову кућу једанпут, дотле они код мене десет пута. Баш ономад сретнем се са госпојом начелниковицом, па лепо видим, баш љута жена на мене... Чисто ми жао, чисто ме срамота, мислиће још жена да се ваљда гордим! А није, богами, него ми така нараф. А тек мислим у себи: боже, Цајо, докле ћеш ти бити таква! Још да нема оне наше Женске подружнице, ти се не би ни видела ни састала никад са светом! А ја сам тамо деловоткиња и концепте правим, а госпоја начелниковица је претседница [25].

Све је већ у ово неколико редова речено: и о карактеру ‘ветеринарке’, и о њеној речитости, и о односу према ‘начелниковици’, а и о пореклу. Наиме, ако није плод грешке при преиздавању, једном употребљена ијекавска форма (‘посјеђују нас’), уз остале особености госпођиног израза, говори о југозападним Крајевима Србије као подручју откуда долази, а ти се крајеви конзервативном Сремцу посебно нису допадали, као ни они који се на њих надовезују даље према западу (исп. приповетку ‘Вукадин’; нису, наравно, у бољем, светлу оцртане ни нарави у ‘Поп Ћири и поп Спири’, из Сремчеве Бачке и Баната).

5. И кад смо већ ту, напомене је вредна чињеница да је Сремац (као и Св. Ранковић⁴) посебно нерасположен према пандурима. Слика их потпуно непривлачним бојама у свим детаљима, па и језичким. Ивко одлази ‘приседнику’ да пријави своје раскалашене госте који су узели маха и сами се

⁴ Исп.: Јовановић, 2007: 129–142.

часте празнећи му подрум, оставу и двориште. Тамо затиче пандура „где седи пред вратима заседања на једном углачаном пању на коме је седело и глачало га већ неких двадесет и три пандура-пријавника пре њега“:

Дремљив и лен, као сваки наш пандур, и не окрену се нити диже главе да види ко је и зашто дошао, него загнурио главу у шаке и лактове одупро о колена, па гледа како муве шетају по прљавом поду претсобља; седи, гледа и зева као какав шаров [...]

- Седиш си? – отпоче Ивко.

- Ето сједим, – рече, па развали вилице као змија и стаде зевати, – сједим па немам кад.

- Господин приседник има ли га туј? – запита Ивко.

- Ено га, боме, ће сједи у засједању! – одговори пандур зевајући, а нити се диже нити га погледа.

- Да ме пријавиш код гоцсодина. Рекни: Ивко јорганција иска да уиђе до теб'! Сал' си тој рекни, а он ће ме знаје. А рекни: Зорт му је ништо! Сал' на два реча! рекни.

- Лијепо! – рече пандур и лено устаде, поглади бркове и уђе.

- Пусти га! – чу се глас из заседања [...][98-99].

Супротстављена су у истој серији пасажа четири идиома: ауторска реч, мајстор-Ивков локални говор и пандурова динарска ијекавштина, и мала 'приседникова' упадица, – као и три разна типа понашања. Мајстор Ивко узнемирен, узмуван и увек широко распричан, али овде му се за то слабо указује прилика; његова супротност, лењи и индолентни пандур; и тренутно склоњен са видика 'приседник', који иза заклона зрачи скоро мистичним достојанством, али кад се јави, постаје јасно да с пажњом прати догађања у предворју канцеларије.

Развучен и лењ пандуров говор срачунат је на приказ једног слоја становништва као незаинтересованог било за шта сем за свој мир. Ужурбани и распричани Ивко одражава пословичну ситничавост трговачко-занатлијског света у јужним крајевима кад се нађу у невољи и у прилица да моле власт за помоћ. Председникова тренутна мистична ћутљивост знак је бар привидног достојанства и надмоћне мирноће моћних носилаца власти.

6. Све то шаренило Сремац вештим маниром – кратким и сочним описом и згуснутим дијалогом – успева да сажме на малом простору и прикаже као јединствено клупко дешавања у чијој се позадини крећу различити људи и испољавају кроз своје навике и нарави. Додаћемо овде шири исечак говора 'приседника', и текста о 'приседнику':

- Е, па де, де, – вели му претседник, – доста! [...] Не гори ти кућа [...]

- Е, па да гори, господине, па колај работа, зашто је сигурирана, ама ово је јоште полоше, овај кардашки зулум и несрећа. Ники ме, бре, не жали, господине. А мен' ми душа знаје како ми је!

- Не брини се ти ништа, идем ја сам главом. Ти ниси умео, ниси вешт, ја ћу то полако и лепо. Пусти ти мене, а ти остани мало [...] немој одмах за мном него дођи мало после, па да ти лепо мој писар преда кључеве од празне куће (115).

Председник, противно очекивању, напушта званично држање и обичним свакодневним начином разговара са Ивком, служећи се наравно стандардним језичким идиомом, али приватном фразеологијом и једноставним речником. Фамилијаризовани његов жаргон ипак стриктно одудара од Ивковог локалног говорног идиома; а надмоћна сигурност стоји у контрасту са Ивковим узрујаним и молбеним тоном.

7. Узећемо у разматрање и сцене на врхунцу заплета, када се побратими одметну и загосподаре Ивковим домаћинством, нагнавши домаћина и домаћицу да побегну из сопствене куће:

Од хипровачког ћилима начинили формалан шатор, па се преселили у њега. Око ово доба су формално узурпирали сву власт и сва права веселог Ивка, чија је функција као домаћина престала. И кујна и подрум, и ћилер, све је било у њиховим рукама. Калча је изнео пушку и фишке и убијао кокоши, а Курјак их је са једним реквизираним шегртом из комшилука чупао и навтао на ражањ па пекао [...]

После подне трећег дана крене се Ивко да учини још последњи покушај; тврдо решен да их милом, а у крајњем случају и силом испрати из куће и скине са врата [...]

- Охо! Здраво, побратиме! викнуше они испред шатора.

- Седи, побратиме. Раскомоти се као код своје куће! – рече Смук, кога тек сад беше – ама онако темељно – ухватило пиће [...] а да л' виде, богати где моју жену?

- Па, она си седи дом', како једна домаћица од ред, а не како њојн муж, како ти! – вели Ивко.

- Па, где је кад је дома? – пита га Смук.

- Па код своју кућу си је, а да куде ће да буде.

- А чија је ово кућа, бре, пезевенк?! – пита га Смук, а шкрипи зубима, јер му се чини да Ивко хоће да му отме кућу.

- Па, моја си је, моја. Што мислиш?! Салте моја, ни тол'ко, – и показа на црно испод нокта, – нема нема у Управу фондова, ни па код воскари онија.

- Ама, зар ово твоја кућа? – чуди се Смук. – Е, чусте ли, људи, луда човека што збори: Његова кућа! А где је моја?

- Па, твоја кућа у твој сокак.

Овај одужи исечак скреће пажњу на читаву забуну коју међу побратиме беше унело пиће. Смук заборавио да није код своје куће, па се чуди Ивку шта прича кад тврди да је код његове. Но примећујемо и то да Смук говори додуше као дошљак, али прилично прилагођено домаћим приликама (Е, чусте ли [...] што збори). Тако се палета говорних нијанси шири и захвата прелазне идиоме, дакле полуодомашене, поред сасвим неадаптираних жаргонских и такорећи у целини нормираних говорних навика.

3. Закључна напомена

1. Остаје нам да закључимо да су се у сижеу Сремчеве приповетке – у тој социјалној и вербатолошко-идиоматској гужви званој 'слава', која је по себи и културолошко-религијски и говорни догађај, – како видимо, нашли људи из реда проминенције, из трговачког сталежа, као и обичан свет, Цигани свирачи итд.

2. Рекли бисмо да Сремац нарочито наглашава разлику између 'наши човечи' и дошљака. Први се служе домаћим изразом јужносрбијанске провинијенције, остали међутим или шумадијским говорним идиомом, најчешће, или херцеговачким, спорадично.

3. Ту је наравно и ауторова реч, која се не разликује много од говора шумадијских житеља послом или којим другим поводом придошлих у Ниш, али је по функцији друкчија, јер је употребљена између осталог и у служби везног елемента који обједињује остале разноврсне идиоме у јединствену целину.

Извори

Сремац, 2012: С. Сремац, *Ивкова слава*. Београд: ЈРЈ.

Литература

Јовановић, 2007: Ј. Јовановић, О проблему преурађене детерминације (на грађи из језика Св. Ранковића), у: *Српски језик и друштвена кретања*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, 129-142.

Јовановић Симић, Симић, 2016: Ј. Јовановић Симић, Р. Симић, *Вербатологија*, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика · Јасен.

Јовановић Симић, 2017: Ј. Јовановић Симић, О композицији текста са лингвистичког гледишта. *Српски језик*, XXII, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, 75-93.

Јовановић Симић, 2018 (у шт.): Ј. Јовановић Симић, О композицији прве књиге 'Времена смрти' Д. Ћосића, у: *Књижевно дело Добрице Ћосића*. Београд и Крушевац.

Ковачевић, 2012: М. Ковачевић, О граматичко-стилистичком терминосистему туђег говора. *Српски језик*, XVII, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, 13-38.

Милетић, 1952: Б: Милетић, *Основи фонетике српског језика*. Београд.

Симић, 2001: Р. Симић, *Општа стилистика*. Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика · Јасен.

Симић, Јовановић, 2002: Р. Симић, Ј. Јовановић, *Српска синтакса*. Београд: Филолошки факултет · Научно друштво за неговање и проучавање српског језика · Јасен.

Jelena R. Jovanovic Simic

VERBATOLOGISCH-DIATOPISCHE STRUKTUR DER ERZÄHLUNG *IVKOS FEST* VON ST. SREMAC

Zusammenfassung

Der Autor hat sich in diesem Beitrag die Aufgabe gestellt, die Analyse der Erzählung von St. Sremac 'Ivkos Veiertag' durchzuführen, und aufgrund dessen den allgemeinen Wert des Werks abzuschätzen. Dazu hat er noch vor, ausgehend von der Idee der Dichotomie zwischen Standardsprache vs. Dialekt, den Status des Werkes festzustellen. Nämlich, Sremac schreibt dieses Werk überwiegend im Dialog, und das Dialog hat er dialektal konzipiert. Sein Autograf wurde in der Standardsprache geformt, umfasst aber einen kleineren Raum im Text. In diesen Verhältnissen ist nicht leicht zu beschliessen, wohin die Erzählung gehört. Der Autor dieses Beitrags ist der Meinung, dass in diesem Fall nicht die Quantität, sondern die (normative) Wertlage der Elemente nach ihrer Funktion in der Komposition von grösster Bedeutung sein muss.

Schlüsselwörter: Verbatologie, Struktur, Text, Dialekt, Komposition.

СТРАНИ ЕЛЕМЕНТИ У ЛЕКСИЦИ ПРЕРАДЕ ПРИМАРНИХ СТОЧАРСКИХ ПРОИЗВОДА У ГОВОРИМА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

У раду су анализирани страни елементи у лексици прераде примарних сточарских производа (млека, вуне, меса, коже) у говорима југоисточне Србије. Материјал је делимично ексцерпиран из објављених речника (Пирот, Тимок, Лужница, Лесковац, Црна Трава, Јабланица итд.), а делом прикупљен на терену уз помоћ упитника. Извршена је семантичка и етимолошка анализа. Показало се да у поменутој лексици бројем доминирају турцизми (*шерденка*, *маја*, *багана*, *черек*, *цогљан*, *кавурма* итд.), старином грецизми и романизми, укључујући и позајмљенице из балканског латинитета (*вилија*, *зиђ*, *коматише*, *кутлача*, *скара*; *камчелка*, *клаиње*, *куластра*, *сера*; *урда*), док је мали број новијих позајмљеница из немачког (*крезде*, *вусикле*, *ролна*, *фарба*, *фулке*).

Кључне речи: сточарска терминологија, југоисточна Србија, дијалекатски речници, семантика, етимологија.

1. Лексика прераде примарних сточарских производа спада у сточарску терминологију у ширем смислу, која још обухвата и називе за опрему сточара, неке сточне болести, називе пастирских игара, веровања сточара, административних обавеза у вези са поседовањем стоке и сл. Она се – за разлику од сточарске терминологије у ужем смислу, која се тиче: појединих врста стоке (узраст, млађење, дело-ви тела), узгоја стоке, опреме за стоку, стручности оних који раде са стоком – не узима као уско термилошка пошто се употребљава и у другим делатностима, које за своју основу имају сточарење [Бошњак-ковић, 1983: 2; Ракић-Милојковић, 1993: 12], једну од основних привредних грана становништва југоисточне Србије.²

¹ nadezda.jovic@filfak.ni.ac.rs

² Према подацима Милана Ђ. Милићевића [1884: XXXV] после ослобођења од Турака, становништво се у југоисточној Србији бавило углавном земљорадњом и сточарством.

1.1. Сматра се да су се Словени сточарењу учили од староседелаца Балканског полуострва, романовлашког становништва, које је било принуђено да се после словенске најезде повуче у планине, где се могло бавити екстензивним сточарењем [Георгијевић, 1978 : 123]. Концентрација несловенског живља била је велика на подручју југо-источне Србије (ЈИС) и они су, неко време, одвајали источну и западну грану Јужних Словена [Ивић, 1986: 25]. Стога је претпостављено да ће страних наноса у сточарској терминологији овог дела Србије бити више него у другим испитиваним подручјима,³ иако су истраживања показала да је сточарска терминологија код Срба у основи словенског порекла [Бошњаковић, 1983: 88; Ракић-Милојковић, 1993: 85]. То потврђују и истраживања сточарске терминологије спроведена на ширем словенском подручју. Чак 141 питање у *Опитекарпаском дијалектолошком атласу* везано је за сточарство [ОКДА, 1987: 159–170].

1.2. Грађа која је у овом раду анализирана са становишта семантике и етимологије, и која се тиче прераде примарних сточарских производа (млека, вуне, мяса, коже), потиче из објављених дијалекатских речника говора са тла ЈИС [Динић, 2008; Живковић, 1987; Форски, 1997; Јовановић, 2004, 2007; Цветановић, 2013; Стојановић, 2010; Жутић, 2005; Митровић, 1992; Златановић, 1998],⁴ као и непосредно са терена [ЈС], где је прикупљана помоћу упитника.⁵ Порекло лексике прикупљене помоћу тих питања проверавано је у етимолошким речницима [Шкаљић, Скок, ЕРСЈ, БЕР, РРОДД, РЧД].

³ Ова претпоставка подстакла је израду до сада необјављеног магистарског рада о страним елементима у сточарској терминологији југосточне Србије [Петровић, 1996]. Иначе, као страни елементи у сточарској терминологији код Срба обично се наводе романско-албанске позајмљенице, од којих су неке старобалканског порекла: *вурда, вилија, колострум, копиле, бач, белега, сугаре, мурга* [Бошњаковић, 1983: 89; Ракић-Милојковић, 1993: 81].

⁴ Говори призренско-тимочког дијалекта српског језика веома су добро језички испитани [Јуришић, Марковић, 2017]. Одликују их, као што је познато, извешан број архаизама (нпр. сачувани су полугласник, финално и вокално л), као и низ иновација (експираторни акценат, аналитичка деклинација, аналитичка компарација, губљење инфинитива, удвајање облика личних заменица), које се називају балканизмима, будући да се јављају и у другим словенским и несловенским језицима Балкана [Ивић, 2001: 146–147].

⁵ Упитник са преко 700 питања сачинио је проф. др Недељко Богдановић. Грађа је прикупљена деведесетих година прошлог века из тридесетак пунктова са подручја ЈИС. Пунктови призренско-јужноморавског говорног типа на Косову нису укључени у анализу будући да су обухваћени монографијом *Пастирска терминологија Пећког Подгора* [Јашовић, 1997].

2. У самом *Упитнику*, као део семантичког поља *Сточарење*, постоје питања која се тичу рада са примарним сточарским производима, затим назива алатки што се при том користе, као и назива сточарских производа од млека, вуне, кострети, коже и меса.

2.1. Лексеме које се тичу прераде примарних сточарских производа подељене су у уже семантичке целине: рад са млеком, рад са вуном, рад са месом.

2.1.1. У семантичком пољу рад са млеком⁶ уочени су турцизми *маја*, *саламур*, *шерденка*, који нису значајно распрострањени на територији ЈИС судећи по потврдама у дијалекатским речницима.

2.1.1.1. „Овчије сириште“ назива се *шарде́нка* [ЈС]; в. и *шерде́н* „жуч“ [Златановић, 1998]. Уп. Шкаљић, 1989: *širden* „1. sirište, maramica zaklanog bravčeta“ < tur. *şirden* < pers.⁷

2.1.1.2. „1. Материја која се ставља у млеко да се згруша, 2. оно што се ставља у млеко да укисне, 3. овчије сириште“ зове се *ма́ја* [ЈС],⁸ *маја́* [ЈС; Динић, 2008]. Уп. Шкаљић, 1989: *maja* „kvas, kvasac“ < tur. *maya* < pers.

2.1.1.3. „Течност од млека и воде којом се прекрива сир у чабру“ назива се *саламу́р* [ЈС]. Уп. Шкаљић, 1989: *salamura* „slana voda s različitim začинима u kojoj se reparira meso; rasol“ < tur. *salamura* < tal.

2.1.2. Терминологија прераде вуне⁹ од позајмљеница садржи турцизам *боји* и германизам *фарба*.

2.1.2.1. „Боји пређу“ каже се *бо́ји* [ЈС], са изведеницама: *бојади́ сујем*, *бојади́ сује* [Живковић, 1987; Стојановић, 2010], *бојади́ шем* [Митровић, 1992], *бојаци́ ја*, „занатлија који боји пређу за ћилимове и платно“ [Јовановић, 2004]. Уп. Шкаљић, 1989: *boja* < tur. *boya*.

2.1.2.2. „Боји пређу“ каже се и *фа́рба (се)* [ЈС; Јовановић, 2007], *ва́рба* [Динић, 2008; Живковић, 1987; Цветановић, 2013; Стојановић, 2010]. Уп. Скок: *farba* < нем.

⁶ Питања из Упитника под бројевима 677–689.

⁷ Свака семантичка одредница организована је на следећи начин: најпре је наведено значење из Упитника и лексичка грађа пописана на терену (означена скраћеницом ЈС), следе потврде из дијалекатских речника (означене скраћеницом речника). Њихово значење преноси се само уколико одступа од значења из Упитника. Експираторни акценат обележен је у знаком ´. На крају је дата етимологија лексеме, утврђена на основу неког од етимолошких речника. Одреднице из етимолошких речника нису акцентоване, а значење се доноси уколико знатније одступа од значења из ЈИС.

⁸ Ова лексема значи и „квасац“ [Митровић, 1992], „квасац од иситњеног наута, брашна, соли и вреле воде“ [Златановић, 1998].

⁹ Питања која се односе на рад са вуном, долазе у Упитнику под бројевима 690–704.

2.1.3. Рад са месом¹⁰ именује се следећим лексемама страног порекла:

2.1.3.1. *иско́рми, ко́рми* „извади утробу“ [ЈС; Динић, 2008]; уп. БЕР *корем* „част от тялото на човек или животно, която се намира между гърдите и краката“ < прабуг.

2.1.3.2. *ишће́мби* [ЈС] и *ишке́мби* [Стојановић, 2010] „распори стомак и извади шкембе са цревима“;¹¹ уп. Шкаљић, 1989: *škembe* „1. želudac; drob, trbuh, trbušina; 2. jelo od trbuha“ < tur. *işkembe*<pers.

2.1.3.3. *комади́ше* [ЈС], *комати́ше* [ЈС; Јовановић, 2004; Стојановић, 2010] „сече месо на комађе“, мада се основа овог балканског грецизма [Скок: *komad*], односи чешће на „комад, парче (хлеба)“ [Динић, 2008; Форски, 1997; Живковић, 1987; Цветановић, 2013; Жугић, 2005; Митровић, 1992; Златановић, 1998] – *кома́т*, те отуда и *комати́шем* „сечем, дробим у комаде, комадам (о хлебу)“ [Жугић, 2005].

2.2. Неке алатке које се користе у преради примарних сточарских производа у југоисточној Србији носе називе страног порекла.

2.2.1. За именовање алата за мерење и прераду млека употребљавају се позајмљени термини.

2.2.1.1. „Суд којим се мери млеко“ означава се балканским грецизмом *зић* [ЈС; Динић, 2008], уп. БЕР: *зигясвам, зигясам* „мера с теглика“ < грч. ζυγιάζω.

2.2.1.1.1. Сродног облика и значења је и лексема *ици* (мн. *ице́ве*) [Динић, 2008] „мера за млеко на бачији од пет старих ока“.

2.2.1.2. „Плитка решеткаста кашика за превртање сира“ назива се *ћевће́* [ЈС],¹² *ћевђи́р* [ЈС; Живковић, 1987, Стојановић, 2010],¹³ *ћерђи́р* [ЈС], што је турцизам персијског порекла, уп. Шкаљић, 1989: *devdir*.

2.2.1.2.1. У истом значењу на знатно ужем терену долази по-

¹⁰ У Упитнику питања од 705. до 707.

¹¹ Од исте основе – *иштембе* „шкембе; стомак, трбух; желудац“ [Живковић, 1987], *иштембе́* [Стојановић, 2010] – уп. и значења: „пробурази, проспе дроб некое“ [Јовановић, 2004: *ишке́мби, ицре́ви*], „прободе“ [Цветановић, 2013: *ичке́мби*], као и изведенице *иштемби́ћи* „јело начињено од дроба“ [Митровић, 1992], *ишке́мба (чке́мба)* „човек великога стомака“ [Цветановић, 2013].

¹² У Врању и околини реч има општије значење „посуда с решеткастим дном која служи за цеђење“ [Златановић, 1998].

¹³ *Ћевђи́р* је у лесковачком говору „гвоздена цедиљка“ [Митровић, 1992].

зајмљеница из балканског латинитета, иначе грчког порекла, *ку'тлача* [ЈС], уп. Скок: *kutal*.¹⁴

2.2.1.3. „Справа за цеђење сурутке приликом прављења качкаваља“ зове се *ска'ра* [ЈС; Живковић, 1987], што је балкански грецизам [ЕРСЈ Оглед.: *скара*].

2.2.2. Међу називима алата за обраду вуне нашао се у говори-ма југоисточне Србије турцизам *дера'к* „гребен за влачење вуне“ [ЈС; Живковић, 1987; Динић, 2008],¹⁵ уп. Шкаљић, 1989: *tarak* „češalj, grebено; велики češalj na mutapčijском стану којим sabija tkanje“ < tur. *tarak*.

2.2.3. За обраду меса користи се и алат *сам'р* „секирица за се-чење меса, сатара“ [ЈС; Живковић, 1987; Митровић, 1992], чији је на-зив дошао турским посредством. Уп. Шкаљић, 1989: *satura, satara* < tur. *satır* < ar.

2.3. Више речи страног порекла забележено је у семантичком пољу сточарски производи, што је разумљиво пошто су у питању кул-турне позајмљенице.

2.3.1. Међу називима за производе од млека,¹⁶ туђице се највећим де-лом тичу посебних врста сира (*вилија, вурда, качкаваљ*) или фаза у њихо-вој производњи (*ђубек, денка*) и посебних врста млека (*куластра, сера*).

2.3.1.1. „Прво млеко после јагњења“ именује се термином из бал-канског латинитета *кула'стра* [ЈС; Динић, 2008; Јовановић, 2004],¹⁷ *ку'ластра* [ЈС], уп. БЕР: *коластра* < лат. *colostra, colostrum*.

2.3.1.1.1. У значењу „прво помузено млеко после јагњења“ ја-вљају се и термини *сера'в* [ЈС; Митровић, 1992], *се'ра* [Златановић, 1998], *се'рлаво, се'раво (млеко), сера'во (млеко)* [ЈС]. Уп. Георгије-вић, 1968: 107–108, *sjera* < лат. *serum* „сурутка“, в. и рум. *ser, zer* „су-рутка“, са тумачењем да се прво млеко лако груша као сурутка.

¹⁴ Речи *ку'тлача* у говору села Каменице код Ниша [Јовановић, 2007] и *кутла'јка* у говору Црне Траве [Стојановић, 2010] значе „већа кашика полулоптастог облика са дршком, служи за сипање јела“.

¹⁵ Детаљнији значење дато у Динић, 2008 гласи: „справа у облику мале клупице са гвозденим шиљцима на горњој страни упереним увис, на којој се чешљају вуна и кучина“. Митровић, 1992 бележи *тара'к* „мутавцијска алатка“, са тумачењем: „Тарак је алатка од ораховог дрвета. На његовом доњем делу се налазе челични зупци“.

¹⁶ Питања у Упитнику под бројевима 220 до 255.

¹⁷ У оба дијалекатска речника значење је проширено: „прво млеко после телења, јагњења, порођаја, colostrum“ [Динић, 2008], „прво млеко после јагњења, кожења или тељења“ [Јовановић, 2004], на чему се у Упитнику није инсистирало.

2.3.1.2. „Масна скрама на површини расхлађеног млека“ зове се *ка'јмак* [ЈС], *кајма'к* [ЈС; Митровић, 1992]. Уп. Шкаљић, 1989: *kajmak* „1. skorup, mliječni proizvod koji se dobije iskuhavanjem kravljeg ili ovčijeg mlijeka, 2. pjena koja se pojavi na površini prilikom kuhanja kafe, 3. fig. ono što je najbolje, što je probrano, sež nečega“ < tur. *kaymak*.

2.3.1.3. „Бела маса која се добије кад се са површине млека скине скоруп“ такође се назива *ка'јмак*, *кајма'к* [ЈС], уп. 2.3.1.2.

2.3.1.4. „Млечни производи са бачије“ именују се карпатско-севернобалканским пастирским термином нејасног порекла *бачи'ја* [ЈС; Живковић, 1987].¹⁸ Уп. ЕРСЈ 2: 268–269, *бач* са паралелама: буг., мак. *бач*, слч. *bač*, пол. *bacz*, рум. *bačiu* „старешина пастирског стана“, ал. *baç* „исто“, мађ. *bács/bacsa/bacsó* „овчар“ [в. и Јовић, 2015: 220].

2.3.1.5. „Сир који се оставља у коцкастим комадима“ у говорима ЈС назива се *вели'ја*, *вили'ја*, *фели'ја*, *фили'ја*, уп. Скок: *oprljača*, где се *фелија/велија* тумачи као грецизам латинског порекла; у РЧД: *филия* < грч. *phylon* „лист“. Ово наводи на закључак да је значење „сир који се оставља у коцкастим комадима“, свакако, настало метонимизацијом преко значења „кришка сира“ (в. 2.3.1.6), од значења „одрезак (лист) сира“, будући да се сир у комадима може сећи на листове.

2.3.1.6. „Кришка сира“ зове се *вели'ја* [ЈС; Динић, 2008; Јовановић, 2004; Митровић, 1992; Жугић, 2005], *вили'ја* [Живковић, 1987;¹⁹ Жугић, 2005], *фели'ја* [Жугић, 2005], *фили'ја* [Жугић, 2005; Златановић, 1998 „већи комад сира“], в. 2.3.1.5.

2.3.1.7. „Сир настао кувањем сурутке“ именује се старобалканском предирском речју *вурда* [ЈС; Динић, 2008; Живковић, 1987; Јовановић, 2004; Стојановић, 2010],²⁰ *вурда'* [ЈС], *у'рда* [ЈС; Жугић, 2005; Стојановић, 2010; Златановић, 1998].²¹ Уп. Брозовић, Ивић, 1988: 43, *urda*.

¹⁸ Реч *бачија* полисемична је у пиротском говору. Остала значења наведена у Живковић, 1987 су: „летње истеривања оваца у планину и здруживање оваца више власника ради заједничке испаше, муже и прераде млека; место у планини са колибама и торовима где у летњим месецима бораве овчари...“. Иста лексема у Лужници значи „помешане овце“ [Форски, 1997], док је у речнику црнотравског говора *бачи'ја* „место на планини са колибама и торовима где су лети напасане овце“ [Стојановић, 2010].

¹⁹ Реч *вили'ја* у пиротском говору има општије значење „одрезак, кришка“ [Живковић, 1987].

²⁰ Рецепт за *вурду* у Лужници и Запаљу нешто је другачији: „млечни производ. Лужнички специјалитет који се прави од процеђеног киселог млека, соли и паприке...“ [Форски, 1997; Цветановић, 2013].

²¹ У лесковачком говору ова реч долази у значењу „отпаци од сира“ [Митровић, 1992].

2.3.1.8. „Зеленкаста материја која се појави на површини сира“ каже се *бу’ћа* [ЈС; Јовановић, 2007; Стојановић, 2010; Цветановић, 2013].²² Порекло ове речи није разјашњено. Уп. Скок: *bud*, који не даје решење и не слаже се да је реч турског порекла, како је мислио још Даничић, а тако мисли и Шкаљић, 1989: *buda*, *bud*.

2.3.1.8.1. У истом значењу јавља се и реч *си’га* [ЈС], добијена помоћу Упитника. Међутим, дијалекатски речници ову лексему не бележе у том значењу.²³ Етимологија речи остала нам је нејасна. Можда се може довести у везу са *сингав* „сив“, уп.: Шкаљић, 1989: *singav* „siv, ugasito olovne boje“ < tur. *sincabi* < pers.

2.3.1.9. „Материја која се добија када се сир кува, соли и меси“ именује се балканским турцизмом јужноиталијанског порекла *качкава’л*, *качкава’љ*, *кашкава’љ* [ЈС].²⁴ Уп. Скок: *kačkavalj*; Шкаљић, 1989: *kačkavalj*.

2.3.1.10. „При превртању качкаваља део качкаваљске масе која се јавља као вишак од количине потребне за пуњење калупа, те се враћа у суд са још необрађеном качкаваљском масом“ зове се *ђобе’к* [ЈС; Живковић, 1987], *ђубе’к* [ЈС; Живковић, 1987].²⁵ Уп. БЕР: *губек*² „чутура или корито, в които чукат смрадилката при обработване на кожите; сандџк за солене на сланина“, вж. *дибек* < тур. *dibek* също; Шкаљић, 1989: *dibek* „1. stupa (havan) u kojoj se tuče pržena kafa i sl., 2. tabačka (kožarska) stupa“ < tur. И у овом случају значење у говорима ЛИС добијено је метонимизацијом – маса која се враћа у суд назива се турским именом тог суда.

2.3.1.11. „Погаче качкаваља, наслангане једна изнад друге на бачији ради зрења, а затим спаковане ради транспорта“ именују се турцизмом *де’нка* [ЈС; Живковић, 1987].²⁶ Уп. Шкаљић, 1989: *denjak* „bala, upakovana roba; svežanj, zavežljaj, paramak“ < tur. < pers. Исто тумачење даје и Скок: *denak*.

²² Одатле и изведено *буђо’шем се* „убуђам се, уплесним се“ [Жугић, 2005].

²³ Уп.: „бусен траве ископан заједно са земљом“ [Динић, 2008], „бигар (тврди талог), камен пешчар“ [Јовановић, 2004], „појава на затвореној посуди (од хладноће или врења)“ [Форски, 1997], „разлеђени нанос леда“ [Митровић, 1992], „бигар, влага“ [Стојановић, 2010].

²⁴ Уп. *кашкаваљци’ница* „бачија; радионица где се израђује качкаваљ“ [Живковић, 1987].

²⁵ У пиротском говору *ђобек* и *ђубек* значе још и „део браве, реза за затварање врата“ [Живковић, 1987].

²⁶ У протском говору *де’нка* ж мн. *де’нће* значи још и „бала, завежљај, дењак“ [Живковић, 1987], што је општије значење које, у начелу, бележе и други речници: *де’нка* „свежањ“ и *де’њак* „смотуљак, бала“ [Митровић, 1992], *де’нка/де’њка* „1. снопић, рукохват; 2. куп, скуп нечега“ [Стојановић, 2010], *де’њка* „количина од пола коњског товара“ [Златановић, 1998].

2.3.1.12. „Јело од топљеног и укуваног младог сира и кукурузног брашна“ зове се *белмуж*, *качамак* или *кутмач*.

2.3.1.12.1. Реч *белмуж* има различите реализације и широко је присутна на терену ЈИС: *бе́лмуж* [ЈС; Динић, 2008; Живковић, 1987; Жугић, 2005], *белму́ж* [ЈС; Стојановић, 2010], *бе́лимуж* „врста јела (од кукурузног брашна с луком или од сира)“ [Митровић, 1992], *бе́ли муж* „јело које се прави од свежег маслаца, неусољеног младог сира и кукурузног брашна“ [Златановић, 1998]. У питању је карпатизам, чија је етимологија нејасна [ЕРСЈ 3: *белмуж*].

2.3.1.12.2. Турцизам *качамак* има следеће фонетске и прозодијске варијанте: *кача́мак* [ЈС], *качама́к* [ЈС; Форски, 1997], *качема́к* [Живковић, 1987; Стојановић, 2010]. Уп. Шкаљић, 1989: *каџатак* < тур.

2.3.1.12.3. Најређе је у наведеном или сличном значењу потврђен турцизам *кутмач*: *кутма́ч* [ЈС; Златановић, 1998 „пуномасно овчије млеко кувано дуже на тихој ватри“], уп. БЕР: *котмач* < тур. *koyutmaç* „јание, приготвяно чрез преваряване на гъстото есенно мляко на овците; коластра“.

2.3.2. Међу називима производа од вуне, кострети и коже²⁷ такође има речи страног порекла. Углавном су у питању старије позајмљенице распрострањене шире на Балкану.

2.3.2.1. „Вуна која још није опрана“ зове се: *се́рава ву́на* [ЈС; Стојановић, 2010; Жугић, 2005], *се́ра* [ЈС; Митровић, 1992],²⁸ *се́рава* [Златановић, 1998], *сера́ва* [ЈС],²⁹ *сераи́ва* [ЈС]. Порекло речи в. у 2.3.1.1.1, уз додатно тумачење да је вода од непране вуне слична боји сурутке [Георгијевић, 1968: 107–108].

2.3.2.2. „Вуна од шиљежета“ именује се према грађи из упитника само сложеним лексемама: *в́лна од шиље́же*, *в́лна од шиљежети́на*, *ву́на од шиљежи́ћи*, коју прегледани дијалекатски речници не бележе.³⁰ *Шиљеже*, уско сточарски термин који се тиче узраста стоке [Јо-

²⁷ Питања у Упитнику (256–288).

²⁸ У тимочком говору *се́ра* „2. жут, мастан овчији зној на који мирише тек острижена вуна“ [Динић, 2008].

²⁹ Ова лексема јавља се и у значењу „испрана вуна као лек“ [ЈС; Митровић, 1992].

³⁰ У речницима је регистрована лексема *шиљеже* „прошлогодишње јагње“: *шиље́же* [Митровић, 1992; Стојановић, 2010; Златановић, 1998], *шиљежé* [Јовановић, 2004; Цветановић, 2013], *ши́ле/ ши́ло/ шиљега́р* [Динић, 2008] и од ње изведене речи: *шиље́жина* „шиљежад“ [Живковић, 1987], *шиљега́рник* „место на коме се чува шиљежад“ [Јовановић, 2007].

вић, 2015: 217], нејасне је етимологије, према Скоку [*šiljeg*] предсловенска реч, која је Србима дошла посредством албанског.

2.3.2.3. „Комад вуне добијен влачањем на вуновлачари“ назива се *ро́лна* [ЈС] и представља германизам. Уп. Скок: *rolj*.

2.3.2.4. „Свитак вуне или памучне пређе, канура, канчело“ зове се *камче́лка* [ЈС; Динић, 2008], што може бити реч из балканског латинитета, а по значењу је блиска и турцизму *кангал*, грчког порекла. Уп. Скок: *kančelo*.

2.3.2.4.1. У истом значењу јавља се и балканска реч персијског порекла *кану́ра* „свитак вуне или друге пређе скинут са моловила“ [Динић, 2008]. Уп. Скок: *kanura*.

2.3.2.5. „Вуна која гребенањем остане за грубље предиво“ означава се простим лексемама *штим* [ЈС; Динић, 2008; Живковић, 1987], *шти́мкава* [ЈС], *шти́мкана* [ЈС; Златановић, 1998], као и сложеним лексемама *шти́мава ву́на* [ЈС], *шти́мкава ву́на* [ЈС]. Основа *штим* је нејасне етимологије и није потврђена у прегледаним етимолошким речницима.

2.3.2.6. „Сукно од небојене црне вуне“ зове се *кла́шње* [ЈС; Динић, 2008; Форски, 1997; Живковић, 1987; Јовановић, 2004; Цветановић, 2013; Стојановић, 2010; Жугић, 2005; Златановић, 1998] или *кла́шња* [Митровић, 1992],³¹ што је рана позајмљеница из балканског латинитета. Уп. БЕР *клашине*, итал. *calza* < лат. *calzea* „чарапа“, *calze* „гаће, панталоне“, в. и Скок: *hlače*.

2.3.2.7. „Сукно од бојене вуне, обично црне боје“ именује се балканским турцизмом *ша́јак* [ЈС; Живковић, 1987; Јовановић, 2004]; *ша́јек* [Живковић, 1987].³² Уп. Шкаљић, 1989: *šajak*, Скок: *šajak*.

2.3.2.8. „Дугачка вунена сукња“ назива се речју турског порекла *вута́рка* [ЈС; Динић, 2008; Живковић, 1987; Цветановић, 2013; Стојано-

³¹ У прегледаним речницима семантичка дефиниција ове лексеме, која у основи значи „вунено сукно“, дата је различито, уз навођење одредница које се тичу боје, типа израде и квалитета: „ваљано сукно од небојене црне вуне“ [Динић, 2008], „вунено платно“ [Форски, 1997], „вунено ваљано сукно, ткано на домаћем разбоју“ [Живковић, 1987], „ваљано сукно од небојене црне вуне“ [Јовановић, 2007], „ваљано сукно од вуне; тканина одличног квалитета од које су неколико векова прављена мушка одела“ [Цветановић, 2013], „грубо сукно од вуне ткано на две и четири ните на разбоју“ [Стојановић, 2010], „вунена тканина домаће израде (обично ваљана), сукно“ [Жугић, 2005], „сељачко сукно, клашња“ [Златановић, 1998], „домаће сеоско сукно“ [Митровић, 1992].

³² Речници бележе и изведенице ове лексеме: „који је од шајка“ *ша́јачан*, -чна, -чно [Живковић, 1987; Јовановић, 2004]; *ша́јечан*, -чна, -чно [Живковић, 1987].

вић, 2010; Жугић, 2005; Митровић, 1992],³³ *ву́та* [Жугић, 2005],³⁴ *фу́та* [Златановић, 1998 „врста изаткане несастављене сукње“], *фута́рка* [Митровић, 1992, в. *вута́рка*, Жугић, 2005, в. *вута́рка*, *ву́та*]. Уп. Шкаљић, 1989: *futa (vuta)* „pregača, kecelja, zastirač“ < tur.< ar.

2.3.2.9. „Вунене навлаке на ноге“ зову се *чара́не* [ЈС; *чара́на* у: Форски, 1997], *чара́нци* [ЈС], *че́ра'не* [ЈС], *чера́не* [ЈС; *чера́на* у: Динић, 2008; Јовановић, 2004; Стојановић, 2010; Жугић, 2005], *чера́нци*, *чора́не* [ЈС; *чора́на* у: Динић, 2008; Живковић, 1987; Митровић, 1992], што је познати турцизам персијског порекла. Уп. Шкаљић, 1989: *čarapa*.

2.3.2.9.1. У значењу „чарапе од плетене вуне“ у лесковачком говору долази германизам *фу́лке* [Митровић, 1992]. Уп. Влајић-Поповић, 1994: 454, *фулке*.

2.3.2.10. „Кратке чарапе, доколенице“ зову се *ву́сикле* (за жене) [ЈС; *ву́сикла* у: Цветановић, 2013; Жугић, 2005], *фу́сикле* [ЈС; Митровић, 1992, *фуси́кла* у: Жугић, 2005; Златановић, 1998], *фусті́кла* [Златановић, 1998],³⁵ што је такође германизам. Уп. Влајић-Поповић, 1994: 454, *фусикле*.

2.3.2.11. „Козја тканина, тканина од козине/кострети“ назива се речју турског порекла *ђе́бре* [ЈС; Митровић, 1992], *ђе́бра* [Златановић, 1998].³⁶ Уп. Шкаљић, 1989: *debre*.

2.3.2.12. „Кожа младога јагњета“ назива се у ЈС *ба́гана*. Речници од исте основе бележе лексеме: *багане́* „сасвим младо јагње или јаре“ [Динић, 2008; Живковић, 1987] и *ба́ган* „јагњећа шубара“ [Митровић, 1992]. У основи је турцизам *bağan* истог значења, уп. Шкаљић, 1989: *bagana, bagane*.

2.3.2.13. „Каиш ширине ноге, који се одсеца од сушене коже ради прављења опанака“ зове се *ва́ша* [ЈС; Динић, 2008 „комад сланине

³³ У речницима се могу наћи различити описи ове реалије: Цветановић, 2013: „сеоска сукња“; Стојановић, 2010: „сукња од тканине ручне израде, извезена у доњем делу“; Жугић, 2005: „богато набрана сукња од тканине ручне израде, у новије време од индустријске тканине“; Митровић, 1992: „сукња која се опасује“. Једино у говору Каменице код Ниша [Јовановић, 2004] *вута́рка* значи „сукња која се опасује, изаткана је од памука; супротно: запрег је израђен од вуне“.

³⁴ У речнику М. Златановића [1998] *ву́та* је „женски вунени хаљетак без рукава“, а код Б. Митровића „кецеља, прегача“, где слично значење има и *вута́ра* „сукња украшена чипкама и гајтанима, која се носи и као прегача“.

³⁵ У Каменици код Ниша *вусу́кла* је „кратка мушка чарапа извезена горе“ [Јовановић, 2004].

³⁶ Прецизније значење ове лексеме у врањском крају је „тканина од козине дугачка око пола метра, служи за глачање ужади“.

или свињске коже“], *ваша́* [ЈС], *фа́ша* [ЈС; Златановић, 1998 „широка трака од коже“].³⁷ Уп. Скок: *faš*, можда из балканског латинитета преко рум. *fașe* 'Windel', алб. *flashë* 'Binde, Windel'; ПРОДД: *фаша*, упућује на рум. *fașă* 'широка изреска од кожа' (в. и 2.3.3.2.4).

2.3.2.13.1. У истом значењу долази и турцизам *каи́ш*. Уп. Шкаљић, 1989: *kaiš, kajiš* „1. remen; kožni opasač, 2. prstenasti krug od kovine kao obruč“ < tur. *kayış*. В. и значење у 2.3.3.2.4.1.

2.3.2.14. „Уштављена овчија кожа са вуном“ именује се словенским германизмом арапског порекла *шу́ба* [ЈС; Живковић, 1987],³⁸ дем. и хип. *шу́барка* [Јовановић, 2004; Стојановић, 2010] и *шабу́ра*¹ [Златановић, 1998]. Уп. Скок: *šuba*.

2.3.2.15. „Уштављена овчија или звериња кожа на којој се седи“ назива се речју турског порекла и истог значења *поста́ђија* [ЈС; Живковић, 1987]. Уп. Шкаљић, 1989: *postecija, postekija (pustecija, pustekija)*.

2.3.3. Страна лексика међу називима за производе од меса³⁹ тиче се грубе обраде, назива ситнијих комада, прерађевина од меса и јела од меса и изнутрица.

2.3.3.1. Груба обрада меса подразумева вађење изнутрица и обраду половине и четвртине заклане животиње.

2.3.3.1.1. „Јагњеће, телеће и сл. изнутрице“ именују се германизмом *кре́зле* [ЈС; Митровић, 1992 „црвене жлезде“]. Уп. РМС: *крезле*, нем. „врста јела од ситно исечене утробе и црева (обично од јагњета или телета)“.

2.3.3.1.2. „Једна половина (задња) половине заклане животиње“ назива се *бут* [ЈС], а речници бележе њен деминутив *бу́тьк* [Јовановић, 2007; Стојановић, 2010]. Уп. Шкаљић, 1989: *but*.

2.3.3.1.3. „Једна половина (предња или задња) половине заклане животиње“ зове се *че́рек* [ЈС], *чере́к* [ЈС; Живковић, 1987; Митровић, 1992],⁴⁰ што је турцизам персијског порекла. Уп. Шкаљић, 1989: *čejrek, čerek* < pers.

2.3.3.1.4. „Добар комад меса“ именује се лексемом *варда́љ* [ЈС; Динић, 2008]. Корен је германски, а дошао је Јужним Словенима преко романског [Ракић-Милојковић, 1993: 114].

³⁷ Уп. *фа́шам* „режем кожу на фаше за опанке“ [Златановић, 1998].

³⁸ Ова лексема у пиротском говору значи још и „крзнена постава на капуту; зимски капут постављен крзном“ [Живковић, 1987].

³⁹ Питања у Упитнику (289–300).

⁴⁰ У пиротском говору ова реч значи и „комад, одрезак меса“ [Живковић, 1987], а у лесковачком говору и „четвртина“ [Митровић, 1992].

2.3.3.2. Међу називима ситнијих комада мяса страног порекла доминирају турцизми: *кол*, *џогљан/џоглан*, *каиш*.

2.3.3.2.1. „Комад, одрезак мяса, бута“ назива се *кол* [ЈС; Живковић, 1987; Митровић, 1992]. Уп. БЕР: *кол*⁶ „задан бут на заклано говедо“ < тур. *kol* „преден крак у животно“, а мало вероватно од глагола *клати*, како, иначе, ову реч тумачи Скок: *kol*².

2.3.3.2.2. „Парче мяса са коском“ зове се *џогља'н* [ЈС; Динић, 2008],⁴¹ *џогла'н* [Динић, 2008]. Уп. Скок: *čoga*, где се наводи и *џога*, вероватно турцизам персијског порекла.

2.3.3.2.3. „Месо око кичме заједно са костима кичме“ каже се у ЈС *креме'надла* [исто и у Јовановић, 2004; Стојановић, 2010], *кремена'дла*, *крмала'да*, *крмена'дла*. Према РСЈ: *крменадла*, реч би могла бити италијанског порекла.

2.3.3.2.4. „Веће комађе исечене сланине за топљење“ назива се *ва'ша* [ЈС; Динић, 2008],⁴² *ваша'* [ЈС], а означава се и сложеном лексемом *исечено на ваше*. Реч би могла бити из балканског латинитета. Уп. значење и етимологију дате у 2.3.2.13.

2.3.3.2.4.1. У истом значењу јавља се и турцизам *каиш*, који има основно значење „кожни опасач, ремен“: *каи'ш* [ЈС].⁴³ В. тумачење у 2.3.2.13.1.

2.3.3.2.4.2. На исто питање из упитника добијен је и одговор *фрта'љ* [ЈС], хунгаризам германског порекла, који би пре одговарао значењу из тачке 2.3.3.1.3. Уп. Скок: *frtalj* „четврт, четвртина“.

2.3.3.3. Међу називима за прерађевине од мяса нашао се у грађи из ЈИС турцизам *пастрма'* „сушено овчије или козје мясо“ [ЈС; Динић, 2008; Живковић, 1987; Митровић, 1992; Стојановић, 2010; Жугић, 2005].⁴⁴ Уп. Шкаљић, 1989: *pastrama*.

2.3.3.4. Све забележене лексеме страног порекла које се тичу јела од мяса и изнутрица представљају турцизме: *џигерица*, *сарме*, *шкембиште*, *каврма*.

⁴¹ Иста лексема значи „чукаљ“ у говору села Каменице код Ниша [Јовановић, 2004]. Уп. и *џога'њ* „глежањ“ [Митровић, 1992], *џогла'н* „ножни зглоб изнад стопала“ [Цветановић, 2013].

⁴² У Речнику тимочког говора ова лексема значи и „комад свињске коже“ [Динић, 2008].

⁴³ У Речнику говора села Каменице код Ниша уз лексему *каи'ш* долази и значење „2. део нечега што је изрезано, исечено од нечега а има облик каиша“ [Јовановић, 2007], које би се могло односити и на семему „веће комађе исечене сланине за топљење“, тражену Упитником.

⁴⁴ Семантичка дефиниција незнатно се разликује у појединим речницима. Нпр: „суво мясо сушено у виду вешалица“ [Динић, 2008], „месо спремљено за зиму“ [Митровић, 1992], „сушено и димљено свињско и овчије мясо“, в. и *пастр'ми* „сече, комада мясо“ [Стојановић, 2010], „сушено и димљено свињско мясо“ [Жугић, 2005]. Уп. и РМС: сушено и димљено мясо.

2.3.3.4.1. „Јело од барене или пржене јетре (џигерице)“ назива се на територији ЈС *џиге́рица*, *џиге́рице* мн., *џиге́рка*. Будући да се турџицама *џигерица* пре свега односи на део тела, уп. Шкаљић, 1989: *džigerica, džigera (džigarica)* „jetra, crna džigerica“ < tur. < pers, у дијалекатским речницима бележи се једино у том значењу: *џиге́р* [Живковић, 1987; Митровић, 1992; Жугић, 2005; Златановић, 1998]; *џиге́рка* [Јовановић, 2004; Стојановић, 2010; Жугић, 2005; Митровић, 1992], *џи́герчица* [Јовановић, 2004], *џиће́рица* џигерица (црна или бела) [Динић, 2008].

2.3.3.4.2. „Јело од ситно исецканих изнутрица (од џигерица, срца, слезина) које се при спремању обавијају марамицом“ на територији ЈС именује се простим лексемама *са́рме*, *са́рмица*, *са́рмице*, као и сложеним *са́рма од изну́трицу*, *са́рма од подро́бицу*, *са́рмице од цре́вца*. Назив *сарма* је турџизам, уп. Шкаљић, 1989: *sarma* < tur. *sarma* „ono što je zamotano, zavijeno“. У дијалекатским речницима потврђена је само у Јовановић 2004: *са́рмичка*.

2.3.3.4.3. „Јело од надева начињеног од ситно сецканих изнутрица коим се напуни бураг и тако кува“ именује се простом лексемом *шкeмби́ште* [ЈС] и сложеном лексемом *изну́трица у шћембе* [ЈС], које у том значењу нису пронађене у дијалекатским речницима. О лексемама изведеним од основе *шкeмбе* турског порекла в. 2.1.3.2.

2.3.3.4.4. „Јело од чварака, са додатком млевених изнутрица и зачина“ означава се турџизмом *каварма́* [Живковић, 1987], *кавр́ма* [ЈС], *каврма́* [ЈС; Динић, 2008; Живковић, 1987; Јовановић, 2004], *каву́рма* [ЈС; Митровић, 1992; Златановић, 1998]. Уп. Шкаљић, 1989: *kavurma* < tur. *kavurma*.

3. Етимолошка анализа показала је да су међу лексемама које се тичу прераде примарних сточарских производа (млека, вуне, меса, коже) у говорима југоисточне Србије присутне основе пореклом из различитих несловенских језика.

3.1. Највише је турџизама, односно речи примљених преко турског језика, којих има у свим семантичким пољима, а посебно међу називима сточарских производа, нарочито од меса.

Тако се рада са млеком тичу: *ма́ја/маја́*, *саламу́р*, *шарде́нка*; прераде вуне глагол *бо́ји*; рада са месом глаголи: *ко́рми*, *иско́рми*, *ишће́мби*.

Међу називима алатки турцизми су: *ђеџе' / џеџи'р / џерџи'р* (за прераду млека), *дера'к* (за обраду вуне), *сат'р* (за обраду меса).

Ипак, турцизми доминирају међу називима примарних сточарских производа, како од млека: *де'нка, ђобе'к / ђубе'к, ка'јмак / кајма'к, кача'мак / качама'к, качкавал / качкава'љ / кашкава'љ, кутма'ч*; тако и од вуне, кострети и коже: *ба'гана, вута'рка, ђе'бре, камче'лка, кану'ра, по'стаџија, чара'не / чара'нци / че'ра'не / чера'не / чера'нци / чора'не, ша'јак*; и меса: *бут, кавр'ма / каврма' / каву'рма, каи'ш, кол, настрма', са'рме / са'рмица / са'рмице, че'рек / чере'к, џиге'рица / џиге'рице, џогља'н, шкемби'ште*.

Сви остали језици извори заступљени су далеко мањим и углавном уједначеним бројем позајмљеница.

3.2. Грецизми, који се убрајају у старији слој позајмљеница, појављују се у семантичким пољима: рад са месом – *комади'ше / комати'ше*; алатке за мерење и прераду млека – *зиђ, ска'ра*; производи од млека – *вели'ја / вили'ја / фели'ја / фили'ја*.

3.3. Романизми, који укључују и позајмљенице из балканског латинитета, тичу се производа од млека: *ку'ластра / кула'стра, сера'в / серља'во*; алата који се користе приликом прераде млека: *ку'тлача*; производа од вуне, кострети и коже: *ва'ша / ваиа' / фа'ша, кла'шње, се'рава ву'на / се'ра / сера'ва / сераи'ва*; производа од меса: *варда'љ, ва'ша / ваиа', креме'надла / кремента'дла / крмалада / крмента'дла*. Сви пописани романизми припадају старијем слоју, осим позајмљенице *крементадла*.

3.4. Германизми обухватају термине који се тичу: прераде вуне – *фа'рба (се)*; производа од вуне, кострети и коже – *ву'сикле / фу'сикле, ро'лна, фулке, шу'ба*; производа од меса – *кре'зле, фрта'љ*.

3.5. Најстаријем слоју позајмљених сточарских термина припада старобалканска предримска реч *ву'рда / вурда' / у'рда*, која означава млечни производ.

3.6. Остало је нејасно порекло речи *бачи'ја, бе'лмуж / белму'ж*, које означавају производе од млека, као и речи *штим* и од ње изведених речи *шти'мкава, шти'мкана* итд., што се тиче прераде вуне.

4.0. Циљ овог рада био је да покаже присуство и различито порекло позајмљеница у сточарској терминологији ЈИС, тачније у семантичким пољима која се тичу прераде примарних сточарских производа (млека, вуне, коже, мяса). Страних елемената више је међу именима самих производа, док их је занемарљиво мало у именовањима радњи и алата који се при томе користе.

4.1. Сточарска терминологија чува трагове туђих лексичких утицаја, што је било условљено самом врстом делатности, пошто је сточарење у прошлости било екстензивно, везано за промену станишта ради боље испаше стоке, као и за размену искустава различитих етничких скупина. То показује и чињеница да извештан број ових лексема (нпр. *бач*, *ваша*, *зиђ*, *коластра*, *сера* итд.) познају и суседни словенски (бугарски, македонски) и несловенски (румунски, албански, грчки) језици, чиме оне постају балканске речи.

4.2. Старијем слоју припадају, свакако, старобалканске предримске (*вурда/урда*), позајмљенице из балканског латинитеа (*камчелка*, *клашње*, *куластра*, *сера*), грчке (*вилија*, *зиђ*, *коматише*, *кутлача*, *скара*) и позајмљенице нејасне етимологије (*бачија*, *белмуж*, *итим*), средњем – турске, а најмлађем оне из немачког језика, које се тичу производа од вуне (*вусикле*, *ролна*, *фулке*) и мяса (*крезде*).

4.3. Бројност турцизама, којих има у свим обрађеним семантичким пољима, а посебно међу називима производа од мяса, вуне и коже, објашњава се петовековним културним и административним утицајем Турака на простору југоисточне Србије.

4.4. Иако су предмет нашег рада биле позајмљенице у сточарској терминологији, мора се имати у виду да су шира истраживања потврдила да је овај лексички слој у говорима југоисточне Србије у основи словенског порекла.

Литература

- БЕР: *Български етимологичен речник* А-минго, Том , I–III. София, 1962–1986.
- Бошњаковић, 1985: Ж. Бошњаковић, *Пастирска терминологија Срема*. Нови Сад: Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике.
- Брозовић, Ивић, 1988: D. Brozović i P. Ivić, *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Izvadak iz drugog izdanja Enciklopedije Jugoslavije. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“.

- Влајић-Поповић, 1994: Влајић-Поповић, Ј. Германизми у говорима југоисточне Србије, у: *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*. Ниш: Филозофски факултет у Нишу · Институт за српски језик САНУ Београд · Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 445–456.
- Георгијевић, 1968: С. Георгијевић, *Балканолошке студије I–II*. Ниш.
- Георгијевић, 1978: С. Георгијевић, Власи у средњовековниј српској држави. Ниш: *Нишки зборник*, бр. 6, 123–130.
- Динић, 2008: Ј. Динић, *Тимочки дијалекатски речник*. Монографије 4, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- ЕРСЈ Оглед.: Етимолошки одсек Института за српски језик САНУ, *Огледна свеска*. Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 15, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1998.
- ЕРСЈ: *Етимолошки речник српског језика*, Св. 1–3. Београд: Институт за српски језик: САНУ, 2003–2008.
- Живковић, 1987: Н. Живковић, *Речник пиротског говора*. Пирот: Музеј Понишавља.
- Жугић, 2005: Р. Жугић, *Речник говора јабланичког краја*. Српски дијалектолошки зборник LII. Београд: САНУ и Институт за српски језик САНУ.
- Златановић, 1998: Златановић, М. *Речник говора јужне Србије (провинцијализми, дијалектизми, варваризми)*. Врање: Врањске књиге, 1998.
- Ивић, 1986: П. Ивић, *Српски народ и његов језик*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Ивић, 2001: П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*. (Приредио: Драгољуб Петровић). Сремски Карловци – Нови Сад : Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Јашовић 1997: Г. Јашовић, *Пастирска терминологија Пећког Подгора*. Приштина: Народна и универзитетска библиотека.
- Јовановић, 2004: В. Јовановић, *Речник села Каменице код Ниша*. Српски дијалектолошки зборник LI. Београд: САНУ и Институт за српски језик САНУ.
- Јовановић, 2007: В. Јовановић, *Додатак Речнику села Каменице код Ниша*. Српски дијалектолошки зборник LIV. Београд: САНУ и Институт за српски језик САНУ.
- Јовић, 2015: Н. Јовић, Речи страног порекла у сточарској терминологији југоисточне Србије, у: *Движение и пространство в славянските езици, литератури и култури*. Сборник с доклади от Дванадесетите меѓународни славистични четения София 9–10 мај 2014, Том први Езикознание. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 215–222.
- Јуришић, Марковић, 2016: М. Јуришић и Ј. Марковић, Прилог библиографији призренско-тимочких говора од 1992. до 2014. године, у: *Александар Белић – 110 година од појаве Српског дијалектолошког зборника*, Зборник радова са истоименог научног скупа. Ниш: Филозофски факултет, 127–191.
- Милићевић, 1884: М. Ђ. Милићевић, *Краљевина Србија*. Београд.

- Митровић, 1992: Б. Митровић, *Речник лесковачког говора*. Београд: БИГЗ.
- ОКДА 1987: *Общекарпатский диалектологический атлас, Вступительный выпуск*. Скопје: МАНУ.
- Петровић, 1996: Н. Петровић, Страни елементи у сточарској терминологији југоисточне Србије. Магистарски рад у рукопису. Београд: Филолошки факултет.
- Ракић-Милојковић, 1993: С. Ракић-Милојковић, *Пастирска терминологија Кривовирског Тимока*. Српски дијалектолошки зборник XXXIX. Београд: САНУ и Институт за српски језик САНУ.
- РМС: РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика, I–III*. Нови Сад – Загреб : Матица српска – Матица Хрватска, 1967–1969; *Речник српскохрватског књижевног језика, IV–VI*. Нови Сад : Матица српска, 1971–1976.
- ПРОДД: *Речник на ретки, остарели и диалектни думи в литературата ни од XIX и XX век*, под редакцијата на Стефан Илчев. Софија, 1974.
- РСЈ: *Речник српскога језика*, ред. Мирослав Николић. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- РЧД: *Речник на чуждите думи в българския език*. Софија, 1978.
- Скок: Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskoga jezika I–IV*. Zagreb: JAZU, 1971–1974.
- Стојановић, 2010: Р. Стојановић, *Црнотравски речник*, Српски дијалектолошки зборник LVII. Београд: САНУ и Институт за српски језик САНУ.
- Форски, 1997: Д. Манић – Форски, *Лужнички речник*. Бабушница: Дом културе.
- Цветановић, 2013: В. Цветановић, *Речник заплањског говора*. Гацин Хан: Н. Б. „Бранко Миљковић“.
- Шкаљић, 1989: А. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost, 1989⁶.

Nadežda D. Jović

FOREIGN ELEMENTS IN THE LEXICON OF PROCESSING PRIMARY LIVESTOCK PRODUCTS IN SPEECHES OF SOUTHEAST SERBIA

Summary

The paper presents foreign elements in the lexical processing primary cattle products (milk, wool, meat, leather) in the speeches of south-east Serbia. The material is partially excused from the published dialectical dictionaries (Pirot, Timok, Lužnica, Leskovac, Crna Trava, Jablanica etc.), and partly collected on the field using a questionnaire. A semantic and etymological analysis was performed.

It turned out that in the aforementioned lexicon dominate borrowers of Turkish origin (*šerdenka, maja, bagana, čerek, džogljan, kavurma* etc.). The oldest are the borrowers of old-Balkan and Roman origin (*urda, kamčelka, klašnje, kulastra, sera*), as well as of Greeek origin (*vilija, zid, komatiše, kutlača, skara*). The last are some borrowers of German origin (*krezele, vusikle, rolna, farba, fulke*).

Key words: south-east Serbia, cattle-breeding terminology, primary cattle products, lexical borrowings, etymology.

Александра Р. Лончар Раичевић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет²
Департман за српски језик

УДК 811.163.41'342.8(498.5)
811.163.41'282.3(498.5)

Ирена Р. Цветковић Теофиловић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за српски језик

О АКЦЕНАТСКИМ КАРАКТЕРИСТИКАМА СРПСКИХ ГОВОРА У БАНАТСКОЈ КЛИСУРИ (БЕЛОБРЕШКА)

На основу теренских истраживања обављених на територији Банатске (Дунавске) клисуре у Румунији, у месту Белобрешка, прикупљен је материјал који је послужио за анализу прозодијских карактеристика говора Белобрешке. У овом раду биће тако приказане акценатске карактеристике – инвентар и дистрибуција прозодема у поменутом говору. Резултати истраживања показују да је једна од најизразитијих карактеристика овог говора староштокавски тип акцентуације, тј. новији троакценатски систем изведен из староштокавског двоакценатског инвентара.

Кључне речи: српски говори у Румунији, Румунски Банат, прозодија, акценатски систем.

1. Увод. Село Белобрешка налази се на југозападу Румуније, у подручју Банатске клисуре, на левој обали Дунава, дванаестак километара низводно од уласка Дунава у Румунију и дванаестак километара узводно од пристаништа Стара Молдава, у подножју планинског венца Локве. Село административно припада општини Пожежена у Караш-Северинској жупанији (Бугарски–Степанов, 2008: 16).

Иако нема података старијих од почетка XVIII века о оснивању села, истоимено насеље помиње се још у другој половини XVI века (Томић, 1987: 312; Степанов 2006: 37–40). И поред запаженог смањивања броја станов-

¹ aleksandra.loncar.raicevic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је урађен у оквиру пројекта Истраживање културе и историје Срба у Румунији, који се реализује уз помоћ Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији.

ника, Срби и данас у Белобрешки чине већину.³ Становници села, иначе, називају се Белобречани.

Овај рад, који се бави прозодијским одликама говора Срба у Белобрешки, настао је као резултат теренских истраживања обављених у периоду од 31. маја до 3. јуна 2017. године, спроведених у још два села Банатске клисуре: Дивичу и Старој Молдави.⁴

Говор Белобрешке припада групи клисурских говора, које П. Ивић сврстава у смедеревско-вршачки дијалекат (Ивић, 1999: 331), а који одликује комбинација старије акцентуације и шумадијско-војвођанске замене јата, екавске са доста икавизама (Ивић, 1999: 328). М. Томић, међутим, све клисурске говоре, осим говора Свиничана, подводи под косовско-ресавски дијалекат,⁵ при чему говор Белобрешке сврстава у тзв. праве клисурске говоре, које одликује постојање само силазних акцената (Томић, 1987: 311–312). Акценатским приликама у говору Белобрешке бави се и једним делом рад Софије Милорадовић: *И ракију тијем сас мѣдам*, објављен 2007. године, где се истиче да је једна од најизразитијих особина овога говора „староштокавски тип акцентуације, тј. новији троакценатски систем изведен из старосрпског двоакценатског инвентара” (2007: 574).⁶

Имајући све горенаведено у виду, циљ овога рада јесте потпунији опис инвентара и дистрибуције прозодема у говору села Белобрешка, при чему ће се утврдити и однос овога говора према другим на овај начин описаним говорима.

2. У раду ће бити презентован прозодијски материјал разврстан на основу судбине акцената у следећим позицијама:

1. Краткосилазни акценат иза неакцентоване краткоће (на отвореној и затвореној ултими) (2.1.);
2. Краткосилазни акценат у медијалној позицији (2.2.);
3. Дугосилазни акценат иза неакцентоване краткоће (на отвореној и затвореној ултими) (2.3.);

³ Тако је 1992. године у Белобрешки било 622 Срба, 2002. Било је 566 Срба, док подаци показују да је 2011. године било 477 Срба (Степанов, 2014: 27). Још само у три насеља у Румунији постоји овако висок проценат српског становништва од преко 80 посто: Дивич, Краљевац и Радимна (Степанов 2014: 26).

⁴ Овом приликом захваљујемо информаторима из Белобрешке: Ђурђевки Несторовић (р. 1932), Аници Гвозденовић (р. 1935), Борици Урсуловић (р. 1937), Анђи Марку (р. 1938), Ненаду Русимовићу (р. 1938) и Бориславу Стефановићу (р. 1939), чијом смо предусретљивошћу успели да снимимо 275 минута материјала.

⁵ М. Окука говоре српских насеља у Банатској клисури (на румунској страни дуж Дунава југоисточно од Беле Цркве) сврстава, такође, у косовско-ресавске (Окука, 2008: 199).

⁶ За ову прилику недоступан је био рад Б. Берића о акценатским одликама Дунавске клисуре (питати М. Радана за библиографске податке).

4. Дугосилазни акценат у медијалној позицији иза краткоће (2.4.);
5. Краткосилазни акценат иза неакцентоване дужине (на отвореној и затвореној ултими) (2.5.);
6. Краткосилазни акценат у медијалној позицији иза неакцентоване дужине (2.6.);
7. Дугосилазни акценат иза неакцентоване дужине (на отвореној и затвореној ултими) (2.7.);
8. Дугосилазни акценат у медијалној позицији иза неакцентоване дужине (2.8.).

Посебно ће бити разматране појаве као што су: скраћивање дугосилазних акцената у крајњем отвореном слогу (3.0, 4.0), кановачко дужење (5.0), дужење у емфазу (6.0) и акценат сложеница (7.0).

2.1. Судбина краткосилазног акцента иза неакцентоване краткоће (на отвореној и затвореној ултими)

2.1.1. Тип *сестра*

Померањем краткосилазног акцента са отворене ултима на неакцентовану краткоћу у већини примера у овом говору извршено је метатакситичко преношење и добијен је краткосилазни акценат: *вѡда, вѡду, дѣца, дѡшла, жѣна, јѣдну, мѡгла, мѡја, нѡга, пѡшла, слѹжба*.

Поред наведених акцентских реализација, у истој позицији у ретким примерима забележен је дугоузлазни акценат (*мѡгла*), о чему ће се шире говорити у т. 5.0.

2.1.2. Тип *човѣк*

Померањем краткосилазног акцента са последњег затвореног слога на претходну неакцентовану краткоћу, најчешће је добијен краткосилазни акценат. Метатакситичко преношење забележено је у примерима: *дѡнас, жѣвот, јѡстук, јѣдан, јѣсам, ѡтац, пѡмук, ѡнук, фрѹштук, чѡвек*. Као и у примерима са отвореном ултимом, у овој позицији дужење кратких акцентованих вокала јавља се врло ратко: *јѡстук*, код *мѡмка, фрѹштук* (шире о овој појави в. у т. 5.0).⁷

2.2. Краткосилазни акценат у медијалној позицији

2.2.1. Тип *мотѣка*

Краткосилазни акценат у медијалној позицији иза неакцентоване краткоће у говору Белобрешке се веома добро чува, што је, уосталом, јед-

⁷ Клисурски говори, у погледу чињенице да се у њима новоштокавско акцентско преношење своди на уклањање окситонезе "уклапају се у слику косовско-ресавских, пожеравачко-вршачких и зетско-сјеничких, а у случају говора Галипољских Срба, може се тврдити и да је појава старија од њиховог пресељења у Тракију (Ивић, 1957: 27). В. и т. 2.5.1.

на од карактеристика говора са старијом штокавском акцентуацијом. Као илустрацију наводимо део забележене грађе:

*аџина, босџак, главџа, гранџа, детџа, детџу, деџама, јастџом, ки-
цеџе, колџа, корџа, кудџа, лепџа, марџа, марџа, недеџа, но-
гаџа, обуџа, паџе, пелџе, погаџа, прслџи, родбџина, сандџа, секџа, Сла-
вџмир, сланиџа, Србџи, стоџа, стопџа, судџе, телџа, унџе, учџе,
циџе, чарџе;
говџри, дочџам, женџи, женџо, замџли, закџи, закџи, замџу,
зимџем, имџи, испџа, крџи, насмџе, настџа, набџу, носџе, носџи,
остџа, позџа, полџи, потрџи, почџи, прескџи, претџе, прихџу,
родџи, остџа, остџа, остџа, отџи, снаџа, удџи, уџа, угрџу, укџа
се; дозвџено, затвџени, направџен, отвџено; догџине, овџа;
вунџог, говџе, гумџим, дебџе, дебџу, дугџа, црџе, шарџе;
овџа; његџо;
четџи.*

Без обзира на то што се /˘/ добро чува у медијалној позицији иза крат-
коће, у грађи је забележен и одређен број примера са метатакским прено-
шењем: *вџица, зџиш, џглама, кџуџе, недеџа, џпанак, пџмука, пџлове,
џрлица, свџрва, учџе; дџуџем, пџиш; дџгачак; јџгџе, пџене.*

2.3. Судбина дугосилазног акцента иза неакцентоване краткоће (на
отвореној и затвореној ултими)

Познато је да је у говорима са старијом штокавском акцентуацијом /˘/
акценат врло стабилан у свим позицијама. Будући да на фреквенцију ње-
говог померања или скраћивања утиче структура финалног слога, грађа ће
бити изнета најпре за отворен, а затим и за затворен слог.

2.3.1. Тип *болџ*

Дугосилазни акценат иза неакцентоване краткоће у финалном слогу
показује приличну стабилност, о чему сведоче примери: *затџ, којџ, овџ, онџ,
такџ; горџ, губџ, зовџ, крџи, плетџ, провџи, седџ, стоџи, читџ.*

Примери померања дугосилазног акцента с отворене ултимае, а иза
кратке пенултимае, нису забележени на терену.⁸

2.3.2. Тип *астџ*

Иако се у затвореном финалном слогу очекује већа стабилност /˘/ ак-
цента, ипак се пронашао и понеки пример са метатакским преношењем
(*џлар, зџем*).

*апрџи, братџи, бунџаш, грудџа, жипџи, капџи, колџа, колџи, костџи, ол-
тџа, патџи, пешџи, пурџи, рукаџи, сеџа, сокџа, таџи, тефџи, шеџи,
штриџи; немџи; напрџи, ноџа, озџи; овџи;⁹*

8 Иза неакцентоване краткоће дугосилазни акценат се у последњем отвореном слогу добро чува и у говору источне Шумадије (Бошњаковић, 2008: 58–59).

⁹ П. Ивић констатује да силазни акценти изван првог слога, у принципу, задржавају старо

2.4. Дугосилазни акценат у медијалној позицији иза краткоће

2.4.1. Тип *девџка*

Дугосилазни акценат у медијалној позицији иза неакцентоване краткоће је веома стабилан у овим говорима, о чему сведоче и бројни примери:

девџке, Ђурђевка, Јованка, колѣвка, обџце, обџци, Огњанка, опанке, перинцу, ремење;

заврши, завршен, изгледа, испира, навлачиш, облачи, обрађена, обувам, оку паи, повезан, повѣжеш, повѣжем, послужи, развѣжу, саграђена, увѣже, ура ди, урадиш;

*вештачка, делинске, покџна, персијанске, румунско.*¹⁰

2.5. Судбина краткосилазног акцента иза неакцентоване дужине (на отвореној и затвореној ултими)

2.5.1. Тип *дѣтѣ*

Померањем краткосилазног акцента са отворене ултима на неакцентовану дужину добија се дугоулазни акценат, што потврђују примери: *пѣта, плѣтна, попа, скуте, фѣле, шѣре.*¹¹

Међутим, у великом броју примера, под утицајем румунског језика јавља се и промена дугоулазног у дугосилазни акценат, што спада у одлику која је обична и честа у говорима који су изложени румунском језику (Ивић 1990: 191–192). Наводимо примере у реченичном контексту: *Кад сам била млада. Њшла је по трѣви. Тѣ се такѣ звѣло. Сас вѣше бѣја. Назѣд су лѣја. Тѣ је било скупо. Марѣме су бѣле штрикане. Код нас зѣма бѣде дугѣчка. Тѣ се зовѣ тѣрба. Њсам носѣла њшита. Шарѣно плѣтно. Дарѣјемо бѣбу. Такѣ је било. Лѣше врѣме. Дѣте ѣма још јѣдно ѣме. Овѣ су вѣнци. Пѣсле пѣдне.*

Место дугоулазног акцента може се често чути и дугосилазни акценат (никад обрнуто) и у говору Галипољских Срба. Овај изговор није уопштен ни код једног говорног представника, те је промена скорашња. Ова појава позната је из приличног броја наших говора, па тако и „ерском” у југоисточном Банату (Ивић, 1957: 32). Тамо дугосилазни акценат долази наместо створеног дугоулазног и употребљава се свуда паралелно с њим (Ивић, 1957: 33). Узроци промене леже у чињеници да се јавља око румунске границе, „обично у селима где има становништва румунског порекла, и про-

место и у говору Галипољских Срба (*јунѣк, грнѣѣр, пасѣј*) (Ивић, 1957: 26). Сличан закључак доноси и Ж. Бошњаковић у вези са говором источне Шумадије (Бошњаковић, 2008: 65).

¹⁰ У говору Галипољских Срба Ивић бележи сличне примере (Ивић 1957: 26). На стабилност дугосилазног акцента у медијалној позицији иза неакцентоване краткоће указано је и у вези са говорима источне Шумадије (Бошњаковић, 2008: 79–82).

¹¹ Уп. са примерима наведеним у говору Галипољских Срба, који сведоче о повлачењу кратких силазних акцената са ултима, које вреди и за отворен и за затворен слог на претходно дуги неакцентовани слог (Ивић 1957: 27).

дире напореда са низом румунских особина у синтакси” (Ивић, 1957: 33). „Очигледно је на разликовање силазних и узлазних акцената разорно деловала фонетика румунског језика који познаје само једну интонацију” (Ивић, 1957: 33). Узрок ово појаве лежи, као и у случају говора Галипољских Срба, у тесној симбиози са несловенским живљем „који не зна за разлику између силазне и узлазне интонације” (Ивић, 1957: 33).

Појаву запажа и С. Милорадовић, наводећи да се ради о аналитизацији прозодијског система, на шта је утицало непосредно румунско окружење (Милорадовић, 2007: 575).

2.5.2. Тип *nārđđ*

Померањем краткосилазног акцента са затворене ултиме на неакцентовану дужну добијен је дугоузлазни акценат, што потврђују примери: *zá твор, náрод, ráжањ, рúчак*.

Старо место акцента посведочено је у мањем броју примера: *pōвђј, рāзбђј*.

2.6. Краткосилазни акценат у медијалној позицији иза неакцентоване дужине

2.6.1. Тип *nītāli*

Краткосилазни акценат иза неакцентоване дужине у већини примера се чува у медијалној позицији:

дўжнѡсти, зāвѣтрина, кр̑зницѡ, Мāчѣвић, мѣнђуше, мѡгўћнѡсти, пѣнзїје, пѡ нѡћи, пѡрдѡица, прѣзїме, рукāвїма, ствāрчїцу, трѣгѣре, чāришāви, шѣпїца, вѣзѣне, дāвāли, дāвāо, жївѣо, захтѣвāло, запїсāли, запїсāло, кāзāли, кāзāла, кāзāло, кўпїли, кўпāју, кўпāли, пѡндсиш, позївāју, прскāју, рāдїо, рāдїло, ренѡвїрāли, спрѣмāли, удāвāли, устўпїла; трїдѣсет; пѡсѣбно, пѡсѣбне.

Број примера са пренесеним акцентом је знатно мањи: *из бѡлнице, кр̑зница*.¹²

2.7. Судбина дугосилазног акцента иза неакцентоване дужине (на отвореној и затвореној ултими)

2.7.1. Тип *vūčē*

Иако је процес померања дугосилазног акцента на отвореној ултими иза дуге пенултиме захватио ове говоре (*сѣче, одсѣчу, одсѣче, прѣде, порāс-те*), ипак доминирају примери са старијим стањем:

вўчѣ, лїчї, мр̑зї, обўчѣ, прѣдѣ, испрѣдў, одсѣчў, сѣчѣ; бāштѣ (ген. мн.), *срѣдѣ* (ген. јд.); *овāцā* (ген. мн.), код *пѡнѣ* (ген. мн.), *прстїјў* (ген. мн.), од *ствāрї* (ген. мн.); *дѡвдѣ*.

¹² Преношење краткосилазног акцента са ултиме забележено је у примерима: *одѣло, фазāна; крстїмо, седїмо; грудњāце, јагањāца, колїра, котāрче, кришѣња, новорођѣнче, панталѡне, Србијāнце, фланѣла, шешїре, Шумадинѣ*.

2.7.2. Тип *вӯчѣш*

У затвореном слогу иза дуге пенултима чешћи су примери са непренесеним акцентом: *жївїш, обӯчѣш*.

2.8. Дугосилазни акценат у медијалној позицији иза неакцентоване дужине

2.8.1. Тип *вр̑шѣмо*

Дугосилазни акценат у медијалној позицији иза неакцентоване дужине забележен је у примерима: *жӯрїте, стїдїмо; јāvъāње, нāрӯчје*.

3.0. Скраћивање дугосилазних акцената

У говору Белобречана запажена су и скраћивања дугосилазних акцената у краткосилазни која се врше у отвореном крајњем слогу којем претходи предакценатска дужина (у 3. л. презента и генитиву множине): *мр̑зї, одсѣчӯ, прѣдѣ*; из *бāштѣ* (ген. мн.), од *пōнѣ* (ген. мн.) и сл.¹³

4.0. Експираторни акценат

У појединим примерима у којима је такође уочено скраћивање акцената, може се претпоставити постојање експираторног акцента: *дōђе, кáжем, се крстї, се кӯна, се нїта, спрѣма се; глác, дán, мáрву, нӯт*.

Овај закључак, изведен на основу слушне перцепције, представља посебно питање које захтева детаљну акустичку проверу.¹⁴

5.0. Кановачко дужење

Поред примера наведених у т. 2.1.1. и 2.1.2 (*мóгла; јáстук, мóмка, фрӯштук*), налазимо и следеће случајеве у којима се јавља дугоузлазни акценат при повлачењу краткосилазног акцента са крајњег слога на претходно кратак слог: *вѣнчо, вр̑нца, сас вр̑цом, кóжу,¹⁵ пѣро, шӯстер*.

Занимљив је, свакако, и пример *вóде* (*Се стави једна чаша вóде*), иако исти информатор више пута изговара *вōда*, те се, као и у примеру који следи у т. 6.0. може помишљати о емфазу, будући да је реч о обичају крштења.

¹³ Исту појаву региструје и П. Ивић у говору Галипољских Срба (1957: 33–34).

¹⁴ Слична запажања у вези са експираторним акцентом у говору Белобрешке износи и С. Милорадовић (2007: 575). Експираторни акценат бележи и Ж. Бошњакловић у говору источне Шумадије, често као резултат скраћивања дугих акцената (2008:100–101).

¹⁵ Уп. са примером *кóжув*, који у говору Белобрешке бележи С. Милорадовић, уз констатацију да нема репрезентативних примера тзв. кановачког акцента: *сѣстра, јѣзик*, односно: *пōшла, дōшла*. (Милорадовић, 2007: 574).

Описујући појаву кановачког дужења, П. Ивић показује да на тлу смедеревско-вршачког дијалекта (ако се изузме исељенички говор Гали-пољских Срба) постоје два кановачка ареала: шумадијски и банатски. Тако „на банатској страни у југозападним говорима (Ковин и околина), а такође и на крајњем југоистоку (Банатска клисура, уз коју иде и Калуђерова на југословенској страни границе) изговара се *вѡда*, а у средини, дуж вертикале Вршац – Бела Црква, господари кановачки акценат (*вѡда*). (Ивић, 1999: 341).

Шира истраживања кановачке акцентуације у клисурским говорима можда би могла да дају одговор на питање о настанку двају кановачких ареала: шумадијског и банатског, које поставља П. Ивић (1999: 341), или бар да укажу на то у којој мери је кановачка акцентуација захватила ове говоре и на тај начин променила донекле слику простирања овог ареала.¹⁶

6.0. Емфатична промена квантитета у говору Белобрешке обухвата случајеве измене квантитета, али не и места акцената:¹⁷

*Има ли цркве у селу? **Ї**ма црква.*

*Можете ли да нам кажете нешто о томе? Па **мѡгу**.*

Да ли скидају бебу голу скроз?

***Јѣ**сте, да, и је стављају у **вѡду**.*

*Иде се код кума, се пита за **ѣ**ме. Кум нам каже **ѣ**ме.*

7.0. Акценат сложеница

Неке сложенице у говору Белобрешке могу имати два акцента:

*нѧјлѧпишу, нѧјрођенијѧ, нѧјстарѧју нѡворођѧче, парѧунѧку, парѧунѧчаѡ,
свѧкојѧк, свѧкојѧке.*¹⁸

8.0. Закључне напомене

Акценатске карактеристике говора Срба у селу Белобрешка у Банатској клисури у Румунији указују на велику сличност овог говора са говори-

¹⁶ Свакако треба имати на уму да је појава кановачког дужења, међутим, много чешћа у Румунском Банату (Бошњаковић-Вареника, 2008). Дужење акцената се јавља и у другим српским пресељеничким говорима: у Мађарској, у Дески (Ракић, 1998: 23–24) и Батањи (Ракић, 1997: 90), у којима су кратки узлазни акценти у доста случајева прешли у полудуги узлазни акценат.

¹⁷ Слични примери забележени су у говорима источне Шумадије (Бошњаковић, 2008: 95–96).

¹⁸ Миле Томић наводи такође примере сложеница у говору Радимаца са два акцентована слога: *мѡтѡрѡбицикли, ѡтѡѡреножѡт, ѡтѡѡренозелѡ* (Томић, 1987: 323).

ма у југоисточном крају Баната око Вршца и Беле Цркве, у којима се развио „један нарочит говор, релативно архаичан, али са многим знацима мешавине, и то скорашње, непреврене мешавине” (Ивић, 1949–1950).

Одлике тога говора, дакле, јесу: углавном ресавска акцентуација, уз многе особености и одступања, као и претежно војвођанска замена јата, која овом приликом није била предмет нашег разматрања.

У говору Белобрешке тако је уочено старо место силазних акцената, при чему се кратки силазни акценти повлаче са ултиме: *вѡда, жѡна, дѡшла; дѡнас, жѡвот, јѡстук*.

Нарочиту стабилност показује дугосилазни акценат у финалном отвореном и затвореном слогу, као у примерима: *горѡ, губѡ, зовѡ; колѡч, тањѡр, шеѡвр*.

Примери као: *одсѡчу, прѡде, сѡче*, сведоче, међутим, о процесу померања дугосилазног акцента на претходну дужину, при чему, ипак, претежу примери са старијим стањем (*вѡчѡ, лѡчѡ, мѡзѡ*).

Процес скраћивања дугосилазних акцената иза дугог слога захватио је и ове говоре (*мѡзѡ, одсѡчѡ*; из *бѡштѡ*), као и говор Галипољских Срба, а опсежнија истраживања могла би да покажу у којој мери је овај процес узео маха у испитаном говору.

Особеност говора Белобрешке јесте и појава кановачког дужења (*јѡстук, мѡмка, фрѡштук; мѡгла*), што овај говор, упркос ранијим запажањима, повезује, а не раздваја, са говорима око Вршца и Беле Цркве.

Одлика говора Белобрешке, као, уосталом, и других говора у несловенском окружењу, јесте појава силазних наместо узлазних акцената (*дѡте, плѡтно, тѡрба*), што је само једна од одлика која указује на започет процес аналитизације у овим говорима.

Даља истраживања говора Белобрешке (говора Банатске клисуре) морају бити усмерена и на испитивање постојања експираторног акцента, као још једног од показатеља аналитичких појава које су захватиле клисурске говоре у целини.

Анализа прозодијских одлика говора Белобрешке показала је, с једне стране, да овај говор поседује типичне одлике косовско-ресавске акцентуације, а с друге, да су истовремено у њему започети процеси разградње овог система, чему, свакако, доприноси специфична ситуација у којој се говор Белобрешке налази као српски говор у несловенском окружењу.

Литература

Бошњаковић–Вареника, 2008: Ж. Бошњаковић, С. Вареника, Прозодијске особине говора села Рудне (Румунија). Нови Сад: *Зборник Матице српске за славистику*, 219–230.

- Бошњаковић, 2008: Ж. Бошњаковић, Фонетске особине говора источне Шумадије у: *Српски дијалектолошки зборник*, LV. Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1–322.
- Бугарски–Степанов, 2008: С. Бугарски, Љ. Степанов, *Историјски и културни споменици Срба у Румунском Банату*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Ивић, 1949–1950: П. Ивић, О говорима Баната. Београд: *Јужнословенски филолог*, XVIII/1–4, 141–156.
- Ивић, 1957: П. Ивић, О говору Галипољских Срба у: *Српски дијалектолошки зборник*, XII. Београд: Српска академија наука, Институт за српски језик, 1–520.
- Ивић, 1990: П. Ивић, *О језику некадашњем и садашњем*. Београд: БИГЗ.
- Ивић, 1999: П. Ивић, Српски дијалекти и њихова класификација (II). Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLII, 303–354.
- Милорадовић, 2007: С. Милорадовић, И ракију пијем сас мёдом. Дијалекатска скица Белобрешке (Румунија), у: *Probleme de filologie slavă*, XV. Timișoara: Universitatea de Vest din Timișoara, 573–580.
- Окука, 2008: М. Okuka, *Srpski dijalekti*. Zagreb: [SKD Prosvjeta].
- Ракић, 1997: S. Rakić, Izveštaj o dijalektološkom istraživanju govora Batanje. Budapest: *Studia Slavica Hungarica*, 42, 89–98.
- Ракић, 1998: S. Rakić, O govoru Deske. Budapest: *Studia Slavica Hungarica*, 43, 23–38.
- Степанов, 2006: Љ. Степанов, *Поздрав из Дунавске клисури*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Степанов 2014: Љ. Степанов, В. Степанов, *Статистички подаци о Србима у Румунији*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Томић, 1987: М. Томић, Говор Радимаца, у: *Српски дијалектолошки зборник*, XXXIII. Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српскохрватски језик, 311–474.

Aleksandra R. Lončar Raičević

Irena R. Cvetković Teofilović

ABOUT THE ACCENTUAL CHARACTERISTICS OF THE VARIETY OF SERBIAN USED IN THE DANUBE GORGE (BELOBREŠKA)

Summary

Based on the field research carried out on the territory of the Danube Gorge in Romania, in the village of Belobreška, we have collected the material which was used in the analysis of the prosodic characteristics of the given variety. The paper presents the accentual system, including the inventory and the distribution of the prosodemes. One of the most prominent features of this variety is the Old-Shtokavian type of accentuation, i.e. the new system of three accents derived from the Old-Shtokavian inventory with two accents.

Key words: Serbian speeches in Romania, Serbian Banat, prosody, accentual system.

ЗАБОРАВЉЕНИ ПИСАЦ СИМЕОН ЖИКИЋ ИЗ ПОГРАНИЧНЕ ОБЛАСТИ ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ ПРЕМА РУМУНИЈИ И БУГАРСКОЈ

Српска књижевна историографија у досадашњим истраживањима није уочила чињеницу да је у је области Источне Србије на крају 19. и у првој половини 20. вијека стварао прота Симеон Жикић (1878–1964). Оставио је иза себе, углавном у рукописној заоставштини, више дјела: три романа (*Говор срца*, *На своме послу*, *За указом*), двије књиге приповједака (*Парохијске слике и прилике*, *Тешка времена*), једну књигу расправа и чланака (*Пастирска реч*), те обимну аутобиографско-мемоарску књигу (*Моји мемоари*). Сви наведени текстови претежно су тематски везани за живот тимочке области Источне Србије и пограничне српске области према Румунији и Бугарској у последњој трећини 19. и почетне четири деције 20. вијека, док је у рукопису мемоара запажено мјесто припало и опису живота у Русији, гдје се школовао од 1897–1905. године. Захваљујући текстолошком раду Владане Стојадиновић сви наведени рукописи објављени су у Едицији „Завештања“ Народне библиотеке „Његош“ из Књажевца од 2010. до 2015. године, а у 2017. години објављен је и зборник радова *Сима Жикић, сведок времена*. Тиме је у српску књижевну историографију напоскон био укључен књижевник који је простор Источне Србије на равноправан начин увео у токове српске књижевности.

Кључне речи: српска књижевност, заборављени писци, источна Србија, пограничне области, романи, приповетке, мемоари.

1.0. У другој половини 19. и на почетку 20. вијека поједини српски крајеви добили су своје мајсторе приповједаче. Као што је приповједач српског приморја и Паштровића био Стефан Митров Љубиша, као што је приповједач српске Војводине и Сентандреје био Јаков Игњатовић, а Мачве Јанко Веселиновић, као што је приповједач западне Србије био Милован Ђ. Глишић, а Шапца Лаза К. Лазаревић, као што је приповједач Срема био Павле Марковић Адамов, а приповједач Далмације, Боке Которске, Цетиња и Београда, био Симо Матавуљ, као што су писци Београда били Светолик Ранковић, Војислав Илић и Бранислав Нушић, а писац Шумадије Радоје Домановић, као што је сликар Ниша и јужне Србије, а затим и родне Бачке, те Београда, био Стеван Сремац, а Врања и Пчиње Бора Станковић, тако је и

¹ goran.maksimovic@filfak.ni.ac.rs

прота Симеон Жикић у првој половини и средином 20. вијека постао аутентични писац и приповједач градова Књажевца и Зајечара, као и читавог тимочког поднебља Источне Србије.

1.1. Рођен је у Зајечару 16. јануара 1878. године у трговачкој породици од оца Живојина и мајке Станије. Након ране очеве смрти, одрастао је у сиромаштву са још двојицом браће, уз велики труд пожртвоване мајке. Основну школу и пет разреда гимназије завршио је у Зајечару, а затим је због изразитог талента за цртање, на препоруку наставника цртања Николе Марковића, те уз нарочиту помоћ епископа тимочког Мелентија (1891–1911), отишао на двогодишње школовање у Русију, у живописачку школу у Тројицко-Сергејевској лаври (1897–1899). Након тога уписао је Духовни семинариј у Новочеркаску на Дону, у којем је провео шест година (1899–1905). Одмах по повратку у Србију одслужио је војни рок, а затим је радио као учитељ у селима Облацина код Ниша и Васиљ поред Књажевца, све до 1909. године, када је рукоположен за свештеника и када је започео парохијалну службу у тимочким селима Планиница, Криви Вир и Луково.

Жикић је био активни учесник у Првом и Другом балканском рату 1912–13. године. У годинама Првог свјетског рата и бугарске окупације простора југоисточне Србије био је у избјеглиштву у различитим градовима (Параћин, Јагодина, Београд, Винча), да би се након окончања рата вратио у Књажевац тек 1920. године, када је добио управу у другој књажевачкој епархији, која је обухватала дио града Збириште, као и села Трговиште, Штитарца, Видовац, Жуковац. Поред свештеничког позива предводио је веома жив друштвени и културни живот у Књажевцу, а нарочито се истицао писањем и сликањем, свирањем флауте и виолине, као и просветним радом на часовима вјеронауке и цртања у књажевачкој гимназији. Истакао се и обнављањем друштва Црвеног крста у Књажевцу и његовим руковођењем готово петнаестак година. Учествовао је у покретању Светосавског добротворног бала у Књажевцу. Активно се бавио рјешавањем социјалног статуса свештенства у Србији. За друштвени рад и допринос српском народу, добитник је двије златне медаље за учешће у ратовима 1912–13. године, добитник је ордена Светог Саве за приповједачки и сликарски рад, као и два ордена Црвеног крста, те ордена Југословенска круна IV степена за умјетност. Умро је у Књажевцу 15. новембра 1964. године, а сахрањен је у порти цркве Светог Ђорђа у Књажевцу. (Стојадиновић, 2014: 7–15)

2.0. У умјетничком погледу Жикић је био прави сликар тимочког поднебља, јер је поред књижевног рада посвећеног овоме простору, а који сачињавају три романа (*Говор срца*, *На своме послу*, *За указом*), тридесетак приповједака објављиваних у периодици, те аутобиографско-мемоарски записи *Моји мемоари*, оставио и шездесетак умјетничким слика (уља

на платну, акварели, цртежи, иконе), заснованих на људима и мотивима из књажевачког краја. Књижевне прилоге је најчешће објављивао у црквеним листовима и часописима (*Пастирска реч*, *Весник српске цркве*, *Летопис Тимочке епархије*, *Гласник епархије Тимочке*, *Весник – недељни црквено политички лист*), у периоду између два свјетска рата, а највећи њихов дио је остао сачуван у рукописној заоставштини, која је заслугом Владане Стојадиновић приређена за штампу и објављена у едицији *Завештање* Народне библиотеке „Његош“ у Књажевцу од 2010. до 2015. године. Објављена су три романа: *Говор срца* (Жикић, 2010: 283), *На своме послу* (Жикић, 2011: 336), *За указом* (Жикић, 2013: 293); двије књиге скупљених приповједака под називом *Парохијске слике и прилике* (Жикић, 2012: 276) и *Тешка времена* (Жикић, 2014: 274), књига сабраних црквених расправа *Пастирска реч* (Жикић, 2014: 179), те на крају и књига аутобиографско-мемоарске прозе *Моји мемоари* (Жикић, 2015: 720). Независно од тога у издању Завичајног музеја у Књажевцу, а уз приређивачки напор Милене Милошевић-Мицић, из рукописа је 2011. године објављен Жикићев уџбеник цртања под називом *Конспективни преглед историје уметности: кад мнидијах бити учитељ цртања*.

2.1. Жикићев приповједачки рад карактерише наглашена тематска усмјереност на људе, прилике и догађаје из поднебља Источне Србије, са посебним акцентом на простор Књажевца и Зајечара, дјелимично и Ниша, а затим у нешто мањем обиму и других српских области, као што су Подунавље и Банат, у временском распону од посљедњих деценија 19. вијека до краја треће деценије 20. вијека. Укупно тридесетак прикупљених приповједака написано је у периоду од 1914. до 1960. године и објављено, углавном у наставцима, у бројним црквеним листовима и часописима тога времена, као што су: *Пастирска реч*, *Весник – недељни црквено политички лист*, *Весник српске цркве*, *Летопис Тимочке епархије*, *Гласник епархије Тимочке*. Приповијетка *Поп Видоје* објављена је у посебном издању 1921. године у Зајечару. (Максимовић, 2012: 359-364)

Жикићеве приповиједне теме обухватају свакодневни живот у парохији, који је био утемељен на изворним народним обичајима и фолклорним представама, као што је обред призивања кише у сушним љетњим данима, али и на предрасудама и бројним вјеровањима у нечастиве силе и натприродна бића, као што су вампири и утваре. Такве су приповијетке *Залутао*, *Једно опело*, *Вампир*, *Литија*. Слика народног живота прожета је и аутентичним приказима социјалне биједе, дубоког сиромаштва, непросвијећености и бројних болести, које су растакале биће тог народа. Приповијетка *Поп Видоје* утемељена је на приказивању трагичне животне судбине појединаца, а заснована је на пажљивим психолошким анализама јединке која је доживјела психички слом услед породичне трагедије губитка супруге и дјеце. У равни наративног поступка, Жикић је у овој приповијетци веома

близак приповиједању Светолика Ранковића. Сличан приповиједни заплет проналазимо у приповиједи из сеоског живота *Божја казна* о трагичном животном путу и скончању сељака Стојана, кога је у раном дјетињству као нахоче пронашла српска војска у вихору Српско-турских ратова 1875-77. године. Приповијетка *Сапароси* има заплет изграђен на сукобу двије поповске породице, у којима нетрпељиве нападије имају улогу главних подстрекача, што у равни литерарних аналогја асоцира на чувени Сремчев роман *Поп Тира и поп Спира* (1898), па је прожета и наглашеним критичко-сатиричким и саркастичким тоном у циљу разобличавања и исмијавања људске глупости, те ирационалних паланачких страсти и себичности.

Жикићеви приповиједни заплети о људима и приликама дубоко су условљени и прожети крупним историјским догађајима, као што су били Српско-турски ратови 1875-77. године, а затим и Први свјетски рат и нарочито страдање српског народа и српског свештенства у југоисточној Србији у времену злогласне бугарске окупације овога простора. Такве су приповијетке *Пре десет година распеће*, *Горка чаша*, *Марта*. Двије приповијетке *Наш Боле* и *Лила* тематизују судбину појединаца, као и страдање читавог српског народа у Банатском подунављу у годинама Првог свјетског рата и мађарске окупације овог простора.

Један други приповиједни круг бави се незаслуженом судбином која је затекла старе свештенике одмах по окончању тих ратова. У тешким временима ропства под Турцима и окупације под Бугарима били су чувари народног идентитета и вјере, били су изложени страдању и физичком уништењу, а одмах након ослобођења проглашени су за сувишне и неуке, а на њихово мјесто су довођени млади и образовани теолози. Таква је приповијетка *Стари Израил*. Приповијетка *Свештеник борац* казује о страдању у миру оних теолога који су се као народни трибуни борили за људска и политичка права своје професије и достојанствен живот свештенства.

Посебно приповиједно мјесто заузимају приповијетке *Заборављен* и *Залутала овца*. У првој је приказана је трагична судбина јуровидовог сеоског младића Боре. У другој је приказано покајање блудног сина Радета Радаковића, који се заљубио у пјевачицу Циганку, па је због тога напустио кућу и промијенио вјеру, а онда пред велики хришћански празник Васкрс доживио просветљење и вратио се у окриље породице.

У тематски разноврсном и различитом наративном обухвату, Жикићево приповиједање карактеришу препознатљиве поетичке особине, које се огледају у степенастом грађењу заплета, у наглашеним и успјелим дескриптивним уводима, те у наративним расплетима и епилозима који су карактеристични по временским опкорачењима у циљу убрзавања приповиједања и телеграфског информисања читалаца о расплету претходних догађаја или људских судбина. То је нарочито препознатљиво у дужим приповиједним текстовима, који имају обиљежја романескних предлогака, као што су: *Поп Видоје*, *Сапароси*, *Наш Боле*, *Божја казна*.

Међу успјелим дескриптивним уводима издвајамо описе позне јесе-ни у приповијеткама *Залутао* и *Вампир*, опис ведрога мајског дана у приповиједи *Марта*, опис зиме у предбожићним данима у приповиједи *Горка чаша*, опис природе у данима летње суше у приповиједи *Литија* или летње врућине и оморине у приповиједи *Једно опело*. Жикићеве наративне експозиције имају наглашену функционалност и уводе читаоце на аутентичан начин у приповиједне заплете било да се ради о казивању о народним вјеровањима у нечистиве силе или народним обредним радњама, као што су литије за призивање кише у сушним летњим данима. Поједине наративне експозиције имају форму приповиједних апотеоза, као што је у приповиједи *Пре десет година распеће* увод заснован на величању древне славе града Ниша, античког полиса и колијевке првог хришћанског цара, у функцији каснијег наративног заплета о бугарским злочинима над српским свештеницима у овом граду у току окупације у Првом свјетском рату.

3.0. За историју српске књижевности посебно могу бити важни текстови Жикићевих романа: *Говор срца*, *На своме послу* и *За указом*. Први од наведених романа, *Говор срца*, објављен је дјелимично као приповијетка под насловом „Кад срце говори“ у књажевачком листу *Заглавак* 1935. године, а потом је у цијелости публикован из рукописа 2010. године, други роман *На своме послу* објављен је из рукописа по први пут 2011. године, а трећи роман *За указом* публикован је такође из рукописа први пут 2013. године.

3.1. Роман *Говор срца* тематски је везан за простор Ниша и јужне Србије, те за бројне друге балканске просторе (Косово и Метохија, Скадар и Албанија, Крф и Грчка, Скопље и Македонија), у судбоносним историјским годинама балканских ратова и поготово Првог свјетског рата. Кратак осврт на жанровску типологију овог дјела упућује нас на закључак да се ради о „развојном“ типу романа или роману „личности“ у којем је испричано породично поријекло, дјетињство, школовање и одрастање, а затим и цјелокупна тегобна животна судбина, те изложена сложена карактеризација главног јунака Димитка Мунчића из Ниша, који је стицајем историјске судбине, иако је био обичан нишки кафеџија, постао учесник и свједок неких од најкрупнијих историјских догађаја са судбину српског народа из година балканских ратова и Првог свјетског рата. У том погледу, роман *Говор срца* у жанровском погледу представља веома захтјевну грађевину, у којој „развојни“ тип романа, иначе доминантан у уводним поглављима дјела, прераста у „историјски“ роман или роман „времена“, у којем васкрсавају бројни аутентични догађаји (повлачење српске војске преко Албаније у јесен и зиму 1915. године, вријеме проведено на Крфу (1915–1918), велика ратна офанзива српске и савезничке војске и пробој Солунског фронта 1918. године), као и бројне конкретне појаве и личности (Војвода Вук, Војвода Степа Степановић,

Краљ Петар Први Карађорђевић, Краљ Александар Карађорђевић, албански вођа Есад-паша и слично). Са треће стране, у жанровском погледу рукопис романа *Говор срца* можемо читати и као роман „простора“ или „друштвени“ тип романа, у којем се сусрећемо са аутентичном сликом приватног и јавног живота на југоистоку Србије на размеђу 19. и у првим деценијама 20. вијека. Односи се то прије свега на породичну и социјалну слику патријархалног свијета, на начин живота обичног човјека, на начин одијевања, исхране и дјеловања у друштвеној заједници, на љубавне и емотивне односе, на уговарање и склапање бракова, на привређивање и економски опстанак и слично. У том смислу, издваја се јунакова апотеоза родног града Ниша, као оног уточишта у којем обичан човјек проналази сигурност и постојаност. Посебну умјетничку драгоценост, када је ријеч о тој друштвеној слици свијета, представља дочаравање аутентичног приватног и јавног живота, а поготово обесправљености српског народа у годинама њемачке и бугарске окупације у току Првог свјетског рата, те бруталног погрома српског свештенства и угледних личности од стране бугарских националиста, који су на сваки начин настојали да униште српски идентитет, језик и националну свијест, вођени илузијом великобугарске идеологије и увјерени да се српска војска, држава и династија никада неће опоравити од ратног пораза из 1915. године. (Максимовић, 2010: 272–276)

3.2. У композиционој основи романа *На своме послу*, који у поднаслову носи одредницу „роман из свештеничког живота“, налазе се двије наративне равни којима су суштински одређена и типолошка својства дјела. Прва наративна раван представља хронолошко казивање о развојном путу главног јунака дјела, српског православног свештеника Василија Теофановића, од раног дјетињства, преко школовања, добијања епархије и женидбе, каснијег преданог богослужења у епархији Чурушкој, до трагичне смрти у јануару 1942. године, приликом злочиначких рација које су окупатори, мађарски фашисти, починили над Србима и Јеврејима у Новом Саду и другим насељима дуж читаве српске Војводине. У тој наративној равни роман посједује препознатљива типолошка обиљежја романа личности или васпитног романа, у којем се у средишту приповиједања налази психолошка карактеризација и развојни животни пут главног јунака. У другој наративној равни долази до изражаја поступак асоцијативних амплификација и обликовања читавог низа дигресија у којима се расправља о социјалном статусу српских православних свештеника, у којима се излажу полемичке идеје о потреби промјена крутих канонских рјешења о забрани по којој свештеници нису имали право да склопе други брак чак ни онда када би трагично или усљед болести остајали без брачних сапутница и када су бројну њихову малољетњу дјецу остављали без праве породичне његе и бриге. У тој наративној равни која је комплементарна са бројним Жикићевим полемичким чланцима, као и текстовима Василија Теофановића, који су објављивани у *Веснику српске*

цркве и Српском Сиону, као и неким другим црквеним листовима у периоду између два свјетска рата, дјело поприма типолошка својства романа есеја или романа расправе. (Максимовић 2011: 320–326)

У тој првој и доманинатој наративној равни, у којој се у средишту пажње налази обликовање животног пута и животних страдања главног јунака дјела, иначе стварне личности и пишчевог савременика, пријатеља и истомишљеника у борби за остварење нових социјалних и канонских права српских православних свештеника, долази до снажног укрштања аутобиографских конотација из стварног пишчевог живота са биографским појединоцима из стварног живота Василија Теофановића, који је заиста био свештеник у Чуругу дуже од педесет година (1889–1941), све до пензионисања, а потом и до смрти 1945. године. Остао је упамћен по томе што је на његов предлог сазидан иконостас цркве Светог вазнесења господњег у Чуругу и што је тај иконостас осликао чувени сликар Ђорђе Крстић. То је могуће препознати на основу упоређивања појединих романескних епизода са рукописом Жикићевих мемоара, као и са полемичким црквеним расправама и чланцима публикованим у појединим тадашњим часописима и листовима. Са треће стране, посебно у завршним поглављима дјела, у тој првој и доминантној наративној равни долазе до изражаја и типолошка својства историјског романа, поготово онда када су са доста пажње приказане околности настале након смрти краља Александра Карађорђевића у атентату у Марсеју 1934. године, затим конкордатска криза (1935–37), те почетак Другог свјетског рата у Краљевини Југославији и поготово трагични живот Срба у окупираној Војводини у току тог рата. Посебну трагичку кулминацију тај наративни романескни план добија у погромима Срба и Јевреја у већ поменутих расијама мађарских фашиста у току јануара 1942. године.

3.3. У роману *За указом*, који је написан 1951. године, проналазимо наративне стратегије карактеристичне за развојни тип романа. Казивање је организовано на проспективан начин, са доминантном свезнајућом стојном тачком приповједача, а прати животни пут главног јунака, Јовице Крстеновића из Књажевца, од рођења и срећног дјетињства, преко трагичних и противурјечних животних епизода, до остварења два животна идеала: указног чиновничког звања, као и брака са дјевојком коју је волио. Поднаслов „роман из чиновничког живота“ упућује на елементе друштвеног романа, у којем су изложени важни аспекти јавног и приватног живота у међуратном развоју српског друштва, са посебним акцентом на друштвену слику свијета у градовима као што су Књажевац и Београд.

У уводном дијелу романа доминира свијет идиличног дјетињства, у којем је главни јунак растао под „стакленим звоном“ пренаглашене породичне заштите, под окриљем оца Драгомира, угледног књажевачког општинског чиновника, предане мајке Катарине, те имућне баке Живане. Међутим, противности животне судбине, почињу да покажују своје ђудљиво лице

од тренутка када је неочекивано умрла дјечакова бака, а затим изненадно обољела па убрзо и умрла дјечакова мајка, а отац потпуно поражен тим ненадним губитком, утјеху почео да тражи у алкохолу. Због тога је најприје превремено пензионисан, а затим је убрзо и тешко оболио и преминуо. Тиме се свијет идиличног јунаковог детињства потпуно урушава, а умјесто уредног школовања и великих животних планова да студира правне науке, његова егзистенција се преображава у голу и самотњачку борбу за социјални опстанак.

Након неуспјешног полагања велике матуре, а потом и служења сталног кадра, Јовица Крстановић добротом некадашњих очевих пријатеља постаје неуказни чиновник, архивар у срезу Заглавском, а његов предани рад у администрацији буди наду да ће једнога дана остварити животни циљ и постати указни чиновник. Та наглашена жудња «за указом», створиће читав низ непредвидивих животних ситуација кроз које је био принуђен да прође главни јунак прије него што је достигао свој циљ, а романескно приповиједање поред особина развојног и друштвеног романа, поприма и особине авантуристичког заплета. Напоре са наведеним главним наративним линијама, могуће је издвојити и комплементаран композициони ток са елементима љубавног заплета чији су главни актери Јовица и дјевојка Радница, коју је познавао од дјетињства и са којом је заједно одрастао. Послије читавог низа неочекиваних препрека, па чак и невјенчане Радичинине брачне авантуре са путујућим трговцем и преварантом Антом Ашкеназом, животни путеви двоје јунака ће се изнова укрстити и то на срећан начин, тако да ће се скрасити и савити заједничко породично гнијездо у Аранђеловцу, гдје је главни јунак напокон добио указну чиновничку службу.

Романескно приповиједање о друштвеном животу између два рата са великим успјехом приказује приватни и јавни живот у Књажевцу и Београду. Поједине епизоде представљају праве мале записе о политичкој и културној историји тих средина. Поред престоничке слике живота, са сликама бројних кафана и хотела, са сликама градских четврти, историјских објеката и излетишта, са описима актуелних политичких догађаја и народних демонстрација, о којима се писац могао информисати и посредно из тадашње штампе, нарочито је на успјешан и аутентичан начин приказана слика свакодневног живота у Књажевцу. У роману се појављују конкретни топовими и објекти, прославе, институције, догађаји и људи, који су обиљежили међуратни живот овога града на Тимоку, а који су добрим дијелом комплементарни са Жикићевим записима остављеним у необјављеним мемоарским рукописима. Посебно издавајемо личност начелника Заглавског среза Стевана П. Вучковића, а затим и поједине објекте, попут кафане *Златно бурење* из Доње чаршије, коју су Књажевчани популарно називали *Последњи грош*, као и институција, попут Женске подружнице основане 1908. године при Женској занатској школи, затим и месног одбора Црвеног крста, који

су били познати по успјешном организовању забава за младе. Издајамо и књажевачку премијеру позоришне представе Нушићевог драмског комада *Кнез Иво од Семберије* и слично. (Максимовић, 2013: 282–287)

4.0. Аутобиографско-мемоарску прозу проте Симеона Жикића чини више текстова у којима је приказан период од еговог рођења 1878. године, па све до 1945. године. Најзначајније мјесто припада тродјелном рукопису под насловом *Моји мемоари*, у којем је описано дјетињство и младост у Књажевцу, школовање у Русији, а затим и учитељски и свештенички позив, као и догађаји у Балканским ратовима (1912–1913), у Првом (1914–1918) и Другом свјетском рату (1941–1945). Сродно мјесто заузима и рукопис *Дневника из Русије* у којем је описано Жикићево школовање у овој земљи (1897–1905). Посебан додатак, уврштен уз мемоарски и дневнички текст, представља збирка сачињена од седамнаест пјесама, које су у рукопису окупљене под насловом *Успомене из школског живота у Васиљу, као учитељ од 1906. до 1910. године*, а приказују велику и неостварену Жикићеву љубав са младом учитељицом Јулијаном Ристић. (Максимовић, 2015)

О књижевном дјелу Симеона Жикића писали смо у новије вријеме у више наврата,² али по широком опсегу времена и разноврсности доживљених и описаних историјских догађаја, људи и географских простора, по аутентичности казивачких поступака и снажној документарно-умјетничкој пројекцији, рукопис мемоарске, аутобиографске и дневничке прозе, улази не само у ред најбољих Жикићевих дјела, него и у ред интересантнијих књижевних свједочења у цјелокупној српској књижевности, о људима и догађајима, у неизвјесном и тешком раздобљу од краја 19. па све до средине српског 20. вијека.

Управо зато што је рукопис мемоара писао на крају животног пута, као свеопшту синтезу цјелокупног доташњег рада, али и стварања на пољу књижевности и сликарства, могуће је успоставити бројне мотивске и про-

² Посебно издајамо текстове: „У вртлогу историје“, поговор у књизи: Сима Жикић, *Говор срца*, роман, приредила: Владана Стојадиновић, Едиција „Завештање“, књ. 1, Народна библиотека „Његош“, Књажевац, 2010, стр. 272–276; „У вртлогу живота“, поговор у књизи: Сима Жикић, *На своме послу*: роман из свештеничког живота, приредила: Владана Стојадиновић, Едиција „Завештање“, књ. 2, Народна библиотека „Његош“, Књажевац, 2011, стр. 320–326; „Два романа из рукописне заоставштине протојереја Симе Жикића“, *Philologia Mediana*, год. IV, број 4, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Ниш, 2012, стр. 77–86; „Приче из народног живота“, поговор у књизи: Сима Жикић, *Парохијске слике и прилике*, приредила: Владана Стојадиновић, Едиција „Завештање“, књига 3, Народна библиотека „Његош“, Књажевац, 2012, стр. 259–264; „Истрајност животних идеала“, поговор у књизи: Сима Жикић, *За указом*, приредила: Владана Стојадиновић, Едиција „Завештање“, књига 4, Народна библиотека „Његош“, Књажевац, 2013, стр. 281–287; „Живот и прича Симе Жикића“, предговор у књизи: Сима Жикић, *Моји мемоари*, приредила: Владана Стојадиновић, Едиција „Завештање“, књига 7, Народна библиотека „Његош“, Књажевац, 2015, стр. 7–11.

тотипске аналогije између појединих Жикићевих приповједака и романа, појединих чланака и расправа из домена црквеног живота, са његовим мемоарским записима. Посебно овом приликом издвајамо роман из чиновничког живота *На своме послу*, као и приповијетке: „Моја мајка“, „Поп Видоје“ и „Мали капетан“, које су касније објављене у приређеним збиркама *Парохијске слике и прилике* и *Тешка времена*.

Документарно-умјетничко Жикићево свједочење остварено је кроз три доминантна и узајамно дубоко прожета и сродна наративна поступка: аутобиографски, мемоарски и путописни. Аутобиографски поступак утемељен је на изразито личном плану, а обухвата субјективно виђење приватног и породичног живота, школовања, професионалне службе, личних опредјељења и емоција. У њему су описани породично поријекло, у којем је наглашено да му је отац Живојин био успјешан трговац, све док у Српско-турским ратовима (1875-1878) није била опустошена његова радња. Представљено је и рођење 4. (16) јануара 1878. године у Зајечару, а затим и најраније дјетињство, изненадна и прерана очева смрт још док је био у другој години живота, сиромашно и у сваком погледу тегобно одрастање, али уз несребичну жртву и предану бригу и љубав мајке Станије и двојице браће. Посебно је приказано рано школовање у родном граду и одлазак у Русију на даље образовање, а након повратка у Србију учитељска, а затим и свештеничка служба, женидба и брачни живот. У том сегменту казивања, посебно је детаљно описан осмогодишњи боравак у Русији (Свето-Тројицка Сергијевска лавра, Витанијска семинарија крај Москве, Духовна семинарија у Новочеркаску на Дону), гдје је стекао свештеничко образовање и гдје је на лијеп и темељит начин изучио живописачки и сликарски занат.

Мемоарски поступак утемељен је на изразито објективном плану, а заснован је на покушају што реалнијег приказивања крупних историјских догађаја кроз које је пролазио српски народ на крају 19. и у првој половини 20. вијека, а којима је Жикић био непосредни учесник, свједок и опсерватор. Наведени поступак настоји да сагледа судбину појединаца, њихових породица, познаника и пријатеља, као и читавих народа и простора, у вртлогу великих историјских догађаја, који су се одвијали без њихове воље, кривице или намјере, али који су разоткривали управо дубоку патњу и страдање оних који су најневинији. Жикића посебно интересује специфична и неочекивана трансформација људске природе у ратним збивањима, те надирање ирационалних и несхватљивих размјера људског зла у тренуцима крупних историјских ломова и догађаја. Средишње мјесто у овом рукопису припада приказивању догађаја из Другог балканског рата 1913. године, а затим и Првог свјетског рата, поготово из раздобља 1914–1915. године, те застрашујућих бугарских злочина над недужним цивилним становништвом након повлачења српске војске преко Албаније и прерасподјеле освојених територија међу „Силама осовине“, тако што је простор на југоистоку Србије ушао у бугарску окупациону зону.

Путописни поступак највише долази до изражаја у приказивању два његова путовања на школовање у Русију, заједно са школским другом и вршњаком Пером Савићем. Прво путовање десило се у рану јесен 1897. године, када су отпутовали на школовање, а друго пет година касније, 1902. године, када су као ђаци дошли на љетњи распуст у Србију. Жикић посебно детаљно описује зебњу, неизвјесност и страх који су доживјели приликом првог путовања у Русију. Отпутовали су из Зајечара у Радујевац на Дунаву, одатле лађом до Београда, па возом за Будимпешту, а онда преко Чешке и Пољске у Минск, Смоленск и Москву. При томе су доживјели велику непријатност у Будимпешти јер су због неискуства и несналажења, те због непознавања језика, грешком сјели у воз за Краков, умјесто у воз који је ишао у погранично чешко мјесто Чаково. Међутим, долазак у Москву у „Српско подворје“, међу своје и међу добронамјерне људе, потпуно их је ослободио свих страхова, тако да су касније након одласка у Свето-Тројицку Сергијевску лавру пропутовали и упознали бројне руске градове и крајеве. Поред Москве највише простора Жикић посвећује приказивању Петрограда и Новочеркаска на Дону.

Одлазак на распуст у Србију 1902. године приказан је кроз описивање путовања од Москве до Кијева (гдје су неколико дана одсјели у гласовитој Кијево-Печерској лаври), а одатле преко Одесе Црним морем до ушћа Дунава, па све лађом уз Дунав до Радујевца и даље возом до Зајечара. Интересантно је напоменути да приликом пловидбе лађом преко Црног мора, Жикић са осталим сапутницима доживљава велико невријеме и страшну буру, која по описима и путописним сликама увелико подсјећа на Доситејеве записе о сличном искуству које је доживио осамдесетих година 18. вијека приликом пловидбе лађом од Цариграда до Јашија, а која је овај српски просветитељ подробно описао у свом мемоарском дјелу *Живот и прикљученија* (1783).

Жикић је веома пажљив и надахнут путописац, а та његова способност уочљива је не само у приказивању страних и непознатих крајева и земаља, већ и у приказивању ужег завичаја, као и бројних мјеста и градова у Србији са којима се сусретао. Бројни су такви примјери, а као нарочито упечатљив издвајамо опис Кривог Вира. Именовање за пароха у Кривом Виру 1913. године и долазак у ово живописно село у Бољевачкој општини, на железничкој прузи између Зајечара и Параћина, подстакло је Жикића да напише прави мали путопис о овом мјесту. Нарочито је описана географија овог поднебља смјештеног на обронцима горостасног Ртња, а затим и пољопривредна богатства у сточарству и воћарству. Надахнуто је описан извор Кривовирског Тимока одмах изнад села из једне „камените расеклине“, а испод њега и живописне воденице у којима се даноноћно у току читаве године мљело жито. Осим тог извора, мало ниже, из камена је избијало извориште млаке бањске воде, које је тамошњи народ називао Врело. „Над самим Вре-

лом подигли су Кривовирци купатило од дасака, где се купају и лети и зими, а Кривовирке беле своја платна и перу шарене поњаве“. (Жикић, 2015: 253)

Важно је овом приликом нагласити да је Жикић и у другим приликама, независно од овог мемоарског текста, потврђивао изражен путописни таленат. Ради се о рукописима двије путописне репортаже посвећене Новом Саду и Сплиту. Прва која је посвећена Новом Саду настала је 1926. године, са насловом „С новосадске скупштине“, приликом Жикићевог учешћа на Скупштини Свештеничког удружења. Други путописни текст настао је 1961. године, када је Жикић у позним годинама живота, био у изузетној прилици да посјети Сплит и Далмацију.

5.0. Захваљујући вриједним издањима Народне библиотеке „Његош“ из Књажевца, пажња књижевне јавности за дјело проте Симеона Жикића изнова је обновљена, тако да сада већ имамо потпуну представу о значају који има за историју српске књижевности у 20. вијеку. Жикић је својим књижевним дјелом на аутентичан начин приказао догађаје и прилике, људе и обичаје са простора југоисточне Србије с краја 19. и из почетних деценија 20. вијека. Приказао је свагдашњу народну патњу и срећу, карактере и нарави, обичаје и вјеровања, те борбу са сиромаштвом, болестима и непросвијећеношћу, али и трагичну судбину и страдања у ратовима и окупацијама. Показао је постојаност тог народа који никад није заборавио свијест о српском имену и православној вјери. Све то исприповиједано је на занимљив начин, лијепим језиком и јасном реченицом, кроз добро вођене наративне заплете, кроз упечатљиве описе и психолошке карактеризације. Свакако да то нису дјела која улазе у врхунска достигнућа српске књижевности прве половине 20. вијека, али употпуњују регионалну слику књижевности, те обогаћују наша сазнања о културном и духовном животу у наведеном времену и простору.

Цитирани извори и литература

- Жикић, 2010: С. Жикић, *Говор срца*, роман, приредила: Владана Стојадиновић, Едиција „Завештање“, књ. 1, Народна библиотека „Његош“, Књажевац, 283.
- Жикић, 2011: С. Жикић, *На своме послу*: роман из свештеничког живота, приредила: Владана Стојадиновић, Едиција „Завештање“, књ. 2, Народна библиотека „Његош“, Књажевац, 336.
- Жикић, 2012: С. Жикић, *Парохијске слике и прилике*, приредила: Владана Стојадиновић, Едиција „Завештање“, књига 3, Народна библиотека „Његош“, Књажевац, 276.
- Жикић, 2013: С. Жикић, *За указом*, приредила: Владана Стојадиновић, Едиција „Завештање“, књига 4, Народна библиотека „Његош“, Књажевац, 293.

- Жикић, 2014: С. Жикић, *Тешка времена*, приповетке, приредила: Владана Стојадиновић, Едиција „Завештање“, књига 5, Народна библиотека „Његош“, Књажевац, 274.
- Жикић, 2014: Сима Жикић, *Пастирска реч*, приредила: Владана Стојадиновић, Едиција „Завештање“, књига 6, Народна библиотека „Његош“, Књажевац, 179 с.
- Жикић, 2015: С. Жикић, *Моји мемоари*, приредила: Владана Стојадиновић, Едиција „Завештање“, књига 7, Народна библиотека „Његош“, Књажевац, 720.
- Максимовић, 2010: Г. Максимовић, „У вртлогу историје“, поговор у књизи: Сима Жикић, *Говор срца*, роман, приредила: Владана Стојадиновић, Едиција „Завештање“, књ. 1, Народна библиотека „Његош“, Књажевац, стр. 272-276.
- Максимовић, 2011: Г. Максимовић, „У вртлогу живота“, поговор у књизи: Сима Жикић, *На своме послу*: роман из свештеничког живота, приредила: Владана Стојадиновић, Едиција „Завештање“, књ. 2, Народна библиотека „Његош“, Књажевац, стр. 320-326.
- Максимовић, 2012: Г. Максимовић, „Приче из народног живота“, поговор у књизи: Сима Жикић, *Парохијске слике и прилике*, приредила: Владана Стојадиновић, Едиција „Завештање“, књига 3, Народна библиотека „Његош“, Књажевац, стр. 259-264.
- Максимовић, 2013: Г. Максимовић, „Истрајност животних идеала“, поговор у књизи: Сима Жикић, *За указом*, приредила: Владана Стојадиновић, Едиција „Завештање“, књига 4, Народна библиотека „Његош“, Књажевац, стр. 281-287.
- Максимовић, 2015: Г. Максимовић, „Живот и прича Симе Жикића“, предговор у књизи: Сима Жикић, *Моји мемоари*, приредила: Владана Стојадиновић, Едиција „Завештање“, књига 7, Народна библиотека „Његош“, Књажевац, стр. 7-11.
- Стојадиновић, 2014: В. Стојадиновић, „Прота Сима Жикић-стваралац на своме послу“, предговор у књизи: Сима Жикић, *Тешка времена*, Едиција „Завештање“, књига 5, Народна библиотека „Његош“, Књажевац, стр. 8-15.

Goran M. Maksimović

FORGOTTEN WRITTEN SIMEON ŽIKIĆ FROM THE EASTERN SERBIA TERRITORY ACCORDING TO ROMANIA AND BULGARIA

Summary

Serbian literary historiography in previous research has prevented the formation of a proto Simeon Žikić (1878-1964) in the area of Eastern Serbia at the end of the 19th and in the first half of the 20th century. He left behind, mainly in the handwritten legacy, several works: three novels (*Govor srca*, *Na svome poslu*, *Za*

ukazom), two books of narratives (*Parohijske slike i prilike, Teška vremena*), a book of discussions and articles (*Pastirska reč*) and an extensive autobiographical and memoir book (*Moji memoari*). All of these texts are mostly thematically related to the life of the Timok region of Eastern Serbia and the bordering Serb region towards Romania and Bulgaria in the last third of the 19th and early four decades of the 20th century, while in the manuscript of the memoir, a noteworthy place was also given to the description of life in Russia, where he studied from 1897. to 1905. Thanks to the textual work of Vladana Stojadinović, all these manuscripts were published in the Edict of the “Zaveštanja” of the National Library “Njegoš” from Knjaževac from 2010. to 2015, and in 2017. a collection of works was also published *Sima Žikić, svedok vremena*. In this way, a literary writer finally included in the serbian literary historiography of Eastern Serbia into equal parts of the serbian literature.

Key words: serbian literature, forgotten writers, the culture of memory, border regions, novel, story, memoirs.

ГЕРМАНИЗМИ И ХУНГАРИЗМИ У ВИНОГРАДАРСКОЈ ЛЕКСИЦИ

У раду се на основу грађе прикупљене на терену Војводине анализира удео германизама и хунгаризама у виноградарској лексици. Самом раду претходила је лексичко-семантичка анализа прикупљене лексике која је рађена према поставкама Н. И. Толстоја, односно према унеколико модификованој теорији семантичких микропоља (коју је дала Гордана Вуковић). Прикупљене лексеме разврстане су у оквиру 15 семантичких поља, а удео германизама и хунгаризама анализиран је у оквиру сваког поља засебно.

Кључне речи: српски језик, дијалектологија, виноградарска лексика, германизми, хунгаризми.

1. Увод

Добро је познато да „за прилив туђица у једну средину посебан значај имају географски фактор (при дуготрајном суседовању двају језика извесна преузимања постају неизбежна) и фактор културно-цивилизационе, односно економско-политичке премоћи (престиж успешнијег осигурава његовим духовним и техничким постигнућима лак продор у остали свет, који пристигле новине преузима заједно с њиховим називима)“ (Ивић, 1996: 11).

Тако је један од снажних лексичких утицаја који је извршен на српскохрватски језик био управо утицај немачког језика, и то посебно у Војводини, „с обзиром на то да се утицај, природно најјаче осећа управо у оним крајевима који су били ближи немачком говорном подручју“ (Берић-Ђукић, 1990: 25).

Иначе, најранији језички и културолошки контакти између немачког и српског језика десили су се још у доисторијском периоду, а интензивирани у XIII веку доласком рудара Саса (уп. Павловић, 1960) и касније током XVII и XVIII века, након Велике сеобе Срба (1690) и у време велике колонизације за владавине Марије Терезије и њеног сина Јосифа II, када се у Војводину

¹ brankicama@gmail.com

² Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (178020), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

доселио велики број Немаца, и то првенствено у Банат, а касније и у Бачку (Вулетић-Ђурић, 2011: 501).³ Исто тако, након 1848. године досељава се и велики број Мађара. Овакви историјски чиниоци оставили су трага у српском лексичком фонду, који се огледа у присуству бројних германизама и хунгаризама.

О германизмима и хунгаризмима постоји извештајан број радова у нашој лингвистичкој литератури. Међу њима, за ову прилику консултовани су следећи прилози: *Трагови рудара Саса у српскохрватском језику* (в. Павловић, 1960), затим *Германизми у Вуковом „Српском рјечнику“* (в. Пудић, 1977), па *Германизми у осјечком говору* (в. Секереш, 1978), *Германизми у Вукову Српску рјечнику из 1852.* (в. Пецо, 1986), *Неки германизми у српскохрватском језику северног Баната* (в. Берић-Ђукић, 1990), *Германизми у говорима југоисточне Србије* (в. Влајић-Поповић, 1993), *Архаизми, локализми, турцизми и германизми у преводу романа „Сеобе“ на немачки језик* (в. Дурбаба, 1995), *Мађаризми у Речнику српскохрватског књижевног језика* (в. Јерковић, 1996), *Германизми у говорном језику Војвођана* (в. Мразовић, 1996), *Још неки германизми у српском језику северног Баната* (в. Берић-Ђукић, 1996), *Морфолошка адаптација позајмљеница из немачког језика* (в. Бугарски, 1997/98), *О неким мађаризмима у говору Бале* (в. Бурзан, 2000), *Немачке позајмљенице у кулинарској терминологији* (в. Шнел Живановић, 2011), *Германизми и хунгаризми у микротопонимији Новог Сада* (в. Озер, 2011) и *Германизми у српском језику на подручју Шумадије између два светска рата* (в. Вулетић-Ђурић, 2011).

У овом раду анализиран је удео германизама и хунгаризама у виноградарској лексици, забележеној на простору Војводине. Грађа је прикупљена на терену, у разговору са информаторима (виноградарима) помоћу *Упитника за бележење виноградарске лексике* Института за српски језик САНУ. Самом раду претходила је лексичко-семантичка анализа прикупљене лексике, рађена према поставкама Н. И. Толстоја (уп. Толстој, 1963; 1966), односно према унеколико модификованој теорији семантичких микропоља Гордане Вуковић (уп. Вуковић, 1988). Прикупљена лексика разврстана је у оквиру 15 семантичких поља, а удео германизама и хунгаризама анализиран је у оквиру сваког поља.

2. Анализа корпуса

Укупно су забележена 53 германизма (*бофл, гмишит, думст, елерајз, канта, квеч, кибла, кири, клоцне, корпа, коштати, крамп, лада/ладица, логор, лотвоз, мошт, олба, опциговати/опцигивати (опциговање), пехар, пел-*

³ Детаљније о историјском прегледу контакта немачког и српског језика в. Вулетић-Ђурић, 2011: 501–502.

цер, пелцовати/напелцовати (пелцовање), пинтер, путуња, рајб(ер), рам-паш, ризлинг, сатљик, траминац, требер, упасовати, фалц, фарба, флаша, фраклић, фртал/вртал, фуга, хамбург, цвајгл/цвајер, цегер, цубок, цуга-рошка, шавољ, шилер/шиљер, шине, шлауф, шпалир, шпановати, шпица, шприц, шприцати (шприцање), шприцер, штампли, штелфоз) и 11 хунга-ризама (аков, ардов, бадањ, бирвад, ђенђеш, езерјо, парлог, чакањац, чингер, чобања, шајтов).

Класификовано по семантичким пољима то изгледа овако:

НАЗИВ СЕМАНТИЧКОГ ПОЉА	ГЕРМАНИЗМИ	ХУНГАРИЗМИ
1. Типови земљишта за узгајање винове лозе	<i>Шпалир</i>	<i>Парлог</i>
2. Биљка винова лоза и њени делови	<i>Пелцер</i>	
3. Подлога, тј. различите врсте лозе које служе као подлога приликом калемљења племенитијих сорти грозђа и врсте калемљења	<i>елерајз, пелцовати/напелцовати (пелцовање)</i>	
4. Фазе у развоју винове лозе		
5. Радње у винограду и машине и алатке које се користе при обради винограда	<i>коштати, крамп, фарба, шпановати, шприц, шприцати (шприцање)</i>	<i>чакањац</i>
6. Болести и оштећења винове лозе		
7. Плод винове лозе, његови делови и типови	<i>Шпица</i>	
8. Сорте винове лозе, односно грозђа	<i>ризлинг, траминац, хамбург</i>	<i>езерјо, ђенђеш</i>
9. Посуде, делови посуда и справе за прераду воћа и производњу вина и ракије	<i>канта, квеч, корпа, лада/ладица, лотвоз, путуња, рајб(ер), требер, фалц, фуга, цегер, шлауф, штелфоз</i>	<i>аков, ардов, бадањ, чобања, шајтов</i>
10. Производи од грозђа и другог воћа и њихове врсте	<i>бофл, гемишт, думст, кириш, логор, мошт, рампаш, цвајгл/цвајер, цубок, шилер/шиљер, шприцер</i>	<i>чингер</i>
11. Радње у вези са производњом и чувањем вина и ракије	<i>логор, опциговати/опцигивати, (опциговање), упасовати</i>	
12. Инструменти за мерење јачине вина и ракије и мерне јединице		
13. Судови за вино и ракију	<i>кибла, олба, пехар, сатљик, флаша, фраклић, фртал/вртал, шавољ, штампли</i>	
14. Остава за вино и ракију, пратећи елементи и други објекти	<i>клоцне, шине</i>	<i>бирвад(и)/бирват(и)</i>
15. Називи за вршиоце појединих радњи	<i>пинтер, цугарошка</i>	

Како се може видети из табеле, у семантичким пољима 2, 7, 11, 13 и 15 нису забележени хунгаризми, а у семантичким пољима 4, 6 и 12 ни германизми ни хунгаризми.

У првом семантичком пољу забележен је један германизам *шпалир*⁴ ‘ред

⁴ Од нем. *Spalier* (Клаић, 1979: 1302). Према Вујаклији (2006: 1022) од итал. *spalliera*, односно

лоза у винограду’ и један хунгаризам *парлог*⁵ у значењу ‘земљиште на којем је некад био виноград’. У другом семантичком пољу за означавање две семеме ‘краћи изданак на изданку лозе’ и ‘биљка (односно њен део) којом се калеми’ употребљава се германизам *пелцер*.⁶ И у трећем семантичком пољу забележени су само германизми: *пелцовати/напелцовати*,⁷ (*пелцовање*) и *елерајз*.⁸ Девербативном именицом *пелцовање* означава се ‘општи назив за радњу калемљења’, као и две врсте калемљења ‘калемљење кад се као калем ставља пупољак’ и ‘калемљење на косо’. Глаголима *пелцовати* (несвр.) и *напелцовати* (свр.) именује се семема ‘поново (на)калемити лозу’, док се семема ‘биљка (односно њен део) којом се калеми’ означава лексемом *елерајз*, која се јавља у различитим морфoфонетским ликовима: *едерлајз*, *ерлајз* и *елрајз*. За пето семантичко поље карактеристично је присуство нешто већег броја германизма: *коштати*,⁹ *крамп*,¹⁰ *фарба*,¹¹ *ипановати*,¹² *иприц*,¹³ *иприцати*¹⁴ (*иприцање*) и једног хунгаризма – *чакањац*.¹⁵ Лексемом *коштати* означава се семема ‘чупати назрела зрна грозда док је на лози’, док се семема ‘алатка којом се сече лоза при дну’ именује лексемама *крамп* и *чакањац*. *Фарба* означава ‘смешу течности за запрашивање лозе’, а глагол *ипановати* радњу ‘затегнути жицу од једног до другог краја реда

од нем. *spalier* – ...2. ред воћака поред зида или ограде.

⁵ ...»*prijelog* ‘neugarena njiva’= praslav. *prělogъ*, praslavenski poljoprivredni termin „ Gereut, ugar“, koji posudiše Rumunji: *pîrlog* i Mađžari *parlag*, *parrag*, *pallag*. Mađarski ili rumunjski slavizam ušao je ponovo u hrv.-srp. na istoku: *párlog* ‘zanemaren vinograd, zemlja’ = odatle *zaparložen*“... (Скок, 1972: 282). У РСЈ је *парлог* мађ. – запустен виноград; пусто необрађено земљиште (2007: 914).

⁶ Он нем. *Pelzer* – калем, цијеп; *pelcovati*, *-ијет* – цепити, калемити (Клаић, 1979: 1026).

⁷ Од нем. *pelzen* – ..., 2. агр. оплениити, оплемењивати биљку (биљке) (нпр. воћку, винову лозу, ружу) уз помоћ пелцера, калема, (из)вршити калемљење, (на)калемити... (РСАНУ, 2014: 644).

⁸ Ј. Кашић (1971: 163) указује на страно порекло ове лексеме, истичући да у нашем језику није могућа секвенца -јз (нем. *edel* – племенит, изврстан, калемљен, *das Reis* – гранчица, младница, изданак).

⁹ Од нем. *Kosten* – 1. кушати (јело)... (Клаић, 1979: 745).

¹⁰ Од нем. *Krampe* – трнокоп, пијук, будак... (Клаић, 1979: 749).

¹¹ Од нем. *Farbe* (Клаић, 1979: 411).

¹² Од нем. *spannen* – натегнути, напети, натезати, растезати... (Клаић, 1979: 1302).

¹³ Од нем. *Spritze* – ...2. шмрк, бризгалица, штрцаљка (Клаић, 1979: 1305). Према Скоку (1973: 343) *štrcaljka* = *štrcāljkā*, *Spritze* > *šprica* (germanizam) = poimeničen par. perf. akt. *štrcalica* (Vuk) = *štrcalica* (Budmani, Dubrovnik)...

¹⁴ Од нем. *spritzen* – штрцати, прскати (Клаић, 1979: 1305).

¹⁵ Од мађ. *csákány* – чекић, клепало... (Клаић, 1979: 241). Према Скоку (1971: 289) то је свеславенска посуђеница из турског (аварског) *čakan* од *čakmak* ‘ударити’... У мађ. *csákány* (14. в.) са истим самогласом, за разлику од бут. и рум. где се јавља о уместо а – бут. *čókan*, рум. *ciocan*...

лоза'. За именовање двеју семема 'општи назив уређаја за запрашивање лозе' и 'ручни уређај за запрашивање лозе' употребљава се лексема *шприц*. Глаголом *шприцати* и девербативном именицом *шприцање* именују се лексеме 'запрашивати лозе' и 'запрашивање лозе'. У седмом семантичком пољу забележен је само један германизам *шпица*¹⁶ 'коштица у бобици грозда'. Међу називима сорти винове лозе, односно грожђа, који су сврстани у осмо семантичко поље има германизама (*ризлинг*,¹⁷ *траминац*,¹⁸ *хамбург*¹⁹) и хунгаризама (*езерјо*, *ђенђеш*²⁰). *Ризлинг* је бела винска²¹ сорта, као и *траминац* и *езерјо*, док је *хамбург* црна винска сорта. *Ђенђеш* је стара рана стона сорта. У деветом семантичком пољу има највише речи страног порекла (укупно). Од германизама су забележени (*канта*,²² *квеч*,²³ *корпа*,²⁴ *лада/ладица*,²⁵ *лотвоз*,²⁶ *рајб(ер)*,²⁷ *путуња*,²⁸

¹⁶ Од нем. *Spitze* – чипка, семенка (Вујаклија, 2006: 1023).

¹⁷ Од нем. *Riesling* – врста белог грожђа и вина... (Клаић, 1979: 1171).

¹⁸ Реч је добила име по имену места Трамин у Тиролу (РЈАЗУ, 1962–1966: 530).

¹⁹ Назив према нем. граду Хамбургу. Клаић (1979: 516) бележи облик *hamburger* – ..., 2. врста винове лозе и грожђа.

²⁰ Од мађ. *gyöngy* – бисер (уп. Кашић, 1971: 161). То је стара рана сорта грожђа са бобицама у облику бисера, по чему је и добила назив.

²¹ Међу сортама винове лозе има винских и стоних. Винске су оне од којих се производе бела и црна вина, док су стоне сорте оне чије се грожђе користи у свежег стању или се прерађује.

²² Од нем. *Kanne* – 1. лимена посуда особита облика за воду, млеко и сл. обично са ручицом за ношење... (Клаић, 1979: 657).

²³ Од нем. *quetschen* (уп. Кашић, 1971: 173).

²⁴ Према Скоку (1972: 158–159) води порекло од нем. *Korb* < лат. *corbis* 'котарица од врбе'; медитеранска реч. С прелазом у лат. деклинацију, а млет. *corba* > *kôrbe* f. pl.

²⁵ Од нем. *Lade* (Клаић, 1979: 779). Скок бележи (1972: 258) облик *lad* m (17. век, једна потврда), са дем. суфиксом -ица *ladica* (Хрватска), од облика *lada* (такође чеш., пољ. и мађ.) у значењу 'ковчег, шкрабија, фиока, чекмеже, шкрињица, сандук, кофан, скопница', а одатле и нови деминутив са истим суфиксом – *ladičica*. Овамо и рум. *ladă* и дем. на лат. –*uceus* > уџа *laduță*. Од нем. *Lade*, деминутив *Ladel* > *ladljin* m 'фиока'.

²⁶ Ова лексема забележена је само у Вршцу и означава кацу која, према речима информатора, служи само за превозење кљука и одлагање комине.

²⁷ Од нем. *Reiber* (Клаић, 1979: 1128).

²⁸ Скок наводи (1973: 87) облике *puta* и *putar* 'носач путе, бренте у берби грожђа'. Друга варијанта је *putna* f (Белостенец, хрв.-кајк.), а трећа *putunja* (Србија) – 'као сепет од дасака за преношење гноја, грожђа, пепела'. Налази се и у чеш. *putna*, пољ. *putnia* и укр. *putyно*, *putnja*. Стара посућеница *putnia* = *putinja* < ствнем. *putinna*, *budina*, *pnem*. *Butte* > *puta*, fr. *botte*. Завршетак -иња измењен је у -ига (уп. *bokara* и чеш. моравско *putyra*); *putura* (новопазарски Санџак) 'посуда за воду, млеко, масло'... Није извесно да ли су *putinja* = *putura* стари германизми, јер би могли бити и грецизми – гр. *πτυνη* = *βυτινη*. Највероватније је да су се на Балкану унакрстили позајмица из ствнем. и грецизам. И герм. рефлекс се своде на гр.– лат. *butina*.

требер,²⁹ *фалц*,³⁰ *фуга*,³¹ *цегер*,³² *шлауф*,³³ *ителфоз*³⁴), а од хунгаризама (*аков*,³⁵ *ардов*,³⁶ *бадањ*,³⁷ *чобања*,³⁸ *шајтов*³⁹). Лексема *канта* користи се за означавање двеју семема ‘посуда у коју берач ставља убране гроздове’ и ‘посуда у коју се точи испечена ракија’. Исти је случај и са лексемом *цегер* која се јавља у два значења ‘посуда плетена од прућа у којој се носи грожђе’ и ‘посуда у коју берач ставља убране гроздове’. Семема ‘посуда плетена од прућа у којој се носи грожђе’ именује се и лексемом *корпа*. За ‘уређај који се ставља на буре да би се помоћу њега муљало грожђе’ употребљава се лексема *квеч*. Лексемом *лада*, која се јавља и у деминутивном облику *ладица* означава се ‘посуда за ношење грожђа направљена од дашчица’. ‘Изузетно велика бачва (преко 1000 л)’ означава се германизмом *лотвоз* и хунгаризмима *ардов* и *бадањ*, док се ‘буре које стоји усправно’ именује као *ителфоз*. ‘Справа за одвајање петелки’ означава се лексемама *рајб(ер)* и *требер*. Лексемама *фалц* и *фуга* означава се ‘жлеб са унутрашње стране дуге у који се уклапа даска дна’, док *шлауф* означава ‘цев којом се црпе вино (или ракија) из веће посуде’. ‘Буре од 50 л’ именује се као *аков*, односно *аковче*. *Путуња* је ‘посуда (у винограду, лозама) у коју сви берачи стављају грожђе’, док се ‘посуда у коју се точи испечена ракија’ означава лексемом *чобања*. Хунгаризам *шајтов* означава ‘шупљи чеп на бурету (кроз који пролази течност без вађења чепа)’. Десето семантичко поље обилује герма-

²⁹ Од нем. *Treber* – ком, троп, дрожђе, масуљ, комина (Клаић, 1979: 1370).

³⁰ Од нем. *Falz* – прегиб, руб, утор, жлеб (Клаић, 1979: 408).

³¹ Од нем. *Fuge* – зглоб, спој, жлеб, саставак; жљебић између двеју дасака, плочица... (Клаић, 1979: 457).

³² Од нем. *Zöger* (од *Ziehen* – вући) – торба с ручком (за ношење намирница)... (Клаић, 1979: 215).

³³ Од нем. *Schlauch* – мијех, мијешина, цев; 1. гумена цев за поливање баште, за вађење вина из бурета и др. (Клаић, 1979: 1298).

³⁴ Ова лексема потрђена је у РСГВ (само у Вршцу) у значењу ‘велика када у коју се прихвата измуљано грожђе из бурета којим је допремљено из винограда’ (св. 10, 2010: 180).

³⁵ Према Скоку (1971: 21) *akov*, gen. *akova* (Вук) = *hakov* (Орфелин) m – ведро, винска мера. Говори се у Славонији и Србији. Одатле је и облик *akōvče*, *akōvčeta* n образован помоћу суфикса –че. Орфелин познаје и придев *hakovan* и збирно образовање *hakovčad*. Из хрв.-срп. су Румуни посудили *асов*, у истом значењу у Банату и Мехединти, али у другим крајевима Румуни говоре *асџи*, што указује на то да су тај облик посудили из старијег мађарског *акои* (1368)... Мађаризам из старијег времена, иде у исти ред као и *parlog* и *čobanja*.

³⁶ Од мађ. *hordo* – буре, бачва (Клаић, 1979: 95).

³⁷ Од мађ. *bödön* – буре, бачва, лагав, каца (Клаић, 1979: 134).

³⁸ Према Скоку (1973: 671–672) облик *čvan* није потврђен у нашем народном говору, већ у рус. *čvan* и у стслав. *čъvanъ*. Сугласник *ж*, *џ* настао је из *ч*, како се види из стслав. *čъvanъ*. Такав облик се налазио у панонско-слав. што се види из мађ. облика *csóbanu*, које је дошло у наш језик – *чобања* f (Вук, Рељковић, Болић, Славонија, Срем)...

³⁹ Од мађ. *sajtó* (Клаић, 1979: 1286).

низмима (бофл,⁴⁰ *гемшишт*,⁴¹ *думст*,⁴² *кириш*,⁴³ *логор*,⁴⁴ *моишт*,⁴⁵ *рампаиш*,⁴⁶ *цвајгл*/*цвајер*,⁴⁷ *цубок*,⁴⁸ *шилер*/*шиљер*,⁴⁹ *шприцер*⁵⁰), а забележен је и један хунгаризам (*чингер*⁵¹). За семему ‘изразито лоше вино’ употребљавају се лексеме *бофл* и *цубок*. Семема ‘вино када се пије помешано са содом или киселом водом’ именује се двома лексемама *гемшишт* и *шприцер*. Лексема *думст* означава ‘компот од грозђа’, док је *кириш* стручни назив за ракију од трешања. ‘Течност и остаци гроздова у бачви после муљања’ именују се лексемом *логор*, а лексема *моишт*, са фонетским ликом *мушт* означава ‘течност која се добија муљањем грозђа’. Ту су још и *рампаиш*, са фонетским ликом *рампоиш* у значењу ‘течност грозђа која се још није увинила, мошт у врењу’ и лексема *шилер* са фонетским ликом *шиљер* која се употребљава за именовање три семеме ‘вино провидно–црвене боје’, ‘розе вино’ и ‘вино које је добијено додавањем шећера и воде у комину од које је одстрањено вино’. Још неколико лексема употребљава се за именовање семеме ‘вино које је добијено додавањем шећера и воде у комину од које је одстрањено вино’ – *цвајгл*, *цвајер* и *чингер*, с тим што лексеме *цвајер* и *чингер* имају још једно значење – ‘нејако вино (са мало малигана)’. У следећем једанастом семантичком пољу регистровано је само неколико германизама (*логор*,

⁴⁰ Од нем. *Bafel* – 1. лоша роба, лош производ... (РСАНУ, 1962: 80).

⁴¹ Од нем. (*miscen* – мешати); смеша, мешавина свега и свачега; у загребачком говору назив за напиток од пола вина и пола минералне воде, исп. *шприцер* (Клаић, 1979: 475). Од нем. *Gemisch* – ..., б. шприцер, чаша вина разблаженог минералном водом или содом (РСАНУ, 1965: 235).

⁴² Од нем. *Dunst* – ..., 2. укувано воће, компот (Клаић, 1979: 330).

⁴³ Од нем. *Kirsche* – трешња (Клаић, 1979: 691).

⁴⁴ Од нем. *Lager* (Клаић, 1979: 814). Мада Клаић не бележи ово значење, као ни Речник САНУ. Једино је у РСГВ (св. 4, 2004: 273) потврђено ово значење – *логор* ‘талог вина од којег се пече ракија’ (забележено у два пункта у Банату – у Вршцу и Јасенову).

⁴⁵ Од нем. *Most* – младо вино, кљук, шира, прешевина (тј. вино испод преше)... (Клаић, 1979: 910).

⁴⁶ Од нем. *Rampes* – киселкасто младо вино, мошт у врењу (који више није слadak, него је већ „цикао“) (Клаић, 1979: 1131).

⁴⁷ Од нем. *Zweier* – двојка, знак броја два или неки предмет друге категорије... (Клаић, 1979: 240).

⁴⁸ Од нем. *Zuwage* – ... отпадак (Вујаклија, 2006: 1008).

⁴⁹ Од нем. *Schieler* – врста вина од белог и црног грозђа; опол; *шилераст* – боје попут шилера (румене) (Клаић, 1979: 1294).

⁵⁰ В. фусноту 10. Код Клаића (1979: 1305) и *шприцер* – вино помешано са содом или киселом водом, тзв. уштрцак.

⁵¹ Од мађ. *csiger* – комињак, патока (настаје кад се на ком налије вода и пусти да проври) (Клаић, 1979: 247).

*опциговати/ опцигивати*⁵² (*опциговање*), *упасовати*⁵³). Лексема *логор*, која је већ забележена у претходном семантичком пољу, среће се и овде у значењу ‘та-лог који се дугим стајањем формира у посуди у којој је вино’. Семема ‘преливати вино из једне посуде у другу’ именује се глаголом свршеног/ несвршеног вида *опциговати/ опцигивати*, док се девербативном именицом *опциговање* означава ‘процес преливања вина из једне посуде у другу’. Глагол свршеног вида *упасовати* јавља се у значењу ‘ставити дно на буре’. За тринаесто семантичко поље карактеристичан је велики број германизама (*кибла*,⁵⁴ *олба*,⁵⁵ *пехар*,⁵⁶ *сатљик*,⁵⁷ *фраклић*,⁵⁸ *флаша*,⁵⁹ *фртаљ/ вртаљ*,⁶⁰ *шавољ*,⁶¹ *итампли*⁶²). Свим овим лексемама означавају се судови за вино и ракију. Тако се семема ‘посебан суд (обично од дрвета) са дршком запремине од 1 до 5 л који служи за претакање (или пијење) вина’ именује лексемама *кибла*, *фртаљ* са фонетским ликом *вртаљ* и *шавољ*. *Олба* је ‘стаклена посуда за вино карактеристичног облика’, док је *пехар* ‘плехана посуда из које се пије вино’. За именовање семеме ‘бочица из које се пије ракија’ у употреби су две лексеме *сатљик* и *фраклић*, а лексема *итампли* означава чашу за ракију. *Флаша* има два значења ‘стаклена посуда за вино’ и ‘стаклена посуда за ракију до 2 л’. У четрнаестом семантичком пољу

⁵² Од нем. *abziehen* – ...4. у винарству: отакати, претакати (вино)... (Клаић, 1979: 84).

⁵³ *Пасовати* од нем. *passen* – пристајати, бити прикладан... (Клаић, 1979: 1016).

⁵⁴ Од нем. *Kübel* – чабар, кабао, ампер... (Клаић, 1979: 686).

⁵⁵ Према Скоку (1971: 678) *hölba f* (хрв.кајк., 18. век) = *öljba* ‘мера за текућине, садржи око пола литре’. Од нем. *Halbe*.

⁵⁶ Од нем. *Becher* – 1. већа посуда за пиће у облику високе чаше; врч, крчаг, понал... (Вујаклија, 2006: 677).

⁵⁷ Од нем. (аустр. *Seidel*) – мера за текућину, четврт врча или пола холбе, у старо време; данас исто што и чокањ, фићок, мерица (обично за ракију)... (Клаић, 1979: 1186).

⁵⁸ *Фракл* од нем. (бавар. *frackele*) – мјерица за жестока пића, обично од пола децилитра у бочици посебна облика; умањ. *фраклић*... (Клаић, 1979: 450).

⁵⁹ Од нем. *Flasche* – стакленка, боца... (Клаић, 1979: 436).

⁶⁰ Од нем. *vierter Teil* – четврти део; 1. четврт, четвртина, *фртаљче* – буренце од четврт акова; исто и *фртаљих* (поред тога и: боца од четврт литре, кварат) (Клаић, 1979: 456–457). Скок наводи (1971: 532) да је пореклом од мађ. *fertály*, а ово од нем. *Viertel*.

⁶¹ Од нем. *Schaff*, лат. *Scahpium* – 1. недубока дрвена посуда, обично за воду (са два уха за ношење)... (Клаић, 1979: 1285, 1295). Скок бележи (1973: 397) облик *škāf*, од ствнем. *scaf*, од нвнем. *Schaff*. Од нем. деминутива *Schaffel* > *šavolj m* (Вук, Војводина)...

⁶² *Штампл* од нем. *Stämpfeli*, *Stamperl* – мала чашица (каткада са ногом) за ракију, ликер и друга жестока пића (Клаић, 1979: 1307).

забележена су два германизма (*клоцне*,⁶³ *шине*⁶⁴) и један хунгаризам (*бирвад*⁶⁵). Све три лексеме јављају се у истом значењу ‘подлога на којој стоји буре у циљу лакшег точења (ев. чувања посуде од влаге)’. Лексема *бирвад* јавља се у различитим морфофонетским ликовима *бирвади*, *бирват*, *бирвати*. И у последњем петнаестом семантичком пољу регистрована су само два германизма (*пинтер*,⁶⁶ *цугарошка*⁶⁷). *Пинтер* је ‘човек који израђује бачве, бурад, каце’, док се лексема *цугарошка* јавља у два значења ‘жена која много пије’ и ‘погрдан назив за жену која пије’.

3. Закључак

На основу анализе може се закључити следеће. У виноградарској лексици забележеној на терену Војводине, регистрован је већи број германизма и нешто мало хунгаризама. Највише их је (укупно) забележено у семантичким пољима 9. Посуде, делови посуда и справе за прераду воћа и производњу вина и ракије (18) и 10. Производи од грожђа и другог воћа и њихове врсте (12), док их је најмање у семантичком пољу 1. Типови земљишта за узгајање винове лозе (2). У неким семантичким пољима (2. Биљка винова лоза и њени делови, 3. Подлога, тј. различите врсте лозе које служе као подлога приликом калемљења племенитијих сорти грожђа и врсте калемљења, 7. Плод винове лозе, његови делови и типови, 11. Радње у вези са производњом и чувањем вина и ракије, 13. Судови за вино и ракију и 15. Називи за вршиоце појединих радњи) регистровани су само германизми, што говори о томе да је утицај немачког језика ипак био доминантнији и да је оставио већи траг у лексици из области виноградарства.

⁶³ Од нем. *Klotz* (Клаић, 1979: 698).

⁶⁴ Од нем. *Schiene* – ...2. дугачак комад профилираног челика који служи као носач... (Клаић, 1979: 1294).

⁶⁵ Од мађ. *birhato* – две греде спојене на крајевима, за спуштање буради у подрум, одн. за гурање на кола при утовару (Клаић, 1979: 339). Према Скоку (1971: 156) у Срему је посуђен мађарски партицип *birható* ‘што се може носити’, али је испуштен партиципски суфикс -о, па је *бирвати* m pl ‘две јаке обле греде поврх осовине за бачве, склање’.

⁶⁶ Нем. реч – *бачвар*, *качар*; исто и *пинтар* (Клаић, 1979: 1046). Кашић сматра (1971: 175) да ова реч потиче из немачког језика, али да је у наш језик дошла мађарским посредством – од нем. (*Fass*)*binder*, можда преко мађарског *pintér*.

⁶⁷ Од нем. *zug* – 1. вучење (имати дугачак цуг – моћи добро потегнути из чаше... *цугати* – пити, пијанчити (Клаић, 1979: 238).

Литература

- Берић-Ђукић, 1990: V. Berić-Đukić, Neki germanizmi u srpskohrvatskom jeziku severnog Banata, Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXXIII, 25–28.
- Берић-Ђукић, 1996: V. Berić-Đukić, Još neki germanizmi u srpskom jeziku severnog Banata, *О лексичким позајмљеницама: зборник радова са научног скупа Стране речи и изрази у српском језику, са освртом на исти проблем у језицима националних мањина* (Градска библиотека, Суботица, 18–20. октобар 1995)/ главни уредник: Јудита Планкош, Суботица: Градска библиотека Суботица · Београд: Институт за српски језик САНУ, Српска академија наука и уметности, 231–234.
- Бугарски, 1997/98: N. Bugarski, Morfološka adaptacija pozajmljenica iz nemačkog jezika, Нови Сад: *Прилози проучавању језика*, бр. 28/29, 115–126.
- Бурзан, 2000: M. Burzan, O nekim mađarizmima u govoru Đale, Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLIII, 83–89.
- Влајић-Поповић, 1993: J. Влајић-Поповић, Германизми у говорима југоисточне-Србије, *Говори признско-тимочке области и суседних дијалеката: зборник реферата са научног скупа* (Нишка Бања, 17–20. 6. 1992), Ниш: Филозофски факултет у Нишу · Институт за српски језик САНУ Београд · Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 445–456.
- Вујаклија, 2006: M. Вујаклија, *Речник страних речи и изрази*, Нови Сад: Прометеј.
- Вуковић, 1988: Г. Вуковић, *Терминологија куће и покућства у Војводини*, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Вуковић, 2000: Г. Вуковић, Туђице у терминологији куће и покућства, Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLIII, 125–136.
- Вулетић-Ђурић, 2011: J. М. Вулетић-Ђурић, Германизми у српском језику на подручју Шумадије између два светска рата, *Српски језик, књижевност, уметност: зборник радова са V међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу* (29–30. X 2010), Књ. 1. *Књижевни (стандардни) језик и књижевност*, Крагујевац, 495–507.
- Дурбаба, 1995: О. Дурбаба, Архаизми, локализми, турцизми и германизми у преводу романа „Сеобе“ на немачки језик, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 23/2, Београд: Међународни славистички центар, 235–243.
- ЕР: *Етимолошки речник српског језика*, Свеска 3: БЕ-БЈ/ аутори: Марта Бјелетић...[и др.], уредник свеске: Александар Лома, Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 2008.
- Ивић, 1996: М. Ивић, Општи поглед на проблем туђица, *О лексичким позајмљеницама: зборник радова са научног скупа Стране речи и изрази у српском језику, са освртом на исти проблем у језицима националних мањина* (Градска библиотека, Суботица, 18–20. октобар 1995)/ главни уредник: Јудита Планкош, Суботица: Градска библиотека Суботица · Београд: Институт за српски језик САНУ, Српска академија наука и уметности, 11–16.
- Ивић, 1998: П. Ивић, *Преглед историје српског језика*/ приредио: Александар Младеновић, Сремски Карловци · Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

- Јерковић, 1996: Ј. Jerković, Mađarizmi u Rečniku srpskohrvatskog književnog jezika, *О лексичким позајмљеницама*: зборник радова са научног скупа Стране речи и изрази у српском језику, са освртом на исти проблем у језицима националних мањина (Градска библиотека, Суботица, 18–20. октобар 1995)/ главни уредник: Јудита Планкош, Суботица: Градска библиотека Суботица · Београд: Институт за српски језик САНУ, Српска академија наука и уметности, 173–179.
- Кашић, 1971: Ј. Кашић, Виноградарска лексика у Срему, Нови Сад: *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, XIV/1, 159–180.
- Клаић, 1979: В. Klaić, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb: Nakladni zavod МН.
- Мразовић, 1996: Р. Mrazović, Germanizmi u govornom jeziku Vojvodana, *О лексичким позајмљеницама*: зборник радова са научног скупа Стране речи и изрази у српском језику, са освртом на исти проблем у језицима националних мањина (Градска библиотека, Суботица, 18–20. октобар 1995)/ главни уредник: Јудита Планкош, Суботица: Градска библиотека Суботица · Београд: Институт за српски језик САНУ, Српска академија наука и уметности, 209–230.
- Озер, 2011: К. Озер, Германизми и хунгаризми у микротопонимији Новог Сада, *Говор Новог Сада, Свеска 2: Морфосинтаксичке, лексичке и прагматичке особине*/ уреднице: Вера Васић и Гордана Штрбац, Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 535–546.
- Павловић, 1960: М. Pavlović, Tragovi rudara Sasa u srpskohrvatskom jeziku, Novi Sad: *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, knj. V, 99–127.
- Пецо, 1986: А. Peco, Germanizmi u Vukovu Srpskom rječniku iz 1852., *Filologija*, knj. 14, Zagreb: JAZU, 271–282.
- Пудић, 1997: И. Пудић, Германизми у Вуковом „Српском рјечнику“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 6/1, 273–289.
- РЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, dio XVIII, Zagreb: JAZU, 1962–1966.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. I–XIX, Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 1959–2014.
- РСГВ: *Речник српских говора Војводине*, св. 1–10 / редактор Драгољуб Петровић, [приредили Д. Петровић и др.], Нови Сад: Матица српска, Тиски цвет, 2000–2010.
- РСЈ: *Речник српског језика*/ [израдили Милица Вујанић и др.; редиговао и уредио Мирослав Николић], Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Секереш, 1978: S. Sekereš, Germanizmi u osječkom govoru, Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXI/2, 171–205.
- Скок, 1971: Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Knj. I, (A–J), Zagreb: JAZU.
- Скок, 1972: Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Knj. II, (K–poni¹), Zagreb: JAZU.
- Скок, 1973: Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Knj. III, (poni²–Ž), Zagreb: JAZU.
- Скок, 1974: Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Knj. IV, KAZALA, Zagreb: JAZU.
- Толстој, 1963: Н. И. Толстой, Из опытов типологического исследования славянского словарного состава I. Вопросы языкознания 1, Москва, 29–45.

- Толстој, 1966: Н. И. Толстой, Из опытов типологического исследования славянского словарного состава II. Вопросы языкознания 5, Москва, 16–36.
- Шнел Живановић, 2011: М. Шнел Живановић, Немачке позајмљенице у кулинарској терминологији, *Говор Новог Сада*, Свеска 2: *Морфосинтаксичке, лексичке и прагматичке особине*/ уреднице: Вера Васић и Гордана Штрабац, Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 278–293.

Brankica Đ. Marković

GERMANISMS AND HUNGARIANISMS IN VINICULTURAL LEXIS

Summary

This paper analyzes the share of Germanisms and Hungarianisms in vinicultural lexis, based on material compiled in the region of Vojvodina. The paper was preceded by lexical–semantical analysis of the compiled lexis in accordance with the postulates of N. I. Tolstoy, i. e. the somewhat modified theory of semantic microfields (presented by Gordana Vukovic). The compiled lexemes were categorized into 15 semantic fields, whereas the share of Germanisms and Hungarianisms was analyzed separately in every category.

Key words: Serbian language, dialectology, vinicultural lexis, Germanisms, Hungarianisms.

НОМИНАЦИЈА ЧОВЕКА У ЖАРГОНУ

У раду се анализира жаргонски инвентар лексичких јединица са архисемом 'човек'. Тај инвентар представља део рукописне грађе под називом *Речник жаргонизама јужне пруге*. Кроз лексичко-семантичку анализу овог инвентара настоји се утврдити мотив номинације, као и однос номинатора према номинату. Будући да су творци овог лексичког слоја по правилу млади, показује се и какав је однос те генерације према свему што чини животни простор те генерације, тј. какав је однос тог младог света према својој генерацији, али и према свима осталима са којима деле своју свакодневицу. Као мотив номинације човека послужиле су бројне физичке, тј. телесне особине, човекове психичке особине, али и особине које су проистекле из човековог односа према околини и особама које га окружују и са којима долази у контакт.

Неке човекове особине су омогућиле стварање опозитних јединица, а код појединих је номинација једнострана и то обично у случају негативне конотације.

Кључне речи: жаргон, лексика, млади, особа, особина.

Увод

Имајући у виду разлоге настајања жаргона и услове у којима се јавља, очекивано је да човек буде тј. да јесте у центру интересовања.

Овај осврт на такав вид жаргонске лексике настао је на грађи из рукописа *Речник жаргонизама јужне пруге*³. Показало се да готово једна четвртина лексема посматраног жаргонског инвентара припада овој лексичкој скупуни. Бројна скупина лексема којима се именује човек документује које особине (физичке, карактерне или оне које су резултат човековог односа према одређеној категорији) представљају мотив за номинацију овога типа. Тај детаљ указује и на однос стваралаца овог лексичког фонда према неким друштвеним категоријама, али и шта се посматра као афирмативно, а шта као негативно у човековом карактеру или његовом односу према другим људима, према раду, према храни и пићу, према гардероби итд.

¹ jordana.markovic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је рађен у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* бр. 178020, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

³ Рукопис под овим називом, чији су аутори Јордана Марковић и Татјана Трајковић, у припреми је за штампу и представља речник жаргонизама са простора југоисточне Србије.

Интересовање за жаргон појачава се са усмеравањем лингвистике ка социолингвистици. Појачано интересовање науке о језику за језик у употреби – онакав какав се свакодневно користи, намеће и интересовање за жаргонску лексику. Податке о томе да овакав вид комуникације налазимо и у старије време, доносе нам радови о тајним језицима.

Истина, није увек и није свако од научника имао позитиван однос према овој лексичкој скупи. Тако је, по некима, ово „мутна река речи“ (Армјанов, 1995: 6) или кварење језика, те такву употребу језика треба избегавати. Заправо, ово су изрази који се по правилу неће наћи у неком речнику књижевног језика. Овај вид језичке употребе или „језичка забава“ (Армјанов 1995: 11), тј. разбарушени и необуздани језички варијетет, међутим, опстаје и временом се богати, што резултира чињеницом да се у новије време јављају озбиљни научни приступи којима се утврђују законитости које у овом социоекту делују.

По некима, ово је језички варијетет којим се служе млади – они који су и његови ствараоци, мада је ово став релативне вредности⁴.

На српскохрватском језичком простору дуго су постојала два речника са таквом лексиком – *Речник жаргона* Драгослава Андрића и *Рјечник шатровачког говора* Томислава Сабљака. У новије време на српском језичком подручју јавили су се и други такви речници: *Речник српског жаргона* Наташе и Боривоја Герзића, *Речник савременог београдског жаргона* Боривоја Герзића, *Београдски фрајерски речник* Петита Имамија, а Андрићев доживљава друго издање. Софија Милорадовић свој допринос дала је обрадом музичког жаргона (*Музички жаргон младих*). Теоријску подлогу проучавању жаргонизама на српском језичком простору налазимо у радовима Ранка Бугарског (вид. списак литературе).

У речницима овакве врсте своје место обавезно налази градски идиом. Чини се да је код нас ова лексика махом бележена у Београду, барем судећи према насловима.

Отуда смо колегиница Татјана Трајковић и ја зажелеле да дамо свој допринос инвентарисући такву лексику са југа Србије, назвавши тај инвентар *Жаргонизми јужне пруге*. Овај осврт заснован је на подацима из тог лексичког инвентара.

Грађа која је послужила за основу овога рада чини готово једну четвртину целокупне грађе⁵, што је сведочанство о томе да је центар интересовања у жаргонској лексичкој заправо човек као последица чињенице да су ове номинационе јединице настале у свакодневној непосредној комуникацији.

За анализу су узете пре свега номина атрибутива и номина агентис, тј. оне супстантивне форме које означавају неку особину или социјални статус човека.

На плану српског стандардног језика овом темом бавила се Гордана Штасни у књизи *Речи о човеку (Номинација човека у српском језику)* (Штасни, 2013).

⁴ Слично мисли и Карстојева кад тврди да жаргон привлачи младе, али и не сасвим младе (1988:19). Она сматра да је доња граница 12–13 година, а горња 40–45 година (1988:15).

⁵ Овакав податак базиран је само на именичким лексемама. Вероватно би проценат био далеко већи да су уврштене и друге (придеви и глаголи).

Анализа грађе

За номинатора је мотив за стварање оваквих номинационих јединица нека маркантна црта номината и то је по правилу одступање од очекиваног, тј. од онога што се сматра прихватљивим у одређеној средини или друштвеној групацији. Најчешћи мотив за стварање ових лексичких јединица јесте: физички изглед, психичка особина, положај у друштву, занимање и сл. Разлог настанка ових лексема делује прагматично, тим пре што је најчешће евидентан опозитни приступ. Тај детаљ казује да је при таквом именовању готово обавезна пејоративна или хипокористична компонента као резултат субјективног става именоватеља.

1. С п о љ а ш њ и и з г л е д. На плану спољашњег изгледа пажњу привлачи доста видљивих елемената који представљају човекове телесне особине, али и какве друге особине – оне чије се последице одражавају на физички изглед. Оне могу бити урођене или стечене, али и пожељне или непожељне.

У овоме семантичком пољу јавила се неутрална лексичка јединица *по-зер* са хиперсемом ‘особа која држи до спољашњег изгледа’.

1.1. Висина. Раст је особина која се као мотив за номинацију јавила у случају када треба означити оно што је екстремно, а то значи именовати сувише ниску или сувише високу особу, те је опозитни однос неизбежан.

Ниске особе су: *кикириз, патуљак, пикавац, пикавче, пицопевац, прцвољак, прцвољко, прцко*.

Само мушка особа ниског раста је *цврца* и *кепец*, рекло би се без видљивог разлога.

Висока девојка је *бандера, бедевија, жирафа, потпираљка, пракљача, солитерка*.

1.2. Ухрањеност. И лексеме овога типа налазе се у опозитном односу и означавају или преухрањеност или неухрањеност. Бројније су лексеме којима се именује преухрањена особа: *балкон, биџман, буби, бумбар, вепар, геџа, дунда, мечка, пуфна, свиња, сланина, тенк, трокрилни шифоњер, трунгов*.

Дебела женска особа је: *бачва, гиџа, крава, краветина, крмача*.

Мршава особа је: *грчла, грчља, жгоља, притка, спрегла, сучка, штиглица*.

Мршава женска особа је: *даска, даскара, глиста, мотка, фосна*.

Претходне две особине – *висина* и *ухрањеност* могу бити и спојене: *свећа, чивилук, ђуфтиџа* су високе и витке девојке.

1.3. Телесна маса. Именовање особе према телесној маси, заправо, представља спој претходних двеју особина – висине и ухрањености.

Особа ситне телесне грађе: *мрвица*.

Крупна особа: *два са два, орман, цопина, шифоњер*.

Крупна женска особа: *караконцула*.

Снажан, јак, крупан мушкарац: *стрвина*.

1.4. Изглед. Ова хиперсема своју реализацију показује кроз две опозитне групе лексема – оне које означавају *лепоту* или оне које означавају *ружноћу*, тј. пожељан, пријатан или непожељан, непријатан изглед, односно именују особу привлачне или непривлачне спољашњости.

Више је лексичких јединица којима се именује ружна особа, тј. којима се практично исказује негативан став, али релативно су бројне и оне којима се именује лепа особа, тј. исказује се пожељна црта. Наравно, овај лексички инвентар се више но остали односи на изглед младих особа – момака и девојака.

За означавање пожељно лепе особе јавила се само лексема *маче*, док су доста бројније оне које означавају ружну особу: *акреп*, *габор*, *гроб*, *гробље*, *грозота*, *наказа*, *сподоба*, *чернобиљак*.

Доста је диференцијалних, оних које се односе или на мушку или на женску особу.

Лепа мушка особа: *маџан*, *мачор*.

Лепа женска особа: *авион*, *лутка*, *мачка*, *мачкица*, *риба*, *сојка*, *треба*, *џица*, *џица-маџа*, *шећер*.

Занимљиво је да се у овој категорији јавио неки вид суперлатива⁶: *пре-лепотница*, а ту су и: *шминкерка* ‘особа женског пола која се много шминка’ и *шминкер* ‘особа мушког пола која се много дотерује’.

За ружну особу, без обзира на пол, јавио се лик *капела* са илустративним материјалом који се односи на особу мушког пола.

Ружна девојка је: *ашов*, *габорка*, *грабуља*, *одрон*, *ружњача*, *срндељ*, *чавка*.

За ружну мушку особу јавила се лексема *криш*.

Као иновација морају се посматрати лексеме типа *пластичарка* и *силиконка*, за особе са ‘вештачком лепотом’.

Физички изглед је чест и фреквентан мотив за номинацију женске особе, а ређи за особе мушког пола.

1.5. Соматизми. Некада је мотив за номинацију према телесној особи ни бивао само део човечјег тела, тј. номинација је мотивисана соматизмима. То су по правилу бивали маркантни делови, који су прерастали у доминантну физичку, тј. телесну особину. У такве спадају:

А. (велика) глава: *главуран*, *глобус*, *сомуран*, *чутуран*;

Главоња је, међутим, особа која умишља да је важна или богат човек.

Б. (крупне) очи или мана у виду слабовидости⁷: *буљавац*, *буљина*, *буљча*, *жаба*, *ћора*, *ћоро*, *ћорча*;

⁶ Овакав вид грађења суперлатива (уз помоћ префикса *пре-*) познат је из најстаријих споменика (Марковић, Јовић, 2014: 98).

⁷ Истина, слабовидост не припада спољашњем изгледу, али заправо њој је ту место посредно – слабовида особа по правилу мора да носи наочаре, а оне су видне као знак тог човековог недостатка.

В. (велики) нос: *сабљарка, труба*;

У грађи се није нашао пример за номинацију према малом носу, што је у пракси могуће.

Г. зуби: *дабар* ‘особа са избаченим горњим зубима’, *церован / церованка* ‘особа која има размак између горњих предњих зуба’;

Д. (велике) уши⁸: *ђилкуш*;

Ђ. коса: *ћелавац, чунавац, плавка* ‘плавуша, жена плаве косе’;

Е. (велика) задњица: *буљастер*;

Ж. (велики) стомак: *шкемба, шкембоња*;

З. (женске) груди: *балкоњерка*;

И. длакавост тела: *вукодлак* ‘маљава особа’, *тепих* ‘маљава леђа’;

Ј. (дуге) ноге: *крака* ‘дугонога особа’, *чапља* ‘висока, мршава дугонога девојка’.

Показало се да је најчешће за номинацију према делу тела мотив био увећани део тела, тј. „већих димензија од нормалног“ (Штасни, 2013: 116). То су по правилу непожељне особине, те изостаје антонимски парњак.

1.6. Однос према хигијени. Као спољашњи видљив детаљ може се посматрати и однос према хигијени: *аљкавуша* ‘лења, прљава жена’, *штрокља* ‘прљав човек’, *штрокла* ‘прљава женска особа’, *шугља* ‘неуредна особа’.

Однос према хигијени може резултирати непријатним мирисом, па ће се јавити *смрки* за ‘особу око које се шири непријатан мирис’.

1.7. Однос према одевању. И овај мотив се може разматрати у оквиру спољашњих одлика, мотивисаних стилем облачења или изгледом заснованим на облачењу: *дизелаш* ‘особа која прати трендове деведесетих’, *распаранца* ‘неуредно одевена особа’, *скапља* ‘особа која изгледа неуредно’, *стајлиша* ‘особа која се модерно облачи’, *фенсер, фенсерка* ‘особа која прати модне трендове’.

1.8. Особа према узрасту. Ово је доста богата категорија и у њој су место нашли готово сви узрасни периоди: *бекутанер, бебац* ‘беба’; *балавандер* ‘незрела, недорасла особа, особа која се незрело понаша’, *балавац / балавица, балавурдија, балавандер* ‘ученик/ученица нижег разреда’, *клинац, клиња* ‘дечак’, *клинка* ‘девојчица’, *клинци* ‘деца’, *кењац* ‘дечак’, *школарац* ‘дете које иде у школу’, *петак / петенац* ‘ученик петог разреда’, аналогно томе и: *шестак / шестенац, седмак / седменац, осмак / осменац, првенац* ‘ученик првог разреда или бруцош’, *тинејџер* ‘дечак који има између 11 и 19 година’, *тинејџерка* ‘девојчица који има између 11 и 19 година’, *старуља* ‘особа средњих година’, *чича* ‘стари човек’, *хармоникаш* ‘човек са набораним лицем’, *икебана* ‘старија женска особа’, *фосил* ‘старија особа’, *мато-*

⁸ Пример *глувца* за особу оштећеног слуха формално се не може овде сврстати само зато што нема видне елементе који на недостатак указују као у случају чула вида.

ра ‘старија женска особа’, *квочка* ‘старија женска особа’, *матора дртина* ‘стар (старији) човек’, *маторац* ‘старија особа’, *матори* ‘старији човек’, *бабос* ‘баба’, *бабускера* ‘баба, старија женска особа’, *бабушка* ‘баба’, *баку-та* ‘баба, старија женска особа’, *бакутанер* ‘баба’.

Занимљиво је да у овој категорији има бројних лексема са основом баба, али не и пандана деда.

Лексема *пилетина* јавила се са значењем ‘млада особа’, тј. особа млађа у односу на партнера или потенцијалног партнера.

2. Психолошке карактеристике. У овом семантичком пољу сврстано је доста лексичких јединица којима се номинује човек према својим карактерним особинама које су видљиве у његовом понашању, његовим ставовима и његовом односу према другима и према околини. Ту спадају особине које су последица човековог темперамента или његовог карактера, његове моралне особине, као и особине које произилазе из човековог односа према другим људима.

2.1. Недружељубива особа: *намћор*.

2.2. Намћор: *душевадник*.

2.3. Неспретна особа: *брљан, смотља*.

2.4. Безвољна особа; *невољник*.

2.5. Повучена, тиха особа: *мукица*.

2.6. Радознала особа, особа која се у све меша: *њушкало*.

2.7. Емотивна особа, емотивно слаба особа: *емо, плачипичка*.

2.8. Размажена особа: *пекмез, пекмезар, размазојла, размазотина*.

2.9. Немарна особа: *банзов*.

2.10. Особа која свесно срља у невоље: *камиказа*.

2.11. Недружељубива особа: *молка*.

2.12. Плашљивац: *миш*.

2.13. Нервозна, темпераментна, напета особа: *живац, живчењак, издркотина*.

2.14. Опуштена, безбрижна особа: *кулер, ладовина*.

2.15. Особа која је склона маштаријама: *запљес, замајотка, замлата, задрибалда*.

2.16. Особа увек спремна на шалу: *зајебант, зафркант, зврк, зезатор.*

2.17. Говор као човекова особина: *алапача, блебетало, грлица, зујалица, јајара, језичара, кењатор, лајавица, опајдара, папагај, сврака, трачара* ‘особа која много прича, брбљива особа’, мада та „прича“ може бити различита, са различитом намером, или различитим последицама, а овде припада и *палаверка* ‘особа која која зна и преноси све новости и трачеве’, као и *кочијаш* ‘особа која много псује’.

2.18. Лош човек: *вуцибатина, гњида, дсмра, дришља, ђубре, кушља, ливра, пропалитет, смрад, смрдља, смрдоје, чеп, цукац, цукела, шуша, шљам, шалабајзер.*

2.19. Зао човек/зла особа: *артуковић, змија.*

2.20. Зла жена: *аспида, оштроконца.*

2.21. Лажов: *барон, глумац.*

2.22. Варалица, преварант: *блефер, мувара, мутљавина, фолирант.*

2.23. Издајица: *друкер, друкара, птичица, цинкарош,*

2.24. Улизица: *вазелин, дупелизац, дупедавац, лизалица, љига, љигавац, ницајзла, тампон, тастер, увлака, чичак, шихтара, шихтер.*

2.25. Особа која се неосновано уздиже, сматра се важном: *надркотина.*

2.26. Непоуздана особа, особа која не држи до обећања: *ветропир, испала.*

2.27. Наметљива особа: *убац, убацотина, убацотка.*

2.28. Кукавица: *сиса, стрина.*

2.29. Особа ниског морала, неморална особа: *пачавра, сипов.*

2.30. Особа која се дружи с неким ради материјалне користи: *лешинар.*

2.31. Некултурна, невоспитана особа: *банса, бица, брђанин, геџа, говедо.*

2.32. Тврдоглава особа: *бизгов, тикван, сомина.*

2.33. Досадна особа: *гњаватор, гњавез, давеж, дркација, загуш, крагна, смаратор, смарачина, смор, сморко, сморушица.*

2.34. Карактеран, добар човек: *душа и мица.*

2.35. Занимљива особа, позитивна особа: *краљица, цар, царица.*

2.36. Оригинална и необична особа: *легенда.*

2.37. Поуздана особа: *извор.*

2.38. Храбра особа: *змај.*

2.39. Особа без порока: *стрейтер*.

2.40. Однос према новцу: *буржуј*, *буџа*, *буиован*, *ловатор*, *пунишић*, ‘богата особа, особа која има пара’, *сноб* ‘умишљени богаташ’, *безбанк*, *боранија*, *голоигра*, *декинтос* ‘сиромашна особа (или особа без пара)’, *јевреј*, *кртица*, *стипса*, *штекара*, *штекер*, *штексон*, *штечка*, *шкртица* ‘штедљива особа’, *мек* ‘особа која лако троши новац’.

Изгледа да у овој категорији нема позитивног односа према номинату.

Вероватно има основа да се ова категорија разматра и у оквиру неког другог семантичког поља. Заправо, однос према новцу јесте карактерна особина, али стање изазвано чињеницом да неко има или нема пара ипак не припада овој категорији. Ове су лексеме по правилу опозитне.

2.41. Однос према храни. Ово би могла бити и физичка и карактерна особина. У овој категорији нашле су се лексеме које именују особу која превише једе, а та чињеница доводи до тога да почне да једе и туђе остатке хране или да једе кришом.

2.41.1. Особа која много једе: *ала*, *аламан*, *дрчља*, *ждерачина*, *ждероња*, *ненајешник*, *усисивач*.

2.41.2. Особа која воли да једе на туђ рачун: *ђувечар*.

2.41.3. Особа која једе кришом: *муљара*.

2.41.4. Особа која поједе туђе остатке јела: *стрвинар*.

Овде би се могао сврстати и однос према алкохолном пићу, мада бројност овог инвентара даје могућност и да се разматра засебно. Целокупни језички инвентар ове (пот)категорије припада номинацији особа које пију или превише пију алкохолно пиће: *алкић*, *алкоман*, *алкос*, *бадњак*, *бетон*, *геометар*, *дринкер*, *испичутура*, *кифла*, *локатор*, *летва*, *метак*, *мотка*, *патос*, *соло дринкер*, *тапија*, *тепих*, *шљокара*, *шљокер*.

2.42. Однос према наркоманији. Чест мотив је и наркоманија, но број ових лексичких јединица у истраживаној грађи није тако богат. За корисника дроге јавили су се: *дрогирани*, *дрогираш*, *дрогос*, *ђанер*, *ђанкоза*, *јузер*, *наркић*, *наркос*, *наркош*, *ианки*.

Поједине лексеме прецизирајући додатно класификују корисника као зависника од хероина – *пајдоман*, *ујдоман*; кориснике/корисника марихуане: *дувачки оркестар*, *травар*.

Овај последњи детаљ документује стање нашег друштва у коме су у претежној употреби марихуана и хероин – нема скупе дроге какав је кокаин.

Овде може доћи и облик *фурунаш* у значењу, *пушач*.

2.43. Однос према раду. Неким лексемама дефинисан је однос особе према раду. Ту су се нашле лексичке јединице којима се именује добар радник (или онај ко много ради, тј. много учи): *ајништајн*, *бубало* ‘особа која много учи’, *енциклопедија* ‘свезналица’, *залуђеник* ‘онај који пуно учи’, *залуђивач* ‘бубалица’, *јапанац* ‘вредна особа’, *јуниор у школи* ‘лош ђак’, *књишки мољац* ‘бубалица’, *компјутер* ‘ученик који све зна’, *пчелица* ‘вредна осо-

ба', *црнац* 'особа која ради тешке послове', *штрепча* 'особа која превише учи'.

Један део овог лексичког инвентара служи за именовање особа које спадају у нераднике: *амза*, *блејач*, *јебиветар*, *ладолеж*, *лежовајник*, *лезилебовић*, *лезилебоња*, *луфтигуз*, *мрца*, *мрцина*, *џабалебарош*, *џаболебатор*.

Сви мотиви који су послужили за номинацију у претходним случајевима могу бити спољашњи јер се могу опазити оком, мада су понекад последица неке човекове психолошке карактеристике, што показује да граница није увек тако строга, као и да је свака подела релативна.

3. Менталне карактеристике. Лексеме из ове скупине именују човека према интелектуалним својствима и то су оне човекове особине на које се или не може или једва незнатно може утицати, дакле, оне особине за које се може рећи да су урођене. Један део припада особинама које се јављају у познијем добу као последица старости или каквих других околности.

3.1. Глупа особа или особа која изгледа глупо: *бабун*, *балван*, *бансов*, *бацко*, *блента*, *болид*, *бот*, *ботина*, *бузда*, *буздован*, *глуперда*, *глупсан*, *глупча*, *гуска*, *дандара*, *дебос*, *дијабола*, *дудук*, *дунстер*, *дупеглавац*, *камен*, *каменица*, *китоје*, *квочка*, *клен*, *кокошка*, *мазгов*, *ментол*, *морон*, *мрак*, *овца*, *пањ*, *папан*, *петарда*, *ретард*, *ретардињос*, *ретља*, *сом*, *суртук*, *теле*, *тетабис*, *телац*, *тенкре*, *тераса*, *тиква*, *тоцило*, *точак*, *тротил*, *тулипан*, *тупан*, *тупација*, *тупко*, *тупсон*, *тупча*, *тупша*, *тутубан*, *тучко*, *ћурка*, *ћускија*, *чук*, *шупљоглавац*.

3.2. Луд човек: *алелуја*, *дилеја*, *сајко*, *хамлет*.

3.3. Паметна особа: *мозак*.

3.4. Сенилна особа: *излапетис*, *излапитис*.

3.5. Заборавна особа: *кречана*.

4. С п о с о б н о с т. Лексеме у овом лексичко-семантичком пољу нису бројне. Оне карактеришу човека као способног, спретног или неспособног и неспретног у некој области или као почетника. У овом семантичком пољу нашле су се лексичке јединице у опозитном односу.

4.1. Неспретна особа: *њока*, *шепртља*.

4.2. Сналажљива особа: *фуњара*.

4.3. Особа која је у нечему веома добра, веома спретна: *доктор*, *муња*.

4.4. Неискусна особа: *ноб*, *нуб*, *нубина*.

5. Социјалне особине. Посебном лексичко-семантичком пољу припадају лексеме које су мотивисане особинама насталим као последица међуљудских односа, тј. односа у друштву.

5.1. Положај у друштву. И у овој категорији је евидентна опозиција – или је неко битан, важан, главни или је небитан, неважан, непознат, неспособан, непожељан.

У прве спадају: *ајкула, баја, бос, виповац, гузоња, зверка, кремаш* ‘особа из елитног друштва’, *мудоња, отац, фактор*.

У друге: *анонимус, вашка, леви, падобранац, шмокљан, шмокља*.

О томе да граница није строга, сведоче примери *шибација*, што представља особу која је на положају, а изгледа просто и *шушумига* – дивитљива особа, особа која не бира средства да дође до циља.

Као положај у друштву могла би се посматрати и номинација ученика према томе коју школу похађају, па је *борац* ученик нишке гимназије „Бора Станковић“, а *сремчица* ученица нишке гимназије „Стеван Сремац“.

5.2. Однос према сексу или сексуална оријентација. Ова категорији је одувек била бројна у речницима жаргонизама, па је своју актуелност показала и овде. Наравно, бројне су лексеме којима се именује припадник ЛГБТ-популације: *буљар, буљаш, гејчина, гејша, дерпе, китоловац, лезбача, лезбо, лезбос, пеша, пешкир, пешко, пешован, топли брат, топли пешкирић, фегет, хомић* и: *транца* – трансвестит, особа која има нагон ка облачењу одеће супротног пола.

Јавиле су се и неке друге категорије: *би* ‘бисексуалац’, *кибицер* ‘заводник’, *ластаница* ‘љубавница’, *мрчитељ* ‘добар љубавник’, *швалер* ‘љубавник’.

Неким лексемама именују се женске особе лаког или сумњивог морала: *бичарка, дроља, дромфуља, дроца, крајпуташица, куробештија, кучка, половњача, поточарка, рава, радодајка, фукса, фуфа, фанфуља, циганка*.

Своје место нашла је и: *невенка* ‘невина девојка’, чини се са негативном конотацијом, док је *заљубишка* заљубљена особа.

5.3. Човек према занимању или послу који обавља. Занимање је чест мотив за настанак термина којим некога ословљавамо или га тако другоме описујемо, те је у овоме инвентару та лексичка скупина бројна. Најбројније су оне лексеме којима се именују особе које се баве оним пословима који имају везе са младима. У том инвентару су се нашле лексеме којима се именује радник уопште, радник који обавља тешке физичке послове, али и стручњак у некој области.

Најбројније су оне лексеме којима се именују особе које се баве пословима који имају везе са младима: *теткица* ‘чистачица у школи’, *чикица* ‘помоћни радник у школи’, *библивоје* ‘библиотекар’, *гробар* ‘професор, ди-

ректор', *дикси* 'директор', *диша* 'директор', *дишко* 'директор', *доца* 'доктор', *уча* 'учитељ', *профа* 'професор', *профан* 'професор', *профанка* 'професорица', *раза*, *раца*, *раки* 'разредни старешина', али са истим значењем и *трениер* и *трениерка*.

Бројни су називи за професоре појединих предмета: *анатомац* 'професор анатомије', *психа* 'професор психологије', *техничар* 'професор техничког образовања', *физа* 'професор физике', *филозоф* 'професор филозофије'.

Често се на ову професију прелива тежња ка родној равноправности, па ће се јавити: *тичер* / *тичерка*, *енглез* / *енглескиња*, *француз* / *францускиња*, *србин* / *српкиња*, *рус* / *рускиња*, *немац* / *немица*, *математичар* / *математичарка*.

Професије које су послужиле за номинацију у овој категорији јесу и: *админ* 'особа која одржава интернет странице', *баба-сера*, *бандераш* 'радник електродистрибуције', *геша* 'генерал', *гиша* 'гинеколог', *горила* 'телохранитељ, обезбеђење', *дилер* 'препродавац', *дроп* 'полицајац', *дрот* 'полицајац', *жардинијерија* 'коминална полиција', *жаца* 'полицајац', *зуба* 'стоматолог', *кер* 'полицајац', *мурија* 'полиција', *муркан* 'полицајац', *народњак* 'особа која се бави народном музиком', *певаљка*, *пандур* 'пајкан', *пандурација* 'полиција, МУП', *пајкан*, *пензос* 'пензионер', *психић* 'психијатар', *репер* 'извођач реп музике', *рија* 'полиција', *рокер* 'извођач или љубитељ рок-музике', *цајкан* 'полицајац', *шалтеруша* 'женска особа која ради на шалтеру', *шанер* 'особа која продаје шверцовану робу', *шишар* 'особа која се бави шишањем, а није професионални фризер', *штрумфови* 'полицајци', а ту су и неутралне форме типа: *физикалац* 'радник који обавља напоран физички посао', *хакер* 'стручњак за рачунарске системе', *шљакер* 'радник'.

Две професије су доминантни мотиви номинације у овој категорији – просветни радници и полиција и то је сведочанство о томе ко су били номинатори, тј. са којом професијом су најчешће долазили у контакт.

Овде би се могао сврстати и *гејмер* и фонетска варијанта *гајмер* као називи за играча игрица на компјутеру.

О актуелности и аутентичности ове лексичке скупе, као и о чињеници да је она огледало тренутка у коме настаје, сведоче и лексеме: *социјала* 'особа без посла', *старлета* 'лепа девојка без професије', *кримос*, *москри* 'криминалац'.

5.4. Родбински односи. Овај тип номинације сведочи о томе са којим особама су ствараоци ових лексема у свакодневном контакту. Ту су: рођак – *рођа*, сестра: *сеша*, *швеца*; родитељ(и): *старкељ*, *старци*, отац: *маторац*, *матори*, *стари*, *ћалац*, *ћале*, *ћалко*, мајка: *кева*, *кевац*, *матора*, *стара*.

Овде би се могао сврстати и облик *комиша* 'комшија'.

Лексеме којима се номинује брат биће засебно разматране у оквиру категорије коју сам назвала однос према номинатору.

5.5. Однос према номинатору. Овој категорији припадају лексеме којима се ословљава или именује добар друг или брат. Некада је семантичка нијанса

присутна, а некада је небитна. Разлог да их овако назовем налазим у чињеници да су по правилу употребљене у вокативу и да се њима ословљава драга особа. Ово би се могло посматрати као лексичке јединице изразито субјективне оцене, мада се и целокупна жаргонска лексика може тако посматрати.

Или друг или брат је: *бајча, баки, бате, батке, баћа, баћо, баце, бро, бураз, буразер, бурке, јаран, побра, тебра, тебрекс.*

Само брат: *brateу.*

Само пријатељ: *буразенгија, фемке.*

Друг, добар друг (или другарица): *компањерос, кумашин, ортак, ортакиња, пајташ, пајтос, френд, френдица.*

5.6. Брачни односи. Мушко-женски односи могли су бити обрађени и у категорији сексуални и други односи, но чињеница да нису у вези са таквим мушко-женским односима је могућност да ове лексичке јединице буду засебно разматране. То су: *папуча, папучар, папучић*. Истина, овакво понашање не мора бити строго узевши везано само за брачне односе. Овде су се нашле само три варијанте једне исте основне лексеме и идентичне су семантике. Како се види, овај вид номинације наметнуо се својом необичношћу, по схватању номинатора – необично је да мушки партнер угађа жени, супротно понашање је очекивано, нормално и не привлачи пажњу.

Супруга може бити *главобоља*.

5.7. Етничка или расна припадност. Своје место нашла је и расна или етничка припадност. Ова категорија није разноврсна, што сведочи о стању друштва у овом тренутку и на овом географском простору. Најбројнија је скупина којом се означава припадник ромске националности или онај који по неким особинама (физичким или карактерним) тој популацији наликује: *Ганац, Ганер, Зганер, угљанин*. Од осталих нашли су се: *Амер* 'Американац', *Шваба* 'Немац', *Ђетић* 'Црногорац'. Са варијантном семантиком нашао се *чамуга* – као црнац и Ром.

Раније су поменуте лексеме типа: *јапанац* 'вредна особа', *јевреј* 'шкртица', *црнац* 'особа која ради тешке послове', а јавила се и форма *индијанац* 'примитивна особа, особа која се не уклапа у средину'.

Закључне напомене

Чињеница је да су све класификације, па и ова, релативне, о чему сведоче следећи примери: *ђувечар* 'особа која воли да једе на туђ рачун', одакле је очигледно да је у питању и однос према храни и однос према новцу и карактер особе, као и *везара* 'незналица' и 'особа која користи протекцију'⁹, *зујалица* 'особа која стално прича' и 'особа која стално негде жури' итд.

⁹ Занимљиво да је у првом случају мотив за незнање био израз 'нема везе', а у другом 'тражи, користи везу'.

Такође ваља имати у виду да у овој грађи моциони пар није увек семантички истоветан, о чему сведоче примери *лик* ‘младић позитивних особина, занимљива особа’ и *ликуша* ‘девојка која се намеће у друштву’, ‘непозната девојка’, али да има и таквих: *френд/френдџа, тичер/тичерка, тренер/тренерка* итд. Да је богата синонимија одлика ове лексичке скупине одавно је примећено (Карастојчева, 1988: 4). Као доказ могу послужити примери са хиперсемом ‘лош човек’: *артуковић, аспид, вуцибатина, гњида, дсвра, дришља, ђубре, змија, кушља, ливра, оштроконца, пропалитет, фолирант, смрад, смрдља, смрдоје, чеп, цукац, цукела, шуша, шљам, шалабајзер, међу* којима осим бројних правих синонима налазимо и оне који су резултат творбене или њој сличне синонимије: *смрад, смрдља, смрдоје*, тј. *дсвра*¹⁰.

Ипак, бројне лексичке појединости нису нашле своје место у овоме осврту, те он није комплетан. Изостале су поједине лексичке јединице типа: *дођош* ‘дошљак, досељеник, онај ко није рођен у том месту’, *илегалац* ‘особа која бесправно станује у студентском дому’ и сличне, што је сведочанство о томе да има још доста простора да се о овој теми говори, тј. доказ је да је жаргон богат извор драгоцен података за бројна и различита истраживања.

Ова лексика резултат је различитих утицаја, те се у њој налазе речи преузете из стандардног језика – творбено или семантички модификоване, али и речи из некодификованих подсистема, попут дијалеката или социолеката, као и речи које су у овај лексички систем ушле из других језика. Експресивна функција, као једна од битних одлика ове лексичке скупине, долази до изражаја поготово при номинацији човека. Поједине форме из посматраног инвентара служе само за комуникацију у уском кругу пријатеља (Карастојчева, 1988: 19).

Посматрани језички варијетет је и огледало културног и језичког идентитета. Идентитет је битан за разумевање и околине и носилаца номинације. И једни и други на овај начин се декларишу и дају бројне податке о себи – о свом пореклу, али и о укључивању у ширу друштвену заједницу. Дакле, опстаје национално, или уже посматрано – регионално као извор номинације, али доста је мотива који су доказ о припадности широј друштвеној заједници. То потврђују бројне речи домаћег порекла, али и број страних речи, које сведоче о интернационалној раширености овог когнитивног механизма.

Литература

- Андрић, 1976: Д. Андрић, *Двосмерни речник српског жаргона (и жаргону сродних речи и израза)*. Београд: БИГЗ.
- Армјанов, 1995: Г. Армянов, *Българският жаргон*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

¹⁰ Ово је метатезирани лик настао од *смрад*.

- Бугарски, 2000: Р. Бугарски, *Неки аспекти жаргонизације у нашем данашњем језику*. Београд: Јужнословенски филолог LVI, 157-161.
- Бугарски, 2003: Р. Бугарски, *Жаргон*. Београд: Књижара круг.
- Герзићи, 2000: Na. Gerzić, Borivoj Gerzić, *Rečnik savremenog beogradskog žargona*. Београд: Istar. Герзић, 2012: В. Gerzić, *Rečnik srpskog žargona*. Београд: Bookbridge.
- Имами, 2000: Р. Imami, *Beogradski frajerski rečnik*. Београд: NNK International.
- Карастойчева, 1988: Ц. Карастойчева, *Българският младежки говор*. Източници. Словообразуване. София: Наука и изкуство.
- Марковић, Јовић, 2014: Јордана Марковић, Надежда Јовић, *Старословенски језик, граматика, вежбања, текстови*. Ниш: Филозофски факултет.
- Милорадовић, 2012: С. Милорадовић, *Музички жаргон младих и младежњий музикалњий сленг*. Компаративни поглед. Београд: Етнографски институт САНУ. Посебна издања. Књига 76.
- Сабљак, 1981: Т. Sabljak, *Šatra – Rječnik šatrovačkog govora*. Zagreb: Globus.

Џордана С. Маркович

НОМИНАЦИЈА ЧЕЛОВЕКА В ЖАРГОНЕ

Резюме

В этой статье анализируется список жаргонских лексических единиц с архисемой 'человек'. Этот инвентар является частью рукописи под названием *Речник жаргонизама јужне пруге*. В рамках лексическо-семантического анализа этого инвентаря определяется мотивация номинации, а также отношение номинатора к номинате. Создатели этого лексического слоя обычно молоды. Поэтому этот список жаргонских лексических единиц показывает отношение этого поколения ко всему, что делает живое пространство, то есть, отношение этих молодых людей к их поколению, а также ко всем остальным, с которыми они входят в контакт в повседневной жизни.

Оказалось, каковы отношения этого поколения в соответствии со всем, что делает жизненное пространство, то есть каковы отношения этих молодых людей в соответствии с его поколением, но и со всем остальным, с которыми они разделяют их повседневную жизнь.

В качестве мотива находятся физические характеристики, человеческие психические черты, а также характеристики, которые происходят из человеческого отношения к окружающей среде и окружающим ее людям, с которыми он ступает в контакт.

Некоторые характеристики человека позволили сформировать противоположные единицы, а в некоторых номинациях это было невозможно. Эти лексические единицы принадлежат отрицательной коннотации.

Ключевые слова: жаргон, лексикон, молодой человек, личность.

ПОЛУГЛАСНИК У ГОВОРУ СЕВЕРНОШАРПЛАНИНСКЕ ЖУПЕ СИРИНИЋ

У сиринићком говору функционише шестовокалски систем, у коме је полугласничка фонема корелат вокалу /a/, како је и иначе у ширем ареалу призренско-тимочких, западнобугарских и северномакедонских говора. Опстанак полугласника и његове артикулационе карактеристике у овом ареалу упућују на балканистички утицај.

Поред полугласника који је континуант некадашњих јерова, у сиринићком говору срећу се и новији полугласници који су различитог порекла.

Етимолошки полугласник релативно је стабилан у делу лексема – у префиксима и коренској морфеми (*лэко*, први *дэн*, да се *тэ́кне*, *ни́кат* не смо, *зэ́ва* моја, *но́ тэ́нко*, *вэ́шке*, у *сэ́н*, *дэ́нэс*; *не́ ће сэкрѝе*, *сэб'э́рем* сено, да *изэ́ткам*), док је у суфиксима замењен са /a/ (*бра́танац*, *мрт́вак* / *мрт́вац*, *оп́анак*, *мрс'о́љав*).

У примерима **са некадашњим полугласником у слабом положају у основинском делу речи**, овај вокал опстаје ако би његовим испадањем била створена сугласничка група тешка за изговор (*лэ́же*, *мэ́гла*, одма *мэ́глосала*, *бэ́дњак*).

У лексемама **са секундарним полугласником у финалном слогу** напоредни су примери са /э/ (*мо́дар*, за од *вэ́тар*, за од *о́гэњ*, преко *ја́рам*, *седэ́мнэ́с* годи́не) и са /a/ (*о́стар*, *вэ́тар*, на *о́гањ*, *чэ́шаљ*, *о́сам* брата). Пошто је највећи део ових примера у контакту са назалом, плозивом или са /p/ може се сматрати секундарним редуковањем пуног вокала. Овакво редуковање потврђено је у истом фонетком окружењу и у лексемама са пуним вокалом.

Факултативно **редуковање пуног вокала до полугласника**, свакако балканистичког порекла, потврђено је у делу лексема (а *знэ́ш* како, *сэс мэ́тку*, *тэ́ј* жена, *бэ́ш* на́ми, *тэ́мэн*, *чэ́кај* да ви́дим, *ти́гэњ* воли́кви ка *ка́зэн*, на *четэ́рес* де́на, *ко́се да́гэ́чке*, *одэ́вно*, *далéко* од нас, *зэ́р* мо́же, *то́ј сву́дар*, *што́го́дар*, *по́здар*, *сто́жэр*).

У делу позајмљеница очуван је и **полугласник турског порекла** (у *санэ́дце*, на *јастэ́це*, *ба́кар*).

У сиринићком говору већим бројем примера потврђено је факултативно присуство **новог полугласника на крају речи**, чиме се руши дистрибуционо правило о немогућности полугласника на крају речи.

а) Полугласник се среће на крају предлога као резултат тежње да се очува фонолошки статус опструента у интонационој целини (*ода* кро́мит, и *кода* та́те, *тера́мо* *изэ́* шта́ле, *сэ́сэ* жи́то прска́мо, *сэ́сэ* девэ́ра).

¹ radivoje.mladenovic@gmail.com

² Рад је настао у оквиру пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора” (број 178020)

б) Као тежња да се једнословне речи претворе у двословне и тако уклопе у ритамски пенултимски акценат (омеси лѣба *врѹѣа*, ишле у *кѹпа*, мичимо *онѹја*, у *срѣда двѹр*, *о[д] дрѣна*, *напраиш' плѹга*). Ово је некада комбиновано са емфатичким истицањем.

в) Као средство емфатичког истицања (За слау паприке, *парадајса*, *кѹпуса*. А за *овѹја* – настајмо чѹрбу).

Кључне речи: сиринићи говор, јерови, полугласник, секундарни полугласник, редукција вокала.

Увод

1.1. Северношарпланинска жупа Сиринић³, смештена у планинској корутини источног дела северног дела Шар-планине, оформљена у горњем делу басена Лепенца⁴, представља јединствену српску етнојезичку и етнокултурну целину, насталу на јужној ивици српског дијалекатског ареала, који се говорима у основи призренско-јужноморавског типа наставља и јужно од Сиринића и јужног Косова, захватајући Скопску Црну Гору, северни појас Македоније, затим доњи Полог (Младеновић, 2016: 68).

1.2. Сиринић је стара српска жупа, која се први пут помиње око 1331. године у Душановој повељи хиландарском пиргу: **И планиноу Млѣчнѹ отъ выше Сѣриниѣ** (Новаковић, 1912: 486). Најстарији помен сиринићког насеља Беревце је из XIII века (Ивановић, 1987: 397). Селце се помиње пре 1355. као најсеверније сиринићко село које цар Душан потврђује манастиру Хиландару: **што моу је записало царство ми оу баштиноу, сельце выше Сѣриниѣ** (Новаковић, 1912: 431). У турском катастарском попису Области Бранковића из 1455. године пописан је највећи део сиринићких села (Јовановић, 2001: 107–118), у којима је практично у потпуности присутан српски именослов (Грковић, 2001: 619). Она припадају Нахији Морава (Јовановић, 2001: 107–118). Чињеница да је највећи део савремених сиринићких насеља потврђен средином XV века, и то са становништвом које је српско, сведочи о континуитету становништва ове жупе. За разумевање савременог дијалекатског стања не треба заборавити предсловенски слој романског језичког супстрата (Грковић, 2001: 670; Младеновић, 2006: 99–116).

1.3. Сиринићи говор није у потпуности описан. Детаљнији подаци о ареалу коме припада и сиринићи говор налазе се у Младеновић 2004,

³ Говор Сиринића / Сириниће жупе, локални назив *Сириниће*, оформљен је у 11 насеља: Беревце, Вича, Врбештица, Горња Битиња, Готовуша, Доња Битиња, Драјковце, Јажинце, Севце, Сушиће, Штрпце.

⁴ О прецизним географским границама Сиринића в. Урошевић, 1948: 88–89.

Младеновић 2016а. О дијалекатској индивидуалности овога говора, затим о његовом лингвогеографском положају расправља се у Младеновић 2016, до сада најпотпунијем раду о овом говору. О појединим деловима граматичког система, кроз разматрање дијалекатских односа у југозападном делу Косова и Метохије, писао је Р. Младеновић у тридесетак мањих и већих прилога.⁵ Ономастика Сиринића забележена је у Букумирић 1988.

1.4. У време прогона Срба са Косова и Метохије 1999, становништво Сиринића у највећем броју опстало је у матичној области, а према овој жупи кретало се и српско становништво са околних територија. Тихо иселјавање Сиринићана, међутим, настављено је, тако да се број Срба у најјужнијом српској енклави на Косову и Метохији континуирано смањује.

1.5. У прилогу се расправља о судбини и дистрибуцији полугласника у сиринићком говору.

У овом говору функционише шестовокалски систем, у коме је полугласничка фонема корелат вокалу /a/, како је и иначе у ширем ареалу призренско-тимочких, западнобугарских и северномакедонских говора.

Поред полугласника који је континуант некадашњих јерова, у сиринићком говору срећу се и новији полугласници који су различитог порекла.

Опстанак полугласника и његове артикулационе карактеристике, затим нови полугласник настао редукцијом пуних вокала, дистрибуција нових факултативних полугласника у овом ареалу упућују на балканистички утицај и на контактни вокализам несловенских балканских језика⁶.

1.6. У одређивању судбине и фонолошког статуса полугласника коришћена је грађа пре свега старијих информатора, пошто у процесу дедијалектизације и у сиринићки говор продиру облици са /a/ у оним случајевима у којима полугласничка фонема иначе има стабилан фонолошки статус.

Анализа грађе

2.1. Полугласнички континуант јерова релативно је стабилан у делу лексема у коренској морфеми⁷:

⁵ Подаци о делу ових прилога могу се наћи у Младеновић, 2016: 88–89.

⁶ О значају балканских несловенских вокалских система за присуство полугласника /ə/ у балканском словенском ареалу в. Асенова, 2002: 28–30.

⁷ О стабилности полугласника у коренској морфеми у оближњим говорима јужне Метохије и јужног Косова призренско-јужноморавског типа в. Стевановић, 1950: 36–41, Реметић, 1996: 358–366, Младеновић, 2004: 221–222, Младеновић, 2013: 64–66, Младеновић, 2016а: 136. У

а) *Лѣко* ви је тој, ка *сѣ* у шпóрет, *тѣд^м* стаја у уста, први *дѣн*, *нѣкѣт* не радимо на тај *дѣн*, тој *нѣкѣт* не смо јеле, ја помузем *дѣнѣс*, *пред* Митрóвдѣн, у фárбу *мѣшићева*, да *се тѣкне*, мóра по *тѣнко*, *вѣшке* ако ги остаиш, гризне куче у *сѣн*, нѣмам *сѣн*, *зѣва* мóја је удáта тáмо, *зѣва* мóја, увáти *тѣвни́на*, и́шо по *тѣвни́не*, не ми је *ћѣу* на *Бѣњи* вѣчер, ал прегорѣа *бѣњак*, исѣчи ми мѣне *бѣњак*, тај *пѣс*, *ће* ўзеш *рѣж^{ш8}*, *лѣка* је ка пѣрце, *дѣнѣши* дѣца, *вѣшке* те изѣле, *ће* потрóшиш *лѣку* пáру, двáес *лѣкта*, и́ди *полѣко*, *тѣда* се изгорѣја, се носѣа *опѣнѣк*, дóшо *от сѣбор*, *се стѣвни́ја* по пúту, *даждѣњак* је мáло ка шáрен, *сѣс* њѣга, да копáмо *сѣс* матѣку.

У материјалу добрих носилаца дијалекатског система ретки су примери са /a/ на месту /ə/: а за *бáњак*, *пред* *Бáњи* вѣчер, и мѣ *мѣшићева́мо* јáјца, *сáк* ти вѣди, *пó лáко* бѣло, па дóшле јúтре *дáн*, имáло и *даждѣњак*, на двá *дáна*, *опáнак*, бѣло тој *данѣс*.

б) У префиксима:

Нѣ *ће се сáкрије*, ал *нѣ* *ће сáкрије* пáре, *сѣб'ѣрем* сѣно, *сѣбрáл'е* га, да *се сѣстáиш*, да *изѣткам*, *изѣткáсмо* бељóс, тáко *се сѣстáви*, па да *сѣстáи*, *се сѣстáља́мо* да идѣмо, *сѣбрáа* оўце за на рúгу, да *сѣшићеш* децáми, и мѣ *смо* је *сѣши́ле* за свáдбу, да *сáмељѣмо*, па да гу *сѣпне*, *сѣпнúла се* на кáмењ, на *сѣбор*.

Ретке су потврде са /a/ на месту полугласника: гу *сáкрија* пúшку, *се сáстáву* да пáлу кумбáре.

Поред облика са полугласником у префиксу, ређи су и примери у којима из префикса испада полугласник: *Се збрáле* на свáдбу, *збѣри* га сѣно, свѣ ги *збрáсмо*, *смѣљи* ми жѣто, па *ће смељѣмо*. Овакви примери присутни су и у околним говорима (Павловић, 1939: 104, 173, Младеновић, 2013: 66, Видоески, 1962: 30, 194, 195 итд.).

Прилог „ноћас” потврђен је у више ликова, без партикуле или са партикулом -ка/-ке: *наћѣс(ка/ке)*, *наћѣс(ка/ке)*, *наћѣс(ка/ке)*. Облик са /e/ могао је бити унет из сретечког говора, у коме прилог гласи *ноћес(ска)*, са очекиваном вокализацијом меког јера, али је вероватнија контаминација са обликом глагола *ноћѣва*, *ноћѣвáла*. На друго објашњење упућује присуство прилога *дѣнѣс*, у коме полугласник остаје стабилан, а ако се јави са пуним вокалом онда је то *данѣс*. Изостанак форме прилога „данас” са /e/ условљен је одсуством глагола са /e⁹. Истога порекла је и однос *ноћѣс* / *наћѣс* : *дѣњс* у

говорима централног Косова полугласник је доживео знатну замену са /a/ у свим позицијама (Павловић, 1970: 64, Богдановић, 1992: 39–44). Северномакедонски појас из кога је кретала једна од миграционих струја ка Сиринићу зна за добро чување полугласника и секундарног полугласника реда /a/ у основинским морфемама и наставцима (Видоески, 1961: 152; Видоески, 1962: 40–50).

⁸ Обичније је *ѣрж*.

⁹ Мања је вероватноћа наслањање на северномакедонске облике прилога *дѣње*, *ноће*, *нокем* (Видоески, 1962: 40, 174; 71, 144), па и сиринићке прилоге *зиме*, *лете*, пошто се /e/ среће

призренском градском говору (Реметић, 1996: 351, 365, 385; 358–359, 528, 529). У јужнокосовском говору опстаје *ноћас* (Младеновић, 2013: 376).

в) Док је у јужнометохијским (Реметић, 1996: 362–363) и косовским говорима призренско-јужноморавског типа (Младеновић, 2013: 65) замена полугласника са /а/ у суфиксима практично довршена, у сиринићком говору – поред потврда са /а/ – није мали број примера у којима се на месту некадашњих јерова среће /ə/. Није јасно да ли је у питању чување полугласника подржаног стањем у северномакедонским говорима (Видоески, 1954: 167, Видоески, 1961: 152, Видоески, 1962: 44–45) или полугласник настао у процесу редуковања пуног вокала у постацценатској позицији, на шта упућује фонетски контекст у коме се и иначе среће полугласник на месту пуног вокала (в. т. 2.4.):

Брата̀нац, преко Прева̀лац, на Лепѐнац, па ўдри сас к'о̀лац, и вај удо̀вац, све́тац је, Црног̀орац бија, 'о̀тац ми ўмр, мрт́вак / мрт́авац, оп́анак, мрсо̀љав, у јен оп́анак, исечи по́ кра́так, ре́дак, на пе́сак, у четв́ртак, прет пе́так, стра́шан, ал си же́дан, ал си бија гла́дан, кад сн́јеш грóзан с́н, живот бија бе́дан, синој́кашањ леба, по́ нева́љашиан од мене;

Онај *о̀тац* да пла́ти, ни мој *братан́ац*, и *бо́лн* да уста́не, *чени́чан* леба нема́ло, јен *мо́мак*, бија са́л јен *ја́збџ* („јазавац”), *на пе́сџ*, му пресе́ко *пу́пџ*, *бо́лн*, да исече́м *но́ка̀т*.

И сиринићки говор је захватило ширење придевског суфикса *-*ѡвѡ* у каквоћне и количинске заменице, како је и иначе на ширем простору говора призренско-тимочког типа. Док је у Нјд. м. р. у метохијско-косовским (Младеновић, 2010: 136–167) и северномакедонским говорима (Видоески, 1962: 161) стабилисан неодређени вид, у сиринићком говору је уопштен некадашњи одређени вид (*ка́кви* коњ, *толи́кви* коњ), тако да се не може знати судбина полугласника у овим скупинама – да ли је пре типа *ка́кви* био присутан тип *ка́кав*, како је у метохијско-косовском, или је опстао тип *какѡв*, како је у северномакедонском појасу.

И именици **ѡжѡкѡ*, поред лика *ру́чак*, среће се и *ру́чек*, што може бити лексички нанос са регуларним замеником некадањег /**ѡ**/ из других шарпланинских говора (Младеновић, 2001: 132) или је иновација стигла из граничних македонских области (Видоески, 1962: 46, 117). Овакав облик у призренском градском говору С. Реметић објашњава асимилацијом /а/ у /е/ у контакту са предњонепчаним /ч/ (Реметић, 1996: 364–365).

2.2. У примерима са некадашњим полугласником у слабом положају у основинском делу речи,

а) овај вокал опстаје ако би његовим испадањем била створена сугласничка група тешка за изговор:

само у прилогу *наћес*.

Лѣже, лѣж'е не, не те *лѣжем*, ал не била *лѣжља, мѣгла*, одма *мѣглосала*, *мѣгљиво* време бѣше, предаа гу *мѣску* („мазга”), па *јагѣњици* на попáску.

Од именице *јагѣњици* доминирају потврде са /a/, док у осталим лексемама претежу облици са полугласником, уз присуство примера са /a/: изведи *мáску* на попáску, *магљиво* ли бíло.

б) Редовно је *ложíца* (наши прáјле *ложíце, на ложíцу*), како је и иначе на ширем простору око сиринићког говора, без обзира на судбину некадашњих јерова у овим говорима¹⁰.

в) У иницијалном слогу глагола *сѣвну́ло, цѣфтáло* развијен је секундарни полугласник, који је могао настати и метатезом *сѣв-, цѣв-* (Реметић, 1996: 441, Младеновић 2001: 225–226). Овакви облици су, иначе, присутни на већем ареалу југоисточних словенских говора¹¹.

г) У именицама *мóзак* и *вóсак* устаљено је аналошко /a/, које у делу примера алтернира са /ə/.

2.3. У лексемама **са секундарним полугласником у финалном слогу** напоредни су примери са /ə/ и са /a/, чиме се сиринићки говор унеколико удаљава од метохíјско-косовских призренско-јужноморавских говора, у којима се на месту овог полугласника среће /a/, осим ретких примера са редукованим вокалом ка полугласности уз назале (Младеновић 2013: 65). На знатно присуство секундарног полугласника могли су да утичу усељеници из северномакедонског дијалекатског појаса¹², у коме се секундарни полугласник у овој позицији релативно добро чува (Видоески, 1962: 47–49).

За од вѣтар, за од ѳгѣњ, преко *ја́рам*, свѣ *мóдар* стомак, принѣле *ја́рам*, да прескóчим преко *ја́рам*, *сѣдамнáес* годíне, *сѣм* се уда́ла, и *свѣкар*, *за од вѣтар*, *вѣтар* да не нóси, да дýа *вѣтар*, *за од ѳгѣњ* се чýва, се сушíло *над ѳгѣњ*, *црепýл'а на ѳгѣњ*, др́ва *за у'ѳгѣњ*;
ѳстар, *на ѳгањ*, *чѣшаљ*, *ѳсам* брáта, одни́ја га *вѣтар*, *на вѣтар*, пр́во *ѳгањ* *наложíмо*, на стрѣде *ѳган'*, у *ја́рам*, имáла *сѣдам* дѣцу.

Највећи део ових примера је у контакту са назалом, плозивом или са /p/, па је присуство /ə/ свакако подупрто секундарним редуковањем пуних вокала у овим фонетским контекстима (в. т. 2.4).

2.4. Факултативно **редуковање пуног вокала до полугласника**, најчешће у контакту са назалима и плозивима, свакако балканистичког порек-

¹⁰ *Ложница* захвата широко српско-македонско подручје (Видоески, 1962: 49, Младеновић, 2001: 133, Младеновић, 2013: 94)

¹¹ Литературу о овом питању в. у Младеновић, 2001: 134, напомена 451.

¹² А. Урошевић наводи да јескоро 1/4 становништва Сиринића досељена из северномакедонских области (Урошевић, 1948: 124).

2.6. У сиринићком говору већим бројем примера потврђено је факултативно присуство **новог полугласника на крају речи**, чиме се руши што-кавско дистрибуционо правило о немогућности полугласника на крају речи.

а) Полугласник се среће **на крају предлога** као резултат тежње да се очува фонолошки статус опструента у интонационој целини. Најчешће се предлог са новим полугласником у потпуности интонационо осамостаљује развијањем акцента, а некада остаје у интонационој целини са именском речи:

Ліпа и *ода* крómит, сві йду код ма́ме и *кодэ* та́те, óн *ода* двóр йма да ме врати, ги те́рамо *іза* шта́ле, а ја сэм оти́шла *сэсэ* девѣра, ми *сэсэ* жи́то преска́мо, то́ј сири́ште је *ода* ко́зе, а че́тири кóња пúни *сэсэ* жи́то, свé *ода* дубови́ну, ту́ру *прэза* прсте.

б) У сиринићком говору у облицима променљивих речи практично је довршен ритамски пенултимски акценат¹⁶. Као тежња да се једносложне речи претворе у двосложне и тако уклопе у пенултимски ритам, развија се факултативно полугласник иза сугласника. Ово је некада комбиновано са емфатичким истицањем, па секундарни полугласник осим ритамског има и стилистичку вредност:

Меша́ља омéси лѣба, *вру́ћа*; сала́ту напра́јмо *от прáза*, А ми́ смо й́шле ва́ко, у *ку́па* по че́тири лаза́рке; мичи́мо *онóја*, *сэсэ* де́сет би роди́ла, *сре́да* двóр, *о[д] дрéна*, свети-Сте́ван се ви́ка *та́ја* икóна, а ка *сэсэ* гри́е слúнце; е *’фна* сла́ви, напра́иш *кру́га*, напра́иш *плúга*; Се ми́éмо, кут че́шму *сэсэ* ружи́цу и *сэсэ* ви́д-ви́ду; Јена-ж’ѣна, *ова́ја* Гори́ца; *Крсэ* се ста́и увéчер у лóнац. У та́ј лóнац се ста́и во́да. Ё, у во́ду се ста́и *крсэ*; па́мтим до́бро *ра́та*, ба́ш то́ј ме́сто што га ви́камо *Пуцопла́та*, *Ла́за* му до́ђе да је опко́љено сэ[с] шу́му, изне́сеш у *дво́ра* та́њир, се су́ши у *ла́да*, поза́ди та́ј *бре́га*, И ва́ј, е́те *вра́га*; да га поди́неш три *пу́та*, бре́ дру́ги *пу́та*.

в) Иако је стилистичка вредност емфатичког истицања употребом секундарног полугласника иза једносложних речи присутна и у делу примера под б), на овом месту се наводе примери у којима је присуство / одсуство секундарног полугласника изразито стилски маркирано, а употреба полугласника није условљена ни тежњом ка очувању фонолошке вредности у интонационој целини, ни тежњом да се оствари пенултимски ритам. У оваквој употреби полугласника као прагматичког маркера комуникативна намера говорника подударна је са саговорниковим лингвистичким и прагматичким знањима.

Мо́ј *’фтаца́* – нéма па нéма!;

Не́ки у фа́рбу ма́шићѣва, не́ки – пра́о да ти ка́жем, ме́не от фа́рбе ми би́ло од у́век стра, па и од ро́да. Свé у онóј, Ви́цке, жими-ти́, у крóмит. *Крóмитэ* и ли́пу;

Напра́јмо ли́ју *крóмитэ*. И у крóмит пап́рику, у свé;

За сла́у пап́рике, парада́јсэ, *ку́пусэ*. А за ово́ја – наста́јмо чо́рбу, напра́јмо или

¹⁶ О ритамском пенултимском акценту сиринићког говора в. у Младеновић, 2006а: 272–276.

сѣсѣ... бѣлу чорбицу напрајмо с јаја;
 Їмам *дѣветѣ* унѣце;
 Кó[j] је нај *вѣлетѣ*, да пѣзи;
 Да ти бѣне млáко, да не бѣне мlóго врѣло. И ће тѹриш кóлко ти је млѣко, *ће*
тѹришиѣ мају, ёли ћеш ка овѹј чашу;
 И дѣцу купáмо с тѹј вóду. По шѹме свѣ трафке и тó дѣте га окупаш у тѹј вóду.
 Јѣс. Сѣс копрѣве, сѣс цвѣће. Рáзно цвѣће – *копѣтѣикѣ*.

2.7. У глаголу *насѣу́ним*, *насѣу́ни́ла* („напунити до врха, препунити”) (*Насѣу́нија* чашу, *насѣу́нија* до вр вршке, да[j] је Горѣце да гу *насѣу́ни* тенѣру, чóмку гу *насѣу́ним* сѣс млéко) полугласник је део вокалске групе, чиме се поништава правило о дистрибуцији вокалских група. Није јасно порекло глагола.

2.8. Вокално /р/ у сиринићком говору показује знатну стабилност¹⁷, тако да је полугласничка компонента у овом говору у унутрашњости речи слабија од оне у јужнометохијској зони (Реметић, 1996: 375–376, Младеновић, 2004: 222–224), чиме се овај говор уклапа у северношарплански (Павловић, 1939: 68–72, Младеновић, 2001: 126–129), јужнокосовски (Младеновић, 2013: 94–96) и северномакедонски ареал (Видоески, 1954: 169). Изразитија полугласност уочава се једино у иницијалној позицији:

^а*Ржáно*, ^а*ржѣ* и колóмбоћ, ^а*Рси́на* мавáла, мѣ јѹжа од ^а*ржѣ*, ^а*рђáво* врѣме бѣше.

У узвику за терање оваца *ѣррс* полугласник је изразит, тако да се може говорити и о његовој употреби у иницијалној позицији. С обзиром на то да узвици немају статус оформљених речи, овај пример не мора значити да је успостављено ново правило за дистрибуцију полугласника.

Избегавање хомонимије после испадања /в/ у међувокалском положају из именице *свекрѣва* подстакло је појаву полугласника у примеру: Сѣм др-жа́ла ова́ко *свекрѣу* бóлну.

Иначе је:

Дрди́на мавáла, ме *крсти́ле*, гу *забркѹ́јем* рабóту, *по Срби́је*, а *испрѣво* смо носѣле пѹшку, пóшто *умрѣја* сѣг^к.

¹⁷ Контакт са идиомима у којима је фонолошки статус вокалног /р/ нападнут или нема вокалног /р/ подстакao је продужену артикулацију вокалног /р/ у делу примера: Пона́пре бѣло, *тѣрло*, вика́мо ми *тѣрло* тóј де спѣјоѹ óѹце; *Искѣришии* лѣба, Пóсле изáшле ѣ шпорѣти, тѣја *цѣрни*.

Литература

- Асенова, 2002: П. Асенова, *Балканско езикознанине – основни проблеми на балканския езиков союз*. Велико Търново: Faber.
- Богдановић, 1992: Н. Богдановић, Језичке појаве на додиру призренско-тимочког и косовско-ресавског дијалекта. *О српским народним говорима*, Научни скуп Дани српскога духовног преображења IV. Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа”, 77–83.
- Букумирић, 1988: М. Букумирић, Ономастика Сиринићке жупе. *Ономатолошки прилози IX*, 252–470.
- Видоески, 1954: Б. Видоески, Северните говори. У: Божидар Видоески, *Дијалектите на македонскиот јазик. Том 2*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1999, 159–240.
- Видоески, 1961: Б. Видоески, Кон разграничувањето на полошките говори. У: Б. Видоески, *Дијалектите на македонскиот јазик, Том 1*, Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1998, 149–161.
- Видоески, 1962: Б. Видоески. *Кумановскиот говор*. Скопје: Институт за македонски јазик.
- Грковић, 2001: М. Грковић, Антропонимија и топонимија. У: М. Мацура, *Насеља и становништво области Бранковића 1455. године*, Београд: Српска академија наука и уметности – Службени гласник, 611–746.
- Ивановић, 1987: М. Ивановић, Црквени споменици XIII–XX века. У: *Задужбине Косова*, Призрен Београд: Епархија рашко-призренска, Богословски факултет у Београду, 387–548.
- Јовановић, 2001: М. Јовановић, Списак насеља са географским и демографским обележјима. У: М.
- Мацура, *Насеља и становништво области Бранковића 1455. године*, Београд: Српска академија наука и уметности – Службени гласник, 107–118.
- Конески, 1966: Б. Конески, *Историја македонског језика*. Београд: Просвета – Кочо Рацин.
- Младеновић, 2001: Р. Младеновић, Говор шарпланинске жупе Гора. *Српски дијалектолошки зборник XLVIII*. Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик, 1–606.
- Младеновић, 2004: Р. Младеновић, Дијалекатска диференцијација српских говора на југозападу Косова и Метохије. *Зборник радова са Међународног научног скупа „Живот и дело академика Павла Ивића”*. Суботица: Градска библиотека · Београд: Српска академија наука и уметности · Нови Сад: Филозофски факултет · Београд: Народна библиотека Србије · Нови Сад: Матица српска · Београд: Институт за српски језик САНУ, 209–249.
- Младеновић, 2006: Р. Младеновић, Романски трагови у ономастичи северношарпланинских говора. *Probleme de filologie slava – Вопросы славянской филологии – Проблеми словенске филологије XIV*. Timișoara: Universitatea de vest din Timișoara, Facultatea de litere, istorie și teologie, Catedra de limbi și literaturi slave, 99–116.

- Младеновић, 2006а: Р. Младеновић, Прозодијски системи у српским говорима на југозападу Косова и Метохије. *Годишњак за српски језик и књижевност. Година XX, број 8*. Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 267–290.
- Младеновић, 2010: Р. Младеновић, *Заменице у говорима југозападнoг дела Косова и Метохије*. Монографије 12. Београд : Институт за српски језик Српске академије наука и уметности.
- Младеновић, 2013: Р. Младеновић, *Говор јужнокосовског села Гатње*. Монографије 18. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Младеновић, 2016: Р. Младеновић, Лингвогеографски положај и дијалекатска индивидуалност сиринићког говора. *Јужнословенски филолог* LVII/3–4. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 67–91.
- Младеновић, 2016а: Р. Младеновић, Северношарпланинско-јужнометохијски микроконтинуум. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LIX. Нови Сад: Матица српска, 131–148.
- Младеновић, 2017: Р. Младеновић. Последице међујезичког контакта на фонолошко-фонетском плану у српским говорима југозападнoг дела Косова и Метохије. *Исходишта 3*. Темишвар: Савез Срба у Румунији – Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији; Филолошки, историјски и теолошки факултет Западнoг универзитета у Румунији; Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 261–276.
- Новаковић, 1912: С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд: Српска краљевска академија.
- Павловић, 1939: М. Павловић, *Говор Сретечке жупе*. Београд: *Српски дијалектолошки зборник* VIII. Београд: Српска краљевска академија, 1–353.
- Павловић, 1970: М. Павловић, *Говор Јањева*. Нови Сад: Матица српска.
- Реметић, 1996: С. Реметић, Српски призренски говор I. Београд: *Српски дијалектолошки зборник* XLII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 319–614.
- Стевановић, 1950: М. Стевановић, Таковачки говор. *Српски дијалектолошки зборник* XI. Београд:
- Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 3–151.
- Урошевић, 1948: А. Урошевић, Шарпланинска жупа Сиринић. *Годишњен зборник, књ. I*, Скопје: Филозофскиот факултет во Скопје, природно-математички оддел, 1948, 116–176. У: А. Урошевић, *О Косову (градови, насеља и други антропогеографски списи)*, Приштина: Народна и Универзитетска библиотека „Иво Андрић”, 88–146

SEMIVOWEL IN THE VERNACULAR OF THE NORTH ŠAR MOUNTAINS SIRINIĆ ŽUPA

Summary

The system of the Sirinić vernacular has six vowels, and the semivowel corresponds to the vowel /a/, which is the case in the wider area of the Prizren-Timok, Western Bulgarian and Northern Macedonian dialects. Survival of the semivowel and its articulatory features in this area point to the influence of common Balkan features. Apart from the semivowel, which evolved from the *y*er sounds, the vernacular of Sirinić also features new semivowels which are of different origins.

The etymological vowel is relatively stable in parts of lexemes – in prefixes and the root (*лэко, први дэн, да се тэкне, никат не смо, зэва моја, по тэнко, вэшке, у сэн, дэнэс; не ће сакрије, сѣб'ерем сено, да изэткам*), while it was replaced by /a/ in suffixes (*брáтанац, мртвaк / мртáвац, опáнак, мрсóлав*).

In words which used to have a semivowel in the weak position within the base, this sound survives if its lack leaves a consonant cluster which is difficult to pronounce (*лэже, мэгла, одмá мэглосáла, бэдњак*).

Among lexemes with a secondary semivowel in the final syllable one can find both /ə/ (*мóдар, за од вéтар, за од ѓгэнь, преко јáрэм, сeдáмнáес године*) and /a/ (*óстар, вéтар, на óгань, чéшаљ, óсам брáта*). Since most of these semivowels are adjacent to a nasal, plosive or /r/, we can conclude that there is a secondary reduction of a full vowel. This reduction is attested in the same phonemic environment and in lexemes that contain a full vowel.

Optional reduction of a full vowel to a semivowel, which is certainly common in the languages of the Balkans, is attested in some lexemes (*а знéши кáко, сáс мáтку, тéј жéна, бéши нáми, тáмэн, чéкэј да вíдим, тíгэнь волíкви кá кáзэн, нá четáрес дéна, кóсе дэгáчке, одáвно, дáлéко од нáс, зэр мóже, тóј свýдар, итoгóдар, пóздэр, стóжэр*).

Some loanwords have also preserved the Turkish semivowel (*у сáнáдце, нá јáстáце, бáкэр*).

A number of examples from the Sirinić vernacular confirms the optional use of the new semivowel at the end of the word, which breaks the distributional rule of absence of the semivowel at the end of the word.

a) The semivowel can appear at the end of a preposition as a result of the effort to preserve the phonological status of the obstruent in an intonational whole (*одá крóмит, и кóдá тáте, терáмо изáштáле, сáсэжíто прсáмо, сáсэ девéра*).

b) As a tendency to turn monosyllabic words into disyllabic and thus fit them into a rhythmic penultimate stress (*омéси лéба врýһá, йшле у кýнá, мичáмо онóјá, у срéдá двóр, о[ə] дрéнá, нáпрáиш' плýгá*), this is sometimes combined with emphatic usage.

c) As a means of emphasis (*Зá слáу нáпрýке, нáрáдáјсá, кýнусá. А зá овóјá – нáстáјмо чóрбý*).

Keywords: the Sirinić vernacular, yers, semivowel, secondary semivowel, reduction of vowels.

ИЗДАВАЧКА КУЋА КРИТЕРИОН И СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ

Када је реч о издавачкој делатности у време комунистичког режима у Румунији, „Критерион“ је био сасвим засебан случај јер је практиковао облик пословања близак Западу, видљив не само у космополитској атмосфери и професионализму средине, већ и кроз културу дијалога и мудре преговоре са диктаторском влашћу. Издавачка кућа „Критерион“ била је културна институција, атипична за седамдесете-осамдесете године прошлог века, будући да је омогућила афирмацију књижевности мањина у Румунији на матерњем језику, те на тај начин промовисала писце који припадају различитим етничким групама који живе вековима на румунском тлу. Своју активност „Критерион“ је започео са четири редакције – мађарском, немачком, српском и хебрејском – под руководством цењеног изасланика Домокош Геза, да би постепено проширила дијапазон језика на словачки, чешки, украјински, руски, турски, татарски, албански, јерменски и арумунски. У раду ћемо нагласити улогу ове институције у промовисању културе и књижевности српске мањине у периоду од 1970. до 1994. године.

Кључне речи: српска књижевност, дијаспора, издавачка кућа „Критерион“, национална мањина, матерњи језик, комунистички режим

О српској књижевности у Румунији током времена, из области књижевне критике, компаративне књижевности, културних односа између Румуније и Србије (Југославије) објављивани су бројни текстови, студије, монографије, антологије, како у земљи, тако и у иностранству, значајни не само због своје литерарне вредности, већ и за означавање идентитета књижевности једне националне мањине која се препознаје и опстаје захваљујући књижевној компоненти.

Први покушај књижевне критике, насловљен *Књижевни осврти*, аутора Небојше Поповића, објављен је 1977. године и обухватао је 25 текстова у којима се аутор вешто користио терминологијом књижевне анализе, узимајући у обзир вредновање књижевног стваралаштва на српском језику у Румунији. Вредновање књижевног стваралаштва на српском језику у Румунији након више од једне деценије преузео је у наставку Жива Милин који је 1984. године објавио студију *Критички огледи*. Књига садржи релевантне критичке огледи који су у том периоду излазили у књижевној штампи.

¹ octavia.nedelcu@lls.unibuc.ro

Вредна је пажње значајна хрестоматија поезије и прозе на српскохрватском језику коју је приредила професорка Војислава Стојановић, под називом *Трајање*. Реч је о првој антологији објављеној 1986. године у матичној земљи у Ваљеву. Хрестоматија садржи опширну студију о развоју српске културе и послератне књижевности у Румунији до 1986. године. Обухвата критичке осврте најрепрезентативнијих дела српских књижевника и представља истинско откриће одлично оцењено од стране југословенске књижевне критике. Чувени слависта, професор Ж. Марковић наводи у предговору овог издања следеће:

Стваралаштво на српскохрватском језику после другог светског рата у Румунији настајало је на богатој традицији Баната, Клисуре и других крајева у којима живе Срби, и шире од тога, али је настајало и на темељу идеја и остварења у доситејевском и вуковском духу. Доситеј се из Чакова отиснуо на свој просветитељски пут а Вукова мисао и дело нашли су свог одјека у Темишвару, Араду и другим значајним културним центрима. (...) *Трајање* је први корак ка синтетичном сагледавању и презентирању једног разуђеног књижевног стварања (Стојановић, 1986: 6-7).

При крају издавачке делатности „Критериона” (од гр. речи **критерион** - оно што служи да процени), 1993. године, песник и преводилац из Србије, Миљурко Вукадиновић, тадашњи лектор за српски језик на Универзитету у Букурешту, објавиће књигу књижевне критике *Приближавања*, у којој даје објективну и стручну анализу романа српских аутора из Румуније. Нажалост, намера да се ова иницијатива настави са другим књижевним врстама није спроведена у дело.

Атипичан карактер развоја књижевности на српском језику условљен је најмање трима факторима: неповољним социо-политичким контекстом за време владавине Чаушескуа, а самим тим и одсуством извесне књижевно-политичке перспективе, односом према матичној књижевности и књижевном матерњем језику, као и односом према народној традицији и савременој румунској књижевности.

Будући да су аутори раније периодично објављивали публикације из области књижевности на српскохрватском језику у Темишвару у часописима као што су „Културни упутник” (1948), „Народна култура” (1955), „Нови живот” (1957), потом у часопису Савеза писаца Румуније, који ће променити име 1968. године у „Књижевни живот” (ове године прославиће 50 година постојања), можемо говорити о одређеној доследности и вредности тек од момента откада се јавља прва издавачка кућа.

У издавачкој делатности Срба у Румунији у послератном периоду разликујемо 3 значајне фазе. Прва фаза почиње 1950. када је основана српска редакција, једна од првих редакција која је функционисала у оквиру Државног предузећа за књижевност и уметност, предвођена две деценије проф. др Мирком Живковићем. Приоритет редакције била је издавачка делатност

на српскохрватском језику, објављивање школских уџбеника, превода класичне и савремене румунске књижевности, дела светске књижевности, као и уређивање класика југословенске књижевности са јасном свешћу да такве публикације представљају важан, ако не и пресудан фактор за неговање књижевне мисли. Колектив редакције био је сачињен махом од југословенских бивших политичких емиграната различитих професија који су одлично познавали стандардни књижевни језик, а који су управо тамо стицали праксу и знања одрађујући приправнички стаж за уреднике, лекторе и техничке уреднике.

Иако није имала за циљ објављивање оригиналних књижевних дела, српска редакција у оквиру Државног предузећа за књижевност и уметност у те две деценије свога постојања објављивала је и антологије поезије, кратке приче и народну књижевност, збирке песама, приповетке, репортаже, поезију за децу, један роман, што укупно износи око 35 наслова на српском језику, у поређењу са 60 наслова из румунске књижевности или 13 наслова превода класика југословенске књижевности.

Оно што карактерише већину ових дела је, с једне стране, тематика оријентисана по моделу социјализма у складу са духом епохе и притом врло идеологизована, а са друге стране, недостатак књижевног искуства, па чак и адекватне обуке (већина ових аутора су радници и сељаци), а затим и слабо познавање стандардног српскохрватског језика (доминира употреба дијалекта). Сви ови недостаци, међутим, надопуњавани су ентузијазмом и патетичним уверењем да ангажовање и одговарајућа тематска оријентисаност према комунистичкој идеологији, као и одлучност у постављеним циљевима представљају атрибуте довољне за литерарну вредност.

Време као најокрутнији критичар, показаће да у одсуству талента за писање дела, не може ни бити истинске књижевне вредности. Неки од аутора из овог првог периода потврдиће се касније као представници друге фазе развоја српске књижевности у Румунији. Друга фаза активности издавачке куће „Критерион” која је основана крајем 1969. године на челу са директором Домокош Геза, представља период процвата у развоју књижевности на српском језику у Румунији.

Након пензионисања директора, који је уједно био и њен оснивач, њено руководство преузима Сабо Ђула 1990. године. Издавачка кућа „Критерион” је деловала у оквиру Министарства културе и вера све до децембра 1997. године, а две године касније је и приватизована. Издавачка кућа је 2002. године преселила своје седиште из Букурешта у Клуж-Напоку и данас углавном објављује публикације на мађарском језику. Трећа фаза деловања „Критериона” односи се на период након промене политичког режима када ће уредништво књига на српском језику (које је предводио Љубомир Степанов, а од 2015. године Горан Мракић) преузети Савез Срба у Румунији. Од 1992. године ова аполитичка друштвено-културна институција са седиштем

у Темишвару делује као промотер и организатор најважнијих културних и издавачких активности Срба у Румунији, доприносећи на тај начин очувању националног, културног и језичког идентитета српске мањине у Румунији.

Издавачка кућа „Критерион” била је културна институција атипична за седамдесете-осамдесете године, будући да је омогућила афирмацију књижевности националних мањина у Румунији на њиховом матерњем језику, те на тај начин промовисала писце који припадају различитим етничким групама који живе вековима на румунском тлу. Објављивала је публикације на језицима националних мањина у Румунији, издања врло разнолика (од белетристике, природних наука, друштвених наука до историје уметности), а од 1971. године, уз помоћ превода на румунски језик олакшала је румунским читаоцима приступ највреднијим делима литературе других националности у Румунији.

Рад је отпочела са четири редакције – мађарском, немачком, српском и хебрејском – под руководством цењеног писца, преводиоца, уредника, политичара, Домокош Геза, да би постепено проширила спектар језика на словачки, чешки, украјински, руски, турски, татарски, албански, јерменски и арумунски. Од 2000. године објављује публикације на језику курда, арапском, ромског и персијском. Упркос епохи комунистичког режима која је била обележена атмосфером страха у читавом друштву, у издавачкој кући „Критерион” била је опуштена атмосфера, погодна за рад, иницијативу, разумевање и узајамно стицање знања кроз разнолике проблеме везане за културу и традицију на матерњем језику.

Када је реч о издавачкој делатности у комунистичкој Румунији, „Критерион” је био сасвим засебан случај јер је практиковао облик пословања близак Западу видљив не само у космополитској атмосфери и професионализму средине, већ и кроз културу дијалога и мудре преговоре са диктаторском влашћу. Добрим резултатима у великој мери допринео је директор „Критериона” који је окупио око институције моћне личности и професионалце у правом смислу те речи. Као једини издавач у земљи у којој се писци на српском језику могу изразити на свом матерњем језику, његова улога била је захтевна, тим више због професионалног, организованог и систематичног начина пословања.

Публикације које су објављене током овог периода биле су једина школска издања на матерњем језику. Многи млади српски писци су се управо у то време афирмисали. Познавали су издања која су се котирала прилично високо јер је „Критерион” важио за престижну издавачку кућу у румунском издавачком пејзажу. Већина њих, међутим, дугује свој успех активности уредника ових издања (посебно Милораду Фелику), који је својим одговорним залагањем и радом на стилизовању језика у складу са стандардним књижевним нормама доприносио вредности ових књижевних остварења.

У време оснивања издавачке куће крајем 1969, колектив српске редакције² био је састављен од истинских стручњака. У саставу уредничког

² Колектив српске редакције чинили су: уредници Слободан Глумац (1970-1987), Милорад Феликс (1970-1980), Октавија Неделку (1984-1991), коректор Ђока Маркушев (1970-1981) и

тима били су: Милорад Феликс³, који је и сам био писац, Слободан Глумац⁴, коректор Ђока Маркушев и технички уредник Стеван Лепојев. Сви они су претходно стекли знање у некадашњем Државном издавачком предузећу за књижевност и уметност. Професија уредника и издавача књиге се не предаје на факултету, већ се стиче на радном месту и стога непрестано пружа могућност стицања нових сазнања. У комунистичкој Румунији до 1970. године било је издавачких кућа специјализованих у различитим областима као што су: техника, уметност, књижевност, класична књижевност и савремена литература, књижевност за децу, природне науке, друштвене науке, спорт и др.

Уредници „Критериона” морали су да буду широко образовани, познаваоци различитих области којима су се бавили писци-припадници појединих националних мањина и радећи као прави професионалци волели су свој посао, а пре свега, књигу. Они ће својим озбиљним залагањем, одговорношћу и стрпљењем стилски дорађивати рукописе аутора и постати им на неки начин „наставници” и истински узор када је у питању употреба књижевног језика. Из овог угла посматрано, издавачка кућа „Критерион” била је права школа. Уредничком тиму се од 1984. године прикључила Октавија Неделку, која је дипломирала на Одсеку за српскохрватски језик на Универзитету у Букурешту. На почетку своје активности у „Критериону” радила је као архивар публикација, а затим је преузела послове коректора и уредника.

Прва књига штампана на српскохрватском језику 1950. године под покровитељством Националног издавачког предузећа за књижевност и уметност била је антологија кратке приче, *За срећнију будућност*. Ниједан аутор није био у могућности да објави сам збирку. То пак није био случај са првом публикацијом објављеном у Издавачкој кући „Критерион” 1960. године, књигом поезије, *Укорак са самим собом*, аутора Владимира Чокова, једног од најзначајнијих песника тога времена. Збирка је добила исте године награду Савеза писаца у Румунији. Последња књига на српском језику која је штампана под покровитељством ове издавачке куће је такође збирка песама, аутора Благоја Чоботина, *Чаши истине* 1994. године.

За више од четврт века свога постојања (1970–1994), издавачка кућа „Критерион” је објавила 222 наслова⁵, углавном оригиналних радова, збир-

технички уредник Стева Лепојев (1970-1988).

³ Књижевни псеудоним: Славко Веснић.

⁴ Књижевни псеудоним: Душан Симић.

⁵ Годишњи просек објављених радова био је између 10 и 12 наслова. На почетку сваке године каталог је направљен на основу рукописа доступних у редакцији, са кратким описом радова за одређивање тиража. На крају сваке године објављује се каталог који садржи детаљне информације: име аутора, назив дела на српском и румунском језику, број страница, број штампарских табака, повез, година издавања. После 1990. године, када се појављује међународно кодирање и издавање ИСБН-а, књига више не садржи ове техничке информације.

ки поезије, кратких прича, романа, литературе за децу, потписаних од стране већ признатих аутора као што су: Чедомир Миленовић (13 наслова), Иво Мунђан (12), Славко Веснић (10), Небојша Поповић (9), Светомир Рајков (7), Драга Мирјанић (7), Владимир Чоков (7), Лазар Илић (6), Поповић Жива (6) и др. Чак иако неки од њих пишу и поезију и прозу, други остају верни једном књижевном жанру, поезији или прози. Примећујемо, међутим, да међу литерарним жанровима преовлађује лирика, док се прозним жанром, односно романом бави само неколико писаца: Светомир Рајков, Славко Веснић, Чедомир Миленовић и Лазар Илић, док се драмским жанром уопште не баве.

У овом периоду вртоглаво почиње своју књижевну каријеру песник Славомир Гвозденовић који ће се временом доказати као најрепрезентативнији песник на српском језику у Румунији, не само по импресивном броју објављених књига у Румунији и Србији (Југославији), већ и по међународним признањима и наградама које је добио захваљујући свом посвећеном и књижевном раду. У „Критериону” је објавио 8 томова поезије, чиме је задобио и значајно признање међу читаоцима.

Након Славомира Гвозденовића уследили су и други аутори, припадници различитих генерација, који ће такође своја дела објављивати у овој издавачкој кући: Влада Барзина, Милан Зубан, Мали Андрија, Михаило Илић, Јован Гајер, Душан Баиски, Светислав Марковић и др. Постепено, уређивачка политика „Критериона” проширује дијапазон књижевних жанрова на аутентичан фолклор или народну књижевност из матице која излази у разним антологијама (Жива Пашић, Цветко Крстић), књижевност за децу и омладину (Жива, Душан и Србољуб Мишковић, Драга и Ђока Мирјанић, Јован Чолаковић, Војин Паскуловић, Ђока Жупунски, Лазар Илић, Небојша Поповић, Иво Мунђан), као и књижевно-литерарне репортаже (Чедомир Чонка Клисерац, Небојша Поповић).

Од 1982. године покренута је колекција „Од села до села” у оквиру које су отпочеле периодично да излазе монографије места насељених српским живљем или студије о културним и уметничким ансамблима који представљају важну карику у дефинисању идентитета српског народа у Румунији. Колекција је отворена објављивањем монографије *По Семартону кроз простор и време* аутора Стевана Бугарског, једног од најученијих Срба на румунском простору и настављена је активност објављивањем монографија других аутора као што су: Степанов Љубомир, Борислав Крстић, Јагода Перинац, Стева Перинац, Јован Поповић, Светозар Марков, Миле Томић, Сава Илић и др.

Други регистар садржи две књижевне монографије: једну о Вуку Стефановићу Караџићу коју је потписала Војислава Стојановић и другу о Доситеју Обрадовићу коју је написао Мирко Живковић. Мирко Живковић ће касније објавити и друге студије о румунско-српским културним и књижевним

односима од којих издвајамо: *Сведочанства* и *Нама у аманет*.

Све до 1989. године када је дошло до промене политичког режима у Румунији, целокупна објављивана литература у великој мери била је идеологизована, будући да су постојали политичка цензура и табу-теме, да би након ових догађаја почела да се објављују „дела из фиоке” која су до тада била забрањена. Такав је случај писца Миодрага Тодорова, који је све до 1990. године потписао свега две књиге, поезију и кратке приче. Аутобиографски роман *Сновиђење* Миодрага Тодорова се издваја од осталих по узнемирујућој тематици која се односи на документарну причу о депортацији етничких Срба у Бараган која је за њих постала права „Голгота”. Реч је о књизи која је отворила врата наравији о логорима, депортовању, експропријацији, политичким осуђеницима, о чему ће касније писати и други српски и румунски аутори.

Присуство женског писма на српском језику је веома дискретно и само спорадично се појављује у антологијама поезије. Списатељица која ће пробити лед и унети нов савремени израз у литературу на српском језику је новинарка Јелкица Петров која се искушала у низу канонских књижевних жанрова, објавивши прву књигу есеја *Аријаднин конац* 1989. године. Пре десет година, ауторка је написала оригинално дело *Игре за одрасле* које је изазвао велико интересовање читалаца. Реч је о модерном наративу са урбаним темама, потпуно новом стилу писања за тај период.

Други вид прозног изражавања односи се на објављивање дела банатског говорног дијалекта Срба. Реч је о књизи кратке прозе, *Постајање*, изузетно талентованог новинара и писца, аутора Миомира Тодорова која је била одлично прихваћена од стране читалачке публике.

Стална преокупација уредника била је током целог овог периода објављивање антологија поезије или прозе које укључују у избор највредније ствараоце на српском језику. Издвојићемо две збирке: *Вишебојни мостови* (поезија) и *Неочекивани крај* (проза), обе објављене 1986. године.

Препознавање вредности српске литературе која је објављивана на румунском тлу огледа се, наравно, и у наградама које је у том периоду додељивало Удружење књижевника Румуније. Међу лауреатима издвајају се следећи аутори: Владимир Чоков, *У корак са самим собом*, песме (1970), Чедомир Миленовић, *Капи нежности*, песме (1975), Светомир Рајков, *Урамљивач слика*, приповетке (1979) и Стеван Бугарски *По Семартону кроз простор и време*, монографија (1984).

Рецепција српске књижевности не би била могућа без колекције „Библиотеке Критерион”, коју је покренуо Домокош Геза и илустровао Доне Стан. У ову колекцију су укључивани преводи са језика националних мањина на румунски језик, укључујући најзначајнија дела са румунског културног простора, чинећи их уз помоћ румунског језика доступним у културном простору других мањина. У том смислу наводимо следећа дела: *Spirala de*

aur. Poeți sârbi din România / Златна спирала. Српски песници из Румуније (1980.), антологију песама у одличном преводу Душана Петровића, роман *Maluri neguroase / Замагљене обале* чији је аутор Славко Веснић, објављен 1983. године у преводу Маријане Штефанеску и роман *Trifoi cu patru foi / Четворолисна детелина*, аутора Светомира Рајкова из 1988., у преводу Октавије Неделку.

Током овог периода више од четврт века, иако у мањима тиражима, настављено је издавање репрезентативних дела класичне српске и хрватске књижевности чије су предговоре или поговоре потписивали обично уредници редакције, дела класика српске и хрватске књижевности и која су у то време била једини контакт са књижевношћу из матице. Поједина дела објављена су у засебним издањима (Иво Андрић, Милош Црњански, Борисав Станковић, Петар Петровић Његош, Симо Матавуљ, Вук Стефановић Караџић, Јаков Игњатовић и др.), док је већина укључена у посебну колекцију, „Мала библиотека”.

Треба нагласити да у датом периоду није било концепта интеркултуралности, а ипак можемо говорити о томе јер су се редовно одржавале промоције књига, организовање књижевних вечери, сусрети аутора са читаоцима у циљу промовисања књижевности националних мањина, укључујући и књижевност на српском језику. На челу тог департмана се налазила Илеана Дијатку, неуморни прегалац тих културних дођања. Све ове манифестације уклапале су се у културу дијалога, издавачку политику, рецепцију и узајамно прихватање и признавање вредности сваке мањине понаособ.

На крају можемо закључити да књижевност на српском језику у Румунији данас представља једну од књижевности дијаспоре која несумњиво чини саставни део књижевног наслеђа на српском језику у матици. Иако је у првом периоду развој ове литературе био обележен крутим канонима времена, везан за идеолошки израз, веран више социјалистичком режиму него истини и стварности, аватари реализма ће постепено нестати пред новим таласом генерација писаца који ће модернизовати књижевни дискурс у периоду активног деловања издавачке куће „Критерион“, управо напуштањем јефтиног социологизирања и стварањем сложене уметничке визије кроз примену различитих наративних техника. Не смемо заборавити да су писци на српском језику у Румунији имали осим модела класичне књижевности у матици и увид у разноврсне књижевне прилике у румунској књижевности, како у поезији, тако и у прози. Од 1980. године ова књижевност ће постати део савремене књижевности српске и румунске, не само у смислу уметничке визије, већ и у смислу модернизације језичког израза. Иако многи креативни радови из овог периода остају привржени реалистичном наративном моделу, неспорно је препознати спремност појединих аутора да траже нове облике изражавања.

Циљ нашег рада није био преглед књижевних дела на српском језику у Румунији са становишта књижевне критике, исказивања вредносних

судова или хијерархије, већ је имао као примарни задатак да укаже на значај издавачке куће „Критерион” као институције која је захваљујући многобројним својим издањима служила промовисању српске културе и развоју српске књижевности упркос неповољном политичком контексту у којем се налазила. У том смислу, прилажемо хронолошки каталог свих публикација које је објавио „Критерион”, успевајући да одржи ниво и послује успешно у тешким временима.

ИЗДАЊА НА СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ У ИЗДАВАЧКОМ ПРЕДУЗЕЋУ КРИТЕРИОН

(1970-1994)

222 наслова

1970

Марковић, Светислав, *Увиђај*, роман, тираж 300, 280 стр.

Миленовић, Чедомир, *Бечари висина*, песме и приповетке, тираж 300, 160 стр.

Чоков, Владимир, *Укорак са самим собом*, песме, тираж 200, 192 стр.

1971

Гајер, Јован, *Немирни сати*, песме, тираж 200, 100 стр.

Мирјанић Драга и Ђока, *Песме из ђачке торбе*, књижевност за децу и омладину, тираж 500, 92 стр.

Мунђан, Иво, *Извести*, песме, тираж 300, 128 стр.

Поповић, Жива, *Златна спирала*, песме, тираж 300, 100 стр.

Чонка, Клисурац, Чедомир, *Друмове и видици*, приповетке, тираж 300, 140 стр.
Светионик деценија, антологија поезије и прозе, тираж 200, 196 стр.

1972

Веснић, Славко, *Крилати снови*, песме, тираж 400, 172 стр.

Илић, Лазар, *Бурне ноћи*, приповетке, тираж 470, 152 стр.

Живковић, Мирко, *Доситеј Обрадовић у контексту српско-румунских односа*, монографија, тираж 870, 280+10 стр.

Петровић, Александар, *Пионирска реч*, књижевност за децу и омладину, тираж 680, 136 стр.

Поповић Небојша, *Крај лета, први дан...*, књижевност за децу и омладину, тираж 470, 104 стр.

Рајков, Светомир, *Не тече река код је текла*, роман, тираж 550, 184 стр.

Да што-ми-ти- да што, српске народне пословице, загонетке и питалице, сакупио Жива Пашић, поговор Славко Веснић, народне умотворине, поговор Славко Веснић, тираж 1200, 140 стр.

Српска и хрватска класична књижевност

Јовановић Змај, Јован, *Кажми ми, кажи...*, Мала библиотека, предговор Славко Веснић, тираж 980, 84 стр.

Поповић, Јован, Стерија, *Тврдица или Кир Јања*, комедије, Мала библиотека, предговор Слободан Глумац, тираж 950, 100 стр.

Прерадовић, Петар, *Мируј, мируј, срце моје...*, песме, предговор Славко Веснић, тираж 880, 112 стр.

Радичевић, Бранко, *На студеницу*, песме, предговор Славко Веснић, тираж 900, стр. 86.

1973

Гајер, Јован, *Златни беочуг*, песме, тираж 500, 128 стр.

Зубан, Милан, *Распони*, песме, тираж 260, 112 стр.

Илић, Лазар, *Кад младе воде зајуборе*, књижевност за децу и омладину, тираж 450, 120 стр.

Миленовић, Чедомир, *Шапат лишића*, песме, тираж 370, 128 стр.

Мирјанић, Драга, *Лирски тренуци*, песме, тираж 400, 88 стр.

Поповић, Жива, *Немилосрдна огледала*, песме у прози, тираж 390, 64 стр.

Чонка Клисурац, Чедомир, *Светковине за очи и срце*, путописи, тираж 430, 160 стр.

Мунђан, Иво, *Лепеза радости*, песме за децу, тираж 367, 96 стр.

Ој, јаворе, јаворе... народне умотворине, клисурске српске народне песме, прибележио и сакупио Цветко Крстић, предговор Славко Веснић, тираж 400, 204 стр.

Српска и хрватска класична књижевност

Кочић, Петар, *Јаблан*, приповетке и позоришни комад *Јазавац пред судом*, Мала библиотека, предговор Слободан Глумац, тираж 500, стр. 96.

Крањчевић, Силвије Страхимир, *Одабране песме*, Мала библиотека, приредио Милорад Феликс, предговор, Славко Веснић, тираж 500, 108 стр.

Лазаревић, Лаза, *Све ће то народ позлатити*, приповетке, Мала библиотека, предговор Слободан Глумац, тираж 500, 92 стр.

Матавуљ, Симо, *Бакоња фра Брне*, роман и две приповетке: *Поварета* и *Пилипенда*, предговор Слободан Глумац, тираж 620, 244 стр.

Новак, Вјенцеслав, *Што је криво?*, две приповетке и одломак из романа *Последњи Стпанчићи*, Мала библиотека, предговор Слободан Глумац, тираж 500, 104 стр.

Скерлић, Јован, *Одабране странице*, књижевна критика, Мала библиотека, предговор Душан Симић, тираж 370, 108 стр.

Шантић, Алекса, *Претпразничко вече*, песме, приредио Милорад Феликс, предговор Славко Веснић, тираж 500, 180 стр.

1974

Веснић, Славко, *Сунчане кише*, песме, тираж 500, 132 стр.

Илић, Михајло, *Шапат очију твојих*, песме, тираж 300, 80 стр.

Миленовић, Чедомир, *Зелени снопови*, приповетке, тираж 320, 150 стр.

Поповић, Небојша, *Листа шума*, приповетке за омладину, тираж 400, 140 стр.

Рајков, Светомир, *Кораци*, приповетке, тираж 450, 72 стр.

Чоков, Владимир, *Бели немири*, песме, тираж 300, 136 стр.

Српска и хрватска класична књижевност

Игњатовић, Јаков, *Пита хиљаду форината*, две приповетке, Мала библиотека, предговор Слободан Глумац, тираж 770, 144 стр.

Јакшић, Ђура, *На липару*, песме, Мала библиотека, приредио Милорад Феликс, предговор Славко Веснић, тираж 570, 96 стр.

Карацић, Вук Стефановић, *Изабрани списи*, историјски списи, Мала библиотека, предговор Душан Симић, тираж 830, 116 стр.

Костић, Лаза, *Међу јавом и мед сном...*, песме, Мала библиотека, приредио Милорад Феликс, предговор В. Жарковић, тираж 650, 80 стр.

Матош, Антон Густав, *Изабране странице*, песме, приповетке, огледи, аутобиографија, Мала библиотека, предговор Слободан Глумац, тираж 630, 144 стр.

Нушић, Бранислав, *Сумњиво лице*, позоришни комад, Мала библиотека, приредио Милорад Феликс, предговор Бранислав Нушић, тираж 750, 144 стр.

Станковић, Борисав, *Нечиста крв*, роман, предговор Душан Симић, тираж 480, 208 стр.

Српске народне приповетке, одабрао и приредио Милорад Феликс, предговор Славко Веснић, тираж 300, 220 стр.

1975

Барзин, Влада, *Кад пуцају пупољци*, песме, тираж 500, 64 стр.

Гвозденовић, Славомир, *Крила и помало ватре*, песме, тираж 275, 96 стр.

Илић, Лазар, *Долином Мориша* приповетке, тираж 325, 164 стр.

Миленовић, Чедомир, *Кипи нежности*, песме, тираж 325, 92 стр.

Мишковић, Жива, Душан и Србољуб, *Распевано лето*, песме за децу, тираж 300, 72 стр.

Мунђан, Иво, *Кипија жеља*, песме, тираж 400, 124 стр.

Поповић, Небојша, *Душкове угоде и незгоде*, приповетке за децу, тираж 460, 116 стр.

Чолаковић, Јован, *Разгледнице из Баната*, песме за децу, тираж 500, 60 стр.

Чонка Клисурац, Чедомир, *Светковине за очи и срце*, путописи, тираж 430, 160 стр.

Српска и хрватска класична књижевност

Веселиновић, Јанко, *Слике из сеоског живота*, приповетке, Мала библиотека, предговор Слободан Глумац, тираж 550, 156 стр.

Враз, Станко, *Одабрани стихови*, песме, Мала библиотека, одабрао и приредио Милорад Феликс, предговор Славко Веснић, тираж 340, 95 стр.

Ковачић, Иван Горан, *Јама*, поема *Јама* и приповетка *Седа звонара Мајке Марије*, Мала библиотека, приредио Милорад Феликс, предговор Славко Веснић, тираж 500, 88 стр.

Козарац, Јован, *Мртви капитали*, роман, Мала библиотека, предговор Слободан Глумац, тираж 350, 144 стр.

Сремац, Стеван, *Одабране странице*, приповетке и одломци из *Зоне Замфирове* и *Ивкове славе*, Мала библиотека, предговор Слободан Глумац, тираж 570, 172 стр.

Ћопић, Бранко, *Изабране приповетке*, Мала библиотека, предговор Слободан Глумац, тираж 650, 144 стр.

Ћоровић, Светозар, *Приповетке*, Мала библиотека, предговор Слободан Глумац, тираж 560, 152 стр.

Српске епске народне песме, I књига, одабрао и приредио Милорад Феликс, предговор Славко Веснић, тираж 330, 228 стр.

1976

Веснић, Славко, *Замагљене обале*, роман, тираж 600, 304 стр.

Зубан, Милан, *Распони*, песме, тираж 260, 112 стр.

Поповић, Жива, *Игра постојања*, песме, тираж 400, 88 стр.

Рајков, Светомир, *Иду дани*, приповетке, тираж 520, 328 стр.

Живковић, Мирко, *Сведочанства*, студија о српско-румунским културним и књижевним односима, тираж 620, 328 стр.

Српска и хрватска класична књижевност

Домановић, Радивоје, *Сатире*, приредио и предговор написао Сободан Глумац, Мала библиотека, тираж 760, 192 стр.

Крлежа, Мирослав, *Новеле*, приредио и предговор написао Сободан Глумац, Мала библиотека, тираж 630, 212 стр.

Ненадовић, Љубомир, *О Црногорцима*, путописи, Мала библиотека, приредио, Милорад Феликс, предговор Славко Веснић, тираж 580, 192 стр.

Ракић, Милан, *Све на истој стази*, песме, одабрао и приредио Милорад Феликс, предговор Славко Веснић, Мала библиотека, тираж 520, 104 стр.

Шаљиве народне приповетке, народне умотворине, одабрао и приредио и поговор написао Слободан Глумац, тираж 760, 264 стр.

1977

Гајер, Јован, *Немирни сати*, песме, тираж 200, 100 стр.

Миленовић, Чедомир, *Замак без крова*, роман и шест приповедака, тираж 440, 228 стр.

Мунђан, Иво, *Бесана ноћ*, кратка проза, тираж 860, 104 стр.

Поповић, Небојша, *Књижевни осврти*, преглед књижевности Срба у Румунији, тираж 310, 160 стр.

Чоков, Владимир, *Усамљене ватре*, песме, тираж 420, 116 стр.

Жупунски, Ђока, *Од римица деци песмарица*, песме за децу, тираж 70, 46 стр.

Српска и хрватска класична књижевност

Игњатовић, Јаков, *Васа Решипект. Вечити младожења*, роман, предговор Славко Веснић, тираж 520, 312 стр.

Илић, Војислав, *Звоните звуци!*, песме, Мала библиотека, приредио Милорад Феликс, предговор Славко Веснић, тираж 530, 164 стр.

Кочић, Петар, *Суданија*, приповетке, Мала библиотека, предговор Слободан Глумац, тираж 580, 204 стр.

Станковић, Борисав, *Стари дани*, приповетке, Мала библиотека, предговор Слободан Глумац, тираж 610, 216 стр.

Цанкар, Иван, *Слуга Јернеј и његово право*, приповетке, Мала библиотека, предговор Слободан Глумац, тираж 670, 200 стр. 1977

Српске епске народне песме, II књига, одабрао и приредио Милорад Феликс, предговор Славко Веснић, народне умотворине, тираж 660, 256 стр.

1978

Веснић, Славко, *Бели каранфили*, приповетке, тираж 515, 284 стр.

Гвозденовић, Славомир, *Одбрана крила*, песме, тираж 535, 100 стр.

Илић, Сава, *Српски хорови у Банату*, монографија о хорској делатности Срба у Темишвару и Банату (1868-1944), предговор Миливој Георгијевић, тираж 400, 304 стр.

Мали, Андрија, *Тополе вите, тополе*, песме, тираж 315, 84 стр.

Миленовић, Чедомир, *У зеници видик...*, песме, тираж 580, 132 стр.

Мунђан, Иво, *Жетеоци дуге*, песме, тираж 600, 136 стр.

Српска и хрватска класична књижевност

Десница, Владан, *Одабране новеле*, Мала библиотека, предговор Славко Веснић, тираж 525, 206 стр.

Дучић, Јован, *Слутње у самоћи*, песме, Мала библиотека, приредио Милорад Феликс, предговор Славко Веснић, тираж 530, 140 стр.

Митров, Љубиша Стјепан, *Кањош Мацедоновић*, приповетке, Мала библиотека, предговор Милорад Феликс, тираж 800, 164 стр. 1978

Јакшић, Ђура, *Сирота Банаћанка*, приповетке, Мала библиотека, приредио и предговор написао Слободан Глумац, тираж 700, 224 стр.

Српске народне пословице, народне умотворине, приредио Милорад Феликс, предговор Славко Веснић, тираж 650, 124 стр.

1979

Барзин, Влада, *Звездане плиме*, песме, тираж 750, стр. 92.

Илић, Лазар, *Дуги путеви*, приповетке, тираж 400, 376 стр.

Мирјанић, Драга, *Одјеци равнице*, песме, тираж 725, 72 стр.

Петров, Јелкица, *Игре за одрасле*, приповетке, тираж 300, 104 стр.

Поповић, Небојша, *Приповетке*, књижевност за децу и омладину, тираж 610, 228 стр.

Рајков, Светомир, *Урамљивач слика*, приповетке, тираж 600, 180 стр.

Чолаковић, Јован, *У зрелом житиу звезда сјаји*, песме, тираж 450, 84 стр.

Српска и хрватска класична књижевност

Ковачић, Анте, *Приповјести*, Мала библиотека, приредио и предговор написао, Слободан Глумац, тираж 500, 152 стр.

Обрадовић, Доситеј *Басне*, Мала библиотека, приредио и предговор написао, Слободан Глумац, тираж 610, 228 стр.

Петровић Његош, Петар, *Горски вијенац*, текст приредио и напомене и објашњења саставио Милорад Феликс, предговор Славко Веснић, тираж 580, 204 стр.

Ћипико, Иво, *Браћа*, приповетке, Мала библиотека, приредио и предговор написао, Слободан Глумац, тираж 540, 196 стр.

Шеноа, Аугуст, *Барун Ивица*, приповетке, Мала библиотека, приредио и предговор написао, Слободан Глумац, тираж 580, 236 стр.

Комедије, позоришни комади: *Покондирена тиква* (Јован Стерија Поповић), *Шаран* (Јован Јовановић), *Избирачица* (Коста Трифковић), *Подвала* (Милован Глишић), *Видо* (Јанко Веселиновић и Драгомир Брзак), *Госпођа министарка*, *Анафабета* (Бранислав Нушић), поговор Слободан Глумац, тираж 580, 204 стр.

Српске народне епске песме, III књига, одабрао и приредио Милорад Феликс, предговор Славко Веснић, тираж 750, 272 стр.

1980

Веснић, Славко, *Јесење каскаде*, песме, предговор Миливој Георгијевић, тираж 320, 224 стр.

Миленовић, Чедомир, *На ивици неба*, приповетке, тираж 500, 192 стр.

Паскуловић, Војин, *Недогледни цвећа*, песме за децу, тираж 430, 52 стр.

Поповић, Жива, *У жижи лета*, песме, тираж 400, 96 стр.

Поповић, Небојша, *На прагу*, приповетке, тираж 450, 208 стр.

Чоков, Владимир, *Стазе времена*, песме, тираж 380, 136 стр.

Српска и хрватска класична књижевност

Андрић, Иво, *На Дрини ћуприја*, роман, приредио и поговор написао Слободан Глумац, тираж 800, 360 стр.

Лалић, Михаило, *Извидница*, приповетке, Мала библиотека, приредио и предговор написао Слободан Глумац, тираж 500, 192 стр.

Мажуранић, Иван, *Смрт Смаил-аге Ченгића*, спев, Мала библиотека, приредио Славко Веснић, тираж 625, 88 стр.

Нушић, Бранислав, *Приповетке*, Мала библиотека, приредио и предговор написао Слободан Глумац, тираж 670, 136 стр.

Српске лирске народне песме, приредио и предговор написао Славко Веснић, тираж 780, 314 стр.

1981

Гвозденовић, Славомир, *Лирика*, песме, тираж 580, 120 стр.

Илић, Лазар, *Жеља*, роман, тираж 480, 196 стр.

Миленовић, Чедомир, *Начете росе*, песме, тираж 250, 128 стр.

Мирјанић, Ђока, *Ал је леп овај свет*, песме и приче за децу, тираж 700, 168 стр.

Мунђан, Иво, *Чему се данас радујемо*, песме, тираж 240, 154 стр.

Рајков, Светомир, *Љубав дуга од вечери до јутра*, приповетке, предговор написао тираж 430, 296 стр.

Чонка Клисурац, Чедомир, *Даљине су, ипак, блиске*, репортаже, тираж 500, 136 стр.

Српска и хрватска класична књижевност

Исаковић, Антоније, *Црвени шал*, приповетке, Мала библиотека, приредио и предговор написао Слободан Глумац, тираж 470, 168 стр.

Крклец, Густав, *Сан под брезом*, песме, Мала библиотека, приредио Милорад Феликс, предговор написао Славко Веснић, тираж 320, 168 стр.

Максимовић, Десанка, *Песник и пролеће*, песме, Мала библиотека, приредио Милорад Феликс, предговор написао Славко Веснић, тираж 350, 128 стр.

Петровић, Вељко, *Запаљено жито*, приповетке, Мала библиотека, приредио и предговор написао Слободан Глумац, тираж 420, 216 стр.

1982

Бугарски, Стеван, *По Семартону кроз простор и време*, монографија, тираж 710, 340 стр. + 58 слика.

Веснић, Славко, *Трагови по снегу*, роман, тираж 950, 304 стр.

Жупунски, Ђока, *Одјеци времена*, песме, тираж 500, 108 стр.

Илић, Сава, *Доба потпуног признања*, монографија о културно-уметничкој делатности Срба у Банату (1944-1979), тираж 430, 204 стр.+ 102 слике.

Миленовић, Чедомир, *Никсице*, роман, тираж 500, 224 стр.

Мишковић, Србољуб, *Вечити поток*, песме, тираж 250, 72 стр.

Поповић, Небојша, *Пахуљице*, песме, тираж 430, 92 стр.

Бећарац, саставили Стеван Бугарски и Светозар Марков, поговор написао Душан Симић, тираж 1500, 256 стр.

Српска и хрватска класична књижевност

Цесарић, Добриша, *Изабрана лирика*, песме, Мала библиотека, тираж 370, 160 стр.

Црњански, Милош, *Сеобе, Дневник о Чарнојевићу*, романи, тираж 400, 296 стр.

1983

Барзин, Влада, *Свечане ризнице*, песме, тираж 600, 104 стр.

Бугарски, Стеван, *Оно што се памти*, приповетке, тираж 300, 213 стр.

Гвозденовић, Славомир, *Ведро отварање камена*, песме, тираж 400, 92 стр.

Марковић, Светислав, *На планини и испод планине*, приповетке, тираж 220, 144 стр.

Мирјанић, Драга, *Мала књига разбигра*, песме за децу, тираж 1000, 76 стр.

Поповић, Жива, *Забран сна*, роман, тираж 500, 209 стр.

Чоков, Владимир, *Речи пред смирај*, песме, тираж 440, 96 стр.

Мала сцена, позоришни комади, приредио Светозар Марков, тираж 280, 264 стр.

Сватовац, песме, поговор Стеван Бугарски и Светозар Марков, тираж 500, 276 стр.

Српска класична књижевност

Митровић, Милорад, *Била једном ружа једна...* песме, Мала библиотека, приредио Слободан Глумац, предговор Душан Симић, тираж 600, 152 стр.

Антологија српске поезије, српска поезија XIII-XX, приредио Слободан Глумац, тираж 250, 486 стр.

1984

Веснић, Славко, *Исходни дани*, микророман и две новеле, тираж 440, 190 стр.

Крстић, Борислав, *Живе слике*, песме за децу, тираж 460, 76 стр.

Милин, Живко, *Критички огледи*, књижевна критика, тираж 285, 260 стр.

Мирјанић, Драга, *Мала књига разбигра. Стихови за децу од пет до стонет година*, тираж 1000, 76 стр.

Мунђан, Иво, *Видокруг*, кратка проза, тираж 530, 224 стр.

Тодоров, Миодраг, *Залог љубави*, песме, тираж 300, 52 стр.

Из села у село, монографије Кетфеља, Дињаша и Банатске Црне Горе. Аутори:

Љубомир Степанов, Светозар Марков, Јагода Перинац, Стева Перинац, Јован Поповић. Предговор написао Душан Симић, тираж 1000, 516 стр.

Најава, антологија поезије и прозе, саставио и поговор написао Стеван Бугарски, предговор написао Слободан Глумац, тираж 745, 280 стр.

1985

Жупунски, Ђока, *Кључеви трајности*, приповетке, тираж 500, 210 стр.

Илић, Лазар, *Неугашене ватре*, приповетке, предговор написао Живко Милин, тираж 500, 216 стр.

Миленовић, Чедомир, *Небо пуно тица*, приповетке, тираж 310, 296 стр.

Поповић, Небојша, *Тај дечак Милан*, приповетке, тираж 325, 264 стр.

Рајков, Светомир, *Четворолиста детелина*, роман, тираж 500, 248 стр.

Тодоров, Миодраг, *Приповетке*, тираж 400, 224 стр.

Из села у село, монографије насеља Варјаш, Фењ, Парац, Велики Семпетар, Рудна. Аутори: Арон Росић, Божидар Чизмаш, Вишеслава Ћирић, Светозар Марков, Љубомир Степанов, Јагода Перинац, Стева Перинац. Предговор написао Слободан Глумац, тираж 1000, 320 стр.

Српска класична књижевност

Црњански, Милош, *Сеобе. Друга књига*, приредио Слободан Глумац, тираж 410, 420 стр.

Драме, Ђура Јакшић, Лаза Костић, Сима Матавуљ, Борисав Станковић, Милутин Бојић, Милош Црњански, приредио Светозар Марков, тираж 250, 368 стр.

Чудесни свет бајки и басни, приредио Светозар Лацић, тираж 570, 280 стр.

1986

Веснић, Славко, *Путеви и даљине*, роман, тираж 400, 226 стр.

Гвозденовић, Славомир, *Јуначење речима*, песме, тираж 425, 94 стр.

Миленовић, Чедомир, *Расветана поља*, песме, тираж 290, 126 стр.

Мунђан, Иво, *Сунчане мердевине*, песме, тираж 365, 108 стр.

Поповић, Жива, *Кад процветају липе*, роман, тираж 435, 214 стр.

Чоков, Владимир, *Позне исповести*, песме, тираж 256, 78 стр.

Вишебојни мостови, песме, тираж 450, 204 стр.

Неочекивани крај, приповетке, тираж 575, 202 стр.

Нова стварност отаџбине, тираж 410, 110 стр.

1987

Барзин, Влада, *Завет поднебља*, песме, тираж 385, 96 стр.

Жупунски, Ђока, *Гласови растења*, новеле, тираж 300, 130 стр.

Крстић, Ђ. Борислав, *Код белог брешка и око њега*, монографија, тираж 1000, 330 стр.

Крстић, Цветко, *Необичан осмех*, песме, тираж 300, 86 стр.

Мунђан, Иво, *Један дан живота*, приповетке, тираж 450, 262 стр.

Стојановић, Војислава, *Вук Стефановић Караџић*, књижевна монографија, тираж 480, 152 стр.

1988

Веснић, Славко, *Оде лето*, роман, тираж 575, 304 стр.
 Гвозденовић, Славомир, *Уџбеник о видаревој кући*, песме, тираж 438, 100 стр.
 Миленовић, Чедомир, *Вртлози*, новеле, тираж 500, 260 стр.
 Мирјанић, Драга, *Њива љубави*, песме, тираж 500, 84 стр.
 Поповић, Небојша, *Сусрети и виђења*, репортаже, тираж 630, 224 стр.
 Тодоров, Миомир, *Постајање*, приповетке, тираж 700, 227 стр.
 Чолаковић, Јован, *Страх од рукописа*, песме и проза, саставио и поговор на-
 писао Стеван Бугарски, постхумно издање тираж 390, 370 стр.

1989

Зубан, Милан, *Под заставом срца*, песме, тираж 300, 78 стр.
 Миленовић, Чедомир, *Видарице*, песме, тираж 350, 109 стр.
 Мишковић, Србољуб, *Баи смо чудни, ми, људи*, хумореске, тираж 600, 149
 стр.
 Мунђан, Иво, *Римоване приче*, песме за децу, тираж 900, стр. 74.
 Петров, Јелкица, *Аријаднин конач*, есеји, тираж 315, 135 стр.
 Рајков, Светомир, *Црвени снег*, приповетке, тираж, 560, 147 стр.
 Томић, Миле, *По дунавској клисури*, монографије, тираж 500, 372 стр.

1990

Баиски, Душан, *Љубав међу сенкама*, песме, 100 стр., ISBN 973-26-0160-4.
 Веснић, Славко, *Честице сунца на крилима сна*, песме, 240 стр., ISBN 973-
 26-0235-X.
 Гвозденовић, Славомир, *Камен за плакање*, песме, 67 стр., ISBN 973-26-0239-
 2.
 Крстић, Борислав, *Болови рађања*, кратка проза, 172 стр., ISBN 973-26-0207-
 4.
 Мирјанић, Драга, *Распевано детињство*, песме за децу, 80 стр., ISBN 973-26-
 0215-5
 Тодоров, Миодраг, *Сновиђење*, роман, 328 стр., ISBN 973-26-0246-6.

Српска класична књижевност

Црњански, Милош, *Сеобе. Друга књига II*, роман, 432 стр., ISBN 973-26-0195-
 7.

1991

Бугарски, Стеван, Степанов, Љубомир, *Кад Мориш потече кроз перо*, мо-
 нографија, 324 стр.+32 слике, ISBN 973-26-0206-8.
 Живковић, Мирко, *Нама у аманет*, књижевне монографије, 320 стр., ISBN
 973-26-0245-7.
 Мунђан, Иво, *Недоречје*, песме, 116 стр., ISBN 973-26-0270-8.
 Степанов, Љубомир, *Младост жубори, срцу говори*, монографија, 210 стр.,
 ISBN 973-26-0256-2.

1992 —

1993

Вукадиновић, Миљурко, *Приближавања*, књижевна критика, 152 стр., ISBN 973-26-0318-6.

1994

Чоботин, Благоје, *Чаша истине*, песме, 108 стр., ISBN 973-26-0381.

Преводи на румунски језик

1980 *Spirala de aur/Златна спирала*, антологија песама, саставио, превео и поговор написао Душан Петровић, предговор Ангел Думбравеану, тираж 1450, 143 стр.

1983 Славко Веснић, *Maluri neguroase/Замагљене обале*, роман, превод Маријана Штефанеску, предговор Јон Цугуј, тираж 15000, 292 стр.

1988 Светомир Рајков, *Trifoi cu patru foi/Четворолисна детелина*, роман, превод Октавија Неделку, тираж 10000, 192 стр.

Библиофилска издања

1992

Михај Еминеску, *Odă /Ода*, латински, мађарски, италијански, немачки, француски, руски, турски, енглески, шпански, есперанто, албански, словачки, украјински, СРПСКИ- превео Славко Веснић, тираж 1000, 26 стр.+10 оригиналних гравира у изради Киву Калина, ручни повез, у сарадњи са Народном Академијом Уметности, Букурешт.

Васко Попа, *Sare de lup/Вучја со*, превод Марин Сореску и Славомир Поповић, тираж 100, 32 стр. + 10 оригиналних гравира у изради Кристијана Тарбе, ручни повез, у сарадњи Народном Академијом Уметности, Букурешт.

Литература

Вукадиновић, 1992: М. Вукадиновић, *Приближавања*, Букурешт, Критерион.

Милин, 1984: Ж. Милин, *Критички огледи*, Букурешт, Критерион.

Милин, 2004: Ж. Милин, *Лексикон поратних Срба посленика писане речи у Румунији*, Темишвар, Савез Срба у Румунији.

Поповић, 1977: Н. Поповић, *Књижевни осврти*, Букурешт, Критерион.

Стојановић, 1986: В. Стојановић, *Трајање. Избор књижевности на српскохрватском језику у С.Р. Румунији*, Ваљево, Милић Ракић.

Octavia I. Nedelcu

LA MAISON D'ÉDITION *KRITERION* ET LA LITTÉRATURE SERBE

Résumé

Parmi les phénomènes communistes éditoriaux en Roumanie, la maison d'édition *Kriterion* était un cas très particulier, une certaine forme de normalité presque occidentale, non seulement par l'atmosphère cosmopolite et intense professionnalisée, mais aussi par la culture du dialogue, par la diplomatie et la négociation intelligente envers le pouvoir dictatorial. La maison d'édition *Kriterion* était une institution culturelle des années '70 et '80 atypique, ce qui a rendu possible l'affirmation des minorités nationales de Roumanie de s'exprimer dans leur langue maternelle et en même temps de former de vrais écrivains appartenant à des groupes ethniques différents qui vivaient depuis des siècles sur le sol roumain. Au début avec quatre rédactions - hongroise, allemande, serbe, yiddish - sous la direction du directeur Domokos Géza, la maison d'édition a progressivement élargi l'éventail des langues en slovaque, tchèque, ukrainien, russe, turc, Tatar, albanais, arménien et même romani. Dans cet ouvrage, nous soulignerons le rôle de cette institution dans la promotion de la culture et de la littérature de la minorité serbe pendant la période 1970-1990 par l'intermédiaire du livre.

Mots clés: littérature serbe, diaspora, maison d'édition *Kriterion*, minorité nationale, langue maternelle, régime communiste

Октавија И. Неделку¹

Факултет за стране језике и књижевности
Универзитет у Букурешту

УДК 821.163.41:929(498)“1915/1940“

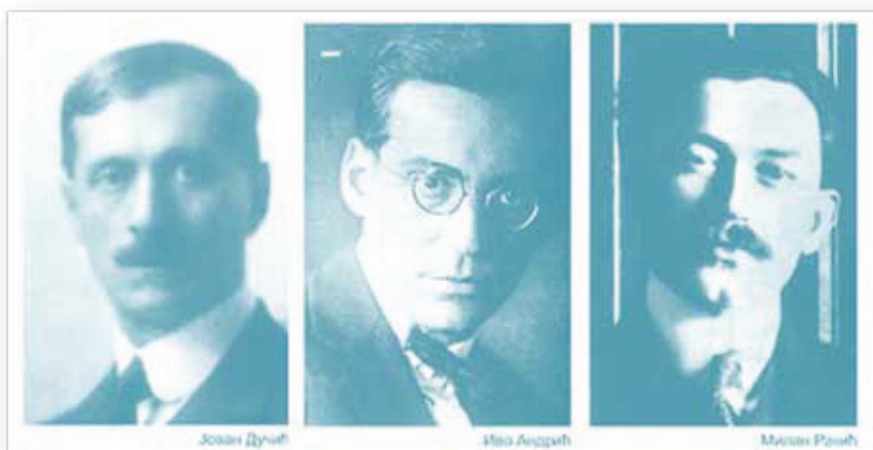
Лидија В. Чолевић

Факултет за стране језике и књижевности
Универзитет у Букурешту

СРБИ У БУКУРЕШТУ (3) СРПСКИ КЊИЖЕВНИЦИ - ДИПЛОМАТЕ У БУКУРЕШТУ: ЈОВАН ДУЧИЋ, ИВО АНДРИЋ И МИЛАН РАКИЋ

Борба за опстанак и идентитет Срба у Букурешту огледа се и у дипломатским односима. У раду се евоцира део дипломатске каријере српских књижевника Милана Ракића, Иве Андрића и Јована Дучића у румунској престоници. Њихово дело осим литерарне вредности, драгоцено је у историографији и европској дипломатији.

Кључне речи: Срби у Букурешту, књижевност, дипломатија, М. Ракић, И. Андрић, Ј. Дучић.

Од огромног значаја за разумевање идентитета Срба у Букурешту је државно-политички и књижевни ангажман који повезује тројицу великана

¹ cnedelcu2004@yahoo.com, lidijacolevic@yahoo.com

српске књижевности: Милана Ракића (1876-1938), Ива Андрића (1892-1975) и Јована Дучића (1871-1943) који су се у различитим периодима прошлог века, у распону од две и по деценије (1915-1940) нашли у дипломатској мисији у румунској престоници. Суочавајући се са спољнополитичким изазовима своје земље, службовали су у истим просторијама Амбасаде Републике Србије у Букурешту која се и данас налази на истој адреси². Рад омогућује увид у евентуално присуство или одсуство духовних паралела између три личности српске књижевне традиције, Милана Ракића, Ива Андрића и Јована Дучића, који су уграђујући себе и своја дела у темеље српске државе и дипломатије, несебичним деловањем како у дипломатији, тако и у разним областима српске и румунске културе, негујући културно наслеђе српског језика и његових додира са другим језицима били познати, не само у ондашњим румунским већ и у европским политичким круговима. Њихово дело везано за Румуне и румунску културу је са политиколошког, историјског и дипломатског становишта културолошки драгоцено. У крајњем исходу, ови одломци из српске дипломатије служе као добар мотив у неговању традиције дуговечне сарадње Румуније и Србије и постају конститутивна јединица консолидовања румунско-српских односа.

Своје прво трговинско представништво које је вршило функцију дипломатске мисије Кнежевина Србија отвара у Букурешту 1836. године. Оно је задржало континуитет све до признања независности Србије, док је Румунија на српској територији отворила први конзулат 1867. године [Лопичић, 2007: 92-100]. Од осамостаљења од Отоманске империје, формално проглашеног на Берлинском конгресу 1878. године, Србија и Румунија имају више него добре суседске односе. Ослонац повезаности румунско-српског културног простора Јован Дучић, ватрени поборник интегралног југословенства, видео је у православљу и историји: „Православни народи су међу собом повезани двоструко: расом и вером. Ако су са Грцима и Румунима повезани само вером, а не и расом, зато су с њима повезани заједничким историјским доживљајима. Наиме, сви су они подједнако робовали Монголима или Турцима. Ово чини, дакле, да су с овима такође повезани двоструко: вером и историјом. Додајмо овде и да су они сви заједно наследили благодети византијске културе и уметности, које су неколико векова служиле узором и Западу. Ова велика духовна породица од Белог до Егејског и Јадранског мора, постаје тиме један веома интересантан блок, у погледу моралном пре свега“ [Дучић, 1999].

Дипломатија, према дефиницији [Митић, 2003: 7], подразумева примену интелигенције и такта на вођење званичних односа између влада независних држава, а затим промоцију, остваривање и заштиту пословних интереса. Међутим, и поред општеприхваћеног става да је дипломатија „уметност

² Ambasada Republicii Serbia, Calea Dorobanților, nr. 34.

преговарања“, не може се уврстити у уметност јер је у питању вештина која се стиче искључиво обуком, те „није ни књижевност, ни филозофија, па ни рекламано говорништво“ [Митић, 2003: 120]. Следећи утисак који се стиче у сусрету дипломатије и књижевности је да је дипломатска служба привремена и долази од овога света, док се књижевно стваралаштво рачуна са вечношћу. Стога говорити о дипломатији и књижевности, о писцима-дипломатама најчешће значи знатно релативизовати границе између књижевног и ванкњижевног домена и битно другачије поставити питање естетске вредности њихових литерарних остварења.

Иако однос дипломатије и књижевности звучи као оксиморон, поменута дипломатска тројка успела је да својим деловањем приближи „непомирљиво“. Период између два рата са собом је носио припаднике модерне категорије књижевника-дипломата који су важан део дипломатске историје Србије и Југославије³. Низ биографских студија о кругу најпознатијих српских интелектуалаца, књижевника који су своју каријеру градили и у дипломатији⁴ потврђује чињенице да су својевремено писци улазили у дипломатију јер су високе школе и знања махом стицали у иностранству, јер се књига много више ценила, али и због тога што су имали развијенију националну свест и јасно дефинисане националне циљеве. „Наше доба лежи свом тежином на нама“ изјавио је млади Иво Андрић у књижевном огледу *Наша књижевност и рат* 1918. године. Наведена идеја којом су се неизбежно поводили и Ракић и Дучић заправо је била облик синтезе свести једног времена у којем су се поштовале цивилизацијске вредности: част, истинољубивост, храброст, слобода и жртвовање за високе етичке циљеве. Таква есенција културних идеја које се као такве не остварују у политичкој историји, него на вишем ступњу духовног искуства, далекосежно је одредила будуће токове њиховог уметничког и дипломатског представљања. Као пројекција свих духовних вредности у култури, као етички високи општи идеал каквом теже и много старије и стабилније државе, али и срећније нације, појам јужнословенске цивилизације није празан и неодржив у ду-

³ Неколико напомена: Дан српске дипломатије обележава се у спомен оснивања Књажевске канцеларије иностраних дела Кнежевине Србије 29. маја 1839. године; Формирање Министарства иностраних дела у Београду и увођење министра овог ресора везује се за 1862. годину и време владавине кнеза Михаила, а доношење првог Закона о чиновницима Министарства иностраних дела за 1868. годину, дакле 10 година пре проглашења независности Србије на Берлинском конгресу; Године 2012. Београд и Република Србија добили су Музеј српске дипломатије који је отворен у просторијама Министарства спољних послова.

⁴ Подсетићемо да је Радован Поповић, дугогодишњи новинар и уредник часописа „Политика“, објавио низ биографских студија о кругу најпознатијих српских интелектуалаца, књижевника (Иво Андрић, Милош Црњански, Јован Дучић, Растко Петровић, Исидора Секулић, Вељко Петровић, Сретен Марић и др.) који су своју каријеру градили и у дипломатији, а чија је литература често била израз колективних осећања која одржавају будном историјску и националну свест српског народа.

ховном смислу. То је написаће Палавестра [Палавестра, 1991: 7], „прегршт златног праха што ће да остане кад време једном испере сав талог крви и патње, који чини природни део историјске судбине већине граничних народа између Истока и Запада“. Елаборирање великог броја предвидљивих животних и историјских искустава писца-дипломате као епохално препознатљиво било је подлога за књижевно дело које је поред литерарне, неминовно поседовало документарну и историјску вредност и као такво било интегрисано у активно културно памћење.

Непоколебљивост у отварању стваралачке личности према утицајима, угледање на добро изабране узор, француске, немачке, руске, па чак и пољске песнике на које је у то доба било корисно угледати се, подстакло је тврдњу да су „Дучић и Ракић изабрали да у српској књижевности буду „Французи“ и „Европљани“, дакле странци“ [Витановић, 1994: 150-153]. Они су заправо у европску и светску културу унели одлике свога народног духа, историјске етике и стваралачке маште. Широко је прихваћена мисао да се велика литература рађа када се удруже културе, цивилизације, различити погледи на свет и неуморан процес читања на свом и неколико других језика. То се често дешава у случајевима када се дипломате као професионални менаџери међународних односа нађу у егзотичном милеу, новим околностима, окружени људима различитих погледа на свет. Дипломате због налажења дома далеко од своје куће често прати осећај усамљености, егзила, губитка и носталгије док служе својој земљи у иностранству. Постоји уверење да у таквим условима креативне дипломате посежу за оловком и писањем поезије, дневника или мемоара, који поред осталог обилују мноштвом историјских и политичких чињеница, а они мање креативни нађу излаз у алкохолу. Зато није случајно што песник W. H. Auden назива дипломатски живот – „this nightmare of public solitude“. За то време постану експерти у течном изговору неколико страних језика, развију акутну сензибилност, оштроумност, способност прецизног комуницирања и рационалног расуђивања, постану аналитичари друштвено-политичких и историјских кретања у сопственим и другим културним срединама.

Песници-дипломате у Букурешту (1915-1940)

Песник, академик, Милан Ракић, цео радни век је провео у дипломатији. Био је по струци правник. Студије је завршио у Паризу. Две године по завршетку студија ступио је у дипломатску службу и остао све до пензионисања 1933. године. О Ракићу као дипломати више се причало и писало у иностранству у то време, него у Краљевини Југославији. У описима страних дипломата, истицан је као мудар, сталожан и изузетно образован. Доба првих српских конзула у Старој Србији, у време када су у Приштини

и Македонији службовали Бранислав Нушић (1864-1938) и Милан Ракић, запамћено је као „херојско доба“ српске дипломатије, а појава наведених признатих писаца обележена је борбом за национално ослобођење.

Пленио је својом културом, образовањем и шармом Милан Ракић најпре у Букурешту, да би затим прешао у Јаши где ће остати до краја новембра 1917. године. У протоколарно врло јасно дефинисаном дипломатском животу у којем су питања етике била строга и недвосмислено формулисана, Ракић је успевао да у оквиру практичног деловања реализује идеал успешног обављања мисије. Његова уравнотеженост и уздржаност прибављале су му позицију са које је, лишен страсти и нервозе, могао доносити рационалне одлуке. Коначно, највеће признање свога дипломатског умећа у продубљивању српско-румунских пријатељских односа доживео је уручивањем Ордена „Звезда Румуније“ степен командора. Остао је о томе запис краљице Марије: да су му другог децембра 1917. године румунски краљ и краљица на опроштајној вечери коју су приредили у част његовог одласка на нову дипломатску службу доделили ово признање. Амбиција, дискретност, скромност, висока култура и љубав према музици красили су Ракића.

„Милан Ракић је 26. јануара 1915. постављен за саветника посланства Краљевине Србије у Букурешту. У главни град Румуније дошао је са супругом. Њих двоје ће с румунским народом преживљавати све невоље повлачења 1916. године. Стићи ће у Јаши, привремену престоницу румунске владе, где ће се спријатељити са генералом о Анријем М. Бертолоом, шефом француске војне мисије. Генерал је много волео биологију и, по казивањима самог Ракића, и о ручку и о вечери није хтео разговарати ни о рату ни о чему другом него само о биологији. Ракић ће у вези са генералом забележити и следеће: Како његови ађутанти, ордонанси и официри нису били на довољној висини, он је мене позивао на ручак и вечеру и често ми слао одлично румунско вино Котнар“ [Поповић, 2011: 30]. У Јашију ће остати до краја новембра 1917. године, а потом одлази као дипломатски представник у Штокхолм, а затим у Осло, да би крајем Првог светског рата радио у српском посланству у Копенхагену. Од 1921. године био је посланик у Софији, а од 1927. посланик у Риму што ће бити круна његове дипломатске каријере. У једној бележници из 1938. поводом смрти Милана Ракића Андрић је написао следеће: „Чини ми се, око целе Ракићеве личности никада није престајала да бије и зари та атмосфера насмејаног стоицизма, реда и слободе, једноставности и господства, срдчаности и уздржљивости. То је био човек за ког се је не знало него видело одакле долази. (...) Он је био један од оних људи који знају, на један само њима својствен начин, бити оно што је најтеже, увек и према свима једнаки. То су они ретки људи код којих мисао, реч, покрет и поглед одговарају (...) увек и до краја некаквом невидљивом унутарњем узору, код којих су сви обрачуни са самим собом потпуно унутарњи и сви скупо плаћени – јер, све се у животу плаћа, а господство највише“.

Једна од специфичности дипломатије као професије је да захтева и подршку брачног друга у његовом послу. Милан Ракић је у том смислу имао велику подршку у својој отменој жени Милици. Андрић је, међутим, био нежења за време свог боравка у Букурешту, док је Дучић и поред богатог љубавног живота и са израженом слободом водолије, ипак остао без брачног друга до краја живота.

Иво Андрић доноси са собом у Букурешт чежњу за Југославијом и за мајком, нестабилно здравље и финансијске бриге. „Срећнији су разграбили боља места, а мене је запао Букурешт“ [Караулац, 2003: 218], вајка се својој пријатељици Зденки Марковић када је добио дипломатско место у Букурешту 1921. године. Ово је један од ретких примера у којима уздржани, промишљени, стрпљиви и опрезни Андрић отворено демонстрира своја осећања. Лишен страсти, о свом напредовању није волео да прича ни са најближим колегама. Иако стиче различита искуства у румунској престоници и има доста познаника и пријатеља, Иво Андрић живи тихо, учи румунски језик и не експонира се. Једном речју воли усамљенички живот који проистиче из његове прилично песимистичке животне филозофије. Андрића су красили принципијелно истрајавање у ставовима и сведена и веома промишљена визуелна презентација, без трага екстраваганције. Веза Андрића и Румуније осим што је књижевноуметничка и тематска, читана у приповеткама *Ноћ у Алхамбри*, *На лађи у Знаковима поред пута*, а нарочито у незавршеном роману *Омер-Паша Латас*, уочава се и на духовном плану у плодноним познанствима која је писац стекао у време свог боравка у Букурешту (1921-1922), али и у познавању румунског језика. Информацију да је Андрић био и преводилац на румунски језик налазимо у часопису „Борба“ [Влатковић, 1997: 11] где аутор посебно указује на његово дружење са Македонцем (Арумуном) родом из Крушева, Николај Константином Бацаријом (1874-1952), који се након Првог светског рата настанио у Румунији. Да се закључити да је судбина балканских народа и исламски поредак поље у оквиру којег сусрет ове двојице земљака свакако задобија карактер парадигме сродности њихових погледа на свет. Претпоставка је да иако преводи на румунски језик, Иво Андрић то чини уз помоћ Бацаријинуа. Жанета Ђукић-Перишић [Ђукић-Перишић, 2012: 234] напомиње да се Андрић приликом свог једногодишњег боравка у румунској престоници дружио са турским дипломатом Бехџетом, са Стеваном К. Павловићем, отправником послова и саветником Посланства који је касније постао министар иностраних послова, али и са Ђуром Коломбатовићем“.

Андрић је уочи Другог светског рата постао најпре начелник Политичког одељења Министарства иностраних послова (у јулу 1935), да би већ 1937. указом кнеза Павла био постављен на истакнуто место помоћника министра иностраних послова. Богато искуство у дипломатији, службовање у осам држава и десет градова, од Ватикана, преко Букурешта, Трста, Граца,

Београда, Марсеја, Париза, Мадрида, Брисела, Женева, поново Београда до Берлина, од најнижег звања у служби до помоћника министра иностраних послова, дали су довољно разлога да забележи ставове о суштини и дометима државне службе, о дипломатском позиву и друштвено одговорном понашању, мудрости у процењивању и одмеравању поступака и реакција државних службеника. „То су људи добре али једноставне памети, људи упрошћене и ограничене осетљивости и хладна срца, али не и лишени срца и без сваке осетљивости, способни за претварање, али не затворени и тајанствени, још мање подли, снажни, али не и груби, брзи и одлучни, али не преки и брзоплети, стварни, трезвени, али и суви и досадни. Они треба да знају доста, али на том што знају не смеју да се виде трагови учења, својим знањем треба да задиве оног са ким говоре, али да га никад не збуне, не увреде и не постиде њиме...“ [Андрић, 2011: 5]. Није ли описујући дипломату по завршетку каријере, Андрић покушао да рекапитулира своја искуства и ретроактивно дефинише свој дипломатски век у покушају да помири супротности балансирајући између државних интереса и личних амбиција.

Иво Андрић је у важним тренуцима за Југославију био на кључним позицијама иако се сматра да је своју дипломатску каријеру градио независно од било какве партијске припадности. Хитлер је већ био на власти када је постао опуномоћени министар и изванредни посланик Краљевског посланства у Берлину. Службовао је у Берлину до 1941. у време врло сложених и тешких званичних односа између Југославије и Немачке. Југославија је 25. марта 1941. под притиском Немаца потписала Тројни пакт, али је већ 27. марта у Београду извршен пуч којим је оборена влада и принц Павле свргнут с власти. Овај догађај Хитлер је искористио као повод да нападне Југославију, 6. априла. 1941. године. Андрић је у року од 24 сата морао да напусти Берлин и да се после принудног боравка у Констанцу врати у Београд. Ретке су Андрићеве изјаве о овом врло драматичном времену и личној огорчености према Немачкој. Неизмерно дивљење према немачком језику, култури и књижевности, с једне стране, горка искуства са немачком политиком у једном несумњиво тешком периоду, с друге стране, отежавали су његов говор о поменутом питању.

Андрић је са нескривеним симпатијама говорио о Дучићу као песнику, дипломати и човеку. Сматрао га је најбољим версификатором и стилистом кога је имала српска књижевност и који ће извршити пресудан утицај на генерације песника. Био му је захвалан јер је од њега учио основна правила дипломатске вештине. Андрић се сећа његове наочите и стасите појаве и лакоме жудње за женама.

Забележено је да су за разлику од Андрића, који је „чини се, зазирао од апсолутно одлучних и самоуверених људи“, Дучић и Ракић били изразито борбеног духа. Надменост је била особина и Андрића и Дучића, с тим што је Андрићева надменост била изражавана на дискретнији начин, оном дис-

танцом коју је стављао између људи, док је горопадни Дучић и надменост изражавао отвореније, грубље, показујући да је он „син богова“ и рођени аристократа, а не само обичан човек [Митић, 2002: 78-79]. Андрић стабилан и спокојан, опрезан у ономе што ће изговорити и што ће написати, био је човек чије се мишљење тражило, а став поштовао и уважавао. Дучић сујетан и плаховите нарави, био је одличан познавалац психологије човека. Ракић елегантан и дискретан, био је један од најцењенијих међу писцима дипломатама свог времена. Имао је нешто заједничко у карактеру и са Андрићем и са Дучићем – понос и достојанство, господско држање, родољубиво осећање и политичку прилагодљивост. По образовању, култури и стручности у каријери није заостајао за њима. Сва тројица су били академици, али и поданици власти. У зависности од ангажованости, амбиција и домета стварали су за време свог службовања или након окончане дипломатске каријере. У том смислу њихово дипломатско искуство уписује се у саму морфологију књижевних текстова и води афирмацији нових типова субјективитета, животних и стваралачких сензибилитета, доприносећи проучавању културно-историјског промишљања развоја свести о српској нацији. О дипломатији, заверама, судару цивилизација, политици и разним интересима Иво Андрић је највише писао у *Травничкој хроници*.

Слава песничког признања пратила их је упоредо. Прави куриозитет представља податак да се име Ива Андрића налази на листи песника, дипломата и уједно лауреата Нобелове награде (Gabriela Mistral, Saint-John Perse, George Seferis, Miguel Angel Asturias, Pablo Neruda, Czeslaw Milosz, Octavio Paz).

Јован Дучић био је потомак брата чувеног дипломате Саве Владиславића (око 1670-1738) из Херцеговине коме је посветио књигу *Један Србин дипломата на двору Петра Великог и Катарине I, гроф Сава Владиславић*, објављену у Америци 1942. године. За ово дело Дучић је сакупљао грађу док је службовао у Риму и Букурешту (1933-1940). Цивилизација и интелектуална атмосфера Женева, а затим Париза, где је завршавао студије и стекао темељну филозофску и правну културу, развили су у Јовану Дучићу нов сензибилитет и навике. Познавање античке, грчко-римске цивилизације, религије, његови психолошко-историјски судови о појединим народима и анализе стања у Швајцарској, Француској, Грчкој, Италији, Шпанији, Португалији, Египту, Бугарској, Мађарској и Румунији сведоче о Дучићевом духовном простору, о његовом многоструком и слојевитом делу, као и о времену и свету у коме је деловао. Као члан књижевног клуба у Лондону, члан Српске краљевске академије уживао је огроман углед и пре уласка у дипломатске воде. Имао је 41 годину када је ушао у дипломатију и пуних 30 бавиће се овом професијом. Тачније, ушао је у дипломатију 1907. године када је постао писар у Министарству иностраних послова посланства у Софији. Већ 1912. године постао је „секретар пете класе“ посланства у

Риму, а затим је 1914. године премештен у посланство у Атини где је остао током Првог светског рата. Године 1918. постаје секретар прве класе и от-правник послова посланства у Мадриду. Следе затим службовања у Атини (1921), Женеви (1924), Каиру (где је био генерални конзул од 1925. до 1927). Након двогодишње паузе (1927-1929) Дучић се враћа у Каиро као саветник посланства (1929). Најзад, у педесет и осмој години живота по први пут постаје краљевски посланик у посланству у Будимпешти (1932). Наредне године је премештен у Рим.

Јован Дучић у Букурешт стиже без одушевљења можда због чињенице што су га мање надахњивале балканске средине и средњоевропска култура и остаће у Румунији од 1937. до 31. маја 1940. године. „Донео је и своје многобројне антиквитете – слике, намештај, сабље, сребрно и златно посуђе, *Његошево попрсе* (Мештровићев рад), старо издање *Божанствене комедије* (Мусолинијев поклон)“ [Поповић, 2011: 58]. Дучић је разговарао као са потпуно равноправним партнером са румунским краљем Каролом II коме је 12. новембра 1937. године предао акредитиве. У међувремену је Посланство у Букурешту уздигнуто на ранг Амбасаде. Тако ће у јануару 1939. године Дучић бити именован за првог амбасадора у историји југословенске дипломатије и већ 13. фебруара предаће кредитиве у својству амбасадора.

Приближавање Дучићевих дипломатских списа (1937-1939) из Букурешта румунској читалачкој публици дугујемо професору Дорин Гамулеску⁵. Најпознатији румунски писци у време службовања Јована Дучића у Букурешту Јон Пилат, Јон Минулеску, Вирџил Карианопол, Виктор Ефтимју, Антон Балота (Ion Pilat, Ion Minulescu, Virgil Carianopol, Victor Eftimiu, Anton Balota) постали су му блиски пријатељи и преводили су његову поезију. Посебну заслугу за упознавање Румуна са Дучићевим стваралаштвом има Богољуб Писаров (1907-1971) те су Дучићеве књиге *Благо цара Радована* (доживела је два издања), *Градови и химере* и *Плаве легенде* штампане на румунском језику у Букурешту. Захваљујући књижевном угледу који је стекао, 8. маја 1939. Јован Дучић ће бити изабран за почасног члана Друштва румунских књижевника. Јован Дучић је напустио Букурешт 31. маја 1940.

Није волео усамљеност. Био је отворен, врло често ексцентричан и одлучан у друштвеним контактима и у служби. „Дучићева дипломатска служба, дуга колико нечији животни вијек, није била ни чиновништво, ни рутинска прагматика – него трагање за мотивима и односима, улажење у дубоке коријене, са циљем да што адекватније дијагностицира, тј. разазна, замршене односе и стегнуте чворове у организму државне цјелине југословенске. (...) У дипломатији ријетко кад има искрености, односно исповиједања. А шта је ово код Дучића? Ово је нешто дубље, шире и више од стилизоване дипломатије; ово је студирање из кога проистиче уметничко реаговање и

⁵ Jovan Dučić, *Rapoarte diplomatice din București (1937-1939)*, preveo Dorin Gămulescu, București: Universal / Dalsi, 1988.

философско закључивање – али обоје произнесено једним тоном и реченицом која иде у стваралаштво. Овдје је Дучић истраживач и научник, психолог и етичар високо надмашио Дучића дипломату: у Дучићевој личности је човјек стваралац превладао дипломату чиновника!“ [Калезић, 1942]. Други светски рат Дучић ће дочекати у Лисабону одакле одлази за Америку. У Америци ће остати све до смрти 1943. године. Умро је у току рата од шпанске грознице у 75. години живота. У првим поратним годинама писци у изгнанству нашли су се међу забрањеним ауторима. Тако је и Јован Дучић био избрисан из школског програма. Један део његовог књижевног наслеђа још увек није ушао у сабрана дела [Палавестра, 1991: 305-321].

Закључак

Иако књижевност и дипломатија на први поглед немају готово ништа заједничко, а улога писаца у обликовању спољне политике чини се сасвим занемарљивом, из аспекта културне антропологије овај би однос показао неочекиване могућности да се слика дипломатије претвори у једну упечатљиву књижевноисторијску параболу. Стога се слобода коју модерна институција књижевности омогућује може искористити као моћно политичко и дипломатско оружје.

На примерима Ракића, Андрића и Дучића који су се у различитим раздобљима прошлог века нашли на политичкој позорници Букурешта те показали развијено достојанство свог народа и земље коју су заступали и представљали, увиђамо да су дипломатија и књижевност два живота која се преплићу. Као учесници у помало тајновитом свету дипломатије и сведоци великих историјских догађаја постали су саставни део међународног политичког и дипломатског живота, покушавајући у својој мисији да остваре прокламовано неписано правило: бити револуционар, песник/књижевник и дипломата истовремено. Иако нису непосредно креирали спољну политику своје земље, они су је спроводили те покушавали као и остали бројни српски државници и дипломате од Илије Гарашанина, Стојана Новаковића, Милована Миловановића, Николе Пашића и других да изборе Србији одговарајуће место на Балкану и у Европи. Можда нам је сада лакше да разумемо колико је у дипломатским и књижевним напорима њиховим, језик малог народа почео да говори европским/светским гласом. Јасно је да њихов глас није говорио само из домаћих културних и политичких оквира, из света локалног поднебља коме су били у потпуности посвећени, већ су својим белешкама или преводима слали одјеке много шире.

Освртом на српске књижевнике-дипломате у Букурешту покушали смо да увидимо у каквим су се околностима њихове личности укрштале. Интерес за едукацијом, располагање историјским знањем и његово транс-

поновање у књижевно дело, потенцијал алузивног и фигуративног израза, литерарно евоцирање дипломатске дужности, појавна елеганција, концепт „путника“, ширина видика, жеља да се скучени простори у духовном смислу напусте, школовање на страни, знање неколико језика, разумевање политичке стварности и националне симболике, буђење националне свести нарочито у кризним моментима, само су неке од димензија које их повезују. У својеврсном дуализму између спољашњег „ангажмана за државу“ тј. окренутости друштвеној стварности и феномена националног идентитета, с једне стране, и песничког / књижевног стварања „за себе“, с друге стране, крије се снага, изузетност и делотворност књижевника-дипломате.

Песник је у малој предности у односу на дипломату када је реч о сензибилности и читању између редова неизговорених мисли и емоција. Преговори између Берлина и Београда у вези са приступањем Југославије Тројном пакту, службовање на Косову само су доказ да су најделикатнији периоди и мисије у историји српске дипломатије били поверени управо песницима, Ракићу, Андрићу и Дучићу које чврсто повезује дипломатска каријера у Букурешту. Перцептивна, феноменолошка, естетска и политичка димензија дипломатских и литерарних рукописа које су оставили за собом Андрић, Дучић и Ракић може послужити као покушај успостављања оквира за разматрање односа између дипломатије и књижевности у неком будућем истраживању.

Литература

- Абхај: К. Abhay, *Poetry and Diplomacy*. The University of Iowa <https://iwp.uiowa.edu/silkroutes/city/new-delhi/text/poetry-and-diplomacy> 3.12.2018.
- Андрић, 2003: I. Andrić, *Pisma 1912-1973* (priredio Miroslav Karaulac). Novi Sad: Matica srpska.
- Андрић, 2010a: I. Andrić, *Scrittore e diplomatico europeo / Evropski pisac i diplomata*. Trst.
- Андрић, 2010b: I. Andrić, *Memorial Museum of Ivo Andrić*. Belgrade.
- Андрић, 2011: I. Andrić, *Bibliografija Ive Andrića (1911-2011)*. Beograd/ Novi Sad.
- Благојевић, V. Blagojević, *Zašto rat a ne međunarodni kongres 1914. godine*, http://www.academia.edu/15106274/ZA%C5%A0TO_RAT_A_NE_ME%C4%90UNARODNI_KONGRES_1914._GODINE_Neuspeh_diplomatije_i_uloga_Srbije_u_doga%C4%91ajima_koji_su_prethodili_Velikom_ratu_14.01.2018.
- Бугарски, 2013: S. Bugarski, Jovan Dučić, predgovor u: *Plave legende /Legende albastre*. Temišvar: Savez Srba u Rumuniji, 5-12.
- Валмарин, 1981: L. Valmarin, Ivo Andrić e la cultura rumena: convergenze e parallelismi, u *Delo Ive Andrića u kontekstu evropske književnosti i kulture*. Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog u Beogradu od 26. do 28. maja 1980. Beograd. 917-925.
- Витановић, 1994: С. Витановић, *Јован Дучић у знаку Аполона и Диониса*, књи-

жевни погледи и поетика. Београд: САНУ.

Влатковић, 1997: D. Vlatković, Naš nobelovac bio je i prevodilac na rumunski, u *Borba*, str.11.

Дучић, 1988: J. Dučić, *Rapoarte diplomatice din București (1937-1939)*, preveo Dorin Gămulescu, București: Universal / Dalsi.

Дучић, 1999: J. Dučić, *Jugoslovenska ideologija: istina o "jugoslavizmu": politička studija iz pera jedne kompetentne ličnosti, pisca "Dr Vlatko Maček i Jugoslavija"* (Reprint izvornog izdanja, Čikago, 1942). Beograd: Slobodna knjiga. <https://www.rastko.rs/istorija/jducic-jugoslovenstvo.html> 4.02.2018.

Ђукић–Перишић, 2012: Ž. Đukić–Perišić, *Pisac i priča: stvaralačka biografija Ive Andrića*. Novi Sad.

Живковић, 1991: M. Živković, *Nama u amanet*. Bukurești: Kriterion.

Јончић и Ђуришић, 2011: J. Jončić, D. Đurišić, *Ivo Andrić u diplomatiji*. Beograd.

Јончић и Милошевић, 2012: D. Jončić i M. Milošević, *Jovan Dučić u diplomatiji* (Priredili izložbu Miladin Milošević Dušan Jončić). Beograd

Јерков, 2010: A. Jerkov, *Smisao (srpskog) stiha, Dekonstitucija*. Požarevac: Institut za književnost i umetnost. <https://www.scribd.com/doc/270694545/Aleksandar-Jerkov-Dekonstitucija> 22.12.2018.

Калезић, 1942: D. M. Kalezić, Predgovor, u: *Jovan Dučić, Verujem u Boga i srpstvo*. Čikago. https://www.zapadnisrbi.com/images/PDF/Jovan_Ducic_Verujem_u_Boga_srpstvo.pdf 12.10.2018.

Караулац, 2016: M. Karaulac, *Andrić u diplomatiji* (Priredio Mladen Milivojević). Beograd: Filip Višnjić.

Концу, 2011: A. Conțu, *Galeria Nobel – Premiile Nobel pentru literatură*, 21. 05. 2011. <http://www.revistanoinu.com/arata/semnal/galeria-nobel-premiile-nobel-pentru-literatur>

Лопандић, 2010: D. Lopandić, *Poslužiti svome dragom otečestvu: iz istorije srpske diplomatije: 1804-1914*. Beograd: Službeni glasnik.

Лопичић, 2007: Ђ. Lopičić, *Konzularni odnosi Srbije 1804-1918*. Beograd: Zavod za udžbenike.

Матовић, 2014: D. Matović, *Prepiska Crnjanski Andrić*. <http://fenomeni.me/prepiska-crnjanski-andric-tema-crnjanski/> <http://sinhro.rs/nepoznata-pisma-milosa-crnjanskog-ivi-andricu/> 11.01.2014.

Митић, 2002: M. Mitić, *Poete u fraku* (Priredili Jagoš Đuretić i Mladen Vesković). Beograd: Filip Višnjić.

Неделку, Чолевић, 2016: О. Неделку, Л. Чолевић, Срби у Букурешту. Општи приказ, *Исходишта*, 2. Темишвар-Ниш: Савез Срба у Румунији · Филозофски факултет Универзитета у Нишу. 159-170.

Неделку, Чолевић, 2017: О. Неделку, Л. Чолевић, Срби у Букурешту. Идентитет, у *Исходишта*, 3. Темишвар-Ниш: Савез Срба у Румунији · Филозофски факултет Универзитета у Нишу. 277-284.

Палавестра, 1991: П. Палавестра, *Књижевност-критика идеологије*. Београд:

СКЗ – Српска књижевна задруга.

Попов, Живојиновић, Марковић, 2013: Č. Popov, D. Živojinović, S. Marković, *Dva veka moderne srpske diplomatije* (Priredili Čedomir Popov, Dragoljub R. Živojinović, Slobodan G. Marković). Beograd: Institut za evropske studije.

Поповић, 1988: R. Popović, *Žudnja za frakom. Pisci u diplomatiji* (Priredili: Jovan Angelus, Vasilije Kalezić, Božica Vidanović). Beograd: Narodna knjiga.

Поповић, 2011: R. Popović, *Žudnja za frakom. Srpski pisci u diplomatiji* (Priredio Jovan Pejčić). Leskovac/ Beograd: KIZ Altera.

Поповић, 2014: R. Popović, *Depeše iz duše (diplomate i pesnici u Rimu)*. <http://sinhro.rs/depeše-iz-duše-pisci-diplomate-u-rimu/> 14.09.2014.

Стојановић, 1981: V. Stojanović, Odjek Andrićevog dela u rumunskoj kulturi, u: *Delo Ive Andrića u kontekstu evropske književnosti i kulture*. Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog u Beogradu od 26. do 28. maja 1980. Beograd, 927-936.

Dokumentarni film *Predstavnici srpske diplomatije* <https://www.youtube.com/watch?v=45nK3FrYMhA> 13.01.2018.

Чолевић, 2016: L. Čolević, Znakovi Iva Andrića u Bukureštu, у *Andrić-Initiative: Ivo Andrić im europäischen Kontext – Ivo Andrić u evropskom kontekstu*, knj. 8, (priredio Branko Tošović) Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske, str. 127-137.

Зборник радова: *Српско-румунске везе и прожимања на културолошком плану* (приредио Миља Радан). Темишвар: Савез Срба у Румунији, 2005.

Octavia I. Nedelcu

Lidija V. Čolević

THE SERBIANS IN BUCHAREST (3)

Summary

The struggle for survival and identity of Serbs in Bucharest is reflected in diplomatic relations. This paper focuses on the diplomatic career of Serbian writers Milan Rakić, Ivo Andrić and Jovan Dučić in the Romanian capital, whose artistic works played an important role in European diplomacy, as well as historic literature.

Key words: Serbians in Bucharest, literature, diplomacy, M. Rakić, I. Andrić, J. Dučić

СРПСКИ ХОРОВИ И ПЕВАЧКА ДРУШТВА У ТЕМИШВАРУ (1836–2016)

Скорашња истраживања одредила су 1836. годину као почетак плодне хорске традиције темишварских Срба. У раду је приказан историјски пресек активности српских хорова и певачких друштава у Темишвару, која се непрестано одвија већ 180 година, почев са деловањем Хора Српске саборне цркве, 1836. године, па све до данашњих дана. Хорска певачка традиција, први облик организоване културне делатности Срба у Банату, проистекла је из богослужбеног појања, да би се касније проширила и у цивилном друштву и достигла врхунац између два светска рата. Сем црквених хорова, најрепрезентативнији експоненти поменуте традиције били су Српска певачка дружина (1867–1947), „Слога“ (1922–1947) и „Зора“ (1903–1947), чија је активност још увек мање позната у академском свету. Уз хронолошку перспективу – која дели раздобље од 180 година на пет периода (1836–1866, 1867–1921, 1922–1947, 1948–1996, 1997–2016), у раду се доносе документоване информације о диригентима, репертоару, важнијим активностима и уметничким достигнућима хорова. Узимајући у обзир геополитички контекст у којем су деловали, аутор истиче вишестрану улогу поменутих хорова – од развијања културног живота па све до очувања верског и националног идентитета Срба у Темишвару и Банату.

Кључне речи: Темишвар, Срби, хорови, певачка друштва, Српска певачка дружина, „Зора“, „Слога“, Хор Православне српске саборне цркве.

Увод

У Темишвару и околини Срби су постали значајан етнички елемент крајем XV века. И поред бројних таласа насељавања и расељавања, њихово је присуство документовано и за време турске владавине Банатом (1552–1716), а затим су играли значајну улогу током опсаде и ослобођења Темишвара под командом принца Евгенија Савојског. Као хабзбуршки поданици, наставили су да буду незанемарљив део мултитиетничке и мултиконфесионалне престонице Баната.

¹ dejan.popov.tm@gmail.com

² Рад је настао у оквиру пројекта „Истраживање културе и историје Срба у Румунији“ Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији, који финансира Савез Срба у Румунији.

Према званичним релевантним пописима, у Граду³ и предграђима Темишвара било је 1770 Срба (8,6% од целокупног становништва) – 1854. године; 2.487 (6,4%) – 1880 године; 2.363 (5,1%) – 1890 године; 3.490 (4,7%) – 1910 године; 2.237 (2,2%) – 1930 године; 3.065 (2,2%) – 1956 године; 7.748 (2,3%) – 1992 године. При попису 2011. у граду на Бегеју живело је 4.843 припадника српске мањине (1,5% становништва) [Степанов–Степанов 2014: 34].

Међу најстарије облике организоване културне активности Срба у Банату несумњиво спада и хорско музицирање. Недовољно је позната (чак је понекад неправедно затирана) чињеница да се непрекидна хорска традиција Срба у Темишвару документовано прати почев од 1836. године до данас [Попов, 2014]. Остваривши своје скромне почетке искључиво са црквених галерија у виду богослужбеног појања, хорско певање је већ у другој половини XIX века попримило не само шири карактер, већ и много очекивану масовност, која је допринела његовом даљем развоју. У том периоду и геополитичком поднебљу, организована хорска делатност код Срба често је превазилазила своју чисто уметничку сврху, имајући важну улогу у очувању националне свести.

Врхунац хорске делатности темишварских Срба достигнут је између два светска рата, како по питању броја активних учесника (певача), тако и по питању извођачког квалитета, односно разноврсног репертоара. У новонасталим приликама по завршетку Другога светског рата оно губи своју најјачу основу – богослужбено појање, те доживљава изванредан пад, да би крајем XX века поновним оснивањем српских црквених хорова у Темишвару дошло до извесне ревитализације, чији су резултати видљиви.

С обзиром на важније догађаје и чињенице у вези са радом хорова и певачких друштава Срба у Темишвару, њихово стоосамдесетогодишње деловање сврстава се у пет карактеристичних периода.

Први период, 1836–1866.

Први познати српски хор у Темишвару основан је 1836. године при Православној саборној цркви у Темишвару, две године након што је темишварско Градско обшчество⁴ одлучило да при богослужењима уведе „хармоническо пјеније“. Оформљени мушки хор, састављен од дванаест плаћених певача, појао је у Саборној цркви под управом уговором запосленог

³ Град је централни квартал модерног Темишвара, обликованог после 1716. године, након изгона Турака.

⁴ Обшчество је било управно тело при црквама (парохијама) широм Карловачке митрополије све до 1868. године.

диригента. Мада ниједан нотни аутограф тога времена није сачуван, може се претпоставити да су диригенти преко Общества набављали тада тешко доступне нотне хорске записе, али и да су и сами компоновали.⁵ Уз неминовне успоне и падове, хор је у потпуности оправдао своје постојање, будући више од три деценије једини (до сада познати) српски хор у Темишвару и широј околини.

Од оснивања хора па све до 1866, хором су дириговали: Александер Нусер [Alexander Nuszer] (1836–1840), Мориц Пфајфер [Moritz Pfeifer] (1840–1843), Петар Стојадиновић (1843–1844), Спиридон Трбојевић (1844–1845. и 1851–1852), Павле Поповић (1845–1846), Карл Хајм [Karl Heim] (1846–1851), Ђорђе Јовановић (1854. и 1856–1857), Петер Хајм [Peter Heim] (1854–1856, 1857–1862. и 1863–1865), Лудвик Клер [Ludwig Kleer] (1862), те браћа Вилхелм и Антон Хајм [Wilhelm, Anton Heim] (1865–1867).

Други период, 1867–1921.

Напоредо са активношћу црквеног хора при Саборној цркви, чије је деловање било под разним искушењима пре свега кадровске природе, па чак и у неколико махова на краће време прекидано⁶, у темишварском предграђу Фабрики, где је Срба било знатно више него у Граду, новембра 1867. године основана је Српска певачка дружина (у наставку текста: СПД), прво световно певачко друштво у граду на Бегеју. Мада је Угарско министарство унутрашњих дела одобрило друштвени Устав тек 1869, први наступ СПД збио се већ 1. фебруара 1868. на ванредној беседи темишварске српске омладине. При друштву је деловао извесни број певача, али и тзв. „потпомажућих“ чланова, те је СПД константно ширила репертоар и нотни фонд [Илић, 1978: 21–25], редовно приређујући беседе и сѐла. Након изнуђеног десетогодишњег прекида због политичких прилика (1875–1885), СПД је наставила рад – такође уз неминовне успоне и падове – и консолидовала свој положај међу темишварским хорovima [Степанов-Бугарски 2005: 6–8]. Мада је СПД изводила и духовну музику, како би учешћем на богослужењи-

⁵ У Темишвару је нађена, у препису, мушка Литургија првог диригента хора Саборне цркве Александра Нусера (1836–1840), што несумњиво указује на његову композиторску делатност [Попов, 2014: 89].

⁶ У овом, другом периоду, црквени хор при темишварском катедралном храму није се истакао посебном активношћу, делујући скромно, сходно могућностима изузетно малог броја Срба у самом Граду. Крајем XIX века хор је често био у сенци Српске певачке дружине, која је, о већим светковинама, уговорно појала и у Саборној цркви. Мада је поменути период засад само делимично истраживан, наводимо овде имена и године деловања диригената хора Саборне цркве: Јохан Непомук Кунст [Johann Nepomuk Kunst] (1867), Хајнрих Вајт [Heinrich Weidt] (1868–1871), Фрањо Серафин Вилхар [Franz Seraph Wilhar] (1873–1876. и 1880–1881), Карл Рудолф Карас [Karl Rudolf Kárrász] (1876–1879).

ма бар делимично осигурала своје финансирање, репертоар СПД се састојао од претежно световних композиција, добрим делом родољубивих, које су у том периоду стицале популарност и играле улогу буђења националне свести међу Србима у Двојној монархији.

Од оснивања па све до краја овог периода, СПД дириговали су: Јохан Непомук Кунст [Johann Nepomuk Kunst] (1867–1870), Антон Мартинка [Anton Martinka] (1870–1872), Фрањо Серафин Вилхар [Franz Seraph Wilhar] (1872–1873), Алојз Мајер [Alois Meyer] (1874), Александер Дозела [Alexander Dozela] (1886), Фердинанд Кубеш [Ferdinand Kubesch] (1887, 1890–1893, 1896–1897. и 1899–1902), Карл Рудолф Карас [Karl Rudolf Kárrász] (1888–1889), Јохан Прајс-Јаворски [Johann Preis-Javorsky] (1894–1896), Фрањо Адам [Franyo Adam] (1898), И. Неиванеч [I. Neivanetsch] (1898), Карло Лехенмајер [Karl Lehenmeyer] (1898–1899), Марк Гроскопф [Mark Grosskopf] (1902–1904), Јанош Хош [János Hós] (1905–1906), Јиндрих Водварка [Jindrih Vódvárká] (1907–1914), а након рата – Коста Николић, К. Дудин, Н. Александровић (1918–1919) и учитељ Владимир Живојнов (1920–1921) [Илић, 1978].

Један од поменутих падова СПД догодио се 1895. године приликом испуштања дела певача и оснивања Српске фабричке црквене певачке дружине 1896. Спор није био благотворан, друштва су деловала засебно (делећи при том просторију за одржавање проба!) све до коначног помирења 1906. године⁷. Фабричким хором управљали су: Фердинанд Кубеш (1896–1900), Марк Гроскопф (1901–1902) и Карл Рудолф Карас (1903–1905) [Илић, 1978].

Деловање обједињене СПД било је запажено све до избијања Великога рата. Током рата и непосредно по његовом завршетку, у контексту нових геополитичких промена, померања становништва и неминовне послератне кризе, СПД је деловало и издржавало се појањем на богослужењима, док је остала активност јењавала.

И у темишварском приградском насељу, а од 1910. кварту Мехали, при српском храму Светога оца Николаја хор се помиње већ 1870. године. Озваничен 1903. као Српско православно певачко друштво „Зора”, хор је деловао претежно при богослужењима, световним манифестацијама, можда и редовније од осталих темишварских хорова, под управом Емила Дворачека [Emil Dvořáček] (1903–1905), Карла Рајтера [Karl Reiter] (1905–1909) и Мањола Попова (1910–1927) [Илић, 1978].

⁷ На основу прегледаних програма приређених беседа и сѐла, као и новинских написа из тог времена, закључили смо да су СПД и Темишварско-фабричко српско црквено певачко друштво имали много тога заједничког, укључујући и скоро исти репертоар.

Трећи период, 1922–1947.

Поновне трзавице унутар СПД⁸ учиниле су да се почетком 1922. део чланова одвоји и оснује Српско добротворно друштво трапезе „Слога“, чије је најзначајније одељење био певачки мешовити хор, који је деловао у Граду. Радећи озбиљно и располагајући великим бројем певача (при првом званичном наступу 1923. било их је четрдесетак), хор „Слоге“ је постигао значајне уметничке домете, имајући на репертоару дела југословенских и европских композитора [Илић, 1978: 76–88]. Током двадесетпетогодишњег деловања „Слоге“ хором су руководили изврсни диригенти: Петар Костић (1922–1930), Гвидо Погачник [Guido von Pogatschnigg] (1930–1931) и Вадим Шумски (1931–1947).

Оснивање „Слоге“ подстрекло је и СПД да оправда своју педесетогодишњу традицију и не престане с радом.⁹ Хором су управљали: Јанош Хош [János Hos] (1922–1925), Вадим Шумски (1925–1930) и Петар Костић (1930–1947).¹⁰

Мада су оба друштва појединачно наставила рад и након Другога светског рата, не помишљајући да се уједине, она ће, услед политичких прилика, нагло престати да постоје 1947. године.

Сличну судбину доживеће и мехалска „Зора“, која је у међуратном периоду наставила свој нешто скромнији рад, предвођена Манојлом Поповим, Петром Ђорђевићем (1928–1930. и 1932–1947) и Војиславом Веселиновићем (1930–1932) [Илић, 1978].

У наведеном периоду деловао је и (обновљени) хор ученика¹¹ српске секције при темишварском Лицеју „К. Д. Лога“, под управом свештеника-катихете Павла Марковића (1934–1939). Хор је повремено појао на богослужењима у Саборној цркви и учествовао на разним свечаностима.

⁸ Као члана СПД у овом периоду ваља поменути потоњу оперску певачицу Меланију Бугариновић (1903–1986), која је живела у Темишвару до 1930.

⁹ У овом раздобљу забележена су и нека значајна гостовања СПД и „Слоге“ у Југославији, која су веома позитивно оцењена. Друштва су била учлањена у Јужнословенском певачком савезу, те су, у том својству, учествовала на Савезној утакмици хорова 1931. године у Сомбору. Оба друштва су имала значајни допринос и у оснивању Савеза српских певачких друштава у Румунији [Илић, 1978: 139–154].

¹⁰ Занимљива је рокада хороваља између СПД и „Слоге“!

¹¹ Ћачко црквено певачко друштво друштво у Темишвару основано је 1905. године на иницијативу тадашњег епископа темишварског др Георгија (Летића) и обухватало је средњошколце српске народности.

Четврти период, 1948–1996.

У околностима након Другог светског рата основан је 1945. године Савез словенских културно-демократских удружења у Румунији (ССКДУР), при којем је 1946. покренут и мешовити хор, са декларисаним циљем (можда по задатку нове власти) „уједињења у јединствену културно-уметничку дружину” чланова СПД, „Зоре” и „Слоге“ (чиме би се њихова засебна делатност умањила и чак угасила, што се и догодило 1947). Упркос одупирању старијих, хору је приступила већина певача млађе генерације, доприневши да уметнички руководиоци располажу импресивним бројем певача (око стотину!). Хором су управљали диригенти: Петар Ђорђевић и Јосип Калчић (1946–1947), односно Вадим Шумски (1947–1953).

У тадашњем контексту, пошто је хор увелико био коришћен у пропагандне сврхе, на репертоару су се нашла искључиво дела која су следила нови зацртани правац. Рад хора обустављен је 1953. године, приликом укидања ССКДУР због политичке неподобности [Степанов-Бугарски, 2005: 11–13].

Већ следеће године, одлуком државних власти основан је професионални Српски државни ансамбл песама и игара у Темишвару. Током 1955, сходно организационој шеми, у саставу Ансамбла радио је и тридесеточлани мешовити хор, који је, временом, бројчано умањен, па је у суштини деловао свега четири године.¹² Хором су дириговали: Јован Кеченовић, Петру Ишфану, Теодор Фоале и Станислав Бељин. Српски државни ансамбл укинут је 1970. године [Степанов-Бугарски, 2005].

У условима нешто пермисивније културне политике власти према националним мањинама, 1981. године основан је при Муниципијском дому културе у Темишвару вокално-инструментални ансамбл „Слога“. Ансамбл је деловао у два маха: 1981–1987. и 1991–1992, под уметничким вођством Томислава Ђурића. Репертоар ансамбла састојао се претежно из вокално-инструменталних обрада изворних и староградских песама, прилагођених за могућности тадашњих чланова оркестра и мушкога певачког друштва.

Пријатно ће изненадити чињеница да се, упркос гашењу СПД, „Слоге“ и мехалске „Зоре“ 1947. године (чије се деловање делимично и заснивало на појању у цркви), као и упркос програмској атеизацији у Румунији, хорско црквено музицирање Срба у Темишвару одржало током читаве четири деценије комунистичког режима, непрекидним деловањем хора Српске саборне

¹² Вршећи анализу рада Ансамбла 1968. године, темишварски музиколог и педагог Сава Илић је с горчином констатовао: „Певачко друштво представља српску традицију и у Темишвару [...] и по банатским селима. При оснивању, Ансамбл је имао хор од 54 особе [...] Мада је хор остварио видне резултате [...], то одељење је током година постепено умањавано, тако да је сада достигло до безначајне вокалне групе. Лако је од хора склепати вокалну групу, али је обрнуто немогуће“ [Степанов-Бугарски, 2005: 169–170].

цркве. Истини за вољу, хор јесте био махом сачињен од старијих певача, није имао посебно зацртан уметнички програм, али је појао у свим српским храмовима у Темишвару од 1948. до 1973. у мешовитом саставу, а затим још двадесет година у мушком саставу. Хором су, током времена, управљали: Петар Ђорђевић (1948–1971), Александар Александровић (1972–1975) и Јован Лацић (1976–1994), а повремено Војислав Веселиновић, Александар Трифунов и Станислав Бељин.

Чинило би се да је промена власти у Румунији децембра 1989. године одмах отворила перспективе и одстранила препреке у свачијем раду, па и у раду културних делатеља из редова српске мањине. Међутим, требало је да прођу године док је наступила ревиторација хорског певања темишварских Срба.

Пети период, 1997 до данас.

Након гашења мушког црквеног хора 1994. смрћу диригента Јована Лацића, свештенство Српске саборне цркве у Темишвару покушало је у више наврата да оживи хорско певање. Најзад, на размеђи 1996. и 1997. године, заслугом пароха протојереја Мирослава Стојкова и диригента проф. Јоце Бугарског (који хором диригује и данас), оформљена је мешовита поставка хора, која је убрзо постала функционална: наступила је 1997. на Светосавској академији у Темишварском позоришту и на видовданској литургији у Саборној цркви. Током година, уз редовно учешће на богослужењима, односно редовно учешће на свим важнијим културним догађајима српске заједнице у Темишвару, хор је забележио успешна гостовања на значајним музичким и културним манифестацијама у земљи и иностранству („Мокрањчеви дани“ у Неготину, „Вуков сабор“ у Тршићу, Васкршњи концерт хорова у Спомен-храму Св. Саве у Београду, итд.), неколико пута је награђиван и стекао је ласкави назив културног амбасадора Срба у Румунији. Током свог двадесетогодишњег деловања, Хор Православне српске саборне цркве у Темишвару је издао три аудио материјала, а на његовом садашњем репертоару налазе се преко две стотине композиција духовне, световне и вокално-инструменталне музике. [Попов, 2017].

При певници Српске саборне цркве у Темишвару деловао је у раздобљу 2001–2011. мушки квартет састављен од певача „великог“ хора Саборне цркве, такође под управом Јоце Бугарског.

Почетком XXI века обновљена је певачка делатност и при осталим српским црквама у Темишвару. Женски хор светогеоргијевског храма у Фабрици почео је са радом 2000. године под управом Милана Лукина, а затим Видосаве Данилов (2003–2012) и Веселине Неделони (2012–данас). Активност мехалске „Зоре“ обновљена је 2003. године, под вођством Томисла-

ва Ђурића (2003–2012) и Меланије Ђоран (р. Голуб) (2012–данас). Деловање ових хорова сведено је на учешће у богослужењима, а репертоар се састоји углавном из једноставних двогласних и трогласних литургијских песама.

При Српској теоретској гимназији „Доситеј Обрадовић“ школске 1996/97. године покренут је мешовити ђачки хор, под управом наставника музичког васпитања, Јоце Бугарског. Уз редовно учешће на школским свечаностима, хор је у раздобљу 1996–2016. постигао запажене резултате и на обласним такмичењима школских хорова и вокалних група.

Најзад, при најрепрезентативнијем фолклорном ансамблу Срба у Румунији, темишварском Академском културно-уметничком друштву „Младост“ (основаном 1969. године), деловала је у раздобљу 1997–2009. вокална група. Начелно оформљена да би употпунила сценско-музичко приказивање ансамбла, група је, под вођством Јасмине Фењац, односно Дејана Попова, увежбала петнаестак четворогласних композиција *a capella*, фолклорне и духовне садржине. Песме су претежно извођене при световним догађањима и оставиле су утисак (због квалитетног звука, али и због некарактеристичног репертоара за вокалну групу при фолклорној дружини).

Закључци

Још увек недовољно истраживана и прилично мало позната широј јавности, хорска делатност Срба у Темишвару је током сто осамдесет година пратила геополитичке токове, односно прилике и могућности темишварске српске заједнице. Непрекидно деловање црквених и световних певачких друштава и хорова у Темишвару све до данашњих дана, као и њихова вишестрана делатност (ширење музичке хорске културе, али и очување националног, верског и културног идентитета Срба у Темишвару и околини) повод су, по нашој оцени, за даља истраживања. Верујемо да ће систематски историјски пресек приказан у овом раду бити од користи свима онима који се овом темом буду бавили у будућности.

Извори и литература

- Илић, 1978: С. Илић, *Српски хорови у Банату – Прилог о хорској делатности Срба у Темишвару и Банату (1868–1944)*, Букурешт: Издавачко предузеће Критерион
- Попов, 2014: Д. Попов, Хорско појање при Српској саборној цркви у Темишвару (1836–1844), у: *Темишварски зборник 7*. Нови Сад: Матица српска, 87–102.
- Попов 2017: Д. Попов, *Мешовити хор Православне српске саборне цркве у Темишвару 1997–2017*, Темишвар: Савез Срба у Румунији

Степанов-Бугарски, 2005: Љ. Степанов, С. Бугарски, *Српски ансамбл у Темишвару – Пола века од оснивања*, Темишвар: Савез Срба у Румунији

Степанов-Степанов, 2014: Љ. Степанов, В. Степанов, *Статистички подаци о Србима у Румунији – Осавремењено издање*, Темишвар: Савез Срба у Румунији

Dejan D. Popov

THE SERBIAN CHOIRS AND SINGING SOCIETIES IN TIMIȘOARA (1836-2016)

Summary

Recent enquiries have established year 1836 as the starting point of the fructuous choral tradition among the Serbs living in Timișoara. The paper presents a historical overview of the activity of the Serbian choirs and singing societies in Timișoara over an uninterrupted 180-year span, started in 1836 by the Choir of the Serbian Orthodox Cathedral, which is still active today. The choral singing tradition, the first form of organized cultural activity among the Serbs in Banat, emerged from church chanting, and later expanded in the civil society, reaching one of its peaks during the two world wars. Apart from the church choirs, the most notable exponents were the Serbian Singing Society (1867-1947), “Sloga” (1922-1947) and “Zora” (1903-1947), whose activity is still little known in the academic world. In addition to the chronological perspective – which divides the 180 years in five distinct periods (1836-1866, 1867-1921, 1922-1947, 1948-1996, 1997-2016), the paper gives documented information on the choir conductors, the repertoire, activity highlights and main artistic achievements of the choirs. Given the geo-political context during which these choirs were active, the author demonstrates the multi-lateral role they played, from enhancing the cultural life to preserving the religious and national identity of Serbs in Timișoara and Banat region.

Key words: Timișoara, Serbs, choirs, singing societies, Serbian Singing Society, “Zora”, “Sloga”, Choir of the Serbian Orthodox Cathedral

РЕЛИКТИ ПАГАНСКОГ ПОРЕКЛА У КАРАШЕВСКИМ ВЕРСКИМ ОБРЕДИМА

Добро знана у стручној лингвистичкој и етнографској литератури, карашевска етничка енклава је, услед објективних чинилаца, у прошлом веку, нарочито од њене друге половине наовамо, постепено изгубила знатан број обреда и ритуала, односно да су бројни обичаји скраћени, а неки сасвим ишчезли. Упркос наведеној чињеници, треба истаћи да је карашевска заједница, у поређењу са било којом српском заједницом из Румуније, ипак успела да конзервише бројне обичаје са пратећим ритуалима, обредима и магијско-митским радњама, од којих је многе преузела, те у извесној мери модификовала и прилагодила их духу хришћанске цркве. Дакле, још увек су многи стари обичаји очувани и данас још увек живе у колективном памћењу Карашевака, а бројни су они чије порекло треба тражити у претхришћанској, паганској словенској баштини. У такве обичаје спадају ритуали и обредне радње вршене током Бадњег дана (*Трпи дана*) и Бадње вечери, *славења* /*славиња* (кућна слава), *комкања* (једна врста паганског причешћа), *намењања за прикајање* (поклањање прилога, дарова ради изласка из жаљења након године дана од смрти покојника), *задушница*, *Тодорџица* (Тодоровци), *Фашања* и др. Предмет ове компаративне анализе јесу обреди везани за *Трпи дан*, *славење* и *комкање* са двоструким циљем: 1. да се установе предхришћански елементи у њима (паганско порекло); 2. да се истакну аутохтони, словенски (српски) елементи у њиховој структури и, уколико постоје, елементи преузети из културе других балканских народа (балкански субстрат). Такође, уколико у анализираним обичајима постоје индиције о верској прошлости Карашевака, оне ће бити приказане и формулисани одговарајући закључци.

Кључне речи: Карашевци, паганско и хришћанско у обичајима, Трпи дан / Бадње вече/, славење /кућна слава/, Великдан /Ускрс/, комкање.

¹ mradan54@yahoo.com; miliana83@yahoo.com

² Рад је настао у оквиру пројекта Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*.

1. Карашевску словенску етничку енклаву, добро и већ одавно познату у стручној литератури, нарочито у оној лингвистичкој и етнологској, данас чине седам насеља у југозападном делу румунског Баната – Карашево, Клокотич, Лупак, Равник, Нермиђ, Јабалче, Водник, а у осмом, Тилори /Tirol/, данас живи само неколико десетина Карашевака³. Треба, међутим, истаћи да је до XX века Карашевака било у мањем или већем броју и у другим насељима садашњег румунског Баната (Терегова, Ђурђивац /Giurgiova/, Слатина Тимиш, Докнеча, Калина, Липова), а све до краја Другог светског рата и у појединим насељима српског Баната (Банатски Карловац /Karlsdorf/, Избиште, Николинци, Кутрица и др.). Од тих Карашевака раштрканих по разним банатским насељима свест о свом пореклу данас једино још чувају они из Уљме (види: Радан, 2015: 25-31; Radan, 2000a: 42-47; Цирбус, 1884: 71,73). Г. Цирбус тврди да у званичном попису насеља из 1880. године у Караш-Северинској жупанији пописано је само 1344 Карашевка, што је, без сумње, апсолутно нетачна, погрешна бројка. Главни узрок тако малог броја пописаних Карашевака, Цирбус сасвим исправно сматра да лежи у томе што су они сврставани било у Румуне, било у Србе, а по његовој процени у Јужној Угарској живело је тада укупно 21.500 Бугара (у које сврстава и Карашевке), од којих око 6-7000 хиљада⁴ живело је у горенаведеним седам (осам) карашевских насеља (Цирбус, 1884: 73).

Познато је да су у задњих 150 година изнета контроверзна мишљења у вези са пореклом Карашевака и датумом досељења у јужни Банат. Током времена сматрани су Бугарима, Чесима, Албанцима, Србима, Хрватима, хетерогеном мешавином балканских народа, словенско-румунском мешавином са албанском пенетрацијом, посебном етничком групом или потомцима првих Словена насељених у Дакији (данашњој Румунији)(в. Радан, 2015:81-82). Разлог тако различитих, чак и опречних теорија о пореклу Карашевака треба тражити у архаичним карактеристикама и посебностима ове енклаве како у њиховим говорима, тако и у обичајима, ношњи, вероисповести. Све те чињенице, према нашим истраживањима, иду у прилог теорији да су Карашевци потомци најстаријег словенског слоја у Банату⁵, који су се касније помешали са српским досељеницима из крајева јужно од Дунава (XIV-XV век), а такође и са румунским живљем (Радан, 2015: 268).

Објективна и стручна научна истраживања, утемељена на солидним и непобитним лингвистичким и етнологским чињеницама, установила су

³ Детаљније о Карашевцима види код: Радан, 2015: 21-82.

⁴ Према нашим подацима, 1880. године у наведених седам карашевских насеља пописано је 7.864 Карашевка (в. Радан, 2015: 21).

⁵ Индиректне доказе о исправности ове теорије представља и чињеница да се у разним написима и документима током времена Карашевци спомињу и у другим насељима широм Баната, али су они у њима временом асимилирани од стране већинског становништва (о овоме види и код: Радан, 2016: 179-197).

да су Карашевци Срби. Поједина истраживања, међутим, нарочито она из задњих неколико деценија, вршена у складу са потребама хрватске државне политике а занемарујући и игноришући чињенице, заступају хрватско порекло Карашевака⁶.

Дакле, ако имамо у виду аутохтоност предака данашњих Карашевака, тј. велику старину њиховог бивствоња на банатском тлу, као и чињеницу да су веома дуго живели у страном окружењу, скоро потпуно изоловани од своје српске матице, што је узроковало велики конзервативизам овог живља ради очувања свог етничког идентитета, онда је сасвим објашњиво што су Карашевци у својим говорима (види: Petrovici, 1935; Поповић, 1955: 45-46; Ивић, 1994: 254-269; Radan, 2000; Радан, 2015; Томић, 2007 и др)⁷ и обичајима (Цирбус, 1885/II, 1885; Живојновић, 1907: 42-67; Радан, 2004; Simu, 1939: 90-130; Birta, 1993; Радан – Ускату, 2012: 91-142; Radan Uscatu, 2014) конзервисали бројне архаичне црте, понеке од њих сачуване само у њих.

2. Упркос чињеници, што је из објективних разлога⁸, почев од прошлог века, нарочито од њене друге половине наоვაмо, карашевска етничка заједница постепено изгубила знатан број обреда и ритуала из својих обичаја, па чак и поједине обичаје у потпуности, ипак се и данас чувају бројни обичаји са пратећим архаичним обредима, ритуалима и митским радњама. Циљ овога рада јесте да се у сачуваним карашевским обичајима разоткрију, опишу и анализирају такви архаични елементи паганског, претхришћанског порекла. Анализирајући етнолошку литературу и грађу којом располажемо, констатовали смо да таквих веома старих елемената има подоста у карашевским обичајима, а у овом раду, због ограниченог простора, приказаћемо само неке од њих.

2.1. *Тр̀пи дан* (Бадњак, Бадњи дан) и *Бóжић*’⁹.

Као и код свих Срба, Бадњак (Божих) и крсна слава спадају данас у највеће хришћанске празнике. Међутим, мало је данас познато српским

⁶ Библиографију о томе види код: Радан, 2015: 57-82; Lisac [2003]: 143-147.

⁷ Види: Petrovici, 1935; Поповић, 1955: 45-46; Ивић, 1994: 254-269; Radan, 2000; Радан, 2015; Томић, 2007 и др.

⁸ Међу чиниоцима који су допринели таквом стању наводимо: убрзани развој науке и технолошки напредак и, у том контексту, постепено напуштање традиционалних занимања, пораст животног стандарда и подизање нивоа образовања, процес глобализације и масовни одлазак на рад у иностранство после 1990. године.

⁹ *Тр̀пи дан* је термин који се устаљио код Карашевака, мада се још увек, али веома ретко, могу чути и термини *Бадњак* „Бадње вече“ и *Бóжић Бата* /овај последњи је можда резултат утицаја српског или хрватског језика из задњих деценија/ (казивач: Марија Добра – Фрицкошица, Карашево, 79 година).

хришћанима да је порекло ових двају празника претхришћанског, *паганског* порекла, те да оба своје корене вуку из паганског култа предака, за који се сматра да је најстарији међу свим култовима, а који је у античком свету био широко распрострањен и познат, у разним облицима, свим античким народима из Азије, Африке и Европе, дакле и старим Словенима (Драгојловић: 287-288; Чајкановић, II: 106, 172, 291, 345, 473; Велецкаја: 9-10). Међутим, у изучавању архаичних појава, посебно ритуала из обичаја, још увек постоје бројне нејасноће које изазивају контрадикторна тумачења, али, у суштини, те појаве не могу бити негиране или игнорисане и оне представљају остатке из старинске митологије. Другим речима, ти „ритуали, који су створени паганским мишљењем, и даље егзистирају у трансформисаним и преосмишљеним формама“ (Велецкаја: 9) и у хришћанској епохи.

Већина истраживача, од којих спомињемо В. Чајкановића, Р. Грујића, Л. Нидерлеа и Е. Лилека, заступа тезу да је српска слава пореклом из старословенске паганске вере. Наравно, постоје и друге теорије о паганском пореклу Бадњег дана и крсне славе. Тако, В. Скарић сматра да је српска слава римског и паганског порекла, а сличну тезу заступа Ђ. Трухелка (да потиче из христјанизованог култа римских лара), док М. Васић тврди да је она преузета из трачког култа хероја непосредно или грчким посредовањем. (Драгојловић: 294). Овоме треба додати да су се у најстарији култ – култ предака – уткали временом и неки елементи из других архаичних култова (соларни, лунарни, аграрни)(в. Петровић, 2016:187-199).

Међутим, постоје и мишљења према којима хришћански Божић и крсна слава немају никакве везе са паганским обредима, односно са паганским култом мртвих. Тако, на пример, побијајући Чајкановићеву теорију да су главни пагански прасловенски култни дани код Срба замењени крсном славом и Бадњим вечем, Д. Драгојловић у потпуности негира постојање икакве везе хришћанског Божића са култом мртвих. Своју теорију Драгојловић аргументује тврдњом да су Срби примањем хришћанства прихватили једну другачију верзију култа мртвих, ону која је поникла у јеврејском народу, наиме, реч је о култу старозаветних патријарха који је касније допуњен светачким култом старозаветних пророка, а од којег потиче данашњи култ хришћанских светаца. Штавише, он чак сматра да је култ мртвих био непознат Србима, те да хришћански светитељи нису заменили божанске претке из старе српске вере. Упориште за своју теорију Драгојловић налази у чињеници да у српским средњовековним списима и српском фолклору не постоји ниједан елеменат који би упућивао на везу ових двају хришћанских празника са паганским култом мртвих (Драгојловић: 287-308). Највероватније Д. Драгојловић није нашао паганских трагова у средњовековној књижевности српској, али је то, по нашем мишљењу, очекивано. Наиме, први писани споменици у Срба јављају се тек у XII веку, дакле након најмање два века од (масовног) покрштавања Срба (IX век). У време настанка првих српских писаних споменика, средњовековни српски владари (државна управа)

и тада већ солидно учвршћена црквена организација на српском тлу не само да су промовисале и залагале се за чистоћу хришћанске догме, него су, највероватније, и мотриле да се у црквеним и другим написима не поткраду пагански и/или херетички елементи. Уосталом, хришћанство представља једну од карика у еволуцији људског схватања о космосу и натприродним силама које њиме управљају. Дакле, треба признати да је и хришћанска религија делом настала из многобожачких концепција о свету. Сматрамо, дакле, упркос чињеници да је Црква преузела бројне обичаје из старе вере Словена/Срба и подвргла их християнизацији, да су поједини пагански елементи још увек конзервисани у данашњим хришћанским обичајима и ритуалима, а њих ћемо покушати открити у појединим карашевским обичајима у овом раду.

2.2. Трпи дан у Карашевака

Бадњак се у Карашевака зове *Трпи дан* јер се тога дана, обично, *трпи* („трпи се глад, не једе се ништа целог тог дана до вечере“; уп.: *трпим* „гладујем, оскудевам /у храни/“ – РГЈС, 2014: 669), тј. пости се¹⁰. Деца, по правилу, али подоста је у задње време и одраслих, не посте. У кући зрачи нека блажена радост, мир и спокојство којима су обухваћени сви укућани (изузетак чине оне породице којима је неко близак, поготово ако је био и млад, недавно умро или имају тешког болесника) у очекивању празничне вечери која симболизује Рођење Христово, а не ретко певале су се божићне песме у ишчекивању бадње вечери.

2.2.1. Почев од јутра домаћица прионе припремању искључиво *посних јела* која ће се служити на бадњој вечери, а то су: пасуљ пребранац, риба пржена у уљу и скувана у пасуљу (због тога тај пасуљ поприма врло добар укус рибе), бадњевечерски хлеб (претпостављамо, више него сигурно, да је све до почетка XX века то била погача без квасца – што значи да је реч о *обредној погачи*), варени кисели купус. Све до седамдесетих година прошлог века, припремале су домаћице за вечерњу трпезу специјалну, ритуалну *питу* „хлеб“, са малим фигурицама од теста које су оличавале разне домаће животиње – *овџце*, *јаганци*¹¹, *куч'е* (*овџч'арско*), *кокџке* и *пилић'и*, *свиње* и *прач'ић'и*, *стружњак* („дрвена посуда у коју се музу овце“)(уп.: Петровић, 2016: 129-146) и др., што се данас више не ради. Такође, отприлике две недеље пре Божића, домаћице су у мањим посудама сејале *жито* које ће до Бадње вечере и Божића никнути и порасти у соби, крај прозора. Фигурице на ритуалној питу и сејање пшенице у мањим посудама у очи Божића, чија је симболика да се изазове плодност стоке и њива, доказ су уплитања *аграрног култа* у основу култа предака.

¹⁰ До Божића претходио је четрдесетодневни божићни пост (који су, до пре пола века, многи држали, а Трпи дан је био последњи дан тог поста.

¹¹ Веће фигурице означавале су овце, а мање јагањце.

Мушкарци су обично бринули о стоци, а домаћин, глава породице, припремао је за празничну вечеру *ракију*¹², *шџике* „суво воће“ (*јабалке, крушке, суве сливе* /“шљиве“/) и, обавезно, *ореси* („ораси“), један клип кукуруза, божићну свећу. У кућама где је било мале деце, неко из породице, обично њихова мајка, у соби у којој се не борави, кришом је украшавала *ч’еп*¹³ (синими: *крискиндер* /<нем. Christ + kinder/, *јелч’ица, јелиница*) „божићна јелка“, на који су, до пре отприлике пола века, качени обично ораси увијени/умотани у *злато* /„станијол“/, јабуке, суве шљиве и, евентуално, *никџ б’искушцу* /„неки бисквит“/, *наполитану* или што слично (у задњим деценијама се јелка украшава као у градовима, а воће се уопште више не качи). Пре и за време бадње вечере, мушка деца¹⁴ (бетлемари) су опходила куће по селу *с бетлѐмам* („бетлехем, вертеп“), певали су хришћанске божићне песме (углавном хрватске, из хрватских књига, које су учили у цркви од локалног свештеника), а сваки домаћин даривао их је воћем и ситним новцем.

На сто стављају се наведена посна јела, воће (јабуке, крушке, суве шљиве) и ракија, обично заслађена и кувана, понегде и вино (код оних домаћина који су имали виноград и правили мало вина), свећа, а испод стола, у *решѐто* се ставља мало сламе, а преко ње ставља се један или два *красоња кукуруза* /„клипа кукуруза“/, ораси и новац. Свећа је била усађена у неком суду (већој чаши, шољици и сл.) пуним зрнцима жита или кукуруза, коју су палили те вечери али и сутрадан, на божићном ручку. Када се смркне, сви укућани се окупе *окол софре* /„око стола“/, домаћица донесе на жарачу *кабус* (К, Ј) /„жар“/ који посипа са мало *тамњана* /„тамјана“/, а домаћин упали свећу, прекрсти се, *намѐни* (одржи здравицу), а потом сви заједно гласно помоле *Очѐнаш*, седну за сто и вечерају. При крају вечере, домаћин узима решето испод стола и из њега децама баца орахе на под, а деца се отимају, понекад скоро и потуку, који ће више ораха приграбити. Сва јела са стола нису склањана после вечере, него су остављана на столу до ујутро, а било је забрањено собу мести после вечере, она се мела ујутро.

У новије време, негде почев од друге половине прошлога века, можда и мало раније, пре или после вечере долазио је *Мош Крач’ун*¹⁵ (<рум. Moș Crăciun ”Деда Крачун /Божић/“), који деци доноси поклоне (у прошлости

¹² Пошто су се Карашевци веома мало бавили виноградарством ретко ко је имао вина, па се због тога место вина најчешће на сто стављала ракија.

¹³ У карашевским говорима *ч’еп* „грana, гранчица“.

¹⁴ Почев од 2015-2016. године месни свештеник је стимулисао и унео обичај да и девојчице *иду бетлѐмам*.

¹⁵ Од једног казивача чули смо и термине *Бóжић Бáта*, односно *бáдњак* (в. горе напомену 6), а после 1980. године ушао је из српског језика термин *Дѐда Мраз*. Сасвим је сигурно да су и прва два термина ушла у карашевске говоре књишким путем (преко Светог писма и других црквених књига), али је њихова фреквенција у говорима веома мала (многима је *бáдњак* непозната реч).

мале и скромне). После свечане вечере, укућани се одмарају и проводе време у разговору. Тачно у поноћ већина одлази *на маши* („мису“) у цркву.

2.2.2. Пагански елементи у обредима и ритуалима везаним за Бадње вече и Божић

По хришћанској науци, и за Карашевке Бадње вече симболизује Рођење Христово. Међутим, доста се, у разним контекстима, нарочито када су у питању деца, спомиње *Дѣда Бóжић*’ или *Стáри Крáчун*¹⁶, а и наздравља(ло) се за време божићних празничних дана са формулом: *На здрáвље Стáри Крáчун и Млáди Бóк!* В. Скарић, који као и В. Чајкановић, сматра да је крсно име празник посвећен умрлим прецима, а умрли предак у Скарићевим студијама означен је са неколико лексема – *сјен*, *сјеновик* и *деда*, а овај последњи потиче од прасловенског дѣдъ. Тај општесловенски назив дѣдъ добио је, у пољском језику на пример, нека специфична значења: *dziad* „старац; просјак“, *dziedziniez* „засебно место у цркви за просјакe“, *dziadzy* „даћа за умрле претке“ (Петровић, 2016: 144). Дакле, у карашевској синтагми *Дѣда Бóжић*’ компонента *дѣда* јесте реликтни елеменат из старе вере Словена, дакле и Срба, која указује на то да је *Трпни дан* христијанизовани празник посвећен култу умрлих предака. Интересантан је у овој синтагми спој ових двеју речи који, могло би се рећи, спаја, повезује стару паганску са новом хришћанском вером. Иначе, ликови Старог Бадњака и Младог Божића налазимо у српским коледским песмама које су певале поворке коледара око Божића, а њих је забележио и објавио 1841. године Вук Стефановић Караџић¹⁷.

Према досадашњим етнолошким истраживањима, *решето* (или *сѹто*), бадњиданска *слáма*, *орѣси* (ораси), различита семена - *кукуруз* или *жѹто* у суду у којем се усађује божићна свећа, јесу култни реквизити чија је симболика у вези такође са паганским култом предака, а неки од дотичних реквизита преузела је и хришћанска црква дајући им нова значења (*слама*, на пример). У ствари, разна семена присутна у вечерњем обреду, као што су кукуруз (клип кукуруза), жито, ораси, јабуке, крушке, *сѹве слѹве*, па и слама, тзв. *панспермија*, представљала су у старих Словена *мешовиту, обредну*

¹⁶ Према П. Скоку (Skok, II: 175), реч је потврђена у XIX веку у источнохрватском и српском језичком ареалу као лично име и презиме /Крачун/, са значењима „1. Божић; 2. презиме“ у мађарском (*karácsony*) и у румунском језику (*Crăciun*), а само са значењем „Божић“ у бугарском (*кѣрáчон* и *кѣрачун*) и у словачком језику. Скок исправно закључује да је назив ове светковине постојао у говорима панонских Словена, од којих су га позајмили Мађари и, по нашем мишљењу, банатски и ердељски Румуни, док су га остали Румуни највероватније позајмили од Бугара. Етимологија речи није утврђена. За нас је важно истаћи да ова реч постоји у Карашевака као *лично име*, што представља још једну индицију која иде у прилог мишљењу да су Карашевци пореклом од најстаријег словенског слоја у Банату (в. Радан, 2015: 268; Ердељановић, 1925: 294).

¹⁷ „Пјесме од коледе“. *Српске народне пјесме*, 1, Беч, стр. 120-121 (https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B0%D0%B4%D1%9A%D0%B0%D0%BA#cite_note-karadzic3-23).

жртву, тј. *жртву у свим плодовима*, која се приносила умрлим прецима. *Триданска вечера*, која има скоро све елементе као и *бадњиданска вечера* код свих Срба (код Карашевака једино је истрвен бадњак – дрво које се доноси и ставља у ватру), јесте, у ствари, обредна гозба приређена душама умрлих предака (Чајкановић, II: 172-182).

У Триданском обичају (Бадњи дан) конзервисани су и други пагански елементи из старе, предхришћанске вере Словена – култа умрлих предака, а то су неки ритуали, веровања и празноверја.

Један такав ритуал јесте *бацање ораха* (то су, у ствари, *жртвени ораси*) по соби у којој се вечера. Истраживачи су утврдили да је просипана панспермија по кући такође намењена душама предака, тј. припада мртвачком култу уопште (Чајкановић, I: 244-245; Чајкановић, II: 177, 293). Као и код осталих Срба, и Карашевци на крају бадњиданске вечере бацају орахе по соби. Обично старешина куће, на крају вечере, узима решето са сламом и орасима и баца деци *орџси* на под, у сваки *ћ'ошак* собе. Наш казивач¹⁸ овако је описао овај ритуал: домаћин узима решето са орасима, потом устаје и изговара следеће речи три пута *Трину, рину, рину / Јаганци блејџе, / Праци ништџе, / Деца вршиштџе!*, а потом баца орахе увис, након чега деца се отимају да што више ораха покупе са пода. Према наведеном казивачу, ораси откотрљани под кревет(е) *се не беру*, него они припадају оном који ће помести собу *поранини* („ујутро“). Ово бацање ораха (просипање панспермије) по соби, као и сва јела и пиће/пића која се служе на овој вечери, вршило се од давнина пошто се веровало да су душе предака те вечери и те ноћи присутне свуда у кући потомака: на поду, у свим угловима собе, у ватри, оцаку итд., па су потомци желели да обредна жртва стигне код свих тих душа предака.

Други ритуал јесте *храњење живине и стоке* са јелима служеним на бадњиданској вечери. Наиме, домаћица је откидала ситније и мало крупније фигурице са обредне пите, као и један комадић од те пите, умачила их у пасуљ, кисели купус и рибу, све то би потом помешала и остављала до јутра. Ујутро, на дан Божића, један од укућана који је „трпео“, то јест који није ништа јео целог дана до бадње вечере, узимао је јело које је домаћица припремила и давао га живини и марви да поједе, са уверењем да ће живина и марва бити здрава, плодна, напредна целе године (в. и код: Петровић, 2016: 188).

Трећи ритуал паганског порекла јесте *положајник* „полаженик“, присутан, такође, код свих Срба. На дан Божића, ујутро, неко који тог јутра дође у кућу или, ако такав не наиђе (обично се неко благовремено позове за тај чин), први који устане од укућана, мушко или женско, домаћица га лепо, пажљиво дочека, двори га и *насади*¹⁹, то јест даје му столицу да седне

¹⁸ Марија Добра Фрицкошица (види напомену 6).

¹⁹ Термин који се користи за постављање јуокшке на гнездо с јајима ради извођења пилића

на коју ставља неку кожную хаљину²⁰ (*кожу'ч'ић', нефтáр, грудéш* „прслук, губер“ или слично). Након што полагеник седне на столицу, домаћица, обилазећи га, баца зрневље жита и/или кукуруза по соби изговара благим гласом узвике којима се обично ваби живина – *пи-пи, пуј-пуј* и завршава речима *Туп-туп, *áјда, дигни се коко'ч'ицо!* Положајник се нуди пићем и храном, а сматрало се да ако је он (или она) благе нарави да ће кокоши излегнути много пилића, и обрнуто, ако се први у кућу обре нека пргава, опака особа кокоши неће стајати на јајима и излећи пилиће. На крају ритуала, осим попућене хране и пића, полагеника домаћица нечим дарива²¹. Сматра се да је полагеник који долази у кућу инкарнација митског претка – божански гост, зато се са њим веома лепо и пажљиво поступа(ло). Према Чајкановићу, кожна одећа којом се до недавно огртао полагеник и, уопште, обавезност овог реквизита у овом ритуалу (као код Карашевака, на пример), упућује на то да је некада давно полагеник могла бити и нека животиња, те закључује да је „животињски полагеник *старији* од људског полагеника“ (Чајкановић, II: 239). Дакле, кожна је одећа животињски атрибут и представља реликвију која говори о томе да је у прошлости животињски полагеник био „чешћа и популарнија ако не и једина форма полагеника“ (Чајкановић, II: 239). Постојање код Карашевака веома старог *обичаја полагањења*, присутан код свих Срба и потврђен пре XV века, али за који нема потврда да га је било у Хрвата (Хрватском Загорју, у знатном делу Далмације и у Хрватском Приморју) (Дробњаковић, 1960: 186), још једна је индиција о српском пореклу Карашевака.

Осим наведених ритуала, обављане су и неке друге радње. Споменућемо овде једно бајање²². На пример, на Божић ујутро *се бајало са́лам* („салом“) *от мурóња*²³ (*му́роњ* „вештац, вампир“; уп. рум. бан. *тиго́и* „исто“ <стсл., срп. *мора*). Наиме, домаћин је узимао обајано сало и њиме обилазио *дом и гради́ну* („кућу и башту“), а потом и своје *во́ће* („воћњак“) које је најближе кући. Ово се радило у веровању да ће на тај начин одбранили укућане, воћњаке, њиве и, у опште, имање, од *ха́ла* (да *им не поје ха́ла / х́ала, а́ла! цвет, рот*²⁴). Треба напоменути да су *ха́ле*, као и *ви́ле, зма́јеви, суђ'ени́це, вампи́ри* и др. (и данас присутни у веровањима и колективном памћењу Карашевака) (Чајкановић, II: 104-106; в. и: Петровић, 2016: 201-210) сматрани у стручној литератури нижим боговима или демонима из пред-

(пр.: *сам насади́ла коко́шку на јајца*).

²⁰ У неким крајевима полагеник се покрива губермом (в. Чајкановић, II: 239).

²¹ Ако је полагеник нека жена, домаћица би јој даровала, на пример, *ципо́так и куде́љ от коно́пља или от вј́не* (вуне) – Казивач: Марија Добра.

²² О бајањима види и код: Birta, 1993: 263-318; 390-394.

²³ Веома слично бајање вршено је и на *Русалије* „Духови“, али овога пута на бачији (за заштиту оваца од вукова).

хришћанског периода. У овом контексту, вреди споменути и једну карашевску псовку – *Бес те изџл!* – која само потврђује да су бројне реликвије из старе вере Словена опстале и још увек су присутне у народним веровањима и након покрштавања српског народа. Наиме, познато је да се у најстаријим српским споменицима помињу „бесови“, термин којим се означава колективно име за паганске богове и демоне (Драгојловић: 299).

Реликвија из предхришћанског култа предака јесте и чин *остављања свих јела на столу после вечере* у веровању да већ присутне душе предака али и оне које ће доћи у кућу током ноћи да се послуже, нахране. Исто је и са забраном метења собе у којој се вечерало до ујутро јер се сматра(ло) да отпале мрвице од трпезе треба оставити мишевима, а то је у складу са старим прасловенским веровањем да се у мешивима налазе душе предака (Чајкановић, II: 260-271).

На крају, желимо истаћи да су Карашевци, у својој многовековној изолацији од својих сународника из матице, створили један свој специфични верски термин за Бадњи дан, наиме - *Трџи дан* /Карашево, Јабалче/(вар.: *Трџи ден* /Равник/, *Трџи дџн* /Клокотич. Лупак, Водник, Нермић/). Веома је чудно и тешко је објаснити како Карашевци, познати по свом наглашеном конзервативизму и бројним конзервисаним обредима и веровањима, нису похранили најзначајнији ритуал за Бадњи дан – *сечење и уношење бадњака у кућу* (и његово *ложење*, наравно), као и термине *Бадњи дан*, *Бадње вече* и *бадњак* у карашевским говорима. Да овог ритуала и наведених термина није било код Хрвата, била би једна од ретких индиција да су Карашевци хрватског порекла, међутим и Хрвати их имају. Највероватније, из нама недокучивих разлога, овај ритуал и наведене термине Карашевци нису конзервисали из прасловенске култне ризнице, јер је веома тешко претпоставити да их уопште нису имали будући да их налазимо код већине Словена. Објашњење о непостојању овог најзначајнијег ритуала и наведених термина повезаних са њим највероватније у вези је са покатоличавањем Карашевака током XVII века (в. Zach, 1979; Радан, 2015: 52-57), а ту претпоставку темељимо на чињеници да је овај ритуал код католичких Хрвата и Словенаца неупоредиво у мањој мери сачуван него код великом већином православних Срба, Црногораца и Македонаца (в. Дробњаковић, 1960: 178), односно као резултат настојања Католичке цркве током времена да овај пагански ритуал искорени из божићних обичаја хрватског народа. Ако је наша претпоставка тачна, онда је иста црква у том правцу деловала и међу Карашевцима након њиховог преласка у католичанство. Што се тиче термина *Бадњи дан*/*Бадње вече* и *бадњак*, као и лексема *бдѐти* (па и лексеми из исте породице - *бдѐније*, *бдѐње*) од којег су изведени наведени термини, њих данас нема у карашевским говорима. Највероватније они су, као црквени православни термини, нестали код Карашевака након њиховог покатоличавања, када су и заменили Бадњи дан са својом творевином - *Трџи дан*. Па ипак, постоји

једна индиција која наводи на закључак да су ритуал *сечења*, *уношења* и *ложење бадњака* имали у прошлости и Карашевци, а она се налази у горе наведеном божићном поздраву *На здравље Стáри Крáчун и Млáди Бóк!* Наиме, овај поздрав сматрамо да је адаптирана хришћанска рефлексција предхришћанског веровања, како тврди руски филолог Владимир Топоров (Watkins, Calvert, 1995: 461), да је сечење бадњака симболизовало поновно одигравање митске битке у којој Млади Божић (*Млáди Бóк*), који је оличавао први дан нове године, почетак поновног обнављања космичког реда, убија свог оца Старог Бадњака (*Стáри Крáчун*), који је отеловљивао задњи дан старе године, када су силе митског Хаоса биле најмоћније.

3. *Слáвење* /*Слáвиње*/ или *Свéтац*, *Светíљ* / (Крсна слава, Крсно име)

Најпре треба нагласити да сви Карашевци, иако су католичке вероисповести, имају крсну славу²⁴ коју називају *слáвење* /вар.: *слáвиње*/ или *свéтац* и *светíљ*/, а та чињеница јесте један од солидних доказа да је њихово етничко порекло српско и да су у прошлости били православне вере (в. Радан, 2004: 34-98; Радан – Ускату, 2012: 91-142). Све до прве половине XX века, крсно име код Карашевака састојало се из четири дела, то јест било је четири славских обредних трпеза, наиме: *нанавéч'ер* (навече, уочи славе), *на́плани*, *веч'éra* (на дан прослављаног свеца) и *порóси* (К, Кл, В) /вар.: *порóсе* (Н, К), *порошња́к* (Ј)/ (су-традан после празника) (Радан, 2004: 44). Од друге половине до осамдесетих година прошлог века, приређиване су три, а данас је прослављање редуцирано на само једну славску трпезу (уочи или на дан свеца). И у том редуцираном, сажетом облику, уз ретке изузетке, *слáвење* се данас још увек празнује, али ће оно, према нашој процени, из објективних разлога, врло брзо сасвим нестати. Кратак опис карашевске /крсне, кућне/ славе (*славeње*) међу првима је дао Г. Цирбус (Цирбус, XIV, 1885/III: 238). Иако веома кратак, Цирбусов опис је вредан јер су у њему забележене неке радње и ритуали који су вршени крајем XIX века а који се у другој половини XX века више нису вршили. Након Цирбуса, уследили су други, такође кратки описи или узгредне напомене о карашевској слави, од којих спомињемо описе Јована Живојновића (Живојновић, 1907/II: 51), Трајана Симуа (Simu, 1939: 119), Јоце Ћосића (Ћосић, 1926: стр. 148-149) и напомене Ивана Бирте (Birta, 1993: 384385). Будући да је извршен детаљан опис и анализа карашевског *слáвења* у два наша рада с краја XX и почетка XXI века (Радан, 1998: 105-110; Радан, 2004: 34-98; Радан – Ускату, 2012: 91-142), фокусираћемо се у овом раду само на приказу паганских, предхришћанских елемената конзервисаних у славском обреду Карашевака.

²⁴ Свака кућа/породица има најмање једног, а не ретко и по два или три свеца које празнују.

Као и већина суседних индоевропских и других античких народа, и Срби су у предхришћанском периоду веровали у неку врсту загробног живота (Драгојловић: 358). Из тог веровања настао је *култ предака*, из којег су се развила два велика празника – *Бадње вече* и *крсна слава*. Као што смо већ рекли, на Бадње вече приређује се гозба за све упокојене претке, а крсна слава је празник „најстаријег, митског претка, нашег домаћег лара, кога је, када су Срби преведени у хришћанство, заменио какав светац из званичног, црквеног календара“ (Чајкановић, II: 106). Иначе, већина етнолога закључила су у својим истраживањима да је *крсна слава* првобитно била посвећена покојним душама из породичног круга, дакле била је посвећена успомени умрлих предака, а њен главни обред и ритуални елементи обреда припадају култу мртвих. Доказе за ову тврдњу налазимо у многим сегментима карашевске славе, које наводимо у наставку.

3.1. Један од тих сегмената јесте *намињање /намењање/* (скуп здравица)²⁵, тачније, неки саставни делови те здравице²⁶ (њихова семантичка садржина и симболика) који јасно разоткривају паганско, предхришћанско порекло овог обичаја. Дајемо, у наставку, такве паганске елементе који су, упркос христијанизацији обичаја, опстали до данашњих дана.

Последња чаша здравице (најчешће осма) била је намењена мртвим душама: „*За покој мртве душе* [наше истицање] *деди, мајки, оцу, матери, браћам и сестрама и свима другим умерлим, да им бог опрости грешне душице и да Бог протвори овако, и да ји избави из пургатора у рај небески. Амен.*“ (Ћосић, 1926; види и: Birta, 1993: 64). Напомињемо да у појединим здравицама забележеним у задње две-три деценије изостаје чаша намењена мртвим душама (Радан, 2015: 271-272), што је индиција да се ритуал, па и цео обред, полако упрошћава, поједностављује, скраћује и удаљава од своје првобитне симболистике, што смо приметили и код других обичаја (види Радан, 2004/1), а крајњи исход биће, нажалост, нестанак овог и већине других обичаја. Ове данашње здравице (напитнице како их у неким српским областима називају) на славским гозбама продужетак су древних *култних напијања* и указују на велику старину славског обичаја још из предхришћанског периода (Чајкановић, II: 477), чије прве манифестације, према Ћ. Трухелки, треба тражити у неолиту (Дробњаковић, 1960: 244).

²⁵ Број *намењених* славских чаша (здравица) варира – најмање их је пет, а најчешће седам или осам, а понекад чак и дест чаша. Данас су све ређе особе које „*јуму да намењају*“, тако да је *намењање* данас много упрошћено, сувопарно, у коме онај који држи здравицу у њој доста површно и на брзину набраја само најважније актанте из традиционалне здравице – Бога, Свеца који се прославља, Светог Ивана (или *Јована*, као је још познат код Карашевака) Крститеља (када се окади вечера или ручак) и, евентуално, још по некога.

²⁶ Упоређења ради, видети опис славе и здравице у зборнику Тихомира Р. Ђорђевића (Ђорђевић, 1909: 195-212).

3.2. Други доказ да је крсна слава обичај који је до данас опстао из старе паганске религије налазимо такође у једној варијанти карашевске славске здравице, посвећене нехришћанским божанствима (којих налазимо само код Карашевака) – *Свѣтој Уродији, Св. Заититији, Св. Поломији*, односно небеским телима и природним појавама – *Св. Земљици, Св. Вѣтру, Св. Сјѣнцу и Св. Мѣсецу*:

(трећа чаша) „И да буде Светој Земљици..., Светој Уродији – да ним роди, и Светој Заититији – да ним се заштити проти нашега дома“ (в. Радан, 2015: 271-272) / „Ова седма чашка (наше подвлачење) *ракије да буде Светому Ветру, Светој Уродији, Светој Полонији*²⁷; *Свети Вѣтар да донесе кишу, Света Уродија да уроди, Да нам поље и воћке уроде до земље, А Света Полонија да опази па да нам не ломи, И вијори да уташка у мир*“; „Ова осма (наше подвлачење) *чашка ракије да буде Присветому Сѣнцу и Месецу*... “ (Birta, 1993: 60-61) (види и Ћосић, 1926: 148-149). У овој здравици присутни су „свеци“ који, без сумње, нису хришћански, већ њихове корене треба тражити у предхришћанском аграрном култу из кога су неки његови елементи продрли у обред култа предака.

3.3. Трећи пагански елеменат налазимо у сну једног човека из Нермића. Његов сан испричала нам је његова ћерка, иначе једна од наших казивача. Наиме, у сну њеног оца јавља се веома ожалосћени старац, деда, који опомиње да неће више дати благослов целој породици, проклеће их да ништа више не буду имали, ако му и наредне године сва јела покупе (склоне) са славског стола (в. Радан, 2015: 274-275). Из овог казивања јасно произилази да је *славење* народни празник паганског порекла посвећен упокојеним прецима, дакле празник који припада култу предака. Осим тога, утврђено је да Михољданска слава, коју Карашевци празнују 28. и 29. септембра (*Св. Миља или Мијољдан*) има карактер (јесењих) задушница (в. Чајкановић, II: 266-269).

3.4. Још један реликт из најстаријих времена јесте и веровање у Карашевака, исто као и код већине Срба, да светац који се прославља или пак анђео током славске гозбе стоји на рамену домаћина куће (газде) (Чајкановић, II: 178, 292-293; Дробњаковић, 1960: 238) који је, по истом веровању, био дужан да цело време стоји, да нуди и двори госте, иначе би се светац јако наљутио, те би седење домаћиново сматрао увредом и недовољним уважавањем његовог (Радан, 2004: 42). По мишљењу многих етнолога, тај светац /анђео/ на рамену симболизује *претка заштитника*, дакле остатак из најдаље прошлости, а исто веровање заступљено је и код неких других

²⁷ Највероватније је испитивач погрешно забележио овај лексем, или је штампарска грешка, али не искључујемо могућност да је казивач, непажњом или неразумевањем семантичког значења, погрешно изговорио овај лексем.

словенских народа, тачније у свадбеном ритуалу код Руса (*заплећни преци*) (Чајкановић, II: 290-292).

3.5. Међу реквизитима карашевске славе налазимо *жџито* (у посуди у коју се стављала славска свећа), *вино* или/и *ракију* (такозване винске либације у којима је вино замена за крв, а крв значи живот), који су карактеристични реквизити за жртве које се приносе покојницима, што је опет нова индиција о веома старом, предхришћанском обичају (Чајкановић, II: 174-180, 476; Дробњаковић, 1960: 238; Радан, 2004: 45).

3.6. И славски предхришћански обред је православна црква прерадила у духу својих учења и схватања, тако да је прасловенски празник из култа предака (првог фиктивног претка, дакле домаћег лара) (Дробњаковић, 1960: 242) претворила у култ посвећен хришћанским свецима. Полазећи од те чињенице, у наше време је веома тешко раздвојити који су славски елементи прасловенског, а који новијег, хришћанског порекла. При таквом покушају треба имати у виду да је поједине данашње ритуале и радње хришћанство наследило баш из тих предхришћанских паганских обреда и обичаја, што још више отежава раздвајање паганских од хришћанских култова.

Према мишљењу В. Чајкановића и других реномираних етнолога који заступају мишљење да је крсна слава обред из прасловенске, претхришћанске вере (в. детаљније код: Дробњаковић, 1960: 236-248), постоје и други елементи који са великом вероватноћом на то указују, а који су присутни и у карашевском славском обреду. Поред већ набројених, навешћемо у наставку, без дубље анализе, и друге такве елементе.

3.6.1. Покушавајући да установи да ли је порекло /крсне/ славе предхришћанског или хришћанског порекла, В. Чајкановић то ради анализом славске терминологије и доказује да је слава /крсна слава/ празник и термин наслеђен из прасловенске старе вере, чије је основно, апстрактно значење „почаст, *honor* или *laus*“, другим речима то је „чување успомене, помен“ на прапретке, а такво помињање /сећање/ увек је рађено уз приношење *жртве*, па је због тога лексем *слава* (као и лексеми *помен* или *даћа*) попримио конкретније значење *жртвеног обреда и гозбе*. Карашевски ритуал посипања жара *жџитам* (пшеницом), *тамњањам* и *ракијом* представља, у ствари, реминисценцију архаичног обредног жртвовања пшенице, ракије и вина принешена кулtnим прецима (в. Радан, 2004: 45). Слична и солидна тумачења Чајкановић даје и за термине крст (неизоставни и веома важни кулtnи предмет, првобитно није био хришћански симбол), Бог (који се помиње на почетку здравице, јесте, у ствари, старински српски национални Бог) и, највероватније, светац (који је првобитно означавао старинског домаћег заштитника, неку врсу нашег домаћег лара) (Чајкановић, II: 473-478). Напоменућемо

овде да термин *славење*²⁸ представља карашевску варијанту генеричног термина за славски обред код Срба – *слава* (етимолошки гледано, оба су настала од корена *слава*). Осим тога, синонимним терминима коришћеним на српском етничком простору – *светац*, *свети* (Дробњаковић, 1960: 237) – одговарају веома слични карашевски термини – *свѣтац*, *свѣтіѡ* (светитељ), а највеће сличности, подударности са карашевским славским терминима²⁹ налазимо код Срба из јужне (Косово) и југоисточне Србије, што јесте један од показатеља порекла досељених Срба у тада постојећа карашевска насеља у XIV-XV веку (Радан, 2004: 50).

3.6.2. Према мишљењу Ћ. Трухелке, предхришћанског порекла су и следећи сакрални славски реквизити: *крсна свећа* (исто је што и *ватра са огњишта*), *крсни колач* (замена за *пшеницу*, у даљој прошлости главна бескрвна жртва), *тамјан* и *кољиво* (Дробњаковић, 1960: 244), а В. Скарић, којег Чајкановић побија, сматра да су *устајање у славу* и *славска гозба* пагански ритуали које су Срби преузели од Римљана, али закључује да се крсна слава развила из црквене славе (Дробњаковић, 1960: 242). Мишљења смо да је и ритуал *устајања у славу* (*дигување у славу*), као и *поливање славског колача ракијом* (или *вином*), односно *сечење* (*ломљење*) *славског колача*, такође предхришћанског порекла са наглашеним аграрним обележјем и магичном садржином, ритуали вршени са циљем да се изазове влажност земље неопходна за плодност усева и богат род воћа (Радан, 2004: 47-49; Радан, 2015: 271-272). Из теорије Р. Грујића, по којој је крсна слава у својој основи комбинација прасловенског и хришћанског обичаја, овде спомињемо његову тврдњу, са којом се не слажемо, да главни обреди у кући, у првом реду *ломљење* или *резање славског колача* и *дизање у славу*, јесу јасна обележја црквеног порекла (Дробњаковић, 1960: 247).

3.6.3. У вези са овим веома значајним, у суштини, српским обредом који Карашевци до данас чувају, износимо два најзначајнија закључка:

а) Карашевци су придавали и још и данас придају изузетан значај крсној слави, што, међу осталом, илуструје чињеница да је *славење* прослављано три дана и приређиване су четири славске гозбе /трпезе/: *нанавѣч'ер*, *наплати*, *веч'ѣра* и *порóси*, што је, иначе, типично за Србе, нарочито православне (Радан, 2004: 44, 50);

б) Постојање крсне славе у Карашевака са већином најважнијих елемената као и код Срба православаца, те изузетно поштовање које јој се вековима указује, представља веома солидну индицију да су Карашевци српског порекла и да су у прошлости били православне вере. Непобитну потврду о

²⁸ Исти назив за славски обред користи се у црноречком говору (в. Радан, 2004: 50).

²⁹ Овде треба размотрити и друге славске термине, као, нпр., *нанавѣч'ер*, *служимо свѣцу*, *благосіѡам*.

томе колико цене и поштују Карашевци крсну славу веома јасно илуструје констатација Ј. Ћосића у напису о карашевској слави: „Крашован, био он ма како сироман и бедан, не слави сам своју кућну славу, већ он позове своје комшије и родове, који се увек радо одазивају позиву” (Ћосић, 1926: 148).

4. *Великодџан*³⁰ (Ускрс)

Пошто је Ускрс покретни празник, а због тога било је тешко везати га за неки годишњи период, мало је обичаја у вези са њим сачувано код Карашевака (као и код осталих Срба) из старе предхришћанске вере Словена. Дакле, упркос чињеници што је Ускрс један од највећих хришћанских празника и да су попутни обичаји највећим делом црквеног, хришћанског карактера, православни хришћани конзервисали су у њему до данас поједине елементе из њихове старе паганске, предхришћанске вере.

Од старих паганских обичаја Карашевци су сачували, све до отприлике друге половине XX века, стари обред причешћивања назван *кџмканџе*, иначе познат у нашој стручној литератури (в.: Дробњаковић, 1960: 205; Влашић, 1928: 36-37), који делимично (у редуцираној форми) и данас чувају малобројне карашевске породице. Напомињемо да је сличних обичаја старинског причешћивања било све до недавно и у другим крајевима Србије (в.: Дробњаковић, 1960: 204-205).

Од једног казивача³¹ имамо опис тог обичаја, заједно са обредним реквизитима и ритуалима који су га пратили. На *велику субџту* домаћица је месила колач премазан жуманцетом за сутрашњи ускршњи дан – *Великодџан* /К, Ј/ (вар.: *Великодџен* /Р/, *Великодџн* /оКГ/) (уп.: *Велидџан* – Косово и Метохија /РКМД, I: 76/, *Велидџен* – Тимок, Црна трава /РТГ, 2008: 64; ЦР, 2010: 94/, *Вел’игдан*, *Вел’игдџн* /Реметић, 1996: 242/). На дан Ускрса, неком из куће (обично неком детету или младићу), домаћица је давала прво *наћ’укано јажџе* („офарбано и шарама украшено јаје“) да га носи у цркву, *на машу* („на мису“), да га *посвети*³² и донесе га потом кући. У међувремену, домаћица је на припремљену ускршњу *сџфру* („сто“) стављала припремљени колач и ускршњу свећу. По завршетку црквене службе сви укућани који су били у цркви враћали су се кући и, када су сви били на окупу, домаћин или неко од мушкараца из куће доносио је од раније припремљени округли комад леди-

³⁰ Овај облик користе још Јабалчани, а у осталим селим користе се следећи фонетски ликови /варијанте/: *Великодџн* (Нермић), *Клокотич*, *Лупак*, *Водник*, односно *Великодџен* (Равник) (в. Радан, 2015: 102-121).

³¹ Микола Радан, Грабник, Карашево (1930-1911).

³² То осветање ускршњег јајета, прем Б. Дробњаковићу, вршено је овако: „Дечак је јаје пробијао, у цркви га потапао у освећеној води...” (Дробњаковић, 1960: 205).

не и постављао га код улазних врата у кућу, испред кућног прага, а испод ледине стављао је *сикіру*, а после тога спремана је *комкарица*. То је ускршњи хлеб из чије се средине (централног његовог дела) исече један котур (у облику купе), а потом се у насталу шупљину стављају ситно исецкани комадићи јагњећег, свињског (од сувог срца и језика) и кокошијег меса, затим исецкани комадићи од ускршњег јаја³³, димљене кобасице, сланине, као и ситно исецкани цветићи и пупољци разних дрвећа (дрена, маца од врбе и других цветова који су у то доба расцветали), младих коприва и младог зелениша. Све се то узима и, заједно са исеченим и иситњеним котуром из обредног хлеба, помеша се руком, па се потом ставља у шупљину (види: Vlašić, 1928: 36-37; Дробњаковић, 1960: 205; РСХКНЈ, књ. 10/1970, стр. 65]. *Комкарица* се потом ставља на сто, запали се свећа, домаћин се прекрсти и у једну руку узима комкарицу, а у другу руку запаљену свећу, и пође код кућног прага улазних врата, стаје на комад ледине окренут сунцу, те се потом три пута окрене с леве на десну страну изговарајући, од прилике, следеће: *Драги Господіне Бóже благослóви сву на́шу ч'е́љад^т и ма́ру! Помогні́ ним, да́ј_ним_жівот, здрáвље, срéћ'у, да́ј_ним рот^о и плот^о, да све бóде рóдно и плóдно, и сачу́вај ни мíли Бóже óт_зла и болеч'і́на свако́ја́ки!*³⁴ Сви би укућани на то одговорили: *А́мен, да Бок да!* Потом је домаћин силазио са комада ледине, поново би се прекрстио, враћао се и стављао хлеб са комкарицом и свећу на сто, те би потом сви укућани, по старости – почев од најмлађег до најстаријег члана породице, прстима узимали мало комкарице и појели је. У Влашићевом опису редослед је другачији, наиме, први узима комкарицу домаћин, па потом узимају остали чланови породице, уз напомену да је било забрањено да се жена прва послужи комкарицом јер би се, у том случају, *све младице тога љета осушиле* (Vlašić, 1928: 37). Од комкарице се узима мало и оставља да се касније да стоци и живини да поједе (исто као и са јелом од бадње вечери).

Као што се види из приказа обичаја, у комкарицу се стављају, поред разних врста меса, комадићи тек расцветаних пупољака разних дрвећа и коприве, а то се ради на основу древног веровања о дрвећу као светим предметима у којима имају станиште духови (в. Раденковић, 1996: 189-190, 195, 212) – дакле, ово паганско, нехришћанско причешћивање представља реминесценцију из прасловенске многобожачке религије које је до данашњих дана успело да се одржи и у оквиру хришћанског (или христијанизованог) Ускрса. Вера у натприродну, божанску моћ претка била је толико јака у родовско-племенском патриархалном друштву да је она успела, макар и

³³ У Дробњаковићевом опису стоји да се ставља јаје са љуском (Дробњаковић, 1960: 205), али ми такав податак нисмо добили од информатора.

³⁴ Изговорени текст вероватно није био табуисан, јер у Влашићевом опису текст се разликује од овог и он гласи: *Слатки Боже помози ми! От чега морам бижати, да му могу умаћи, а за чим потрч'им, да могу стићи; што сам замрсил, да могу размрсити!* (Vlašić, 1928: 37).

подсвесно, да се одржи до данашњих дана у Срба, укључујући ту и Карашевке.

Међутим, убрзани развој друштва у задњем столећу и најновији процеси глобализације убрзано утичу и узрокују радикалне промене у народним културама свих народа у свету. Тако, треба истаћи да се обичај комкања код Карашевака данас ретко, само у појединим породицама, још очувао, и то само неки њени елементи. Од целокупног обичаја, тамо где је још опстао, данас је конзервисан само део који се односи на припремање и једење *комкарице* (многи и о њој више не знају). Ритуал на комаду ледине одавно се већ не врши³⁵. Такође, данас се офарбано јаје носи у цркву, али се тамо више не пробија и не умаче у свету водицу, и не ставља се данас са љуском у комкарицу. Све ово доказује да се обичај са пратећим ритуалима и магичним радњама од друге половине прошлога века наовамо брзо мењао прилагођавајући се условима савременог доба да би данас скоро сасвим нестао.

Сасвим је видљиво да се овакво причешћивање суштински разликује од хришћанског причешћивања, те да је оно паганског порекла.

5. Реликти из паганске религије у другим обичајима

Будући да су предмет овог рада гореанализирана три обичаја, као и прописана дужина радова за штампање, не дозвољавају нам приказ и анализу свих обичаја који садрже елементе из предхришћанских религија, овде ћемо само набројати карашевске обичаје са таквим реликтима. Таквих елемената понајвише налазимо у карашевским обичајима и веровањима из животног циклуса појединца: рођење (*криш'ење*), *свадба* и *јуп* (погреб) (в. Radan Uscatu, 2014; Birta, 1993; Радан, 2004: 13-160), са напоменом да у погребним обичајима таквих елемената има највише (илустрације ради, наводимо један од најзанимљивијих обреда – сечење *либре* /в. Simu, 1939: 128; Birta, 1993: 390; Radan Uscatu, 2014: 167/). Наравно, тих предхришћанских елемената има, практично, у мањој или већој мери, у свим осталим карашевским обичајима преко године (као, нпр., у покладном обичају, задушницама, смерљању итд. /в. Radan, 1999/2000: 85-93; Радан 2004: 13-160), поготово у веровањима уз те обичаје и у бајањима (Birta, 1993: 263-318, 389-394; Simu, 1939: 114-128). Паганске реликте из тих обичаја анализираћемо у неком будућем раду.

³⁵ Према нашој процени, овај обичај се чувао све до прве половине прошлог века.

Закључци

На основу анализе горњих трију карашевских обичаја, дошли смо до следећих значајних закључака које износимо у наставку.

6.1. Упркос томе што се анализирани карашевски обичаји сврставају у највеће хришћанске празнике, они садрже импресивно велик број обреда, реквизита, ритуала, магијских радњи и веровања паганског, предхришћанског порекла (в. горе тачке 2, 3 и 4). Та је чињеница доказ да су ти обичаји врло стари, односно да су их Карашевци, као вековима затворена и конзервативна словенска енклава, очували у њиховом архаичном облику све до данашњих дана.

6.2. Сама чињеница да Карашевци, иако католичке вероисповести, имају и до данашњих дана чувају крсну славу, снажан је доказ да су они у прошлости првобитно били православне вере (в. Zach, 1979: 54, 56-57, 75-86, 97-113; Радан – Ускату, 2012: 95-98; Радан, 2004: 47). Неоспорне су велике сличности, чак истоветност карашевског славског обреда са истим обредом уопште код Срба, пре свега у *структури*, али и у свим осталим елементима обреда, наиме, у славској *терминологији*, *реквизитима*, *ритуалним радњама* и *главним (најсвечанијим) моментима*. Сви наведени елементи, као и чињеница да Карашевци и данас неке кућне славе прослављају по старом календару (Радан, 2004: 50; Радан – Ускату, 2012: 93), представљају неоспоран аргуменат који потврђује исправност нашег закључка да су Карашевци у прошлости припадали Православној цркви.

6.3. Осим доказа о верској прошлости, у карашевском славском обреду и славској терминологији, има индиција о етничкој припадности карашевског живља. Наиме, компаративном анализом утврдили смо да већи део карашевске славске терминологије, облички и семантички (*славење* /*славиње*/ или *свѣтац* и *свѣтиљ*; *нанавѣч'ер*, *славим* „славити (крсну) славу“, *служимо свецу*; *благосиљам*), или је идентичан, или веома сличан терминологији из југоисточних (*славѣње*, *навечер*) и јужних српских области (*свети*, *славит - славим*³⁶, *служба*, *благосиљати*) (Радан, 2004: 49-50), што упућује на то да је стара постојбина досељених Срба у долину Караша међу аутохтоне караш/евс/ке Словене (Србе) јужна (Стара Србија) и/или југоисточна Србија (Радан, 2015: 268).

6.4. Бројне индиције о српском етничком пореклу и некадашњој припадности Карашевака Православној цркви налазимо у Бадњиданском обре-

³⁶ РКМД, II: 239.

ду. Тако, изузев бадњака (дрва), карашевска Трпијанска вечера садржи све елементе Бадњијанске вечере код православних Срба (види горе 2.2.1. и 2.2.2).

6.5. Иста или веома слична ускршња терминологија Карашевака и Срба из јужних и југоисточних области (в. горе тачу 4) доказ су, такође, о српском пореклу и некадашњој припадности православној вери карашевске енклаве.

6.6. Након компаративне анализе временског трајања и начина празновања наведених трију обичаја у прошлости и данас, намеће се закључак да је у току процес не само преосмишљавања анализираних обичаја њиховим сажимањем, већ и њиховог потпуног нестанка, што смо констатовали и за друге карашевске обичаје (Радан, 2004/1: 115-121). Веома илустративан пример у том погледу јесте свођење прослављања *славења* на само један дан, односно на само једну славску трпезу (в. горе 3.63).

6.7. Будућа истраживања ове проблематике и у другим карашевским обичајима сигурни смо потврдиће ове закључке и допринеће још бољем упознавању истине о етничкој и верској прошлости Карашевака.

Литература

- Велецкаја: Н. Н. Велецкаја, *Многобожачка симболика словенских архајских ритуала*. Ниш: Просвета [1996].
- Драгојловић: Д. Драгојловић, *Паганизам и хришћанство у Срба*. [Београд]: Службени гласник • Политика АД [2008].
- Дробњаковић, 1960: Б. Дробњаковић, *Етнологија народа Југославије*, Први део. Београд: Универзитет у Београду, Научна књига.
- Ђорђевић, 1909: *Обичаји народа српскога*, Књига II. Београд: Српска краљевска академија, Српски Етнографски зборник, књига четрнаеста (Уредио Д-р Тих. Р. Ђорђевић), Штампано у Државној штампарији Краљевине Србије. [Репринт издање, Библиотека у Бољевцу, октобар 2008].
- Живојновић, 1907/ II: Ј. Живојновић, Крашовани (Карашани, Карашавци). Белешке, народни обичаји и примери језика. Нови Сад: *Летопис Матице српске*, LXXXIII, том 242, фасц. II, стр. 42-67.
- Ивић, 1994: П. Ивић, *Целокупна дела*, III. *Српскохрватски дијалекти. Њихова структура и развој*, Прва књига. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојадиновића.
- Поповић, 1955: Др И. Поповић, *Историја српскохрватског језика*. [Нови Сад]: Матица српска.

- Петровић, 2016: С. Петровић, *Магија и животни круг. О обичајима и веровању Сврљига*. Сврљиг: Етно-културолошка радионица – Сврљиг, Културна историја Сврљига, књ. VII.
- Радан, 1998: М. Н. Радан, Значај славе и још неких прослава са културним обележјем за одређивање етничког бића Карашевака. Сврљиг: *Етно-културолошки ЗБОРНИК*, IV, Сврљиг, стр. 105-110.
- Радан, 2004: М. Н. Радан, *У походе тајновитом Карашу. Етнолошке и фолклористичке студије*. Темишвар: Савез Срба у Румунији • Mirton.
- Радан, 2004/1: Између традиционалне и савремене народне културе. Узроци и последице процеса преосмишљавања традиционалне народне културе у карашевској етничкој заједници. Сврљиг: *Етно-културолошки ЗБОРНИК*, IX, стр. 115-121.
- Радан, 2015: М. Н. Радан, *Фонетика и фонологија карашевских говора. Прилог проучавању српских говора у Румунији*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду • Институт за српски језик САНУ – Београд • Матица српска – Нови Сад.
- Радан, 2016: М. Н. Радан, О карашевским и алмашким обичајима и обредима. Компаративна студија. Темишвар/Ниш: *Исходишта/Originations*, 2, Савез Срба у Румунији – Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији • Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Издавачки центар ФФ, стр. 179-197.
- Радан – Ускату, 2012: М. Н. Радан, М. Р. Ускату, Нови прилог карашевској крсној слави. Нови Сад: *Темишварски зборник*, 6, [Матица српска], стр.91-142.
- Раденковић, 1996: Љ. Раденковић, *Симболика света у народној магији Јужних Словена*. Ниш: Просвета Ниш • Балканолошки институт САНУ, Београд, Посебна издања књ. 67.
- Реметић, 1996: С. Реметић, Српски призренски говор I (гласови и облици). Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XLII, *Расправе и грађа*, САНУ и Институт за српски језик, стр. 319-614.
- РГЈС, 2014: М. Златановић, *Речник говора југа Србије (провинцијализми, дијалектизми, варваризми и др.)*. Врање: Учитељски факултет у Врању.
- РКМД, I: Гл. Елезовић, *Речник косовско-метохиског дијалекта*, Свеска прва. Београд: Српска краљевска академија, Графички уметнички завод „Планета“ – Ускочка ул. бр. 8, 1932.
- РКМД, II: Гл. Елезовић, *Речник косовско-метохијског дијалекта*, Свеска друга. Београд: Српска краљевска академија, Графички уметнички завод „Планета“ – Ускочка ул. бр. 8, 1935.
- РСХКНЈ, 1-19: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Београд: САНУ - Институт за /српскохрватски/ српски језик, 1959-2014.
- ТДР, 2008: Ј. Динић, *Тимочки дијалекатски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије 4.
- Томић, 2007: М. Томић, *Карашевци и њихов језик (Carașovenii și limba lor)*. București: Cartea Universitară.

- Цирбус, 1884/I, 1885/II, 1885/III: Г. Цирбусъ, Южноунгарскитѣ Българе (Превод са мађарског: Ив. А. Георгов). Срѣдецъ: *Периодическо списание на Българското книжовно дружество в Срѣдецъ*, кн. XII, 1884/I, стр. 65-73; кн. XIII, 1885/II, стр. 31-50; кн. XIV, 1885/III, стр. 230-255.
- ЦР, 2010: Р. Стојановић, Црнотравски речник. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LVII, Институт за српски језик САНУ.
- Ћосић, 1926: Ј. Ћосић, Слава у Крашована. *Тимишоара: Гласник*, бр. 19/1. Октобра 1926, година VI, стр. 148-149.
- Чајкановић I: В. Чајкановић, *Студије из српске религије и фолклора 1910-1924*. Београд: [БИГЗ: Просвета: Партенон] 1994.
- Чајкановић II: В. Чајкановић, *Студије из српске религије и фолклора 1925-1942*. Београд: [БИГЗ: Просвета: Партенон] 1994.
- Birta, 1993: I. Birta, *Karășevci (Narodne umotvorine sa etnološkim osvrtom)*. Bukurešt.
- Lisac [2003]: J. Lisac, *HRVATSKA DIJALEKTOLOGIJA I. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narečja i hrvatski govori torlačkog narečja*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Petrovici, 1935: E. Petrovici, *Graiul carașovenilor. Studiu de dialectologie meridională*. București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională.
- Radan, 1999/2000: M. N. Radan, Čerbul ili mošulje (Mošuli) – karășevski pokladni običaj. Novi Sad: *Rad Muzeja Vojvodine*, Muzej Vojvodine Novi Sad, str. 85-91.
- Radan, 2000: M. N. Radan, *Graiurile carașovene azi. Fonetica și fonologia*. Timișoara: Uniunea Sârbilor din România • Editura Anthropos.
- Radan, 2000a: M. N. Radan, Potomci Karășevaka u jugoslovenskom Banatu. București: *Romanoslavica*, XXXVI, стр. 42-47.
- Radan Uscatu, 2014: M-R. Radan Uscatu, *Botezul, nunta și funeraliile la carașoveni [Крштење, свадба и погреб код Карашевака]*. Timișoara: [Colecția Biblioteca de cercetare. Seria Antropologie/Etnologie] Editura Universității de Vest.
- Simu, 1939: T. Simu, *Originea crașovenilor. Studiu istoric și etnografic*. Lugoj: Tipografia "Corvin" Lugoj.
- Skok, II: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija nauka i umjetnosti, knjiga druga, 1972.
- Vlašić, 1928: P. Vlašić, *Hrvati u Rumunjskoj. Putopisno-povijesne crtice s narodnim običajima*. Štamparija Drag. Gregorića, Strah. Bana, ul. 93, Beograd, 1928.
- Watkins, Calvert, 1995: Python and Ahi Budhnya, the Serpent of the Deep. *How to Kill a Dragon: Aspects of Indo-European Poetics*. Oxford University Press.
- Zach, 1979 – Zach, Krista, *Die bosnische Franziskanermission des 17. Jahrhunderts im südöstlichen Niederungarn. Aspekte ethnisch-konfessioneller in der Siedlungsgeschichte Niederungarns [Мисија босанских фрањеваца у југоисточном делу Доње Угарске у XVII веку. Етничко-конфесионални аспекти у Доњој Угарској]*, 13. München: Dr. Dr. Rudolf Trofenik, стр. 1-168.

Скраћенице за карашевска насеља

В - Водник
Ј - Јабалче
К - Карашево
Кл - Клокотич
Л - Лупак
Н - Нермић
Р - Равник

Остале скраћенице

вар, - варијанта
КГ – карашевски говори
оКГ – остали карашевски говори

Mihai N. Radan

Miliana-Radmila Radan Uscatu

RELICTS OF PAGAN ORIGIN IN THE RELIGIOUS RITUALS OF THE KARASHOVEANS

Summary

The ethnic Karashovean community, well known in the specialized literature, has preserved numerous customs, with many rites and magical-mythical practices, taken over, modified and adapted by the Christian religion. On the other hand, many of these customs, along with the rites and practices that accompany them, have been gradually abandoned in the last century due to objective factors, but many of them are still preserved today in the collective memory of the Karashoveans, such as Christmas Eve, *slavenje* (patron saint of the household day), *komkanje* (a kind of communion, pagan sacrament), *namenjanje za prikajanje* (giving offerings one year after one's death for ending the mourning) *zadušnice* (The Sabbath of the Dead), *Todoreši* (in Romanian: Sântoader's Horses, the horses of Saint Toader/ Theodor), *Fašanjke* (the carnival before Mardi Gras/ Shrove Tuesday) and others. Such customs and the rituals that accompany them will be subjected to a comparative analysis with the purpose of determining which are the native Slavic (Serbian) elements and to identify the elements taken from the culture of other Balkan nations (elements of the Balkan substrate). Given that the initial faith of the Karashoveans is not fully clarified, if the results of the analysis will contain indications in this respect, conclusions will be drawn on this issue.

Key words: Karashoveans, Pagan and Christian elements of customs, Christmas Eve, patron saint of the household day, Easter, Communion (pagan).

Трпи дан (решето са сламом и разним плодовима – панспермија)

Намењање на славењу /славска здравица/ (2008. г.)

Намењање на славењу /славска здравица/ (1995. г.)

Кóмкарица (Карашево, 2016. године)

„Причешћивање“ комкарицом (Карашево, 2006. године)

ИГРАНКЕ У СРПСКИМ СЕЛИМА ДУНАВСKE КЛИСУРЕ У РУМУНИЈИ

Географски и административно самосвојан простор леве обале Дунава у Румунији се традиционално назива Банатском или, много чешће, Дунавском клисуром (за разлику од десне обале, која припада Републици Србији, а која се назива Ђердапском клисуром). На простору Дунавске клисуре се, уз румунска насеља, налазе и села у којима Срби чине или су чинили већину. То су: Базијаш, Дивич, Белобрешка, Радимна, Српска Пожежена, Мачевић, Стара Молдава, Љупкова и Свиница. Циљ овог рада јесте да се на основу теренских истраживања (која обухватају интервјуе, филмовање и аудио снимање демонстрација кинетичких и мелодијских образаца појединачних плесова, као и опсервацију са учествовањем у неколико плесних догађаја забележених у насељу Стара Молдава) етнографски сагледају традиционални плесови Срба у Дунавској клисури, али истовремено представе и облици савременог плесног испољавања Срба на овом простору. Који плесови су у току XX века чинили дистинктивну одлику српског репертоара Клисуре? Које техничко-стилске одлике су чиниле основу њихове етничке диферентности? Са друге стране, који плесни репертоар се данас изводи у српским насељима у Клисуре? На који начин? Да ли је могуће говорити о континуитету плесне традиције на овом простору и које су перспективе њеног одржавања у будућности?

Кључне речи: Дунавска клисура, традиционални плес, игранке, Срби, етнографија.

Географски самосвојан простор леве обале Дунава у Румунији се традиционално назива Банатском или, у новије време Дунавском клисуром (за разлику од десне обале, која припада Републици Србији, а која се назива Ђердапском клисуром). Ова приобална област на западу почиње од манастира Базијаш окруженим малим истоименим селом од свега неколико кућа, а распростире се све до града Дробета-Турн Северина (Drobeta-Turnu Severin) (Томић, 1989: 5). На територији Дунавске клисуре се, уз румунска насеља, налазе и села у којима Срби чине или су чинили већину. У редоследу навођеном са запада на исток, то су: Базијаш (Baziaș), Дивич (Diviși),

¹ selenar@rakocovic.rs.

² Овај текст је настао у оквиру пројекта Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*.

Белобрешка (Belobreșca), Радимна (Radimna), Српска Пожежена (Pojejena), Мачевић (Măcești), Стара Молдава (Moldova Veche), Љупкова (Liubcova) и Свиница (Svinița).³

Поред Срба и Румуна на овом мултиетничком простору су последњих неколико векова живели и Чеси (у локалном говору Пемци), Роми, Мађари и Немци, мада у знатно мањем броју (Томић, 1989: 19). Иако многи археолошки подаци указују на то да је овај простор насељаван још од античких времена, те да су поједина српска насеља (на пример, Базијаш и Радимна) регистрована у историјским изворима још у XIII веку (Станојловић, 1938: 26; Томић, 1989: 18), новија историја већине њих настаје касније, у периоду од XV до XVIII века (Крстић, 1987: 16). Лингвистичка и етнографска истраживања указују на то да су Срби на простору Клисуре у овом периоду дошли из различитих крајева, али поглавито са простора Косова и Метохије и области које данас припадају југо-источној Србији, у највећем броју крајем XVII века (Крстић, 1987: 17). Плесно и музичко наслеђе досељених Срба се, међутим, као генеалогски неуједначено и разноврсно, под утицајем нових друштвених, историјских и геополитичких околности, у потпуности преуобличио у току XVIII и XIX века у правцу формирања нове плесно-музичке традиције, која ће припадати банатском културном идиому. Као непремостива препрека, Дунав је вековима био природна и симболична граница између „европских“ и „османлијских“ територија, између „Европе“ и „Балкана“.⁴ Житељи Клисуре су, стога, били усмерени једни на друге, али и на своје сународнике у севернијим областима Баната. Због тога се чини логичним да су плесна и музичка пракса овог подручја у току XIX и XX века генерално уобличаване у окиру банатског плесно-музичког идиома. Међутим, последњих деценија се уочавају велике промене у плесној пракси, те се њене географски трасиране одлике преуобличавају.

Циљ овог саопштења јесте да се на основу теренских истраживања⁵ (која обухватају интервјуе, филмовање и аудио снимање демонстрација ки-

³ Села у којима су Румуни већинско становништво су: Супка (Șușca), Нова Молдава (Moldova Nouva), Коронини (Coronini), Света Елена (Sfinta Elena), Сичевица (Sichevița), Горња (Gornea), Берзаска (Berzasca), Дренова (Drencova) и Козла (Cozla).

⁴ Река Дунав је непосредно пре уласка у Клисуру најшира у целокупном току обухватајући простор од неколико километара, да би се на месту званом „Мали казан“ сузила на свега 300 метара водене површине изузетне дубине.

⁵ Почетком августа месеца 2017. године, Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији Савеза Срба у Румунији, омогућили су одржавање континуитета у мојим досадашњим истраживањима Дунавске клисуре која су започета 2010. године. Кроз интензиван теренски рад са колегиномцом др Маријом Думнић из Музиколошког института Српске академије наука и уметности, а захваљујући одличним контактима локалних активиста Савеза Срба са мештанима Старе Молдаве, Дивича, Мачевића и Белобрешке, многа сазнања о традиционалној плесној пракси Срба у Дунавској клисури су овога пута у значајној мери проширена и продубљена. Свима који су учествовали у организацији и реализацији ових истраживања дугујем велику захвалност.

нетичких и мелодијских образаца појединачних плесова, као и опсервацију са учествовањем у неколико плесних догађаја забележених у насељима Стара Молдава и Свиница) етнографски сагледају традиционални плесови Срба у Дунавској клисури, али истовремено представе и облици савременог плесног испољавања Срба на овој територији. Овога пута пажња ће бити усмерена на игранку као базичан облик конструисања регионално-специфичног колективног идентитета житеља Дунавске клисуре, будући да је овај облик здруженог светковања локалних сеоских заједница и даље веома виталан. Кроз разматрање контекстуалних и садржајних особености игранки покушаћу, дакле, да дам одговоре на следећа питања: Који плесови су у току XX века чинили дистинктивну одлику српског репертоара Дунавске клисуре? Које техничко-стилске одлике су чиниле основу њихове етничке диферентности? Са друге стране, који плесни репертоар се данас изводи у српским насељима у Клисури? На који начин? Да ли је могуће говорити о континуитету плесне традиције на овом простору и које су перспективе њеног одржања у будућности?

Игранка у сећањима и актуелној пракси Конситуационе особености

Према сећањима старијих мештана, игранке су некада у летњем периоду организоване сваке седмице⁶ на сеоским „ћошкама“ (раскрсницама) почев од поподневних часова уз учешће локалних музичара.⁷ Последњих неколико деценија ова плесна окупљања нестају из праксе, али су игранке поводом већих црквених празника (Божића, Ускрса и Дова), сеоских заветина,⁸ понекад и храмовних слава локалних сеоских цркава, као и поводом тзв. дана села (zilele comunei) и новоуспостављених фестивала, и даље присутна, те су постала најважнији облик колективног светковања. Ова празновања, која, дакле, остварују континуитет у актуелној културној пракси житеља Клисуре, некада су подразумевала дводневне плесне догађаје, док се данас најчешће организују само првог дана заветине и/или славе, односно само на дан новоуспостављеног празника. У летњем периоду се

⁶ Најчешће недељом, а некада и средом, четвртком и суботом.

⁷ У Мачевићу је забележено живописно сећање на игранке након Другог светског рата: због тога што у селу није било асфалта, те се приликом плесања подизала велика прашина, плесачи су били приморани да посипају воду по раскрсници, али су упркос томе често били веома прашњави, а свакако каљави (Нешић, 2010).

⁸ Сеоске заветине су у Клисури најзначајније масовне сеоске светковине, када долази највећи број гостију из других насеља. Због тога наведимо неке од њих. Заветина у Луговету је на дан Трнове Петке, Соколовцу на дан Светог Илије, Старе Молдаве на Ускрс, Белобрешке на Спасовдан, Мачевића на Петровдан, Дивича на Дове.

игранке одржавају напољу, најчешће у центрима сеоских насеља, док у зимском периоду локативна компонента ових догађаја подразумева затворен простор у салама локалних Домова култура. Промена амбијента узроковала је у прошлости и промену назива за ове плесне догађаје, те се у Клисурси ови скупови у затвореном простору често називају баловима, што је присутно и данас.

Једна од базичних одлика игранки у Клисурси, којом се остварује функција конструисања и оснаживања колективних идентитета локалних сеоских заједница, јесте то да оне представљају вид самоорганизовања мештана. У том циљу, постоје неофицијалне, али јавно признате функције тзв. капараша (једног или више њих) који пре игранке сакупљају новац за музичаре. Важност њихове функције за добру организацију плесног догађаја, јавно се потврђује тиме што су, нарочито у прошлости, они започињали плесање почасним положајем на почетку плесне формације и имали неписано право да по сопственом нахођењу наручују плесове, креирајући њихов редослед у току вечери.⁹ Мада функција капараша и даље постоји, последњих двадесетак година локалне општинске управе, али и Савез Срба у Румунији, финансијски подржавају одржавање игранки нарочито поводом већих празника, односно заветина у летњем периоду. Већа финансијска средства омогућавају ангажовање познатих музичара и вокалних солиста из Темишвара, али и из Србије,¹⁰ што неминовно утиче на профилисање плесно-музичког репертоара.

Редослед извођења плесова на игранкама није био строго одређен, самим тим што су капарашаи наручивали нумере. У периоду након Другог светског рата, па све до пре двадесетак година, први плес на игранкама у Мачевићу је, међутим, најчешће било *Жикино коло*, након чега би следили *ситно коло*, па *мађарац* (Нешић, 2010). У Старој Молдави је забележено да се почињало *мађарцем* (Драгичевић, 2017), док је у Свиници први плес обавезно била *ситнана* (Јеремић, 2016). Последњих година на плесним догађањима у појединим местима на истоку Клисуре (Стара Молдава, Свиница), репертоарски редослед започиње румунским плесом *бру* (*brâul*), о којем ће више речи бити касније.

Средином XX века, све до позних 1960-их година, генерацијски нормативи игранки су подразумевали активно учешће плесача старијих од 14, 15 година, који су стицали право учествовања у плесу најчешће тек потом завршене основне школе (Јаношевић, 2017; Трујкић, 2017). Девојке су на игранку

⁹ У Мачевићу је забележено сећање да су некада капарашаи пре игранке пролазили кроз село са свирцима оглашавајући њен почетак певањем бећараца, да би, када стигну испред „Општине“, „главни“ капараш започињао плесање (Нешић, 2010).

¹⁰ Међу њима су, на пример, познате певачице из Темишвара Михаела Петровић (Mihaela Petrovici) и Андреа Војка (Andrea Voica), као и музичари из Србије, хармоникаш Борко Радивојевић, певачица Јелена Брочић и друге звезде Гранд продукције.

могле долазити без родитеља, али никако саме, већ у пратњи другарица или старије браће. Деца су била присутна на овим догађајима, али нису смела да учествују у плесању. Последњих неколико деценија, ови нормативи се више не поштују, те игранке у Клисури постају у непосредном смислу саборни друштвени догађаји у оквиру којих се остварује колективни идентитет читаве локалне заједнице без обзира на генерацијску припадност њених чланова.

Инструментаријум

Између два светска рата коришћен инструментаријум је подразумевао фрулу (у локалном говору флура) коју су свирали Срби, као и виолинске (лафтари, лафташи или лаутари) и тамбурашке ансамбле, које су чинили искључиво Роми (Кочијаш, 2017, Радованковић, 2017). У Свиници су у овом периоду Срби свирали трубе, те имали ансамбл трубача који је свирао на игранкама (Јеремић, 2017). Хармоника (у локалном говору акордион) се на подручју Клисуре појављује, такође, у овом периоду, али су је све до 1950-их и 1960-их година свирали искључиво Роми (Гурун, 2010).

Након Другог светског рата, Срби значајно проширују свој музички инструментаријум клавирном хармоником и оснивањем тамбурашких ансамбала. Тамбураши су по правилу свирали на приредбама, а знатно ређе на игранкама (Драгичевић, 2017). Од 1960-их година устаљује се стандардна музичка „формација“¹¹ која се састојала од 1 до 2 хармонике (у овом периоду по правилу клавирне), брача (гитаре) и контрабаса (бас или бронка) (Станковић, 2010; Радованковић, 2010, 2017). У истој и наредној деценији је у Свиници и Љупкови био веома активан ромски ансамбл лаутара из Љупкове (Јеремић, 2016; Ђурић, 2016).

До 1970-их година свирало се без озвучења („на ‘ладно““) што је утицало и на просторну компоненту игранке, јер су свирачи свирали у центру плесних формација, а по потреби су се и кретали, пратећи најбоље мушке плесаче. На крају ове деценије јавља се заокрет у музичко-звучној естетици: појављују се први синтисајзери („органи“), дугметара потискује клавирну хармонику под утицајем новокомпоноване инструменталне музике из Србије, а гласно озвучење, које из техничких разлога приморава музичаре на заузимање статичне позиције поред плесача, постаје стилско-звучни императив свих плесних догађаја (Стефановић, 2010; 2017).¹²

У актуелној пракси стандардну формацију поред органа, обавезно чине и дугметаре као звучни маркери српског музичког израза, али је веома

¹¹ Сви ансамбли се у локалном говору називају формацијама без обзира на њихов састав.

¹² Хармоникаш Горан Стефановић из Белобрешке (рођен 1963. године) се живо сећа тренутка када се, као веома млад извођач, придружио формацији Томислава Радованковића крајем 1970-их година, а када се тек почињало са озвучавањем инструмената (Стефановић, 2017).

често и придруживање труба и саксофона који изводе румунску музику, а које по правилу свирају Румуни. Док су све до 1980-их година музичари предводили певање у којем су могли учествовати сви присутни, заокрет у естетици музичког извођења након 1980-их година подразумева појављивање вокалних солиста, који су најчешће репертоарски специјализовани у етничком смислу (српски или румунски репертоар).

Репертоар

Плесни репертоар Срба у Дунавској клисури чине плесови у колу, плесови који се изводе у пару (по двоје) и плесови у тројкама. Формација кола је увек отворена¹³ и у њој се истичу први (онај који „иде напред”, а у Свиници онај који „води данац”) и последњи извођач (у Свиници се он назива „опаш”). Парови су слободно распоређењи по простору, осим у верзији румунског плеса *ардељана* (у Свиници *арђељана*, рум. *ardeleană*) у којем парови могу бити распоређени и по кружности. У тројкама се изводе *ситно коло* и *мађарац*. Пlesaње у соло формацији уз слободно коришћење индивидуализованих покрета које се изводи уз актуелне хитове српске *попфолк* и румунске *етнопоп* музике је све више заступљено,¹⁴ али се јавља по правилу тек у позним вечерњим часовима и то на игранкама у затвореном поростору које су организоване поводом разних прослава. На заветинама овакав вид плесно-кинетичког испољавања младих још увек није заступљен.

Према пореклу и времену заступљености у традиционалној и актуелној плесној пракси Срба на овом простору забележени плесови се могу жанровски систематизовати на аутохотне плесове, србијанска кола, румунске традиционалне плесове и локално специфичне плесове који су настали под утицајем румунске плесне традиције.

*

Аутохотни плесови Срба у Дунавској клисури су *ситно коло*, *кукуница*, *шестица* и *мађарац*. Они су представљали основу локалног репертара у току првих деценија XX века, а *ситно коло* и *кукуница*, вероватно и у ранијим периодима, мада за то нема конкретних историјских података. Мада се све ређе изводе, најстарији мештани, рођени 1930-их година, се још увек живо сећају њиховог извођења.

Најрепрезентативнији представник српског аутохотног репертоара јесте *ситно коло*. Овај плес структурално припада плесовима типа *бранла*

¹³ Осим у румунском плесу *периница* (*perinița*).

¹⁴ О одликама и дистинкцији између српске *попфолк* и румунске *етнопоп* музике писала је више америчка научница Маргарет Бесинџер, која се деценијама бави истраживањем музичке традиције Румуније (више у Beissinger, 2016: 98).

дубле (branla double), односно идентичан је банатском *малом колу*: чине га бочни и кораци у месту у оквиру четворотактне латерално симетричне структуре. Овај једноставан образац корака је омогућавао да се плесању *ситног кола* могу прикључити сви присутни без обзира на године старости и кинетичко-плесне способности, те је у прошлости имао изразиту кохезивну функцију (Крстић, 1987: 207). У овом плесу је, међутим, била присутна изразита родна раздвојеност. Мушкарци су имали прилику да плешући *ситно коло* варирају основни образац корака, те исказују извођачку спретност и кинетичку креативност користећи веома разноврсне мотиве попут „поскока одоздо“, „утапања“, заплитања, преплитања, трептаја, синкопирањих удара, поклецивања, па чак и клечања (више у Ракочевић, 2012: 48). За мушко играње у овом плесу посебно се везује тзв. колач, који извођачи именују „фигуром“, а који представља сложен осмотактни мотив у којем се неколико мушкараца пушта из основне формације, те након укрштених корака напред у трајању од четири тракта завршавају фразу клекнувши на једно колено, да би се, потом, укрштеним корацима назад вратили у почетну позицију (више у Карин, 2012: 32, 39-40). Колач се изводи уз посебан мелодијски образац. Ова стандардизована варијанта извођења колача је у незнатно, ритмички и структурално, варијантним облицима забележена у Соколовцу и Белобрешки 2010. године као реконструкција некадашње традиције. Будући да у формалном смислу представља заокружену целину, која у потпуности кореспондира са пратећом мелодијом, може се претпоставити да је формирана у оквиру сценске праксе сеоских фолклорних друштава. За разлику од мушкараца жене су у *ситном колу* најчешће само поцупкивале у месту или изводиле „ситне“ трокорак готово без одизања стопала од тла, обезбеђујући суиграчима стабилну ритмичку потпору. Све ове одлике *ситног кола* су идентичне одликама извођења *малог кола* на широј територији Баната. Специфичност *ситног кола* са простора Дунавске клисуре, међутим, представља то да је оно на овој територији извођено искључиво у тројкама или, понекад, у петоркама (два мушкарца са три жене¹⁵) распоређеним по кружници (Крстић, 1987: 207). Иако се може сматрати најрепрезентативнијим представником аутохтоног плесног репертоара Срба, *ситно коло* се у појединим местима (нпр. Стара Молдава) више не изводи у актуелној партиципаторној пракси, већ само на сцени.

Плесови *кукуница* и *шестица* припадају типу *кола у три* (више у Ранисављевић, 2012: 257-258) и изводе се уз идентичан мелодијски образац. Специфичност извођења *кола у три* код Срба у Румунији, па тако и у Дунавској клисури, јесте да латерално фразно уобличавање започиње мотивом „преплет“ који се понавља, да би тек у трећем и осмом такту уследио „поскок одозго“. На овај начин се изводи *кукуница*. Специфичност обрасца корака *шестике* огледа се у томе да се трећи и осми такт изводе „ситним“,

¹⁵ Жена-мушкарац-жена-мушкарац-жена.

односно кратким корацима осминских ритмичких вредности, при чему се задржава основно својство *кола у три*, а то је латерално симетрична диxотомна фразна организација осмотактне структуре. *Кукуница* и *шестица* се више не изводе у партиципаторној пракси.

За разлику од њих, *мађарац* се још увек може изводити на игранкама и, различито од других делова Баната, у Клисуре се изводи искључиво у тројкама. Образац корака *мађарца* се, као и у другим областима Баната, састоји из поновљених трокорака који се изводе у ритмичкој фигури четвртина-две-осмине (Ракошевић, 2012, 64). Попут извођења *ситног кола*, у *мађарцу* су мушкарци могли да варирају основни образац корака на најразличитије начине (Крстић, 1987: 206), уз најчешће коришћење „преплета“ и акцентованог избацивања слободне ноге „ситно“ напред, док су их жене пратиле поцупкујући у месту. Ова, некада изразита родна диференцираност се полако губи из праксе. Специфичност извођења *мађарца* у Дунавској клисури јесте и то да је у годинама након Другог светског рата извођен уз мелодију шумадијског плеса *политика и време*, коју је последњих деценија заменила мелодија *ужичког кола*.

Тзв. **србијанским колима** која су на територију Дунавске клисуре и Пољадике стигла након Првог светског рата припадају: *Жирино коло*, *ђурђевац*, *палангај*, *моравац*, *четворак*, *шота* и тзв. српско коло.

За разлику од *ђурђеца* и *палангаја*, *Жирино коло* се и данас веома радо изводи у свим селима Клисуре. Његова посебност, осим тога да се изводи идентично плесовима *кола у три* на територији Румуније (у оквиру четворотактне фразе најпре се изводе два „преплета“, потом „поскок одозго“ па поново „преплет“, да би овај редослед мотива био, потом, поновљен), јесте његова метроритмичка окосница у троделној ритмичкој пулсацији.¹⁶ Поред тога, у актуелној пракси у свим местима Клисуре *Жирино коло* се изводи у асиметричној путањи кретања, која је идентична *влашком колу*: првих четири такта се изводе за десном руком, затим следе два „преплета“ у месту, а потом „поскок одозго“ и „преплет“ за левом руком. Не може се са сигурношћу рећи када је овај начин извођења *Жириног кола* усвојен, односно да ли од самог појављивања на овом простору након Првог светског рата представља локалну специфичност плесне традиције.

Ђурђевац (називан још и *ђурђевак* или *ђурђевка*) и *палангај* имају самосвојне дводелне структуре образаца корака, а специфичност *палангаја* јесте да је био извођен у леси. Мада су све до 1970-их година чинили саставни део репертоара игранки, данас се изводе искључиво у сеоским фолклорним друштвима.

Моравац је у Клисуру стигао средином XX века или у деценијама након Другог светског рата. Иако се везује уз препознатљиву мелодију, на

¹⁶ Као што је напоменуто, идентично се изводи плес *коконица*, а варијантно *шестица*, с тим да ова два плеса имају парну дистрибуцију метроритмичког тока.

овом простору се образац корака *моравца* изводи у четворотактној структури у оквиру које прва два такта чине кратки, „ситни“ кораци косо десно, да би, потом, следила два „преплета“. Због почетних корака овај плес се понекад назива и *шестицом*.¹⁷ *Моравца* је и даље присутан на игранкама у свим селима Клисуре, осим у Свиници.

За разлику од *Жириног кола*, које, дакле, континуирано представља један од доминантних представника локалног, етнички дистинктивног плесног репертоара већ готово стотину година, за *четворак* (каже се још и *четворац*), који је по својим кинетичко особинама аналоган плесу *ора ће патру*,¹⁸ не може се са сигурношћу рећи када је интегрисан у плесну праксу Дунавске клисуре.¹⁹ Извођачи га перципирају као неодвојиви део локалног плесног репертоара иако наглашавају његову примарну територијалну везаност за простор североисточне Србије. Етничко одређење овог плеса је магловито, а везује се истовремено за српско и влашко становништво са супротне стране реке.

Извођење *шоте*, која данас представља један од најпопуларнијих плесова и Срба и Румуна дуж читаве Клисуре и у Пољадји, започето је почетком 1990-их година, а преузето са простора Ђердапске клисуре.²⁰

Коло које житељи Клисуре најчешће именују *српским колом* последњих година представља саставни део репертоара свих српских игранки на подручју Дунавске клисуре. Његов образац корака је идентичан обрасцу корака *Жириног кола*, док музичка компонента, која је базирана на метроритмичком протоку дводелне пулсације ритмичких јединица (што се колоквијално назива „српском двојком“), представља мешавину многих инструменталних кола преузетих из музичке традиције Србије, међу којима доминира мелодија *ужичког кола*.

*

Румунски плесови који су у току друге половине XX века могли бити извођени на игранкама су *хора* (*hora*), *периница* (*perinița*), *срба* (*sirba*), па-

¹⁷ У плесу *шестица* ови кратки кораци се, као што је напоменуто, јављају у трећем такту.

¹⁸ Плес *ора ће патру* или *влајна* (данас *влашко коло*) представља основни плес североисточне Србије и српског и влашког становништва (Младеновић, 1974: 101; Васић, 1997: 273; Васић, 2005: 314).

¹⁹ Свинички хармоникаш Живан Ђурић, рођен 1961. године, иако *четворак* одређује као плес који је примарно са територије североисточне Србије, тврди да је он интегрални део плесне праксе села од његових најранијих сећања дакле од 1970-их година (Ђурић, 2016). Ове наводе је потврдио и локални контрабасиста Лазар Јеремић, рођен 1949. године (Јеремић, 2016). Са друге стране, хармоникаш Радојица Миливојевић Кајица из Старе Молдаве сматра да је овај плес дошао у Клисуру након 1989. године (Миливојевић, 2010), што потврђују и поједини етнографски написи о плесној праки овог подручја у којем се *четворак* не помиње (уп. Крстић, 1987: 205-210).

²⁰ Према истраживањима Оливере Младеновић почетком 1970-их година, извођење *шоте* је представљало сасвим нову појаву у селима Ђердапске клисуре (Младеновић 1974: 103).

ровни плес *ардељана* и, данас најзаступљенији, *бру*. У Свиници се изводе и паровни плесови *инвртита* (*invărtita*) и *де дој* (*de doi*).

Док *хора*, *периница* и *ардељана* припадају старијем репертоару, те су у актуелној пракси све мање заступљени, *бру* је у току последњих двадесет година најдоминантнији плес. Иако етнички специфициран као румунски плес, он данас на широј територији представља надетнички маркер заједништва свих становника Баната (Green, 2016: 125-127). Након 1989. године, нагле експанзије медија и ширења различитих жанровских форми румунског *етнопопа*, плес *бру* преузима примат у партиципаторној плесној пракси и сеоских и градских средина на западу земље и потискује локално специфичне традиционалне форме. Мада постоје многе различите верзије овог плеса (на пример, Popin, 1951: 184-185; Buscan, 1957: 160-115; Green, 2014: 29), он се у актуелној плесној пракси Дунавске клисуре изводи шетајућим корацима у осмотактној латерално асиметричној структури (пет тактова за десном руком и три у месту или краћим корацима уназад, без окрета). Уједначен метроритам дугих шетајућих корака у четвртинским и половинским вредностима, може бити вариран изузетно ситним трокорацима у простору, који се сматрају структурално-стилском одликом румунске плесне традиције.

Срба је румунски плес у колу тротактне структуре обрасца корака (више у Ракошевић, 2012: 256), који се у актуелној плесној пракси Дунавске клисуре изводи на игранкама у континуитету последњих двадесетак година, а могуће је и раније.

Паровни плесови *де дој* и *инвртита* представљају стандардни део актуелног плесног репертоара Свинице. С обзиром на изузетно брз темпо у којем се изводе, представљају изазов и за веште плесаче. Док је метроритмичка структура обрасца корака плеса *де дој* идентична плесу *бру*, с тим да се изводи латерално симетрично веома кратким корацима због изузетно брзог темпа, *инвртита* је дводелни плес са изразитим вртњама пара у другом делу, на шта упућује и њен назив.

*

Локално специфични плесови који су извођени на игранкама, а настали су под утицајем српске или румунске плесне традиције највероватније средином XX века су: *цуцаљка*, *влашко молдавско коло*, *ситнана* и *Ору*, *ору*, *до зору*.

Цуцаљка је плес забележен само у Свиници и то у оквиру реконструкција некадашње плесне праксе (Ђурић, 2016; Јеремић, 2016). Припада типу *кола у три*, али је извођен корацима у месту без одизања ногу, у формацији *кола у којој* су плесачи повезани тзв. војвођанским повезивањем. Својим структурално-формалним одликама представља амалгам србијанске и банатске плесне традиције, те се може претпоставити да је настао негде средином XX века.

Плес *ситнана*, који је све до 1990-их година представљао основни плес Срба у Свиници, такође, представља, може се рећи, „посрбљену” латерално симетричну верзију румунског плеса *бру*, чему је доприносио начин повезивања (тзв. војвођанско повезивање типично на овом простору за Србе) и изузетно „ниски”, кратки кораци. Актуелна латерално асиметрична верзија плеса *бру* је у Свиници у току 1990-их година у потпуности потиснула *ситнана* која, са недвојбеним српским етничким одређењем, данас постоји само у сећањима старијих мештана.

Влашко молдавско коло (називано још и *старо коло*) представљало је специфичност плесне праксе Старе Молдаве у току друге половине XX века. Могли су га изводити само највештији извођачи, а представљао је једну од латерално симетричних верзија плеса *бру*, која се више не изводи. Попут *цуцалке* и *ситнана*, у њему су извођачи били повезани војвођанским повезивањем. Мада је овај плес свакако настао преуобличавањем румунског плеса, може се сматрати специфичном одликом и српског репертоара, с обзиром на његове стилско-извођачке особености.

Сећања на плес *Ору, ору, до зору* су забележена у Мачевићу (Нешић, 2010) и Белобрешци (Несторовић, 2017). Будући да његов образац корака припада типу латерално симетричне *шетње*, може се претпоставити да представља „посрбљену” верзију румунског плеса *хора*. Овај плес је био популаран у деценијама након Другог светског рата, а могуће је и раније.

Игранке у актуелној пракси и будућности

Иако је плесну праксу Срба у Дунавској клисури неопходно посматрати као променљиву, динамичну и флуидну, у оквиру хетерогеног репертоара могуће је издвојити плесове који су у прошлости представљали етнички маркер Срба на овом простору, а које и данас извођачи сматрају идентификационом основом сопственог културног идентитета. То су плесови: *ситно коло*, *мађарац*, *ђурђевак*, *планагај*, *коконица*, *шестица*, *моравац*, *Жижино коло* и, у Свиници, *ситнана*. У том смислу потребно је размишљати о обезбеђивању њиховог континуитета или, како се то данас језиком очувања нематеријалног културног наслеђа, каже, „одрживост”, не само у оквиру презентационе, односно сценске праксе, већ и партиципаторне, дакле, на сеоским игранкама. Иако су ови плесови присутни у кореографијама народне игре (КНИ) које се негују у сеоским фолклорним друштвима Клисуре, неопходно је поменути да се, нажалост, у овим изведбама по правилу не обраћа пажња на неговање адекватног извођачког стила, а појединачни локални плесови су често испреплетани у сплетовима са србијанским нумерама које никада нису биле извођене на овом простору у партиципаторном

контексту,²¹ без логичне драматургије редоследа, те уз неадекватну музичку подлогу. Потребно је најпре, подићи свест о њиховом потенцијално великом значају за локалну заједницу, као и утицати на то да се, у едукативним процесима, структури и стилу извођења сваког појединачног плеса приступи са посебном пажњом. С обзиром на масовност одржавања актуелних игранки, традиционални плесови Срба у Дунавској клисури требало би да буду препознати као моћан сегмент нематеријалног културног наслеђа, не само у презентационом, већ и партиципаторном контексту на чему би заједно требало да раде и стручњаци из Србије и Румуније и представници локалне заједнице.

Литература

- Beissinger, 2016: M. Beissinger, Romanian *manele* and regional parallels, u: *Manele in Romania. Cultural expression and social meaning in Balkan popular music*, Margaret Beissinger; Rădulescu Seranța; Anca Giurchescu (eds). Lanham, Boulder, New York, London: Rowman & Littlefield, 95-138.
- Bucșan, 1957: A. Bucșan, *Jocul din Ardealul de sud*. București: Editura de stat didactică și pedagogică.
- Васић, 1987: О. Васић, Игра и обред селима Ђердапског Подунавља, у: *Етноантрополошки проблеми – проблеми етничке дистанце*. Београд: Универзитет у Београду, 143-148.
- Васић, 1997: О. Васић, Игра четворка – *ora de patri* и њен утицај на играчки репертоар североисточне Србије, у: *Мокрањчеви дани 1994-1996*. Неготин: Мокрањчеви дани, 273-281.
- Васић, 2005: О. Васић, Народне игре североисточне Србије, у: *Народне игре Србије. Избор народних игара Србије и Срба ван Србије*, св. 27. Београд: Центар за проучавање народних игара Србије, 313-382.
- Green, 2014: N. Green, A consideration of structural analysis methodology in the context of Southeast European dance: *Brâul Bâtrân*, an example from Romanian Banat, in: *Proceedings of the Third symposium of the International council for traditional music (ICTM) Study group on music and dance in Southeastern Europe*, Skopje: ICTM Study group on music and dance in Southeastern Europe and National committee ICTM Macedonia, 27-35.
- Green, 2016. N. Green, Placing of Svinița's identity as seen from the perspective of community dance culture, in: *Dance, Field Research, and Intercultural Perspectives The Easter customs in the village of Svinița*, eds. Liz Mellish and Selena Rakočević. Pančevo: Kulturni centar Pančeva & Selena Rakočević, 115-134.
- Giurchescu, 1972. A. Giurchescu, Repertoriu de dansuri populare, in: *Atlasul complex "Portile de fier"*, Bucuresti: Academia Republicii Socialiste România, 246-249.

²¹ На пример са плесом *маказице* или са плесом *поскок* који се изводи уз мелодију „Играле се делије“ из КНИ „Игре из Србије“ Олге Сковран.

- Карин, 2012: М. Карин, *Мало коло – фолклорни бисер Срба из Доњег Баната у Румунији*. Мастер рад, рукопис. Нови Сад: Академија уметности Универзитета уметности у Новом Саду.
- Крстић, 1987: Б. Ђ. Крстић, *Код белог Брешка и око њега*. Букурешт: Издавачко предузеће „Критерион“.
- Крстић, 2015: Б. Ђ. Крстић, *Народни живот и обичаји Клисуреца и Пољадијаца*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Младеновић, 1974: М. Младеновић, Народне игре Ђердапског становништва, у: *Зборник радова Етнографског института*. Књ. 7, Београд: Етнографски институт Српске академије наука и уметности, 91-108.
- Popin, 1951: A. Popin, *Manual de dansuri naționale românești*. Vârșet: Editura “Frăție și Unitate”.
- Rakočević, 2012: S. Rakočević, *Tradicionalni plesovi Srba u Banatu*. Pančevo. Kulturni centar Pančeva i Gradska biblioteka Pančevo.
- Ранисављевић, 2012: З. Ранисављевић, Символично значење кола у три у плесној пракси Срба, у: *Традиција као инспирација. Зборник радова са научног скупа „Владо С. Милошевић етномузиколог, композитор и педагог“*. Ур. Соња Маринковић и Санда Додик. Бања Лука: Академија умјетности и Музиколошко друштво Републике Српске, 557-570.
- Станојловић, 1938: А. Станојловић, *Монографија Банатске клисуре*. Петровград: Штампарија Гутенберг.
- Томић, 1989. М. Томић, *По Дунавској клисури*. Букурешт: Издавачко предузеће „Критерион“.
- Томић, 1989: М. Томић, *По Дунавској клисури*. Букурешт: Издавачко предузеће „Критерион“.

Саговорници на терену

- Гурун, 2010: М. Гурун, Интервју начињен током теренских истраживања у Соколовцу 4. августа 2010. године.
- Драгичевић, 2017: М. Драгићевић, Интервју начињен током теренских истраживања у Старој Молдави 5. августа 2017. године.
- Ђурић, 2016: Ж. Ђурић, Интервју начињен током теренских истраживања у Свиници 4. септембра 2016. године.
- Јеремић, 2016: Л. Јеремић, Интервју начињен током теренских истраживања у Свиници 4. септембра 2016. године.
- Јаношевић, 2017: А. Јаношевић, Интервју начињен током теренских истраживања у Свиници 7. августа 2017. године.
- Јовановић, 2016: Ј. Јовановић, Интервју начињен током теренских истраживања у Свиници 20. јуна 2016. године.

- Кочијаш, 2017: Ж. Кочијаш, Интервју начињен током теренских истраживања у Дивичу 7. августа 2017. године.
- Миливојевић, 2010: Р. К. Миливојевић, Интервју начињен током теренских истраживања у Старој Молдави 12. августа 2010. године.
- Несторовић, 2017: Ђ. Несторовић, Интервју начињен током теренских истраживања у Белобрешци 7. августа 2017. године.
- Нешић, 2010: Н. Нешић, Интервју начињен током теренских истраживања у Свиници 4. августа 2017. године.
- Радованковић, 2017: Т. Радованковић, Интервју начињен током теренских истраживања у Белобрешци 7. августа 2017. године.
- Станковић, 2010: Б. Станковић, Интервју начињен током теренских истраживања у Белобрешци 7. августа 2010. године.
- Стефановић, 2010: Г. Стефановић, Интервју начињен током теренских истраживања у Белобрешци 7. августа 2010. године.
- Стефановић, 2017: Г. Стефановић, Интервју начињен током теренских истраживања у Белобрешци 4. августа 2017. године.
- Трујкић, 2017: К. Трујкић, Интервју начињен током теренских истраживања у Свиници 5. августа 2017. године.

Selena Rakocevic

DANCE EVENTS IN SERBIAN VILLAGES IN THE DANUBE GORGE IN ROMANIA

Summary

The geographically and administratively distinct area of the left bank of the Danube in Romania is traditionally referred to as Banatska or, more often, as the Danube Gorge (unlike the right bank, which belongs to the Republic of Serbia, which is called Đerdapska klisura). In the area of the Danube Gorge, along with Romanian settlements, there are bunch of villages where Serbs make or have made the majority. These are: Baziaș, Diviç, Belobreșca, Radimna, Pojejena, Măcești, Moldova Veche, Liubcova and Svinița. The aim of this paper is to present traditional dances of the Serbs in the Danube Gorge based on field research (which includes interviews, filming and audio recording of demonstrations of kinetic and melodic patterns of individual dances, as well as participant observation of the several dance events recorded in Stara Moldava). At the same the focus will be put forward the contemporary dance practice of the Serbs in this area. Which dances during the 20th century made a distinctive feature of the Serbian repertoire of the Gorge? What technical and stylistic features were the bases of their ethnic differentiation? On the other hand, what dance repertoire is performed in Serbian settlements in the Gorge nowadays? In what way

are they performed? Is it possible to talk about the continuity of dance tradition in this area and what are the perspectives of its maintenance in the future?

Key words: Danube Gorge, traditional dance, dance events, Serbs, ethnography.

01 *Бру* испред младожењине куће, младожења „води данац“. Свадба Ивана Илића и Монике Стојнић, Свиница, 14.9.2013. Фото: С.Р.

02 *Инвртита*. Бал, Стара Молдава, 6.8.2017. Фото: С.Р.

03 Живан Ђурић Тура (хармоника) и Лазар Јеремић Ика (бронка). Свиница, 4.9.2016. Фото С.Р.

04 Горан Стефановић (хармоника), Белобрешка, 5.8.2017. Фото: С.Р.

ТЕРЕНСКА ИСТРАЖИВАЊА СРБА У КЛИСУРИ 2017: ОБИЧАЈ КУМАЧЕЊЕ

Прилог се бави савременим трансформацијама обичаја *кумачење* у три српска насеља у Дунавској Клисури (Румунија): Дивич, Белобрешка и Стара Молдава а на основу теренских истраживања обављених јуна 2017. Рад прати неке традиционалне елементе обичаја и његове савремене трансформације у светлу нематеријалног културног наслеђа. Обичај *кумачење* у клисурским насељима посматра се у континуитету са актуелном обичајном праксом у другим насељима јужног Баната (у Србији и Румунији), затим северне и североисточне Србије. У Златици (Румунија) и Баваништу (Србија), организацију кумачења преузимају локалне основне школе чиме дефинитивно нестаје породична димензија обичаја коју у својим наративима редовно истичу саговорници из Клисури.

Кључне речи: ускршњи обичаји, Срби у Румунији, дечији фолклор, ритуално родство, нематеријално наслеђе.

Терен у Румунији 2017

Прилог је настао као резултат теренских истраживања Срба у три насеља у Клисури (Румунија): Дивич, Белобрешка и Стара Молдава (мај – јуни 2017).² Екипа коју су чинили истраживачи Балканолошког института САНУ и Института за књижевност и уметност (Светлана Ћирковић, Смиљана Ђорђевић Белић и аутор прилога) снимила је видео камером и диктафоном осам разговора на тему обичаја *кумачење*, сваки у трајању од 5 до 10 минута.³ Разговори су затим транскрибовани у форми конверзационих наратива, у овом прилогу упоређени су са претходним студијама које су се из угла етнолингвистике, а на основу упоредиве теренске грађе, бавиле истим обичајем код Срба и Румуна у јужном Банату са једне стране и код Срба и Влаха у североисточној Србији, са друге. Осам клисурских наратива показују

¹ biljana.sikimic@bi.sanu.ac.rs

² Истраживања су обављена у оквиру пројекта „Истраживања културе и историје Срба у Румунији“ финансираних од стране Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији.

³ Делови разговора из Старе Молдаве и Дивича постављени су на Јутјуб канал „Теренска истраживања“ <https://www.youtube.com/watch?v=ydGfbIiJIs0> и https://www.youtube.com/watch?v=sXY66_CRa0M.

микро разлике зависно од насеља у коме су записани, али и у зависности од времена на које реферишу.

Осим за потребе лингвистичких анализа,⁴ грађа снимљена у клисурским насељима додатно осветљава порекло, структуру и савремене трансформације истраживаног обичаја. Разлике се, пре свега, односе на начин избора партнера са којима се успоставља ритуално кумство, као и на њихов узраст приликом првог склапања кумства. Календарско време, конкретан географски простор и други елементи овог обичаја у Клисури не разликују се много од познатих етнографских описа.

Етнографски и етнолингвистички описи кумачења

Теренским истраживањем обичаја кумачење аутор овог прилога бавио се интензивно 1999. и 2001. године у контексту истраживања српско-румунских изоглоса и изодокса,⁵ а своја тадашња теренска сазнања допуњавао је и каснијим радом на терену. Овај обичај познат је у Србији у два географски одвојена ареала: у влашким царанским селима у околини Неготина и у етнички такође веома комплексном ареалу који обухвата јужни Банат (Румуни и Срби) и пожаревачко Подунавље. Теренским истраживањима је обичај кумачење потврђен у 'царанским' селима Мокрање, Кобишница, Душановац, Ковилово, Халово, Градсково и Подвршка, а етнографска грађа га бележи у Михајловцу и Брзој Паланци (у западним влашким 'унгурјанским' селима, на пример, у Уровици и Николичеву, нема овог обичаја). Обичај је у литератури потврђен и код Влахa у Бугарској који такође припадају царанској подгрупи. Комплексна теренска истраживања Влахa Унгурјана нису потврдила постојање овог обичаја, али јесу термин *Mătcălău*.⁶ За Румуне у Банату је такође карактеристичан термин *Mătcălău*⁷ а кумачење је на територији Румуније познато како Румунима у Банату тако и у Мунтенији.

⁴ Транскрипти одражавају савремено стање идиолекта саговорника из три истраживана клисурска насеља, за дијалектолошке описе клисурског сала Радимци в. Томић, 1987, а Белобрешке – Милорадовић, 2007.

⁵ Резултати ових теренских истраживања објављени су у Сикимић, 2001 и Sikimić, 2005. Сумарни ареални преглед распрострањености кумачења заснива се на подацима из ове две студије.

⁶ Паун Дурлић у новије време у свом електронском речнику влашког говора бележе етнографизам *Mitcalău* у (унгурјанском) насељу Дебели Луг у значењу 'Мали Ускрс' уз етнографски коментар да је у питању дан 'када се мире пашенози', <http://www.paundurlic.com/vlaski.recnik/celarec.php?id=2883>.

⁷ Овај термин, према етнографској литератури, означава лепог, бесмртног младића који лута по свету. Људи не могу да га виде јер је свет постао 'нечист' услед псовања и безакоња. Према румунској традицији Маткалау (*Mătcălău*) је млађи брат Ускрса. Истим термином – *Mătcălău* или Мали Ускрс (*Paștile mici*), назива се празник који се слави првог понедељка или уторка после Ускрса али најчешће у понедељак или уторак после Томине недеље. Тог дана се не ради у пољу због ветра и грома, уп. Сикимић, 2001, 2005.

Постоје бројне локалне варијанте обичаја 'кумачење' као посебног начина успостављања ритуалног сродства који се састоји од сестримљења/братимљења деце на одређени дан тако што се кроз венац размењују дарови а учесници се љубе. Место обављања кумачења и даљи поступак са венцем се разликују. Из класичног етнолингвистичког угла били су анализирани етнографизми – термини за сам обичај и учеснике, затим датум одржавања и текст формуле која се приликом кумачења изговара (Сикимић, 2001); из исте етнолингвистичке перспективе која је укључивала ширу ареалну распрострањеност посматрано је пет елемената из теренских наратива ('кумачење', 'кумача', датум, реквизити, локус), као и на терену документовани текстови формуле (Sikimić, 2005).⁸ Обичај кумачење код Срба у Румунији био је илустрован постојећим етнографским подацима из Белобрешке и Радимаца, али не и тада већ објављеним етнографским подацима из села Златица (Адам, 1992: 57). Наиме, историчар Дејан Адам у својим сећањима на период пре Првог светског рата, када је био ученик другог разреда основне школе, бележи да се кумачење обављало после заласка сунца, „на потоку поред куће“. Дечаци и девојчице свечано обучени стоје у потоку на неком камену, мајка држи поквашен венчић изнад глава оних који се кумачају, деца се окрећу око себе и певају „Кумачај се побро/кујко“, а мајка спушта венчић на главу час једног час другог. *Кујки* и *побри* се не помиње лично име, што Адам илуструје примером како један дечак чак ни учитељици није хтео да изговори *побрино* право име.

Враћајући се истој теми после више од 15 година, променила се и ауторска перспектива, па се у овом прилогу аутор бави конверзационим наративима (који укључују све интервенције истраживача), а анализи транскрипата не приступа се више из угла руске етнолингвистичке школе већ лингвистичке антропологије. Методом упоредивих текстова већ су били обрађени сегменти божићних празника и обичаја везаних за клање свиња који укључују грађу са терена Румуније⁹, а на располагању је и нова етнографска и лингвистичка грађа из српског дела Баната која ће у наставку бити укратко представљена.

⁸ Студије Сикимић, 2001, 2005 садрже ауторову теренску грађу из јужног Баната (Јасеново, Врачев Гај, Банатска Паланка и Долово). За осветљавање ширег контекста коришћена је била и већ објављена етнографска грађа из других јужнобанатских насеља (Јасеново, Врачев Гај, Банатска Паланка, Долово, Калуђерово, Загајица, Дупљаја, Старчево, Банатска Суботица, Црвена Црква). Коришћени су били и постојећи етнографски подаци о Србима у Стигу и смедеревском и пожаревачком Подунављу (Кличевац, Дубравица, Затоње, Велико Градиште). За анализу обичаја кумачење код Влаха североисточне Србије коришћена је постојећа етнографска грађа из Михајловца и Брзе Паланке, затим етнографска грађа о Власима из северозападне Бугарске, као и ауторова теренска грађа из Душановца, Мокрања, Кобишнице, Халова, Градскова, Ковилова и Подвршке. Румуни у јужном Банату били су покривени етнографском грађом из Војводинаца, Страже и Гребенца, а Румуни у румунском делу Баната етнографским потврдама из: Оршове, Дубова, Корамника и Чиклове Романе.

⁹ Радови Ćirković, 2015 и Sikimić, 2015.

Антрополог Никола Павковић у својој монографији посвећеној банатском селу Гају сматра да је данашња форма празновања Побусаног понедељка склапање нових пријатељстава међу најмлађима, док су раније у томе учествовали момци и девојке. У Гају се обичај зове *побрање* и *другање*, а у Дубовцу *кујкање*, код суседних Банатских Хера темин је *кумачање*. У Гају је до 1956. године другање обављано око крста који је стајао усред парка (касније је тај крст уклоњен), а данас се одржава у парку. У селу Дубовцу обичај је задржао више старих елемената: место окупљања није крст већ бунар на крају села (као и у другим селима у околини Беле Цркве), затим, у Дубовцу се не кумачају само деца већ и одрасли момци и девојке, па Павковић закључује да је „кујкање спадало у круг (про)летњих обичаја са некада можда слободнијим односима младих, који су делом христијанизовани и стављени под надзор старијих.“ И даље: „Чини нам се да наведени пример побрања, у којем учествују само деца, одражава ток не само преображаја, него и нестајања овог вида склапања вештачког сродства. И у овом случају су, као и код других обичаја, измењени учесници, сада су то деца.“ Данас се мајке са децом (пред)школског узраста окупљају после подне у парку (у Гају), односно пред црквом (у Дубовцу). Кумачање обављају дечаци са дечацима, девојчице са девојчицама, али постоје изузеци. Деца се три пута окрену око себе у месту и сваку пут се пољубе и рукују кроз венац, на крају размењују јаја. Од тог момента дечаци постају *побре*, а девојчице – *друге* (у Гају), односно *кујке* (у Дубовцу). Павковић указује да последица кумачења није побратимство у правом смислу речи, већ само појачана пажња и другарство у детињству (Павковић, 2009: 578–579; за шири контекст Баната уп. Павковић, 2009).

Слично као Никола Павковић и етнолог Весна Марјановић у својој монографији посвећеној традиционалним дечијим играма у Војводини помиње кумачење девојчица у јужном Банату у оквиру дечијих игара током ускршњих празника као имитацију годишњих обичаја (Марјановић, 2005: 58, 150). Ауторова објављена грађа из јужнобачког села Баваниште (Сикимић, 2007) проширује ареал распрострањености кумачења јер показује да је *другање* постојало и у јужнобанатском селу Омољница. У самом Баваништу нема текуће воде па се другање обавља уз кофу воде, венац се кваси и баци на кућу, а деца се кумачају почевши од своје треће године (Сикимић, 2007: 162).

Лингвиста Софија Милорадовић је на основу теренске грађе из 2007. године анализирао лексику обичаја кумачење у насељима Белобрешка и Стара Молдава са посебним пажњом за етнографизме *кумача/кујка* и *поца* (Милорадовић 2013: 131–136).¹⁰ Грађа за Речник српских говора Војводине (РСГВ), на жалост, не садржи лексичке податке из српских села у Клисури (осим из села Златица).

¹⁰ Уз лексикографска тумачења термина *кујка* може се додати и потврда истог термина из Ресаве у значењу 'другарица' (усмена потврда Смиљане Ђорђевић Белић).

Кумачење у Клисуре, савремено стање

Осим теренске грађе, за успостављање слике о стању неког обичаја на терену данас, на интернету се могу наћи подаци различитог степена поузданости који постају обавезни део истраживачког рада и додатно га усложњавају. Претрагом интернета показало се да је у Баваништу *другање* постало саставни део локалног школског календара (слично као фашанке у Гребенцу), а на интернету се могу наћи и фотографије са тог догађаја који је био организован у дворишту школе 21. 4. 2015.¹¹

Кумачење у Златици данас је једна од традиционалних акција коју организује Савез Срба у Румунији уз светосавску прославу, Богојављење на Нери, Видовдан, новогодишње и божићне празнике и могло би се наћи на листи елемената нематеријалне баштине у Румунији.

Недељник „Наша реч“ 1367 (од 6. маја 2016, стр. 2)¹² најављује да се у понедељак 9. маја: „одржава традиционално Кумачење или братимљење деце. Обичај сеже вековима у српску традицију из региона. Организатор је српска школа у Златици док учесници долазе и из околних места да га сваке године обнове. Деца се кроз венац цвећа пољубе, кумаче (уколико су девојке) и поце (уколико су мушкарци). Кумачење ће први пут ове године бити одржано на светом месту у манастиру Златица.“

Следећи број „Наше речи“ (број 1369, од 13. 5. 2016, стр. 14–15), објављује илустровану репортажу Предрага Деспотовића из Златице из које се сазнаје да наставници основне школе у Златици са кровном организацијом Савезом Срба у Румунији сваке године, почев од 2008. организују манифестацију Кумачење која окупља ученике из неколико насеља у Пољадији и Дунавској клисури. Осим самог кумачења, 2016. године биле су организоване и друге активности у којим су учествовали ученици основних школа уз Соколовца, Белобрешке и Луговета. На *кумачин понедоник* у манастиру Златица код Савиног извора, 9. маја 2016. око десет сати пре подне, прво су се деца помолила у манастирској цркви и добила благослов од игумана. Затим су ученици били подељени у групе и бојили јаја уз певање духовних песама. Наставнице су припремиле венце од врбе и украсиле их цвећем, припремиле су и црвена јаја и „остале ђаконије“. Кумачењу је присуствовала и председница општине Соколовац. Чланак преноси и изјаву игумана да му деца не сметају те да он о кумачење ништа није знао све док није дошао у овај манастир. Као доказ да обичај постоји „више стотина година“ аутор репортаже наводи одредницу из Вуковог Ријечника о ’дружичалу’.

¹¹ <http://www.kovinekspres.rs/?tag=os-desanka-maksimovic-kovin> (приступљено 8. 3. 2018).

¹² У прегледаним бројевима часописа из 2017. године нема вести о кумачењу у Златици.

Анализа теренске грађе из Клисури

Идеалтипски би обичај кумачење у Пољадији и Дунавској клисури требало да се обави на први понедељак после Ускрса на следећи начин: у поподневним сатима обично мајке доводе децу млађег узраста до реке или извора (обавезно до воде која тече), кумачају се девојчице са девојчицама и дечаци са дечацима, од врбових грана се исплету венци, па се деца стојећи једно наспрам другог три пута окрену и пољубе кроз венац, све се понови три пута па се кроз венац размене поклони (црвена јаја и колач, а у новије време – одећа, играчке, слаткиши). Мајка све време држи венац, на крају га подигне високо „да би деца што већа нарасла“, па га баци низ воду. Ко ће бити *кујка/поца* зависи од датума рођења: бира се најближи рођендан. Неке девојчице имају више кујки, а тако и дечаци.¹³

Теренска грађа снимљена у селима Стара Молдава, Белобрешка и Дивич крајем маја и почетком јуна 2017. показује старије стање обичаја *кумачење* реконструисано на основу сећања саговорника, као и њихово виђење савременог стања. Истовремено нови подаци које садржи грађа из Дунавске клисури проблематизује и питање порекла и суштине овог обичаја.¹⁴

На основу транскрипата разговора из Дивича и Белобрешке (из сваког села по три) и из Старе Молдаве (два), уочавају се одређене микро разлике (узраст деце која се кумачају по први пут, место на коме се кумачају). Допуну етнолингвистичкој анализи из претходних радова представља термин за 'венац', који је у ова три клисурска насеља – *котур*.¹⁵ Термин *венац* јавља се у разговору само под директним утицајем истраживачевог питања.¹⁶

¹³ Преглед у литератури описаних обичаја из румунског дела јужног Баната, који укључује и кумачење, в. у: Митић, 2016.

¹⁴ Светлана Толстој разматра различите институте 'секундарног', 'вештачког', 'ритуалног', 'духовног' сродства, међу које убраја кумство које признаје и црква, црква делимично признаје и побратимство /посестримство као и усвајање. Традицијска култура, са своје стране, познаје још неке друге везе: сродство по млеку, сродство по крштењу, ритуал продаје и куповине детета, венчано кумство, шишано кумство. Сродство је признавано и људима рођеним истог дана, затим истог дана у недељи, или истог месеца, људима који носе исто име, житељима истог села који славе истог свеца. Руска етнолингвистичкиња кумачење у Банату пореди са руским девојачким обичајима на Тројицу (Толстая, 2010: 305). Искрпну анализу статуса деце рођене истог месеца или на исти дан у оквиру исте породице или истог насеља ('једномесечића' и 'једноданчићи') у традицијској култури Јужних Словена в. у: Толстой, 2003.

¹⁵ Исти термин *котур* забележила је и Софија Милорадовић (2013: 133). РСГВ за етнографизам *котур* не доноси значење 'венац приликом кумачења'; потврђена су само значења: 'обруч који деца трчећи котрљају помоћу штапа', 'гвоздени прстен у влачуги' и 'комад истопљеног воска'.

¹⁶ Одломци из разговора садрже податак о архивираним звучном или видео запису у Дигиталном Архиву Балканолошког института САНУ уз иницијале истраживача који је

1. Традиционални елементи

1.2. Наративи јасно показују да је у Клисурси кумачење породични празник, да о избору прве *кумаче* одлучује искључиво мајка детета у договору са мајком другог детета, да понекад учествује и отац. Саговорници из сва три насеља експлицитно истичу да је приликом првог кумачања дете премало да би само донелу одлуку о избору. Улога мајке је у постојећим етнографским изворима минимализована, а из савременог описа актуелне праксе из Златице неке елементе ове улоге (плетење венаца, на пример) преузеле су наставнице из локалних основних школа. Приликом избора детета за кумачење у Белобрешки се водило рачуна о томе да међу децом не буде *велика разлика*, па чак и да буду рођена непосредно једно после другог.¹⁷

п-она док је мала, она не зна. Шта зна она кад се роди дете и дође Кумачни понедоник. Ондак ми питамо, ја питам једну жену која комшије има ћерку малу тако ко што и ја, онда се, је узмемо, су кујке и се кумачаду од два, три месеца, кад су мале још и све на даље. Све на даље, да. (Белобрешка 1 СЋ)

(БС: Значи практично мајка бира с ким, ко ће бити кујка?) Не бира него који је, који се роди близо или, да су му, знате, да је исте, да су исте врсте, мислим, да не так- постоји велика разлика између њих, знате. (БС: То је оно, као, истог месеца који се родио?) Истог месеца, а сад како се роде, и сад једно, као, догодине друго ал опет оно који је следи, то, то, то се узима за поцу. (Белобрешка 1 БС)

(БС: Али то заправо њима онда родитељи одреде ко ће бити поца?) Па да. (БС: Не бирају они, не бирају деца сама?) Па не мож, да су мали, не. Они су бебе, он не зна, знаш, ти се договориш сас мајком његовом и тако се кумачаду деца, мали. И после, кад знаду, већ велики, ондак сами, им даш јаје и сами кад биду десетину године иде сам тамо се кумача сас поцом (Дивич 1 БС)

Па дете кад зађе у трећу годину, онда, највише то дете је мало, не зна да одлући него мама то одлући с ким ће да, да буде, да се кумаћа (Стара Молдава 2 СЋ)

(БС: А ко, ко одлучи о томе ко ће бити кумача?) Па родитељи, мати и отац. Мати највише то. (БС: Она се пита?) Њу тражиш која оће, ако оће да се кумаћа с мојом ћерком јели да бидеш поца с мојим. И онда одлућимо ми, и деца не знају, су мали, не? Од три године почну да се кумаћаду. (Стара Молдава 2 БС)

1.2. Узраст детета приликом првог кумачања успоставља микродиференцијацију између Дивича и Белобрешке с једне стране и Стара Молдаве са друге. Док се у прва два насеља кумачење обављало док су деца још

водио разговор (СЋ – Светлана Ћирковић; СЋ – Смиљана Ђорђевић Белић; БС – Биљана Сикимић); транскрипцију свих одломака разговора урадила је Биљана Сикимић.

¹⁷ У Белобрешки су за *кумачу/поцу* одређивана деца рођена исте године (*врснаке* или *врсници*), према запису Софије Милорадовић (2013: 132).

бебе, у Старој Молдави дете је нешто старијег узраста, али још није навршило трећу годину. Уместо сасвим мале деце кумачају се њихове мајке. Прво кумачење се разликује од других кумачења која се обављају касније: у Белобрешки се размењују два јајета, једно *бело* и једно *црвено*, односно – једно некувано и друго кувано и обојено јаје. Приликом каснијих кумачења размењују се само кувана и бојена јаја. Чињеница да се кумачење обављало у току прве године живота детета било је изненађење и за истраживача о чему сведочи одломак из разговора у Дивичу са бројним недоумицама и потпитањима:

прву годину с ким се кумачаш прву годину сас тим се кумачаш после све док не порастеш велики да се не кумачаш. (БС: А колко то буде, значи, од колко године буде дете кад почне да се кумача?) Прву годину. (БС: Да, колко има девојчица тад?) У прву годину. (БС: Као беба?) Да. (БС: Тако мала?) Тако мала. (БС: А шта, онда мајка носи?) Па мајка га носи, мајка га носи сас оној-зином мајком. Њи две се договору и ондак ја носим моје дете, ти носиш твоје и тамо пољубиду се оне, оне пољубу моје дете, ја пољубим њино уместо су они мали. Е после кад порасту, после они сами се кумачаду. Опет и води мајка тако и носи котарче јаја и неку чоколаду и нешто тако. (Дивич 1 БС)

Први пут кад се кумачаду треба да, да добије та девојка или мушки кошуљу белу и једно јаје бело и једно црвено. Живо јаје бело, једно црвено. Први пут док су мали, први пут кад се кумачаду. И шта оћеш да купиш од одела, шта му, шта купиш. И после не. После само два црвени јаја, опет кроз тај котур се да првом колач и јаја, после и то одело и тако. Али прву годину тако се ради. Једно јаје црвено, једно бело. Да је жива и здрава. (Белобрешка 1 СЋ)

То само за бебе се да живо јаје, за прво кумаћање се да живо јаје и два црвени јаја. (Белобрешка 2 СЋ)

онда иду маме и маме онда носе тај венац и оне тамо се љубе и оне дају кро-, кроз тај венац поклоне једно другима, мислим, ово мало, ако их носиш у колица они седе тамо а маме се кумачају, знате, први, први пут, а после ови. (Белобрешка 1 БС)

(СЋ: Ви и Ваше три кумаче јесте се исте године кумачале?) Па кажем, треба да, да напуни две године, да зађе у трећу. (Стара Молдава 2 СЋ)

1.3. Кумачање старијих данас се више не практикује, али је постојало у младости саговорника у Белобрешки и у Соколовцу (према сећању једне саговорнице) где су се кумачали младић и девојка старијег узраста.¹⁸ Обичај је био прилика за састанке омладине, као и за играчке уз музику за одрасле. У Дивичу је такође била организована играчка за одрасле док су се деца кумачала уз реку.

¹⁸ У Белобрешки је кумачење некада обављано закључно са првом годином по удаји (према Милорадовић, 2013: 132).

Па пре су свирали армоникаши кад се кумачаду у реку. Е, јо, свираду армонике па пршти, и се игра већ кад су девојке велике и мушки, па с увату, па играју поред реке, па фино било, сила, сад нема тај обичај ко што пре, што је било. Пре је било, шта да Вам кажем, фино, лепо. Лепо је било пре, шта да Вам кажем. И матере после се увату, играју, очеви идеду. Иде и отац кад се кумачаду деца, и мати. Да, иду сас децама, како да не. И кад су мали и кад одрастеду. (Белобрешка 1 СЋ)

Пре се и велики, се мењала јаја. Ништа друго, јаја, котури, девојка с мушкарцом се пољубила, мушкарац с девојком и тако то било, тако. (Белобрешка 2 СЋ)

Само момци и девојке, то, по Сакаловцу и то. И код нас било. Имам момка, имам седамнајес године, имам момка. Е, два јаја офарба она, узме два јаја од то, и од јаја и од Ускрса, ел после Ускрса ома на осам дана се Кумаћни поне-доник, тај. И он узме та јаја, ми да мене јаја, ја њему дам јаја и пољубимо се кроз котур, ко да се не љубимо сваки дан и свако веће. Е, онак је главно. Онак је најбоље, па дабом, ондак је најслађе. (Белобрешка 2 СЋ)

па то света пропас божја на реку, пре младићи, па се свира музика на ћуприју пред Дом код нас и ова деца се кумачаду по реки сви, се играју, се. (Дивич 1 СЋ)

2. Савремене трансформације

2.1.Промене у обичајној пракси условљене су, према мишљењу саговорника, демографском ситуацијом, односно негативним природним прираштајем. Депопулација клисурских села директно ће утицати на нестанак обичаја кумачење, мада старије генерације и данас поштују *кујке/поце* које су стекле у детињству.

Сад двоје, троје ако се кумаћали. (СЋ: Нема више деце.) Нема деца. Нема. Једно дете, једанајс умрели а само једно се родило од Нове године. (Белобрешка 2 СЋ)

(СЋ: Јел има кумачење овде?) Има, нема деца сад, да л били да кумачаду не би веровала. Нема деца и нема (Дивич 1 СЋ)

А сад нема деце, ел ви кажем, нема, али се почита. Ја моју кујку и сад почитам. (Дивич 5 СЋ)

Видим и сад волу та деца, волу тај обићај. Само нема баш деца, не рађају баш. Нема то што је било пре. (Стара Молдава 2 БС)

2.2. У клисурски обичај кумачење данас се накнадно укључују и неки екстерни чланови који по традицијским представама вероватно не припадају локалној заједници, то могу бити некадашњи чланови заједнице одсељени у иностранство, али и Срби са друге стране државне границе, преко Дунава.¹⁹

¹⁹ Исту појаву – узимање кумаче из села преко Дунава – забележила је и Софија Милорадовић (2013: 133).

у Аустрију, Шведску, ди је. И му се родила, сад су дошли кући, мала беба од месец дана, месец и по, два. Овде ће да је крстиду у цркву, јер сад праве мало повојницу. И баба њена спремила ју све, прво дете, платно, не овако друго шта, само платно се носи. А она старија, мора да ју даш мало одело, она је старија, има годину дана и више, некад ниси имала друго и тако. И она из Аустрије, тамо у Аустрију, ди је, оће, нашла да кумаћа овденака девојницу, каже, мож да дође преко лета па да нема кујку. А су Румуни, жена му из Ресице, а он је из Белобрешке, па су тамо. Па кад дође овденака, каже да има кујку. (Белобрешка 2 СЋ)

преко Дунава, Веру кумаћу, одма овдека јој кућа, сам ишла код њи. После је била лађа на Велико Градиште, ја сам трговала, сам ишла, било пре се трговало. Окоlima, тамо идем, и дођем ту у Винци. А они дошли код нас из Југославије одонуд, у нашу цркву, тако то било, и ја сам била у ред, на Врбицу. И она дошла баба, пита да л' оћу да бидем кумаћа, а ја рада д' имам кумаћу, сам рада била, тувим²⁰ и сад. И дан данаске се, сам ишла код њих кући, ме преваћали бог зна како. Они нису толико, онда после ју погину син мојој кумаћи, нису толико долазили, а ја сам увек ишла тамо код њи. Примали ме на конак, послужили ме увек, све што год могло, и смо прићали (Стара Молдава 2 БС)

2.3. Снижавање узраста за кумачење стално је место у наративима. О данашњој стигми учествовања у овом обичају говоре саговорници из Белобрешке: у време њихове младости кумачење се практиковало до седмог разреда, колико је у Румунији средином 20. века трајала основна школа (*други циклус* као крајњи рок који помиње саговорница је средњошколско образовање), данас је то само до четвртог разреда.

Пре смо се кумаћали до седам раз-, до седам разреда. А саде не, сад ома ћетврти разред, ево велика девојка, неће да се кумаћа, је срамота. Иди, бре, ми једва смо ћекали да се кумаћамо. (Белобрешка 2 СЋ)

А сад до четвртог разреда ако, ако се кумачају, ни, ни до четвртог разреда не кумачају се. Срам-, стидно им, каже. Срамота, срамота ме, и тако да. А пре смо ишли, смо се кумачали и. (БС: До, до удаје?) Не до удаје баш, не до удаје смо се звале кујке, али нисмо ишле да се кумачамо, знате. (БС: Докле?) Јесте. Па до, мислим тако до другог циклуса, и тако, до седмог, осмог разреда и. (Белобрешка 1 БС)

2.4. Саговорници у Клисури (као и свуда у руралним областима Србије данас) имају развијену еколошку свест: место за одржавање обичаја кумачење ('река' која ни у једном случају није Дунав) морало је бити промењено због великог загађења животне средине. Традицијом прописано место постављања вештачког сродства сигурно је морало бити 'чисто'.

²⁰ Ареално распрострањење глагола *тувити* у значењу 'памтити' у Војводини в. на карти 3 приложеној у РСГВ 9.

И ондак идемо на реку и нађемо, пре река није била загађена ко сад, сад све загађено, да Бог сачува. (Дивич 5 СЋ)

2.5. Иновацију представља узајамно даривање деце додатним поклонима, осим традицијом прописаних бојених јаја и код куће умешеног колача. Очигледно је да се социјални статус огледао (а и данас се сигурно огледа) у избору поклона који се купује и дарује.²¹ Размена делова одеће као поклона у Клисурси није нова појава будући да се саговорници сећају скромних поклона ручне израде које су добијали у свом детињству.

му купиш одело, лепо му даш одело (Белобрешка 1 СЋ)

затим јој даш шта јој купиш, оделанце (Белобрешка 1 СЋ)

пре се давале шпангле, ове грапе и то се давало, ни се одела, сад купу мајицу, блузу купиду (Белобрешка 2 СЋ)

пре је било, па ти направе, ти оштрикају чарапе од вуне, па знате, о Боже, Боже, свашта је било. Па сиротиња је била, шта да Вам кажем, знате. Па није, није било, знам ја, увек сам добила тако чарапе од вуне штрикане, беле, лепе. Ми смо увек давали, баба моја и мама су давале како треба, знате (Белобрешка 1 БС)

И кроз тај котур ту се провуће колаћ тај и два јаја црвени обавезно, фарбани и поклонћићи како, како кој хоће. На пример, сад ову годину ја сам дала валда лошије, а добила сам боље па оћу другу годину да се реванширам и тако то. (Стара Молдава 2 СЋ)

Завршна разматрања

Антрополози у Србији се у новије време у анализи стања заштићене нематеријалне баштине залажу за стварање инклузивног регистра који би обухватио репрезентативне симболе свих етноконфесионалних и других заједница, и пратио промене у мањинској културној политици (Миленковић, 2016: 91–108).

Румунски етнолог годињама прате манифестације са листе заштићене нематеријалне баштине, тако антрополог Нарчиса Штиука анализира трансформацију маскираног опхода у насељу Бранешти (Știucă, 2015: 83–84) који се од спонтане манифестације претворио у „такмичарски фестивал“, прати појаву маркетинга у традиционалној култури уз укључивање школе и ученика. Уместо живе традиције, Штиука предвиђа претварање овог опхода у музеализовану реплику без спонтаности.

²¹ Софија Милорадовић (2013: 133) посебно истиче да *кумаче/поце* нису биране према социјалном статусу родитеља, што индиректно потврђују и у овом раду ниже наведени искази.

Уз бележење наратива о још увек живом клисурском обичају кумачење, истраживачи из Србије су већ обавили истраживања Срба у Арадској жупанији која би, између осталог, требало да отворе могућност за заштиту божићне чеснице и праксе традиционалног клања свиња. У раду су поменили и традиционални празници под покровитељством Савеза Срба у Румунији (светосавска прослава, Богојављење на Нери, Видовдан, новогодишњи и божићни празници), уз које свакако треба додати фашанке у Старој Молдави на које већ указује и студија антрополога Отилије Хедешан и Наташе Голант (Хедешан/Голант, 2007).

Актуелна пракса обичаја кумачење код Срба у Клисури, као и многих других елемената нематеријале баштине, указује на неколико праваца могуће 'употребе' традицијске културе, од конзументристичке комодификације до националистичке инструментализације. Истовремено постоји са једне стране опасност од 'замрзавања' културе и идентитета (у случају да се 'реконструкција' обичаја обави и фиксира према постојећим етнографским описима) и са друге – потреба да се поштује флексибилна пракса саме заједнице коју данас подржавају локалне институције – Савез Срба у Румунији, Српска православна црква или локалне основне школе.

Литература

- Адам, 1992: Д. Адам, *Детињство у Златици*, Београд: Етнографски институт САНУ.
- Марјановић, 2005: В. Марјановић, *Традиционалне дечје игре у Војводини*, Нови Сад: Матица српска.
- Миленковић, 2016: М. Миленковић, *Повратак наслеђу. Оглед из примене хуманистике*, Београд: Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за етнологију и антропологију.
- Милорадовић, 2007: С. Милорадовић, И ракију пијем сас медом. Дијалекатска слица Белобрешке (Румунија), *Probleme se filologie slavă XV*, Timișoara, 573–579.
- Милорадовић, 2013: С. Милорадовић, Прилог терминологији обичајног живота у Банатској Клисури, *Српско језичко наслеђе на мултикултурном простору Баната*, Темишвар, 159–174.
- Митић, 2016: К. Митић, Обичаји Срба из јужног Баната (традиционално, старо, обновљено, ново), *Исходишта* 2, Ниш, 111–120.
- Павковић, 2009: Н. Павковић, *Банатско село, друштвене и културне промене. Гај и Дубовац*, Нови Сад: Матица српска.
- Павковић, 2010: Н. Павковић, Слојеви народне религије у Банату, *Банат кроз векове. Слојеви култура Баната*, Београд: Вукова задужбина, 545–584.
- РСГВ 2000–2010: *Речник српских говора Војводине* 1–10, Нови Сад: Матица српска.

- Сикимић, 2001: Б. Сикимић, Обичај „кумачење” код Влаха и Срба у североисточној Србији и јужном Банату (проблеми етнолингвистичких истраживања), *Исследования по славянской диалектологии 7, Славянская диалектная лексика и лингвогеография*, Москва, 112–126.
- Сикимић, 2007: Б. Сикимић, Идем свуда по иностранство са мојима децама, *Друштвене науке о Ромима у Србији*, Одељење друштвених наука САНУ, књ. 29, (Љ. Тадић, Г. Башић, ур.), Београд, 143–168.
- Толстая, 2010: С. М. Толстая, Братство „по Богу“, *Семантические категории языка культуры. Очерки по славянской этнолингвистике*, Москва: Книжный дом „ЛИБРОКОМ“, 303–310.
- Толстой, 2003: Н. И. Толстой, *Очерки славянского язычества*, Москва: Индрик.
- Томић, 1987: М. Томић, Говор Радимаца, *Српски дијалектолошки зборник XXXIII*, 303–474.
- Хедешан/Голант, 2007: О. Хедешан, Н. Голант, Карнавал в румынском Банате: полевые исследования в Молдова-Ноуэ, *Антропологический форум 7*, Санкт Петербург, 300–311.
- Ćirković, 2015: S. Ćirković, Tradiția vie a sârbilor din județul Arad: cesnița (česnica). Elena Rodica Colta (coord.). *Populații și Patrimoniul Imaterial Euroregional. De la stratul cultural profund la tradiții vii* (E. R. Colta, coord.), București: Centrul Cultural Județean Arad. Editura Etnologică, 148–176.
- Nițulescu, 2008: V. Ș. Nițulescu, coord., *Repertoriu național de patrimoniu cultural imaterial I*, București: Institutul de Memorie Culturală.
- Sikimić, 2005: B. Sikimić, Etnolingvistički pristup vlaškoj duhovnoj kulturi – običaj „kumačenje“, *Actele simpozionului Banatul, trecut istoric și cultural*, Timișoara – Novi Sad – Reșița, 148–158.
- Sikimić, 2015: B. Sikimić, Obiceiurile legate de tăierea porcilor la sârbi de pe Valea Mureșului (Pomorišje). Cercetări de teren contemporane, *Populații și patrimoniul imaterial euroregional. De la stratul cultural profund la tradiții vii* (E. R. Colta, coord.), București: Editura etnologică, 119–147.
- Știuca, 2015: N. Știuca, Cucii din Brănești: o privire inside / outside asupra fenomenului, *Populații și patrimoniul imaterial euroregional. De la stratul cultural profund la tradiții vii* (E. R. Colta, coord.), București: Editura etnologică, 72–87.

Biljana Lj. Sikimić

FIELDWORK AMONG SERBS IN KLISURA GORGE (ROMANIA), 2017: CHILDREN'S RITUAL SISTERHOOD AND BROTHERHOOD

Summary

This paper results from the field research among Serbs in three settlements in Klisura (Romania) Divic (Divici), Belobreška (Belobreșca) and Stara Moldava (Moldava Veche) in 2017. Research team of the Institute for Balkan Studies of Serbian Academy of Sciences and Arts and the Institute of Literature and Arts (comprising Svetlana Ćirković, Smiljana Đorđević Belić and Biljana Sikimić) has recorded video and audio data consisting of eight texts on the topic of children's sisterhood and brotherhood spring ritual. The transcripts of these narratives are compared with previous studies that dealt with the same customs of Serbs and Romanians in Southern Banat on the one hand and Serbs and Vlachs in Northeast Serbia on the other, on the basis of comparative fieldwork. Eight narratives from Klisura gorge show micro differences depending on the settlement in which they are taken, but also depending on the time they refer to. Except for the needs of linguistic analyses, the material recorded in the Klisura settlements additionally shed light on the origin, structure and transformation of the custom. The differences are, above all, related to the choice of partners with whom the ritual sisterhood/brotherhood is established, as well as their age at the time of the first establishment of this particular social relationship. The calendar time, the specific geographical area and other elements of this custom do not differ much from the known ethnographic descriptions. In Zlatica (Romania) and Bavanište (Serbia), the organization of the custom was recently taken over by local primary schools.

Key words: Easter rituals, Serbs in Romania, children's folklore, ritual kinship, intangible heritage.

НАД СИНТАКСОМ ГОВОРА СРБА У НЕКИМ СЕЛИМА БАНАТСКЕ КЛИСУРЕ

У раду се на основу грађе прикупљене у селима Дивич, Белобрешка и Стара Молдава анализирају неке битније синтаксичке особености говора Банатске клисури (Румунија). У циљу осветљавања присутне синтаксичке интерференције с румунским језиком посматране су познате синтаксичке балканистичке црте, различите појаве аналитизације падежног система, које су резултат иновационих процеса у српским периферним говорима. Њихов обим и удео у истраживаном говору, као и међусобни однос појавних облика одређеног синтаксичког балканизма, показује статус регистрованих иновација, који је у спрези са постојањем евентуалних препрека структурне природе при продору једне појаве из несловенског балканског језика у српски периферни говор и у спрези са правилом поступности приликом прелаза из једне структуре у другу.

Кључне речи: српски језик, дијалектологија, дијалекатска синтакса, синтакса и семантика падежа, иновације, интерференција, балканизми, аналитизација падежног система, Банатска клисура.

1. Увод

Села Банатске клисури, подручја у подножју Јужних Карпата и на румунској обали Дунава од ушћа Нере до Ђердапа, у којима је већинско српско становништво јесу Базјаш, Дивич, Белобрешка, Радимна, Српска Пожежена, Мачевић, Стара Молдава, Љупкова и Свиница. Према П. Ивићу (1999: 331), говори у Банатској клисури у *целини* спадају у смедеревско-вршачки дијалекат, што подразумева да се клисурским селима (изузев Свинице, чији је говор тимочко-лужничког типа) прикључују и пољадијска села на левој обали Нере.³ За потребе овог рада коришћена је прикупљена грађа ограни-

¹ zosim04@yahoo.com

² Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (бр. 178020), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, и у оквиру пројекта *Истраживање историје и културе Срба у Румунији*, који финансира Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији.

³ Док ранији истраживачи овог подручја нису правили разлику између Клисури и Пољадије, која код локалног становништва свакако постоји, па су Банатском клисуром сматране обе

ченог обима из трију клисурских села, а то су Дивич (Д), Белобрешка (Б) и Стара Молдава (СМ).⁴

Када је реч о једном говору с периферије српског дијалекатског простора очекује се да би такав говор могао бити извором различитих архаичних појединости, односно извором потврда иновационих процеса, махом везаних за међујезичку интерференцију; извором црта особених за све језичке нивое па и за синтаксички. С обзиром на то да ограниченост расположиве језичке грађе посебно утиче на валидност добијених резултата синтаксичких истраживања, међу регистрованим синтаксичким феноменима издвојени су они чији значај може потврдити фреквентност њиховог појављивања у корпусу (уп. Ивић, 1991: 125). С тим у вези, евентуалне архаичне синтаксичке особености нису се у регистрованој грађи издвојиле, за разлику од многих синтаксичких особености аналитичког (балканистичког) карактера чија присутност је приметна и при површном увиду у грађу. А и иначе, иновације су значајнија и распрострањенија обележја одређеног дијалекатског подручја као целине него архаизми (уп. Ивић, 1998: 115).

Посебну опсервацију, између осталих, заслужују семантичке, функционалне и структуралне особености деклинационих средстава у говору клисурских села. Намера је да закључци буду засновани, где је год могуће, на броју потврда одређеног феномена довољном и за пружање статистичких података о односу иновационе структуре и структуре ненарушене инојезичким / балканистичким утицајем.

Овом приликом биће презентоване корпусне потврде за феномене који су у тесној вези с аналитичким развојним тенденцијама и под јаким су румунским и балканистичким утицајем – један је иновација у аргументско-предикатским структурама везана за начин исказивања одређених аргументских израза, тзв. прономинална редупликација, а други феномен јесте измена дистрибуционог потенцијала у погледу везивања предлошких форманата за падежне форме и с тим у вези, у једном случају, и већег присуства акузативне форме.

2. Анализа грађе

2.1. Очекивано је било да у једном периферном говору, какав је говор клисурских села, буде регистрована и прономинална редупликација (= удвајање, копирање, реплика, реприза), иначе најважнији синтаксички балка-

ове уже области, Б. Крстић (2015) посебно говори о клисурским, а посебно о пољадијским селима, истражујући народни живот и обичаје Клисуреца и Пољадијаца.

⁴ Корпус је формиран на основу теренског истраживања обављеног у овим селима у оквиру пројекта *Истраживање историје и културе Срба у Румунији* у периоду од 16. до 20. јуна 2017. године.

низам (уп. Ивић, 1990: 196). Ради се о добро познатој појави енклитичких облика личне заменице који су прономиналне реплике најчешће директног и индиректног објекта, те логичког (семантичког) субјекта, функција исказаних заменичком или именичком лексемом / синтагмом. На основу примера из дијалектолошких извора, стиче се утисак да је датив доминантно редуплициран у односу на акузатив, док је знатно мање примера редупликације генитивне форме (уп. Милорадовић, 2007а: 366–367; 2009: 287–288, 290). У нашем, додуше ограниченом, корпусу није забележен ниједан пример редуплицираног генитива, али су се нашле потврде за копирање свих наведених реченичних аргумената и за још неке специфичне случајеве. У покушају добијања јасније слике о фреквентности прономиналне редупликације у говору клисурских села паралелно се наводе и ексерциране потврде употребе истих аргументских израза у неизмењеној структури.

У примерима који следе налазимо ненаглашени облик заједно са наглашеним обликом датива личне заменице, и то у функцији индиректног објекта и семантичког субјекта (носиоца одређеног (психо)физиолошког стања или носиоца потребе). Овде додајемо и примере *ремаатски* употребљеног удвојеног датива којим се на нивоу исказа изражава посесивно значење обавезно удружено с неким другим значењем, синтаксички везаним за предикацију (уп. Пипер, 2005: 694–699). У регистрованим потврдама можемо говорити о дативу користи или штете и посесору у односу поседништва / располагања, дативу носиоца стања као посесору у односу целине према делу и дативу уз именички предикатив као посесивном експликатору сродничког односа. Уп.

сам *им* дала њима кућу СМ; да *ти* дајем паре *тебе* СМ; и давали *ни* нама нешто СМ; они добили на првокласну земљу [...] а *нама* *ни* дали на крај, ка реки Д; он *мене* *ми* донесе воду у собу Д; нека *ти* купи *тебе* стан Д; – казали *му* *њему* ако не нађе... Д; – јер и *нама* *нам* држали по свињу Б; да *ни* лакше *нама* СМ; – *мен* *ми* не треба свеска Д; *мене* *ми* нестали новци СМ; – *мене* пола срца *ми* ради СМ; – а и *мене* *ми* род СМ.

У неудареној структури забележили смо ове примере са објекатским и субјекатским дативом личне заменице, уп.

даш *њима* да биде здравља СМ; – *мене* господин наш свештеник каже Б; каже *мене* он Д; она каже *мене* Д; а *нама* кажу да држимо цену Д; и *њојзи* реко СМ; а она каже *мене* СМ; и он је реко *нама* СМ; – ако ја мислим *вама* зло, бог зна, бог врати Д; – а *нама* скувала пасуља СМ; *њему* је јако зло СМ; ајде, *њему* је тешко јако СМ; – и све *њему* треба СМ; па шта ће *мене* марва Д.

Акузативна заменичка енклитика најчешће се среће као реплика директног објекта исказаног пуним обликом личне заменице, али је забележе-

на и у структури са заменичким акузативом у функцији семантичког субјекта (носиоца (психо)физиолошког стања или процеса). Корпус није понудио много примера у којима је енклитичким обликом удвојен директни објекат исказан именичком лексемом или синтагмом.⁵ Уп.

(заменички објекатски и субјекатски акузатив)

њега га оставила СМ; сад *ме* манули мало и *мене* на слободу Д; шта *ме* грдиш ти *мене*, стару жену Д; ти-ш *ме* да грдиш *мене* Д; ја тражим *њега*, *њега га* тражим Д; која ће *тебе те* трпи Д; а *тебе* Драган *те* не бије Д; јеси ћула, мајо, како *те* воли више *тебе* него мене Д; водио *ме* и *мене* у Констанцу, у Тулђу СМ; нема места у кола, ди да *ме* води *мене* СМ; он ома *ме* узме *мене* да идем тамо СМ; а та *и[x]* служила *њи[x]* СМ; шта ја *тебе* да идем да *те* помогнем СМ; али *нас* ни не украо [= покрао] СМ; ома то иде у главу, ома ниси паметан – зашто *мене* да *ме* оправи то Д; а шта *те* мући *тебе* СМ; *мене ме* уватила нека грозница СМ.

(именички објекатски акузатив)

тај руски официр *га* изведе *тога румунскога* Д; за све *и[x]* проклињем *родитеље* Д.

Без пратеће акузативне енклитике у низу примера налазимо заменички, а само у једном примеру именички директни објекат исказан акузативном формом. Уп.

(заменички објекатски акузатив)

и они *мене* респектују, наша деца Б; он је *њу* воло јако СМ; ал она није слушала *мене* Д; и *мене* оставио сас мојем јунцима Д; па зашто си ти *мене* оставио да се изгубим Д; а *њега* остави натраг Д; идите, манте *мене* СМ; а *мене* одбацили Д; ја *њу* нисам нашо. она мене нашла у грешку Д; јел ти *мене* познајеш Д; ти не знаш *њега* Д; зашто ја *њу* да бијем Д; како ти *мене* бијеш Д; а *њу* је туко форт Д; он пита *њу* Д;

(именички објекатски акузатив)

ти си тео да стрељаш *овога војника*, сад стрељам ја тебе Д.

На основу изнесених потврда може се констатовати уједначено присуство редупликације реченичних аргумената заменичком енклитиком и неизмењене структуре аргументских израза (однос је 32:30 у корист иновационе структуре). Такође, овај материјал потврђује Ивићево запажање, дато за говоре југоисточног Баната, да исти појединци употребљавају облике са пратећом енклитиком, под јаким утицајем румунског језика, и облике без енклитике (уп. Ивић, 1990: 198). Предност акузативних удвојених структу-

⁵ Примери с подручја више српских дијалеката говоре да ни копирање именичког објекта није тако ретко (уп. Милорадовић, 2009: 289–290). Чињеница о ширењу овог вида редупликације истиче се и за један српски говор у Румунији, говор Рудне (уп. Бошњаковић/Вареника, 2008: 272).

ра над дативским (19:13) само је податак који је неопходно потврдити или оповргнути на обимнијем корпусу којим тренутно не располажемо. Грађа не показује постојање извесних ограничења у дистрибуцији енклитика које учествују у овом феномену, што је констатовано и за већину српских народних говора (уп. Милорадовић, 2009: 290). Регистроване потврде прономиналне редупликације прикључују се широко распрострањеној мрежи ове појаве у српским говорима румунског Баната (уп. Симић, 3. 2013: 432), великој периферној зони као потенцијалном центру за ширење овог иновационог процеса из једне билингвалне (у овом случају, српско-румунске) зоне у друге области (уп. Милорадовић, 2009: 292)⁶.

2.2.1. Услед поремећене дистинкције између значења локативности и адлативности исказаних падежним формализаторима, тј. због изједначавања конструкција за изражавање мировања и циља кретања,⁷ и у корпусу истраживаних клисурских села бележимо употребу акузативних конструкција с предлозима у и на на месту локатива с овим предлозима. Осим у просторном семантичком пољу, регистровано је стање и у оним семантичким пољима у којима се иначе појављује протоспацијални локатив (нпр. у темпоралном и квалификативном семантичком пољу), као и у идиоматизованим структурама или оним с копулативним или декомпонованим предикатом. Уп.

(у + акузатив једнине)

две године сам праила у *Темишвар* Б; у *Дивић* није обићај да идеду напред младе Д; унук ми у *Темишвар* Д; био ми муж у *шпитал* Д; седео у *шпитал*, и оде и у *Решицу* Д; сам била дваред у *болницу* у Темишвару СМ; осам дана да живиш у Темишвару у *болницу* СМ; она ради у *болницу* СМ; сад тражимо радње ту у *то Градиште* СМ; био је у *Оравицу* СМ; у *блато* да стојиш, да мешаш Д; с машинице се игра у *шанац* Д; куј умре у *онај крај*... Д; а био је код мене у *кућу* овде Б; први у *село* СМ; растаила га у *коло* овако Д; имаду онај шећер у *крв* Д;

треба, каже, да се олакша сад у *октобар* Б; умрла зими, у *фебруар* Д; сад у *јули* напуним и узмем осамдесету СМ; умро ми отац у пролеће, у *пос*... у *пос* умро ми тата СМ; проведе ћојек у *живот* много Д; ја кафу у *мој живот* нисам опет пила Д;

носим канте тако у *руку* СМ; носу у *стакло* Д;

нисам прав [и]о под пушку, да сам прав [и]о у *армију* СМ; – још иде у *црно*

⁶ О периферним и другим говорима у којима има потврда удвајања в. детаљније у: Милорадовић 2007а: 367; 2009: 288–289).

⁷ Поремећен однос између падежа места и падежа правца уз месне предлоге сматра се најкрупнијом изоглосом која иде преко новоштокавског земљишта, а обухвата зону највећег дела зетско-сјеничког, косовско-ресавског и смедеревско-вршачког дијалекта, те банатско-поморишког поддијалекта шумадијско-војвођанског дијалекта (детаљније о ареалу ове појаве и дијалектолошким изворима за њу у: Ивић, 1994: 323; Ивић/Бошњаковић/Драгин, 1997: 304, и нап. 648 и 649).

СМ;

краве ми биле у *ћорду* СМ;

био ми син ондак у *прву годину* гимназију Д; кад су у *распуст*, они носили калупе Д;

(у + акузатив множине)

имаш тамо ди да седиш, да не стојиш у *ноге* СМ;

(НА + акузатив једнине)

још тако кад има нешто *на астал* од јела Д; одека било света, у *наш овај*, ми смо о [в]д [е] *на крај* СМ; ми *на село* смо копали Д; *на варош* има црква СМ; ви сте *на варош* порасли, нисте *на село* Д; *на варош* машина носи Д; а они добили *на првокласну земљу*, добили ти[х] двајес ари, а нама ни дали *на крај*, ка реки Д; један, двоје *на овај крај*, двоје *на онај* и двоје *на среди* Д; живу тако да су само живи *на овај свет* СМ; све злато *на њега* СМ; а овако пише *на новац* – сто Д;

и она умрла *на порођај* СМ;

а може и *на говеђе* да се кува супа [...]; кад немаш [о]ву живину, може и *на свињско* Д; ми смо правили [војску] *на радњу* СМ;

нема семнал *на телефон* Б;

(НА + акузатив множине)

имала камење *на бубреге* СМ;

иде тако *на итаке* СМ;

што је радила *на телефоне* СМ; сам мало радио *на те воде* сас бабом СМ;

сам ишла *на метље* да радим СМ;

ти који су *на барјаци*, они не копаду, то су младићи тако неки Д.

Ипак, разлика између локативног и адлативног падежног формализатора није истрвена из овог говора, што потврђују следећи регистровани примери:

(у + локатив једнине)

ћу да умрем у *Темишвару* СМ; праила сам [...] у *Темишвару* занатску школу Б; имамо у *бунару*, да Б; све ове што радили у *фабрици* Б; сад деца наша у *Румунији* тешко нађу службу Д; и српску децу у *колевки* има да закоље Д; а свекрва ми умрла зими, у *собе* Д; тај што је у *Темишвару* СМ; има дете у *Темишвару* СМ; она ради у *Темишвару* СМ; кад сам ја била у *Темишвару* СМ; сам била дваред у болницу у *Темишвару* СМ; даједу аменде у *вашој Југославији* СМ; у *болници* ради СМ; за нас радили, у *руднику* код нас СМ; дошао он да тражи још некога у *Градишту* ту СМ; сам радио ту у *Северину* СМ;

млого се дешавало у *рату* СМ; погино тамо у *рату* СМ; погинули многи били у *рату* одавде из села СМ; у *почетку* је било добро Д;

више држиду земљу у *реду* СМ;

(у + локатив множине)

да ни имала дете у *шака...* Д;

(НА + локатив једнине)

седели *на салашу* СМ; а *на путу* се обуквамо СМ; пала *на путу* и умрла СМ; стари тетка седела му *на путу* СМ; седели *на салашу* СМ; рућак *на арагазу* СМ; седео *на салашу* СМ; и умрла *на путу* тако СМ; ту *на Дунаву* биле ћетири [...] биле ту *на Дунаву* код нас СМ; један, двоје на овај крај, двоје на онај и двоје *на среди* Д; а *на среди* има ди дође сандук Д; узели Мађари оно знате *на крају* –ић Д;

и баба увек нам правила супу *на голубу* Б; правила сам [...] школу[...] *на румунском* Б;

тај што је *на факултету* у Темишвару СМ;

море, манте ме *на миру* Д;

(НА + локатив множине)

и цео дан *на нога* Д.

Анализа ексцерпираних грађа, у којој су се нашла 54 примера с акузативном, а 49 примера с локативном конструкцијом, указује на благу предност акузатива с предлозима у и на у значењу примарне локативности.

Док С. Милорадовић (2007б: 577), дајући дијалекатску скицу Белобрешке, примећује да није занемарљив број примера факултативног чувања локатива уместо акузатива у оваквим случајевима, Томић (1987: 312, 370) констатује да се у говору Радимаца, који се, према његовим речима, подудара са говором свих Клисурсаца⁸, облици локатива ретко сусрећу, те да су замењени другим падежним облицима, пре свега акузативним.⁹

А да је ова појава још у превирању доказ су забележени случајеви паралелне употребе обеју конструкција код истог говорника. Уп.

ја сам још била у *болници* СМ ~ и у *болници* има душмансто СМ;

у *Градиште* био испоћетка СМ ~ није био ућитељ у *Градишту* СМ;

они имају свашта у *кућу* СМ ~ имају ред у *кући*, уређене куће, шта да ви кажем СМ;

сви, сви у *колектив* смо радили Д ~ ја сам у *колективу* радила, то се звало колектив Д.

она умре *на пут*, ти умреш *на пут* СМ ~ *на путу* умрла СМ.

⁸ Свакако да се искључује говор у Свиници, док према говору Љупкове, у поређењу с говором Радимне, аутор поставља извесне резерве, а спорадичну појаву дугоузлазног акцента у Соколовцу истиче као једину диференцијалну црту према радимском говору (Томић, 1987: 312, 313).

⁹ Међутим, Томић указује и на могућност контактирања Радимаца са осталим Србима (из румунског Баната и из Србије) и на могућност продирања књижевног језика у њихов говор путем школе, радија и телевизије (Томић, 1987: 314).

Ради што потпунијег увида у стање на терену, наводимо и регистроване примере у којима је могуће да се ради о тзв. хиперкорекцији, тј. „неуспелом подражавању особине књижевног језика“ (Ивић/Бошњаковић/Драгин, 1997: 304). Поремећен однос између локативног и адлативног падежног формализатора довео је и до употребе локативне форме у адлативном значењу. Број таквих примера, додуше, далеко је мањи од броја потврда у претходним случајевима¹⁰, уп.

а он све у *путу* је ишо Б; ишо сам у *камину* СМ; немаш шта да бациш на *асталу* СМ; ајде д-идемо негде у *ладу* СМ; водјо га у *Темишвару* СМ; кад је стигао у *Темишвару*... СМ; колико сам стигла у *Темишвару* ... СМ; воло сам да идем на *вашару* одена у Градиште СМ (уп. код истог информатора и: да оправим да идем на *вашар* СМ); скупимо ђубре и сад изнесемо на *путу* СМ; и опет идем на *салашу* там СМ.

2.2.2. Процес елиминације семантичке опозиције *локативност ~ адлативност* у српским говорима огледа се и у употреби оријентационих предлога ПРЕД, ЗА, ПОД, НАД с акузативом уместо с инструменталом. Такву употребу налазимо и у нашој грађи, али са сасвим мало потврда. Будући да су оскудни и регистровани примери инструментала с таквим предлозима, није могуће утврдити тачан однос између ова два падежа као формализатора значења локативности или неког апстрактног значења изведеног из овог.

Предлог над¹¹ није уопште регистрован, а предлог ЗА налазимо у акузативној конструкцији, као колокату глагола *платати* уместо конструкције ЗА + инструментал. Инструментал с предлогом ЗА бележимо уз глаголе усмереног кретања како у просторном, секвентивном значењу,¹² тако и у интен-

¹⁰ Незнатан број примера бележи и С. Милорадовић (2007б: 577) за говор Белобрешке, а ова појава је у мањој мери констатована и на другим местима, као нпр. у банатским говорима тамишке зоне (Ивић/Бошњаковић/Драгин, 1997: 303–304), говору Банатских Хера (Ивић, 1958: 345), говору Смедеревског Подунавља и дела Јасенице (Бошњаковић, 2007: 274), говору Ђердапске зоне (Пецо, 1972: 204), те ресавском говору (Пецо/Милановић, 1968: 303, 324). Чешћа употреба локатива уместо акузатива констатована је у средњем делу румунског Баната (Томић, 1968: 86–88), у говору Галипољских Срба (Ивић, 1994: 324–325) и прелазном говору Малог Гаја (Бошњаковић/Радовановић, 2009: 162).

¹¹ Маргиналан положај или потпуно одсуство конструкција с предлогом над махом је утврђено на целом штокавском подручју (в. у: Симић, 2016: 48, нап. 37), а у савременом српском језику констатована је најмања заступљеност акузативне конструкције с предлогом над од свих акузативних предлошких конструкција (уп. Арсенијевић, 2003: 188).

¹² М. Ивић је констатовала да је у савременом језику основни формализатор оријентационог значења 'место позади' конструкција иза + генитив, док је конструкција за + инструментал резервисана за случај одређивања секвентивног значења уз глаголе кретања (уп. Ивић, 1957–58: 149, напомена 12). И Томић за клисурски говор Радимне истиче да предлог за с инструменталом долази само уз глагол кретања, док појава глагола мировања доводи до замене конструкцијом иза + генитив (Томић, 1987: 430). У народним говорима се пак примећује и напoredна употреба обеју конструкција у значењу 'место позади', нпр. у

ционалном значењу. Уп.

(ЗА + акузатив)

(једнина) и не плаћем *за њу* нити молим бога *за њу* Д; док није умрла, она је форт плакала *за њу* СМ; (множина) пре се јако плакало и *за старе* и *за све* Д;

(ЗА + инструментал)

и она ишла напред, и снаја *за њом* СМ; она иде *за човеком* Д;
младеж по вароши отишо *за службом* Д.

У значењу просторне антелокативности срећемо напоредо четири формализатора – ПРЕД + акузатив, ПРЕД + инструментал, ИСПРЕД + генитив и НАПРЕД + генитив, од којих највише акузативну форму, и сингуларску и плу-ралску. Треба истаћи да примери с конструкцијом ИСПРЕД + генитив потичу од истог говорника од којег су забележени примери локативне употребе ПРЕД + акузатив именице *кућа*.¹³ Уп.

(ПРЕД + акузатив)

(једнина) и се праву ватре *пред сваку кућу*, ватра се пали Б; ватре се гориду *пред сваку кућу* Б; седим *пред моју кућу* Д; (множина) па ондак пуно тамо *пред куће* горе је било Б; не видиш прс *пред оћи* Д;

(ПРЕД + инструментал)

нека биде *пред њим*, *прѣд Богом* Д;

(ИСПРЕД + генитив)

правимо ватру *исплет куће* Б; може сваки *испред своје куће* да праи ватру Б;

(НАПРЕД + генитив)

сокак – *напред куће*, не? Д; у Дивић није обићај да идеду *напред младе* Д.

Конструкције ПОД + акузатив, ПОД + инструментал и ИСПОД + генитив јављају се у грађи као формализатори просторне сублокативности, а у неким случајевима представљају семантичко језгро копулативног предиката, односно детерминатор квалификативности засноване на протокационој сублокативности. Уп.

чумићком говору или говору северне Метохије (Грковић, 1968: 143; 156; Букумирић, 2010: 62). За трстенички говор се истиче да је несеквентивна конструкција *за* + инструментал далеко ређа и да се тада замењује са *иза* + генитив (Јовић, 1968: 171) која је пак сасвим маргинална у Левчу и Параћинском Поморављу, захваљујући и честој употреби предлога позади (Симић, 1980: 54, 55, 122–123; Милорадовић, 2003: 118).

¹³ Ситуација у дијалекатском окружењу, према расположивим подацима, говори о ређој употреби генитива са сложеним антелокативним предлогом испред, односно о његовом повлачењу у корист других конструкција, међу којима је и конструкција *пред* + акузатив (уп. нпр. Грковић, 1968: 144; Симић, 1980: 55, 123–124; Милорадовић, 2003: 115, 234–235; Букумирић, 2010: 62).

(ПОД + акузатив)

смета, оће да ми гори *под грло* оденак Д; све ту једу *под ајнфор* СМ; – нисам био *под пушку* СМ; нисам прав[и]о *под пушку*, да сам прав[и]о у армију СМ;

(ПОД + инструментал)

сад је *под водом* СМ; – не да буду *под командом американском* Д;

(ИСПОД + генитив)

испод ћермиде то је таван Д; једна стоји *испод гробља* Д; била ту *испод нашега [гробног места]* једна вишња Д.

За клисурско село Радимна Томић (1987: 421) констатује да нема посебних правила за употребу предлога *међу, над, под ~ између, изнад, испод*, те стога можемо рећи да серију сложених предлога посматра равноправно с одговарајућим простим предлошким видом, односно, да не претпоставља маргиналан положај оваквих сложених предлога у клисурским говорима,¹⁴ иако, с друге стране, у говорима на истоку, најчешће оним који могу имати аналитичку деклинацију, може изостати серија сложених предлога, или се евентуално појављивање везује за општи падеж, као што се везује и одговарајући прости оријентациони предлог (Ивић, 1991: 136).

2.3.1. Примат акузативне форме међу конкурентним формама је приметан у регистрованом материјалу. Међутим, остаје отворено питање у ком степену је овакав процес анализације директна последица интерференције с румунским језиком, а у ком степену се може приписати продору општег падежа, као у косовско-ресавском дијалекту, када се акузатив налази и уместо генитива и инструментала у конструкцијама типа *од нашу фамилију, изашо с једну краву* (уп. Ивић/Бошњаковић/Драгин, 1997: 305).¹⁵

У овом говору су сасвим спорадичне, али ипак присутне, и конструкције акузатива с генитивним предлогом од и инструменталним предлогом с(А), а срећу се и усамљени примери акузатива с предлозима из, код и до, те акузатив уместо беспредлошког генитива у именском изразу. Уп.

(ОД + акузатив)

сваки носи шта има *од кућу* СМ;

се правила супа *од телеће* Б; доцније се праила и *од говеће* Б;

¹⁴ П. Ивић (1994: 316) посебно истиче да у говору Галипољских Срба нема предлога сложених са из- (изван, између, изнад, испод, испред).

¹⁵ Објашњење за чињеницу да у банатским и црногорским говорима оваквих промена нема јесте да у њима налазимо утицај из румунског, односно албанског језика, у којима су се конструкције с индиректним падежним облицима незамењеним општим падежом сачувале знатно више него у призренско-тимочној зони одакле је, без постојања језичке баријере, продирао општи падеж у косовско-ресавски дијалекат (Ивић/Бошњаковић/Драгин, 1997: 305).

а баба ми била од *Радојковић* СМ; моја мама од *Станковић* СМ
е знате како ми је била баба од *рођење* СМ

(С(А) + акузатив)

(једнина) па окадиш *с кадевицу* СМ; (множина) *с машинице* се игра у шанац Д;
волели смо да пиламо [...] *са сламу* Б;

(ИЗ + акузатив)

отац ју био *из Белобрешке*, мати *из Молдаву* СМ (али и: он се нашао с једном
из Молдаве СМ);

(КОД + акузатив)

(множина) месећно се носило млеко там *код ти Власи*¹⁶ СМ;

(ДО + акузатив)

од потока па *до Рибиш*; па тамо *до Базјаи*, *до Базјаша*, *до Базјаша* Д;
(беспредлошки акузатив у именском изразу)
био ми син ондак у прву годину *гимназију* Д.

С друге стране се у низу значења својствених општеаблативном предлогу од среће конструкција с обликом генитива и то како у једнини тако и у множини, што важи и за остале претходно поменуте примарно генитивне предлоге и за употребу беспредлошког генитива као зависног дела именског израза. У покушају што вернијег увида у регистровано стање издвојили смо следеће примере:¹⁷

¹⁶ Иако се у Томићевој монографији експлицитно не помиње наставак *-и* за акузатив множине (осим сачуваног архаичног облика у *гости*), при илустрацији генитива множине стоји да се у говору клисурског села Радимне каже нпр. *Носу кошуљу без рукави (и рукава)* или *Купјо је и пар волови (и волова)*. Док је употреба облика номинатива уместо акузатива множине именица мушког рода уобичајена у призренско-тимочким говорима, под чијим утицајем је стање идентично и у говору Параћинског Поморавља, у већини косовско-ресавских говора „оваква ‘замена’ живи као спорадична појава – негде фреквентнија, а негде сасвим маргинална“ (Милорадовић, 2003: 165 и нап. 313). Може се приметити да у говорима источне Шумадије једна група потврда акузатива множине на *-и* (основни наставак је *-е*) јесу, заправо, примери употребе општег падежа уместо генитива, инструментала и локатива, нпр. *пе-шес назимићи; о(д) телићи*; – *с волови; сас пријатељи*; – *пешикири на коњи; по паркови* (Бошњаковић, 2012: 37–38). Узев у обзир све претходно, истичемо Ивићево одређење многоструких редукција морфолошких средстава у деклинацији (међу којима се наводи и продор наставка *-и* на место *-е* у акузативу множине именица мушког рода прве врсте) као почетке кретања ка аналитичком систему (Ивић, 1999: 313).

¹⁷ При одабиру примера за илустрацију очуваности генитивне форме у говору испитиваних села имали смо у виду значења у којима се појављују наведене акузативне конструкције (уколико је такво забележено и у генитиву), и категорију броја именске речи, због чега смо чешће давали множину, а нарочито тамо где је и акузативни облик плуралски (нпр. код + акузатив множине).

(ОД + ГЕНИТИВ)

(једнина) реко биће одовуд *од горњега Баната* Д; (множина) преко пута *од Винаца* СМ; *од оџију* па до нога је туко с каблом;

(једнина) бабице [...] *од теста* се меси Д; мој син праио *од мермена* спомен фини Д; и праву *од камена* креч Д; ондак се праву три, девет ваљака *од кукуржњега брашна* Д; торбу клећану *од вуне* Б; (множина) ставила сам компот *од кајсија* Б; тако смо ткали *од рита неки* Д; сече се *од стари аљина* Б;

(једнина) има тако ко носила, што се каже, *од дрвета* СМ; ставу пару, новац овај *од метала* Б; ко један ђубревник [...] *од плека* Д; *од дрвета* тако ћамац СМ; сос *од парадајза* Б; ђубре [...] *од марве, од крава, од оваца* СМ; (множина) тарабе тако *од дасака* Д;

прашина *од рудника* [...], из ти[х] фабрика, *од рудника* СМ;

а *од глоте* неће нико да носи Д; ако имаш неког рођеног *од фамилије* Д;

(множина) сас листом *од ти[х] јагода* СМ;

(множина) слуша *од људи стари[х]* пре СМ; зна *од родитеља њони[х]* СМ;

(ИЗ + ГЕНИТИВ)

(једнина) вукли *из магазина* Д; *и-шпорета* иде у тај комин, *из комина* тако иде гор Д; (множина) извиру *из брегова* СМ; имала сам колеге [...] *из српски села* Б; прашина *од рудника* [...], *из ти[х] фабрика*, *од рудника* СМ;

(КОД + ГЕНИТИВ)

(множина) смо седели сви заједно тамо, *код родитеља* мојега тате Б; иди у Темишвар *код девојака* Д; ја знам да идеш ти *код ти[х] курви* Д; идемо, пиламо *код кокошака, код гусака* Б;

како је наш обичај *код Срба* Б;

(ДО + ГЕНИТИВ)

(једнина) иду *до гробља* Д; зидови *до градине* Д; свој те довуће *до рупе*, ал те повуће натраг СМ; (множина) људи носу *до гробља* СМ; *од оџију* па до нога је туко с каблом Д;

до првога четвртка вуче воду Д;

(беспредлошки генитив у именском изразу)

(једнина) *ћас румунскога* Б; професорка *француског* Б; убили преседника *државе* СМ; (множина) фестивал *смокиња* Б.

2.3.2. Инструменталне конструкције с предлогом с(а) издвојено илуструјемо из разлога што су такви примери истовремено потврде очуваности инструменталне форме и потврде употребе те форме обавезно блокиране предлогом с(а), а не слободне форме, ни када се ради о значењу инструменталности. Будући да аналитизам прво захвата множинску парадигму, и овде, као и на осталим местима, кроз илустровани материјал посматрамо и овај феномен.

У низу примера су регистроване потврде конструкције с(а) + инструментал, од којих наводимо оне у којима се ова конструкција јавља као при-

марни формализатор значења социјативности, значења пропратне околности, али и неких типова квалификативног значења. Уп.

(с + инструментал јединине)

да се карала *сас* њоном *јетрвом* Б; да се карала *са* мојом *бабом* ко снаја *са* свекрвом Б; и поделила *с* једном *младем* *младићо(м)* СМ; – живо добро *сас* њом СМ; и пре се видела *са* њоме Б; – једаред је био *сас* моје сестре *сином* СМ; сад је *с* њоном *фирмом* ди ради Б; се праила *са* *маком*, *са орасима* Б; пиринач *сас* *месом* *голубовом* Б;

(с + инструментал множине)

ратовала и *с* *Турцима* и *с* *Аустроугарском* и *с* *Немцима* Д; да сам ја ишла по брегова *сас* *људима* Д; – куј мого *с* *њима* да говори СМ; ја сам говорила још *сас* *некима* Д; да се јури *с* *њима* СМ; – живи *са* *живима* Д; отишло право *с* *Русима* на фронт Д; прабаба, она је у кући *с* *нама* *децама* Б; и мене оставио *сас* *мојем* *јунцима* горе Д; и ондак и[х] бари *са* *кобасицама* Б; – ал дошли *с* *њима* да беру СМ.

скаћали *с* *камионима* тамо на Оршаву у Дунав Д; кад сам ишла на пијаце *с* *кромпирима* Д; и сви *са* *свећама* *лепо* *паљеним* иду преко села Б; они праву *сас* *онима* *облатнама* Б; па се праву *сас* *орасима* Б; и гибанице ни прави *сас* *орасима* и *са* *сиром* и *сас* *воћом* СМ; кифлице неке *са* *формама* имам Б; кола *сас* *коњима*, не кола мала СМ.

Будући да и овако ограничен материјал нуди велики број примера употребе множинских облика инструментала, са великом сигурношћу се може говорити о стабилности овог падежног формализатора, бар као формализатора поменутих значења. Дакле, балканистичко-аналитички процеси нису значајније изражени у домену употребе конструкције с(а) + инструментал.

2.4. Иста конструкција преузела је улогу слободног, беспредлошког инструментала и постала формализатор инструменталности у говору клисурских села, што је познато и великом броју штокавских говора,¹⁸ не само периферним говорима, у којима одсуство слободне падежне структуре може бити подржано и страним утицајем, овде стањем у румунском језику. Уп.

(с(а) + инструментал јединине)

сам потписала *с* *мојом* *руком* Д; *и* *ћоканом* бијеш Б; од оћију па до нога је туко *с* *каблом* Д; *с* *каблом* је туко Д; а вадиш у тањир *са* *супаром* Д; – сам изгорела ноге *с* *млеком* Д; и ту и[х] раниш *сас* *листом* СМ; – там се ишло *и* *ћамцом* СМ; ја идем још *с* *трактором* СМ; и пошао *сас* *машином* и погино СМ; и ти да идеш *сас* *меном*, *с* *мом* *машином* СМ;

¹⁸ Уп. детаљније о стању на штокавском терену у: Симић, 2016: 187, нап. 194, и 197, нап. 215 – о зонама стабилне употребе слободног инструментала (најпре спроводничког), зонама напоредне употребе обеју конструкција, односно зонама с превлашћу или продором конструкције с предлогом с(а) нарочито изражене ентитетом с функцијом премештања (превозна средства, животиње, специјализоване направе).

(C(A) + инструментал множине)

треба ручно да радиш, *са рукама* Б; да и[х] диже *с леђима* Д; а *с ногама* не чепрља Д; он не може *с ногама*, иде у колица СМ; не може ништа *с рукама* саде СМ; се ћистило *са лопатама* Б; и *сас ритама* тима смо ткали крпаре Д; – газда вуће у подрум *с ведрима* Д; идемо беремо *сас колима* Д; опет људи товарили *сас колицама* Д; – они у јесен *са колима* Б; *са колима* ишли СМ.

Као што изложена грађа показује, инструменталност је остала и даље у домену значења исказивих формом инструментала, подједнако јединском и множинском, али обавезно блокираном предлогом C(A), тако да и ови примери потврђују да овај периферни говор није значајније захваћен повлачењем инструменталне форме у корист акузативне, али је продор социјативног предлога C(A) у категорију инструменталности (оруђа) завршен у потпуности.

3. Закључак

3.1. Удео прономиналне редупликације у испитиваном говору клисурских села утврђиван је поређењем с неизмењеним структурама аргументских израза присутним у истом корпусу. Регистровано стање у говору клисурских села указује на подједнаку заступљеност обеју структура. И поред снажне и дуготрајне интерференције с румунским језиком, нису озбиљније потиснуте у други план примарне структуре без реплике заменичком енклитиком, што се може објаснити постојањем евентуалних препрека структуралне природе при продору једне појаве из несловенског балканског језика у српски периферни говор (уп. Милорадовић, 2006: 97). Намеће се, међутим, и питање да ли је успостављање три реда облика – удвојених форми (у служби пуних заменичких форми), простих (углавном уз предлоге) и енклитичких – могло имати ослонца у томе што три реда облика, додуше другачије природе (пуни, енклитички и специјални облици акузатива с предлозима: *за ме, за те*) постоје и у западним штокавским говорима (уп. Ивић, 1991: 164–165).

3.2. Спорадична појава акузативних уместо генитивних и инструменталних конструкција, махом блокираних предлогом, тек наговештава аналитички процес постепеног увођења општег падежа, чије је место осигурано већим присуством акузативне форме, насталим услед нарушене семантичке опозиције локативност ~ адлативност. Будући да није занемарљив број корпусних потврда локатива с предлозима у и на (и изван идиоматизованих спојева), а да оријентационе предлоге, с обзиром на њихову мању фреквентност у језику уопште, бележимо и уз инструментал, може се рећи да непознавање дистинкције између падежа места и падежа циља кретања није у

потпуности завладало у клисурском говору, те стога ни падежна парадигма није озбиљно редукована, ни сингуларска, па чак ни плуралска. Посебно велики број примера конструкције $C(A)$ + инструментал у више регистрованих значења потврђују добру очуваност парадигме.

3.3. Убрзан услед румунског језичког суседства, иновациони процес продирања социјативног предлога $C(A)$ у примарни падежни формализатор категорије оруђа, којим је дошло до потпуног формалног неразликовања семантичке опозиције инструменталност ~ социјативност, своје узроке има и у самом органском развоју ових категорија и ширењу употребног поља конструкције с предлогом $C(A)$ на рачун беспредлошког инструментала (уп. Ивић, 1954: 211–235).

3.4. Илустроване иновационе појаве које немају јаче упориште у структури инхерентној српском језику нису доследно спроведене у клисурском говору, за разлику од ишчежавања беспредлошког инструментала оруђа. Забележене конкурентне, неизмењене структуре добиле су равноправан статус с првима у извршеној анализи, с циљем добијања што верније слике стања на терену. А ради бољег разумевања природе посматраних феномена у целини, исцрпно су изношене граматичке, семантичке и функционалне особине језичких средстава којим је изражен одређени феномен, односно идентификовани су појединачни појавни облици таквог феномена. Оправданост оваквих поступака треба проверити након усаглашавања приступа истраживача овим проблемима, којим би синтаксичке чињенице свакако постале упоредивије међу собом, а тако би се издвојили и они подаци релевантни за анализу и теоријска преиспитивања.

Литература

- Арсенијевић, 2003: Н. Арсенијевић (2003). Акузатив с предлогом у савременом српском језику (I). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). XLVI/1: 101–261.
- Бошњаковић, 2012: Ж. Бошњаковић (2012). Морфолошке особености говора источне Шумадије. *Српски дијалектолошки зборник* (Београд). LIX: 1–381.
- Бошњаковић, 2007: Ж. Бошњаковић (2007). Продор аналитичких падежних форми у говоре Смедеревског Подунавља и дела Јасенице. *Probleme de filologie slavă*. XV: 264–281.
- Бошњаковић/Вареника, 2008: Ж. Бошњаковић и С. Вареника (2008). Напомене о морфосинтаксичким особинама српског говора села Рудне у Румунији. *Српски језик* (Београд). XIII/1–2: 261–279.

- Бошњаковић/Радовановић, 2009: Ж. Бошњаковић и Д. Радовановић (2009). Теренски записи из Малог Гаја (Румунија). *Прилози проучавању језика* (Нови Сад). 40: 161–178.
- Букумирић, 2010: М. Букумирић (2010). Значења генитива у говорима северне Метохије. *Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини*. [Посебно издање поводом 50-годишњице оснивања Филозофског факултета посвећено проф. др Милосаву Вукићевићу]. Косовска Митровица. 47–82.
- Грковић, 1968: М. Грковић (1968). Употреба падежа у чумићком говору. *Прилози проучавању језика* (Нови Сад). књ. 4: 133–159.
- Ивић, 1954: М. Ивић (1954). *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој (синтаксичко–семантичка студија)*. Београд: Српска академија наука, Посебна издања, књ. СС XXVII, Институт за српски језик, књ.2.
- Ивић, 1957–58: М. Ивић (1957–1958). Систем предлошких конструкција у савременом српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог* (Београд). XXII: 141–166.
- Ивић, 1958: П. Ивић (1958). Место банатског херског говора међу српским дијалектима. У: *Банатске Хере*. Нови Сад: Матица српска. 326–353.
- Ивић, 1990: П. Ивић (1990). *О језику некадашњем и садашњем*. Београд–Приштина.
- Ивић, 1991: П. Ивић (1991). *Из српскохрватске дијалектологије*. Изабрани огледи III. Ниш: Просвета.
- Ивић, 1994: П. Ивић (1994). *О говору Галипољских Срба*. Целокупна дела I. Сремски Карловци–Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ивић, 1998: П. Ивић (1998). Српски дијалекти и њихова класификација. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). XLI /2: 113–132.
- Ивић, 1999: П. Ивић (1999). Српски дијалекти и њихова класификација (II). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). XLII: 303–354.
- Ивић П./Бошњаковић/Драгин 1997: Ивић, Павле, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин (1997). Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови). *Српски дијалектолошки зборник* (Београд). XLIII: 297–433.
- Јовић, 1968: Д. Јовић (1968). Трстенички говор. *Српски дијалектолошки зборник* (Београд). XVII: 1–239.
- Крстић, 2015: Б. Крстић (2015). *Народни живот и обичаји Клисуреца и Пољадијаца*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Милорадовић, 2003: С. Милорадовић (2003). *Употреба падежних облика у говору Параћинског Поморавља. Балканистички и етномиграциони аспект*. Београд.
- Милорадовић, 2006: С. Милорадовић (2006). Употреба падежних облика у говору Радимње и Параћинског Поморавља – једно поређење. *Probleme de filologie slavă* (Timișoara). XIV: 89–98.

- Милорадовић, 2007а: С. Милорадовић (2007). Дијахрони и синхрони аспект аналитичких појава у српским народним говорима. *Зборник Матице српске за славистику* (Нови Сад). 71–72: 357–375.
- Милорадовић, 2007б: С. Милорадовић (2007). И ракију пијем сас медом. Дијалекатска скица Белобрешке (Румунија). *Probleme de filologie slavă* (Timișoara). XV: 573–580.
- Милорадовић, 2009: С. Милорадовић (2009). *Статус објекатске редупликације у српским народним говорима*. Годишњак за српски језик и књижевност Филозофског факултета у Нишу. Година XXII. Број 9: 287–295.
- Милорадовић, 2015: С. Милорадовић (2015). Српски периферни говори – међујезички утицаји и балканистички процеси. *Gwary Dziś* (Poznań). 7: 71–82.
- Пецо / Милановић 1968: А. Пецо и Бранислав Милановић (1968). Ресавски говор. *Српски дијалектолошки зборник* (Београд). књ. XVII: 241–366 (+ карта).
- Пецо, 1972: А. Пецо (1972). Говор ђердапске зоне (фонетско-морфолошке особине). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. 15/1: 177–209.
- Пипер, 2005: П. Пипер (2005). *Семантичке категорије у простој реченици: Синтакстичка семантика*, у: Пипер, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Прилози граматици српскога језика: Синтакса савременога српског језика – Проста реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.
- Симић, 2013: З. Симић (2013). Прилог проучавању међујезичке интерференције (на примеру говора Банатске Црне Горе). *Јужнословенски филолог* LXIX: 429–441.
- Симић, 2016: З. Симић (2016). *Синтакса падежа у романијским говорима Старог Влаха: метафоризација простора*. Докторска дисертација. Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду.
- Симић, 1980: Р. Симић (1980). Синтакса левачког говора. I. Употреба падежних облика. *Српски дијалектолошки зборник* (Београд). књ. XXVI: 1–146.
- Томић, 1968: М. Томић (1968). Употреба акузатива и локатива у српским и хрватским говорима у Банату. *Књижевни живот*. 1: 86–88.
- Томић, 1987: М. Томић (1987). Говор Радимаца. *Српски дијалектолошки зборник* (Београд). XXXIII.

Zoran M. Simić

ON THE SUBJECT OF SYNTAX OF SERBIAN VERNACULAR IN SOME VILLAGES OF THE BANATSKA KLISURA REGION

Summary

Based on the data collected in the villages of Divič, Belobreška and Stara Moldava, the paper offers some significant syntactic features of the vernacular of Banatska Klisura (Romania). Aiming to shed some light on the syntactic interference with the Romanian language, the paper examines known syntactic Balkan features, different instances of analytisation of the case system, which represent a result of innovative processes in Serbian peripheral languages. Their scope and proportion within the analysed vernacular as well as the relationship between forms of a specific syntactic Balkanism, reveal the status of the detected innovations, which is related both to the existence of possible structural obstacles to the incursion of particular phenomena from a non-Slavonic Balkan language into a Serbian peripheral vernacular, and the rule of gradual transition from one structure into another. An insight into significant syntactic features allows a mapping of the direction and particulars of the development of this Serbian vernacular in a multi-ethnic environment.

Key words: Serbian language, dialectology, dialect syntax, syntax and semantics of cases, innovations, interference, Balkanisms, analytisation of the case system, Banatska Klisura.

ЗНАЧАЈ КЊИЖЕВНОГ ДЕЛА БОРИСАВА СТАНКОВИЋА ЗА РАЗВОЈ СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА

Аутор истиче значај књижевног дела Б. Станковића са једног посебног становишта: са становишта стабилизације српскога књижевног језика уопште, као и његове улоге у прикључењу културног простора југоисточне србије националној матици, како у културном, тако истои у политичком смислу овога термина.

Кључне речи: књижевни језик, национална култура, уједињење српства.

1. Б. Станковић (Врање 1876 – Београд 1927) живео је и радио у време када се приводио крају процес националне афирмације и стабилизације код Срба, започете у устанцима почетком XIX века, у ратовима за национално ослобођење Србије, а завршене у драматичним борбама за афирмацију од притиска великих сила почетком XX века, дакле сто година касније. То је управо и оквирно време настанка и консолидације српскога књижевног језика вуковске провенијенције. Са платформе народног језика у књижевности, какву је заступао Вук, српски књижевни језик на прелому XIX и XX в. достиже ниво стабилног гласила националне културе, по развијености и функцијама раван осталим језицима европских народа. Тај кулминациони стадијум у развоју књижевног језика затекао је Б. Станковића на врхунцу стваралачког ангажмана, јер је он управо у то доба објавио своја кључна књижевна дела. „Његов златни период по речима Ј. Делића [Енциклопедија, 1079] траје од 1899 (збирке *Из старог јеванђеља*) до 1910 (роман *Нечиста крв*). Збирке прип. *Стари дани* и *Божји људи...* и драма *Коштана* излазе 1902, а недовршени романи *Певци* и *Газда Младен* у часописима [1902, 1903]“.

2. У моћном налету стваралачких снага Станковић се нашао заправо на једној прекретници у српском културном и националном развоју којег је свакако био свестан, а који нпр. мудри Стојан Новаковић (1888: 30-31), полазећи од самих корена, овако описује:

¹ jelenajo@bitsyu.net

Вук Ст. Караџић и Ђ. Даничић показивали су облике језику у његову избијању из народног језика, у његовим првим покушајима у развоју умественога и књижевног развитака. Тако је тражио ред развијања; тако су изискивале књижевне и научне потребе њиховог времена. Друкчији је задатак нашега времена, и тај задатак тражи рада и испитивања. Тај се задатак показује кад се пође с гледишта ономе са свим противнога, и кад се потражи шта је литература до сад створила од народног језика, колико је народни језик досад напредовао у литерарним облицима, у уједињавању, које народи постизавају исто толико образованим књижевним језиком и јаком једнодушном просветом као и државним уједињењем. Развиће нашега народа за последњих сто година кренуло је из засебних области и њихових дијалеката, и очевидна му је тежња у умственом животу да сврши јединством књижевног језика који ће, из једних основа изведен, бити јачи од свију дијалеката, који ће их све потчинити и у се скупити“.

3. Окупљање националних огранака у јединствени колектив по Новаковићу је најважнији задатак и циљ политичког и културног живота Срба током поменутих сто година. Новаковићев удео у тим процесима био је заправо одлучујући у многим погледу, и он је најкомпетентнији тумач идеја о којима говори. Његово залагање за екавицу које је демонстрирао издајући велику ‘Српску граматику’ (1894) – Новаковић не схвата као акт потискивања ијекавице, већ свом поступку даје убедљиво и политички веома значајно образложење.

Из његових речи – по мојој оцени формулисаој у књизи о развоју српског књижевног језика [1991: 385] – избија један (значајан) моменат који је утицао на овакав расплет догађаја око књижевног језика, а и на правце целокупних настојања у култури после Берлинског конгреса: то су политички циљеви Србије. Српска држава је постала центар око којег су се груписали догађаји; није то више српски народ и његови витални интереси. Размештај интереса и распоред снага постали су сасвим друкчији, а ти нови интереси нашли су свог израза у књижевном језику на тај начин што је заустављена експанзија ‘неслужбеног’ у Србији јужног наречја, и прегло се да се прибави углед источноме, службеном наречју. Један од циљева владајуће класе у Србији био је, по Новаковићу, „да српском књижевном језику и даље привлачи она племена, која су на прекретници међу Србима и Бугарима, и која су положајем места, трговачким и културним везама и комуникацијама позвани да уђу у народну заједницу с нама, у којој су се у старо време налазила. У том је једна културно-национална мисија Србије – објашњава Новаковић, – која ће без сумње исто гако бити мила и нашим племенима на западу“.

Колики је значај Станковићевог дела као уметнички успеле творевине која не застарева – толики је, према томе, – а са гледишта национално-политичког и још много већи, његов значај као симбола прикључења српских крајева на југоистоку матици баш у време када су по одредбама берлинског конгреса и територијално великим делом прикључени Србији.

4. И ово би било довољно да на овом месту покажемо значај живота и дела Боре Станковића као симбола једнства српске нације остварене на овим странама српства. Но ми ћемо покушати да на неким примерима покажемо и конкретно како се Станковић односио према књижевнојезичкој норми и према дијалекту у тексту својих дела. Грађу ћемо узети из збирке Станковићевих текстова у којој су објављене приповетке и 'Коштана' (Станковић, 1957).

4.1. Прва слика у књизи. Приповетка *Стари дани* и њен познати почетак. Опис сцене, прво у општим обрисима, а онда конкретни догађај (5):

Скрените надесно, среска канцеларија. Пред улазом истоварени сељаци, рањени од Арнаута. Подаље од њих стоји лекар, Цинцар, угојен, обријан, обучен по старој моди, са златним прстењем и ланцима, и не сагињући се, штапом открива рањенике, и пита танким гласом, кроз нос:

– Сто, пан'м, сто тој, а?

А сељаци јаучу, вију се и крвљу из рана шарају калдрму.

Драстичан контраст у самој слици између нехуманог лекара и мученика који јаучу и „крвљу из рана шарају калдрму“. Понижење у мукама и надмена задриглост далеко у висинама малограђанске неосетљивости.

Драстичан је контраст и у језичком изразу. Ауторов опис је у беспрекорним облицима и лексици књижевног језика, а једина дијалашка реплика у дијалекту, и у изговору какав су прихватили тада још неадаптирани цинцарски трговци и остали њихови припадници, чак видимо и интелигенција. Станковић није имао намере да се нашали на рачун локалних званичника, већ да прикаже у неповољном светлу прилике и односе у јужној граничној паланци тадашње Србије.

4.2. Одавде би следило да је Станковић као велики реалиста у приповедном вербативу за свој израз узео књижевни језик 'београдског стила', а да је у колористичке сврхе за сликање локалног амбијента и нарави на располагању имао дијалекатску реч у њеним разноврсним варијантама. То би се и очекивало од неког књижевника осредњих домета. Но ствар код Станковића не стоји тако. Погледајмо другу истакнутију сличицу из исте приповетке (10):

А из кујне, где су девојке и младе жене, „невесте“, чује се кикотање, смех, угушена песма и звон дахира. Оне не могу да чекају. Дуга им вечера, а пре вечере да дођу овамо где су сви старији, стид је. Чича-Масе одовуд их дира, смеје им се. Па, навлаш, да оне чују, тужи се како „од девојака, а нарочито од младих жена (а он се скоро био оженио) не може човек рахат да вечера“. А оне опет, отуда, из кујне, одговарају му како „они, мужи, не могу да се наједу и напију: сав им век у то [...]“.

– Е, па шта ћемо? – извија се ч'а-Масе. – Кад нам неје век у целивању.

– О, што си па за целивање! – одговарају му и кикоћу се.

– Море, пуштајте их! Ко ће с њима да изађе на крај! – повичу остали.

а) Дијалогске реплике као да ипак копирају локалне говорне навике. Крај прве: – *Кад нам неје век у целивању*, – на први поглед је сасвим сличан домаћем враћанском изразу. Оно ‘неје’ посебно пада у очи. Па ‘целивање’. Али ту се крије и једно изненађење: локатив ‘у целивању’ уместо општег падежа ‘у целивање’. Тек накнадно се освестимо да је и цела конструкција ‘кад нам неје век [...]’ заправо локализам, као уосталом и сама лексема ‘целивање’, а да је само адаптирана као нормативно исправан израз. И то је један од врло значајних момената: адаптација раскошног дијалекатског изрази књижевнојезичкој норми, постигнута само делимично и по правилу лаким потезима кичице – да се сачува лепота локалног говора.

б) Уверавамо се да је колоризацијски манир Станковићев – посматран сада из супротног угла од онога из којег своје светло бацају претходна објашњења – врло суптилан: он укључује ситни детаљ који обасја околину својим наобичним обликом или употребном вредношћу, и тиме веома утиче на квалитет изрази, али не ремети у приметној мери књижевну реч него већим делом остаје у оквиру норми. Нешто је јача концентрација тих колоризирајућих појединости у следећој реплици по реду: – *О, што си па за целивање!* – поред поновљеног ‘целивања’ ту је и речца ‘па’ са дијалекатским употребним призвук.

в) Последња реплика пред нама морфолошким и синтаксичким особеностима, као и употребом ‘х’ (‘их’), као да својом целином припада књижевнојезичком изразу. Међутим, и ту се уплео један скривени детаљ који својим мирисом подсећа на локални говор: то је ‘пуштајте’ уместо ‘пустите’, како би гласило у нормираном књижевном језику.

4.3. Снажни, емоцијама натопљени описи ситуација код Станковића, изграђени су, наравно, уметничким поступком избора лексике интензивних значења и јаке експресивне боје, као и вештом употребом стилских ефеката. У томе где-где скривеног, али где-где и видног утицаја имају локална језичка средства (16):

Али снашка Паса! У јелеку, шалварама, разузурена. Ћећелије и низе бисера трепте јој испод белог нежног грла [...] А цела снага јој се увија, увија тако дубоко. С погнутом главом, рукама више себе, обилази играче. Не ‘чочек’. Другу, тежу, топлију игру. Полако, као издалека, с неком слутњом и раскошном језом, за њом су ишле, више као сенке, пратећи је у корак, девојке. Играју лесу, али невешто, круто, нешто од стида што им се млада, тек набубрела тела показују, мада су ту сви своји, а нешто и од велике пажње, којом прате игру њихове ‘снашке’. Остали изненађени, подигнути, с испруженим рукама и отвореним устима, гледају је жељно, прате [...] Али на устима им задржан крик, допадање [...]

а) Није тешко открити да локализам претеже у опису женске одеће, а у другим приликама и покућства, опреме, јела итд.

б) Нормом су диктирани делови текста којима се аутор удубљује у игру и утисак који она оставља на посмачаче – језовито понесене и до бесвести удубљене у преживљавања која их заносе. Као при неком митском ритуалном плесу којим се призивају демони да реше судбинске заплете у човеку и око њега с којима појединац не може изићи на крај, сем у колективним магијским ритуалима очишћења.

4.4. Рекли бисмо да ће Станковић – иако је у његовом приповедном тексту више него доминантна нормирана реч књижевног језика (у коју је вешто апсорбован дијалекатски израз) – бар у драмским делима, где је право место говорној речи, пустити своје јунаке да говоре својим завичајним дијалектом. Али у ‘Коштани’ наилазимо на супротну ситуацију, и унеколико необичну. Наиме лица се углавном служе само благо дијалекатски обојеним књижевнојезичким изразом. Ево само три кратке реплике, а и остале су такве, сем изузетака о којима ћемо нешто даље говорити (230):

Ката: (не може више да се уздржи од плача) [...] Шта је мајка толико скривила?

Стојан: Што си ме родила [...]

Ката: Па мајка, сине, за срећу те је родила. Да има кога да гледа, у кога да се куне. Мајка родила, очувала, па мајка и да ожени, да снаху, одмену добије. Да и она, као све њене другачке, са снахом у цркву пође, у свет изиђе, у госте да оде; па и она госте у кући да дочека, испрати. да јој је кућа, синко, с тобом отворена. За срећу те мајка родила. Да мајка с тобом живот проживи, кад није с оцем ти [...]

Личи на неугодан разговор било које мајке са сином, сем онога ‘другачке’, које нас просто опомиње да се сетимо амбијента у којем се радња драме дешава.

4.5. А сада о изузецима. Реч је о једном лику до којег је писцу посебно стало – лику сатрог Митке (249):

Коштана (плаче).

Митка (гануто, прилази јој): Немој да плачеш. Слуза не помага! (Клече до ње и диже јој уплакану главу). Слушај, батка шта ће да ти збори. Батка дете неје. Батка је много видеја, много преко своју главу префрљија (Показује на земљу). Одавде, Коштан, по тамо – нема! И цел век тој је! Зар се ја не подавах, ја не држах! Аја! Мој брат да ме је на паранпарче секаја, па опет не бих му се подаја. Али пошто он моли и вика: или да га убијем, или да га више по ме хане не срамотим и не резим – е с’с туј његову молбу – закла ме. Ја, Коштан, у мој живот још бробињка несам нагазија, а камоли на брата руку да дигнем. Брат је брат! [...]

Сувишан је сваки коментар, јер наведени текст сам о себи довољно јасно говори. Станковић је пожелео да да ки образац дијалекатског израза у служби литерарне речи, да покаже снагу уметности којом она зрачи. Иако се, дакле, из виших нацио налних разлога одлучио за нормирани језик

општеприхваћен у националним оквирима, он је с правом бацио мало светлости на лепоту уметности на народном језику његова краја.

4.6. Преостаје нам да укажемо на још један изузетак од правила о употреби књижевне речи. То су песме које певају Станковићеви јунаци, као нпр. (13):

Пева стару песму: како кад'н Стана у башту ишетала, изгубила срма-колан, у срећу јој млад калуђер, њега набедила за колан, и куне га:

Ако си зел срма-колан,
Като колан да се вијеш.

Калуђер се куне, моли је:

Несам, Стано, жива била!
Ако сам зел срма-колан,
като колан да се вијем
око твоја снага! [...]

5. И толико. У закључку се нема шта ново рећи, него ћемо утврђујући се у истини поновити да је Борисав Станковић – велики писац југа Србије – прилазећи београдском кругу писаца, и подржавајући ‘београдски стил’, одлучно допринео укључивању југа Србије српском националном корпусу, и проширењу српскога књижевнојезичког израза вуковске провенијенције на ту територију као суверен израз културне комуникације. Истовремено, Станковић укључује извесне елементе локалног израза и тако свом изразу прибавља изванредни стилски квалитет који зрачи лепотом раскошног дијалектског израза југоистичних српских говора; на тај начин показује и уопште на један значајан извор богаћења и књижевног језика у целини.

Извори

Станковић, 1957: Б. Станковић, *Изабране приповетке*. Београд: Просвета.

Литература

Новаковић, 1888: Ст. Новаковић, Српска краљевска академија и неговање књижевног језика српског. *Глас Српске краљевске академије*, X, Београд.

Новаковић, 1894: Ст. Новаковић, *Српска граматика*. Прво целокупно издање. Београд.

Селимовић, 1977: М. Селимовић, *За и против Вука*. Београд.

Симић, 1991: Р. Симић, *О нашем књижевном језику*. Никшић: Унирекс.

Скерлић, 1906: Ј. Скерлић, *Омладина и њена књижевност*. Београд.

Radoje D. Simić

DIE BEDEUTUNG DES WERKS VON B. STANKOVIĆ FÜR DIE ENTWICKELUNG DER SERBISCHEN LITERATURSPRACHE

Zusammenfassung

B. Stanković (geb. 1876, Vranje; gest. 1927, Beograd): „Obwohl sein Werk regional positioniert ist, sprachlich markiert, mit nachdrücklichen lokalen kulturellen Besonderheiten, wird er als erster moderner Erzähler und als Schöpfer vom modernen serbischen Roman angesehen“ (J. Delić). Stanković tritt in der Literatur gerade um die Zeit auf, als die serbische Schriftsprache schon stabilisiert und etabliert war, und als allgemeinserbische nationale Institution anerkannt worden war. Es war aber noch immer nicht klar, wie sich die entfernteren dialektalen Gegenden benehmen werden, und ob die serbische Literatur einheitlich in der Sprache sein wird. Stanković, dessen Hauptwerk ‚Unreines Blut‘ „der erste serbische Roman ist, der in den fremden Sprachen Erfolg hatte“, war ein entschlossener Anhänger der Literatursprache, die in Vuks Reform aufgrund der westlichen Dialekten gegründet war. Auf diese Weise, und natürlich durch die Schule und Amt, schloss sich die ganze Serbien der gemeinsamen Literatursprache an. Einmal für allemal.

Stichwörter: Literarischen Sprachen, Nationalkultur, Serbischkeitseinigung.

ТРАДИЦИОННАТА СВАТБА НА БАНАТСКИТЕ БЪЛГАРИ В РУМЪНИЯ В МУЛТИЕТНИЧЕН КОНТЕКСТ – СРЪБСКИ ВЛИЯНИЯ

Текстът представя сватбения ритуал и музика в традиционната сватба на българската общност в областта Банат, Румъния. Вече почти 300 години банатските българи наред живеят заедно с унгарци, немци, румънци, сърби, цигани и др. Съвместното съществуване поражда влияния, взаимодействия, интерференции – има ли такива между българи и сърби в сватбения ритуал и музикалния му компонент на двете общности, наред с динамиката на промените през XX в.? На този въпрос отговаря текста, както и маркира по-общо отношенията между българското и сръбското малцинство в Румънския Банат, живели заедно в чуждоезичен контекст, но също и в голяма близост със Сърбия (Югославия), поради разположението на областта.

Ключови думи: Традиционна сватба, Банат (Румъния), всекидневна култура, банатски българи, сърби, влияния.

Текстът ще представи сватбения ритуал и музика в традиционната сватба на българската общност в областта Банат, Румъния в мултиетничен контекст, тъй като банатските българи вече почти 300 години наред живеят заедно с унгарци, немци, румънци, сърби, цигани и др. Съвместното съществуване поражда влияния, взаимодействия, интерференции – има ли такива между българи и сърби в сватбения ритуал на двете общности и в музикалния му компонент, наред с динамиката на промените през XX в.? На този въпрос ще отговори текста, както и ще се маркират по-общо отношенията между българското и сръбското малцинство в Румънския Банат, живели заедно в чуждоезичен контекст, но също и в голяма близост със Сърбия (Югославия), поради разположението на областта.

Емпиричният материал, който е използван в текста, е резултат от теренно проучване, осъществено от автора през юни 2017 г. сред българите католици в областта Банат, Румъния – селищата Стар Бешенов (Бишнов)/Ду-

¹ vestonch@gmail.com

² Теренното проучване е финансирано по проект на Западния университет – Тимишоара, Румъния „Истраживање културе и историје Срба у Румунији“, финансово обезпечен от Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији код Савеза Срба у Румунији.

дещи Веки (рум. *Dudeștii Vechi*), Брещя (рум. *Brescia*) и Винга (рум. *Vinga*). Записите и интервютата по темата за сватбата на общността нямат претенция за изчерпателност – за банатските българи е писано и се знае много, по-скоро целта е да се представи един възможен изследователски поглед към този сегмент от културата на българите от Румънски Банат днес.

Историята на банатските българи е известна: След неуспеха на Чипровското въстание през 1688 г. българи-католици от Северозападна България (Чипровско) се изселват във Влашко, последвани от втора вълна „давлиякни“ от Средна Северна България (Белене, Ореш, Трънчевица, Петокладенци, Гърно Лъжене, Новачене, Ново село, Бутово, Варнополци, Калугерица) в периода 1726–1730 г. След продължителна мобилност тези българи достигат до областта Банат, която е част от Хабсбургската монархия, впоследствие Австрийската империя и Австро-Унгария. Земята, която и до днес банатските българи притежават, получават благодарение на Мария Терезия и специалния указ, който тя издава. Два века по-късно, след Освобождението през 1878 г., част от наследниците на тези българи се завръщат в родината и се заселват в Асеново, Бърдарски геран, Гостиля, Драгомирово, Брегаре.

Днес българската общност в Банат е разделена между три държави, като най-голяма част от банатските българи живеят в Югозападна Румъния – Дудещи веки/Стар Бешенов, Винга, Брещя, Дента, Телепа или Болгартеп, дн. Колония булгара³ и градовете Тимишоара, Арад, Санниколау Маре и др., по-малка част в Североизточна Сърбия – Модош (днес Яша Томич), Бело Блато, Скореновац, Иваново, Конак, Стари Лец, Банатски Двор и градовете Кикинда, Велики Бечкерек (дн. Зренянин), Вършац, Панчево, в Унгария вече почти няма останали наследници на общността, освен пръснати в градовете Сегед, Будапеща и др.

Сърбите са само една от етническите групи в Банат, първите сведения за която в областта датират от XV в. по времето на унгарския крал Матяш Корвин, но в периода XVI–XVIII в. немалко бежанци от Сърбия се изселват, бягайки от Османската империя. В началото на този период *Темишварският пашалук* е владение на сръбския мюсюлманин Мехмед паша Соколович. Към средата на XVI в. западният дял на областта Банат е доминиращо сръбски, а източният (планински) – румънски. След обновяването на Сръбската патриаршия през 1557 г. православните сърби от Банат попадат под нейната юрисдикция. След освобождаването от Османската империя Банат попада в Хабсбургската монархия, като през 1790 г. сърбите провеждат *Темишварски събор*, едно от решенията от който е молбата за териториално самоуправление на областта. През ноември 1849 г. е създадена нова австрийска покрайнина – Войводство Сърбия и Тамишки Банат със столица Тимишоара (Темишвар). След Първата световна война и след разделянето на областта

³ Дента днес е със смесено население – българи, румънци, сърби и др., а Колония Булгара е изцяло обезлюдено селище, всички жители са мигрирали в близкия град и в съседни селища.

Банат по-голям дял от нея остава на територията на Кралство Румъния – унгаризацията е заменена от румънизация, макар че на сърбите са признати всички права на малцинство, които са имали по време на Австро-Унгария. Периодите след Втората световна война, т.е. комунистическия режим в Румъния, както и политическите промени след 1989 г. също се отразяват върху облика на общността и нейното съществуване в мултиетничен контекст.

Историческото основание за търсене на връзки, взаимоотношения и влияния между българи и сърби в Банат се корени в съвместното им живеене на територията на областта от началото на XVIII в. до днес, като важен фактор за близост в голяма степен е езикът. Както отбеляза Георги Гергулов от с. Стар Бешенов (Бишнов): *„И сърбите като говорят ги разбирам, защото ние стигнахме почти по-близко до сръбския, отколкото до българския език.“*⁴ Разлики съществуват в религиозните практики, поради принадлежността на банатските българи към католицизма, а на сърбите – към източното православие. От друга страна обаче, тъкмо езикът е свързващото звено, защото „молитвените книги“ на банатските българи са били на хърватски език, поради което в езика са навлезли немалко сръбски думи. Според Теодора Салман от с. Бреця *„ортодоксата и католичанската съ като два братя, дето има разлика – не знам колко разлика има“*⁵

Намерението на този текст бе да открие връзки и влияния в обредността, по-конкретно в традиционната сватба на двете общности, но проучванията установиха наличие на по-активни взаимоотношения в сферата на всекидневието и всекидневното общуване.

Обредността: Традиционната сватба на българи и сърби в Банат

В традиционната сватба на българите от Винга **подготовката** включва т. нар. „мешенки“ – приговянето на хлябовете, на „листата“ (точени кори за супа), мазниците, носенето на пуйки, гъски или кокошки, яйца, брашно и други продукти, при което „гъдларете“ (гъдуларите) свирят, момите и булките играят (Телбизови, 1963: 223). В Стар Бешенов и Бреця „мешенки“ не се правят, но у момчето се прави „баряк“ на кума – ритуал, в който не присъства музика. По наблюдения на С. Ракочевич при сърбите в Банат⁶ риту-

⁴ Георги Гергулов, р. 1941 г. в Стар Бешенов, обр. висше, богословие, работил в общината, 20 юни 2017 г., зап. В. Тончева.

⁵ Теодора (Доцка) Салман, р. 1942 г. в с. Бреця, обр. 7 кл., земеделие, чистачка, 21 юни 2017 г., зап. В. Тончева.

⁶ Танците в сватбения ритуал са описани от С. Ракочевич, но тя визира преди всичко сръбския дял на Банат, тъй като танците на сърбите в румънския дял на областта все още не

алите, подготвящи сватбата, са други – в четвъртък се носят „алине“ (чеиза, приготвен от невестата) или се „кити буклия“ (бъклица с вино или ракия, с която се канят гостите). И двата обредни момента са съпроводени с танци, като при „китенето“ може да се играе хоро около „буклия“, ако „буклияшът“ позволи (Ракочевич, 2012: 212).

При банатските българи от Винга в **деня преди венчавката** у годеника се прави празничен обяд за най-близките – на „пладнина“. Следобяд идват и другите гости, играят и отиват да вземат кума. Към 6 часа всички жени отиват у невестата на „резань дара“ (да режат дара) – обичай, който в Стар Бешенов не е познат. След това пристигат мъжете, деверите и годеникът (не с музика, а с песен), вечерят, танцуват и се разотиват. Л. Милетич споменава бегло за вечерта преди сватбата, когато гайда свири у момкови, където се събират множество момци и деца и всички заедно отиват при кума да го канят на сватбата. И когато отиват, и когато се връщат – всички играят (Милетич, 1905: 48). Същата нощ, последна преди венчавката, бъдещата невеста спи на земята с две момичета до нея, годеникът също спи с две момчета.

При сърбите в Банат в събота **вечерта срещу венчавката** се състоят моминска и момкова вечер. Момковата вечер се нарича „перяница“ (гъши пера, позлатени или посребрени, окичени с разноцветни панделки). Момчето и момичето се сбогуват с приятелите си. След вечерята девойките кичат „перяница“ за сватовите, което продължава докъм 22 ч., когато с песни и шеги всички се разотиват. Девойките, приятелки на момата, се сбогуват с нея в моминската вечер, наречена „на врата“. С. Ракочевич пише, че инструменталният съпровод на песните е акордеон или дори малък тамбурашки оркестър, докато танците са по-слабо застъпени (Ракочевич, 2012: 212).

Същинската сватба при българите започва в понеделник сутринта. Във Винга и в двата дома поотделно младите се подготвят, „упростеват“ с родителите си преди да тръгнат, всички „ревът“. Невестата и младоженецът ходят поотделно, формират се две шествия към църквата, придружени от музика. Кумовете отиват до църквата сами. След като се извърши католическият ритуал на венчавката всяко от семействата си отива обратно у дома – К. и М. Телбизови ги назовават „женска свадба“ и „мъжка свадба“. Към 2 часа с каруца отиват да вземат кума и кумицата, а към 3 часа – невестата (Телбизови, 1963: 224). В Стар Бешенов и Брещя обредът протича по-различно: в неделя сутринта цигулари свирят само в момковия дом, оттам се отива в моминия, за да се вземе момата, тя се прощава с родителите си и общото шествие отива до църквата, където ги венчават. След венчавката цялата сватба отива в моминия дом, а младоженецът се прибира в своя дом сам. След това всички пладнуват, обядват и момковите сватбари си отиват, за да дойдат пак за момата призори. Тя се подготвя за извеждане, при което

съществуват редица ритуали, в които участва кумът, тъй като именно той е обредното лице, което извежда невестата. Особено важен в този момент е ритуалният плач – всички плачат на глас. „На извиждень“ – така се нарича обредната „жална“ мелодия, която свири музиката, тъщата ръси младите с жито и царевица през сито, а булката не се обръща назад, за да не се върне в родния си дом.

При сърбите в Банат в деня на сватбата от сутринта у момчето започва подготовка. В своя дом момата се приготвя за деня на венчавката, пребулват я и я извеждат когато дойдат сватове от момкова страна. Кумът или девърът я предава на младоженеца под звуците на песни и обреден плач. По пътя за и на връщане от църквата се пеят песни. След венчавката всички отиват в дома на булката, където е организиран голям сватбен обяд.

При банатските българи **посрещането в дома на младоженеца** е от свекървата или от свекър и свекърва, играе се хоро. Ръсят ги с жито от ново сито. Водят невестата на огнището и удрят главата ѝ в „собата“, за да не се „манва“, както ѝ подават в ръцете момченце, за да има мъжки деца. При сърбите също сватове са посрещани от свекървата и също невестата взема детенце, три пъти го премята в ръце, три пъти го целува и му връзва риза.

Във **Винга в дома на момчето** сватбарите играят, пеят, пият в голямата стая. В определен момент всички изпращат кумовете, които си отиват, за да може по-късно отново да отидат ритуално да ги вземат. В разгара на веселието нечетен брой мъже отиват пеш с песен и цигулки до дома на невестата, за да вземат чеиза – „дрехите на булката“. Натоварват ги на каруцата и ги изпращат, а веселието на „женската свадба“ продължава с още ритуални моменти – откупуване на кравата и събиране на пари. Към 22 ч. ядат „печенка“ и „мазници“ и „разкръстват“ сватбата, тъй като ще стават рано да се „препратят за пувратки“. На „мъжката свадба“ булката посреща сватбарите с чеиза. Отива се за кумовете, след чието пристигане започва сватбената вечеря. При банатските българи вечерята е тържествена и протича в определен ред, който е свързан със съответните съпровождащи сватбени мелодии и танци. След полунощ следва ритуалът на даряването – мелодията е „на дара“. Във Винга следва „дигането на косата“ на невестата, съпроводено с песента „Не ми ѝ, мале, за кусата“. Правят ѝ прическа, която е отличителна за омъжените жени. Този ритуал не е познат в Стар Бешенов, където към 3 часа призори булката внася „пиченката“, а кумът я разчупва – звучи мелодията „за пиченката“. Следват игри до зори. Докато не си тръгнат кумът и кумицата никой няма право да си отива (Телбизови, 1963: 227-228).

По време на трапезата и веселието при сърбите младите се оттеглят в друга стая, където вечерят сами. Като затворят стаята кумът хвърля стар глинен съд, който ако се разбие, всички извикват: „А, мъжко, мъжко!“. Около полунощ веселието е в кулминацията си и по кумово желание „пустосвати“ се шегуват и играят игри. След полунощ се прави делене от младоженците

на специалната майчина погача (направена от майката на невестата), раздава се на всеки гост, който от своя страна ги дарява. Преди изгрев слънце се изнасят краваите и се раздават даровете. Веселието продължава докато кумът не си тръгне, ритуално го изпращат. Водят младите за брачното свождаване в кошарата, където остават затворени, в това време сватовите се шегуват. Сутринта свекървата и етървите проверяват дали момата е била „девойка“. В този ден невестата става рано и трябва да се захване с домашна работа.

Във варианта на сватбата на българите от Винга към обяд във вторник се отива на **„повратки“ при семейството на булката**. Посрещат ги с вечеря, музика и игри. Специален момент е когато „кувът тъщата“ – сватбари, преоблечени като цигани, гърбави, с бради от кълчица носят чехлите за тъщата, мерят ѝ ги на краката, щипят я с клещи, тя ги бодне с игли и пр. Веселието продължава цяло нощ, първи си тръгват младите, след тях кумовете. Свири се тъжна мелодия. Като се върнат от „повратки“ старойкулът въвежда младите в „килере“ за брачното свождаване. Свирците свирят отвън докато младите се събличат. В Стар Бешенов „повратките“ са след една седмица, а преди брачното съставяне се прави чупене на „дулджега“ – чаша, хвърлена от кума по свещ, залепена на вратата. Целта е да загаси свещта и да счупи чашата. След това старата сватя завежда младоженците до леглото, наредено в килера, яхъра или на тавана. През 1963 г. К. и М. Телбизови пише, че девствеността не се проверява и че „стари хора не са чували дори за проверка на ризата. Било срамота да се приказва за такова нещо.“ Очевидно този момент от сватбения ритуал е отпаднал още по-рано, тъй като и моите събеседници, венчавали се през 50-те години на XX в. не знаеха нищо по този въпрос. В Стар Бешенов и Бреця на сутринта **булката отива за вода**, по пътя черпи всеки срещнат, а на чешмата разпръсква пари, които децата събират.

Обредната сватбена музика на българи и сърби в Банат

Сватбеният репертоар на банатските българи съдържа преди всичко инструментални мелодии и значително по-малко обредни песни, каквито днес почти не са съхранени. През 1963 г. К. и М. Телбизови дефинират следните сватбени обредни мелодии от Винга: 1. На винчень; 2. Га се упраще младата; 3. Га я упрустат; 4. Извиждень; 5. Га се утий за дрейте; 6. Га унасет листата; 7. За месуту; 8. За бългура; 9. За першорете⁷; 10. Га се дава дара (има текст); 11. На старойквица га маха; 12. Въртежа на стария сват с младата; 13. Га се дига кусата (има текст); 14. За пиченката; 15. На пувратки; и от Стар Бешенов и Бреця: 1. Га се утаде на винчень; 2. След винчень; 3. За

⁷ Сърмите.

листата; 4. За бацване ръка; 5. За българуре; 6. За пеканоту; 7. Га се дава дара (има текст); 8. За упращень (има текст); 9. На извиждень.

В спомените на някои от носителите на традицията все още присъстват знания за функционалната обвързаност на обредната музика към съответния момент, както е съхранено и знанието за конкретни мелодии, макар и по-голямата част от тях вече да са отпаднали от сватбената практика. В разговорите ми с Георги Гергулов (изработил „сценарий“ за сценично представяне на сватба още през 1988 г.) и Павел Велчов⁸ (музикант-саксофонист, който и днес свири по сватби) от Стар Бешенов се очертаха няколко групи мелодии, сред които тези „на игръ“ имат доминиращо присъствие. Обредните песенни образци са свързани със следните моменти: Движението по пътя към момковия дом; „На прощаването“ и „На прошка“, когато ритуално се плаче, „На извождане“ – и при момъкът, и при невестата това е ритуална мелодия с текст; Песен на местния диалект в черквата; Песен, с която старият сват поздравява гостите „Да живеят газдите наши!“

Обредни инструментални мелодии съпровождат пътя от църквата до къщата на момчето след венчавката, „посрещането на старите (свекър и свекърва), „целуването на момата и плащането“, даряването – мелодията е „на даръ“, а за край на сватбата обикновено се изпълнява марш (по спомени се изпълнявал дори „Шуми Марица“).

Важна група мелодии са съпровождащите сватбената вечеря – при банатските българи тя е тържествена и протича в определен ред. Във Винга например първата „паница“ (ястие) е „листа“ (супа – бульон от птици с дълги тестени листа) – мелодията, която звучи, е „на листа“. Второто ястие е варено месо, картофи и доматиен сос. Третото е „българур“ („ориз с дребулини“), четвъртото е „першоре“ (сърми). В Стар Бешенов мелодиите са: „На супъть“, „На българуре“, „На пеканоту месо“.

Най-голям брой мелодии са свързани с танци, като наименованията им са показателни за съответното съдържание и характер на танца. Обикновено структурата им е на „сюити“: Започват с играта „на мушра“ (с потропване с ботуши), следва „на маме“ (като се мамят), „препечор“, „кърлига“, типичната за Винга „сорока – 100 на 100 банатска игръ“ и др. Между различните танци периодически се изпълнява *старата пълкенскъ⁹ игръ* – „на върте-

⁸ Павел (Пали) Велчов, р. 1968 г. в с. Стар Бешенов, обр. средно, работи в читалището от 2003 г., не е напуснал селото (само когато е бил в армията, 20 юни 2017 г., зап. В. Тончева

⁹ Банатските българи се самоопределят както като „българи“, така и като „пълкени“ (палукене, пълчене), т.е. павликяни. Това разделение се дължи на произхода на преселниците от различни селища в България и на устойчиво предаването знание за павликянското наследство. Съществува теза, че българите католици са потомци на някогашните павликяни. Павликянството е социално-религиозно учение и движение, което възниква през втората половина на VII век в пограничните райони на Византийската империя, по-точно в Сирия и Армения. На Балканите и по българските земи павликянството се разпространява в периода VIII-X век от арменци и сирийци, които са колонизирани от византийските императори

нь“, с която обикновено завършва сюитата. Особено важна в обредния ред е „играта с булката“, за която се плаща. Булката трябва да танцува с всички наред, затова и мелодиите са по-кратки. Интересна информация е, че съществуват хора, чието название се свързва с името на някоя от местните фамилии – напр. Марчинковата.

Както е видно, при българите (а така е и при сърбите) голяма част от сватбените мелодии (без тези с текст) са свързани с поеденични или групови танци, за които се твърди, че са били само местни: „Само на пълкенски – два раза насам, три насам. Парове. И хоро, колело на хоро.“¹⁰ Наблюденията обаче сочат, че се асимилират и чужди мелодии (за една от мелодиите „на игръ“ – старешката, например се знае, че е румънска от Сибиу, за мелодията „на пеканоту месо“ се знае, че е унгарска и пр.) и че този репертоар търпи влияния.

Според С. Ракочевич моментите в сватбата на сърбите в Банат, придружени с музика и танц са следните: В деня на сватбата се отива за кума и стария сват и след като се стигне до дома на младоженеца се играе „мало коло“ или „логовац“; При пристигането на сватове в моминия дом се играе „маджарац“, „банатско коло“, „врањевка“; След приготвянето невестата и извеждането на сватове с „Одби се грана от йоргована“, тя повежда „младино коло“¹¹ (познато и под името „кисел вода“) под звуците на песента „Ситна стрея, висок младоженя“, което се дефинира като обредна „игра“ [Ракочевич, 2012: 213-214]; След венчавката следва голям сватбен обяд в дома на булката, след който младежите по традиция играят „голямо банатско коло“, а в последните години се изпълняват и сръбските хора – „Гоцино“ и „Ужичко“ коло; При посрещане на младоженците в момковия дом свекървата повежда „мало коло“, а в някои селища свекърът – „кукунешча игра“ (особено популярна в Банат между двете световни войни), като в последните години традиционните хора са заменени от модерни мелодии като напр. „Играй, свекре, играй ти, данас ти се жени син“; в края на сватбата се играят т. нар. „кола у три“, които са от типа „лако коло“ (Ракочевич, 2012: 215).

В самия край, при „разтурянето“ на сватбата, рано сутринта са се играли „ора“ около огъня (разхвърлят пера от голяма възглавница), например на инструменталната версия на песента „Дошло писмо из Босне“, изпълнявано

първоначално в Тракия, а по-късно и в Македония. В този период павликянството се развива като ерес, а също така се свързва и появата на богомилството. Около втората половина на XIV век павликяните мигрират от Тракия в западните и централни райони на Северна България, откъдето всъщност произхождат банатските българи. Процесите на привличане на павликяните към западната църква започват около 1600 г. и продължават близо век. Католическата църква съумява да привлече най-много павликяни в своето лоно. (Милетич, 1903, Милетич, 1905, Милетич, 1900).

¹⁰ Теодора Салман.

¹¹ Някъде „младино коло“ се играе и след връщане от венчавка.

най-често на акордеон. На други места се играе „мало коло“ или „Жикино“. Играе се с невестата и отново се плаща. Подобен танц съществува и в румънската, и в унгарската традиция, и в случая могат да се допуснат и влияния. Също така след „разтурянето“ на сватбата можело да се играе на кръстопът при изпращането на кума, най-често „мало коло“ или друго по „заповед“ на кума. При следсватбените обича „на ракия“ и „погачари“ се танцуват стари игри и звучи гайда (Ракочевич, 2012: 219).

С. Ракочевич пише, че нов момент, чиято поява не може точно да се датира, е играенето на „валцер“ при влизането на младоженеца в залата, където ще е сватбеното веселие и трапеза (Ракочевич 2012: 215). Валсът присъства и в практиката на банатските българи.

Що се отнася до инструменталния състав в сватбата, при българите той е включвал традиционни за общността инструменти като гъдулка, кларинет, цигулка, цимбал – за по-камерните групи, но и по-големи състави от типа „духов оркестър“, познати и сред сърбите. В Стар Бешенов и Бреща са наемали музиканти по-често от Дента, докато във Винга са имали собствени оркестри, предимно от цигани. Навлизането на акордеона в инструментариума на банатските българи се датира някъде в края на 30-те, началото на 40-те години на XX в. и те самите смятат, че акордеонните мелодии „звучат“ сръбски. При сърбите в Банат от 70-те години на XX в. насам озвучаването е от тамбурашки или смесени оркестри.

От паралелното излагане на традиционните сватби на българи и сърби в Банат е видно, че те протичат по различен начин, а общите или близките моменти са единични. Като такива могат да се посочат: ролята и действията на кума в сватбата, моделът на извеждане на невестата и прощаването ѝ с родителите, ритуалите при посрещането на невестата в момковия дом, чупенето на глинения съд (при сърбите) и „дулжега“ при българите преди брачното свождане като символизиращо изгубването на девствеността на булката, поведението на невестата на сутринта след първата брачна нощ и др. В музикалният компонент не се откриват почти никакви общи моменти, което е показателно за етническата специфика на българската и сръбската сватбена традиционна музика. Във всекидневното обаче допирните точки на двете общности са повече.

Всекидневието: Съвместното съжителство на българи и сърби в Банат

Както беше споменато в началото на изложението, езикът е много важен фактор за наличието на връзка между българската и сръбската общност в областта Банат в Румъния. И макар че смесените бракове между българи и сърби са рядкост, във всекидневната комуникация тъкмо езикът е инстру-

мент за сближаването и взаимното им опознаване. По-възрастни банатски българи от Брещя си спомнят за съвместна работа със сърби от Дента: „Съм жювала със сърби, те са идвали тука у дома. Моя отац, ний сме работали много у Дента със сърби. (...) Той е работал у Дента с моя чичо, съм се научила, съм била с дентенчаните. Съм одила, па съм играла и със сърбите”¹²

Друг важен фактор е близостта на българските селища в Румънския Банат до границата със СФРЮ, днес Сърбия: „Па 7 километри са од овде до Сърбия, от Стар Бишнов. Мие по време на комунизма само на нашите антени на телевизията – сръбски. И не само ми, него цела Западна Румуния, Северен Банат и южна тамо Олтения. Ми смо българи, знаеме български, то е много близко, све се разуме.”¹³ Петронела Шехаби например си спомня, че е израсла със сръбски песни и музика чрез сръбските телевизионни канали, чието улавяне е било приоритет само на областта Банат, за разлика от вътрешността на Румъния – „малко по-нататък нищо не знаеха. Казвах, че в Баната най-добре се живее, на Запад сме.”¹⁴ В определен период по време на тоталитарния режим на Чаушеску в Румъния е съществувал т. нар. „малък паспорт“ – привилегия на зоната на 20 км. от границата, с който местните хора са пътували до Сърбия свободно. Това е също една от причините за усвояване на сръбския език. Не на последно място банатските българи от Румъния са наясно с факта, че в Сърбия също живеят българи от тяхната общност и това е било повод за пътувания и „потопяне“ в сръбския езиков контекст.

Що се отнася до празничната и всекидневната музика в живота на банатските българи, сръбски оркестри много често са били техни гости, и то музиканти както от Сърбия, така и от самата област Банат. Като пример Павел Велчов посочи празника Велика Госпа през миналата година, на който музиката в Културния дом е подсигурана от сръбски тамбурашки оркестър от Чанад (селище, в което наред с ръмунци, цигани и др., живеят и около 20% сърби). Сръбският музикален репертоар е дотолкова добре приет, особено сред младите хора, че П. Велчов установява: „Не гледат нашето, гледат сръбското”.

Съвременното състояние на българската и сръбската общности в Банат е сходно, поради факта, че държавата Румъния им осигурява сходни възможности да съхраняват етническата си идентичност: „...защото напоследък се сложи акцент върху това да се запази народното от всяко

¹² Петрушка Салман, р. 1936 г. в с. Брещя, обр. 4 кл., земеделие, 21 юни 2017 г., зап. В. Тончева

¹³ Павел Велчов

¹⁴ Петронела Шехаби, р. 1967 г. в с. Брещя, обр. висше, журналистика в СУ „Св. Кл. Охридски“, омъжена за палестинец от Сирия, живели 10 години в София, след това се преместили в Брещя, работи в Съюза на българите в Банат и в Българската къща в Брещя – преподава български език и народни танци на децата, 21 юни 2017 г., зап. В. Тончева.

малцинство, има фестивали етнически, събират се всички малцинства, общуват. Малката ми дъщеря отиде да танцува в сръбски ансамбъл, тъй като нашият ансамбъл се разтури. Танците са много близки с нашите. В града живеят всички тия малцинства”.¹⁵ По този начин общите модели на съществуване и развитие на двете общности пораждат и близост между тях на различни нива.

В заключение, може да се каже, че на нивото на обредността при българи и сърби в Банат се наблюдават единични общи модели, чийто произход едва ли може да се отдаде на взаимодействия, както и минимални влияния, тъй като ритуалът и неговите проявления са консервативни и трудно „допускат“ „чужди“ елементи, практики и изобщо заемки. В сферата на всекидневното общуване обаче двете общности са реализирали и продължават да реализират обмен и на езиково, и на музикално ниво – причини за това са както еднаквите социо-икономически условия, в които те са поставени, така и еднаквият им статус на малцинства в Румънската държава.

Литература

- Кауфман, 1987: Н. Кауфман, *Народни песни на банатските българи*. София: БАН.
- Коледаров, 1998: П. Коледаров, *Духовният живот на Българите в Банатско. в: Българите в чужбина (Фототипно издание)*. София: Славянска беседа, Българско историческо наследство Глобус 91, 159-164.
- Милетич, 1896: Л. Милетич, На гости у банатските българи. София: *Български преглед* (Отделен отпечатък), год. III, кн. 1–2, 44 с.
- Милетич, 1897: Л. Милетич, Заселението на католишките българи в Семиградско и Банат. В: *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, кн. XIV, 284-543.
- Милетич, 1903: Л. Милетич, Нашите павликяни, в: *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, кн. XIX, София: Българско книжовно дружество.
- Милетич, 1905: Л. Милетич, Нови документи по миналото на нашите павликяни. в: *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*. София: Българско книжовно дружество, I. Научен отдел, 1–155.
- Николин, 2008: Sv. Nikolin, Pavlikijani ili banatski Bugari, I oni žive sa nama. XXI vek 3: 15–16.
- Нягулов 1999: Б. Нягулов, *Банатските българи: Историята на една малцинствена общност във времето на националните държави*. София: Парадигма.
- Петров, 1965: Ст. Петров, Народната песенна култура на банатските българи. София: *Известия на Института за музика*, Том 11, Издателство на БАН, 79-148.

¹⁵ Петронела Шехаби.

- Попович, 1955: Д. Поповић, Срби у Банату до краја осамнаестог века. Историја насеља и становништва. Посебна издања ССХХХII/VI. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Ракочевич, 2011: S. Rakočević, Musical practice of the Banat Bulgarians: a brief geopolitical mapping', Musical Practices in the Balkans: Ethnomusicological Perspectives; proceedings of the International conference held from november 23 to 25, 2011 / editors Dejan Despić, Jelena Jovanović, Danka Lajić-Mihajlović. Belgrade: SASA Institute of Musicology of SASA, 221–36.
- Ракочевич, 2012: С. Ракочевич, Модалитет интеркултуралности: плесање у свадбеном ритуалу Срба у Банату. в: *Зборник Матице српске за друштвене науке* 139, 2, 209-222.
- Телбизови, 1963: К. Телбизов, М. Телбизова, Традиционен бит и култура на банатските българи. София: *СбНУ*, том LI.

Veselka Tončeva

THE TRADITIONAL WEDDING OF BULGARIANS FROM BANAT REGION IN ROMANIA IN A MULTIETHNICAL CONTEXT – SERBIAN INFLUENCES

Summary

The text presents the wedding ritual and music in the traditional wedding of the Bulgarian community in Banat, Romania. Almost 300 years the Banat Bulgarians have lived together with Hungarians, Germans, Romanians, Serbs, Gypsies and others. Does the coexistence create influences, interactions, interferences – are there any between Bulgarians and Serbs in the wedding ritual and its musical component of both communities alongside of the dynamics of the changes in twentieth century? The text will respond of this question, as well as will mark in general the relations between the Bulgarian and Serb minorities in Romanian Banat, living together in a foreign language context, but also in close proximity to Serbia (Yugoslavia), because of the location of the area.

Key words: Traditional Wedding, Banat (Romania), Everyday Culture, Banat Bulgarians, Serbs, Influences.

РАТАРСКА ТЕРМИНОЛОГИЈА СЕЛА БЕЛОБРЕШКЕ У РУМУНИЈИ (СА ОСВРТОМ НА СТАЊЕ У СРПСКИМ ГОВОРИМА РУМУНСКОГ ДЕЛА БАНАТА)

У раду је представљена ратарска терминологија села Белобрешке у Румунији. Дата је лексичко-семантичка анализа прикупљене грађе, која је најпре разврстана према семантичким пољима. Након овакве анализе дат је компративни преглед стања исте лексике у српским говорима румунског дела Баната с циљем да се утврде сличности и разлике ових српских говора у Румунији.

Кључне речи: српски језик, ратарска терминологија, Белобрешка, Румунија.

1. Увод

Белобрешка је село поред Дунава, на румунској страни Ђердапа и припада општини Пожежена (односно, Пожена, како мештани кажу). У близини Белобрешке налазе се насеља са српским становништвом: Дивич, Радимна, Пожежена, Мачевић, Стара Молдава. Историјски записи показују да је име села одувек било исто и на основу тога се претпоставља да су село основали Срби досељени приликом Сеобе Срба 1690. године. У Белобрешки је већинско становништво одувек било српско иако је сам број из године у годину стално опадао. Према попису из 1910. у Белобрешки је живело 1047 становника, од тога 990 Срба; 1938. године је од 1049 становника било 1034 Срба; 1981. је живело 793 Срба од 849 становника (Томић 1989: 25–31). Попис из 2002. године показује да у овом селу живи 656 становника, а од тога 565 Срба.

Белобрешчани су се од најранијих времена бавили сточарством и чували овце, козе, волове, краве. Земљорадња је почела да се развија након укидања Војне границе када су почеле да се крче шуме и да се проширује површина земље за обрађивање (Томић 1989: 35).

¹ tatjana.trajkovic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је настао у оквиру пројекта *Истраживање историје и културе Срба у Румунији*, који се одвија под окриљем Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији и *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

О говору Белобрешке писала је Софија Милорадовић (2007) у чланку „*И ракију пијем сас мёдом – Дијалекатска скица Белобрешке (Румунија)*“. Она је прегледом основних фонетских, морфолошких и синтаксичких карактеристика прикупљеног материјала дошла до закључка да је српски говор у Белобрешки смедеревско-вршачки, али са значајним косовско-ресавским цртама, с тим да постоји потреба за подробнијим испитивањима како би се повукла јаснија паралела са смедеревско-вршачким и косовско-ресавским говорима. Две деценије раније, Миле Томић је истраживао говор Радимне, села удаљеног од Белобрешке непуних шест километара. Утврдио је да говор Радимаца припада косовско-ресавском дијалекту (Томић, 1987).

У овом раду анализирана је ратарска терминологија села Белобрешке у Румунији. Циљ рада је да се прикупљена грађа оваквим записивањем сачува од заборава, да се систематизује и представи према већ познатим принципима лексичке обраде.³

1. Лексичко-семантичка анализа

Лексеме су разврстане у осам семантичких поља и извршена је њихова лексичко-семантичка анализа. Грађа је распоређена у следеће целине: *Земља и њени посебни називи*, *Гајене културе*, *њихови делови и производи*, *Радње у вези са обрадом земље*, *Алатке и машине које користи паор*, *Места за смештај ратарских култура*, *алатки и машина*, *Вршиоци радње*, *Мере за дужину и површину* и *Начини плаћања*.

2.1. Земља и њени посебни називи

Парцела која се обрађује именује се лексемом *њива*. Њиве на којим се сеје поврће називају се *баиште*. *Гр^адйна* је земља близу куће на којој се узгаја поврће. Узорана њива именује се лексемом *орање*. Усек у њиви који се прави при орању назива се *бразда*. Широка бразда по средини њиве је *разор*. *Вртйна* је крај њиве где се окреће плуг при орању. Њива узорана у јесен означава се лексемом *ужар*.

Земља која је родна назива се *мекаш*. Земља може бити и: *смолница*, *песковица*.

Житиште је њива на којој је посејано жито, док се лексемом *штрњи* ка именује њива са које је покошено жито, јечам, овас. Њива са које је убрана кудеља назива се *кудељиште*.

Мало узвишење на њиви је *грудва*, а земља која има пуно грудава назива се *грудевица*. Њива може бити у *шпицу*, у *ваљдге*.

³ Грађа је прикупљана у јуну месецу 2017. године у разговору са Белобрешчанима: Ненадом Русимовићем (рођен 1938. године) и Бориславом Стефановићем (рођен 1939. године).

Њива може имати канал за наводњавање и он се назива *шѣнац*. Земља која је запуштена зове се *пѣрлог*, а земља која се не обрађује је *ледѣна*.

2.2. Гајене културе, њихови делови и производи

Житѣрице које су се узгајале у Белобрешки су: *жѣто* или *пиѣница*, *јѣчам*, *рѣж* или *раженѣца*, *ѡвас*, *кукуруз*. *Зѡб* је храна за коња и односи се на овас, кукуруз, жито, јечам. Узгајао се и *сѣнцокрет* или *сунчѡглад*, *кудѣља*, *цвѣкла*, *дѣтелина*.

Од сорти пшенице Белобрешчани знају за две: *без сѣћа* и *са сѣћом*. Жито које се сејало у пролеће назива се *јѣро жѣто*.

Делови биљке пшенице су: *жѣле* као лексема за семему „део којим је причврћена за земљу“; *слѣма*, лексема којом се именује стабло; *члѣнак* је задебљање на стаблу; *влѣт*, мн. *влѣће* – лексема којом се означава горњи део биљке у којем је смештен плод, односно, *зрѣно*; *сѣће* је лексема за именовање оштрих иглица које излазе из плеве.

Жито које је никло из омлаћеног зрна назива се *сѣморасто жѣто*. Жито које се превило наниже због ветра је *полѣгнуто жѣто*.

За жито које је почело да формира стабло каже се *влатѣ*, онда када ствара бокор – *бокори се*, када избацује цвет – *цветѣ*. Када жито почиње да зри, каже с *улива зрѣно*, док се за оно које је незрело говори *још је у млѣку*.

Количина покошеног жита која стане у шаку назива се *жѣмња*, а она количина која се прихвата у наручје је *нѣруѣвка* или *нѣруѣвица*. Количина од две нарукве је *сноѡп*, мн. *сноѡви*. Уплетено жито којим се везује сноп назива се *ѡже*. Количина од осамнаест снопова назива се *крѣст*, а од четрнаест је *трѣћак*. Последњи сноп у *крсту* именује се лексемом *пѡпа*.

Навиљак је количина сена или сламе која се набоде на виле, а више навиљака је *плѣста*. Испод првих навиљака стављају се два дрвета и то је *пѡсму**, мн. *посмуѣи*. Већа гомила саденуте сламе или сена назива се *жарѣ* да или *камѣра*. Први снопови у камари именују се лексемом *пѡдина*.

Жмѣтуљак је мања количина сламе или сена којом се чисти коњска длака.

Делови кукуруза су: *стабло*; *кѡрен*; *пѣро* је лист сазреле биљке; *перјѣница* је метличасти врх стабла, *колѣнице* је лексема за именовање задебљања на стаблу; *тѣлузина* је посечено стабло са листовима; *свилѣ* – свиленасти део који обавија плод. Лексема за именовање плода кукуруза је *кѡрен*, а окруњени корен је *толѣска*. Средишњу део *зрѣна* је *срѣце*, а љуспица око зрна назива се *љушитѣка*. Када кукуруз развија пера, каже се *перјѣ*. Бочни зелени изданак на стаблу кукуруза назива се *зѣпѣрак*. Када се заперци уклањају, они се *кѣдају*.

Кукуруз који се зелен користи као сточна храна зове се *зелентѡв*. Велики клипови кукуруза који се остављају за семе називају се *вѣнка*. Већа ко-

личина убраног клипа кукуруза на њиви зове се *камѡра*. Неубрани клипови кукуруза који су остали на њиви називају се *пѡбирци*. За кукуруз који није формирао клип каже се да је *јѡлов*.

Паразит који се јавља на класу жита или на клипу кукуруза назива се *главнѡйца*, а тако оболела биљка је *главничѡва*.

Делови *суч'оглада* су: *кѡрѣн*, *стабло*, *сѣме*, *шешир* је цваст у коме је смештен плод, *љуштѡика* је омотач језгра.

Узгајала се и *кудѣља*. Семе конопље је *сѣме од кудѣље*, а остаци при преради кудеље именују се лексемом *пѡздер*.

У Белобрешки се узгајала репа за чије се именовање користи лексема *цвѣкла*. Две врсте ове цвекле су познате у Белобрешки: *шећѣрна* и *црвѣна* или *марвѣнска*. Плод репе је *цвѣкла*, а зелени део изнад земље назива се *лѡише*.

У Белобрешки знају за две врсте *дѣтелине*: *луцѣрна* и *трогѡтка*.

Ќтава је трава која је израсла исте године на месту покошене траве.

За биљку која губи свежину каже се да *подгорѡје*.

Брашно које се добија млевењем може бити *бѣло* и *црно*, а *трѡце* се добија млевењем луске и сламе. Самлевено кукурузно зрно је *прѣкрупа*.

2.3. Радње у вези са обрадом земље

Бројне су радње које паор обавља у вези са земљом и ратарским културама, те је због тога ово семантичко поље обимно.

Општи назив за обраду земље у Белобрешки је *земљорѡдња*, који се напоредо користи са лексемом *пољопрѡвреда*.

Време и процес обраде земље плугом назива се *орѡње*. Истом лексемом именује се и узорана њива. Када се оре од средине њиве ка крајевима, онда се каже *забрѡздиши на срѣди*, а када се оре с крајева ка средини, онда ореш *с краја*. Орало се у јесен – *јесѣње орѡње*, које је најдубље, и у пролеће – *прѡлећно орѡње*.

Лексемом *плѡговати* именује обрађивање земље плугом, а када се она обрађује плугом загртачем, онда се говори *да загрнем*.

Када се земља обрађује браном каже се *влѡч'ѡти*, *влѡч'ѣње*.

Тѣраш рѣд онда када почињеш са обрадом једног реда у њиви, а када се тај ред заврши, говори се *истѣро врсту*. Мотиком се први коп *окопѡје*, а други се *загрѣе*.

Време када се убацују зрна у земљу назива се *сѣтва*. Уколико се приликом сејања пропусти неко место у њиви, оно се назива *пѡрлог*.

Радња убацивања семена у земљу назива се *сѣјати*, *сѣјање*. Када се поново сеје цела њива каже се *пресѣвѡти*. Сејати се може *под брѡзду*, *под мотѡку*.

Када се млада биљка ставља у земљу каже се *сѡдѡти*.

Ђѡбрѡити је лексема којом се именује радња којом се земља храни ђубривом, а ђубриво од измета стоке и сламе је *стајско ђѡбриво*.

Кукуруз се *бѣре* и време брања кукуруза је *бѣрба*. Када се скида кукуруза са плода кукуруза, каже се *љушити се*, а када се скида зрно са клипа кукуруза, онда се говори *крупни*. Када се убере, кукуруз се *товари* у кола, а онда се *стовари*ва.

Када се кудеља убире, каже се *чупа се*, а када се потапа у воду – *потанља*.

Када се цвекла убире, каже се *вадити*, а када се одсеца лишће – *сече се*.

Време убирања житарица је *косидба*. Лексемом *кѡсити* именује се радња кошења.

За тањење реза на коси уз помоћ чоканца/чоканчића каже се *откивање*.

Зрело жито се пре косидбе или приликом косидбе *млати*.

Белобрешчани говоре *здѣнемо* када слажу снопове жита, сено, детелину или тулузину.

Када се ставља прва наруква жита на уже каже се *пѡлагати*, а када се ређа свака наредна, онда је то *налѡгдѣње*. Када се кроз камару пропусти вода каже се *зѡкиснути*.

Жито се *вѣјало* и *врѡло*. Када се одвајају зрна од плеве уз помоћ коњске снаге, онда се то назива *вршѡј*.

Када се ради гребуљом каже се *гребуљѡм* или *гребѡм*.

2.4. Алатке и машине које користи паор

У оквиру овог поља засебно су издвојена поглавља која се односе на косу и њене делове и на плуг и његове делове, јер се ради о већим целинама, за које су сами информатори дали више информација. Након њих наведене су и остале паорске алатке и машине.

Коса и њени делови

Алатка којом се коси је *кѡса*, а њени делови су:

Кѡса – лексема за семему „метални део којим се коси“; *кѡсѡло* је дрво на које се насађује метални део; *ручѡйца* је лексема којом се именује рукохват на косишту; *грѡйна* је метални прстен који држи косу на косишту, а *зѡглѡвак* је део којим се заглављује коса у метални прстен. *Петѡйца* је најшири део металног дела косе, а *врѡт* је део којим је петица причвршћена за косиште. *Прѡт* је лексема којом се именује спољни ојачани део косе, а лексемом *јѡста* означава се оштрица косе. *Брѡс* је камен за оштрење косе, а *ч’ѡк* је посуда у којој се држи брус. *Бѡбица* је клин на којем се откива коса, а лексемом *ч’ѡкѡнац/ч’ѡкѡнч’ић* означава се чекић за откивање косе.

Плуг и делови плуга

У обради земље користио се *плѡг*, али и *рѡлица*, мада ређе. Плуг је могао бити *загрѡч* и *прашѡч*, док се плуг са дрвеним гредељем звао *дрвѡѡк*.

Делови плуга су: *ручѡйце* је лексема којом се именује део којим се управља; *гредељ* је део плуга на који се прикаче остали делови; *јѡрмак* – гвоздени део плуга; *колѡч’ка*, колица за плуг; *вѡлики тѡчак* је точак који иде

по бразди; *мџли тџчак* је точак који иде по неузораном делу њиве; *цртало* је део плуга који обележава бразду; *рџоник* сече земљу; *вр* или *шпџ* је предњи део раоника; *дџска* преврће исечену земљу; *глава* је део на коме су причвршћени даска и раоник; *јџстук* је део плуга којим се подешава дубина бразде.

Остале алатке и машине за обраду земље познате су и већини српских говора:

Алатка за окопавање је *мотџка* и има: метални део – *мотџка*; *држџље*; прстен којим је мотика причвршћена за држаље – *џво* и клин који учвршћује мотику – *зџглаџвак*.

Справа за ситњење земље са јаким металним зубима назива се *брџна* и један од два њена једнака дела назива се *крџло*. Шипка која спаја крила на брани назива се *јџрмак*.

Направа за равнање и сабијање земље именује се лексемом *ваџлак*.

Машина за сејање је *сејач џџца*, која има *кџш*, у који се сипа семе, и део из кога испада семе – *лџла*. Машина за кошење је *косач џџца*.

Јџксер се користи када се љушти плод кукуруза, а *шџло* онда када се клип круни. Алатка којом се вади слама из камаре је *кџџч*.

Алатка којом се скида снопље је *вџла* и она може бити *сас двџ* или *сас трџ рџга*.

Справа којом се одваја плева и прљавштина од зрна жита назива се *ветреџач џа*, а њена крила Белобрешчани називају *палџти*.

Машина која се користи за вршидбу означава се лексемом *дрџш*, а њени делови су: *решџто*, *мџли* и *вџлики џстал*, *кџш*, *дџбош*, *мџли* и *вџлики вџтер*.

Воденџца је зграда, али и справа за млевење зрна. Машина за круњење зрна кукуруза је *круџџч*. Справа за просејавање брашна је *решџто*.

Забележене су и ове лексеме за именовање алатки: *џшџв*, *бџдак*, *кила-вџџца* (налик пијуку), *лонџта*, *срџ*, *грџбло* или *грџбџља*.

Направа у облику човека која служи за застрашивање штеточина назива се *стрџшило*.

2.5. Места за смештај ратарских култура, алатки и машина

Лекесеме сврстане у ову групу су: *џџџк*, *кџтариџца*, *батџра*, *џмбар*, *трџпа*, *шџпа*, *плеџџра*, *колџба*.

Цџџк је лексема којом се именује торба коју сејач носи и у њој држи семе. Убрани клипови кукуруза се убацују у *котариџу*, а слама или сено носе се у великој плетеној корпи именованој лексемом *батара*.

Амбар је остава за чување кукуруза, а укопана просторија у којој се чува кромпир, шаргарепа, цвекла назива се *трапа*.

Просторија у којој се смештају кола, алатке и машине је *шџпа*. Објекат у коме се чува плева је *плеџара*. Склониште за човека у пољу је *колиба*.

2.6. Вршиоци радње

Човек који се бави земљорадњом именује се лексемама *пџор* или *сељаџк*.

Од записаних лексема следеће су препознате као *nomina agentis*: *орџч*, *копџч*, *сејџч*, *косџч*, *берџч*, *коч*’*ијџиш*, *наднич*’*ар*, *арендаиш*, *слџга*, *овч*’*ар*, *воденич*’*ар*, *ајнлџгер*, *машиниџста*.

Коч’*ијџиш* је лексема којом се именује особа која стоји у средини вршаја. Особа која убацује сноплџе у дреш назива се *ајнлџгер*, а особа која одржава машину за вршидбу је *машиниџста*.

Воденич’*ар* је власник или радник у воденици. *Овч*’*ар* је особа која живи и обавља послове на салашу.

Човек који обрађује туђу земљу да би се издржавао назива се *наднич*’*ар*. Истом лексемом се именује и радник који прима плату у натури. Најамни радник који је плаћен делом натури делом у новцу назива се *слџга*. Човек који закуплџује земљу на годину дана је *арендаиш*.

2.7. Мере за дужину и површину

Мере за површину земље су: *џр*, *стрџка* (око 28 ари), *мџли лџнац* (око 42 ара), *вџлики лџнац* (око 52 ара), *профџла* (око један метар квадратни). *Фџт* је мера за дужину и има око четири метра.

2.8. Начини плаћања

Новац који се даје надничару је *нџдница*. Земља закуплџена на годину дана је *арџнда*.

Када најамни радник добија половину од онога што је урадио користи се лексема *нџполе*. Постоји и начин погодбе која није прецизирана и назива се *ђџтуре*.

Плата коју власник дреша добија у натури назива се *јџјам*.

Груписање и анализа лексема које се односе на ратарство у Белобрешки показали су да се од свих издвојених семантичких поља највише лексема нашло у пољима *Гајене културе* и *њихови делови* и *Алатке* и *машине*. Велики број лексема забележен је и у оквиру целине *Радње у вези са обрадом земље*.

3. Компаративни преглед

Уколико бисмо ратарску терминологију забележену у српском говору Дунавске клисуре упоредили са истом грађом забележеном у српским говорима румунског дела Баната, уочили бисмо велика поклапања, а мале разлике.

Лексеме које користе Срби из Баната у Румунији⁴ и Срби из Дунавске клисури могу се разврстати према тематским целинама:

3.1. Земља и њени називи: *њива, орање, штрњика/стрњика, жи-тиште, кудељиште, парлог, њива у шпиц, валовита њива, бразда, врста, долина, ледина, смолница, песковита, бела земља, црна земља, угар, салаш.*

У румунском делу Баната забележени су и ови називи за земљу: *сла-тињава, жута земља, иловача, лолуум*, који се нису могли чути у Бело-брешки.

У српском говору румунског дела Баната лексемом *градина* именује се земљиште на којем се узгаја поврће и налази се даље од куће, док се за исту семему у Дунавској клисури⁵ користи лексема *башта*. Код Срба у Дунавској клисури *градина* се налази близу куће.

3.2. Ратарске културе, њихови делови, производи и посебни називи: *жито, овас, јечам, раж, сунцокрет, тулузина, кукуруз, кудеља, кудељино семе, марвенска цвекла, шећерна цвекла, детелина, жиле, сено, слама, зрно, стабло, лист, свила, љуштика, срце, пабирак, уже, снопови, камара, влат, влаће, попа, брашно, бело брашно, црно брашно.*

Док се у српским говорима румунског дела Баната за семему „оштре иглице које излазе из плеве“ свуда употребљава лексема *ојсије* или *осије*, у Клисури је *саће*, те отуд и врсте жита у Банату: *са осијом* и *без осија*, док ће у Клисури бити: *са сањом* и *без сања*.

Зелени кукуруз који се користи за стоку у Белобрешки се назива *зелен-тов*, а у Банату *челомада*.

Белобрешчани знају за *дуван, лан, соју*, али нису узгајали ове културе.

3.3. Ратарске радње: *орати, копати, загртати, садити, сејати, ђуб-рити, брати, вадити, чистити, купити, пабирчити, љушити, крунити, сећи, косити, жети, денути, везати, млатити, вршити, вејати, возити, бокорити, цветати, влатати.*

У Белобрешки је забележен глагол *плуговати* у значењу обрађивати земљу плугом, док такав облик нисмо чули у Банату.

3.4. *Nomina instrumenti*: *рало, плуг, гредељ даска, глава, загртач, раоник, цртало, вр, шпиц, петица, јастук, уши, колечке, велики то-чак, мали точак, оритак, брана, сејачица, лула, кош, ашов, будак, мотика,*

⁴ Лексика ратарства ове области представљена је у раду *Ратарска терминологија села Рудне у Румунији* (Трајковић 2017).

⁵ У даљем делу текста употреба топонима Дунавска клисура/Клисура односиће се на српске говоре у Дунавској клисури у Румунији, а Банат ће се односити на српске говоре у румунском делу Баната.

грабље, држало, лопата, коса, гривна, заглавак, петица, гладило, водир, прут, бабица, чаканац, брус, срп, дреш, ветер, виле, круњача, рошето, нож.

Лексеме за именовање ратарских алатки скоро у потпуности се поклапају са лексемама у Банату. Издваја се *килавица* као назив за алатку познату као пијук на ширем српском говорном подручју. У Банату ова лексема није забележена.

3.5. Места за смештај: *џак, трап/трапа, шупа, гумно.*

За место у коме се меље зрневље ратарских култура у Банату се користе лексема *млини*, а у Белобрешки *воденица*.

Белобрешчани не користе лексеме *траље* или *каруца* за именовање посебних врста колица.

У Банату се склониште за човека у пољу назива *колеба* и разликује се од *пустере* која је намењена овчарима, док се у Клисурси за било које склониште за човека користи једна лексема: *колиба*.

3.6. Nomina agentis: *паор, сељак, копач, орач, сејач, косач, берач, кочијаш, арендаш, надничар, слуга, овчар, ајнлегер/ајлигер, машиниста.*

У Белобрешки нису забележена посебна именовања вршиоца радње као што су: *палоњач, везач, џакарош, плеварош, камарош, бандигазда, на-поличар*, каквих има у Банату.

У српским говорима румунског дела Баната *млини* је место где се меље зрневље житарица како би се дошло до брашна, а радник или власник је *млинар* или *млинарин*. У Белобрешки су забележене лексеме *воденица* и *воденичар*.

3.7. Мере: *фат, мали ланац, велики ланац.*

Лексема *профила* која се користи у Белобрешки за именовање основне мере за површину која износи око један квадратни метар, у Рудни није забележена.

3.8. Начини плаћања: *аренда, наполе, наполица, ујам/ујум, ђутуре.*

Рис је део жита или кукуруза који се даје као плата за неки урађени ратарски посао и овакво именовање користи се у Банату.

4. Закључак

Лексичко-семантичка анализа ратарске терминологије српског говора Белобрешке у Дунавској клисури у Румунији показала је богатство појединих семантичких поља. Посебно су се издвојиле целине које се односе на

именовање ратарских култура и њихових делова и називе ратарских алатки и машина. Већи број лексема забележен је и у оквиру поља о ратарским радњама.

Поређење са осталим српским говорима у румунском делу Баната јасно је показало да је ратарска лексика готово идентична у општим именовањима предмета, биљака, радњи, вршиоца радњи, али и да је веома мало разлика на нивоу именовања детаља у вези са ратарством. То показује лексичку јединственост српских говора без обзира на њихову географску удаљеност. Дакле, код свих ових Срба земља се обрађивала на исти начин, а све у вези са тим пословима се именовало на готово исти начин. Сви они знају за: *њиву, паора, жито, јечам, раж, оvas, кукуруз/тулузину/толузину, плуг, мотику, косу, камару, гумно, салаш, надницу, аренду, ђутуре* итд. Разлике између ових говора уочене на примерима забележених лексема нису велике, а најчешће се могу објаснити већом посвећеношћу земљорадњи у Банату у односу на Дунавску клисуру, те се може запазити већи број лексема у Банату. Дубља контрастирања могла би показати разлике у утицају неких других језика на лексички фонд из области ратарства код појединих српских говора. Таква анализа би могла указати на удео романизама, хунгаризама или турцизама у ратарској терминологији различитих српских говора.

Литература

- Милорадовић 2007: Софија Милорадовић, *И ракију пијем сас мёдом. Дијалекатска скица Белобрешке (Румунија)*. Проблеми словенске филологије, XV, *Timișoara*, 2007, 573–580.
- Томић 1987: Миле Томић, *Говор Радимаца*, Српски дијалектолошки зборник XXXIII, 307–474.
- Томић 1989: Миле Томић, *По Дунавској клисури*, Издавачко предузеће Критерион, Букурешт.
- Трајковић 2017: Татјана Трајковић, Ратарска терминологија села Рудне у Румунији, *Исходишта* 3, Савез Срба у Румунији, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Филолошки, историјски и теолошки факултет Западног универзитета у Темишвару, Темишвар/Ниш, 489–506.

Tatjana G. Trajković

**TERMINOLOGY OF FARMING IN THE VILLAGE
BELOBREŠKA IN ROMANIA
(WITH A LOOK AT THE SITUATION IN SERBIAN
SPEECHES IN THE ROMANIAN PART OF BANAT)**

Summary

This article analyzes the terminology of farming in the village Belobreška in Romania. The aim is to present the collected material according to the principles of lexical processing. The lexemes are classified in eight semantic field and made their lexical-semantic analysis. After this analysis, it compares and reviews the state of the same terminology in Serbian speeches of Banat in Romania. The aim is to determine the similarity and differences between these speeches in Romania.

Key words: Serbian language, farming terminology, Belobreška, Romania.

ЕЛЕМЕНТИ КУЛТА ПРЕДАКА У СЛАВСКИМ ОБИЧАЈИМА СРБА ИЗ КЛИСУРСКИХ СЕЛА РУМУНСКОГ БАНАТА (БЕЛОБРЕШКА, ДИВИЧ, СТАРА МОЛДАВА)

У раду се представљају коментарисани транскрипти делова разговора о славењу славе, вођених током јуна 2017. год. са петоро казивача у српским селима Белобрешка, Дивић и Стара Молдава (Дунавска клисура у румунском Банату). Пажња је била усмерена на елементе који указују на везу славе са култом предака: 1) одлазак на гробље дан пред славу, где се на ритуалан начин преци поименце позивају на ручак; 2) посвећивање за душу предака све хране која се једе током другог дана славе. Иако се ради тек о прелиминарним запажањима, регистравање ових архаичних локалних обичаја може бити од посебног значаја за даља проучавања славе и разумевање њених функција и порекла, а који су већ деценијама предмет стручних расправа.

Кључне речи: слава (свеца), култ предака, Срби у Румунији.

Током теренског рада трочлане групе Етнографског института САНУ³ обављеног у периоду од 13. до 15. јуна 2017. год. у српским селима Белобрешка, Дивић и Стара Молдава (Дунавска клисура у румунском Банату), спроведено је сакупљање грађе, забележене у виду звучних записа у електронском формату,⁴ од које ће овде бити представљени и коментарисани они делови разговора које сам лично водила са петоро казивача и који се тичу саставних елемената ритуално-обредних радњи везаних за обележавање породичне славе.

¹ djordjina.trubarac@ei.sanu.ac.rs

² Овај прилог је резултат рада на пројекту *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, који су финансијски и логистички подржали Савез Срба у Румунији и Центар за научно истраживање културе Срба у Румунији, као и на пројекту 47016, чији је носилац Етнографски институт САНУ, под називом *Интердисциплинарно истраживање културног и језичког наслеђа Србије*. Израда мултимедијалног портала „Појмовник српске културе“, који у потпуности финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

³ Истраживачку групу су чиниле Милина Ивановић Баришић, Нина Аксић и Ђорђина Трубарац Матић.

⁴ Могуће их је добити на увид обраћањем члановима истраживачке групе ЕИ САНУ, као и вођи пројекта, проф. Михају Радану.

У казивањима свих саговорника, слава је називана именима *свеца*, *светак* и *празник*, иако је термин *слава* био познат свима и спонтано је коришћен (под утицајем разговора са истраживачем придошлим из Србије). Када би били упитани да опишу славу, сви казивачи су почињали описима позивања блиске родбине на вечеру и саме вечере о предвечерју славе (*навечерје*, *навече*), затим описом догађања током првог дана славе (*велики дан*), као и преподнева другог дана славе (*појутрице*). Иако су се у овој основној структури сва казивања поклапала, видан је низ међусобних неподударности у детаљима – што указује на упоредно постојање различитих пракси на веома уско ограниченом простору, чак и међу женама које су се удале за мушкарце из истог села, тј. које никада нису живеље ван свог родног клисурског села. За објашњење и целовитије сагледавање узрока толике разноликости неопходно је спровођење исцрпнијег истраживања, које би требало спровести у што скоријем року, имајући у виду старост становника и одумирање српских клисурских села.

Овде ће пажња бити усмерена на два елемента који указују на везу славе са култом предака: обичај да се дан пред славу оде на гробље и да се на ритуалан начин преци позивају на славски ручак, као и посвећивање *задуш* све хране која се једе за славском трпезом током другог дана славе. Ради се о обичајима који, колико ми је познато, нису до сада забележени нигде (уп. Недељковић, 1990: 205–225), па ни у етнографској грађи сакупљеној у клисурским српским селима у Румунији (уп. Крстић, 1984: 18–21; Крстић, 2015: 92–100).

Позивање мртвих родника на славски ручак

Занимљиво је да ниједна од казивачица, када би била упитана на који начин се припрема за славу и шта се ради дан пред славу, не би поменула одлазак на гробље (које се дешава пре позивања родбине на *навечерје* славе). Уместо тога, све су започињале казивање описом начина на који се родбина позива да дође на вечеру. Тек у случајевима када им је експлицитно постављено питање да ли дан пред славу иду на гробље, оне би одговарале потврдно и пружале детаљније описе. Ово би, можда, могло да објасни зашто поменути обичај до сада никада није забележен, као и то да су примарни носиоци ове радње биле жене, а истраживачи који су их испитивали, већином мушкарци. Да појасним: чак и ако је етнограф имао емско искуство обичаја о којем је сакупљао податке, потпитања је постављао, по логици ствари, управо из тог искуства, из кога су биле искључене оне женске радње чији ефекти нису били видљиви у сфери мушког искуства славе. Што се истраживача без емског искуства тиче (били они жене или мушкарци), логично је претпоставити да им не би пало на памет да питају постоји ли нешто

што још увек као феномен није етнографски забележено. У мом случају, „инспирација“ да уопште поставим такво питање јавила се током разговора са другом по реду казивачицом. Након добијеног одговора, било је јасно да ово питање обавезно треба уврстити у будуће разговоре, што се потврдило у сва три случаја у којима је било постављено.

Казивање 1

ЂТМ: Јел' било да је неко ишао и на гроб, или нешто...?

СР: А на гробље обавезно идемо навеће.

ЂТМ: Навече?

СР: Навеће, да, навеће.

ЂТМ: Кад навече?

СР: Пре светог Николе, пре светог Тривуна, пре... увеће.

ЂТМ: У предвечерје славе?

СР: Јесте. Идемо на веће да позивамо мртве на рућак.

ЂТМ: Ааа-ха. Како се то ради? У колико сати идете?

СР: Па свети Никола је доста зими, па идемо раније. Идемо у два, три, ћетири сата. Онда однесеш вина, однесеш свећу, колико мртви имаш, толико код свакога ставиш, нису сви на једно место, један је тамо, један је тамо, један је тамо...

ЂТМ: Толико свећа ставите...

СР: Свећу, малу свећу тако ставимо, запалимо свећу и прелијемо сас вином и ако има цвеће, добро, ако нема цвеће, нема.

ЂТМ: А шта носите од гроба до гроба? Шта то поделите?

СР: Вино.

ЂТМ: А вино?

СР: Вино, вино.

ЂТМ: Ви то чините с једном свећом?

СР: С једном... не, на сваку раку, на сваку гробницу, свећа. Ко има три гробнице, три свеће, ко две, ко има једну, једну.

ЂТМ: С једном флашом вина?

СР: С флашом вина и онда се прелију мртви и ако мало остане...

ЂТМ: А код сваког палите свећу, или...

СР: Се пали свећа, јесте.

ЂТМ: Оставите да тамо догори...на гробу?

СР: Неки пут кад дува ветар, она се угаси одма, а неки пут догори, то ставиш мало камен.

ЂТМ: И како их позовете, шта радите?

СР: Па... *сутра је слава, сам дошла да ве позовем на рућак* и тако.

ЂТМ: И идете тако од гроба до гроба и све их зовете на ручак?

СР: Од наше фамилије, од фамилије, да. На пример, мати, отац ми, башка, муж и свекрва ми, башка свекар ми погинуо у рату, још... муж ми био... деда био од године дана кад му погинуо отац.

ЂТМ: То се ради у предвечерје славе, значи вече пре славе?

СР: Да, да.

ЂТМ: Овај... а јел' има неког обраћања тим мртвима и за сам дан славе и за други дан славе...

СР: Не, не, само на навеће идеш, прелијеш и... опет једну годину био снег и до овде сам газила снег [показује до висине струка], па нисам могла да се извадим из снега и, јао, срећа био један ђовек, па ме извадио, па си вико на мене да ме убије, па да с' ти морала сад да идеш баш, па сам била, ето, тако... сам се држала... има оне од гојза такој сам се ватала, се ватала, па сам упала у једну рупу и... до овде [показује до висине груди]... и онај уватио ме и повуко ме и изашла сам. Каж' да не остајеш на гроб, само ти тај ђовек сте били, па ми смо били, нико други. Па да си манула, па шта, снег је, не мож' да идеш, еее, ја не волим, ја волим да идем. [...]

ЂТМ: Јел' зовете само мужевљево родбину, или...?

СР: Не, мој отац и мати су овде, мој муж и моја свекрва су на другом месту, ја отиднем код њи, упалим свећу, прелијем с вином и кажем *изволите сутра на рућак*. Дођем код оца и код матере: *Мамо и тато, сутра је свети Никола, па сам дошла да ве позовем на рућак. Бабо и дедо – позовем на рућак*.

(Разговор са Станком Радовановић,⁵ вођен у Белобрешкој дана 13.06. 2017. Trubarac. Belobreška 2 DjT 13.06.2017. секвенца: 1:36:32 – 1:41:55)

Казивање 2

ЂТМ: А да вас питам, јел' има тај дан пред славу да се нешто иде на гробље, пред свеца?

МО: Да, идем увеће.

ЂТМ: Како се то иде, шта се ту ради?

МО: Носимо вино, купимо слаткише, али нема кој деца, сад нема, пре ишла деца, купимо слаткише и ондак идемо ставимо тамо код наших мртвих, прелијемо, прелијемо, носимо свеће...

ЂТМ: Прелијете?

МО: Прелијемо с вином.

ЂТМ: Како прелијете?

МО: Тако, унакрс.

ЂТМ: Аха, унакрст по гробу самом, или...

МО: Не, само на наше, где је мртвак, на раку, ту. Колико имамо мртвих, толико, добро ту је моја мама, идем и код ње, прелијем.

ЂТМ: Носите вино, јел' носите свећу?

МО: Упалимо свећу код наших мртвих, палимо свећу.

ЂТМ: Носите за сваког по једну свећу?

МО: Да.

ЂТМ: Једну свећу?

МО: По једну, по једну носимо за сваког.

ЂТМ: Чекате тамо да сагори свећа...

МО: Не, палимо, има сад [?] па упалимо и оставимо свеће тамо.

ЂТМ: Јел' кажете тада нешто?

МО: Па наменимо, да буде за душу, да примиду и тако наши мртви и слаткише, слаткише носимо, шта да носим, друго не носим.

ЂТМ: Јел' оставите слаткише тамо?

⁵ За ближе податке о овој, као и о осталим казивачима в. Листа казивача.

МО: Оставимо по једну бомбону, по два шта носимо тамо и ово однесемо, дамо кога видимо, неку децу, или неке, дамо.

ЂТМ: И идете од гроба до гроба сваког вашек претка, или како?

МО: Не, наши су гроб ту...

ЂТМ: Сви на једном месту?

МО: Сви на једном месту су код нас, нема ко код вас у Србију, у Србију има тамо, тамо, нема то код нас, заједно су, јесте, јесте.

ЂТМ: А рекла ми је једна госпођа, једна бака јуче, каже да, овај... она тад и позове те своје мртве на славу, јел' има то? Јел' се ви тога сећате?

МО: Нема то код нас, не.

ЂТМ: То се не сећате.

МО: То се не каже код нас, не.

(Разговор са Милом Обрадовић, вођен у Дивићу дана 14.06.2017. Trubarac. Divić 1A DjT 14.06.2017. секвенца: 1:06:07–1:07:46)

Казивање 3

ЂТМ: А да вас питам, дан пред славу, јел' се ишло нешто на гробље?

ЖМ: Да, свака кућа која има славу.

ЂТМ: Како се то иде?

ЖМ: На гробље иде да прелије са вином, да упали свећицу...

ЂТМ: Сваки гроб прелије, или како?

ЖМ: Сваки од фамилије, не? Увеће, на већери.

[...]

ЂТМ: Само да Вас питам, кад се ишло на гробље, понесу се свећице, онолико колико имате гробних места, упалите свећице, вином прелијете... јел' нешто кажете тада?

ЖМ: Па неј, се чита нека молитва, кој и свака жена, кажеш у *име Оца и Сина* кад прелијеш, немаш друго шта да кажеш.

ЂТМ: Рекла ми је једна бака да је...

ЖМ: *Дођите на славу* и то? Кажу то многи, то *дођи на славу*...

ЂТМ: То кажу?

ЖМ: Кажу, многи, то зависи, али сутрадан, то ти кажем, направи колач...

(Разговор са Живком Мојсеш, вођен у Старој Молдави дана 15.06. 2017. Trubarac. Stara Moldava 1C DjT 15.06.2017. секвенца: 18:18–19:53)

У цитирана три казивања уочавају се како поклапања, тако и међусобна одступања. Оно што је свакако могуће закључити је да међу клисурским Србима до данашњих дана постоји обичај да се дан пред славу, још за видела, иде на гробље са флашом вина и свећицама и да се том приликом обилазе сва гробна места на којима је сахрањен неко од умрлих рођака. Пошто су носиоци овог обичаја примарно жене, оне тада обилазе и гробове својих преминулих – што је могуће само ако су се удале за мушкарце из свог родног села, па је и родбина жене сахрањена на истом гробљу као и мужевљева. Том приликом, гробови се унакрсно поливају вином и за сваког умрлог се пали свећица која је намењена „за душу“ умрлог. С аспекта увида у степен

значаја овог ритуалног посеђивања гробља пред славу, од посебног је интереса казивање 1, у коме саговорница прича догађај када је, због великих наноса снега, одласком на гробље довела себе у животну опасност, из чега се да закључити да је одлазак на гробље и позивање мртвих рођака на славски ручак сматрала изузетно важним и потребним (*на гробље обавезно идемо*). Уз то, она наводи различита „оправдања“ да се не оде, која је чула од других у виду критике због тога што је ишла (*па си вико на мене да ме убије, па да с' ти морала сад да идеш баш; па да си манула, па шта, снег је, не мож' да идеш*), која евентуално могу да укажу на могуће разлоге напуштања овог обичаја (у случају да претпоставимо да је некада био раширенији), јер најчешће прослављане крсне славе падају у касно јесење и зимско време, почев од св. Петке (27. окт.) и св. Луке (31. окт.: *свети Лука – снег до кука*), па све до св. Трифуна (14. феб.). На обичај су евентуално могле да утичу и сеобе у друге крајеве, тј. физичко одвајање од предачких гробаља. Наравно, све ово су тек претпоставке – обичај о коме је реч, као сваки новозабележени феномен који тек потребно свеобухватније етнографски описати, покреће и многобројна питања којима се тек треба бавити.

У само једном казивању (бр. 2), уз вино и свеће се помињу бомбоне које се носе на гробље и тамо се остави по једна до две на сваком гробу, док се остале разделе деци и особама које се сретну успут у повратку. Ово је такође једино казивање у којем се помиње учешће деце. Треба имати у виду да је казивање дала најмлађа казивачица (рођена 1953. год.), те да се управо из ових елемената може уочити одступање од старијег обичајног модела описаног од стране старијих казивачица. Такође, само у овом случају казивачица није знала за обичај да се приликом доласка до гробног места умрли позивају да дођу на славу, те се може закључити да се ради о секундарном моделу обичаја, у коме је видно одумирање свести о његовој функцији.

Конечно, одступања међу казивањима се јављају и по питању вербалних елемената обичаја и помињу се три модела: 1) крај сваког гроба се поименце позива на славски ручак сваки умрли рођак (каз. 1 и 3); 2) једини ритуални вербални исказ је *у име Оца и Сина [и Светога Духа]*, који се изговара приликом *закрштавања* гроба вином (каз. 3); 3) током обичаја нема ритуализованих вербалних исказа (каз. 2). Ако се фокусирамо на казивања бр.1 и бр. 3 (која су значајнија са аспекта реконструкције старијег обичајног модела) и ако их упоредимо, уочавају се показатељи преобликовања обичаја услед процеса његове хришћанизације. Треба напоменути да је Живка Мојсеш (саговорница у каз. 3) изразито верујућа особа посвећена православно-црквеном животу – током неколико година је радила као домаћица у служби владике Лукијана (Пантелића). Када је упитана да опише да ли се нешто каже код сваког гроба, она у први мах помиње само хришћанску формулу која се изговара при ритуалном исписивању крста и прећуткује остало. Тек када испитивач инсистира, она потврђује да зна да *многи* током обиласка

гробова позивају мртве на славу (Дођите на славу *и то? Кажу то многи, то дођи на славу... Кажу, многи, то зависи...*). Иако не каже од чега зависи да ли ће неко позивати мртве на славу или не, јер инсистира на томе да се разговор усмери ка славском колачу, сасвим је јасно да је степен интериоризованости православно-хришћанских начела живота тај који је пресудан у овом случају.

Посвећивање хране за душу умрлих рођака другог дан славе

Званични део *појутрице*, тј. другог дана славе, чини ручак на коме се, баш као и на *навечерје* (вечера у предвечерје славе) позивају само блиски рођаци (обично ћерке са својим породицама). *Појутрици* претходи посвећивање целокупне хране која је остала од претходног дана, као и оне нове која се припреми, умрлим прецима породице која слави, односно – пошто су носиоци ове ритуалне радње жене – умрлим прецима и рођацима мужа, тј. домаћина.

Казивање 4

ЋН: Сутра је дан, сутра опет угрејемо све, из села опет их зовемо.

ЋТМ: Опет их зовете?

ЋН: Знаду у дванаест се каже да дођу на ручак, онда то погрејемо и мајка да *задушу*. Што остане од свеца, дамо *задушу* то. Јованка све погреје јело и ставимо тамо ди кувамо, [?] имамо једну собу и ми тамо сад и зими и лети, тамо се окади, мајка [стави] на сто, неки пут донесе и овде...

ЋТМ: То се ради кад гости дођу, или пре него што гости дођу?

ЋН: Пре него што дођу гости мајка окади и онда се премести то.

ЋТМ: Јел' се каже нешто?

ЋН: [?] они дођу на ручак, Предраг, Огњанка, деца...

ЋТМ: Значи, одете у ту собу, ту се окади храна која је остала од свеца.

ЋН: Да, да.

ЋТМ: Јел' је намените некако *задушу*? Шта кажете?

ЋН: Мајка окади.

ЋТМ: А јел' кажете нешто?

ЋН: Па да, *нека биде пред Господа Бога, нека прими царство небесно, пред Господа Бога и пред...* именујем мртве моје, муж ми је Миливој, а Љуба га звали... Миливоју, Сретку, Радојко ми свекар, свекрва Ковиљка, покојна за ова ми била Звезда, њена ћерка била Ружа, она је млада умрла на порођају... се олакшала и осам дана и умрла и она и ћерка и тако што ја сам запамтила ове мртве овде, не моје родитеље... они... њима моја снаја давала тамо њима, јесте, ја сам из ове куће мртвима давала.

ЋТМ: Значи сва храна која је остала од свеца се носила тамо и намењивала се тако?

ЋН: Да, да, и супа и сарма и...

ЋТМ: Јел' била тамо и свећа?

БН: Не, тамо упали мајка по једну свећицу, или трику упали да гори. Ондак окадим и тако.

БТМ: И тако то кажете. Јесте ли имали некад запис, неку читуљу са свим именима тих предака, или их знате из главе?

БН: Из главе, јесте. Зна мајка из главе. Како сам запамтила од моје свекрве, како се ко звао, тако...

БТМ: А кад вам је муж био жив јел' то он радио...?

БН: Све увек мајка, мајка је радила.

БТМ: Увек сте ви. И онда пренесте сву ту храну у ову примаћу собу и онда вам долазе гости полако.

БН: Да, онда Јованка донесе опет овде и ручамо тако, седимо до два-три сата, четири...

(Разговор са Ђурђевком Несторовић, вођен у Белобрешкој дана 13.06. 2017. Trubarac. Belobreška 1A DjT 13.06.2017. секвенца: 57:25–59:46)

Казивање 5

БТМ: А да Вас питам, на други дан свеца, јел' се нешто радило?

ЖМ: Појутрица?

БТМ: Да.

ЖМ: То остане од увеће и нешто се направи да се *да задушу* мртвима.

БТМ: Како се то ради?

ЖМ: То исто се погреје то од увеће, то од пре шта остане од рућка, од славе и још се нешто направи, неку ћорбу, или неко месо, или нешто да се дод^а... ако је посно, спада среда ил' петак ондак оправи посно и *да*, окади све, стави на сто и се окади и се *да задушу* мртвима.

БТМ: Намени се.

ЖМ: [?] има у кућу се намени.

БТМ: Јел' се позове неко са стране на тај ручак или не?

ЖМ: Па се позове на појутрицу, не? То се скупиду на појутрицу. Скупљало се, код мојих се скупљало, фамилија.

БТМ: Јел' неко звао тај свет на појутрицу, ил' су они који су били јуче?

ЖМ: Све ти који су били. Од фамилије, обично све...

МК: Најближња.

ЖМ: И на навече исто. Ал' велики дан, оно се слави.

МК: Онда долазу и пријатељи...

ЖМ: И више... и кумови и сви. Ово, мислим само... појутрица и...

БТМ: То је породица?

ЖМ: Да, породица, тако то.

(Разговор са Живком Мојсеш и Милетом Косашем, вођен у Старој Молдави дана 15.06. 2017. Trubarac. Stara Moldava 1E DjT 15.06.2017. секвенца: 04:27–05:30)

Казивање 6

БТМ: Шта се дешава другог дана славе?

СР: Другог дана славе поново се зоведу, поново се виђу, поново.

БТМ: Поново се иде с ракијом онако да се зове...

СР: Не, се каже увеће, *дођите на рућак*, јесте, сад не баш тако, дођу овако син и снаја ми дође, унук, не дође друга фамилија, се ишло, се знало навеће, велики дан и појутрица, појутрица светог Николе, се испрати свети Никола. Опет се седи, ако је мрсно мрсно, ако је посно, посно, рибе доста има и то се прави тако... леп је обићај.

ЂТМ: Другог дана славе, јел' се нешто намењивала та храна која је остала од славског ручка, јел' се радило нешто, или само дођу поново гости и...?

СР: Тој се угреје, то се јé, зима, на зимско време се јé, ако нешто преко лета нестане, се направи друго, друго се прави, живина се коље, или се пре закоље, па се стави у замрзиваћ, како сад има и ове товљене кокоште, теј се кољу на два месеца и... а ја то баш не волим, ја волим данас да закољем, сутра да скувам.

[...]

ЂТМ: А јел' су у неком тренутку помињани мртви, јел' била нека читуља, да се нешто...

СР: То на гробље, на Ускрс.

ЂТМ: А то је на Ускрс, а за славу, или за Бадње вече...

СР: Не, не, само живе.

(Разговор са Станком Радовановић, вођен у Белобрешкој дана 13.06. 2017. Trubarac. Belobreška 2 DjT 13.06.2017. секвенце: 1:35:13–1:36:32 и 1:43:57–1:44:16)

У наведеним казивањима је могуће уочити низ поклапања, али такође и неподударања. Заједничко им је сведочење о *појутрици*, тј. ручку на коме се окупља родбина дан након главне славске прославе (*великог дана*). За разлику од каз. 6, у коме се негира постојање обичаја да се храна намењује за душу умрлим прецима, у казивањима бр. 4 и бр. 5, овај обичај се експлицитно наводи и описује: сва храна која ће бити послужена током ручка стави се на сто, запали се свећица и храна се окади и намени умрлима, који се помињу поименце. Казивање 4 (које је дала најстарија казивачица, рођ. 1932. год.) пружа најдетаљнији опис начина на који се ово намењивање врши. Током кађења се изговарају речи попут *нека биде пред Господа Бога, нека прими царство небесно, пред Господа Бога и пред...*[пошто се ово кађење дешава у соби у којој је славска икона, вероватно се помиње светитељ који се прославља] и онда се наводе имена умрлих из домаћинове породице. ЂН наводи да је она ове низове имена научила од своје свекрве. Такође, из казивања се види да су током ових радњи биле присутне бар две женске особе различитих генерација: некада, ЂН и њена свекрва; сада, ЂН и снаха јој Јованка. На овај начин се вршило преношење знања с генерације на генерацију жена удатих за мушкарце из једне породице.

Финална разматрања

Иако скромност етнографске грађе из српских клисурских села с којом се располагало пре започетог теренског рада није омогућавала свеобухватније увиде и бољу припрему за суочавање са тереном, новоприкупљена грађа је веома значајна, како за препознавање терена, тако и за будућа истраживања славе, јер је отворила низ питања за чије одговоре би било неопходно спровести даља и свеобухватнија теренска истраживања и то у што бржем року. Основне две ритуално-обредне радње о којима је било речи (одлазак на гробље дан пред славу – где се на ритуалан начин, уз прекрштавање вином и паљење свећица, преци поименце позивају да дођу на славски ручак – као и посвећивање за душу упокојених предака оне хране која се једе током другог дана славе) нису до сада описане у етнографским записима о прослављању славе међу Србима Клисурцима из румунског Баната, нити су забележене игде међу српским живљем. Самим тим, ради се о до сада непознатим етнографским подацима, о којима је потребно даље продубити сазнања, како кроз прикупљање детаљнијих етнографских описа, тако и кроз дубљу и свеобухватнију научну анализу. С обзиром на несумљиву архаичност обичаја, они у себи носе потенцијал за пружање сасвим нових увида у разумевање феномена славе, као и њених функција и порекла, а који су већ деценијама предмет стручних расправа, сажетих и стручно кометарисаних у неколико наврата (Ковачевић, 523–533; Недељковић, 1990: 223–225; Синани, 2012).

Листа казивача

- ЂН: Ђурђевка Несторовић (1932), Белобрешка. Рођена у Соколовцу. Девојачко презиме: Драшковић. Домаћица у сеоском домаћинству током целог живота.
- ЖМ: Живка Мојсеш (1944), Стара Молдава. Рођена у Старој Молдави. Девојачко презиме: Драгићевић. Домаћица у сеоском домаћинству. Претходно радила као куварица код владике будимског Лукијана (Пантелића). Посвећена црквеном животу.
- МК: Миле Косаш (1959), Стара Молдава.
- МО: Мила Обрадовић (1953), Дивић. Рођена у Дивићу. Девојачко презиме: Драгићевић. Домаћица у сеоском домаћинству током целог живота.
- СР: Станка Радовановић (1942), Белобрешка. Рођена у Белобрешкој. Девојачко презиме: Војиловић. Домаћица у сеоском домаћинству током целог живота.

Литература

- Ковачевић, 1985: И. Ковачевић, *О проучавању крсног имена у: О крсном имену – зборник* (Приредно и поговор написао Иван Ковачевић). Београд: Просвета, 523–533.
- Крстић, 1984: Б. Крстић, Неки народни обичаји Срба Дунавске клисуре у Румунији. Београд: *Расковник*, XLI, 3–34.
- Крстић, 2015: Б. Крстић, *Народни живот и обичаји Клисураца и Пољадијаца*, Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Недељковић, 1990: М. Недељковић, *Годишњи обичаји у Срба*, Београд: Вук Караџић.
- Синани, 2012: D. Sinani. *O proučavanjima porodične slave u Srbiji*. Београд: *Етнолошко-антрополошке свеске*, XIX-8: 175–192.

Ђорђина М. Трубарац Матић

ELEMENTAS OF THE CULT OF ANCESTORS IN THE *SLAVA* CUSTOMS AMONG THE SERBS OF THE VILLAGES LOCATED IN DANUBE GORGE IN ROMANIAN BANAT

Summary

In the paper are presented and commented parts of the interviews focused on the customs related to *slava*, taken in June of 2017 during the author's fieldwork in three Serbian villages of Danube gorge in Romanian Banat – Belobreška (Belobreșca), Divić (Divici) and Stara Moldava (Moldova Veche). The attention is drawn to some specific elements of the cult of ancestors perceived in these customs: 1) the visit to the village graveyard the day before *slava*, where a ritual invitation of ancestors to the *slava* feast is made in an act of explicit verbal invitation, accompanied by lightning a candle and pouring vine on each of the graves in which the ancestors are buried and 2) dedication of all the food which is to be eaten during the second day of *slava* to the ancestors. These local, but clearly archaic customs can be of special importance for further research of the phenomenon of *slava*, its functions and origins, which have been largely discussed during the previous decades.

Key words: Serbs in Romania, *slava* (*sveca*), cult of ancestors.

УПОТРЕБА GESTOVA У НАРАЦИЈИ: СЕЋАЊЕ НА ГАЈЕЊЕ И ПРЕРАДУ КОНОПЉЕ У БЕЛОБРЕШКИ (РУМУНИЈИ)

Рад се заснива на аудио и видео грађи документованој током теренских антрополошко-лингвистичких истраживања српских заједница у Дунавској клисури (конкретно у насељу Белобрешка), 2017. године. Начињен је мултимодални транскрипт наратива на тему гајења и прераде конопље који показује да се осим вербалних елемената у наративи паралелно користе и невербални елементи, тј. гестови. Анализа мултимодалног транскрипта наратива указује на доминантну употребу три типа гестова – иконички, деиктички и ритмички, чије пратеће речи припадају категорији глагола, придева и деиктичких речи (углавном показних заменица). У раду се дискутује и о могућности креирања упоредивих мултимодалних корпуса.

Кључне речи: теренска истраживања, Срби у Румунији, невербална комуникација, мултимодални транскрипт, упоредиви мултимодални корпуси, гест, пратећа реч, конопља.

Увод

У оквиру билатералног пројекта Српске академије наука и уметности у Румунске академије наука *Срби у Румунији и румунско-југословенске везе у другој половини 20. века*, теренски истраживачки тим Балканолошког института САНУ је од 2013. до 2015. године обављао теренска антрополошко-лингвистичка истраживања у неколико српских заједница у жупанији Арад.³ Почевши од 2016. године Савез Срба у Румунији и Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији организују теренска истраживања српских заједница на територији Румуније у оквиру пројекта *Истражи-*

¹ scirkovic@hotmail.com

² Прилог представља резултат рада на пројекту *Језик, фолклор и миграције на Балкану*, бр. 178010, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, и резултат рада на пројекту *Истраживање историје и културе Срба у Румунији* Савеза Срба у Рмунији и Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији.

³ На основу теренске грађе документоване у овим истраживањима настали су антрополошко-лингвистички радови Сикимић, 2015, 2016; Sikimić, 2015; Ћирковић, 2015; Ćirković, 2015.

вање историје и културе Срба у Румунији. Током 2016. године теренски истраживачки тим Балканолошког института САНУ обављао је теренска истраживања у српским заједницама у Великом Сепетру (рум. Sânpetru Mare), Варјашу (рум. Variaș) и Чанаду (рум. Cenade) (жупанија Тимиш),⁴ а 2017. године теренска истраживања су обављана у српским заједницама Дунавске клисуре – Дивич (рум. Divici), Белобрешка (рум. Belobreșca) и Стара Молдава (рум. Moldova Veche) (жупанија Караш-Северин).⁵

Имајући у виду циљ пројекта *Истраживање историје и културе Срба у Румунији* да се на основу теренских разговора реконструишу постојећи и нестали елементи традицијске културе, материјалне и нематеријалне културне баштине Срба у Румунији, теренском тиму Балканолошког института је пре истраживања сугерисан списак тема за разговоре – покладни, ускршњи обичаји, прослављање сеоске славе, колективизација / оснивање пољопривредних задруга у српским заједницама у Дунавској клисури.

Примењујући методу полудиригованог теренског интервјуа, осим ових тема, у истраживањима су добијени и наративи који се тичу животног и годишњег циклуса (са посебним акцентом на посмртне обичаје), као и свакодневног живота. Ипак, пракса је показала да се методом полудиригованог интервјуа често добијају и наративи који делимично (или у потпуности) излазе из оквира сугерисаних тема. У теренским истраживањима српских заједница у Дунавској клисури осим коришћења аудио-уређаја за снимање теренских разговора коришћена је и видео-камера. Употребом видео-камере отварају се могућности за истраживање невербалне комуникације и њој сродних истраживања из области визуелне антропологије.

Циљ овог рада је да се на примеру једног разговора вођеног са саговорницом у селу Белобрешка покаже како разговор на тему гајења и прераде конопље, иако фактографски непотпун, може бити драгоцен за истраживања невербалне комуникације.⁶ Тема гајења и прераде конопље је овом приликом одабрана из два разлога – судбина конопље и у Румунији и у Србији је готово идентична – важна биљка и активности везане за њу некада су имале кључну улогу у свакодневном животу, конопља је поред лана и вуне била важна сировина за израду текстила. Трансформацијом руралног начина живота, под утицајем сложених социо-економских, демографских, политичких околности, ова делатност је нестала, данас се она може реконструисати на

⁴ Види више у: Ћирковић, 2017; Ђурић, 2017.

⁵ Теренски истраживачки тим чиниле су лингвисткиње Биљана Сикимић и Светлана Ћирковић из Балканолошког института САНУ и фолклористкиња Смиљана Ђорђевић Белић из Института за књижевност и уметност.

⁶ Разговор у Белобрешки водила је Биљана Сикимић (ознака снимка Белобрешка 3 БС, 2.6.2017), аудио и видео запис разговора депонован је у Дигиталном архиву Балканолошког института САНУ и у Архиву пројекта *Истраживање историје и културе Срба у Румунији* у Темишвару.

основу сећања саговорника.⁷ Други разлог одабира теме ове студије јесте наставак недавно започетих истраживања невербалне комуникације у антрополошко-лингвистичком интервјуу (Ћирковић, 2018), која су, с обзиром на сложен технолошки поступак гајења и прераде конопље, указала на то да вербалне елементе ове наратије неизоставно прате невербални елементи, тј. гестови. Имајући у виду непрактиковање ове активности, може се претпоставити да нестајањем овог женског технолошког поступка нестаје и знање о њему, самим тим истовремено нестаје и одговарајући термиолошки систем. Сасвим је извесно да ће код потенцијалних саговорника млађих генерација, који немају искуство везано за гајење и прераду конопље, изостати не само термиолошки систем, већ и невербални елементи који би га у наратији могли илустровати.⁸

1. Невербална комуникација – теоријско-методолошке поставке

Гест и вербални део исказа који прати гест могу се схватити као сложени или композитни знак. Кад се интерпретирају одвојено, део значења је изгубљен; тек заједно они реализују целовито значење. Говорници често користе гестове са циљем да оно о чему се говори буде конкретније и целовитије (Kendon, 2000: 51). Понављање истог геста, који је праћен и понављањем исте пратеће речи сигнализира континуитет (Yasui, 2013: 159). Две кључне одлике геста су коекспресивност са синхронизованим говором и постојање значења самог геста. Коекспресивност означава да гест и говор изражавају исту основну идеју, с тим што ту идеју саопштавају сваки на свој начин, док синхронизованост указује на то да су ти различити начини

⁷ О феномену нестанка конопље и тканина од конопље, социо-економским и демографским факторима који су довели до трансформације овог сегмента свакодневног живота у руралним заједницама Источне Србије у периоду од Другог светског рата до данас види више у: Ćirković, 2018. Сличан процес одвијао се и у Дунавској клисури – након Другог светског рата, оснивањем Рударског предузећа у Новој Молдави, знатан део становништва Дунавске клисуре престао је да се бави пољопривредом и мигрирао је и градове, радећи у државним предузећима као полуквалификовани радници. Пољопривредна производња опада и због одласка млађе генерације на школовање (Крстић, 2015: 23). Други светски рат у Дунавској клисури такође представља прекретницу у гајењу конопље – пре Другог светског рата конопља се гајила у већој мери и користила за производњу текстила потребног за одећу (Крстић, 2015: 51–52).

⁸ Тема гајења и прераде конопље је била неизоставна у класичним етнографским теренским истраживањима, те се описи технолошког поступка, терминологија, цртежи коришћених предмета током овог поступка и свих његових фаза могу наћи у етнографским изворима. Неки елементи етнографског описа гајења и прераде конопље у Дунавској клисури могу се наћи у студији Крстић, 2015.

изражавања исте идеје координисани у времену, односно да се појављују истовремено (McNeill, 2005: 22). Гестови се не могу анализирати ван контекста, истраживања гестова без говора са којим су повезани немају смисла, гест и говор заједно доприносе комплетном значењу (Spets, 2016: 6). Они су спонтано интегрисани у оквиру исказа, уз вербализовани део исказа део су мултимодалног исказа (Müller, 2013: 212–214). Анализа мултимодалног исказа је метода којом се узимају у обзир вербалне и невербалне акције (говорни језик и гестови, држање, поглед), али и објекти материјалне природе – компјутери, мобилни телефони, играчке, делови намештаја, као и сама околина (Norris, 2013: 276). Из перспективе начина на који се значење говорниковог исказа може интерпретирати, истовремени или удружени гест у интеракцији са оним што је изражено речима може проширити, обогатити, допунити изговорено значење и то на различите начине и у зависности од различитих аспеката и нивоа значења (Kendon, 2013: 12).

1.1. Конопља у Белобрешки: мултимодални транскрипт наратива

За потребе ове студије, односно за потребе анализе невербалних елемената наратива и њихове функције у њему, начињен је мултимодални транскрипт наратива на тему гајења и прераде конопље. Видео-снимање разговора, ипак, не почиње симултано са почетком нарације о гајењу и преради конопље, али ипак, да би се имао увид у целину наратива транскрибован је и део разговора који је снимљен само аудио-снимачем. Вербални део разговора транскрибован је дословно, а у делу транскрипта, начињеног на основу видео-снимка разговора, различитим врстама заграда маркирани су вербални делови које прате невербални елементи, односно гестови. Угластим заградама ([]) маркиране су гестовне јединице, схваћене у складу са Кендоновом дефиницијом као путања коју руке прелазе од почетне до финалне позиције одмора (Kendon, 2013: 10–11). Уочено је да се у оквиру једне гестовне јединице може реализовати више различитих типова гестова, који садрже припрему и замах, одн. гестовне фразе.⁹ Свака гестовна фраза маркирана је 'витичастим' заградама ({}). С обзиром на то да ће фотографијама бити илустровани употребљени гестови, у транскрипту су бројеви фотографија означени облим заградама (нпр. (сл. 1)) и наведени су уз конкретне гестовне фразе на које се односе. Питања и коментари истраживача означени су курзивом.

⁹ У оквиру гестовне јединице, односно у оквиру путање од почетне позиције одмора руку, њиховог кретања кроз простор за потребе извођења одређене акције, до повратка у позицију одмора, рука или руке могу изводити више различитих акција – показивање, опртавање, моделовање. Ова акција се назива *замах*, а радње које се предузимају да би се замах начинио називају се *припрема*. Припрема и замах заједно чине *гестовну фразу*. Чим рука или руке почну да се опуштају, гестовна фраза је завршена (Kendon, 2013: 10–11).

Смо ткали пре, па смо радили свашта смо, имали смо ек-, штрикали ми кажемо. Свашта, моја мајка је ми ткала, ми смо биле три девојке, она свакој је, је ткала ћаршаве и све имамо, ја и дан-данас држим. Држим и торбу, ми смо имали и торбе клећане пре, тако се код нас казало. И сад ја, ја стално бринем то да не дође онај мољак да и, стално претресам и то. Ипак моа снаја не каже ништа, а девојка, она „шта ћуваш, треба сто година да стоји“. „Мани, док сам ја жива, ја ћу да ћувам, а ви после радите шта очете“, на. *А је л се садила конопља?* Код нас? Да. Да, да, да. Се сејала та конопља, и после смо је стављали пор-, на Дунав, пре кад је било још у прву својину, пре колективизације, смо је потопили тако крај Дунава у воду, је држимо, и посе она се, се све онда је истућемо тако и је, како смо имали нека дрва, нешто, тако раздвојено, па смо стављали то, па смо тукли и ондак све то тресемо о-тога, о те што имате [{ситно} (сл. 3), ко], ко неки, о-траве тако, ко и ми. [{Онда смо тако сас неким} (сл. 6), имали нешто {од гвоз, од гвожђа тако} (сл. 8)], ко, ми смо казали гребене, то се казало. [{То смо тако} (сл. 7) сас тем {гребенали то} (сл. 1) и смо после {прели на руку} (сл. 2)], тако. Па после се [{ткало} (beat)], па је било свашта. *А то буде за основу, буде конопља?* Да, да, да, јесте. Јесте се правило, тако моја ма-, мати и баба су радиле много. *А то су жене сејале конопљу?* Да, да, [сејала свака кућа (beat)], смо [имале по мало, {тако за себе} (сл. 10)], не да се. Јел ми, наше село није тако ни велико, а није ни, [је више {брдовито} (сл. 4), ни, {немамо много земље} (сл. 5)]. И сад, сад од кад је ово постало [{ове централе}], немамо ништа [{доле земље} (сл. 9)], сасвим мало. Углавном, само толико је многородна.

На видео-снимку фрагмента разговора на тему гајења и прераде конопље уочена је употреба три типа гестова – иконички, деиктички и ритмички.¹⁰ Наведени мултимодални транскрипт наратива биће анализиран из перспективе типова употребљених гестова и врста и граматичких категорија пратећих речи.¹¹ Гестови ће бити илустровани фотографијама, уз које ће стајати објашњење покрета илустрованог на фотографији.

1.2. Иконички гестови

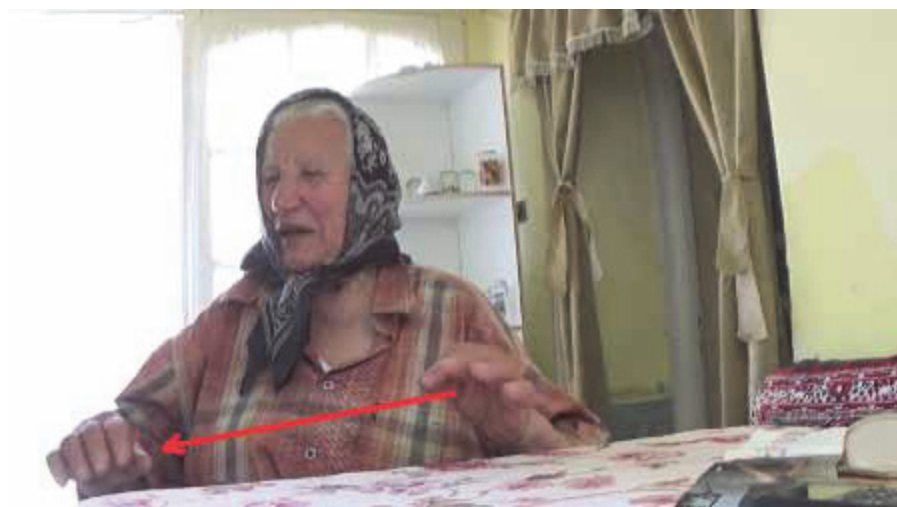
Иконички гестови представљају слике конкретних ентитета и/или акција. Ови гестови деле неке препознатљиве одлике са оним што предста-

¹⁰ Према Дејвиду Мекнилу постоје четири типа гестова – иконички (iconic), метафорички (metaphoric), деиктички (deictic) и ритмички (beat) (McNeill, 2005: 38). Метафорички гестови су донекле слични иконичким гестовима, осим што представљају апстрактне, а не конкретне појмове. У деиктичким гестовима, названим и *показивачким* гестовима, делови тела (најчешће прсти) се користе да би се нешто показало. Оно што се показује не мора бити физички присутно. Ритмички гестови прате ритам говора, често истичући ствари које говорник сматра важним (McNeill, 2005: 39–40). Мекнил сматра да се о врстама гестова не сме говорити стриктно као о врстама, већ пре као о димензијама – један гест у себи може садржати чак неколико других гестова различитог типа – нпр. у оквирима иконичких гестова често се јавља и деиктички гест (McNeill, 2005: 22).

¹¹ Пратећа реч (lexical affiliate) је реч која се користи уз одређени тип геста.

вљају, било да је то величина или покрет (McNeill, 2005: 39). Семантичка интерпретација иконичких гестова зависи од идентификације пратеће речи. У одсуству говора, интерпретација иконичког геста може обухватити широк спектар могућих значења (Nadar, Krauss, 1999: 2). У наративима у којима се описују технолошки поступци, иконичким гестовима се симулирају радње описиване у разговору, илуструју се предмети који се користе приликом тих радњи, и производи који настају као њихов резултат (Ћирковић, 2018).

Наратив о гајењу и преради конопље забележен у разговору са саговорницом из Белобрешке је непотпун, у смислу да нису наведени сви сегменти гајења и прераде конопље. У том смислу, иконички гестови употребљени у комуникацији илуструју само делимично описан технолошки поступак.

Сл. 1. За потребе извођења геста користе се обе руке, десна рука се креће по дијагонали (у правцу стрелице), симулирајући покрет гребенања

На сл. 1 је иконичким гестом симулиран покрет 'гребенања', овај гест илуструје гестовну фразу {гребенали то}. За потребе извођења геста се користе обе руке, десна рука се креће по дијагонали, у правцу с лева на десно (у правцу стрелице, означене на фотографији).

Сл. 2. За потребе извођења геста, користи се само једна рука, подигнута је, прсти су скупљени, и симулирају покрет предења. Друга рука је на столу, али се не користи за потребе извођења геста

Сл. 2 илуструје гестовну фразу {прели на руку}, која садржи глагол и предлошко-падежну конструкцију у функцији прилошке одредбе за начин. Гест се извод једном руком, она је подигнута, прсти су скупљени и симулирају покрет предења. Овај гест је за разлику од других гестова којима се симулирају радње, сложен – не само да симулира радњу и начин њеног извођења, већ имплицитно и предмет који се користи (а за који термин није употребљен).

Сл. 3. За потребе извођења геста, користи се једна рука, прсти су скупљени, илуструју придев 'ситно'

Сл. 4. За гест се користи једна рука, из положаја мировања саговорница прави полукружан покрет и руку подиже увис, илуструјући придев 'брдовито'

Сл. 5. За гест се користи једна рука, из положаја мировања саговорница прави полукружан хоризонталан покрет с десна на лево, илуструјући придев 'млого'

Слике 3, 4 и 5 илуструју иконичке гестове који као пратеће речи имају придеве, којима се квалификује величина предмета ('ситно' – односи се на величину остатка конопље након процеса потапања у воду и потоње обраде (сл. 3)), или простора ('брдовито' – описује изглед села, изглед простора на коме се село налази (сл. 4)), просторних ентитета ('млого' – односи се на величину земље, коју данас мештани села поседују (сл. 5)).

За разлику од претходних истраживања употребе гестова у наративи о гајењу и преради конопље, у којима се иконички гестови углавном користе за симулацију различитих радњи током овог технолошког поступка (Ћирковић, 2018), у наративу из Белобрешке два пута је употребљен иконички гест за симулацију радње, који као пратеће речи у тим случајевима имају глаголе 'гребемали' и 'прели на руку'. Изостанак глагола којима се именују радње може се објаснити саговорничиним претпоставком да истраживач, који долази из урбане средине, неће моћи да разуме употребљене термине. Ова претпоставка се доказује чињеницом да се деиктичким гестовима илуструју радње очекиване у наративу о технолошком поступку гајења и прераде конопље. За разлику од иконичких гестова, којима је пратећа реч пунозначна, пратећа реч деиктичких гестова је нека од деиктичких речи (углавном показних заменица).

1.3. Деиктички гестови

Пратећа реч деиктичких гестова јесу деиктици типа *ово, оно, ови, они, овде, тамо*. На тај начин њима се супституишу лингвистички изрази, посебно просторни. Истраживања деиктичких гестова могу да дају одговоре на питања да ли показивање помаже слушаоцу у комуникативном процесу, као и да ли помаже слушаоцу да индиректно идентификује циљ, водећи његов поглед до места које се показује (Louwerse, Bangerter, 2005: 1332).¹²

Сл. 6. За потребе геста користе се обе руке, из замишљеног центра руке се крећу хоризонтално у супротним правцима

¹² Истраживања невербалне комуникације у наративима који као тему имају традицијску културу, специјална знања, указала су на то да деиктички гестови не указују само на просторне релације, већ и на величину и облик предмета о коме се говори (у конкретно поменутих истраживањима реч је о величини и облику лековитих биљака о којима се разговара), при чему се не користе придеви да би се ти предмети квалификовали већ деиктичке речи (Ћирковић, 2017а: 206–207).

Гест представљен на слици 6 прати гестовну фразу {онда смо тако сас некима}, при чему је конкретном деиктичком гесту пратећа реч 'тако', показна заменица у функцији прилошке одредбе за начин.

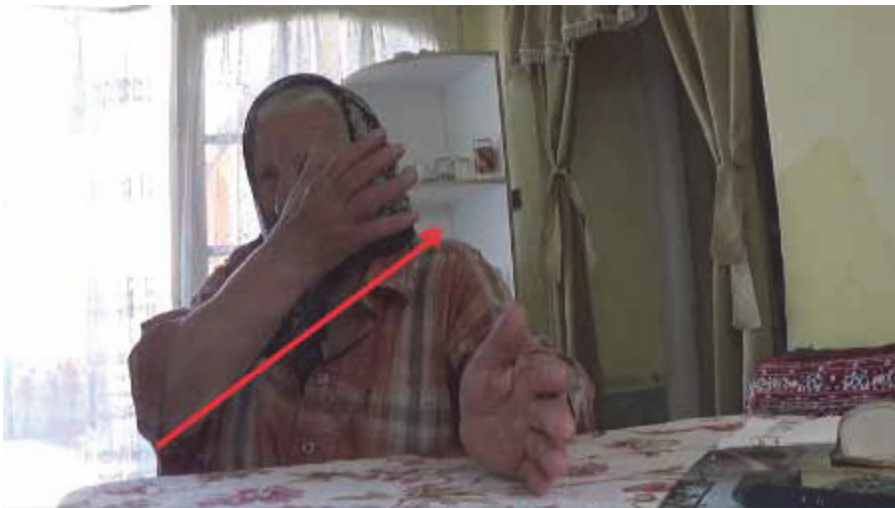
Сл. 7. За потребе извођења геста користе се обе руке, десна рука се креће по дијагонали (у правцу стрелице)

Деиктички гест илустрован на слици 7 идентичан је иконичком гесту илустрованом на слици 1, с тим да као пратећу реч има деиктичку реч 'тако' (као и у деиктичком гесту на сл. 6), којом се уз гест илуструје начин вршења радње. У наративном низу, прво је употребљен деиктички гест који прати гестовну фразу {то смо тако}, а потом иконички гест (сл. 1) који прати гестовну фразу {гребенали то}, а овај комуникативни поступак управо показује да је реч о саговорничиној претпоставци о потенцијалном неразумевању термина. Накнадно употребљени термин 'гребенали' коначно именује описивану радњу.

Сл. 8. За извођење геста користе се обе руке, прсти су раширени и усмерени надоле

Деиктички гест илустрован сликом 8 има сличну функцију као деиктички гестови илустровани претходно наведеним сликама. Овај гест праћен је гестовном фразом {од гвоз- од гвожђа тако}, у којој је употребљена предлошко-падежну конструкцију 'од гвожђа', којом се именује материја од које је направљен предмет, који се у тренутку извођења геста не именује. Иако је у фокусу вербалног дела исказа материја од које је направљен предмет, покрет руку илуструје облик предмета, овај гест прати финално употребљена деиктичка реч 'тако'. Да је и у овој ситуацији реч о избегавању употребе конкретног термина, може се закључити на основу наставка вербалног дела исказа —{од гвоз- од гвожђа тако}, ко, *ми смо казали гребене, то се казало*, у којем је употребљен термин 'гребене', с тим да је употребљени термин прагматички уоквирен изразима 'ми смо казали' и 'то се казало'.

Сл. 9. За извођење геста користи с једна рука, која се креће дијагонално с десна на лево и одоздо нагоре, указујући на просторну локацију имања о којем говори

Деиктички гест илустрован на слици 9 праћен је гестовном фразом немамо ништа {доле земље}, и њиме се указује на простор о коме се говори — имању које се налази, очито, у правцу који саговорница показује.

Сл. 10. За извођење геста користе се обе руке, налазе се у пределу струка, крећу се хоризонтално из замишљеног центра у супротним правцима

Гест илустрован на слици 10 праћен је гестовном фразом {тако за себе}, која је део ширег вербалног дела исказа 'да, да, сејала свака кућа, смо имале по мало, тако за себе', који представља одговор на истраживачево питање *А то су жене сејале конопљу?* Нејасно је ком типу геста припада употребљени гест – може се само претпоставити да се он односи на одећу која је израђивана од кудељног платна. Имајући у виду да су у гестовној фрази употребљене деиктичке речи 'тако' и 'за себе', овај гест се можда може сврстати у деиктичке гестове.

1.4. Ритмички гестови

Ритмички гестови (енг. beat) прате ритам говора, често истичући ствари које говорник сматра важним (McNeill, 2005: 39–40). Они се користе и за потребе динамизовања нарације, или пак истицања сукцесивности у нарацији описиваних радњи (Ћирковић, 2018). У наративу из Белобрешке у два случаја је употребљен ритмички гест – њега прате гестовне фразе {ткало} и {сејала свака кућа}. Иако су у гестовним употребљени глаголи којима се описује радња, не користе се гестови (очекивало би се иконички) којима би се симулирале ове радње.

2. Закључна разматрања

Иако се чини да наведени мултимодални транскрипт, начињен на основу аудио и видео снимка теренског разговора поседује недостатке који

се односе на садржајну непотпуност фрагмента разговора на задату тему, као и на несимултану употребу аудио и видео уређаја за документовање од почетка до краја (макар овог) фрагмента разговора, може се рећи да су ови недостаци показали као предности у анализи. Садржајно непотпун фрагмент разговора на тему гајења и прераде конопље указује на то да је нестајањем потребе да се конопља гаји и прерађује, нестаје и знање везано за овај технолошки поступак, те у нарави саговорнице долази до пропуста у описивању основних сегмената овог процеса. Такође, уочава се, на основу анализе, изостајање термина за поједине сегменте овог процеса и предмете који се том приликом користе, за шта се може такође претпоставити да је резултат 'заборављања', или пак претпоставке да истраживач, који долази из урбане средине и из сасвим друге државе, неће разумети у нарави употребљене локалне термине.

Имајући у виду да је први део овог фрагмента разговора бележен само аудио-снимачем, док се у другом разговор снима и видео-камером, може се уочити (на основу приложених фотографија насталих на основу видеоснимка) колико је секундарно разумевање целог комуникативног процеса олакшано видљивошћу облика, величине описиваних предмета, покрета који се чине у описиваним поступцима. Такође, уочљиво је и неразумевање оног сегмента наратива незабележеног видео-камером, нпр. део наратива 'онда је истучемо тако је, како смо имали нека дрва, нешто, тако раздвојено, па смо стављали ту, па смо тукли' (за који се може претпоставити да саговорница користи гест за илустрацију предмета).

С обзиром на то да се приложеном анализом начињеног мултимодалног транскрипта наратива на тему гајења и прераде конопље настављају недавно започета истраживања невербалне комуникације у антрополошко-лингвистичким теренским интервјуима, могло би се приступити креирању упоредивих корпуса мултимодалних транскрипата наратива, о којима се у лингвистици нити у студијама комуникације још увек не говори. У англосаксонској лингвистици постоји комплетан теоријски оквир о упоредивим двојезичним и вишејезичним корпусима (Jagarlamudi, Daum'e III, 2010; Delpech et al., 2012; Fišer et al., 2011), и нешто ређе о једнојезичним упоредивим корпусима (Wang, Callison-Burch, 2011), за које лингвисти сматрају да пружају боље увиде у типолошку сродност језика. У лингвистичким круговима у Србији, који располажу теренском грађом документованом применом исте антрополошко-лингвистичке методе, дискутује се о упоредивим корпусима насталим вођењем теренских разговора на исте теме у различитим заједницама, на пример упоредиви корпуси теренски документованих кулинарских рецепата (Sikimić, 2013; Pokornić, 2011), инструкција за различите технолошке поступке везане за традицијску културу (Ћирковић, 2014, 2015a), конверзационих наратива на различите теме везане за традицијску културу (Сикимић, 2018).

Литература

- Delpech et al., 2012: E. Delpech, B. Daille, E. Morin, C. Lemaire, Extraction of domain-specific bilingual lexicon from comparable corpora: compositional translation and ranking. *COLING*, 745–762.
- Ђурић, 2017: Љ. Ђурић, Контекстуализација језичких пејзажа српских гробова у региону реке Мориша, *Исходишта* 3, Темишвар: Савез Срба у Румунији/ Центар за научна истраживања у културу Срба у Румунији; Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 129–140.
- Jagarlamudi, Daum'e III, 2010: J. Jagarlamudi, H. Daum'e III, Extracting Multilingual Topics from Unaligned Comparable Corpora, у: *Advances in Information Retrieval* (eds. C. Gurrin, Y. He, G. Kazai, U. Kruschwitz, S. Little, T. Roelleke, S. Rüger, K. van Rijsbergen). Berlin Heidelberg: Springer, 444–456.
- Kendon, 2000: A. Kendon, Language and gesture: unity or duality? у: *Language and gesture* (ed. D. McNeill). Cambridge: Cambridge University Press, 47–63.
- Kendon, 2013: A. Kendon, Exploring the utterance roles of visible bodily action. A personal account, у: *Body – Language – Communication. An Interactional Handbook on Multimodality in Human Interaction*, Vol. 1 (eds. C. Müller, A. Cienki, E. Fricke, S. H. Ladewig, D. McNeill, S. Teßendorf). Berlin Boston: De Gruyter Mouton, 7–28.
- Крстић, 2015: Б. Ђ. Крстић: *Народни живот и обичаји Клисурсаца и Пољудијаца*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Louwerse, Bangerter, 2005: M. M. Louwerse, A. Bangerter, Focusing attention with deictic gestures and linguistic expressions, у: *The Annual conference of the Cognitive Science Society* (eds. B. G. Bara, L. Barsalou, M. Mucciarelli). Stresa: Erlbaum, 1331–1336.
- McNeill, 2005: D. McNeil, *Gesture and Thought*. Chicago: Chicago University Press.
- Müller, 2013: C. Müller, Gestures as a medium of expression: the linguistic potential of gestures, у: *Body – Language – Communication. An Interactional Handbook on Multimodality in Human Interaction* (eds. C. Müller, A. Cienki, E. Fricke, S. H. Ladewig, D. McNeill, S. Teßendorf). Berlin Boston: De Gruyter Mouton, 55–81.
- Pokornić, 2011: B. Pokornić, *Bunjevački narodni kuvar*. Bajmok: Bunjevački kulturni centar.
- Sikimić, 2013: B. Sikimić, Između dijalektologije i antropologije: Bunjevačka terenska града, у: Žarko Bošnjaković, Biljana Sikimić, *Bunjevci. Etnodijalektoška istraživanja 2009*. Novi Sad: Matica srpska i Bunjevački nacionalni savet, 13–186.
- Сикимић, 2015: Б. Сикимић, Срби у Поморишју: сећања на војну границу, у: *Усмена традиција Банатске војне границе* (ур. М. Матицки), Нови Сад: Матика српска, 133–160.
- Сикимић, 2016: Б. Сикимић, Обредна јела у Војводини и Поморишју приликом клања свиња. Савремена теренска истраживања, у: *Slavische Geisteskultur. Etnolinguistische und philologische Forschungen. Teil 1. Philologica slavica vindobonensis 2* (ур. A. A. Alekseev, N. P. Antropov, A. G. Kretschmer, F. B. Poljakov. S. M. Tolstaja), 157–180.

- Sikimić, 2016: B. Sikimić, Obiceiurile legate de tăierea porcilor la sârbi de pe Valea Mureșului (Pomorije), у: *Populații și Patrimoniul Imaterial Euroregional. De la stratul cultural profund la tradiții vii* (ур. Е. Р. Colta), București: Centrul Cultural Județean Arad. Editura Etnologică, 119–147.
- Сикимић, 2018: Б. Сикимић, Заграђе 2012, у: *Тимок. Теренска истраживања нематеријалне баштине тимочких говора 2015–2017* (ур. С. Ћирковић), Књажевац: Народна библиотека „Његош“, Београд: Удружење фолклориста Србије, (у штампи).
- Spets, 2016: H. Spets: *Connecting iconic gestures with unites of speech*, Bachelor's seminar and thesis, English philology, Faculty of Humanities University of Oulu.
- Ћирковић, 2014: С. Ћирковић, Дискурс инструкција – између когнитивне и антрополошке лингвистике. *Јужнословенски филолог* LXII, 207–223.
- Ћирковић, 2015: С. Ћирковић, Истраживања српских заједница у жупанији Арад у Румунији: антрополошколингвистичка анализа наратива о прављењу чеснице, *Исходишта* 1, Темишвар: Савез Срба у Румунији/ Центар за научна истраживања у културу Срба у Румунији; Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 455–472.
- Ћирковић, 2015а: С. Ћирковић, Улога истраживача у креирању корпуса конверзационих наратива, *Филолог* XI, 267–280.
- Ćirković, 2015: S. Ćirković: Tradiția vie a sârbilor din județul Arad: cesnița (česnica), у: *Populații și Patrimoniul Imaterial Euroregional. De la stratul cultural profund la tradiții vii* (ур. Е. Р. Colta), București: Centrul Cultural Județean Arad. Editura Etnologică, 148–176.
- Ћирковић, 2017: С. Ћирковић: Настава на српском језику у Поморишју данас, *Исходишта* 3, Темишвар: Савез Срба у Румунији/ Центар за научна истраживања у културу Срба у Румунији; Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 519–536.
- Ћирковић, 2017а: С. Ћирковић, Лековито биље као елемент традицијске културе у околини Књажевца, у: *Гора божурова (биљни свет у традиционалној култури Словена)* (ур. З. Карановић). Београд: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Удружење фолклориста Србије, 199–210.
- Ћирковић, 2018: С. Ћирковић, Невербална комуникација у антрополошко-лингвистичком интервјуу: анализа мултимодалних транскрипата на тему гајења и прераде конопље, у: *Тимок. Теренска истраживања нематеријалне баштине тимочких говора 2015–2017* (ур. С. Ћирковић), Књажевац: Народна библиотека „Његош“, Београд: Удружење фолклориста Србије (у штампи).
- Ćirković, 2018: S. Ćirković, Who's afraid of the Big Bad Hemp? The contemporary village of Eastern Serbia, between tradition and media, у: *Between the Worlds: People, Spaces and Rituals* (ур. М. Slavkova, М. Maeva, Р. Popov, Y. Erolova). Sofia: Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum, Bulgarian Academy of Sciences (у штампи).
- Fišer et al., 2011: D. Fišer, Š. Vintar, S. Polak, Building and using comparable corpora for domain-specific bilingual extraction, у: *Proceedings of the 4th Workshop on Building and Using Comparable Corpora*, Stroudsburg, PA, USA, 19–26.

- Hadar, Krauss, 1999: U. Hadar, R. K. Krauss, Iconic gestures: the grammatical categories of lexical affiliates, *Journal of Neurolinguistics* 12, 1–12.
- Wang, Callison-Burch, 2011: R. Wang, C. Callison-Burch, Paraphrase Fragment Extraction from Monolingual Comparable Corpora, y: *Proceedings of the 4th Workshop on Building and Using Comparable Corpora*, Stroudsburg, PA, USA, 52–60.
- Yasui, 2013: E. Yasui, Collaborative idea construction: Repetition of gestures and talk in joint brainstorming, *Journal of Pragmatics* 46, 157–172.

Svetlana M. Ćirković

THE USE OF GESTURES IN NARRATION: RECOLLECTION ON CULTIVATION OF HEMP IN BELOBREŠKA (ROMANIA)

Summary

This work is based on audio and video material collected during anthropological and linguistic research of Serbian communities in the Danube gorge in Romania (specifically in Belobreșca settlement), 2017. A multimodal transcript of narrative on the cultivation and processing of hemp was created. It shows that besides verbal elements in narration, non-verbal elements – gestures are used too. An analysis of the multimodal transcript of narrative indicates the dominant use of three types of gestures – iconic, deictic, and beat, whose lexical affiliates belong to the category of verbs, adjectives and deictic words (mostly demonstrative pronouns). The paper also discusses the possibility of creating comparable multimodal corpora.

Key words: field research, Serbs in Romania, non-verbal communication, multimodal transcript, comparable multimodal corpora, gesture, lexical affiliate, hemp.

ЕЛЕМЕНТИ ТРАДИЦИЈСКЕ КУЛТУРЕ СРБА У СЕЛИМА У ДОЛИНИ МОРИША: ГОДИШЊИ ЦИКЛУС

Рад је написан на основу теренских истраживања које сам обавио још осамдесетих година прошлог века у појединим селима са српским заједницама у долини Мориша. Рад садржи преглед обичајних пракси везаних за годишњи циклус као и верски ритуали дотичних празника а који се светкују у православној цркви.

Кључне речи: Срби у долини Мориша, теренска истраживања, верски живот, празновање хришћанских празника, годишњи циклус.

Овај рад приказује обичаје православних Срба из шест села пространих у Моришкој равни и то: Чанад, Семпетар (Велики Свети Петар), Хаћфала, Саравола, Кетфељ и Варјаш. Рад је настао на основу записаних казивања (деведесетих година прошлог века) аутентичних казивача из већ наведених села: за Чанад и Семпетар, Зорка Влашчић и Наталија Галетин (р. 1933), за Наћфалу и Сараволу, Гина Аничич (р.1922) и Божица Мунћан рођ. Мутавски (р.1933), за Кетфељ и Варјаш, Велинка Савић (р.1915) и Анђелка Чоботин рођ. Петров (р.1920).

Почетак пролећа или пролећна равнодневница сваке године буде у току Ускршњег поста. Датума 22. марта по новом, а 9. марта по старом календару, Православна црква врши помен светих 40. мученика Севастијских или Младенци, како је у народу познат овај празник. Народна пракса, у овај дан, забрањује женама да обављају своје женске послове, једино што су тога дана жене месиле квасну врућу погачу, посуту шећером и делиле је краварима и свињарима. А такође, свако који би (од путника намерника) долазио тога дана у кућу бивао би понуђен парчетом погаче. Домаћин је у рану зору одлазио у башту и овде доносио нарамак сламе, или би покупио преостали коров и све то палио. Преко ове ватре домаћин, али и остали укућани, који су то желели, прескакали су свако по три пута, говорећи да на тај начин тресу зиму и пале је у ватру. Свакако да таква пракса не садржи у себи никаква хришћанска начела. Преселењем у вечност старих домаћина, нове генерације су овај обичај тотално игнорисале. Сада се, понекад, о томе само

¹ avasrb@yahoo.com

прича. Будући да тога дана Црква прославља 40 мученика, у народу се, у шали, задржала изрека да се тога дана ваља испити 40 чашица ракије.

Бела среда и Бели петак су дани сиропусне седмице, односно седмице пре почетка Ускршњег поста. У тим данима се мрсио бели мрс, без меса и месних производа. Жене су у те дане могле да месе, али нису смеле да иглом ишта раде нити да преду вуну.

Беле покладе, познате под називом Ускршње покладе или, једноставно, покладе. То је недеља пред почетак великог Ускршњег поста или недеља пред Чисти понедељак.

У суботу сирну, уочи недеље поклада, сви су се у кући прали и купали. У саму Недељу Белих поклада, навечер, после вечере, свако је од укућана, па и деца, узимао по један чешаљ белог лука и помазивао груди, ноге и руке. То су чинили верујући да ће их мирис белог лука штитити од напада вештица. Потом је свако свој чешаљ белог лука забадао у саксију са цвећем. Чекало се недељу дана и свако је проверавао да ли је његов шечаљ проклијао. Говорило се да, онога, чији чешаљ није проклијао, дотичног ће вештица да нападне. Чак се у појединим домаћинствима веровало да ће они чији лук није проклијао или је накнадно увенуо, у току исте године умрети. Зелене пераје које су изникле из ових чешљева укућани су јели са осталом храном.

У Недељу на Беле покладе сељаци су „гатали“, односно предсказивали време. Говорили су да какво је време на Покладе, такво ће време да буде и на Ускрс

Такође, у Недељу Белих поклада постојао је обичај да после завршене Свете литургије у цркви, жене групно одлазе у биртију да се „равене“, односно овде су преко целе ноћи лумповале, а неке су се тада маскирале тако што су облачиле мушку одећу и панталоне.

Благовести су црквени Богородични празник, пада у току Ускршњег поста, нема посебних обичаја, једино што је у народу био познат и под називом Благовести-Приповести. У Чанаду је постојала прича да су људи, на Благовести, реку Мориш, уколоко би била смрзнута, прелазили је са три пара волова, те је због тога тај дан прозван и Приповести.

Чисти понедељак је први дан Великог поста. Домаћице су изјутра рано спремале цеђ (воду са пепелом) у коју су кувале посуђе, да не би ово остало мрсно. Говорило се да се ваља да мушкарци тога дана пију ракију како би испрали зубе од мрса. У току целе ове седмице строго се постило на води а у Тодорову суботу обичај је био да се осим деце причесте и одрасле особе.

Теодорова субота је прва субота прве седмице Великог ускршњег поста. У народу позната и као Тодорска субота. У петак увече, уочи Теодорове суботе био је обичај да се деца и укућани перу и купају са водом у коју ставе запупљену или чак процветану дренову гранчицу. Веровало се да ће тако бити чисти и здрави као дрен. Цела ова седмица односно прва недеља поста народ је називао Велика недеља. У току целе ове недеље, вечери, било

је забрањено да се било шта ради. Обичај је био да се комшије међусобно посећују, жене да причају, деца да се играју а мушкарци су обично играли карте. Свакако, много пре поноћи сви би се враћали кући, пошто се веровало да у поноћ селом пролазе Тодорчићи или Тодорски коњи и ко се задеси на улицу у то доба ноћи буде прегажен копитама Тодорових коња. Деци се изричито претило да буду мирна и тиха. У Чанаду неки домаћини су плашили децу са Тодорским коњима тако што су ноћу вукли ланце по авлији и стварали буку. У цркви се служила Света литургија и обавезно се носило варено жито, односно кољиво.

На дан преполовне среде жене су бројале јаја која су одвајала за Ускрс. Обично су то радиле пред вече. После тога није се радио више ниједан женски посао.

Лазарева субота – Врбица је субота уочи Христовог празника Цвети или Улазка Господа Исуса Христа у Јерусалим. Овај је један од радосних дана у току Ускаршњег поста, пошто су тада у храм родитељи а понајвише дедови доводили своју децу и унукe како би ишли за врбицу. За тај дан, од Ускрса родитељи су „поновили“ своју децу. Деци је шивено ново одело, а пре самог празника Васкрса, на Лазареву суботу су деца облачила ово одело први пут. То је била прилика да свако види чије је дете било „поновљено“ и ко је од деце најлепше одевен. Тада су се сви сликали за успомену и за сведочанство будућим поколењима. Обичај је да се на Лазареву суботу, пре Вечерњег богослужења, из храма, у Литији, крене по селу и тако сви одлазе на крај села или на улаз у село где је подигнут Крст крајпуташ. Овде, на једном сточићу, постављене су врбове гранчице, свештеник их окади, покропи водицом, освети и пошто сви узимају по једну или више освећених врбових гранчица, исто у Литији, враћају се назад у свети храм. За ту прилику деца носе звончиће и целим путем звоне, док појци певају тропар празника Цвети. У храму свештеник одслужи свето Вечерње богослужење.

Родитељи или дедови су своју децу онако овлаш ударала освећеним врбовим гранчицама и говорили „да растеш и здрав да будеш као ова зелена врба“. Освећене врбове гранчице стављене су около славске, свечарске иконе, неке су ношене на пољу, у њиву или забадане су у баштицу, пред кућом. Има случајева да су се ове гране, уколико су биле заливане, примиле и запупиле. Сматра се да освећене гранчице врбе, унесене у кућу, освећују дом, чувају га од злих сила као и све укућане, због тога су и похрањене крај славских икона.

У Чанаду су, у Литији, ишли за врбе улицом и застајали пред капијом неког од верника који је спремио врбу и овде, испред куће дотичног домаћина, освећивана је та врба.

У Семпетру се врбица освећивала на улицу, пред кућу једног од црквених татора. Старији су ударали децу освећеним гранчицама врбе и говорили : „да си велик ко врба, а дебо ко крма“.

Обичај је био, али и сада се још води рачуна о томе да се у току Цветне седмице ништа не сеје, поготово по баштама, јер се верује да све што се посеје у току Цветне недеље (седмице), све проклија, процвета, али не донесе плода.

Велика недеља је последња седмица Великог ускршњег поста или Страсна седмица. Сви дани ове седмице нисили су епитет „велики“. У току ове Велике недеље жене нису радиле женске послове као што су: шивење, ткање, прање, пеглање.

До Велике среде, уколико је још понека жена закаснила са ситним крпљењем или пошивањем, још се могло довршити, од овога дана престаје свака женска делатност.

Обичај је био да се Великог петка све до ручка свако уздржи од било каквог јела или пића. Тога дана био је строги пост. Неки су постили цео Велики петак, Велику суботу, причешћивали се на Васкршњу литургију и тек тада јели Васкршњи ручак.

У неким домаћинствима жене су „кокале кокице“ пре или после подне. Са овим кокицама укућани су излазили на улицу, ишли једни код других на диван и јели ове кокице. Ове кокице чували су како би их јели и после Ускрса. Веровало се да они који на Велики петак буду јели ове кокице биће заштићени од грозница.

Црква је тога дана била отворена цео дан, на средини храма постављен је Христов гроб, а у њему положена Плаштаница којој се, преко дана народ клањао и целивао. У вечерњим сатима долазило се у храм где се најпре отслужио „Плач Матере Божије“ а потом Христово опело.

Негде су тога дана жене фарбале ускршња јаја. На Велики петак није се смело чистити ради заштите од бува и буба.

Био је обичај да омладина донесе у црквену порту сламе и дрва, да овде запале ватру, поседају околу ватре и чувају Христов гроб.

Данас се то више не практикује, омладина данас јесте присутна једино на Васкршњој служби.

Велика субота је дан уочи самог празника Васкрсења Господњег, када су домаћице и домаћини посвршавали своје послове. Домаћини су чистили шталу, спремали храну за стоку, да им током празничних дана буде при руци, а нису излазили у поље. Тога дана није се смело шити, прати и пеглати, али су домаћице спремале храну за Ускрс, а у неким домаћинствима су фарбали јаја. Углавном су ти послови рађени пре подне. Деца су, углавном, била у цркву да клепају, пошто се од Великог четвртка не звони већ се само клепа.

У Кетфељу је био обичај, сада заборављен, да се на први дан Ускрса не једу црвена, фарбана јаја, јер се сматрало да се може разболети од болова у врату (црвено у врату).

Тога дана домаћини су спремали јагње или јаре за Ускршњи свечани ручак, а такође, тамо где је био обичај и где је било, спремала се стражња

свињска шунка за барење. Барена је без икаквих мирођија, углавном у велику каљаву пећ. Ова барена шунка се, све време празника, износила за доручак, а такође и кумове су дочекивали овом шунком и бареним јајима.

У Чанаду су Немци и Мађари у воду у коју се шунка барила касније барили јаја. Срби су јаја фарбали у луковину, варзило = црвено и вранило = црно.

Васкрсење Господа Исуса Христа. Срби овај празник зову Ускрс. На тај дан су кумићи одлазили са колачком код својих кумова, односно духовних родитеља. Раније се за ту прилику спремао квасни колач, умешен са млеком, и био је украшен плетеницом, у три струке, од теста. Упакован у белу чипкану мараму, у Семпетару и Чанаду у бели салвет, уз неколико црвених јаја, све то даривало се куму. Кум домаћин је своје кумиће постављао за сто, а кума домаћица је, прекрстивши себе и колач, ломила један крај од колача и говорила: „за здравље мога кума (или куме) да порасте и да се у миру и са срећом ожени (или уда) и да се у миру удоми“. Данас, они који одлазе код кумова, уместо квасног колача носе торту.

Народ се међусобно поздравља са „Христос васкресе“ и отпоздравља „Ваистину васкресе“.

Свакако, тога дана се ништа не ради, комшије излазе на улицу на седељку и причу.

Васкршњи понедељак. У неким местима обичај је да се тога дана, после Свете литургије изиђе, свечано у Литији, на гробље. Негде се на гробље излази поподне као у Чанаду или Семпетру. Они који су ишли пре подне говорили су да ред налаже да се најпре, иде на гробље, удели за покој душе уснулим особама, па да се потом руча. Из цркве се излази свечано, напред црквени барјаци, у средини дечак са иконом васкрсења, па потом свештеник, појци па народ. Уз пут се пева стихира „Васкрсење твоје Христе Спасе“ и тропар празника „Христос васкресе“. Литија се зауставља на средини гробља где се налази велики крст. Овде свештеник одслужи помен за све уснуле и помене из читуља имена уснулих а потом се пређе појединачно и служи се на гробовима оних где је свештеник позван да изврши помен. У појединим местима тога дана се иде код кумова са колачком.

Почевши са Великим Четвртком па све до првог Четвртка после празника Духова, свих ових девет Четвртака у народу се називају Зелени четвртци. Тога дана забрањени су сви женски послови као: прање, пеглање, шивење, ткање на разбоју, хеклање, и томе слични. Могли су да се раде послови у башти, у повртњаку. Веровало се да забрана ових женских послова штити од грмњавине и лошег времена у току године. Дозвољено је било да се раде мушки послови. Ниједна од старијих женских особа није могла да наведе време настанка овог обичаја, што свакако значи да је тај обичај одавно укореван у веровању нашег народа, обичај који је данас скоро сасвим исчезao, испуњавају га још старије жене и оне дубоко верујуће.

Ђурђево дан је дан у који света Православна црква прославља спомен Светог великомученика Георгија. Уочи самог дана празника, на навечерје празника, домаћини ките улазне капије запупелим гранчицама врбе и стручком коприве. Исто то стављају и на первезе прозора и оковратника штала, где је марва. То се чини како би се укућани и све што је у кући, као и марва, сачувачи и заштитили од вештица и њихових гатања. Има и данас оних који то раде али то чине због традиције и обичаја а не да би заштитили себе и све своје од злодела вештица. Млађи нараштај данас то тако чини јер традиција тако налаже, а не због неког убеђења. Једну подужу гранчицу врбе жене су чувале за сам дан празника и том гранчицом терале су гуске и стоку на пашу. Тој се гранчици приписивала магијска заштитна моћ. О празнику Ђурђевдану народ је говорио: „Ђурђево данак хајдучки састанак“.

Био је обичај када настане јака суша у пролеће, поготово на Ђурђевдан, да се људи међусобно квасе водом. Овај обичај назива се *додоле*. Случајни пролазник би, прошавши поред нечије куће, могао бити поливен. Онај који полива изговарао би молитву: „Додоле, додоле, подај кише Господе“. Био је такође обичај да младе Ромкиње голо тело оките уплетеним зеленим биљним појасевима и тако шетају скачући и играјући по селу и певајући: „Додоле, додоле, дај Боже кише“ а домаћини би на њих бацали воду из бокала или чаша. У Наћфалу је био обичај да у време суше жена која је трудница оде на гробље, узме са нечијег гроба мали дрвени крст и тај крст баци у неки сеоски бунар који се више не користи.

Спасовдан је празник Вазнесења Господа Исуса Христа. Као и о празнику Духова, и на Спасовдан, унутрашњост храма се китила зеленим гранама и травом простртом по поду цркве. За време Литургије народ је од ове траве плео венчиће које је качио око празничних икона.

У црквеним портама, код споменика хероја палих у ратовима, служио се, а и данас се служи, парастос, јер је Спасовдан дан хероја и тога дана није било свирања и игранки.

У Кетфељу, свештеник је у време Литија, са народом излазио на њиве, на поље и тамо вршио молебан и благодарење. Иде се на места где су постављени крстови крајпуташи, а ови су уздигнути, углавном, на сваки улаз или излаз из села. Уколико је било сушно време, клечећи, вршио се молебан за кишу. Свештеник, освећеном водицом, кропи на све четири стране и тако благосиља њиве, село и народ.

При повратку, народ који је остао код куће, излази на улицу и поједини, држе на руку чист пешкир са посудом жита који бацају над литијашима говорећи: „Дај Боже да и ове године роди добро жито“. Уколико је сушно време онда уместо посуде са житом држе посуду са водом и босиљкачом кропе литијаше, изговарајући молитву: „Дај Боже кише, дај нам кишу Боже и немој нас уништити“.

Субота уочи самог празника Духова назива се Духовским задушницама. Изјутра рано, тога дана, у појединим домаћинствима жене су меси-

ле крофне а неке су месиле просфоре, и ове се најпре окадиле, домаћице очитале „Оче наш“, крофне или просфоре осениле крсним знаком, те су потом разносиле у комшилуку за покој душа својих уснулих. У сваку кућу су се давале само по две просфоре, нити мање нити више. У Наћфали су домаћице најпре окадиле код куће крофне или просфоре па су затим излазиле на гробље и овде преко гроба, покојнику за покој душе, делиле оно што су спремиле. Свештеник није излазио на гробље.

Празник Свете Тројице назива се *Духови*. За тај празник по поду храмова поспе се свежа трава, а прозори се оките озеленелим гранама. Пошто се тога првог дана празника вечерње богослужење спаја са Литургијом, док свештеник чита вечерње молитве, верници у храму клече и тада, од траве плету венчиће које их као благослов носе својим домовима, стављају около славске иконе, верујући да их ови венчићи, преко године штите од грмљавине. У неким домаћинствима домаћини су имали обичај да ове исплетене венчиће дају кравама и коњима да поједу, као заштиту од зла. Обичај је да се на други дан празника, свечано, из светог храма, у Литији, крене по селу и иде до крстова који су постављени крај пута на улазу и излазу из села, и овде свештеник врши службе одређене за ту прилику.

Овим покретним празником Духова полако се прелази у летњи годишњи циклус, који је, такође, испуњен појединим празницима и појединим ритуалним радњама.

Ивандан или Јовандан је празник Рођења Светог Јована Претече и Крститеља Господњег. Уочи овог празника жене плету венце од иванског цвећа и постављају их на улазна врата или капије својих домова. Обичај је такође био, сада се изгубио, да осим великог „кућанског“ венца, домаћица исплете за сваког члана породице по један венчић. Затим је домаћица узимала венчић најстаријег члана породице и бацала на кров куће, и говорила: „За здравље...и помињала би име онога чији је венчић бацила. Исто је то чинила са свим осталим венчићима чланова своје породице и завршавала би са венчићем најмлађег члана породице. У новије време ови венчићи нису више бацани на кров куће већ су окачени о гране неке воће засађене пред кућу. Тога дана жене нису смеле радити своје женске послове. Било је домаћина који нису славили тај празник као крсну славу и излазили су у поље на пољске послове. Иначе, то је постан дан.

Петровдан је празник који прославља Свете врховне апостоле Петра и Павла. Тада се завршава пост. Обичај је био да за тај дан домаћице спремају гибаницу или питу са јабукама. До Петровдана децама је било забрањено да једу нове јабуке, све док се најпре, на Петровдан не уделе за покој душа уснулих својих укућана и рођака. Од гибаница које се тога дана спремају, делило се по комшилуку за покој душа свих уснулих. Такође, све до Петровдана забрањивало се да јабуке буду сечене ножем, јер се веровало да у противном може да удари група, односно град.

Илиндан је дан када наша црква слави празник Светог старозаветног пророка Илију, Громовника, од кога се народ боји да не пошаље невреме, олују и јаку кишу.

Уочи празника, раније је био обичај, да домаћице, обавезно, закољу петла и петлову главу забоду негде испод стреје куће, као принесену жртву светом Пророку. Домаћица даје Пророку петлову главу, како светац не би узео главу домаћина. Ово се дешавало једино о том празнику и јасно наглашава страхоту коју су наши преци имали од овог старозаветног пророка као и веру да једино жртва може умилостивити његову срџбу и напраситост. Данас је то остало само једна прича и нико то више не чини. Или можда веома, веома ретки.

За Преображење Господње, Велики Христов празник, нису се запамтили посебни обичаји осим да се грожђе које је сазрело не једе док се најпре, на Преображење, не однесе у свети храм где свештеник окади и освети и после Свете Литургије поред нафоре, сви примају, као благослов помало од овог освећеног грожђа, како би освећено однели својима у дому и то грожђе најпре јели.

Усековање је сећање на дан када је Ирод наредио да се одрубџ глава Светом Јовану Крститељу. Строго постан дан. Забрањено је било да се било шта ради. Стари су, постећи тога дана, јели једино хлеба и грожђа. У стари-ни су тога дана, по селу, пролазили трговци и продавали грожђе. Тога дана у кући нико није смео да користи нож за сечење, пошто се ножем није ништа секло, јер је он подсећао на начин на који је мученички пострадао Свети Јован Крститељ.

Јесењи годишњи циклус и ако није испуњен обичајима и разним риту-алним праксама, време је највећег броја домаћих слави: Томин дан, Срђев-дан, Света Петка, Свети Лука, Митровдан, Аранђеловдан, па имамо и Ми-хољске и Митровске задушнице. О томе која је пракса о Задушницама већ смо раније говорили.

У народу су се и данас очувале и још се користе две узречице везане за два јесења празника. О празнику Светог апостола Луке говори се: „Свети Лука снег заука“ а за Митровдан каже се: „Митровдан – хајдучки растанак“. У народу се сматра да са овим празником почиње период зиме.

Пред сам крај новембра месеца почиње Божићни пост и са овим постом можемо рећи да поћине зимски годишњи циклус који је обилат оби-чајима и праксама.

За разлику од Ускршњих поклада, за Божићне покладе вечера је обич-на, а домаћице не кувају посуђе у цеђ како би их опрали од мрса.

Божићни пост пост траје свега шест недеља или 40 дана и по црквеном правилу мало је блажи од Ускршњег поста. Будући да Божићни пост покри-ва управо цео месец децембар, а по нашим селима то је месец свиногоља, рећи су они хришћани који посте од почетка па све до краја поста. Обично

посте у прве две три недеље па се исповедају и причесте, како би после сви-нокоља почели да једу мрсну храну.

Варварица, празник Свете Великомученице Варваре, празнује се 4/17. децембра, на два дана пре празника Светог Николаја Мирликијског Чудотворца. У нашим домаћинствима, жене су тога дана вариле жито, без других варива. То се варено жито јело тек сутрадан, пошто се најпре подгрије и ушећери. Пре но што би укућани јели од тог жита, домаћица је тамјаном окадила то жито, изговорила молитву „Оче наш“, и у неку мању посуду разносила по комшилуку за покој душа својих уснулих. Оне комшије које би примиле ово жито, говорили су: „Ово нека буде за покој душе свима вашим уснулима“.

Туциндан је дан уочи Бадњег дана, који су наши стари тако звали, а деца говорили и строго им претили да буду послушни те да не би требало да буду кажњени, јер ће иначе преко целе године бити непослушни. Забрањивало се тога дана казнити децу.

На Бадњи дан, рано с јутра, око 5–6 сати, домаћице су устајале и подмесивале квасац за божићни колач, здравље и све друго што су спремале од киселог теста. Исто се изјутра дочекивао и положник или положајник, како се већ називала страна особа која је прва долазила у кућу.

У домаћинствима где су била деца, обично су њих будили како би они, као деца, имали улогу положника. Дете је било постављено да седне на једну врећу која је била прострta на поду. У неким домаћинствима положник је био постављен на земљу, односно на под собе. Домаћица је у једну посуду имала, већ спремно зрневље помешаних житарица, углавном жита и кукуруза и полако једном руком узимала и сипала детету на главу, дозирајући, при том, живину, гуске, патке, свиње, краве, коње. Исте овакве ономатопеје као: пи-пи-пи, ли-ли-ли, гусу, гусу, ихохо, мууу; изговарао је и положник. Домаћице су тога дана спремале велики божићни колач, здравље, авлију, месец и сунце све од теста. Срби у румунском Банату нису имали обичај да на Бадње вече, у црквеној порти пале Бадњак. Такође то нипошто није био млади храст или цер, пошто су села била јако далеко, удаљена, од шуме и није постојала могућност да се пронађе млади храст или цер. То је био обичан пањ (Кетфел, Варјаш) или пањутак (Чанад, Семпетар) којег је домаћин, од ране зоре, тражио на дрвљенику и нашавши прикладан пањ, одвојио га је и наменуо за, такозвани, бадњак. У Наћфали, заједно са домаћином, пањ за бадњак, на дрвљенику тражила су и деца. Такође, домаћин је спремао нарамак сламе и сена, три гранчице од три различите воћке и једну теглу напунио помешаним зрнцима жита и кукуруза. У ову теглу баба-дана је велика божићна свећа а околo ње ове три гранчице привезане за свећу црвеном вуном, символ Спаситељеве проливане свете крви. У Семпетру свећа, се стављала у чанак или решето пуно кукуруза, жита и јечма.

Обичај је налагао да се овај пањутак пали у пећи када у светом храму удари прво звоно и најављује почетак Вечерњег богослужења. Овај пањутак

је требало да преко целе ноћи тиња и тако задржи живу жеравицу како би на њој, изјутра рано на први дан Божића, домаћица распламсала нову ватру и испекла чесницу. То је био банатски бадњак.

Домаћин и деца су посипали по соби, по ходнику, свугде куда се пролазило, сламе или сена. Домаћица има једну корпу пуну ораја и сада крсти собу орајима. У виду крста, почевши са источном страном, у сваки ћошак собе баца по једно оре, у име Оца и Сина и Светога Духа, а деца трче по соби да ухвате ораје која се котрљају по целој соби.

На столу, на којем је испод стољњака била слама, зрна житарица, домаћица је стављала велики божићни колач, па здравље, месец, гувно (у Кетфељу), теглу са зрневљем у којем је стајала свећа, тањира, кашике и виљушке. Храна је била посна, и одређена за ту прилику: чорба или супа ос пасуља, пасуљ сунгалија преливен са динстаним црним луком, резанци са маком или орајима, куване суве шљиве. На први дан Божића, поподне, у појединим местима, постојао је обичај да млади кумови одлазе са колачем код својих старих кумова. У новије време уместо колача носи се торта.

Тек су на трећи дан Божића домаћице чистиле сламу и сено које је било посуто по соби, по кући и говориле да тиме „чисте Божић“, а момци су, рано ујутру, јашући коње, пратили Божић. Иначе, трећи дан Божића празнује се Свети Првомученик Архиђакон Стефан, а то је слава многих домаћинстава.

Богојављење је празник крштења Господа Исуса Христа у Јордану од Светог Пророка Јована. У појединим селима, тај празник су називали и „Водица“, а данас се тај назив више и не спомиње.

Дан раније пре Богојављења домаћице су кувале пихтију од свинских папака, уши, њушке и после Богојављенског ручка, сви су у кући јели пихтије. У седмици после празника Богојављења, било је строго забрањено да се пере рубље, пошто постоји веровање да је сва текућа и стајаћа вода освећена, односно света. То је у сагласју са црквеним учењем пошто поспражништво свих Христових празника се слави још седам дана од самог дана празновања празника.

Закључак

Будући да су наши преци били дубоко верујући, да су редовно читали Свето писмо, да је Божији закон био главно начело по коме су се руководили, стога су и кулне радње које су свакодневно обављали биле веома добро одређене, односно подељене на женске и мушке послове. Све су те радње имале магијски карактер, вршене су ради заштите самих себе, породице и покућанства. Верујући у божанску силу добра, знали су и за постојање зле силе, а која је свагда присутна и може са лакоћом да нашкоди некоме, стога и потреба да се заштите од тог и таквог зла била је велика.

Оно што се данас може приметити јесте чињеница да, великим делом, ови годишњи обичаји код највећег дела нашег народа јесу се скоро изгубили. У Чисти понедељак нико више не пере посуђе у цеђ, да им опере мрс, јер мало их је који поште цео пост. На Младенце не пале се више ватре и не прескачу се како би отресали зиму. Мало је оних који ките о Ђурђевдану капије и довратнике копривом и врбовим гранчицама. О Светом Илији домаћице, веома, веома ретко, кољу петла и главу забадају испод стреје. Свакако да сва та ритуална пракса и сва та веровања која су се још задржала у нашем народу, нису имала никакву хришћанску подлогу али су сви ти обичаји сведочили вери која је била жива и делотворна у истом народу. Данас, ови обичаји се не упражњавају више, не због чињенице да смо постали мудрији па сада, као хришћани, не вршимо више нехришћанске обичаје. Не. Нипошто. Престали смо да прадедовске обичаје подржавамо из једноставног разлога што смо се охладили у вери, сасвим мало или уопште не размишљамо, као наши стари, о души, о злу који може да нас задеси, о борби против зла. Јер сви су ови обичаји имали за циљ заштиту самога себе, своју породицу и покућанство од злих ствари које могу наићи. Данас, нажалост, толико смо се приземили, да нас осим материјалног добра и благостања, оно духовно скоро нимало не интересује. А то и такво обезбожење, и приземљивање, води управо ка дехуманизацији, раскорењавању, губљењу идентитета народа и нација и полако али сигурно претапање у смртоносно море светске глобализације, асимилације, једном речју: духовне смрти и губљења идентитета.

Blagoje Čobotin

CULTURAL SERBIAN ELEMENTS IN THE VILLAGES FROM “LUNCA MURESULUI”: ANNUAL CYCLE

Summary

This research is written in order to follow the searches I've done in the 80's during the previous century in the serbian villages from the Valley of Mures. So, this research includes the description of the secular rituals which are related to the feasts during the year and also the description of the religious rituals of the wake, which is celebrated in the Orthodox Church.

Key words: customs, divine liturgy, ritual, nation, Christian, Orthodox, pagan.

Часопис
ИСХОДИШТА
4

Издавачи

САВЕЗ СРБА У РУМУНИЈИ

ФИЛОЛОШКИ, ИСТОРИЈСКИ И ТЕОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
ЗАПАДНОГ УНИВЕРЗИТЕТА У ТЕМИШВАРУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ

За издавача

Инж. Огњен Крстић, председник Савеза Срба у Румунији
Проф. др Наталија Јовановић, декан Филозофског факултета у Нишу

Број приредила

Мирјана Бојанић Ћирковић

Лектура и коректура

Јања Димитријевић

Корице

Ливија Матејаш

Дарко Јовановић

Прелом

Милан Д. Ранђеловић

Формат

17 x 24 cm

Штампа

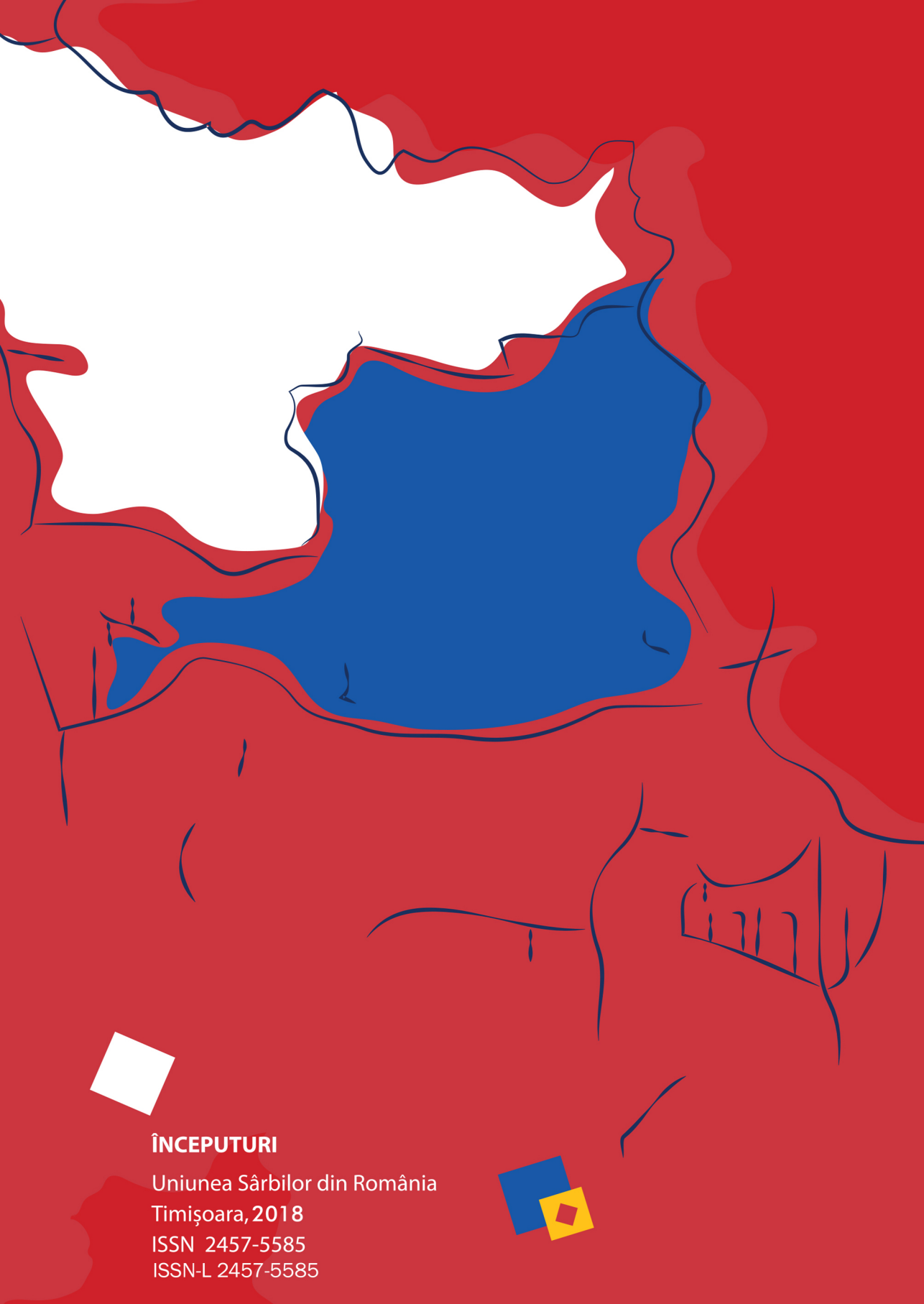
Editura Universității de Vest

Тираж

100 примерака

Ниш 2018.

© ССР и аутор
ISSN 2457-5585
ISSN-L 2457-5585

ÎNCEPUTURI

Uniunea Sârbilor din România

Timișoara, 2018

ISSN 2457-5585

ISSN-L 2457-5585